

श्रीशुक्लयजुवैदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयिनां

बृहद्

ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः ।

सग्रहमखघोडशसंस्काराद्यनेकविषयविभूषितः ।

नित्य-नैमित्तिक-संस्कार-ज्ञान्ति-स्तोत्राद्वृष्टविभागात्मकः
परिशिष्टप्रकरणस्थमहालयचटश्राद्मासिकसावत्सरिकश्राद्हसमन्वितश्च

प्रयोजकः

गीर्वाणविद्याभूषणश्रीवालुकेश्वरसंस्कृतवैदिक-
पाठशालाप्रधानाध्यापकः
स्व० शास्त्री दुर्गाशङ्कर उमाशङ्कर ठाकर.

प्रकाशकः

शास्त्री यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर ठाकर.

सं० २०२८]

दशमी आवृत्तिः

[शकः १८९४

*****
प्राप्तिस्थानम्

शास्त्रिदुर्गाशङ्करसंस्कृतपुस्तकालयः

अध्यक्ष.—यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर शास्त्री

वालुकेश्वरसंस्कृतपाठशाला, २९, बाणगंगा, सुंबई-६. WB

मूल्यम् रु. १५०० हजार पैसे

: प्रकाशकः

यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर शास्त्री
वालुकेश्वरसंस्कृतपाठशाला
२९ बाणगंगा, मुम्बई न. ६
टेलिफोन ३५०७१७

सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकेन स्वायत्त्वाकृताः सन्ति.

प्राप्तिस्थानम्—

शास्त्रिदुर्गाशङ्करसंस्कृतपुस्तकालयः

अध्यक्षः—यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर शास्त्री
वालुकेश्वरसंस्कृतपाठशाला, २९ बाणगंगा, मुम्बई ६. W B

[खिस्तांच्चाः १९७२]

: मुद्रकः

दत्तात्रेय विश्वनाथ पाठक
जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस,
गिरगाँव, गायबाडी,
मुम्बई न. ४

गीर्वाणविद्याभूषण

स्व० शास्त्री दुर्गाशङ्कर उमाशङ्कर शर्मा

[अवसान्नचंतु १९५७ माद्रपद श्याम पट्टी]

जन्म सवत् १९३१ आश्विन शुक्र पूर्णिमा]

प्रास्ताविकं किंचित्

समादरणीयाचरणः विद्वद्वरेण्याः !

श्रीनस्मार्तकर्मनुष्ठानसहायस्यास्य बृहदब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयस्य दशमीमावृत्तिं प्रकाशयतो मे भृशं मोदते चेतः । साम्प्रतमियमस्य पुस्तकस्यदशमीखल्वावृत्तिः प्रकाशिता भवतीत्येव पुस्तकस्यास्योपयोगिताः परम प्रमाणमित्यतोऽस्मिन्निषये किमधिकेन वक्तव्येन ।

पूर्वावृत्ताविवास्यामपि त एवाष्टौ विभागाः वर्तेन्ते, यैरपेक्षितो विषयः सारल्येन श्रीमतां विदुषा हस्तगतो भविष्यति । परिशिष्टप्रकरणे महालयमासिकसांबन्धसरिकशाङ्कविषयोऽपि प्रदत्त एव । अपर च यथापूर्वे पुस्तकस्यास्य सौन्दर्ये, वैशाये, विशुद्धिमत्त्वे च मया पर्याप्तं प्रयतितमस्ति । सचित्रोपवक्ष्येण दृढवन्धनेन चेदं सुबद्धं वर्तते ।

यद्यपि नवम्यावृत्यपेक्षयाऽपीयमावृत्तिरतीव महार्घा समजनि तथापि मूल्यमेतत्स्य यत्किञ्चिदेव सवर्धितं श्रीमन्तो द्रष्ट्यन्ति ।

नेद निर्हेतुकं निरवधानं वा । एतदर्थमुपयुक्ताना वस्तुजाताना विदेशीयायातप्रतिबन्धवशादेव मूल्यमर्यादं बृङ्गि गतमथ च वैदिकविषयाणा सस्वरमन्त्राणा सुद्गापणमपि न सुकर स्वल्पव्ययं चेति नाविंदित विदृपाम् ।

श्रीनस्मार्तकर्मनुष्ठाननिष्ठैदिकजगतः सश्रद्धा सेवा चिकीर्षुस्तथाच ग्रन्थस्यास्य लेखकस्य पूज्यपादस्य मम पितृवृत्तेः प्रवृत्तेश्च स्मारकमिदं निर्मिष्यपूरहमिदानी द्रव्यार्जनेऽनादरोऽस्मि ।

एतेनैव मूल्येनेतोप्यधिकमहदक्षरैर्मुद्रापित (५२५) पञ्चविंशत्युत्तर-
पञ्चशतपृष्ठांत्मक पुस्तक न कोऽपि दातुं प्रमवेदादि तत्रस्था मन्त्रा अपूर्णा-
न स्युः । मया तु कण्ठस्थप्रायान् ‘स्वस्तिनऽन्नदो०’ एताद्वान् मन्त्रान-
न्तरा सर्वेऽपि मन्त्राः समूर्णा एव निहिताः सन्तीति वैशिष्ट्यमस्य
ग्रन्थस्येति ।

प्रयत्नमिमं श्रीमन्तः सहदयतया सहानुभूत्या च सत्कृत्य प्रोत्साहयि-
ष्यन्ति मामित्याशासे ।

पुस्तकस्यास्य संशोधने सावधानं विहितेऽपि समवतरेदेव कुत्रापि दृष्टिपचं
दोषलेश इति स्वीकृत्यादावेव तत्सूचनार्थमभ्यध्यर्थ्यामि क्षमाम् ।

अद्यावद्यि श्रीमद्भिरस्मत्प्रकाशनानि सर्वाण्यपि समादरेणात्रलोकितानि
तथैवैतदप्यवलोक्यिष्यन्तीति विज्ञापयति—

बालुकेश्वरसंस्कृतपाठशाला
बागगङ्गा, मुम्बई ६
अभ्यन्तृतीया स. २०२८
ता १५-५-७२

विदुषा विदेष :
यज्ञदत्तः शास्त्री

दो शब्द

आदरणीय महानुभाव,

बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चय की यह दशमी आवृत्ति ही इस पुस्तक की उपयोगिता एवं आपके आदर की परिचायिका है। अतः इस विषयमें अधिक कुछ कहने की या लिखने की आवश्यकता मुझे प्रतीत नहीं होती।

नवमी आवृत्तिके अनुसार मैंने इसे आठ विभागोमें बाट दिया है ताकि कोई भी विषय आसानी से ढूँडा जा सके। अनुक्रमणिका को देखते ही आपको इस बातका पता चल जायगा। इस आवृत्तिमें भी अत्यन्त उपयोगी एक परिशिष्ट प्रकरण है जिसमें आप महालय, मासिक एवं सांवत्सारिक श्राद्ध प्राका पूरा पायेंगें।

इसकी पूर्वी नवमी आवृत्तिसे यह दशमी आवृत्ति मुझे काफी महँगी पड़ी है, उसके कई विशिष्ट कारण हैं। इसके उपयोगमें आनेवाली कई चीजोंके भाव, विदेशीय वस्तुओंकी आयात पर प्रतिबन्ध आजानेकी कारण दूगने, तिगुने बढ़ गये हैं यह आपको सुविदित है ही। आप यह भी जानते हैं कि वैदिक स्वरोंत्राली छपाई भी बहुत कम प्रेसों में होती है और अधिक महँगी होती है। फिर भी मैंने इस पुस्तक में सफेद, चिकने कागज का ही उपयोग किया है और पहले की तरह इस पुस्तक को विशेष शुद्ध और सुन्दर बनाने की भरसक कोशिश की है। साथ में इसे रगीन, सचित्र उपब्रह्म (जेवेट) से सुशोभित एवं सुरक्षित बनाने की भी चेष्टा की है। पृष्ठ ५२५ हैं और बाइन्डिंग भी पक्का है। फिर भी इसका मूल्य बहुत थोड़ा ही बढ़ाया है।

इस पुस्तक के प्रकाशन के केवल दो ही उद्देश्य हैं। एक तो श्रौतस्मार्त-कर्मानुष्टानप्रेमियों की सेवा करना और दूसरा, इस पुस्तक के लेखक मेरे स्वर्गीय पूज्यपाद पिताजी की धार्मिक वृत्ति-प्रवृत्ति का स्मारक करना।

इस ग्रन्थ मैं पहलेकी तरह सर्वसामान्य और प्रायः कण्ठस्थ मत्रोंको छोड़कर सभी मन्त्र जगह जगह पर मैंने पूरे दिये हैं। सर्वसामान्य

गणपतिपूजन और षोडश संस्कारविधिको देखने से आपको यह पता चलेगा। इस स्थिति मे पूरे मन्त्रो के साथ यदि मै इस पुस्तक को बढे अक्षरों मे देने की चेष्टा करता तो इतने पृष्ठोंमें, इतनी कीमत में, इतने विषय, मै हरगीज नहीं दे सकता। और पृष्ठसंख्या बढ़ाकर इसकी कीमत अधिक बढ़ा देना मैने उचित नहीं माना। आशा है पाठक इस वातको सहृदयतापूर्वक सोचेगे, समझेंगे और मेरे इस प्रयास को सहानुभूतिसे देखेंगे।

संशोधन में भी मैने पूरा ध्यान दिया है फिर भी हो सकता है कहीं दोपर रह गया हो। अतः आपसे मेरी विनम्र प्रार्थना है कि क्षमापूर्वक उस ओर मेरा ध्यान अवश्य खींचे ताकि आगामी अवृत्तिमें मैं उसे सुधार सकूँ।

आप महानुभाव आजतक मेरे प्रत्येक प्रकाशनको अतीव आदरसे अपनाते आये हैं; इसलिये मैं आपके प्रति श्रद्धाके साथ कृतज्ञता प्रकट करता हूँ और आशा करता हूँ कि आप उसी आदर दृष्टिसे मेरी इस लघु पुस्तिका को अपनाकर मुझे प्रोत्साहित करेंगे, ताकि मै ऐसे और भी ग्रन्थ प्रकाशित कर आप सब सनातनधर्मानुरागी, श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानप्रेमी विद्वाण की सेवा करता रहूँ और पिताजी की विशेष प्रिय इस प्रवृत्ति को वेग देकर उनकी आत्माको प्रसन्न कर जब तक जीर्ज़ तब तक उनके पुनित आशीर्वाद पाता रहूँ।

वालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला

वाणगङ्गा, यम्बई ६
अक्षयतृतीया सं. २०२८
ता. १५-५-७२

}

आपका
यज्ञदत्त शास्त्री

अनुक्रमणिका

॥ नित्यकर्मात्मकः प्रथमो विभागः ॥ १ ॥

१ मंगलाचरणम्	...	...
२ प्रातरुत्थानम्	...	..
३ भूमिस्पर्शः	...	...
४ प्रातःस्मरणम्	...	...
५ मूलपुरीषोत्सर्गविधिः		
६ दन्तधावनविधिः	...	
(नद्यादौ नित्यस्नानप्रयोगः टिष्पण्याम्)		२६९
७ गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः		७
८ गौणस्नानानि	...	...
९ आशौचे कर्मादित्याग- विचारः		१०
१० प्रातःसन्ध्याप्रयोगः		११-२५
॥ शिवपंचायतनपूजनप्रयोगः ॥		
११ देवस्पर्शऽनधिकारिणः		२६
१२ देवार्चनकालः	...	...
१३ देवप्रतिमायां नित्यस्नान- विचारः		"
१४ मध्याह्ने भुक्तस्यापि रात्रौ पंचोपचारपूजाप्रकारः		"
१५ गृहे देवताप्रतिमाविचारः		२७
१६ देवप्रतिमाप्रतिष्ठाविचारः		"

१७ पंचायतनदेवताः	...	२८
१८ पंचायतनदेवतास्थापन- प्रकारः	"	"
१९ शिवपंचायतनपूजाप्रयोगः		२९-५६
॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥		
२० रुद्राभिषेकप्रकाराः		५६-६०
२१ रुद्राभिषेकप्रयोगः		६०-९१
२२ मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः		९२
२३ सूर्योपस्थानप्रयोगः (मण्डलब्राह्मणम्)		९४
२४ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः	..	९८
२५ तर्पणप्रयोगः	..	१०२
२६ वैश्वदेवप्रयोगः	...	१११
२७ भोजनविधिः	...	११६
२८ सायंसन्ध्याप्रयोगः	.	१२०
२९ शयनविधिः	.. ..	१२२
३० संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीत- धारणप्रयोगः		१२४
३१ प्रमादायज्ञोपवीतनाशो विशेषप्रयोगः		१२६
३२ सूतके संध्याविधिः		१२७
३३ सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्र०	,	

॥ नैमित्तिककर्मात्मको द्वितीयो विभागः ॥ २ ॥

॥ भस्मोद्धूलनस्त्राक्षमालाधारणभूशुद्वयादिमहान्याससमन्वितपञ्चवक्त्रपूजनप्रयोगः ॥	
(स्त्रामिषेकप्रयोगसंकल्पः) १२९-१७१	४३ पञ्चवक्त्रपूजनम् . १६१
३४ भस्मोद्धूलनप्रयोगः . १३०	प्रकारान्तरेण पञ्चवक्त्रपूजा . १६२
३५ स्त्राक्षमालाधारणप्रयोगः १३३	(शिवमानसपूजा) . १६९
३६ भूशुद्विप्रयोगः .. १३४	(श्रेयोदानविधिः) . १७०
३७ भूतशुद्विप्रयोगः . १३५	४४ कुण्डपूजनप्रयोगः . १७१
३८ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः .. १३९	४५ होमात्मकलघुरुद्धप्रयोगः १७५-१७७
३९ अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः १४२	(प्रधानहोमप्रयोगः १६१ एकषष्टिर-
४० वहिर्मातृकान्यासप्रयोगः १४३	शतधामन्त्रविभागात्मकश्वद्होम-
४१ महान्यासप्रयोगः .. १४५	स्वाहाकाराः) . १७७
४२ स्त्रापूजनप्रयोगः . १५६	

॥ देवीयागात्मकस्त्रुतीयो विभागः ॥ ३ ॥

४६ नवचण्डीशतचंडीसहस्र—	
चण्डीप्रयोगः १८८-१२७	देवीपूजागहोमविधिः . २१७
एकादशन्यासप्रयोगः १९०	बलिपंचकविधिः . २१८
४७ पात्रासाद्वनप्रयोगः . १९५	प्रधानदेवीबलिदानम् . २१९
पीठपूजा . . १९९	देवीनीराजनम् . . . "
नवशक्तिस्थापनम् . २००	कुमारीपूजा . . २२१
यंत्रदेवतास्थापनम् .. "	होमः . . २२२
४८ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः २०२	४९ नवरात्रे घटस्थापनादिप्र० २२७
अंगपूजा, आवरणदेवतापूजा २०६	कुमारिकापूजनम् . २२९
अष्टोत्तरशतनामानि .. २१२	नियमग्रहणम्, नियमत्यागप्रकारः, . . . २३०
नैवेद्यनिवेदनविधिः .. २१४	विसर्जनविधिः . . .

॥ चतुर्थो विभागः ॥ ४ ॥

॥ यज्ञोपयुक्तविविधदेवतास्थापन-गृहवास्तुपूजनात्मकः ॥

५० विष्णोखिशोपचारपूजा २३१	५२ चतुर्थप्रिपदवास्तुमंडल-
५१ वर्धिनीकलशस्थापनम् २३३	देवतास्थापनम् . . २३४

५३ चतुःषष्ठियोगिनीस्थापनम् २३७		भद्रमंडलदेवतास्थापनम् २४७
५४ एकपंचाशत्क्षेत्रपालस्था- पनम् . . . २३९		५७ (३४) रेखात्मकद्वादशलिं- गतोभद्रमण्डलदेवतास्था- पनम् . . . २५०
५५ सर्वेतोभद्रमंडलदेवतास्था- पनं वैदिकपुराणोक्तमंत्र- सहितम् . . . २४०		५८ गृहवास्तुपूजाप्रयोगः २५३ एकाशीतिपदवास्तुमंडलदेवता- स्थापनम् . . . २५५
५६ (४३) रेखात्मकहरिहर- मण्डलस्थद्वादशलिंगतो-		
॥ पञ्चमो विभागः ॥ ५ ॥		
		॥ आवणीकर्मउहितविविधमन्त्रप्रयोगात्मकः ॥
५९ हेमाद्रिप्रोक्तस्तानसंकल्पः २५९		७२ गायत्रीपुरञ्चरणप्रयोगः ३००
६० दशविधस्तानानि .. २६५		७३ चतुर्विंशतिगायत्र्यः . . ३०३
६१ आवणीप्रयोगः २६७-२६८ तीर्थस्तानप्रयोगः २६९		७४ शताक्षरागायत्रीमन्त्राः ३०४
६२ सप्तर्षिपूजनप्रयोगः २७६		७५ वेदाधिकाररहितानां
६३ स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानम् २८०		गायत्रीमन्त्रः . . . "
६४ यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः " "		७६ जपसिद्धयर्थे नियमः .. "
६५ उत्सर्गतर्पणम् . . . २८३		७७ जपफलम् . . . "
६६ वंशानां ब्रुवणम् ... २८४		७८ सन्तानगोपालमंत्रजप- विधिः . . . ३०५
६७ शा० ग्रा० कण्ठिकाः . . . २८८		७९ (सर्वारिष्टशान्त्यर्थम्)
६८ क्रष्णश्राद्धम् . . . २९०		महामृत्युजयजपविधिः "
६९ उपाकर्महवनप्रयोगः . . . २९२		८० वेदोक्तसबीजनवग्रहमन्त्र- जपप्रयोगः . . . ३०८
७० रक्षाबंधनविधिः २९५		८१ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ३१२
७१ शिवपार्थिवेश्वरचिन्ताम- णिपूजनप्रयोगः . . . ,		
॥ षष्ठो विभागः ॥ ६ ॥		
		॥ ग्रहशान्तिसहितषोडशस्कारात्मकः ॥
८२ ग्रहशान्तिप्रयोगः ३१३-३७१		८४ सङ्कल्पः . . . ३१४
८३ भद्रसूक्तम् . . . ३१३		८५ गणपतिपूजनम् . . . ३१५

८६ पुण्याहवाचनप्रयोगः	३१९	१०९ उत्तरपूजनम्	...	३५७
८७ मातृकापूजनप्रयोगः	३२९	११० स्विष्टकृद्घोमः	...	३५८
श्यादिसत्तवसोद्धारा- पूजनम्	३३३	१११ नवाहुतिहोमः	...	३५९
८८ आयुष्यमन्त्रजपः ...	३३४	११२ बलिदानप्रयोगः	...	३६०
८९ सांकल्पविधिनानान्दी- श्राद्धप्रयोगः ...	३३५	११३ पूर्णहुतिहोमः	...	३६३
९० आचार्यादिकत्तिवर- णम्	३३७	११४ वसोद्धाराहोमः	...	३६५
९१ (दिग्भक्षणम्) पंचग- व्यकरणम्	३४०	११५ भस्मधारणम्	...	३६६
९२ भूमिकूर्मानन्तपूजनम्	३४१	११६ श्रेयोदानम् ...	...	३६७
९३ हथंडिले पंचभूसंस्काराः	३४१	११७ दक्षिणादानम्	...	”
९४ अग्निस्थापनम् ..	३४२	११८ अभिषेकः ...	...	३६८
९५ ग्रहमण्डलदेवतास्था- पनम्	”	(वृतपात्रादिदानम्) ...	...	३६९
९६ अग्न्युत्तारणम् ...	३४९	११९ प्रैषात्मकपुण्याहवा- चनम्	...	३७०
९७ प्राणप्रतिष्ठा ...	३५०	॥ पोडशसंस्कारप्रयोगः ॥		
९८ वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिष्यानं च ...	३५१	१२० गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः	३७२	
९९ कुशकंडिका ...	३५२	१२१ पुंसवनसंस्कारप्रयोगः	३७३	
१०० आघारहोमः ...	३५४	१२२ सीमांतोन्नयन सं०प्रयोगः	३७४	
१०१ आज्यभागहोमः ...	३५५	१२३ शीघ्रप्रसवोपायो यन्त्रश्च	३७७	
१०२ द्रव्यत्यागसंकल्पः ..	”	१२४ जातकर्म संस्कार प्रयोगः ,		
१०३ अग्निपूजनम् ..	”	१२५ अनादिष्टप्राश्चित्तहोमः ,		
१०४ प्रधानहोमः ..	”	१२६ पष्टीपूजनप्रयोगः ..	३८१	
१०५ गुणगुलहोमः ..	३५६	१२७ नामकर्मसंस्कारप्रयोगः	३८३	
१०६ सर्वपहोमः	”	१२८ निष्कमणसंस्कारप्रयोगः	३८५	
१०७ लक्ष्मीहोमः	”	१२९ अग्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः	३८६	
१०८ व्याहृतिहोमः	”	१३० चौलसंस्कारप्रयोगः	३८८	

१३६ विवाहसंस्कारप्रयोगः	४१९-४४५	१४४ लाजाहोमः	... ...	४२६
१३७ मधुपर्कप्रयोगः	... ४१९	१४५ सप्तपदाक्रमणम्	... ४२९	
(मंगलाष्टकम्) ...	४२३	१४६ सप्तपदी गुर्जरटीकोपेता	"	
१३८ कन्यादानन्-(संकल्पः)		१४७ कन्याप्रतिक्षा	... ४४१	
प्रयोगः	४२७	१४८ चतुर्थीकर्मप्रयोगः	४४५	
१३९ विवाहहोमः	.. ४३१	१४९ विवाहहोमकाले कन्या		
१४० राष्ट्रभृद्धोमः	.. ४३२	यामृतुमत्यं त्रोमावेदिः	४४८	
१४१ जर्याहोमः	... ४३४	१५० कन्याप्रह्वे भाजनविचारः	४४९	
१४२ अभ्यातानहोमः	... "	१५१ अर्कविवाहः	... "	
१४३ अश्विरित्यादिपंचाहुतयः	४३६	१५२ कुंभविवाहः	... ४५४	
॥ विविधशांतिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥ ७ ॥				
१५४ रजोदोषे श्रीशांतिः	४५६	१५८ आश्लेषाशांतिप्रयोगः	४६७	
१५४ वृहस्पतिशांतिः	४५७	१५९ वैधृतिशांतिप्रयोगः	४६९	
वास्तुशांतिप्रयोगः	.. २५३	१६० व्यतिपातशांतिप्रयोगः	४७०	
ग्रहशांतिप्रयोगः	... ३१३	१६१ त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः	४७१	
१५५ गोमुखप्रसवशांतिप्रयोगः	४५९	१६२ कृष्णचतुर्दशीशांतिः	४७२	
१५६ मूलशांतिप्रयोगः	... ४६१	१६३ दर्शशांतिः	.. "	
१५७ ज्येष्ठाशांतिप्रयोगः	४६६			
॥ स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥ ८ ॥				
१६४ गणपत्यर्थवैशीष्म्	४७२	१७५ विष्णोरष्टोत्तरशतना-		
१६५ श्रीसूक्तम्	.. ... ४७४	मानि	... ...	४९४
१६६ शिवमहिम्नस्तोत्रम्	४७६	१७६ विष्णोर्नीराजनम्	.. ४९५	
१६७ श्रीमद्भगवद्गीतायाः		१७७ शिवनीराजनम्	... ४९६	
पञ्चदशोऽध्यायः	४८१	१७८ देवीनीराजनम्	२१९	
१६८ पुराणोकपुरुषसूक्तम्	४८२	॥ परिशिष्टप्रकरणम् ॥		
१६९ चण्डीकवचम्	४८४	१७९ वैदिकमहालयचटश्राद्ध-		
१७० तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम्	४८७	प्रयोगः	४९७-५१६	
१७१ शकादिकृता देवीस्तुतिः	४८८	१८० मासिकश्राद्धप्रयोगः टिप्पण्याम्		
१७२ देव्यपराधक्षमापनस्तो	४९१	१८१ सांवत्सरिकश्राद्धप्रयोगः		
१७३ कुञ्जिकास्तोत्रम्	४९२	टिप्पण्याम्		
१७४ शीतलाष्टकम्	४९३			

॥ सर्वतोभद्रमंडलम् ॥

४८

अ.

श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीशुक्लयजुर्वेदीयमाध्यनिदनवाजसनेयिनां

ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः ॥

नित्यकर्मत्मकः प्रथमो विभागः ॥

॥ १ ॥ अथ मङ्गलाचरणम् ॥

आदौ श्रीगणनाथं सरस्वतीं च व केवलं भक्षया ॥ प्रणमामि शङ्कर-
पुरः सरान्यथाविधि तथाऽखिलान्देवान् ॥ १ ॥ तातो मौनसगोत्रज-
द्विजवरः श्रीठक्कुरोपाधिभूद् गौविंदात्मजभाइशङ्करसुतः श्रीमानुमा-
शङ्करः ॥ मेनानाम्न्यपि चैव यस्य जननी गङ्गास्वरूपिण्यसौ दुर्गा-
शङ्कर आत्मजोऽहमनयोर्वन्देऽद्विगुणम् मुहुः ॥ २ ॥ श्रीभाईशङ्करा-
ज्जातः स उपाशङ्करो द्विजः । पिता मे सुकृती जन्मप्रदाता गुरुरादिमः
॥ ३ ॥ शुक्लोपाहपहानन्दतनयो देवशङ्करः ॥ दीक्षागुरुद्वितीयोऽगा-
त्पथाऽङ्गत्वा यतिर्दिवम् ॥ ४ ॥ वेदान्तादिवृहद्विद्यां सरहस्यामुपादिशत् ॥
गुरुः श्रीचेतनानन्दब्रह्मचारी तृतीयकः ॥ ५ ॥ स्मृत्वैतान् त्रीन्मुरुन्
ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयम् ॥ ग्रन्थाम्यमुं शुक्लयजुर्वेदीयं द्विजहेतवे ॥ ६ ॥
क्रियते श्रमो मयाऽयं निःसंदेहं परोपकृतयेऽत्र ॥ यत्किञ्चिद्यूनं
स्यात्तत्पत्तयं बुधैः स्वयं कृपया ॥ ७ ॥ इति मङ्गलाचरणम् ॥

॥ २ ॥ अथ प्रातरुत्थानम् ॥

ब्राह्मा मुहूर्ते उत्थाय स्वकरतलावलोकनम् । तस्य मन्त्रः—कराग्रे वसते
लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती । करमूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते करदर्शनम् ॥

१ रात्रेः पवित्रमयामस्य मुहूर्तो यस्तुतीयकः । स ब्राह्मा इति विहेयो विहितः स प्रबोधने ॥
रात्रेः पवित्रमयामे तु घटिका षट्कमेव हि । वेदाभ्यासं द्विजः कुर्यात्पावेला पाठदायिनी ॥

॥ ३ ॥ अथ भूमिस्पर्शः ॥

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डिते । विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं
क्षमस्त्र मे ॥ ततो मुखशुद्धयर्थं गण्डूषत्रयं कृत्वा नेत्रे प्रक्षालयाचम्य
गवादिमङ्गलानि पश्येत् । स्वेष्टदेवतां नमस्कृत्य प्रातःस्मरणं कुर्यात् ॥

॥ ४ ॥ अथ प्रातःस्मरणम् ॥

प्रातः स्मरामि हृदि संस्फुरदात्मतत्त्वं, सच्चित्सुखं परमहंसगतिं
तुरीयम् । यत्स्वभजागरसुपुस्पवैति नित्यं, तद्वक्ष्मा निष्कलमहं न च
भूतसंघः ॥ १ ॥ प्रातर्भजामि मनसो वचसामवाच्यं, वाचो विभान्ति
निखिला यदनुग्रहेण । यन्नेतिनेतिवचनैर्निंगमा अवोचुस्तन्देवदेवम-
जमच्युतमाहुरन्यम् ॥ २ ॥ प्रातर्नमामि तपसः परमकर्वणं, पूर्णं
सनातनपदं पुरुषोन्नमाख्यम् । यस्मिन्निदं जगदशेषमशेषमूर्तौ,
रज्जवां भुजङ्गप्र इव प्रतिभासितं वै ॥ ३ ॥ शङ्करं शङ्कराचार्यं
केशवं वादरायणम् । मूत्रभाष्यकृतौ वन्दे भगवन्तौ पुनः पुनः ॥ ४ ॥
महर्विर्भगवान् व्यासः कृत्वेमां संहितां पुरा । श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मा

ब्राह्मे मुहूर्ते वृद्ध्येत धर्मायौ चानुचिन्तयेत् । कायक्षेशाथ तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते या निदा सा पुण्यक्षयकारिणी । ता करोति द्विजो मोहात्पादकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते पुरुषस्त्यजेन्निदामतन्दितः । पदं प्रातः प्रवृद्ध हि श्रयति श्रीर्गुणाथयम् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ॥ धर्मार्थकामान्वे कालं यथाशक्ति न हाप्येत् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय परं ब्रह्म विचिन्तयेत् ॥ ब्राह्मो मुहूर्तश्च द्रेष्ठा-अन्त्ययामात्मको रात्रेष्वान्त्यमुहू-
र्तश्च । १ उत्थाय पश्येमे रात्रे तत आचम्य चोदकम् । मुखशुद्धयर्थमादी तु गण्डूषवित्यर्थं चरेत् ॥
२ प्रातर्दर्शनीयानि-श्रोत्रियं सुमगा गाञ्च वहिमन्त्रिचिंति तथा ॥ प्रातरुद्धयाय य पश्येदापद्यः
स प्रमुच्यते ॥ १ ॥ भारद्वाजमयूराणा चापस्य नकुलस्य च । प्रभाते दर्शनं श्रेष्ठं
वामपृष्ठं विशेषतः ॥ २ ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टी ब्राह्मणो गौर्हुताशनः ॥ हिरण्यं सर्पिरादित्यं
आपो राजाऽप्तम् स्मृतः ॥ ३ ॥ ३ ब्राह्मे काले समुत्थाय गणेशादीन्मरेत्ततः । प्रातःस्तोत्रं
मङ्गलानि पठित्वा शौचमाचरेत् ॥

पुत्रपद्धयापयच्छुकम् ॥ ५ ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
 संसारेष्वनुभूतानि यान्ति यास्यन्ति चापरे ॥ ६ ॥ हर्षस्थानसहस्राणि
 भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ७ ॥
 ऊदर्धवचाहुर्विरौम्येष न च कश्चिच्छुणोति मे । धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं
 न सेव्यते ॥ ८ ॥ न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्वर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि
 हेतोः । धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः
 ॥ ९ ॥ इमां भारतसावित्रीं प्रातरुत्थाय यः पठेत् । स भारतफलं प्राप्य परं
 ब्रह्माधिगच्छति ॥ १० ॥ ब्रह्मा मुरारित्विपुरान्तकारी भानुः शशी भूमि-
 सुतो बुधश्च । गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ ११
 भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्च मनुः पुलस्त्यः पुलहश्च गौतमः । रैभ्यो मरी-
 चिक्षयवनश्च दक्षः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १२ ॥ सनक्कुमारः सनकः
 सनन्दनः सनातनोऽप्यासुरिपिङ्गलौ च । सप्तस्वराः सप्तरसातलानि कुर्व-
 न्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १३ ॥ सप्तार्णवाः सप्तकुलाचलाश्च सप्तर्षयो द्वीप-
 वनानि सप्त । भूरादिकृत्वा भुवनानि सप्त कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १४
 पृथ्वी सगन्धा सरसास्तथापः स्पर्शी च वायुर्ज्वलनः सतेजाः । नभः
 सशब्दं महता सहैते कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १५ ॥ इत्थं प्रभाते परमं
 पवित्रं पठेत्स्मरेद्वा शृणुयाच्च तद्वत् । दुःस्वप्ननाशस्त्वह सुप्रभातं भवेत्त्वं
 नित्यं भगवत्प्रसादात् ॥ १६ ॥ वैन्यं पृथुं हैहयमर्जुनं च शाकुन्तलेयं भरतं
 नलं च । रामं च यो वै स्मरति प्रभाते तस्यार्थलाभो विजयश्च हस्ते ॥ १७
 बलिर्विभीषणो भीष्मः प्रह्लादो नारदो ध्रुवः । षडेते वैष्णवाः प्रोक्ताः
 स्मरणं पापनाशनम् ॥ १८ ॥ अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनूमांश्च विभी-
 षणः । कृपः परशुरामश्च समैते चिरजीविनः ॥ १९ ॥ समैतान्संस्मरे-
 भित्यं मार्कण्डेयमयाष्टमम् । जीवेद्र्वशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥ २० ॥

इत्यादिपौराणिकश्लोकान्पठित्वा वैदिकं प्रातःस्मरणं पठेत् ॥ ॐ प्रातर-
ग्निम्प्रातरिन्द्रियवामहेष्टातर्मिश्रावरुणाप्रातरश्चिनां । प्रातर्भगं मपुषण-
म्ब्रह्मण्स्पतिम्प्रातरेषोम्मुतरुद्रुहुवेम ॥ ३५ ॥ प्रातर्जितम्भगं मपुषण-
मवृयमपुत्रमदिते व्योधिधुत्ता । आदधर्मिच्छदथमद्यमानस्तुरश्चिद्राजाचि-
दथमभगं मभुक्षीत्याह ॥ ३५ ॥ भगुप्तेतुर्भगुसत्यराधोभगेमान्धियमुद्वाद-
दन्नदेव ॥ भगुप्तनोजनयुगोभिरश्चैर्भगुप्तनृभिन्नवन्तःस्याम ॥ ३५ ॥ उ-
तेदानीम्भगं वन्तदंस्यामोतप्तिप्रित्वितमद्यये अहन्नाम् । उतोदितामध-
वन्तमूर्ध्येत्यव्यन्तुवान । ३५ ॥ भगुप्तएवभगवाँ२८अस्तुदे-
वास्तेनवृयमभगवन्तदंस्याम ॥ तन्त्वाभगुसर्वैऽज्ञोहवीतिसनोभगपुरु-
षताभवेह ॥ ३५ ॥ सप्तदध्वरायोषसौनपन्तदधिक्रावेवशुचयेषदाय ॥ अव्वी-
च्चिन्द्रियसुविदुम्भगं न्नोरथमिवाश्वा वृजिनैऽआवहन्तु ॥ ३५ ॥ अश्वावती-
गर्गेमतीन्नैऽउषासौर्तीरवर्तादंसदमुच्छन्तुभद्रा ॥ ३५ ॥ घृतनदुहानाष्टुश्वतुदं-
प्रपीतायुर्यंपातस्वस्तिभिरुद्दिसदानद ॥ ३५ ॥ इति प्रातःस्मरणम् ॥

॥ ५ ॥ अथ मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥

ग्रामाद्विनैर्क्रिन्यामिषुक्षेपात्यये शुद्धमृत्तिका जलपात्रं चादाय कीटादि-
रहितस्थलं गत्वा मृजजलपात्रे निधाय अयाज्ञियैरनादैस्तुणीर्भूमिपाच्छाय
प्रावृतशिराः पृष्ठतः कंठलंबितयज्ञोपवीतो यद्ये कवस्त्रश्चेदक्षिणकर्णे निहित-
यज्ञोपवीतः स्वस्थो ग्राणास्ये पिधाय दिवासंधययोरुद्धमुखो रात्रौ दक्षि-
णाभिमुखो मौनमासीनो मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥ प्राणवाधाभये तु रात्रावहनि
वा छायायामन्धकारे च गृहेऽपि यथासुखं मुखं कृत्वा मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥
लोष्टादिना गुदं परिमृज्य गृहीतशिश्व उत्थाय पूर्वगृहीतमृज्जलपात्रे गृही-
त्वाऽद्विमलकमात्रमृजलैर्द्विवारं लिङ्गश्चौचं कृत्वाऽर्धप्रसूतितदर्थार्थैः-
मृज्जलैस्त्रिवारपपानं संशोध्य पुनर्जलैरेव लिङ्गगुदे प्रक्षालय शुद्धमृत्ति

कर्यैकवारं हस्तं प्रक्षालयं शुद्धभूमिमागत्यान्यमृज्जलैर्दशवारं वामकरं
प्रक्षालय ततः करद्वयं समवारं तावन्द्रिरेव मृज्जलैः प्रक्षालय वामदक्षि-
णपादौ प्रत्येकं त्रिः प्रक्षालयान्यजलेन द्वादशगण्डूषान्वापभागे कृत्वा
जलपात्रं त्रिः पर्युक्त्य जलविन्दुज्जले निक्षिप्योपवीती द्विराचामेत् ॥
मूत्रमात्रोत्सर्गे तु पूर्ववदेकवारं लिङ्गं प्रक्षालय वामकरं त्रिः प्रक्षालय करद्वयं
द्विः प्रक्षालयैकक्या मृदा पादौ प्रक्षालय गण्डूषचतुष्टयं विधायाचामेत् ॥

॥ ६ ॥ अथ दन्तधावनविधिः ॥

प्रतिपर्त्यघृथष्टुभीनवम्येकादशीचतुर्दशीपूर्णिमासंक्रान्तिव्यतीपातव्रतो-
पवासश्राद्धदिनार्कभौमशुक्रमन्ददिनानिषिद्धदिनातिरिक्तादिनेषु ब्राह्मणो
द्वादशाङ्गुलप्रमाणेन दर्शाङ्गुलप्रमाणेन वा कनिष्ठाङ्गुलिवत्सधूलेनोदुम्ब-

१ एका लिङ्गे शुद्धे तिक्ष्णस्तथा वामकरे दश । उभयोः करयोः सम त्रिर्वापि पादयोः ॥
२ मूत्रमात्रोत्सर्गे तु-एका लिङ्गे करे तिक्ष्ण उभयोर्मैत्तिकाद्वयम् । एकैक्या मृदा पादौ
प्रक्षालय तु शुचिर्भवेत् ॥ ३ एका हौ वाऽथ वा तिक्ष्णो मृदः पादद्वये पृथक् । पादावाजानुतः
शोध्य गण्डूषेः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ४ मृदे पुरीषे भुक्त्यन्ते रेतःप्रस्तवणे तथा । चतुरष्टद्विषट्-
द्वयषट्गण्डूषेः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ कुर्याद् द्वादशगण्डूषान्वरीषोत्सर्जने ततः । मूत्रोत्सर्गे तु चतुरो
भोजनान्ते तु षोडशा ॥ भक्ष्यभोज्यावसाने तु गण्डूषाष्टकमाचरेत् ॥ पुरतः सर्वदेवावध दक्षिणे
पितरस्तथा । ऋषयः पृष्ठतः सर्वे वामे गण्डूषमाचरेत् ॥ ५ मुखे पर्युषिते नित्य भवत्यप्रयत्नो
नरः । दन्तधावनसुहिष्टं जिह्वोलेखनिका तथा ॥ अथो मुखविशुद्धयर्थं गृहीयादन्तधावनम् ॥
आचान्तोऽप्यशुचिर्यस्मादकृत्वा दन्तधावनम् ॥ ६ प्रतिपर्त्यष्टीषु नवम्या रविवासरे ।
दन्तानां काष्ठसंयोगो दहत्यास्तु मं कुलम् । अष्टम्योथ चतुर्दश्योःपञ्चदश्यां त्रिजन्मसु ।
व्यतीपाते च सहकान्त्या दन्तकाठं न भक्षयेत् ॥ ७ दत्राङ्गौ दन्तपञ्चनं
द्वादशाङ्गुलम्यातम् । कनिष्ठिकापरीणामृज्जवप्रनिधिकमवणम् ॥ कनिष्ठिकाप्रवत्स्यौल्ये सकूचैं
द्वादशाङ्गुलम् । प्रातर्भूत्वा च यतवाग्भक्षयेदन्तधावनम् ॥ ८ दशाङ्गुलं तु विप्राणां क्षत्रियाणां
नवाङ्गुलं । अष्टाङ्गुलं तु वैश्यानां शृण्वाणां सप्तसम्मितम् । चतुरङ्गुलमात्रं तु नारीणां नात्र
संशयः ॥ ९ कनिष्ठिकाप्रवत्स्यूलं सत्वं च निर्वणमृज्जुम् । द्वादशाङ्गुलिकं विप्रे कथितं दन्तधावनम् ॥

रकण्टकिक्षीरवृक्षापामार्गादिविहितेवृक्षोद्भवेनावरणेन चूर्णाकृताग्रेण प्रक्षा-
लितेन शुष्केणाद्रेण वा काष्ठेन प्राढ्यमुखो मौनेनै दन्तधावनं कुर्यात् ॥
निषिद्धकाष्ठानि वर्जयेत् ॥ दन्तधावनकाष्ठाभिमन्त्रणम्—आयुर्वलं यशो
वर्चः प्रजाः पश्चन्वमूनि च ॥ ब्रह्मपङ्गां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते
॥ १ ॥ इत्यभिमन्त्रय ॥ मुखदुर्गान्धिनाशाय दन्तानां च विशुद्धये ॥
ष्टीवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावकम् ॥ २ ॥ इतिमन्त्रयुक्त्वा पश्चा-
दन्तधावनमन्त्रं पठेत् ॥ यथा—ॐ अन्नाद्याय व्यूहध्वं सोमोराजायमा-
गमत् ॥ सपेमुखं प्रमाक्षर्यतेयशसाचभगेन च ॥ ३ ॥ इत्यनेन दन्तान्संशोध्य

१ करञ्जोदुम्बरव्यूतः कदम्बो लोभ्रचम्पकौ । बद्रीति दुमाथीते प्रोक्ता दन्तप्रधावने ॥
आम्राम्रातकवात्रीजमङ्गोटखदिरोद्भवम् । शम्यपामार्गसर्वजूरीशेलश्रीपणिणीलुजम् ॥ राजादेन च
नारङ्गं कषायं कटुकण्टकम् । क्षीरवृक्षोद्भवं वापि प्रशस्तं दन्तधावने ॥ तिन्तिर्णिर्णेणपृष्ठं
च श्वास्रनिम्बी तथैव च । सर्जे धैर्यं वटे दीसिः करञ्जे विजयो रणे । प्लक्षजे चार्यसंपत्ति-
वैदर्यो मधुरः स्वरः । खादिरे चैव सौभाग्यं विल्वे तु विपुलं धनम् ॥ उदुम्बरे च वाक्सि-
द्धिर्व्युक्ते च दृढा मति । संघे च कीर्तिः सौभाग्यं पालाशे सिद्धिरुतमा । कदम्बे सकला
लक्ष्मीरात्र आरोग्यमेव च । अपामार्गे स्मृतिर्मेधा प्रज्ञा वाणी वपुर्वृतिः । आयुः शीलं
यशो लक्ष्मीः सौभाग्यं चौपजायते । अर्केण हन्ति रोगांस्तु वीजपूरणं तु व्यथाम् ॥
दाढिम सिन्दुबारे च सुटजे कुटजे तथा । जाती च करमर्दी च दुःस्वप्नं नाशयेदिति ॥
क्लुमेन तथायुधान्मवेत्यलितवर्जितः । तस्माच्छुकं तदादै वा भक्षयेदन्तधावनम् ॥ २ प्राढ्य-
मुखस्त्य धृतिः सौख्यं शरीरारोग्यमेव च । दक्षिणेन तथा कर्षं पश्चिमेन पराजयः ॥ उत्तरेण गवा
नाशः छीणा परिजनस्य च । पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३ उच्चारे
मैथुने चैव प्रस्तावे दन्तधावने । श्रावे भोजनकाले च षट्कृ मौनं समाचरेत् ॥ ४
कुशकाशं च कार्पासं पालाशं ब्रह्मवृक्षजम् । पुत्रमाससमं हैर्यं वावुल्यं दन्तधावनम् ॥
कुशकाशं पलाशं च निशुपं यस्तु भक्षयेत् । तावद्भवति चाण्डाली यावदङ्गां न पश्यति ॥
अर्धशुक्कं त्वचा हीनं यत्नेन परिवर्जयेत् । पतितं चातिरिक्तं च कीटविद्धं तथैव च ॥ नाङ्गलीभित्र
मृग्गिष्ठं पैलोलैष्ट्रे भस्मना । नायसैष्व तथा । लोहैः सदा दन्तान्मृजेद् द्विजः ॥ ५ अयुम्प्रसन्न्य
यक्षापि प्रत्यग्म शस्तभूमिजम् । अवेद्यर्तुं च दोषं च रसं वीर्यं च योजयेत् ॥ कषायं मधुरं
तिकं कटुकं प्रातश्चित्यतः । निष्वध्वं तिक्कके श्रेष्ठ कषयो खदिरस्तथा ॥ मधूको मधुरे श्रेष्ठः
करञ्जः कटुके तथा ॥ क्षीद्रव्योषत्रिवर्गोंकं सतीलं सैन्धवेन च ॥ चूर्णेन तेजोवस्त्य दन्तान्शित्य
विशोधयेत् ॥ एकैकं घर्षयेदन्तं मृदुना कूचकेन च । दन्तशोधनचूर्णेन दन्तन्मासान्यवाधयन् ॥

तनव काष्ठार्घेन वा रजतादिनिर्मितया जिह्वोल्लेखिन्या जिह्वामुखिरुद्ध
द्वादशगण्डूषाँश्च कृत्वा ॐकारं गायत्रीं च स्मृत्वां शिखां बध्नीयात् ॥ का-
ष्ठालाभे श्राद्धोपवासादिनिषिद्धिदिने च पर्णादिना प्रदेशिनीवर्ज्याङ्गुल्या
वा द्वादशगण्डूषैर्वा दन्तान्संशोधयेत् ॥ पश्चात्-अपवित्रः पवित्रो वा सर्वा-
वस्थां गतोऽपि वा ॥ यः स्परेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ १ ॥
इत्यनेनाञ्चिः शरीरं मार्जयेत् ॥ तदनन्तरं सूर्यतुलसीगोदर्शनं प्रार्थनां
च कुर्यात् । आदित्यस्य नमस्कारं ये कुर्वन्ति दिनेदिने ॥ जन्मान्तर-
सहस्रेषु दारित्र्यं नोपजायते ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं सूर्यं दिवा-
करम् ॥ षण्णामस्मरणान्तियं महापातकनाशनम् ॥ महाप्रसादजननी सर्व-
सौभाग्यवर्धिनी । आधिव्याधिहरा नित्यं तुलसि त्वं नमोऽस्तु ते ॥
गावो मे ह्यग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गर्वा
मध्ये वसाम्यहम् ॥ ४ ॥ इति दन्तधावनविधिः ॥

॥ ७ ॥ अथ गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः ॥

शिलासने दारुजासने वा सूर्याभिमुख उपविश्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य
गण्डूषत्रयं कुर्यात् ॥ आचम्य शिखां बद्रध्वा हस्ते जलमादाय स्नानस-
ङ्कल्पः— विष्णुविष्णुविष्णुः श्रीपद्मगवतो महापुरुषस्य विष्णोराङ्गया

१ जिह्वानिलेखनं रौप्यं सौवर्णं वार्ष्णेय च । तन्मलापहरं शस्त मृदु लक्षणं दशाङ्गलम् ॥
मुखैरस्यदौर्गन्धशोफजाङ्गद्वरं परम् ॥ २ पश्चाद्वादशगण्डूषैर्विद्यादन्तधावनम् । स्मृत्वोङ्कारं च
गायत्रीं बध्नीयादौ शिखां ततः ॥ ३ अभावे दन्तकाष्ठस्य प्रतिषिद्धिदिने तथा । अपा
द्वादशगण्डूषैर्विद्यादन्तवावनम् ॥ ४ प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टृतं हि तत् । सर्वैर्मैति
शुद्धात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥ अत्यन्तमङ्गिनः कायो नवचिन्द्रसमन्वितः । स्वत्येव
दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥ प्रातःस्नानं चरित्वाऽथ शुद्धे तीर्थे विशेषतः । प्रातःस्नानाद्यतः
शुद्धेष्वक्षयोऽयं मलिनः सदा ॥ नोपसर्पन्ति वै दुष्टाः प्रातःस्नायिवनं क्षचित् । दृष्टादृष्टफलं
तस्मात् प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥

प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीयपरार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतम्-
न्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्थाः पश्चिमदिग्भागे
श्रीमल्लवणाढ्वेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे
अमुके श्रीविक्रमवर्षे अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे
अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे ममात्मनः श्रुतिस्मृति-
पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि कायिकवाचिकमानासिकसांस-
र्गिकज्ञाताज्ञातस्पर्शस्पर्शसनभोजनशयनगमनादिकुतकर्मदोषानिरास-
द्वारा त्रिविघतापोपशमनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् (उष्णोदकेन)प्रातःस्ना-
नमहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य पात्रे शीतोदकं प्रक्षिप्य तदुपर्युष्णोदकेन
पात्रमापूर्य तेन जलेन गङ्गादितीर्थीनि स्मरन स्नायात् ॥ तीर्थपार्थना-
पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । आगच्छन्तु पवित्राणि
स्नानकाले सदा मम ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्बन्दित-
दिव्यरूपम् । भुक्तिं च भुक्तिं च ददासि नित्यं थावानुसारेण सदा-
नराणाम् ॥ गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते
सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ सुरधुनि मुनिकन्ये तारयेः पुण्य-

१ अस्त्रात्वा नाचरेत्कर्म जपहोमादिकं तथा । लालास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः
पुमान् ॥ स्तिवन्ते दि सुषुप्तस्य इन्द्रियाणि स्वन्ति च । अङ्गानि समता यान्ति चोत्तमान्यघमैः
सह ॥ अगम्यागमनाचैव पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् । रहस्यचरितात्पापान्मुच्यते स्नानयोगतः ॥
शुणा दश स्नानपरस्य नित्यं रुदं च तेजश्च वलं च शौचम् । आयुष्यमारोग्यमलोलपतं दुःस्वप-
नाशश्च यशश्च मेघा ॥ २ चित्तमन्तर्गत दुष्टं तीर्थस्नानान्न शुद्धयति । शतशोऽथ जलैर्धींतं
सुराभाष्टमिवाशुचि । यस्य इस्तौ च पादी च मनस्त्वैव सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स
तीर्थफलमक्षुते ॥ भनोविशुद्धं पुरुषस्य तीर्थे धात्रा यमस्त्वनिद्रयनिश्चरहस्तपः । एतानि तीर्थानि
शरीरजानि स्वर्गस्य सार्गं प्रतियोधयन्ति ॥

वन्तं स तरति निजपुण्यैस्तत्र किं ते महत्त्वम् । यदि च गतिविहीनं पापिनं
तारयेमां तदपि च तत्र मातर्यन्महत्त्वं महत्त्वम् ॥ नन्दिनी नलिनी सीता
मालती च मलापहा । विष्णुपादाब्जसंभूता गङ्गा त्रिपथगमिनी ॥
भागीरथी भोगवती जाह्नवी त्रिदशेश्वरी । द्वादशैतानि नामानि स्नान-
काले सदा स्मरेत् ॥ आपो नारा इति प्रोक्तास्ता एवास्यायनं पुनः ।
तस्याश्चारायणं देवं स्नानकाले स्पराम्यहम् ॥ सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं
तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया तीर्थं सर्वत्रार्जवमेव च ॥ दानं तीर्थं
दमस्तीर्थं सन्तोषस्तीर्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं तीर्थं च प्रियवा-
दिता ॥ ज्ञानं तीर्थं धृतिस्तीर्थं पुण्यं तीर्थमुदाहृतम् । तीर्थानामपि
तत्तीर्थं विशुद्धिर्मनसः परा ॥ इति स्परणपूर्वकं स्नात्वा त्रिराचामेत् ॥

॥ ८ ॥ अथ गौणस्नानानि ॥

अतिवाल्यवार्द्धक्यातुरतया अस्वास्थ्ये सति उष्णोदकेनापि स्नानं
कर्तुपशक्तश्चेत् गौणस्नानं कर्तव्यम् । यथा—आचम्य संध्याद्यधिकारार्थम्
अमुकस्नानमहं करिष्ये इति यथानिमित्तं संकल्पादि कुत्वा स्नानं विधे-
यम् । गौणस्नानानि—आपोहिष्टेति तिसूभिमंत्रैः अङ्गानां प्रोक्षणं मंत्र-
स्नानम् । गायत्र्या दशकुत्वो जलमभिमंत्र्य तेन सर्वाङ्गंप्रोक्षणं—गायत्रम् ।
आग्नेरितिभस्मेत्यादि मन्त्रैरङ्गेषु भस्मक्लेपनम्—आग्नेयस्नानम् । अर्द्धवस्त्रे-
णाङ्गमार्जनं—कापिलम् । गोरजसाम् अङ्गे लेपनं—वायव्यस्नानम् । मृदा-

१ असामर्थ्याच्छरीरस्य देशकालायपेक्षया । मन्त्रस्नानादिकाः सप्त केचिदिच्छन्ति
सूर्यः ॥ स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं मुख्यगौणप्रभेदतः । चतुर्विधं तत्र मुख्यं गौणं वै षडविधं
भवेत् ॥ अशिरस्क भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मणाम् । आर्द्धेण वाससा वापि मार्जनं
देहिकं विदुः ॥

लभ्यं—पार्थिवस्नानम् । सातपवर्षेण स्नानं—दिव्यम् । आत्मचिन्तनं मानसम् । विष्णुपादोदकविप्रपादोदकप्रोक्षणविष्णुध्यानादिभिश्च स्नानान्तराणि सन्ति, तेषां मध्ये यथासंभवं विधेयम् । गौणस्नानैर्जपसंध्यादौ शुद्धिर्न तु श्राद्धदेवार्चनादौ । ब्रह्मयज्ञे विकल्पः ॥ इति गौणस्नानानि ॥

॥ ९ ॥ अथाशौचे कर्मादित्यागविचारः ॥

कात्यायनः—सूतके कर्मणां त्यगः सन्ध्यादीनां विधीयते । होमः श्रौते च कर्तव्यः शुष्कान्नेनाथवा फलैः ॥ जाग्रालिः—जन्महानौ वितानस्य कर्मत्यागो विधीयते । शालाशौचे केवलो होमः कार्य एवान्यगोत्रजैः ॥ सन्ध्यां पञ्चप्रायज्ञान्त्रित्यकं स्मृतिकर्म च । तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहान्ते पुनः क्रियाः ॥ मनुः—उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते । दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥ शुद्धयेद्विषो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्धयति ॥ यमः—सूतके च कुलस्यान्नमभोज्यं मनुरब्रवीत् । एकादशेऽह्मि कुर्यात् दानमध्ययनं तपः ॥ पराशरः—एकाहाद्राह्मणः शुद्धयेद्योऽप्यिवेदसमन्वितः । त्यहात्केवलवेदज्ञो निर्गुणो दशाभिर्दिनैः ॥ आह्मिककारिकासु—देशान्तरे सूतं श्रुत्वा गोत्रिणं च स्ववान्धवम् । स्वगोत्री शुद्धयने सद्यो मातापित्रोदशाहकम् ॥ यदि गर्भविषातश्च श्रूयते माससम्भूत्यया । यावन्मासस्थितो गर्भस्तावद्यामाश्च सूतकम् । आचतुर्थाद्वेत्स्नावः पातः पञ्चमषष्ठ्योः । अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्यादशाहं सूतकं भवेत् ॥ अजा गावो महिष्यश्च ब्राह्मणी च प्रसूतिका । दशरात्रेण शुद्धयन्ति भूमिस्थं च नवोदकम् ॥ ग्राममध्ये मृतः कश्चिन्नरो नारी चतुष्पदः । न कुर्यादन्नपानं च सूतं यावन्न नीयते ॥ अपां मध्ये गर्वां गोष्टे विवाहे यज्ञमण्डपे । राहोर्दर्शनकालस्य सूतकं न विधीयते ॥ इति ॥

॥ १० ॥ अथ प्रातःसन्ध्याप्रयोगः ॥

यथोक्तस्तानानन्तरं षेतं धौतं वस्त्रं परिधाय उपैवस्त्रं गृहीत्वा कुशा-
दिविहितासने प्राङ्मुख उपविश्य सव्यहस्ते कुशत्रैय दक्षिणहस्ते
कुशद्वयं धारयेत्-पवित्रधारणम्-तस्य मन्त्रः—

ॐ पवित्रैस्त्थो वैष्णण ब्लौ सवितुर्वैः प्रसुवऽउत्पुनाम्य-
चिंच्छ्रेण पवित्रैण मूर्खैस्वरुश्मिभिः ॥ १३ ॥ तस्यतेपवि-
त्रपते पवित्रैपूतस्य षत्कामं पुनेतच्छक्तेयम् ॥ १४ ॥

१ उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुसतारका । अधमा सूर्यसहिता प्रातःसन्ध्या त्रिधा
मता ॥ अहोरात्रस्य यः सन्धि- सूर्यनक्षत्रवर्जित ॥ सा तु सन्ध्या समाख्याता मुनिभिस्तत्त्वद-
शिभिः ॥ २ स्नात्वैव वाससी धौते अङ्गिने परिधापयेत् । अभावे धौतवस्त्रस्य पट्टक्षीमादिकानि
च । कुतपं योगपट्टं वा बिवासा येन नो भवेत् ॥ वस्त्रधारणे मन्त्रः (पा० ए० सू०) परिधास्यै
यशोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरदश्त्रिस्मि । शत च जीवामि शरदः पुरुची रायस्पोषमभिर्सव्य-
यिष्ये ॥ ३ ॥ उपवस्त्रधारणावश्यकता-होमदेवार्चनायासु कियासु पठने तथा । नैकवस्त्रः प्रवर्तेत
द्विजो नाचमने जये ॥ एकवस्त्र विना पात्रं सध्ययज्ञोपवीतकम् । प्रत्यक्षं तु नदीशौचं कुर्वन्वृद्ध-
त्वमाप्नुयात् ॥ उपवस्त्रवारणे मन्त्रः-यशसा मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्राङ्गहस्ती । यशो भगव्य-
माविशब्दशो मा प्रतिपद्यताम् ॥ ४ ॥ काम्यार्थं कबलं चैव श्रेष्ठं च रक्तकंबलम् । कृष्णाजिने ज्ञान-
सिद्धिर्मोक्षस्तु व्याघ्रचर्मणि ॥ कुशासने ज्ञानसिद्धिर्नात्र कार्या विचारणा ॥ धरण्यां दुखसंभू-
तिदैर्भाग्यं दारुजासने ॥ वंशासने दरिद्रः स्यात् पाषाणे व्याधिरीडनम् ॥ तृणासने यशोहानिः
फलवित्तविभ्रम ॥ जपञ्चानतपोहानिं कुर्वन्वस्त्रासनं तथा ॥ ५ ॥ समूलात्रौ विगम्भौ तु कुशी
द्वौ दक्षिणे करे । सब्ये चैव तथा त्रीनै विभूयात्सर्वकर्मसु ॥ दर्भहीना तु या सन्ध्या यच्च
दानं विनोदकम् । असंख्यातं तु यजजसं तत्सर्वे निष्फलं भवेत् ॥ कुशपवित्राभावे हेमपवित्रं
धार्यम्-जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे । अशून्यं तु करं कुर्यात्सुवर्णरजैः कुशैः ॥
स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि । करौ सदभौं कुर्वात तथा सन्ध्याभिवादने ॥
उभयत्र स्थितैर्भैः समाचारति यो द्विजः ॥ सोमपानफलं तस्य भुक्त्वा यज्ञफलं लभेत् ॥
सपवित्रेण हस्तेन कुर्यादाचमनकियाम् । नोच्छिष्टं तत्पवित्रं तु भक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेत् ॥

आचमनम्—अन्तर्जानुहैस्तः संहताङ्गुलिना शुद्धजलं गृहीत्वा
मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन वापेनान्वारवधपाणिना ब्रह्मतीर्थेन त्रिरपः पिंवेत्
ॐकेशवाय नमः स्त्राहा । ॐनारायणाय नमः स्वाहा । ॐपाधवाय
नमः स्वाहा । हस्तप्रक्षालनम्—ॐगोविंदाय नमः ॥ प्राणायौमः—
प्रणवस्य परब्रह्मऋषिः परमात्मा देवता दैवी गायत्री छन्दः
भूरादिसमव्याहतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठरुश्यपा
ऋषयः अग्निवायुमूर्यवृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा देवता गायत्र्युष्णिग-
नुष्टुव्वृहतीपंक्तित्रिष्टुव्जगत्य॑छन्दांसि तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र-
ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापति-
ऋषिः ब्रह्माग्निवायुमूर्या देवता यजु॑छन्दः सर्वेषां प्राणायामे विनि-
योगः । ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यम्
ॐतनसंवितुर्वरेण्युम्भगोंदुवस्यधीपद्मिहि ॥ धियोयोनं-प्रचोदयात्
॥३५॥ ॐआपो ज्योती रसोमृनं ब्रह्म भूर्भुवःस्वरोम् ॥ एवं पूरकः
कुम्भकः रेचकः इति क्रमेण त्रिवारं पठेत् ॥ भस्मधारणम्—वामहस्ते
दक्षिणहस्तेन भस्म गृहीत्वा जलमिश्रणानन्तरं दक्षिणहस्तेन मर्दयेत्
ॐअग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म
च्योमेति भस्म सर्व॑हवा इदं भस्म मन एतानि चक्षु॑ष्ठिभिः भस्मानि ॥
इति मंत्रेण मर्दनानन्तरं दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य अभिमंत्रणम्—ॐज्यम्बक-

---

१ भोजन हवनं दानमुपहारः प्रतिप्रह. । वहिर्जानु न कार्याणि तद्वाचमनं विदु. ॥
२ संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन शेषेणाच्चमनं चरेत् ॥३ सव्या-
हतिं सप्रणवां गायत्री शिरसा सह । त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
४ करोति शिवमत्रेण यस्त्रिपुडू द्विजोत्तम. ॥ त्र्यक्षः शुद्धतरः सौम्य शिवलोके महीयते ॥
अन्यच—वामहस्ततले भस्म क्षिप्त्वा ५४ छायान्वपाणिना । अग्निरित्यादिमन्त्रेण स्पृशन्
भस्माभिमंत्र्य च ॥ मध्याङ्गुलित्रयैव स्वदक्षिणकरस्य च । त्रिपुडू धारयेद्विद्वान्सर्वकस्मषनाश-
नम् । सत्यं शौचं जपो होऽस्तीर्थं देवादिपूजनम् ॥ तस्य व्यर्थमिदं सर्वं यस्त्रिपुडू न धारयेत् ॥

मित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः, प्रसद्येत्यस्य विरूप
ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छन्दः भस्माभिमंत्रणे विनियोगः ॥

ॐ यम्बकं र्घजामहे सुग्निधिम् पुष्टि वच्छीनम् ॥ उद्भार्तुक-
मिवृबन्धनाश्मृत्यो मर्मीक्षीयमासृतात् ॥ ६० ॥ ॐ प्रसद्य-
भस्मं नायो निमपश्चं पृथिवीमंग्ने ॥ सृष्टि सृज्जयं मातृभिष्टद्य-
द्युपोति ष्टम्भमाश्च पुनरासद ॥ ६१ ॥

इत्यभिमंत्रय धारणम्—त्यायुषमित्यस्य नारायण ऋषिः रुद्रो देवता
उष्णिकछन्दः भस्मधारणे विनियोगः ॥ ॐ यायुषञ्जपदं गने ४—ललाटे ।
कश्यपस्यत्यायुषम्—ग्रीवायाम् । वदेवेषु त्यायुषम्—वाह्नोः ।
तत्रोऽस्तु त्यायुषम्—हृदये ॥ शिखावन्धनम्—मानस्तोक इति मन्त्रस्य
कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता शिखावन्धने विनियोगः—

ॐ मानस्तोकेतनये मानु आयुषिमानोगोषु मानोऽ-
अश्वेषु रीरिषिः ॥ मानो वृत्तिरान्त्रुद्रभामिनो ववधीर्हवि-
ष्मन्तु सदमित्वा हवामहे ॥ ६२ ॥

चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजः समन्विते । तिष्ठ देवि शिखावन्धे
तेजो वृद्धिं कुरुष्व मे । अङ्गुष्ठमात्रां शिखा नैर्ऋत्यां बद्धा ॥ कण्ठे रुद्रांक्ष-

१ स्थाने दाने जपे होमे सन्ध्यायां देवतार्चने । शिखाप्रनिय विना कर्म न कुर्याद्दै
कदाचन ॥ २ रुद्राक्षा यस्य गात्रेषु ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् । स चाण्डालोऽपि सम्पूज्य.
सर्ववर्णोत्तमो भवेत् ॥ अभक्तो वापि भक्तो वा नीचो नीचतरोपि वा । रुद्राक्षान्धारयेद्यस्तु
मुच्यते सर्वपातकैः ॥

मालाधारणम्—अयम्बकमित्यस्य वसिष्ठं क्राष्णिः रुद्रो देवता अनुष्टुप्-
छन्दः रुद्राक्षमालाधारणे विनियोगः—

ॐ त्र्यम्बकं छ यजाम हे सुगन्धि म पुष्टि व द्वनम् । उ वर्ण-
कमि व बन्धना नमृत्यो मृक्षीय मा मृता त् ॥ ६० ॥

अनेन मन्त्रेण रुद्राक्षमालां धृत्वा पवित्रकरणम्—ॐ विष्णुर्विष्णुः ।
ॐ वाक्-वाक्-जलाद्रहस्तेन दक्षिणकराङ्गुल्यग्रैः ओष्ठौ स्पृशेत् । ॐ प्राणः-
प्राणः—अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां नासारन्धे स्पृशेत् । ॐ चक्षुधक्षुः अङ्गुष्ठानामिका-
भ्याम् अक्षिणी स्पृशेत् । ॐ श्रोत्रं श्रोत्रम्—अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां कर्णां स्पृशेत्
—ॐ नाभिः । अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां नाभिं स्पृशेत् । ॐ हृदयम्—हस्ततलेन
हृदयं स्पृशेत् । ॐ कण्ठः—कराग्रेण कण्ठं स्पृशेत् । ॐ शिरः—कराग्रेण
शीर्षं स्पृशेत् । ॐ बाहुभ्यां यशोवलम्—कराग्रेण बाहुमूले स्पृशेत् ।
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स
वाश्चाभ्यन्तरः शुचिः ॥ अनेन मन्त्रेण किञ्चिज्जलं शिरसि सिञ्चेत् ॥
संङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्या
प्रवर्त्तमानस्य अथ ब्रह्मणो द्वितीये पराद्व श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतम-
न्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलिषुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूदीपे
रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
श्रीमल्लवणाव्येरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे
तथा अमुके श्रीविक्रमवर्षे अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमु-
कमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि-
स्थिते चन्द्रे अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु

ग्रेषु यथायर्थं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां
शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्रह्मवर्चसकामार्थं श्रीपरमेश्वर-
प्रीतये प्रातःसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य भूमिप्रार्थना—पृथि-
वीत्यस्य मेरुपृष्ठं ऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छन्दः आसने विनियोगः—
पृथिव्य त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि
पवित्रं कुरु चासनम् ॥ इतिमन्त्रेण दक्षिणहस्तस्य मध्यमानामिकाभ्याम्
आसनोपरि किञ्चिज्जलं क्षिपेत् ॥ भूतशुद्धिः—अपसर्पन्तु ते भूता ये भूत
भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अपकामन्तु
भूतानि पिशाचाः सर्वतोदिशम् । सर्वेषामवरोधेन सन्ध्याकर्म समारंभे ॥
इति द्वाभ्यां वामपादपार्णिना त्रिवारं भूमिं ताडयित्वा भूतान्बुत्सार्यं
भैरवनमस्कारः—तीक्ष्णदंष्ट्रं महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तु-
भ्यमनुज्ञा दातुर्पर्हसि ॥ अभिषेचनम्—ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिः परमा-
त्मा देवता गायत्री छन्दः सर्वकर्मारम्भे विनियोगः । भूरादिसमव्या-
दृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमा त्रिवासिष्ठकश्यपा ऋषयः अग्नि-
वायुसूर्यबृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा देवताः । गायत्र्युष्णिगनुष्टुबृहती-
पङ्कित्रिष्ठुबृजगत्यश्छन्दांसि । तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता
देवता गायत्री छन्दः अभिषेके विनियोगः । ॐभूः पुनातु—शिरसि ।
ॐभूवः पुनातु नेत्रयोः । ॐस्वः पुनातु कण्ठे । ॐमहः पुनातु हृदये ।
ॐजनः पुनातु-नाभ्याम् । ॐतपः पुनातु पादयोः । ॐसत्यं पुनातु पुनः
शिरसि । ॐतत्त्वसवितुर्बैरेण्यमभग्नोदेवस्यधीमहि ॥ धियोयोनं ÷ प्रचो-
द्या॒त् ॥ ३५ ॥—सर्वाङ्गं पुनातु ॥ इति प्रतिमन्त्रं दक्षिणेन पाणिना कुशा-
नादाय वामकरस्थिततोयैरभिष्वेत् ॥ ततो व्याहृतिपूर्वकगायत्रीकर-
न्यासः—ॐभूः—अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐभूवः—तर्जनीभ्यां नमः । ॐस्वः—

सध्यमाभ्यां नमः। ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्—अनामिकाभ्यां नमः। ॐ भग्नों
देवस्यधीमहि—कनिष्ठिकाभ्यां नमः। ॐ धियोषोने—पञ्चोदयात्—करत-
लकरपृष्ठाभ्यां नमः॥ अथ व्याहृतिपूर्वकं गायत्रीष डङ्गन्यासाः—
ॐ भूः—हृदयाय नमः। ॐ भुवः—शिरसे स्वादा। ॐ स्वः—शिखायै वषट्
ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्—कवचाय हुम्। ॐ भग्नोंदेवस्यधीमहि—नेत्रत्रयाय
वौषट्। ॐ धियोषोने—पञ्चोदयात्—अस्त्रायफट्॥ अथ प्रणवन्यासाः—
ॐ अकारम्—नाभौ। ॐ उकारम्—हृदये। ॐ मकारम्—मूर्ध्नि। अथ
व्याहृतिन्यासाः—ॐ भूः—पादयोः। ॐ भुवः—जान्वोः। ॐ स्वः—ऊर्वोः।
ॐ महः—जठरे। ॐ जनः—कण्ठे। ॐ तपः—मुखे। ॐ सत्यम्—शिरसि॥
अथ गायत्र्यक्षरन्यासाः—ॐ तकारम्—पादाङ्गुष्ठयोः। ॐ सकारम्—
गुल्फयोः। ॐ विकारम्—जङ्घयोः। ॐ तुकारम्—जान्वोः। ॐ वकारम्—
ऊर्ध्वोः। ॐ रेकारम्—गुदे। ॐ णिकारम्—लिङ्गे। ॐ यकारम्—कव्याम्।
ॐ भकारम्—नाभौ। ॐ गोकारम्—उदरे। ॐ देकारम्—स्तनयोः। ॐ वका-
रम्—हृदये। ॐ स्यकारम्—कण्ठे। ॐ धीकारम्—मुखे। ॐ मकारम्—तालु-
देशे। ॐ हिकारम्—नासिकाये। ॐ धिकारम्—नेत्रयोः। ॐ योकारम्—
भ्रुवोर्मध्ये। ॐ द्वितीययोकारम्—ललाटे। ॐ नकारम्—पूर्वमुखे। ॐ प्रका-
रम्—दक्षिणमुखे। ॐ चोकारम्—पश्चिममुखे। ॐ दकारम्—उत्तरमुखे।
ॐ योकारम्—मूर्ध्नि। ॐ व्यञ्जनं तकारम् व्यापकं सर्वतो न्यसेत्॥

अथ शिरोन्यासाः—ॐ आपः—गुह्ये। ॐ ऊर्जोतिः—चक्षुषोः।
ॐ रसः—वक्रे। ॐ अमृतम्—जान्वोः। ॐ ब्रह्म—हृदये। ॐ भूः—पादयोः।
ॐ भुवः—नाभौ। ॐ स्वः—ललाटे। ॐ कारम्—मूर्ध्नि। अथ गायत्र्यावा-
हनम्—गायत्री ऋक्षरां वाला साक्षसूत्रकमण्डलम्। रक्ताङ्गीं रक्तवस्त्रां

चं हंसवाहनसंस्थिताम् ॥ ऋग्वेदकृतोत्सङ्गां चतुर्वक्रां चतुर्भुजाम् ।
 ब्रह्माणीं ब्रह्मदैवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीम् ॥ आवाहयात्यहं
 देवीमायान्तीं सूर्यमण्डलात् । आगच्छ वरदे देवि त्यक्षरे ब्रह्मवादिनि ॥
 गायत्रि छन्दसां मातर्ब्रह्मयोनि नमोऽस्तु ते ॥ प्राणायामः—प्रणवस्य
 परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः भूरादिसप्तव्याहृतीनां
 विश्वामित्रजपदग्रिभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः अश्विवायु-
 सूर्यशृहस्यतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवादेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुव्वहतीपाङ्कित्रिष्ठ-
 व्जगत्यश्छन्दांसि । तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता
 गायत्री छन्दः आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापतिर्क्रांषिः ब्रह्माश्विवायुसूर्या
 देवता यजुरुछन्दः सर्वेषां प्राणायामे विनियोगः ॥ ॐ भूः ॐ भुवः
 ॐ स्वः ॐ प्रहः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम् भग्नोदुव-
 स्यधीमहि ॥ धियोवोनं-प्रचोदयात् ॥ ३५ ॥ ॐ आपोज्योतीरसोमृतं
 ब्रह्मभूत्वः स्वरोम् ॥ एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः क्रमेण त्रिवारं
 पठेत् ॥ अम्बुप्राशनम्—सूर्यश्चमेत्यस्य नारायण ऋषिः सूर्यो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः । ॐ सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च
 मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यद्रात्र्या पापमकार्षं मनसा वाचा
 हस्ताभ्यां पञ्चद्यामुदरेण शिश्वा रात्रिस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिद्वृतिं मायि
 इदमहं मापमृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ एतन्मन्त्रेण जलं
 प्राश्य तूष्णीं द्विराचामेत् ॥

१ प्राणायामैर्विना यथलृतं कर्म निरर्थकम् । अतो यत्नेन कर्तव्यः प्राणायामः
 शुभार्थिना ॥ श्रुतिसृत्यादिकर्मादौ सर्वमः प्राणसंयमः । अग्नेर्भ्यो ध्यानमात्रं तु स चामन्त्रः
 प्रकीर्तिः ॥ द्वौ द्वौ प्रातस्तु मध्याह्ने त्रिलिंगः सन्ध्याघुरार्चने । भोजनादौ भोजनान्ते
 प्राणायामास्तु पोषणः ॥

मार्जनम्—आपोहिष्टेतिसुणा सिन्धुदीप क्रषिरापो देवता गायत्री
छन्दः मार्जने विनियोगः—ॐ आपोहिष्टाम् यो भुवर्ह—मस्तके । ॐ तानं ऽज्ञ-
ज्ञेदधातन—चरणयोः । ॐ महेरणाय चक्षसे—हृदये । ॐ योवैश्विवत-
मोरसां हृदये । ॐ तस्य भाजयेत् हनं ऽ—चरणगोः । ॐ उशतीर्विमातरं ऽ—
मस्तके । ॐ तस्माऽरञ्जपामवृद्धं—मस्तके । ॐ यस्य क्षयाय जिह्ववैथ—हृदये ।
ॐ आपोज्ञनयथाचनह—चरणयोः । इति नवाभिः पादैः सुवर्णादिपात्र-
स्थैर्वामहस्तस्थैर्वा जलैः कुशत्रयेण मार्जयेत् । अपोऽज्ञलावादाय
प्रक्षेपः—सुमित्रियादुर्भित्रिया इत्यनयोः प्रजापतिर्क्षिप्तिः आपो देवता
अनुष्टुप्छन्दः क्रमेण अम्बुग्रहणे प्रक्षेपे च विनियोगः—ॐ सुमित्रियान् ऽ
आप॑ओषधयर्हसन्तु-इत्यज्ञलिना जलमादाय—ॐ दुर्भित्रियास्तस्मै
सन्तुयोस्मान्दोष्टिवश्ववृयन्दिष्मप् ॥ ३३ ॥ इत्यनेन वामभागे जन्तुहीन-
स्थले निक्षिपेत् ॥ द्रुपदादिवेत्यस्य कोकिलराजपुत्र क्रषिः आपो देवता
अनुष्टुप्छन्दः जलग्रहणे आच्छादने च विनियोगः ॥ क्रतश्चसत्यश्चे-
त्यस्याघर्षण क्रषिः भाववृत्तो देवता अनुष्टुप्छन्दः उदकावघाणपूर्वक-
प्रक्षेपणे विनियोगः ॥

ॐ दुपदादिवमुमुचान् ॥ स्विन्नः स्नातो मलादिव ॥
पूतम्पवित्रेणे वाज्ज्यमापत्तिशुन्धन्तुमैनसह ॥ ३० ॥

अनेन मन्त्रेण जलं वामहस्ते गृहीत्वा न्युञ्जेन दक्षिणहस्तेना-
च्छाद्य । अघर्षणम्—

ॐ क्रतं च सत्यश्चाभीङ्गात्पुसोध्य जायत । ततो रात्र्य-

---

१ सेसयत्रयमाकाशे ववरत्रीणि मस्तके । नकारैस्तु क्षिपेद् भूमावापो हिष्टेति मार्जनम् ॥
भूमिशब्देन चरणावाकाशं हृदयं स्मृतम् । शिरस्येव शिरःशब्दो मार्जनहस्ताहृतः ॥

जायतुततंः समुद्रोऽअर्णवे । समुद्रादर्णवादधिसंब-
त्सरोऽअजायत । अहोरात्राणिविदध्विश्वस्यमिष्टो-
वुशी । सूर्यचन्द्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् । दिवेष्व-
पृथिवीञ्चान्तरिक्षमयोस्वेदः ॥ ८३ ॥

इति मंत्रेण तदाच्छादितं जलमवधाणपूर्वकं वामभागे क्षिपेत् ॥
अर्धदानंम्-प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता दैवी गायत्री
छन्दः भूर्भुवः स्वरितिमहाव्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिर्क्षिप्तिः अग्निवा-
युसूर्या देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र
ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः अर्धदाने विनियोगः ॥

सूर्याभिमुखस्तिष्ठन्नगन्धाक्षतपुष्पयुक्तार्घ्यत्रयं दद्यात् ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम् भग्वो देवस्यधी-
महि ॥ धियोषोनं अप्चोदयात् ॥ ८४ ॥

ब्रह्मस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः अयमर्घो दत्तो न मम ॥
दत्तार्घोदकेन दक्षिणनासाचक्षुः श्रोत्रस्पर्शनं कुर्यात् ॥ इत्यर्घत्रयं दत्त्वा
दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा—ॐ असावादित्यो ब्रह्म-अनेन मन्त्रेणात्मनः

१ ईषप्रभः प्रभाते तु मध्याहे ऋजुस्थितः । द्विजोऽर्थं प्रक्षिपेद्व्या साय तपविशान्त्विः ॥
कराभ्या तोयमादाय गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । आदित्याभिमुखस्तिष्ठन्निरुच्चं सन्ध्ययोः क्षिपेत् ॥
सकृदेव तु मध्याहे क्षेपणीयं द्विजातिभिः ॥

२ कालातिक्रमे सति—ॐ आकृष्णेऽनुरजसावर्चिमानोनिवेशयन्नमृत-
मर्त्येष्व ॥ द्विष्णयेन सवितारथेऽनादेवोयात्रिभुवनान्निपश्यन् ॥ ८५ ॥
ब्रह्मस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः प्रायश्चित्तार्थमयमर्घो दत्तो न मम ।
अनेन प्रकारेण चतुर्थार्घ्यं दद्यात् ॥

समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् ॥ सूर्योपस्थानम्-उत्थाय स्वस्तिका-
कारपाणिः सूर्योदयाभिमुखो वक्ष्यमाणैश्चतुर्धिर्मन्त्रैः सूर्यमुपतिष्ठेत्—
ॐउद्यमुदुत्यमितिद्रियोः प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवता अनुष्टुप्छन्दः
चित्रन्देवानामित्यस्य कृत्साङ्गिरस ऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप्छन्दः
तच्चक्षुरित्यस्य दध्यङ्गार्थर्वण ऋषिः सूर्यो देवता उष्णिकछन्दः सूर्योप-
स्थाने विनियोगः—

ॐउद्यन्तमस्परिस्त्रूःपश्यन्तुऽउत्तरम् ॥ देवन्देव-
त्रासूर्यमग्न्मज्ज्योतिरुत्तमम् ॥ ३० ॥ ॐउदुत्यञ्चातवेद-
सन्देववेहन्तिकेतवैः ॥ हशेविश्वायसूर्यम् ॥ ३१ ॥ ॐ-
चित्रन्देवानुमुदगादनीकच्छुर्मित्रस्यवरुणस्याग्मे ॥
आप्नाद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षमूर्यैऽआत्माजगत-
स्तस्त्युष्म्ब्र ॥ ३२ ॥ ॐतच्चक्षुर्वहितम्पुरस्ताच्छुकमुच्चरत् ॥
पश्येमशुरदैःशुतञ्चीवैमशुरदैःशुतङ्गृण्यामशुरदैःशु-
तमप्नवामशुरदैःशुतमदीनाःस्यामशुरदैःशुतम्भूयञ्च-
शुरदैःशुतात् ॥ ३३ ॥

गायत्र्यावाहनम्-तेजोसीत्यस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्क्षिः आज्यं
देवता जगती छन्दः यजुर्गायत्र्यावाहने विनियोगः—

ॐतेजोसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामासिष्यन्देव-
वानामनाधृष्टन्देवयज्ञनमसि ॥ ३४ ॥

१ हस्ताभ्यां स्वस्तिकं कृत्वा प्रातस्तिष्ठेद्विवाकरम् । मध्याह्ने तु ऋजू
वाह सायं मुकुलितौ करौ ॥

गायत्र्युपस्थानम्—तुरीयपदस्य विषल ऋषिः परमात्मा देवता
गायत्री छन्दः गायत्र्युपस्थाने विनियोगः—ॐ गायत्र्यस्येकपदीद्विपदीत्रिप-
दीचतुष्पदपद्यसिनहिपद्यसेनमस्तेतुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसेसाव-
दोम् ॥ इति नमस्कृत्य हस्ते जलमादाय-तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र
ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः वायव्यं बीजं चतुर्थं शक्तिः
पञ्चविंशतिर्व्यञ्जनानि कीलकं चतुर्थं पदं प्रणवो मुखम् (अग्निमुखं) ब्रह्मा
शिरः विष्णुर्हृदयं रुद्रः कवचं परमात्मा शरीरं पृथिवी योनिः प्राणा-
पानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा साह्यायनसगोत्रा चतुर्विं-
शत्यक्षरा षट्स्वरा सरस्वतीजिह्वा पिङ्गलक्षी त्रिपदा गायत्री अशेषपाप-
क्षयार्थं जपे विनियोगः । गायत्रीध्यानम्—

मुक्ताविदुमहेमनीलधवलच्छायैमुखस्त्रीक्षणैर्युक्तामिन्दुनिवद्व-
त्नमुकुटां तत्त्वार्थवर्णात्मिकाम् । गायत्रीं वरदाभयाङ्गुशकशाः शुद्धं
कपालं गुणं शङ्खं चक्रमथारविन्द्युगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ।

(१) शापविमोचनम्—अस्य श्रीब्रह्मशापविमोचनमन्त्रस्य ब्रह्मा
ऋषिः भुक्तिमुक्तिप्रदा ब्रह्मशापविमोचनी गायत्रीशक्तिर्देवता गायत्री-
छन्दः ब्रह्मशापविमोचनार्थं जपे विनियोगः—

गायत्रीं ब्रह्मेत्युपासीत यद्गूपं ब्रह्मविदो विदुः । तां पद्यन्ति
धीराः सुमनसा वाचामग्रतः ॥ ॐ वेदान्तनाथाय विद्वहे हिरण्य-
गर्भाय धीमहि । तन्मो ब्रह्म प्रचोदयात् ॥ ॐ देवि गायत्रि त्वं
ब्रह्मशापाद्विमुक्ता भव ॥

(२) अस्य श्रीविष्णुशापविमोचनमन्त्रस्य निग्रहानुग्रहकर्ता वसिष्ठ
ऋषिः वसिष्ठानुगृहीता गायत्रीशक्तिर्देवता विश्वोऽवा गायत्री छन्दः
वसिष्ठशापविमोचनार्थं जपे विनियोगः—

ॐ सोऽहमर्कमयं ज्योतिरात्मज्योतिरहं शिवः । आत्मज्यो-
तिरहं शुक्रः सर्वज्योती रसोऽस्म्यहम् ॥ इत्युक्त्वा योनिमुद्रां
प्रदर्शय गायत्रीत्रयं पठित्वा । ॐ देवि गायत्रि त्वं वसिष्ठशापाद्वि-
मुक्ता भव ॥

(३) अस्य श्रीविश्वामित्रशापविमोचनमन्त्रस्य नूतनसृष्टिकर्ता
विश्वामित्र क्रषिः विश्वामित्रानुगृहीता गायत्रीशक्तिदेवता वाग्देहा गायत्री
छन्दः विश्वामित्रशापविमोचनार्थं जपे विनियोगः—

गायत्रीं भजात्यग्निमुखीं विश्वगर्भां यदुद्ध्रवाः । देवाश्वकिरे
विश्वसृष्टिं तां कल्याणीमिष्टकर्णं प्रपद्ये ॥ यन्मुखान्निःसृतोऽखिल-
देवदग्भर्भः ॥ देवि गायत्रि त्वं विश्वामित्रशापाद्विमुक्ता भव ॥

अथ गायत्र्यस्त्रोपाहरणम्—अस्य गायत्र्यस्त्रोपाहरणमन्त्रस्य ब्रह्म-
विष्णुपदेश्वरा क्रषयः क्रम्यनुसामानि छन्दांसि क्रियामयं वपुः परा-
त्पराशक्तिदेवता हंवीजं संशक्तिः सोऽहं कीलकम् अस्त्रोपसंहरणार्थं
जपे विनियोगः—ॐ ब्रह्मतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रां अङ्गष्टाभ्यां नमः ।
ॐ विष्णुतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रां तर्जनीभ्यां नमः । ॐ रुद्रतेजोज्वाला-
मालिनीं देवीं ह्रां मध्यमाभ्यां नमः । ॐ अग्नितेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रां
अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ज्ञानतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्राँ कनिष्ठिकाभ्यां
नमः । ॐ सत्यतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्राः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।
वहुरूपिणि गायत्रि दिव्ये सन्ध्ये सरस्वति । अजरे अमरे देवि ब्रह्मयोनि
नमोऽस्तु ते ॥ अथ जपादौ मुद्राप्रदर्शनम्—सुमुखं सम्पुटं चैव विततं
विस्तृतं तथा । द्विमुखं त्रिमुखं चैव चतुःपञ्चमुखं तथा ॥ पण्मुखाधोमुखं

१ इति शापविमोचनानि कृताकृतानि क्षेपकाणि सन्ति । उर्कं च—शापयुक्ता तु गायत्री
सफला न कदाचन । शापादुत्तरिता सा तु सुक्षिमुक्तिकलप्रदा ॥

२ इदं गायत्र्यस्त्रोपाहरणं क्षेपकं कृताकृतम् ॥

चैव व्यापकाङ्गलिकं तथा । शक्तं यमपार्शं च ग्रथितं चोन्मुखोन्मुखम् । प्रलभ्वं मुष्टिकं चैव मत्स्यः कूर्मे वराहकम् । सिंहाक्रान्तं महाक्रान्तं मुद्ररं पल्लवं तथा । इति मुद्रां दर्शयित्वा वस्त्राच्छादितां जपमालां गोमुखीं वा नौभिदेशे धृत्वा गायत्रीजपः कार्यः । प्रणवस्य परब्रह्मऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः व्याहृतीनां प्रजापतिर्क्रिषिः अश्रिवायुसूर्या देवता गायत्री छन्दः सर्वपापक्षयार्थे गायत्रीमन्त्रजपे विनियोगः—ॐ भूर्भुवःस्तःऽ॒त्त्रसंवित्तुर्बृहे॑ण्यम्भग्नोंदुवस्यधीमहि॥ धियोषोनं—प्रचोदयात् ॥ ३५ ॥ एवं प्रवालरुद्राक्षस्फटिकमौक्तिकादिनिर्मितया मालयां करमालया वा मंत्रार्थं धर्यायन्मौनीं सहस्रं शतम् अष्टोत्तरशतम् अष्टाविंश-

१ चतुर्विंशतिमुदाश्व जपादौ सम्प्रदर्शयेत् । एता मुद्रा न जानाति गायत्री निष्कलभवेत् ॥ २ वस्त्रेणाच्छाद्य तु करं दक्षिणं यः सदा जपेत् । तस्य स्यात्सकलं जाप्यं तद्वीनमफलं स्मृतम् । अत एव जगर्थं सा गोमुखी प्रियते जनैः ॥ यक्षरक्षः पिशाचाश्व सिद्धविद्याधरा गणाः । यस्मात्प्रभावं गृह्णन्ति तस्माद्गुहा तु कारयेत् ॥ ३ प्रातर्नामो करं कृत्वा मध्याहे हृदि संस्थितम् । साय जपेच नासाप्रे हृषे जप्यविधिः स्मृतः ॥ ४ डंकारं पूर्वमुच्चार्यं भूर्भुवःस्वस्तर्यैव च । गायत्रीं प्रणवश्वान्ते जप एवमुदाहृतः ॥

५ अनामामध्यमारभ्य कनिष्ठादि तथैव च । तर्जनीमूलपर्यन्तं दशपूर्वसु संजपेत् ॥ मध्यमादिद्वयं पूर्वे जपकाले तु वर्जयेत् । तं वै मेरुं विजानीयात्कथितं ब्रह्मणा पुरा ॥ मेष्वीना च या माला मेष्वीपद्मा च या भवेत् । अशुद्धप्रतिकाशा च सा माला निष्कला भवेत् ॥ अरिष्टपत्रं शीजं च शङ्खपद्मै मणिस्तथा । कुशग्रन्थिथ स्त्राक्ष उत्तमं चोत्तरोत्तरम् ॥ प्रवालमुक्तास्फटिकैर्जपः कोटिफलप्रद । तुलसीमणिभिर्यन गणितं चाक्षयं फलम् ॥ वित्रिणी विसतन्वाभा ब्रह्मनाढीगतान्तरा । तया सहव्रथिता माला सर्वकामफलप्रदा ॥ ६ व्यायेत्तु मनसा मन्त्रं जिहोष्टी न विचालयेत् । न कम्पयेच्छिरो ग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥ ७ उपांशुः स्याच्छतगुणं साहस्रो मानसो जपः ॥ ८ सायं प्रातश्च मध्याहे सावित्रीं वाग्यतो जपेत् । सहस्रपरमा देवी शतमध्या दशावराम् ॥ अन्यच्च—अष्टोत्तरशतं नित्यमष्टाविंशतिरेव वा । विधिना दशकं वापि त्रिकालेषु जपेद् द्वुघः ॥

तिवारं दशवारं वा गायत्रीं जपेत् ॥ ततः षडज्ञन्यासान्कुर्यात्-ॐधूः
हृदयाय नमः। ॐधुवःशिरसे स्वाहा। ॐस्वः शिखायै बषट्। ॐतत्सवितु-
र्धेरेण्यं कवचाय हुम्। ॐभर्गो देवस्य धीमहि नेत्रव्रयाय वौषट्। ॐधियो
योनिः प्रचोदयात् अख्याय फट् ॥ ततो मुद्राप्रदर्शनम्-सुरभिर्ज्ञानवैराग्यं
योनिः शङ्खोऽथ पङ्कजम् । लिङ्गः निर्बाणकं चैव जपान्तेऽष्टौ प्रदर्श-
येत् ॥ ततः सूर्यप्रदक्षिणा-विश्वतश्चक्षुरितिमंत्रस्य विश्वकर्मा भौवन
ऋषिः विश्वकर्मा देवता त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यप्रदक्षिणायां विनियोगः ॥

ॐद्विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोवाहुरु-
तविश्वतस्पात् । सम्बाहुब्युन्धमतिसप्तत्रैदद्यावा-
भूमीजनयन्देवऽएकं ॥ २५ ॥

सूर्यादिदेवतानां नमस्काराः-एकचक्र इत्यस्य नारायण ऋषिः
सूर्यों देवता उष्णिकछन्दः सूर्यनमस्कारे विनियोगः-एकचक्रो रथो
यस्य दिव्यः कनकभूषितः। स मे भवतु सुप्रीतः पद्महस्तो दिवाकरः ॥
ॐश्रीसूर्याय नमः। ॐगायत्र्यै नमः। ॐसावित्र्यै नमः। ॐसन्ध्यायै नमः।
ॐसरस्वत्यै नमः। प्राच्याम्-ॐइन्द्राय नमः। आग्नेयाम्-ॐअग्नये
नमः। दक्षिणस्याम्-ॐयमाय नमः। नैऋत्याम्-ॐनिर्क्रतये नमः।
पश्चिमायाम्-ॐवरुणाय नमः। वायव्याम्-ॐवायवे नमः। उत्तरस्याम्-
ॐकुबेराय नमः। ईशान्याम्-ॐईश्वराय नमः। ऊर्ध्वायां-ॐब्रह्मणे
नमः। अधोदिशि-ॐअनन्ताय नमः ॥ जपनिवेदनम्-
देवागातुविद इत्यस्य मनसस्पतिर्ऋषिः वातो देवता विराट्
छन्दः जपनिवेदने विनियोगः—ॐदेवांगातुविदोगातुंविच्चागातु-
पिति । घनसस्पतऽमन्देवयुज्ञ॑स्वाहावातेधार॒ ॥ २६ ॥ जपार्पणम्-
अनेन प्रातःसन्ध्याङ्गंधूतेन अमुकसङ्ग्याकेन गायत्रीपन्त्रजपार्थ्येन

कर्मणा श्रीभगवान्ब्रह्मस्वरूपी सूर्यनारायणः प्रीयतां नमः ॥ शार्थना-
यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं तु चद्भवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देवि काश्यप-
प्रियवादिनि ॥ सन्ध्याविसर्जनम् । उत्तरे शिखरे इत्यस्य कश्यपं ऋषिः
सन्ध्या देवता अनुष्टुप्छन्दः सन्ध्याविसर्जने विनियोगः—उत्तरे शिखरे
देवि भूम्यां पर्वतमस्तके । ब्राह्मणेभ्यो विनिर्षुक्ता गच्छ देवि यथासु-
खम् ॥ गोत्रप्रवरोच्चारणपूर्वकमभिदाद्वनम्—अमुकगोत्रोत्पन्नोऽमुकम्-
वरान्वितः शुक्रयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यनिदनीयशाखाध्यायी अमुकश-
र्माऽहं भो आचार्य त्वामभिवादयामि । भो वैश्वानर त्वामभिवादयामि ।
भो सूर्याचन्द्रमसौ युवामभिवादयामि । भो याज्ञवल्क्य त्वामभिवादयामि ।
भो ईश्वर त्वामभिवादयामि ॥ ईश्वरस्तुतिः—आकाशात्पतितं होयं खसा
गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ॥ यस्य
स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो
वन्दे तपच्युतम् ॥ अर्षणम्—अनेन प्रातःसन्ध्योपासनार्घ्येन लक्षणा
भगवान्ब्रह्मस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥ द्विराचमन्तम्—अँके-
शवाय नमः स्वाहा ॐ नारायणाय नमः स्वाहा ॐ माधवाय नमः स्वाहा ॥
हस्तप्रक्षालनम्—अँगोविन्दाय नमः ॥ अँविष्णवे नमः । अँविष्णवे
नमः । अँविष्णवे नमः ॥ इति प्रातःसन्ध्याप्रयोगः ॥

१ स्वस्तिकाकारहस्तान्यां कर्णीं स्पृष्ट्वा स्वस्य नामगोत्रप्रवरोच्चारणपूर्वकम् अभिवादयेत् ॥
अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः । चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुः कीर्तिर्थशो घलम् ॥

२ होमे भोजनकाले च सन्ध्ययोरभयोरपि । आचान्तः पुनराचमेदन्यत्रापि सकृत्सङ्कृत् ॥
द्विराचम्य ततः शुद्धः सूत्वा विष्णुं सनातनम् ॥ व्यासः—शिर प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छ-
शिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ अपः पाणिनैः सृष्ट्वा पाचा-
मेवस्तु वै द्विजः । सुरापानेन तत्तुत्यमित्येवमृषिरत्रवीत् ॥ ३ सन्ध्यादेवपूजातपर्णादौ धृतं कुशा-
पवित्रं तत्तक्षर्मसम्बन्धजलं च पवित्रस्यले विसर्जयेत् ॥

॥ अथ श्रीशिवपञ्चायतनपूजनविशेषः ॥

॥ ११ ॥ देवस्पर्शोऽनाधिकारिण ॥

नारदीये—स्त्रीणामनुपनीतानां शूद्राणां च नराधिप । स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वा शङ्करस्य च ॥ शूद्रो वा ऽनुपनीतो वा स्त्री वापि पतितोऽपि वा । केशवं वा शिवं वापि स्पृष्टा नरकमक्षुते ॥ (अत एव देवालये शिवलिङ्गं देव्यादिमूर्तीनां पर्युषितनिर्माल्योत्सर्जन-पूर्वकं प्रथमपूजनादौ नियुक्ताः ‘शूद्राः’ (“गुरवा” “गोसाई”) इत्यभिधानाः सन्तीति सम्पदायः प्रहृत्तः) ॥

॥ १२ ॥ देवार्चनकालः ॥

मात्स्ये—प्रातर्मध्यन्दिने सायं देवपूजां समारभेत् । अशक्तौ विस्तरेणैव प्रातः सम्पूज्य केशवम् । मध्याह्ने चैव सायं च पुष्पाञ्जालिभाषि क्षिपेत् ॥ नृसिंहपुराणे—जलदेवं नमस्कृत्य ततो गच्छेद्गृहं बुधः । पौरुषेण च सूक्तेन वतो विष्णुं समर्चयेत् ॥ मरीचिः—विधाय देवतापूजां प्रातर्मादनन्तरम् । गुरुक्तेन तु मार्गेण भूलमन्त्रं जपेद्गृधः ॥

॥ १३ ॥ देवप्रतिमायां नित्यस्नानविचारः ॥

प्रयोगपारिजाते—प्रतिमापट्ट्यन्नाणां नित्यस्नानं न कारयेत् । कारयेत्पर्वदिवसे यदा वा मलधारणम् ॥ अयं नियमस्तु षड्कुलोर्ध्वभ्रतिमासु बोद्धव्यः । यदि षड्कुलन्पूना प्रतिमा चेत् तर्हि तां नित्यमेव स्नापयेत् ॥

॥ १४ ॥ मध्याह्ने भुक्तस्यापि रात्रौ पञ्चोपचारपूजाप्रकारः ॥

शारदातिलके—आसनस्थानवस्थाणि भूषणं च विवर्जयेत् । रात्रौ देवार्चनं तैश्च पदार्थैः पञ्चभिस्तथा । स्नाने वस्त्रे तथा भक्ष्ये दद्यादाचमनीयकम् ॥

॥ १५ ॥ गृहे देवताप्रतिमाविचारः ॥

पातस्ये—सौवर्णी राजती वापि ताम्री रत्नमयी तथा । शैली-
दारुमयी वापि लोहसङ्घमयी तथा । अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितस्ति यावदेव
तु । गृहेषु प्रतिमा कार्या नाविका शस्यते दुधैः ॥ स्मृत्यन्तरे—एका
मूर्तिर्न पूज्यैव गृहिणा स्वेष्टमिच्छता । अनेकमूर्तिसम्पन्नः सर्वान्कामा-
नवामुयात् ॥ गृहे लिङ्गद्रव्यं नाच्यं गणेशत्रितयं तथा । शङ्खद्रव्यं तथा
सूर्यो नाच्यौ शक्तित्रयं तथा ॥ द्वे चक्रे द्वारकायाश्च शालिग्रामशिला-
द्रव्यम् । तेषां तु पूजनेनैव उद्गेगं प्रामुखाद्गृही ॥ रविर्विनायकश्चण्डी
ईशो विष्णुस्तथैव च । अनुक्रमेण पूज्यन्ते व्युत्क्रमे तु महाद्रव्यम् ॥
अर्थर्वणरहस्ये हारीतः—शालिग्रामशिला विष्णुर्बाणस्तु शशिशेखरः ।
चण्डिका काञ्चनी प्रोक्ता स्त्रीमाक्षी तु शौनक ॥ नार्मदेयो विघ्नहरो
लोहितः प्रस्तरः शुभः । अर्ककान्तस्तु तरणिग्रही हैर्वं समासतः ॥
पञ्चानामपि देवानां यथाभागं क्रमेण वा । स्थापनं कारयेद्दक्त्या
मुनिभिस्तत्त्वदार्शिभिः ॥ चक्रङ्गमिथुनं पूज्यं शालिग्रामशिलाग्रतः ॥
स्कान्दे—भक्त्या वा यदि बाऽभक्त्या कलौ मुक्तिमवामुयात् ॥

॥ १६ ॥ देवप्रतिमाप्रतिष्ठाविचारः ॥

स्कान्दे—शालिग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठा नैव विद्यते ॥ भविष्ये—
बाणालिङ्गानि राजेन्द्र रुद्यातानि भुवनत्रये । न प्रतिष्ठा न संस्कारस्तेषां
चावाहनं तया ॥ भरतमालायां मार्कण्डेयोक्तिः—कम्बुशकं शैलभदा
नार्मदेयाबिजनीपती । बाणो विष्णुशिला चैषां प्रतिष्ठां नैव कारयेत् ॥
नाममालायां वृद्धपराशरः—शैलीं दारुमयीं हैर्मीं धात्वाद्याकारस-
म्भवाम् । प्रतिष्ठां वै प्रकृत्वा त प्रासादे वा गृहे तृप ॥ कालिकासङ्ग्रहे
लौगाक्षिः—गृहे चलार्चा विशेषा प्रासादे स्थिरसंशिका । इत्येते कथिता

यार्गा शुनिभिः कर्षवादिभिः ॥ कर्पयोगे भगद्वाक्यम्—ये त्वेतदध्य-
सूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् । सर्वज्ञानविमूढास्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥

॥ १७ ॥ पञ्चायतनदेवताः ॥

वाचस्पतौ—आदित्यं गणनाथं च देवीं रुद्रं च केशवम् । पञ्च-
दैवत्यपित्युक्तं सर्वकर्मसु पूजयेत् ॥ तत्रादौ (१) ‘शालिग्रामः’ स्फान्दे—
शिलाऽप्यामलकीतुल्या पूज्या सूक्ष्मैव या भवेत् । यथा यथा शिला मूक्षमा
तथा स्यात् प्रहृष्टफलम् ॥ (२) ‘शिववाणः’ पुराणसङ्ग्रहे—पक्जम्बू-
फलाकारं कुकुटाण्डसमाङ्कति । शृक्तिशृक्तिपदं चैव वाणलिङ्गं मुदाहृतम्
(३) ‘गणेशः’—शुण्डादण्डेन दन्ताध्यां शोभनाध्यामलङ्घता । एकेन
बाथ दन्तेन रक्तविन्दुभिरन्विता ॥ पार्वत्यांकवदना वक्त्राभ्यां शोभिता
च या । गणेशमूर्तिः सा ज्ञेया विघ्नाद्यौधविनाशिनी ॥ (४) ‘सूर्यः’—बाह्य-
वाऽध्यन्तरे वापि चक्रद्वादशसंयुता । शूर्पमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधि-
विनाशिनी ॥ (५) ‘देवी’—गर्वे वा गर्तपध्ये वा योन्याकारेण चिन्तिता ।
योनेरुपरि मध्ये वा कुण्डलीभूतसर्पवत् ॥ अर्धाधिका त्रिरेखाभिर्भूषिता
या शिला शुभा । शक्तिशुण्डलिनी सा तु देवानामपि दुर्लभा ॥ शक्ति-
कुण्डलिनीं देवीं नित्यं यः पूजयेत्तरः । इन्द्रादिदुर्लभान्मोगान् भुक्त्वा
निर्दीणसामुयात् ॥

॥ १८ ॥ पञ्चायतनदेवतास्थापनप्रकारः ॥

शिवपञ्चायतनम् विष्णुपञ्चायतनम् सूर्यपञ्चायतनम् देवीपञ्चायतनम् गणेशपञ्चायतनम्

विष्णु सूर्य शिव देवी गणेश	शिव गणेश विष्णु देवी सूर्य	शिव गणेश सूर्य देवी विष्णु	विष्णु शिव देवी सूर्य गणेश	विष्णु शिव गणेश देवी सूर्य
----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------

१ शमस्त्रौ मध्यगते हृसीनदूरभूषेव्यो, हरी शङ्खरेभास्येनागसुता, रघू-
प्रणेशाजाम्बिकाः स्थापिताः। देव्यां विष्णुहरैकदन्तरथयो, लम्बोदरेऽजे-
श्वरेनार्चीः, शाङ्खरथागतोऽतिसुखदा व्यस्तास्तु से द्वानिदाः ।

॥ १९ ॥ अथ श्रीशिवपञ्चायतनपूजाप्रयोगः ॥

प्राणमुख उद्भवमुखो वा स्वासने उपविश्य पवित्रपणिः शिवपञ्चायतनं पुरतः संस्थाप्य वामे कलशं पूजोपचारान्दक्षिणे निधाय आचम्य प्राणानायम्य ।

ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रो वृद्धश्श्रीवादस्वस्तिनः पूषावृश्श्वर्वदाद्य ॥ स्वस्तिनऽस्ताक्ष्योऽरिष्टनो मिहस्वस्तिनो बृहस्पतिं-दीधातु ॥ १९ ॥

सुशान्तिर्भवतु ॥ देवतानमस्कारः-श्रीबन्महागणाधिष्ठये नमः । इष्टदेवताभ्यो नमः । कुलदेवताभ्यो नमः । ग्रामदेवताभ्यो नमः । स्थानदेवताभ्यो नमः । वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः । श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः । श्रीउमामहेश्वराभ्यां नमः । शचीपुरन्दराभ्यां नमः । मातापितृचरणकमलेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः । निर्विघ्नमस्तु । सुमुखश्वैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणाधिषः ॥ ध्रुवकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृण्यादपि ॥ विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्क्रामे सङ्कूले चैव विघ्नस्तस्य न जायते ॥ शुक्राम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् । प्रसरवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ अभीप्सितार्थसिद्धर्थं पूजितो यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिष्ठये नमः ॥ सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये श्विते सर्वार्थसाधिके । शरण्ये ऋष्मवके गौरि नारायणि नमोऽस्तुते ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषामपमङ्गलगृ । येषां हृदिस्थो भगवा-

न्मङ्गलायतनं हरिः ॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव तारावलं चन्द्रवलं तदेव ।
 विद्यावलं दैववलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्गियुगं स्मरामि ॥ लाभस्तेषां
 जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो
 जनार्दनः ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीविंजयो
 भूतिर्षुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ सर्वेष्वारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ।
 देवा दिशन्तु नः सिद्धि ब्रह्मेशानजनार्दनाः ॥ विनायकं गुरुं भासुं
 ब्रह्मविष्णुमेश्वरान् । सरस्वतीं प्रणौम्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥

सङ्कल्पः—विष्णुविष्णुविष्णुः श्रीमङ्गवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया
 प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये परार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैत्रस्वत-
 मन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
 रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
 श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अस्मिन्वर्तमाने
 अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुक-
 तिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशिस्थिते चन्द्रे अमुकराशिस्थिते
 श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरुै शेषेषु ग्रहेषु यथायथं राशिस्थान-
 स्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थम् ऐश्वर्याभिवृद्धयर्थम् अप्राप्तलक्ष्मी-
 प्राप्त्यर्थम् प्राप्तलक्ष्म्याश्विरकालसंरक्षणार्थं सकलमनईप्सितकामनासं-
 सिद्धयर्थं लोके सभायां राजद्वारे वा सर्वत्र यशोविजयलाभादिप्राप्त्य-
 र्थम् इह जन्मनि जन्मान्तरे वा सकलदुरितोपशमनार्थं मम सभार्यस्य
 सपुत्रस्य सवान्धवस्य अखिलकुदुम्बसहितस्य सपशोः समस्तभयव्या-
 धिजरापीडामृत्युपरिहारद्वारा आयुरारोग्येश्वर्याभिवृद्धयर्थं मम जन्मरा-

शेरखिलकुदुम्बस्य वा जन्मराशेः सकाशाद्ये केचिद्विरुद्धचतुर्थाष्टमद्वाद-
शस्थानस्थितकूरग्रहास्तैः सूचितं सूचयिष्यमाणं च यत्सर्वारिष्टं तद्विना-
शद्वारा एकादशस्थानस्थितवच्छुभफलप्राप्त्यर्थं पुत्रपौत्रादिसन्ततेरवि-
च्छुभवद्वर्थम् आदित्यादिनवग्रहानुकूलतासिद्धवर्थम् इन्द्रादिदशदि-
क्पालप्रसन्नतासिद्धवर्थम् आधिदैविकाऽधिभौतिकाऽध्यात्मिकत्रिवि-
धतापोपशयनवार्यम् धर्मवर्थकाममोक्षफलावाप्त्यर्थं च श्रीशिवपञ्चायतनदे-
वताप्रीत्यर्थं यथाङ्गानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः ध्यानावाहनादिषोह-
शोपचारैः अन्योपचारैश्च श्रीशिवपञ्चायतनदेवतानां पूजनमहं करिष्ये ।
तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं शङ्खघण्टार्चनं च करिष्ये ॥ दिग्रक्षणम् ।
वामहस्ते गौरसर्षपान्गृहीत्वा—

ॐ रुक्षोहणं व्वलग्गहनं वैष्णवीमिदम् हन्तं व्वलग्गमुत्कि-
रामियम्मेनिष्ठयोषम् मात्योनिचुखानेदम् हन्तं व्वलग्गमु-
त्किरामियम्मेसमानोषमसमानोनिचुखानेदम् हन्तं व्वल-
ग्गमुत्किरामियम्मेसबन्धुर्घमसबन्धुर्निचुखानेदम् हन्तं-
व्वलग्गमुत्किरामियम्मेसज्जातोषमसज्जातोनिचुखानोत्कृ-
त्याङ्गिरामि ॥ २३ ॥ रुक्षोहणोवोव्वलग्गहनं द्विषोक्षामिवै-
ष्णवान्त्रक्षोहणोवोव्वलग्गहनोवनयामिवैष्णवान्त्रक्षोह-
णोवोव्वलग्गहनोवस्तुणामिवैष्णवान्त्रक्षोहणोवाव्वल-

^१ यो मोहादथवाऽल्पस्थादकृत्वा देवतार्चनम् । भुक्ते स याति नरकं सूकेरष्मिजायते ॥
अतोऽहरहेदेवपूजा प्रतिपुरुषमावश्यकी । अकरणे प्रत्यवायदर्शनात् ॥

गुहनाऽउपदधामिव्वैष्णण् वीरक्षोहणौ वांवलग्गहनौ पर्ण्वृ-
हा मिव्वैष्णण् वीव्वैष्णण् वर्मसि व्वैष्णण् वास्थ ॥ २५ ॥ रक्षसां-
भागो सिनिरस्तृ॒रक्षे॑ऽदृदृ॒हृरक्षो॑भिति॑ष्टु। मीदम् हृ॒र-
क्षो॑वंवाघऽहृ॒दम् हृ॒रक्षो॑ध॒मन्तमौ॑नयामि ॥ धृतेन॑दद्यावा-
पृथिवी॑प्रोण्णु॑वाथांव्वायो॑व्वेस्तो॑कानाम् ग्भिराज्यस्यव्वे-
तुसञ्चाहा॑स्वाहा॑कृते॑ऽहृ॒दर्ध्वनं॑भसम्मारुतङ्गच्छतम् ॥ २६ ॥
रुक्षो॑हा॑विश्वर्षणिरुभियो॑निमयो॑हते ॥ द्रोणै॑सधस्त्थ-
मा॑संदत् ॥ २६ ॥

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्त्तरस्ते
नश्यन्तु शिवाङ्गया ॥ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
सर्वेषामवरोधैन पूजाकर्म समारंभे । यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य
सर्वतः । स्थानं त्यक्तवा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ भूतप्रेतपि-
शाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः । स्थानादस्माद्ब्रजन्त्वन्यत्स्वीकरोमि भुवं
त्विष्माम् ॥ भूतानि राक्षसा वापि येऽत्र तिष्ठन्ति केचन । ते सर्वेऽप्य-
पगच्छन्तु पूजाकर्म करोम्यहम् ॥ एतैर्मन्त्रैः सर्वदिक्षु विकिरेत् ॥ वाम-
पादेन भूमि त्रिवारं ताडयेत् ॥ उदकस्पर्शः ॥ ततः स्ववामभागे पूजा-
र्थं जलपूरितकलशार्चनम् ।

तत्र वरुणावाहनम् - तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेष प्राप्तिः त्रिष्टुप्लन्दः
वरुणो देवता वरुणावाहने विनियोगः ॥

१ रौद्र राक्षसमासुरमाभिचरणिकं मन्त्रमुक्त्वा पित्र्यमारमानं चालभ्योफ्स्तुवोदपः ॥

ॐ तत्त्वाषामि ब्रह्मणा व्वन्देमानुस्तदाशास्ते षजं-
मानो हविर्भिर्भिर् ॥ अहेडमानो व्वरुणे हब्रोदध्युरुक्षृष्टिस-
मानुऽ आयुधप्रमोषीट् ॥ १३ ॥

मकरस्यं पाशहस्तमभसां पतिमीश्वरम् । आवाहये प्रतीचीशं वरुणं
यादसां पतिम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं सपरिवारं
सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्—

ॐ मनों जूतिज्जुषत्तामाज्जयस्य बृहस्पतिर्ष्वज्ञमिमन्तं-
नोत्त्वरिष्टुष्वज्ञहस्मिमन्दंधातु ॥ विश्वेदुवासंडह
मादयन्त्तामोऽप्रतिष्ठ ॥ १३ ॥

ॐ वरुणाय नमः । वरुण सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ प्रतिष्ठाप्य ॥
ततः ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः चन्दनं समर्पयामि ॥ इत्यादिपञ्चो-
पचारैः सम्पूज्य तत्त्वाषामीति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन वरुणः
प्रीयताम् ॥ ततः अनामिकया कलशं सृष्टा अभिमन्त्रयेत्—कलशस्य
मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृ-
गणाः स्मृताः ॥ कुक्षी तु सागराः सर्वे सप्तद्विपा वसुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ
यजुर्वेदः सामवेदो श्वर्थर्वणः ॥ अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलशाम्नुसमा-
श्रिताः । गायत्री चात्र सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा ॥ आयान्तु मम
शान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः । गङ्गेः च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ॥
नर्मदे सिन्धो कावेरि जलेऽस्मिन् संनिधिं कुरु । ब्रह्माप्दोदरतीर्थानि

१ सृष्टन्त्वनामिकप्रेण कविदालोक्यमपि । अनुमन्त्रं सर्वत्र सदैवमभिमन्त्रयेत् ॥

करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥ तेन सत्येन मे देव तीर्थं दोहि दिवाकर ॥ ततो
 पूजनम्—पूर्वे ऋग्वेदाय नमः ॥ दक्षिणे यजुर्वेदाय नमः ॥ पश्चिमे
 साम्वेदाय नमः ॥ उत्तरे अथर्वणवेदाय नमः ॥ कलशमध्ये अपाम्पतये
 वरुणाय नमः ॥ इति वरुणं सम्पूज्य “गायत्र्यादिभ्यो नमः” इति
 कलशदेवताः पञ्चोपचारैरभ्यर्च्छ्य कलशं प्रार्थयेत् ॥ देवदानवसंवादे
 मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ॥
 त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठन्ति
 शूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं
 च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः ॥ त्वयि
 तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः । त्वत्प्रसादादिमां पूजां कर्तुमपि हे
 जलोद्भव ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ अङ्गुशमुद्रया
 सूर्यमण्डलात् सर्वाणि तीर्थान्यावाह । वं इति धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य
 हुं इति कवचेनावगुण्ठ्य मत्स्यमुद्रयाऽऽच्छाय वं इति मूलेनाष्टवारम-
 सिधन्त्य तस्मादुदकादुदकं गृहीत्वा पूजाद्रव्याणि सम्पोक्षेत् । तां च
 भूमि सम्पोक्षेत् । पुनः स्वल्पोदकमादाय स्वात्मानं स्वशिरश्च सम्पो-
 क्षेत् ॥ तत्र मन्त्रः—अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः
 स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

ॐ आपोहिष्टुमयोभुवस्तानाऽऽङ्गुजेऽधातन ॥ मुहेर-
 णायुचक्षसे ॥ ५० ॥ योवं-शिवतंमोरसस्तस्यभाजयते-
 हनं-॥ उशुतीरिवमातरं-॥ ५१ ॥ तस्माऽअरङ्गमामवोष-
 स्युक्षयायजिन्नवंथ ॥ आपोज्जनयथाचनट् ॥ ५२ ॥

१ गन्धपुष्टे धूपदीपो नैवेद्यं पञ्च ते क्रमात् ॥

पञ्चात्कलेश (कुम्भ) मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

अथ दीपपूजनम्—घृतदीपं प्रज्वाल्य निर्वातस्थले निधाय ॥

ॐ अग्निज्ज्योति ज्योतिरुग्मि स्वाहा सूर्यो ज्यो-
ति ज्योति सूर्यो ज्योति अग्निर्वचो ज्योति र्वच-
ो स्वाहा सूर्यो वचो ज्योति र्वचो स्वाहा ॥ ज्योति सूर्यो
सूर्यो ज्योति स्वाहा ॥ २ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः दीपस्थदेवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थे
गन्धाक्षतपुष्पाणि सर्पयामि नमस्करोमि ॥ प्रार्थयेत्-भो दीप देव-
रूपस्त्वं कर्मसाक्षी द्युविघ्नकृत ॥ यावत्पूजासमाप्तिः स्यात्तावदत्र स्थिरो
भव ॥ अनेन पूजनेन दीपदेवता प्रीयताम् ॥ शङ्खपूजनम्—शङ्खे जल-
पूरणम् । शङ्खं चन्द्राक्ंदैवत्यं वरुणं चाधिदैवतम् । पृष्ठे प्रजापतिं
विद्यादग्रे गङ्गा सरस्वती ॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि वासुदेवस्य
चाङ्गया । शङ्खे तिष्ठन्ति विमेन्द्र तस्माच्छङ्खं प्रपूजयेत् ॥

ॐ अग्निर्क्षिप्तिपवमानुपाञ्जन्यपुरोहितिः ॥
तमीमहे महाग्रयम् ॥ उपयामगृहीतोस्यग्रयेत्वाव्व-
च्चसङ्गतेयोनिरुग्मयेत्वाव्वच्चसे ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः शङ्खस्थदेवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थे
गन्धाक्षतपुष्पाणि सर्पयामि नमस्करोमि ॥ प्रार्थयेत्-त्वं पुरा सागरोत्पन्नो
विष्णुना विधृतः करे । नमितः सर्वदैवते पाञ्जन्य नमोऽस्तु ते ॥

१ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे (वामाङ्गुष्ठे) क्षिप्त्वा हस्तद्वयेन च । सावकाणा (प्रध्यशत्या)
मुष्टिको च कुर्यात्सा कुम्भमुद्रिका ॥

पाञ्चजन्याय विद्वद्देष पावमानाय धीमहि । तत्रः शङ्खः प्रचोदयात् ॥
शङ्खमुद्रां प्रदर्शयेत् । घण्टापूजनम्—आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं
तु रक्षसाम् । घण्टानादं प्रकृत्वा त पश्चाद् घण्टा प्रपूजयेत् ॥

ॐ सुपुण्णो सिगरुत्कमां स्त्रिवृत्तेशिरोगाय ब्रह्मक्षुर्वृहद्व-
थन्तुरेपक्षौ ॥ स्तोमं ऽआत्कमाच्छन्दुष्ट्र्यज्ञानिषज्जुष्ट-
षिनाम् ॥ सामितेतनूव्वीमदेह्ययं षष्ठज्ञायज्ञियुम्पुच्छुन्धि-
ष्टण्याद्युक्ताः ॥ सुपुण्णो सिगरुत्कमान्दिवज्ञाच्छुस्व-
पत ॥ ५२ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः घण्टास्थाय गरुदाय नमः आवाहयामि सर्वोपचा-
राये गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि । गरुदमुद्रां प्रदर्शयेत् ।

शिवध्यानम्—ध्याये नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतं सं
रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्कं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । पश्चासीनं
समन्तात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाशं विश्ववन्यं निखिलभ-
यहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥

ॐ नमस्तेरुद्रमन्धपवऽउतोतऽइषवेनमं ॥ ब्राह्मभ्या-
मृततेनमं ॥ ५३ ॥

१ वामाङ्गुष्ठं तु सङ्कृत्य दक्षिणेन तु मुष्टिना । कृत्वोत्तानं ततो मुष्टिमङ्गुष्ठं तु प्रसारयेत् ॥
बामाह्नुत्यस्तथाऽऽलिष्टाः संयुक्ताः मुप्रसारिता । दक्षिणाङ्गुष्ठसंस्पृष्टा हेयैषा शङ्खमुद्रिका ॥
२ भियस्तर्जनिके लिष्टे लिष्टावङ्गुष्ठकौ तथा । मध्यमानामिके तु द्वौ पक्षाविव विवालयेत् ।
एषा गरुदमुद्रा स्याद्विष्णोः सन्तोषवर्धिनी ॥

विष्णुध्यानम्-शान्ताकारं भुजगशयनं पश्चनामं सुरेशं विश्वाधारं
गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् । लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्द्या-
नगम्यं वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

ॐ विष्णणो रुराट्मसि विष्णणो दृश्यत्रैस्तथो विष्णणो दृ-
स्यौरसि विष्णणो दृष्ट्वो सि ॥ वैष्णवमसि विष्णणवेत्त्वा ॥३५॥

सूर्यध्यानम्—ध्येयः सदा सवितृमण्डलप्रध्यवर्ती नारायणः
सरसिजासनसन्निविष्टः । केयूरवान्पकरकुण्डलवान्किरीटी हारी हिरण्म-
यवपुष्टृतशङ्खचक्रः ॥

ॐ सूर्यरश्मिर्हरिकेशं पुरस्तात्सविताज्ज्योतिरु-
दयां २७ अजस्रम् ॥ तस्य पूषाप्रसवेया तिविद्वान्तसम्प-
श्यच्छिवश्वभुवेनानिगोपा ॥ ३६ ॥

गणपतिध्यानम्—भेताङ्गं भेतवस्त्रं सितकुसुपगणैः पूजितं भेतग-
न्धैः क्षीराब्धौ रत्नदीपैः सुरनरतिलकं रत्नसिंहासनस्थम् । दोर्भिः
पाशाङ्गुशाब्जाभयबरदधतं चद्रमौलिं त्रिनेत्रं ध्याये शान्त्यर्थमीशं
गणपतिमपलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् ॥

ॐ नमो गणेऽभ्यो गणपतिभ्यश्ववो नमो नमो व्राते-
भ्यो व्रातपतिभ्यश्ववो नमो नमो गृत्सैऽभ्यो गृत्संपति-
भ्यश्ववो नमो नमो विवरूपेभ्यो द्विश्वरूपेभ्यश्ववो
नमः ॥ ३७ ॥

देवीध्यानस्-विद्युदामसमप्रभां मृगपतिस्कन्धस्थितां भीषणां कन्या-
भिः करवालखेटविलसद्द्विरासेविताम् । हस्तैश्चकगदासिखेट-
विशिखांश्चापं गुणं तर्जनीं विभ्राणापनलात्मिकां शशिघरां दुर्गां
त्रिनेत्रां भजे ॥

ॐ मनस् कामा कूर्ति व्वाच ऽसत्यमृशीय ॥ पशुना-
लूपमन्त्रस्य रसो षशु श्री श्रीयताम्भयि स्वाहा ॥ ३६ ॥

ॐ भूर्भुदः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः ध्यायामि ॥
आवाहनाभावे पुष्पाञ्जल्यर्पणम्—ॐ सुहस्रशीर्षा पुरुषं सहस्राक्षः
सहस्रपात् ॥ स भूर्पिंडि सर्वतेस्पृत्वात्यनिष्टुदशाङ्कुलम् ॥ ३७ ॥
आगच्छ देवदेवेश तेजोराशे जगत्पते । क्रियमाणां मया पूजां गृहाण
सुरसत्त्वम् ॥ ॐ भूर्भुदः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः आवाहना-
भावे पुष्पाञ्जलिं सपर्यामि ॥ आसनम्—ॐ पुरुषऽएवेदृं सर्वैष्यद-
द्धूतैष्यच्च भाव्यम् ॥ उतामृतत्त्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ ३८ ॥
रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्वसौख्यकरं शुभम् । आसनं च मया दत्तं

१ कुर्यादावाहनं मूर्तीं मूर्त्मया सर्वदैव हि । प्रतिमाया जले वहीं नावाहनविमर्जने ॥
शालग्रामार्चने चैव नावाहनविमर्जने । आवाहनकच्चा दद्यात् पूर्वं पुष्पाञ्जलिं होरे । अन्ते पुष्पाञ्जलि
दद्यात् पूर्वं पुष्पाञ्जलिं होरे ॥ आवाहनादिषोऽवाशोपचारा । यथा—आद्ययाऽवाहयेद्वृत्त्वात् तु पुष्पोत्त-
मम् । द्वितीययाऽवाहनं दद्यात् पूर्वं पुष्पाञ्जलिं होरे ॥ अर्थेष्वतुर्थ्या दातव्यः पञ्चम्याऽवाहनं
तथा । पष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वात् सप्तम्या वस्त्राद्यैतकम् ॥ यज्ञोपवीतं चाष्टम्या नवम्या गन्धमेव च ।
पुष्पं देयं दद्यात् पूर्वं पुष्पाञ्जलिं होरे ॥ द्वादशया दीपकं दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् ।
चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणाः ॥ षोडश्योद्वासनं कुर्याच्छेष्यकर्मणि पूर्ववत् । तत्र सर्वे
जपेद्द्वयः पौरुषं सूक्ष्मेव च ॥ अत्र यजुर्वेदिभिः—चतुर्दश्या तु ताम्बूलं तथा पोदश्या
मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारः एवं केचन वदन्ति तत्र मूलं सूम्यम् ॥

गृहण परमेश्वर ॥ अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
आसनं समर्पयामि ॥ पाद्यम्—अँएतावानस्यमहिमातोज्ज्यायांच-
पूरुषै ॥ पादौस्युविश्वाभूतानित्रिपादस्यामृतनिदुवि ॥ ३७ ॥
उष्णोटक निर्षलं च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते
प्रतिगृह्यताम् ॥ अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः पाद्य
समर्पयामि ॥ अष्ट्यम्—अँत्रिपादुर्द्धुर्द्धुर्द्धुर्षुरुषैपादौस्येहा-
भवन्त्सुनै ॥ ततो विष्वद्वच्यक्रामत्साशनानश्नेऽअभि ॥ ३८ ॥
अष्ट्यं गृहण देवेश गन्धपुष्पाक्षरैयुतम् । ताम्रपात्रस्थितं चैव फलतोय-
समन्वितम् ॥ अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः अष्ट्यं
समर्पयामि ॥ आचमनम्—अँततोविराठजायतविराजोऽअधि
पूरुषै ॥ स जातोऽअत्यरिच्यत पञ्चादद्वूमिथौ पुरै ॥ ३९ ॥
सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धि निर्षलं जलम् । आचम्यतां मया दत्तं
गृहीत्वा परमेश्वर ॥ अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
आचमनीयं समर्पयामि ॥ स्नानम्—अँतस्मादद्युज्ञानसंवृहुत्तंसम्भृतम्पृ-
षदाज्ज्यम् ॥ पुश्यस्तांश्चक्रे वायव्युनारण्या ग्राम्यांच ये ३१ ॥
गङ्गासरस्वतीरेवापयोष्णीनर्पदाजलैः । स्नापितोऽसि मया देव ह्यतः
शान्तिं कुरुत्वा मे ॥ अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः स्नानं
समर्पयामि ॥ एकतन्त्रेण पञ्चामृतंस्नानम्—

अँपञ्चनदद्युःसरस्वतीमपियन्तिसस्तोतसै ॥ सर-
स्वतीतुपञ्चाधासोदेशेभवत्सुरित् ॥ ३९ ॥

१ इदं पञ्चामृतस्नानं तु क्षेपकं कृताकृतमस्ति ।

पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करायुतम् । पञ्चामृतं मया ५५ नीतिं
स्नानार्थं प्रतिगृहताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः पञ्चामृतस्नानं समर्पयामि ॥ अथवा पृथक् पृथक् पन्त्रेण पञ्चामृ-
तस्नानम् । यथा-पयःस्नानम्—

ॐ पर्यं-पृथिव्यामयऽओषधीषु पयों दिव्यून्तरिक्षे
पयों धार्तु ॥ पयं स्वतीत्प्रदिशः-सन्तु महर्घ्यम् ॥ ३६ ॥

कामधेनुसमुत्पन्नं सर्वेषां जीवनं परम् । पावनं यज्ञहेतुश्च पयः
स्नानार्थमर्पितम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
पयःस्नानं समर्पयामि ॥ पयःस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ दधिस्नानम्—

ॐ दधिकावणोऽअकारिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठि-
नं ॥ सुरभिनो मुखां करुत्प्रणऽआयूर्णिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठिष्ठि-
त ॥ ३७ ॥

पयसस्तु समुज्जूतं मधुराम्लं ऋशिप्रभम् । दध्यानीतिं मया देव
स्नानार्थं प्रतिगृहताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः दधिस्नानं समर्पयामि ॥ दधिस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ घृतस्नानम्—

ॐ घृतं घृतपावानं पिबत् वसां व्वसापावानं पिबत्-
न्तरिक्षस्य हुविरासि स्वाहा ॥ दिशः-प्रदिशः आदिशों-
द्विदिशः उद्दिशों दिग्मध्यस्वाहा ॥ ३८ ॥

नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारकम् । घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि
स्नानार्थं प्रतिगृह्णताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः घृतस्नानं समर्पयामि । घृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ।
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं सम० ॥ मधुस्नानम्—

ॐ धुव्वाताॽऽक्रुतायुतेमधुक्षरन्तिसिन्धवट् ॥ मादध्वी-
र्बट्टुन्त्वोषधीट् ॥ ३३ ॥ मधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पा-
त्तिवह्वरजं॒ ॥ मधुदद्यौरस्तु नटुपिता ॥ ३४ ॥ मधु-
मान्नोवनुस्पतिर्मधुमाँ॒अस्तुसूर्यं॑ ॥ मादध्वी-
र्गावोभवन्तुनट् ॥ ३५ ॥

तरुपुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु । तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं
प्रतिगृह्णताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
मधुस्नानं समर्पयामि । मधुस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ।
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि । शर्करास्नानम्—

ॐ अपालं॒समुद्धयस्मृ॒सूर्यै॒सन्तृ॒हस्मा॒हैतम् ॥
अपालं॒संस्ययोरस्मृ॒स्तंवो॒गृहणा॒म्युत्तम॒मुपया॒मगृही-
तोसीन्द्रायत्वा॒जुद्धृ॒गृहणा॒म्युषत्तेयो॒निरिन्द्रायत्वा॒जु-
द्धृतम् ॥ ३ ॥

इक्षुसारसमुद्भूता शर्करा पुष्टिकारिका । मलापहारिका दिव्या
स्नानार्थं प्रतिगृह्णताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो

नमः शर्करास्नानं समर्पयामि ॥ शर्करास्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ गन्धोदकस्नानम्—

ॐ गन्धुर्वस्त्वा॑ विश्वाव॒ सु॑ परिदधा॒ तु॒ विश्व॒ स्या॒ रिष्ट्यै॒
यजंमानस्यपरिधिरस्यग्निंड॑ इड॑ ित् ॥ ३ ॥

पलयाचलसम्भूतं चन्दनागरुसम्भवम् । चन्दनं देवदेवेश स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः गन्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ गन्धोदकस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ उद्वर्तनस्नानम्—

ॐ अ॒ शुना॑ ते॒ ऽअ॒ शु॒ पृच्छ्यत्॑ म्परुषा॑ परुः॒ ॥
गन्धस्ते॒ सो॑ म॑ मवतु॒ मदा॑ युरसो॒ ऽअच्च्युत॒ ॥ ३७ ॥

नानासुगन्धिद्रव्यं च चन्दनं रजनीयुतम् । उद्वर्तनं मया दत्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः उद्वर्तनस्नानं समर्पयामि ॥ उद्वर्तनस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ पञ्चामृतादिस्नानाङ्गपूजा—ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः वस्त्रोपवस्त्रार्थं अक्षतान्समर्पयामि ॥ यज्ञोपवीतार्थं अक्षतान्समर्पयामि ॥ गन्धं समर्पयामि ॥ अक्षतान् सम० ॥ पुष्पाणि समर्पयामि ॥ नानापरिमलसौभाग्यद्रव्याणि समर्पयामि ॥ धूपम् आघ्रापयामि ॥ दीपं दर्शयामि ॥ शर्करोपहारनैवेद्यम्—ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ सपानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा ॥ नैवेद्यं समर्पयामि ॥ नैवेद्यमध्ये पानीयं स० नैवेद्यान्ते हस्तप्रक्षालनं मुखप्रक्षालनं च समर्पयामि ॥

करोदृत्तनार्थे चन्दनं समर्पयामि ॥ मुखवासार्थे पूर्णीफलं ताम्बूलं च समर्पयामि ॥ हिरण्यमुद्रादक्षिणां समर्पयामि ॥ कर्षुरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ मदस्तिणाः समर्पयामि ॥ मन्त्रपुष्पाङ्गलिं समर्पयामि ॥ प्रार्थनापूर्वकं नमस्करोमि ॥ अनेन यथाशक्तया ध्यानादिस्नानाङ्गपूर्वाराधनकृतेन श्रीशिवपञ्चायतनदेवताः प्रीयन्तां न मम ॥ निर्मल्यम् उत्तरे विसृज्य गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य शालग्रामोपरि तुलसीदलं तथा शिवोपरि विलवपत्रं समर्प्य धारापात्रं गन्धादिभिः सम्पूज्य पुरुषमूक्तेन गन्धोदकेन देवानां मूर्ध्मि अभिषेकस्नानं कार्यम् । ॐ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्य पुरुषमूक्तस्य नारायणपुरुष ऋषिः आत्मानां पञ्चदशानाम् अनुष्टुप् अन्त्यायास्त्रिष्टुप् जगद्वीजपुरुषो देवता श्रीशिवपञ्चायतनदेवताप्रीतये अभिषेके विनियोगः । हरि-ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषसहस्राक्षरे सुहस्रपात ॥ स भूर्पृष्ठस्र्वतस्पृत्वात्यतिष्ठदशाङ्गुलम् ॥ ३१ ॥ पुरुषऽएवेदर्थं सर्वद्युषम्भूतं द्युष्मां भाव्यम् ॥ उतामृतत्त्वस्येशानो बद्वैनातिरोहति ॥ ३२ ॥ एतादानस्य माहिमातोज्ज्यायौश्च पुरुषैः ॥ पादैस्य विश्वां भूतानि त्रिपादस्यामृतान्दिवि ॥ ३३ ॥ त्रिपादुदर्ध्वऽउदैत्पुरुषैः पादैस्येहाभंवत्पुनरेत ॥ ततो विष्वद्व्युक्त्रामन्तसाशनानश्नेऽअभि ॥ ३४ ॥ ततो विश्वाड्जायत छिराजोऽआधि पुरुषैः ॥ स जातोऽअत्यरिच्च्यत पुश्चाद्भूमिमथौ पुरुषैः ॥ ३५ ॥ तस्माद्द्युज्ञात्सर्वहुतैः सम्भूतम्पृष्पदाज्ज्यम् ॥ पशुस्ताँश्चक्रे वायच्युनारुण्या ग्राम्याश्च वे ॥ ३६ ॥ तस्माद्द्युज्ञात्सर्वहुतैः क्रचुर्द

१ अत्र सम्भवे साह्वदेण रुदैकादशिन्या महिनःस्तोत्रेण वाऽभिषेकः कार्यः । २ स्नाने धूपे च दीपे च घटादेनार्दमाचरेत् ॥ प्रतिमापट्टयन्त्राणां नित्यं स्नानं न कारयेत् । कारयेत्पर्वदिवसे यथा मलनिवारणम् ॥

सामानि जग्निरे ॥ छन्दोऽसि जग्निरे तस्माद्यजुस्तस्माद्यायत
 ॥ ३१ ॥ तस्मादश्वाऽ अजायन्तु ये के चौभयादतद् ॥ गावी
 ह जग्निरे तस्माच्चस्मात्ताऽ अजावयं ॥ ३२ ॥ तँव्युद्धम्भुहिंषि
 प्रौपुरुषपञ्चात्मग्रत् ॥ तेन दुवाऽ अयजन्त साद्याऽ
 ऋषयश्च ये ॥ ३३ ॥ यत्पुरुषं व्यदधुतं कतिधाव्यकल्पयन् ॥
 मुखद्विष्टस्यासीक्षिम्बाहू किमूरुपादाऽउच्येते ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणोस्य-
 मुखंमासीद्वाहूराज्ञयुःकृत?॥ ऊरुतदस्युवद्दैश्यं-पृद्भ्यात्तुभृदोऽ
 अजायत ॥ ३५ ॥ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोट सूर्योऽ अजायत ।-
 श्रोत्रादद्वायुश्च प्राणश्चमुखादग्निरजायत ॥ ३६ ॥ नाभ्याऽआसीद-
 न्तारिक्षिद्विष्टणोद्यौऽसप्तवर्त ॥ पृद्भ्याम्भूमिहिंशुर्ह श्रोत्राचथा
 लोकाँ२८ अकल्पयन् ॥ ३७ ॥ यत्पुरुषेण हुविषा दुवा युज्ञपतंडवत ॥
 वृसन्तोऽस्यासीदाज्ञयं लग्नीष्मद्वद्धम?शुरद्विः ॥ ३८ ॥ सप्तास्या-
 सद्वपरिधयुस्ति?सुप्त सुमिधं-कृता? ॥ दुवा यद्व्युज्ञन्तच्चानाऽ अब-
 दध्नुभुरुषपृशुम् ॥ ३९ ॥ युज्ञेन्युज्ञप्यजन्तदुवास्तानिधम्माणिप्रथमा-
 इयासन् ॥ ते हु नाकम्मद्विमाने- सचन्त यत्र पूर्वं साद्यात् सन्ति
 दुवा? ॥ ३१ ॥ एवमभिविच्य शङ्खपूरितोदकेन शालग्रामं स्नापयेत्—
 अँइदं विष्टणजिंचक्रमे त्रिधा निदंधे पृदम् ॥ समूदमस्य पाऽसुरे
 स्वाहा? ॥ ४० ॥ पश्चात्पश्चायतनदेवानामुपरि शान्त्यभिषेकं कुर्यात्—
 अँयौ? शान्तिरुन्तरिक्षम् शान्तिःपृथिवी शान्तिरापुर्वे शान्तिरोषधयुद्दं
 शान्तिः ॥ वनस्पतयुर्ह शान्तिविश्वे दुवा? शान्तिर्द्वृहम् शान्तिरु
 सर्वदृशान्तिरुशान्तिरुव शान्तिरुसा मा शान्तिरोषि ॥ ४२ ॥ यतोयतर्ह
 समीहसेततोनोऽअभयकुरु ॥ शब्दंकुरु पृजावभ्योभयकुर्तु पृशुव्यु-

॥ ३२ ॥ अँ सर्वेषां वाऽ एष व्वेदानात् रुसो यत्साप्ति सर्वेषामैवैनमेतद्वे-
दानात् रुसेनाभिषिञ्चति ॥ ब्रा० मं० ॥ अँश्चान्तिः शान्तिः सुशान्ति-
भवतु । सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु । अँअमृताभिषेकोऽस्तु । अँभूर्भुवःस्वः
श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः अभिषेकस्तानं स०। शुद्धोदकस्तानम् ।

अँ शुद्धवालं सर्वशुद्धवालोमणिवालस्तु आश्रित्य-
ना? श्येतं-श्येताक्षोरुणस्तेरुद्वायं पशुपतं येकुण्णायामाऽ
अवलिप्सारुद्वानभोरूपां पार्जन्न्या? ॥ ३३ ॥

अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः शुद्धोदकस्तानं
समर्पयामि । शुद्धोदकस्तानान्ते आचमनीयं समर्पयामि । पश्चादेवतीर्थं
(चरणोदकं) धृत्वा शिवस्यासनार्थं चिल्वपत्रं शालग्रामस्यासनार्थं
तुलसीदलं च निधाय देवान् वस्त्रेण प्रमृज्य गन्धानुलेपनपूर्वकं स्वस्थाने
स्थापयेत् ॥ वस्त्रम्:- अँतस्माद्यज्ञात्सर्वहुतोऽक्षरं० ॥ ३४ ॥ अँ सुजातो
ज्योतिषा सुह शर्म्म इरुथुमासदुत्स्वः ॥ वासोऽअग्ने विश्व-
रूपः॑ संब्यंयस्व विभावसो ॥ ३५ ॥ सर्वभूषाधिके सौम्ये
छोकलज्जानिवारणे ॥ मयोपपादिते तुभ्यं गृह्णेतां वाससी त्वया ॥
अँभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः वस्त्रं (वस्त्राभावेऽक्ष-
तान्) समर्पयामि । वस्त्रान्ते आचमनीयं समर्पयामि । सोत्तरीयं यज्ञो-
पवीतम्- अँतस्मादश्वाऽ अजायन्तु ये के चौभुयादत्तं ॥ गावो ह
जङ्गिरे तस्मात्तस्माज्ञाताऽज्ञावय- ॥ ३६ ॥ नवभिस्तन्तुभिर्युक्तं

^१ स्ताने वस्त्रं च नैवेद्ये दद्यादाचमनं तथा । चकारायज्ञोपवीतान्ते॑पि दद्यात् ॥

त्रिगुणं देवतामयम् । सोत्तरीयं ब्रह्मसूत्रं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः सोत्तरीयं यज्ञोपवीतं (तदभावेऽक्षतान्)
समर्पयामि । तदन्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ गन्धम्—(ॐ तत्त्वं बृं ०)
ॐ त्वाङ्ग्न्यन्धवर्वा० अखन्त्स्त्वामिन्द्रुस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥ त्वामोषष्टे
सोध्यो राजा विद्वाङ्क्षमादमुच्यत ॥ ५२ ॥ श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं
गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपनं सुरश्रेष्ठं चन्दनं प्रतिगृहताम् ॥
ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः गन्धं समर्पयामि ॥
अक्षताः—

ॐ अक्षुञ्जमीमदन्तहृष्वर्पियाऽअधूषत ॥ अस्तो-
ष्टतस्वभानवोविप्रानविष्टुयामुतीयोजान्विन्द्रते हरीं
॥ ५३ ॥

अक्षताश्च सुरश्रेष्ठं कुङ्कुमाक्ताः सुशोभिताः । मया निवेदिता भक्त्या
गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
अक्षतान्समर्पयामि । पुष्पाणि—ॐ यत्पुरुषं० । १० ॥ ॐ ओषधीर्द्धं प्रतिमोद-
दूध्वम्पुरुषपवतीर्द्धं प्रमुखवरीर्द्धं ॥ अश्वां० इव सजिन्वरीर्द्धं रुधिः पारयि-
ष्टम्भुः ॥ ५४ ॥ माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मया-
श्वीतानि पुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चाय-
तनदेवताभ्यो नमः पुष्पाणि समर्पयामि ॥ शङ्कराय विल्वदक्षिण्यम्—

१ अक्षतैर्नव्येद्विष्टुयं न तुलस्या गणाविपम् । न दूर्घाया यजेदेवीं विल्वपत्रैर्न भास्करम् ॥

२ पहुङ्जं पञ्चरात्रं स्याद्वारात्रं च विल्वकम् । एकादशाह्वं तुलसी नैव पर्युषिता भवेत् ॥ ३ शक्ती
शत्यामन्त्रैवाण्टोत्तरशतसद्वान्यतमसंख्यविल्वाद्यर्पणं कार्यम् ॥

ॐ शिवो भव प्रजा भ्यो मानुषी भ्य स्त्व माङ्गिरु ॥ मा-
द्या वां पृथिवी ऽभिशोची मान्तरि क्षमा व्वन् स्पतीं न्
॥ ३५ ॥

त्रिदलं त्रिगुणाकारं त्रिनेत्रं च त्रयायुधम् । त्रिजन्मपापसंहारमेक-
विलवं शिवार्पणम् । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसाम्बसदा शिवाय नमः विलवप-
त्राणि समर्पयामि । विष्णवे तुलसीदलार्पणम्—

ॐ विष्णोरुक्मीणिपश्यतु षतो व्रतानि पस्पुशो ॥
इन्द्रस्य बुज्युरुसखा ॥ ३६ ॥

तुलसीं हेमरूपां च रत्नरूपां च मञ्जरीम् । भवमोक्षप्रदां तु भ्यमर्प-
यामि हरिप्रियाम् । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीमहाविष्णवे नमः तुलसीदलानि
समर्पयामि । सूर्याय पुष्पार्पणम्—

ॐ सविता त्वा सवाना उ सुवतामुग्निर्गृहपतीना ॥
सोमो व्वन् स्पतीनाम् ॥ ब्रह्मस्पति व्रव्वच ऽइन्द्रो ज्यैष्टु या-
यरुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो व्वरुणो धर्मपतीनाम् ॥ ३७ ॥

भानो दिवाकरादित्य मार्तण्ड जगता पते । अपानिधे जगद्रक्ष
भूतभावन भास्कर ॥ प्रणतार्तिहरादित्य विश्वचितामणे विभो । विष्णो
हंसादिभूतेश पुष्पाणि त्वं गृहाण मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसूर्याय नमः
पुष्पाणि समर्पयामि ॥ गणेशाय दूर्वाङ्गुरार्पणम्—

१ ब्राह्मवैष्णवरौदैस्तु सावित्रैमित्रवासृणः । तस्मैङ्गरेव मन्त्रैस्तु खर्चयेत्सु समाहितः ॥

ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषं परुषस्परिं ॥
एवानां दूर्वेष्टतनुसहस्रेण ग्राते नं च ॥ ३५ ॥

विष्णवादिसर्वदेवानां दूर्वा वै प्रीतिदा सदा । वंशवृद्धिकरी नित्यं
गणेशायार्पयाम्यहम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीगणेशाय नमः दूर्वाद्वक्तुरान्स-
मर्पयामि ॥ देव्यै पुष्पार्पणम्—

ॐ समर्पयेदेव्याधियासन्दक्षिणयोरुचक्षसा ॥ मासु ५
आयुरुप्रमोषीम्मोऽअहन्तवंशीरांविदेयतवदेविसन्दाशि ॥ ३६ ॥

सेवन्तिकावद्युलचम्पकपाटलावजैः पुन्नागजातिकरवीररसालपुष्टैः ।
विलवप्रवालतुलसीदलमालतीभिस्त्वा पूजयामि जगदीश्वरि मे प्रसीद ।
ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीदेव्यै नमः पुष्पाणि समर्पयामि ॥ सौभाग्यद्रव्याणि-

ॐ अहिरिवभोगैरपर्येतिवाहुञ्जयायाहोतिम्परिवा-
धमानटु ॥ हस्तुग्नोविवश्वाव्युनानिविद्वान्पुमान्पु-
माण्मपरिपातुविवश्वतं ॥ ३७ ॥

अवीरं च गुलालं च हस्त्रिदादिसपन्वितम् । नानापरिमलद्रव्यं गृहाण
परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः सौभाग्यद्र-
व्याणि समर्पयामि ॥ धूपम्-ॐ ब्राह्मणोस्य मुखं ॥ ३८ ॥ ॐ धूरसि धूर्वृ
धूर्वन्तं धूर्वतं धूर्वोस्ममान्धूर्वति तन्धूर्वं वं व्युन्धूर्वाम् ॥ दुवाना-
मासि व्युर्वतम् ॥ सस्त्रितम् भूर्वितम् ज्ञुष्टृतमन्देवहूतम् ॥ ३९ ॥
वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः । आघ्रेयः सर्वदेवानां धूप-
प्रतिगृह्णताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः धूप-

माघापयामि ॥ दीपम्—ॐचुन्द्रम् मनसो ज्ञातच्चस्त्रोटस्त्रेषां अजायत ॥
 भोज्रांष्ट्रायुक्तच्चंप्राणश्च श्रुखादुग्निरजायत ॥ १३ ॥ साज्यं च वर्तिसं-
 युक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं गृहण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहम् ॥
 ॐभूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः दीपं दर्शयामि ॥
 नैवेद्यम्—ॐनाब्ध्योऽआसी० ॥ १४ ॥ ॐ अन्नपतेन्नस्यनो देहानपीवस्य
 शुधिमणि— ॥ प्रप्रदातारन्तारिष्टजज्ज्ञोधोहिहृपदेचतुष्पदे ॥ १५ ॥
 अब्रं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समान्वितम् । भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं नै-
 वेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य तत्तुलसीदलं
 नैवेद्योपरि निधाय अस्त्रेण संरक्ष्य धेनुमुद्रेया अमृतीकृत्य ग्रासमुद्रेया
 ॐप्राणाय स्वाहा । ॐअपानाय स्वाहा । ॐव्यानाय स्वाहा । ॐउदा-
 नाय स्वाहा । ॐसमानाय स्वाहा । ॐभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतन-
 देवताभ्यो नमः नैवेद्यं समर्पयामि ॥ पूर्वपोशानं समर्पयामि ॥ नैवेद्य-
 मध्ये पानीयम्-एलोशीरलवज्ञादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं
 तोयं गृहण परमेश्वर ॥ ॐभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 मध्ये पानीयं समर्पयामि । उत्तरापोशानं समर्पयामि । हस्तप्रक्षालनं सम-
 र्पयामि । मुखप्रक्षालनं समर्पयामि । आचमनीयं समर्पयामि । करोद्भ-
 रतनार्थं गन्धं समर्पयामि । मुखवासार्थं ताम्बूलम्—

१ तुलसीगन्धपुष्टैश्च सम्पूज्यात्र हरेः प्रियम् । सम्प्रोक्ष्यार्धजलेनै॒ दं॑क्ष्यात्त्रेण सर्वदा ।
 धेनुमुद्रां प्रदर्श्याय ततो देवं निवेदयेत् ॥ २ परिवृत्तकरो पश्चात्तर्जनीमध्यमे युते । कनिष्ठा-
 नामिकाङ्गुष्ठं परस्परयुतं कुरु । धेनुमुद्रेयमाख्याता अमृतीकरण भवेत् ॥ ३ अहूत्यः
 कुटिलीभूता विरलाग्राः परस्परम् । ग्रासमुद्रा समाख्याता सव्यपाणौ नियोजिता ॥ ४ वैश्वेदेवं
 पुरा कृत्वा नित्ये चान्युदये तथा । स्वाभीष्टेवतादिभ्यो नैवेद्यं च निवेदयेत् । अकृत्वा वैश्वेदेवं
 त्रु नैवेद्यं यो निवेदयेत् । तदन्नं न च गृह्णन्ति देवा विष्वादयो ध्रुवम् ॥

ॐ उत्समास्यद्वंतस्तुरण्णयत् ॥ पुण्णज्ञवेरनुवातिष्पग-
र्द्धिनेऽ ॥ श्येन स्येव दध्रजंतोऽअङ्गसम्परिदधिकावण्ण-
सुहोर्जातरित्वतुङ्स्वाहा ॥ १५ ॥

पूरीफलं महद्विष्वं नागवल्लीदलैर्युतम् । एलादिचूर्णसंयुक्तं ताम्बूलं
प्रतिशृद्धताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः ताम्बूलं
समर्पयामि ॥ फलम्—

ॐ षा ॥ फलिनीछर्षाऽअफलाऽअपुष्पा याश्च पुष्पि-
णी ॥ वृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुञ्चन्त्वऽहस ॥ १६ ॥

इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तत्र । तेन मे सुफलावासिर्भवे-
जजन्मनि जन्मनि ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
फलं समर्पयामि ॥ दक्षिणा—

ॐ यद्वत्तेष्यत्परादानुष्यत्पूर्त्तेष्याञ्चदक्षिणा ॥
तदुग्मिद्वैश्वकर्मण ॥ स्वदेवेषु नो दधत् ॥ १७ ॥

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम वीजं विभावसोः ॥ अर्यते देवदेवेश ह्यतः
शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
सुवर्णपुष्पदक्षिणां समर्पयामि ॥ कर्पूरारातिक्यम्-निराजनीं प्रज्वाल्य
ज्वालामालिन्यै नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्यारा-
तिक्यं कुर्यात् ॥

ॐ आरात्रि पार्थिवृष्ट रजःपितुरप्सायि धार्मभिर्द्वये ॥

दिवैसदाऽऽसिवृहतीवितिष्टुम् ॥ आत्मेषं वर्तते तमः ॥ ३३ ॥

कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रद्वारम् । सदा बसन्तं
हृदयारविन्दे भवं भवानीसाहितं नमामि ॥ मङ्गलं भगवान् विष्णुर्मङ्गलं
मरुठध्वजः ॥ मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो मङ्गलायतनो हरिः ॥ सर्वमङ्गलमा-
ङ्गलये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ शरण्ये ऋष्मवके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
कदलीगर्भसम्भूतं कर्पूरं च प्रदीपितम् । आरातिर्क्यमहं कुर्वे पश्य मे वर-
दोत्तम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः कर्पूरारातिर्क्यं
दर्शयामि ॥ प्रदक्षिणा—ॐ सप्तस्यासन्नपरिध्युत्तिः सुप्त्त सुमिधिः
कृता ॥ देवा यद्युप्तन्तवानाऽबृद्धन्नपुरुषमपश्चम् ॥ ३५ ॥ यानि कानि
च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि सर्वाणि नश्यन्तु प्रदक्षिणपदे
पदे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः प्रदक्षिणां
करोमि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—अञ्जलौ पुष्पाण्यादाय तिष्ठन् ॥ हरिः—
ॐ गुणानान्त्वा गुणपतिः हवामहे प्रियाणान्त्वा प्रियपतिः हवामहे नि-
धीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो मम ॥ आहमजानि गर्भधमा-
श्वमजासि गर्भधम् ॥ ३६ ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्नन्यावहोरात्रे
प्राश्चेष्व नक्षत्राणिरूपप्रिश्वन्तौ व्यात्तम् ॥ इष्णणिंषाणामुम्भैऽइषाण०
॥ ३७ ॥ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिके न मां नयति कश्चन् ॥ ससंरत्य-
श्वकः सुभद्रिकाङ्गम्पीलब्रासिनीम् ॥ ३८ ॥ तन्तैऽएतमनु जोषम्भ-
राम्येष नेत्रदंपचेतयाताऽअग्नेर प्रियम्पाथो पीतम् ॥ ३९ ॥ सु०-
सुवभागा स्थेषा बृहन्तं परस्तरेष्टा? परिषेयाश्चद्वेवा? ॥ ४० ॥

मुद्दीनन्दिवोऽअरतिमृथिव्याच्वैश्वानुरमूतऽआजातमग्निम् ॥ कविर्ह
सुम्प्राजमतिथिङ्गनानासन्नापात्रं जनयन्तदेवा? ॥ ३५ ॥ प्रोहमाणिंहं
सोमुऽ आगंतो वरुणऽआसुन्द्यापासंज्ञोग्निराग्नीदुऽइन्द्रो हविर्द्वनेष-
द्वोपाचहुयमाणिंहं ॥ ४६ ॥ विश्वेदेवाऽ अद्भुषु व्युप्तो विष्णुरा-
प्नीतुपाऽआप्याय्वयमानो चम? सुयमानो विष्णुः समित्रयमाणो वायु?
पूयमानहं शुक्र? पूत? शुक्र? क्षीरश्रीमर्त्यी संकक्तुश्रीविश्वेदेवा?
॥ ५७ ॥ पितेवैधि सुनवुऽआ सशेवा स्वावेशा तद्वा संविशस्वाश्वि-
नादध्वर्यू सादयतामिह च्चो ॥ ५८ ॥ पृथिव्या? पुरीषमस्यप्सो नाम
तान्त्वा विश्वेऽअभिगृणन्तु देवा? ॥ ५९ ॥ षोडशी स्तोमुऽओजो द्रवि-
णञ्चतुश्चत्वारिदृश स्तोमो वर्णो इविष्णम् ॥ अग्ने? पुरीषमस्यप्सो नाम
तान्त्वा विश्वेऽअभिगृणन्तु देवा? ॥ ६० ॥ समिद्देऽअग्नावधि माम-
ह्वानऽउक्त्यपत्रुऽ ईहयो गृभीत? ॥ तप्तहुर्मम्परिगृह्यायजन्तोर्जा-
यद्युज्ञमयंजन्त देवा? ॥ ६१ ॥ यस्येमा? प्रदिशो यस्य वाहू कस्मै
देवायं हुविषा विधेम ॥ ६२ ॥ वऽआत्कमदा वलदा यस्य विश्वेऽउपा-
सते प्रशियुङ्घस्य देवा? ॥ ६३ ॥ अनागास्त्वन्नोऽअदितिर्ह कृणोतु
क्षत्रन्नोऽअश्वो वनताण्डुविष्मान् ॥ ६४ ॥ इमानु कम्भुवेना सीष-
घामेन्द्रेष्व विश्वे च देवा? ॥ ६५ ॥ वृहस्पते सवितव्वोधयैन्नुऽ सङ्ग-
शितश्चित्सन्तुरा? सङ्गशिशाधि ॥ वृद्धयैनम्पहुते सौभंगायु विश्वेऽ
एनमनु मदन्तु देवा? ॥ ६६ ॥ प्रजापतेस्तपसा वावधान? सुद्धो
जातो दधिषे वज्ञमग्ने ॥ स्वाहाकृतेन हुविषा पुरोगा याहि साद्या
हुविरदन्तु देवा? ॥ ६७ ॥ सद्योजातो व्ययमिति यज्ञमग्निर्वानाम-
भवत्पुरोगा? ॥ अस्य होतुः प्रदिश्युतस्य व्याचि स्वाहाकृतहुविर-

दन्तु देवा? ॥ ३६ ॥ अस्मे रुद्रा मेहना पर्वीतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ
सजोषाई ॥ य? शृंसते स्तुवते धायि पञ्जऽइन्द्रञ्जयेष्टुअस्माँ२
उथेवन्तु देवा? ॥ ३७ ॥ नुहि स्पशमविद्वद्यमप्समाहैश्वानुरात्पुरुष-
तारपुण्ड्रे? ॥ एमैनमवृधञ्चमृताऽअपत्त्यवैश्वानुरङ्गेत्रजित्याय देवा?
॥ ३८ ॥ यज्ञेन युज्ञपयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमाह्यासन् ॥ तेहु-
नाकम्मद्विमानं+सचन्तु यत्र पूर्वे साद्या? सन्ति देवा? ॥ ३९ ॥
ॐ रुजाधिरुजाय प्रसादसाहिने । नमो वृयं वैश्रवणाय कुर्महे । स मे
कामान्कामकामाय महाम् । कामेष्वरो वैश्रवणो ददातु । कुवेराय वैश्रव-
णाय । महुरुजाय नमः ॥ ॐस्वस्ति । साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं
वैराज्यं धारमेष्वर्यं राज्यं महाराज्यमाधिपत्यमयं समन्तपर्याणी स्या-
त्सार्वभौमः सार्वयुषाऽआन्तादापराधीद् । पृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया
उएकरादिति । तदप्येष श्लोकोभिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्स्या-
वसन्त्यहे । आविक्षितस्य कामप्रेरिष्वेदेवाः सभासद इति ॥
ॐविश्वतंश्वक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोबाहुरुतविश्वतस्पात् ॥
सम्बाहुवभ्यान्धमतिसम्पत्तैहर्चावाभूमीजनयन्दुवाऽएकं ॥ ४० ॥ ॐभू-
वभ्यवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः मन्त्रपुष्पाङ्गलिं समर्प-
यामि ॥ प्रार्थनापूर्वकनमस्कारः—ॐयन्तपुरुषेणहुविषादेवायज्ञमतद्वत् ॥

१ अवावसरे केचन पार्षदपूजां कुर्वन्ति—बाणरावणचण्डाश्च नन्दिभृङ्गिरिटादयः । सदा-
शिवप्रसादं ते सर्वे गृहन्तु शाम्भवाः ॥ ॐभूर्भुवःस्वः श्रीशिवपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्पयामि नमस्करोमि ॥ विष्वक्सेनोद्द्वाकूरा सनकाया शुकादयः । महाविष्णुप्रसादं ते
सर्वे गृहन्तु वैष्णवा ॥ ॐभूर्भुवःस्वः श्रीविष्णुपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि
नमस्करोमि ॥ माठरः पिङ्गलो दण्डशृण्डशोः परिपार्श्वका । प्रभाकरप्रसादं ते सर्वे गृहन्तु
पार्षदा ॥ ॐभूर्भुवःस्वः श्रीसूर्यपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥

वृसन्तु रथाभीदाज्ज्वयं डीभ्मऽहूद्य? शुरहुवि? ॥ ३१ ॥ गिरीशं गणेशं
 गले नीलवर्णं गजेन्द्राधिरूढं शुणातीतरूपम् ॥ भवं भास्वरं भस्मना
 भूषिताङ्गं भवानीकछत्रं भजे पञ्चवक्त्रम् ॥ १ ॥ योगेन सिद्धविदुषैः
 परिभाव्यमानं लक्ष्म्याक्षयं तुलसिकाचितभक्तभृङ्गम् ॥ श्रोतुङ्गरक्तन-
 खराङ्गलिपत्रचित्रं गङ्गानरसं हरिपदाम्बुजमाश्रयेऽहम् ॥ २ ॥ उदय-
 गिरिहुपेतं भास्करं पद्महस्तं निखिलभुवननेत्रं स्तनस्त्वोपमेयम् ॥
 तिषिरकरिष्ठगेन्द्रं वोधकं पश्चिनीनां सुखरमभिकन्दे सुन्दरं विश्वदत्यम्
 ॥ ३ ॥ निजैरौषधीस्तर्पयन्तं कराद्यैः सुरौधान्कलाभिः सुधास्तावि-
 णीभिः ॥ दिनेशां शुसन्तापहारं द्विजेशं शशाङ्कस्वरूपं गणेशं नमामः
 ॥ ४ ॥ स्वभरहदत्सलेऽनघे सदापर्वग्भोगदे दरिद्रदुःखारिणि त्रिलो-
 कशङ्करीश्वरि ॥ अवानि भीम अस्त्रिके प्रचण्डतेजउज्जवले भुजाकला-
 पमण्डिते नमोऽस्तु ते महेश्वरि ॥ ५॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतन-
 देवताभ्यो नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारं समर्पयामि ॥ पूजितदेवतानां
 यथाशक्ति जपं कृत्वा ॥ राजोपचाराः-छत्रं च चामरं चैव व्यजनं
 दर्पणं तथा । पादुकादि च सर्वाणि गृह्णन्तां परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः राजोपचारान्समर्पयामि ॥ विशेषार्धः-
 अर्धपात्रे जलं प्रपूर्य गन्धाक्षतपुष्पसहितं नारिकेलं पूर्णीफलं वा धृत्वा
 रक्ष रक्ष महादेव रक्ष त्रिलोक्यरक्षक । भक्तानामभयंकर्ता त्राता भव

गणपो गालवर्तव मुद्रलव्य सुधाकरः । गणेशस्य प्रसादं वै सर्वे गृह्णन्तु गाणपाः ॥ ॐ भूर्भु-
 व स्वः श्रीगणेशार्पदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ शक्तिशृच्छ-
 एचाण्डाली गणेशः सविता शशी । महादेवीप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु पर्वदाः । ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीदेवीपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥

भवार्णवात् ॥ वरद त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद । अनेन सफलार्थेण फलदोऽस्तु सदा मम ॥ अँभूबृष्टवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः विशेषार्थं समर्पयामि ॥ क्षमापनम्-आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षमस्व परमेश्वर ॥ १ ॥ अन्यथा शरणं नारित त्वमेव शरणं मम ॥ तस्मात्कारुण्यभावेन रक्षस्व परमेश्वर ॥ २ ॥ भूमौ सखलितपादानां भूमिरेवावलम्बनम् ॥ त्वयि जातापराधानां त्वमेव शरणं मम ॥ ३ ॥ मत्सयो नास्ति पापिष्ठस्त्वत्सयो नास्ति-पापहा ॥ इति मत्वा दयासिन्धो यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ४ ॥ गतं पापं गतं दुःखं गतं दारित्रमेव च ॥ आगता सुखसंपत्तिः पुण्योऽहं तव दर्शनात् ॥ ५ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर ॥ यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ६ ॥ यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ॥ तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ ७ ॥ अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽयमिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वर ॥ ८ ॥ अर्पणम्-अनेनावाहनासनपाद्यार्घाचमनीयस्तानवस्त्रोपवीतग-न्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणामंत्रपुष्पनमस्काररूपैःषोडशोपचारैः अन्योपचारैश्च यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः कृतपूजनेन श्रीशिवपञ्चायतनदेवताः प्रीयन्तां न मम ॥ अँतत्सद्गृह्णार्पणमस्तु ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तपम्च्युतम् ॥ अँविष्णवे नमो विष्णवे नमो विष्णवे नमः ॥ जलपूरितशङ्खभ्रामणम्-शङ्खमध्ये स्थितं तोयं भ्रामितं केशवोपरि ॥ अङ्गलग्रं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ इत्युक्त्वा शङ्खं देवोपरि भ्रामयित्वा तस्योदकेन स्वशरीरं मार्जयेत् । तीर्थग्रहणम्-अ-

कालमृत्युहरणं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ सुरपादोदकं पुण्यं पिवाम्या-
युविवर्धनम् ॥ इति मन्त्रेण देवतीर्थं पीत्वा देवनिर्माल्यं गृहीत्वा
दक्षिणासावधारणं कृत्वा शिरशि धारयेत् ॥

॥ इति शिवपञ्चायतनपूजाप्रयोगः ॥

॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

॥ २० ॥ अथ रुद्राभिषेकप्रकाराः ॥

तत्र प्राक् रुद्रस्य षडङ्गानि कथ्यन्ते । उक्तञ्च-शिवसङ्कल्पहृदयं
सूक्तं स्यात्पौरुषं शिरः । प्राहुनारायणीर्थं च शिखा स्याच्चैत्तराभिधम् ॥
आशुः शिशानः कवचं नेत्रं विभ्राद् वृहत्समृतम् । शतरुद्रियमखं
स्यात्षट्डङ्गकम् ईरितः ॥ हृच्छरस्तु शिखा वर्म नेत्रं चाखं महापते ॥
प्राहुर्विधिज्ञा रुद्रस्य षडङ्गानि स्वशास्त्रतः ॥

॥ अथ प्रथमो रूपरुद्रस्तस्य प्रथमप्रकारः ॥

ॐ बज्जाग्रत् इति शिवसङ्कल्पसूक्तेन, ॐ सहस्रशीर्षेति पौरुषसूक्तेन,
ॐ अद्भ्यः सम्भूत इति उत्तरनारायणसूक्तेन, ॐ आशुः शिशान इति
द्वादशभिः सप्तदशभिर्वा मन्त्रैः अप्रतिरथसूक्तेन, ॐ विभ्राद् इति मैत्रसू-
क्तेन, ॐ भूः ॐ भूवः ॐ स्वः ॐ नमस्ते इत्यादिना तपेषाञ्चम्भेददूध्यः
ॐ भूः ॐ भूवः ॐ स्वः ॐ इत्यन्तेनाष्टप्रणवयुक्तेन रौद्राध्यायेन, ॐ वृयहृ
इति अष्टयत्रैः, नतं विदेति देवपद्मत्युक्तद्वाभ्यां मन्त्राभ्याम्, ॐ उग्रश्चेति
सप्तजटामन्त्रैः, ॐ व्वाजश्च म इति एकोनत्रिशन्मन्त्रैश्चाभिषेकः ।

अन्ते च अङ्गचंचवाचमिति शान्त्यध्यायेन शान्तिकरणं अङ्गान्तिरिति
त्रिरुचारणं वा ॥ अयमेव प्रकारश्रमकर्वज्ञं सर्वैर्वाजसनेयिभिरादतः ॥

॥ अथ प्रथमो रूपरुद्रस्तस्य द्वितीयप्रकारः ॥

षट्क्रामपक्षे-अङ्गज्ञाग्रत इत्यादिभिर्नमस्तेरुद्रेतिरौद्राध्यायान्तैः षट्क्राम-
मन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः अङ्गभूः अङ्गभुवः अङ्गस्वः अङ्गनमस्तेरुद्रेत्यादिना
तमेषाञ्जम्भेदध्यः अङ्गभूः अङ्गभुवः अङ्गस्वः अङ्गइत्येतेनाष्टप्रणवयुक्तेन रौद्रा-
ध्यायेनाभिषिच्य अङ्गव्ययद्वसोमेत्यष्टकण्डिकाभिरभिषेकः अङ्गउग्रश्वेति
सप्ताभिष्ठ । महच्छिरोरुद्रजटाभ्यामभिषेकाभावपक्षे व्वाजश्रम इत्यष्टा-
नुवाकेरभिषेकः । अङ्गवाजश्रम इत्यष्टानुवाकाभावपक्षे महच्छिरोरुद्रजटा-
भिरभिषेकः । अङ्गचंचवाचमिति शान्त्यध्यायेन पक्षद्रुयेऽपि अभिषेकेण
शान्तिकरणम् अङ्गान्तिरिति त्रिरुचारणं वा ॥ इति द्वितीयो रूपरु-
द्रप्रकारः ॥ शहत्पाराशरस्मृतिमते तु पञ्चाङ्गमन्त्रपूर्वकरौद्राध्यायस्यैव
जपोऽन्ते श्रुचंचवाचमित्यनेनाभिषेककरणमित्यमेव रूपाख्यो रुद्रजपो
न तु पुनरन्यस्य कस्यचिन्मन्त्रस्य जप इति विशेषः ॥

अथ द्वितीयो रुद्राख्यः (एकादशिनी रुद्र इति पर्यायः)

तस्य प्रकाराः तत्र प्रथमप्रकारो यथा—

अङ्गज्ञाग्रत इत्यादिभिर्षिवभ्रादित्यनुवाकान्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः पूर्व-
मभिषेकः । अङ्गभूः अङ्गभुवः अङ्गस्वः अङ्गनमस्तेरुद्रेत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदध्यः

१ नमस्तेरुद्रमन्यव इति षोडशार्चं शतरुद्रियमिति कमलाकरादयः ॥ तथा—षट्पष्ठि-
न्मस्मूर्त्तं च पुनः षोडशकरमवेत् । एवते द्वे नमस्ते द्वे नतंविद्रयमेव च । मीढुष्टमेति चत्वारि
सेतत्र शतरुद्रियम् । नमस्तेरुद्रेति षट्पष्ठिमन्त्रात्मकमेव शतरुद्रियमिति मुख्यपक्षः ॥

ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्यन्तस्याष्टप्रणवयुक्तरौद्राध्यायस्य दशावृत्त्याऽभिषेकः । ततः ॐ यज्ञाग्रत इत्यादिभिर्विवृत्राडित्यनुवाकान्तैः पूर्वोक्तिः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः समन्वितया केवलया वा एकावृत्त्याऽभिषेकः । ततः ॐ वृद्धयृद्धिसोमेत्यष्टभिर्महाच्छिरोनाम्नीभिश्चाभिषेकः । ॐ नतं-विवदाथेति द्वाभ्यामभिषेकः । ॐ उग्रथेति तिसृभिः सप्तभिर्वा रुद्रजटानाम्नीभिरभिषेकः । ॐ क्रुचंवाचमित्यध्यायेन शान्तिकरणम् ॐ शान्तिरिति त्रिरुचारणं वा ॥

अथ द्वितीयप्रकारः— ॐ यज्ञाग्रत इत्यादिभिर्नमस्तेरुद्रेति रौद्रा-ध्यायान्तैः षडभिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्तेरुद्रेत्यारभ्य तमेषाङ्गम्भेदध्मः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्यन्तस्याष्टप्रणवयुक्तस्य रौद्राध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः । तदन्ते ॐ वृद्धयृद्धिसोमेत्यष्टभिः शान्त्यध्यायेन चाभिषेकः ॥

अथ तृतीयप्रकारः— यज्ञाग्रत इत्यादिभिर्विवृत्राडित्यनुवाकान्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । तत ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्तेरुद्रेत्यारभ्य तमेषाङ्गम्भेदध्मः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्यष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा— ॐ वृद्धौ जश्च मे० प्राणश्च मे० ओजश्च मे० जयैषु घृथम० ॥१॥
युनः अष्टप्रणवसहितरुद्रं जपित्वा— ॐ सत्यञ्च मे० ऋतञ्च मे० बन्तञ्च मे०

१ अयं प्रकारस्तु—साङ्गमादौ जपेदुद्रं केवलानि नवान्तरे । साङ्गं महाच्छिररथान्ते निरङ्गमिति केचन ॥ इति शृद्धपराशरसमृतिमतानुसारी पञ्चाङ्गपक्षे ह्येयः ॥ सर्वत्राभियोगेष्वपि सङ्कल्पमारभ्य पद्मविधाङ्गन्यासपूर्वकमुपस्थानान्तं पूर्वप्रयोगानुसारेण श्रीमहासद्रस्याभ्यर्चनं तथा च श्रद्धादिस्मरणं पूर्वप्रयोगाद्योजनीयम् ॥ २ वेदवेदान्वित्यरामौ श्वरौमरामद्वौ कैककम् । द्वौ द्वौ पृथक् च मन्त्रेण नमकाश्रमकाः स्मृताः । व्याजश्च सत्यमूर्खर्वाद्मा नामिरद्युस्तथामिकः । एकाचैव चतुर्व्वत्थं त्र्यविर्वाजा इति क्रमः ।

शश्वमे० ॥ २ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा—ॐजर्क्षमे०
रयिश्वमे० विवत्तश्वमे० व्रीहियश्वमे० ॥ ३ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं
रुद्रं जपित्वा—ॐअश्माचमे० अग्निश्वमे० व्वसुचमे० ॥ ४ ॥ पुनः
अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा—ॐअग्निश्वम० मित्रश्वम० पृथिवीच्चम०
॥ ५ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा—ॐअदृशुश्वमे० आग्रय-
णश्वमे० सुचश्वमे० ॥ ६ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा
ॐअग्निश्वमे घर्म० व्रतश्वम० ॥ ७ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा
ॐएकाचमे० ॥ ८ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा—ॐचतस्रश्व-
मे० ॥ ९ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा—ॐयविश्वमे० पष्टवाङ्ग-
मे० ॥ १० ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा—ॐवाजायस्वाहा०
आयुर्ध्वज्ञेन० ॥ ११ ॥ एवं एकादशधा विभक्तेन चमकानुवाकेन
सहाष्टप्रणवयुक्तरौद्राध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः ॥ ततः ॐऋचंव्वा-
चमितिशान्त्यध्यायेन शान्तिकरणम् ॥ इति तृतीयप्रकारः ॥

बृहत्पराशरस्मृतिमते तु अङ्ग-पञ्चकमन्त्रैरभिषेकपूर्वकं रौद्राध्यायस्य
एकादशभिरावृत्तिभिरभिषेकोऽन्ते च शान्तिकरणमित्येतावानेव द्वितीयो
रुद्र इति विशेषः ॥ यत्तु महार्णवानुसारिणां मतम्-शिवसङ्खल्पाच्यङ्ग-
मन्त्रवर्जं प्रणवस्य महाच्याहृतीनां रौद्राध्यायस्य व्वाजश्वम इत्यष्टानुवा-
कानां शान्त्यध्यायस्य पूर्ववदार्षादिस्मरणं कृत्वा अष्टौ चमकानुवाकान
एकादशधा विभज्य एकैकेन चमकविभागेन सह अष्टप्रणवयुक्तरौद्रा-
ध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः ॥ ततः ॐऋचंव्वाचमितिशान्त्यध्याये-
नाभिषेकः ॥ व्याधिविमोचनार्थाभिषेके तु विशेषः ॥ अक्षीभ्यमित्यनुवा-
केनापोहिष्टेतिसुभिश्वाभिषिक्तोदकेन मस्तकादिपादान्तानि सर्वाण्यज्ञा-

नि मार्जयेत्—अक्षीभ्यामिति षण्णा विवृहा ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः यक्षमहा
देवता आपोहिष्टेतिस्तुणा सिन्धुद्वीप क्रषिः गायत्री छन्दः आपो देवताः
सर्वरोगशान्त्यै अभिषेकोदकेन मार्जने विनियोगः । अँअक्षीभ्या ते
नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां लुबुकादधि ॥ यक्षमं शीर्षण्यं परिस्तब्काजिङ्गाया
विवृहामि ते ॥ १ ॥ ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात् ॥
यक्षमं दोषण्यामंसाभ्यां बाहुभ्यां विवृहामि ते ॥ २ ॥ आन्त्रेभ्यस्ते
गुदाभ्यो बनिष्टोर्हृदयादधि ॥ यक्षमं मतस्नाभ्यां यक्नः लाशिभ्यो
विवृहामि ते ॥ ३ ॥ ऊरुभ्यां ते अष्टीवद्ध्यां पर्णिभ्यां प्रपदाभ्याम् ॥
यक्षमं श्रोणिभ्यां भासदाङ्गससो विवृहामि ते ॥ ४ ॥ मेहनाद्वनंकरणा-
ल्लोपभ्यस्ते नखेभ्यः ॥ यक्षमं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ॥ ५ ॥
अङ्गादङ्गलोम्नो लोम्नो जातं पर्वणि पर्वणि ॥ यक्षमं सर्वस्मादात्मनस्त-
मिदं विवृहामि ते ॥ ६ ॥ अँआपोहिष्टामयोभुवस्ता० । अँयोवःशिवतमो० ।
अँतस्माऽअरङ्गमा० । एतैर्मन्त्रैर्मस्तकादिपादान्तानि सर्वाङ्गनि मार्ज-
येत् । इति द्वितीयो रुद्रः । अयमेव रुद्रो रुद्रैकादशिनी रुद्री रुद्रेति
संज्ञात्रयं लभते । तैरेकादशरुद्रैर्घुरुद्रस्तृतीयः । तैरेकादशलघुरुद्रैर्महा-
रुद्रश्चतुर्थः । तैरेकादशमहारुद्रैरतिरुद्रः पञ्चमः ॥ रुद्रीलघुरुद्रमहारुद्रेष्वेकम्
एकादश ऋत्विजो वा वृणुयात् ॥ अतिरुद्रे एकादश एकविंशत्युत्तरं
शतं वेति ऋत्विकसङ्ख्या ॥

॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

ततः शिवस्य मूर्ध्नि सौवर्णेन राजतेन ताम्रेण वा कलशेन मधुना
गव्येन सपिंषा पयसा वा तदभावे माहिषेण वा इक्षुरसेन नालिकेर-
रसेनाम्ररसेन वा गन्धोदकेन वा केवलोदकेन वा अभिषेकः कर्तव्यः ॥

तत्रादौ शिखां वद्वा भस्म रुद्राक्षमालां पवित्रे च धृत्वा आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य । संकल्पः—अद्य पूर्वोच्चरित० एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं (ममात्मनः—यंजमानस्य वा) अमुकभयसङ्कटरोगादिविनाशपूर्वकसदभीष्टसिद्ध्यर्थं श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं पूजनपूर्वकं रुद्राभिषेकं स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा करिष्ये ॥ (ततो देवपूजाप्रयोगवत्पञ्चामृतस्नानाङ्गपूजापर्यन्तं शिवपूजनं कृत्वा निर्मलयं विसृज्य धारापत्रं गन्धादिभिः सम्पूज्य देवोपरि धृत्वा अभिषेकमारभेत ।) एवम् अभिषेकारम्भात्पाक् अभिषेककरणाधिकारार्थं षड्ङ्गन्यासान् कृयात् । यथा—

षड्ङ्गन्यासाः-ॐनोऽजूतिर्जुषतुमाज्जयस्युवृहुस्पति-
र्ष्वद्वामिमन्तनेत्त्वरिष्टुङ्गविष्टुमन्दधातु ॥ विश्वेदु-
वासंडुहमादयन्तामोऽम्प्रतिष्ठु ॥ ३ ॥ ॐहृदयाय नमः ॥
ॐअवोऽद्वयुग्मिः ॥ सुमिधा जनानाम्प्रतिष्ठेनुमिवायुती-
मुषासम् ॥ युहवांडुवृप्रवुयामुजिहानुरुप्रभानवं-सि-
सत्तु नाकुमच्छे ॥ ५ ॥ ॐशिरसे स्वाहा ॥ ॐमुद्दीनं-
न्दिवोऽअरुतिमृथिव्या वैश्वानुरमृतऽआजातमुग्मि-
म् ॥ कुविष्टसुम्प्राजुमतिथिञ्जनानामुसन्ना पात्रञ्जनयन्त-
देवाः ॥ ६ ॥ ॐशिखायै वषट् ॥ ॐमर्माणि तु वर्मी-

^१ कात्यायनप्रातिशाख्यसूत्रे चतुर्थाच्याये—परं तु रेफहकाराभ्याम् (सू० १०१) रेफहकाराभ्यां परं व्यंजनं द्विरुच्यते न तु रेफहकारौ ॥

णाच्छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनानुवस्ताम् । उरो-
र्वरीयुवरुणस्ते कृणोतु जयन्तन्त्वानुदेवा मंदन्तु ॥ १५ ॥
ॐ कवचाय हुम् ॥ ॐ विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखो-
विश्वतोवाहुरुतविश्वतस्पात् । सम्बुहुव्युन्धमतिस-
मतत्रैदर्यावाभूमीजुनयन्देवएकं ॥ १६ ॥ ॐ नेत्रत्रयाय
वौषट् ॥ ॐ मानस्तोके० ॥ १६ ॥ अस्त्राय फट् ॥

हरिः ॐ गुणानान्त्वागुणपतिईहवामहेप्रियाणान्त्वा
प्रियपतिईहवामहेनधीनान्त्वानिधिपतिईहवामहेवसो
मम ॥ आहमजानिगर्भुधमात्वमजासिगर्भुधम् ॥ १७ ॥
गुयुत्रीश्चिष्टुङ्गजगत्यनुष्टुपुङ्गयासुह ॥ वृहत्युष्णिणहा-
ककुप्पमूर्चीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ २३ ॥ द्विपदुषाश्चतु-
ष्पदुषिपदुषाश्चुष्टददाह ॥ विच्छन्दुषाश्चुसच्छन्दाद-
सूर्चीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ ३३ ॥ सुहस्तोमालसुहेछन्द-

१ अत्र या चतुर्ष्पदा इत्यत्र 'स्वरात्संयोगादिर्द्विष्टच्यते सर्वत्र' ॥ इति चतुर्थाद्या-
यस्य शततमसूत्रेण सामान्यतः शकारस्य द्वित्वं प्राप्तं परं त्वस्यापवादरूपेण 'उद्घमान्तस्त्या-
द्य' च स्पर्शः ॥ इति चतुर्थाद्यायस्य अविक्षततमसूत्रेण उद्घमणः शकारात्परस्य चकारस्यैव
द्वित्वं भवति ॥ २ तुक्निंदधः—अहमजुःप्रातिगाय्ये चतुर्थाद्याये सूत्रे २६—'यस्यातिहाय
चहेति न' ॥ भाष्यम्—यस्य, अतिहाय, सह इत्येतैः पदैरुपहितस्वरः छकारे प्रत्यये न चका-
रेण व्यवधीयते यथा—यस्य छाया ॥ ३३ ॥ अतिहाय छिदागात्राणि ॥ ३३ ॥ सुह-
स्तोमालसुहेछन्दमउगावृतः ॥ ३४ ॥

सऽआवृत्तं सुहप्रमुक्त्रहष्यं सुप्सदैव्याह ॥ पूर्वेषु अपन्था-
मनुदृश्युधीराऽभुज्वालैभिरेत्थ्योनरुश्मीन् ॥ ४२ ॥

अँषजजाग्रतोदूरमुदैतिदैवन्तदुसुप्सस्युतथैवैति ॥
दूरक्षमञ्ज्योतिषाञ्ज्योतिरेकुन्तश्मेमनं शिवसंकल्पमस्तु
॥ १३ ॥ येनुकम्मीण्णयुपसोमनीषिणोयुज्वेकृण्णवन्तिद्विद्व-
थैषुधीराद् ॥ यदपूर्वच्छुक्षमुन्तरेष्टप्रुजानुन्तश्मेमनं शिवसंकल्पमस्तु
॥ २३ ॥ यत्प्रज्ञानं मुतचेतुधृतिं अ-
बज्योतिरुन्तरमृतं प्रुजासु ॥ यस्मुन्नक्त्रतेकिञ्चुनकम्मी-
किक्रुयतेतश्मेमनं शिवसंकल्पमस्तु ॥ ३३ ॥ येनुदम्भु-
तम्भुवनम्भविष्यत्परिगृहीतमुमृतेनुसर्वैम् ॥ येनेषु ज्ञ-
स्त्रायतेसुप्सहोत्रतन्नश्मेमनं शिवसंकल्पमस्तु ॥ ४३ ॥
यस्मिन्नचृचुट्सामुषजूर्णिषुषस्मिन्नप्रतिष्ठितारथनुभा-
विखारा? ॥ यस्मिंमाश्रित्तद्वसर्वुमोतम्प्रुजानुन्तश्मेमनं शिवसंकल्पमस्तु ॥ ५३ ॥ सुषारुथिरश्वानिवुषद्वमनुष्या-
नेनीयते भीशुभिर्विजिनं इव ॥ हृतप्रतिष्ठुष्वदजिरञ्जवि-
ष्टुन्तश्मेमनं शिवसंकल्पमस्तु ॥ ६३ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

१ इति शिवसंकल्पसूक्तस्य हृदयस्त्रपाङ्गस्य षण्मन्त्ररभिषेक । उक्त च शिवसंकल्पदर्श सूक्तं स्यात्पौरुषं शिरः । प्राहुर्नारायणीयं च शिखा स्याचोत्तराभिघम् ॥ आशुः शिशानकवचं

ॐ सुहस्रशीर्षापुरुषं ईसहस्राक्षरे सुहस्रपाता ॥ सभूमिद्ध-
 सुर्वतस्सपुत्त्वात्यर्थिष्ठुदशाङ्गुलम् ॥ १ ३ ॥ पुरुषऽपुवेदध-
 सर्वांगद्वृत्तं षष्ठ्वभाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानुोषदव्वेना-
 तिरोहति ॥ २ ३ ॥ एतावानस्यमहिमातुज्ज्यायांश्चूपू-
 रुषं ॥ पादोस्युविश्वाभूता नित्रिपादस्यामृतनिदिवि-
 ॥ ३ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्वऽउदैत्पुरुषं पादोस्येहाभैवत्पुनेऽ ॥
 ततुोविष्ववुद्व्यक्त्रामत्साशनानशनेऽअुभि ॥ ४ ३ ॥
 ततोविविराडं जायत विराजुोऽअधिपूरुषं ॥ सजुआतोऽअ-
 त्यरिच्छ्यतएश्चादद्वूमिमथोपुरे ॥ ५ ५ ॥ तस्माद्व्यज्ञा-
 त्सर्वं हुतुं समृतम्पृष्ठदुज्ज्यम् ॥ पुश्यस्तांश्चक्रेवायु-
 व्युनारुण्याग्न्याम्याश्चये ॥ ६ ६ ॥ तस्माद्व्यज्ञात्सर्वं
 हुतुऽक्रुद्वसामानिजज्ञिरे ॥ छन्दालंसिजज्ञिरेतस्माद्व्य-
 ज्ञुस्तस्मादजायत ॥ ७ ३ ॥ तस्मादश्वाऽअजायन्तु-
 येकेचोभयादत् ॥ गावोहजज्ञिरेतस्मात्स्माज्जाताऽ-
 अंजावयेऽ ॥ ८ ३ ॥ तांश्युज्ञम्बृहिषिप्रौक्षुन्नपुरुषज्ञातम-
 ग्नुते ॥ तेनदेवाऽअयजन्तसुदूर्ध्याऽक्रिष्य श्चये ॥ ९ ३ ॥

नेत्रं विश्राद् वृहत्स्मृतम् । शतशद्रियमन्तं स्यात्पठकम ईरितः । हच्छरस्तु शिखा वर्म नेत्रं
 चाक्षं महामते ॥ प्राहुर्विधिज्ञा स्त्रस्य पठकानि स्वशास्रतः ॥

यत्पुरुषुं व्यदेधुक् तिधाव्यकल्पयन् ॥ मुखङ्गिमस्यासी-
 त्किम्बुहूकिमूरूपादाऽउच्च्येते ॥ १०^{३०} ॥ ब्राह्मणोस्यु-
 मुखमासीदद्बाहूराजुश्युः कृत? ॥ ऊरुतदस्युष्वै-
 श्यं पदद्वयाऽशुद्वोऽअजायत ॥ ११^{३१} ॥ चुन्द्रमा-
 मनसोज्ञातश्चक्षोहसूर्योऽअजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्चप्रा-
 णश्चमुखादुभिरजायत ॥ १२^{३२} ॥ नाभ्याऽआसीदुन्त-
 रिक्षृशीष्णोद्यौ? समवर्त्तत ॥ पुद्वयाम्भूमिद्विशुहश्रोत्रा-
 त्तथालोकां२७अंकल्पयन् ॥ १३^{३३} ॥ यत्पुरुषेण हुविषादे-
 वायुज्ञमतं ब्रवत ॥ ब्रुसन्तोस्यासीदाज्यं ह्रीष्मद्विदध्मैशु-
 रञ्जवि? ॥ १४^{३४} ॥ सुप्सास्यासन्परिधयुस्त्रि? सुप्समुमिध-
 कृता? देवायदद्वयज्ञन्तं श्वानाऽअबद्वन्तपुरुषम्पशुसा१५।
 उ३। शुद्वेनं यज्ञमयजन्तदेवास्तानिधम्माणिप्रथमाव्यासन्।
 तेहुनाकम्महिमानं सचन्तुयत्रपूर्वेसादध्या? सन्तिदेवाँ?
 ॥ १६^{३५} ॥ अँ अुदद्वय? सम्भृतद्विष्ट्रिव्यैरसाज्ञविश्वक-
 र्मणुं समवर्त्तताग्ने ॥ तस्युत्त्वष्ट्राव्विदध्यद्वपमेतितन्नम-
 त्यैस्यदेवुत्त्वमुजानुमग्ने ॥ १७^{३६} ॥ वेदुहमेतम्पुरुषम्म-

१ इति पुरुषसूक्तस्य शिरोनामकाङ्गस्य एकत्रिशास्यायस्य षोडशमन्त्रैरभिषेकः (सूक्त स्यात्पौष्टि शिर.)

हान्तमादित्यवर्णन्तप्रसंपुरस्तात् ॥ तमेवविंदित्वाति-
 मृत्युमेतिनाश्यते पन्थाविद्युतेयनाय ॥ २३५ ॥ प्रजापति-
 श्वरतुगव्येऽअन्तरजायमानोवहुधाविजायते ॥ तस्य-
 योनिम्परिपश्यन्तुधीरास्तस्मच्छतस्थुर्भुवनानिवि-
 श्वा ॥ ३३६ ॥ योदुवेवव्येऽआतपतियोदेवानाम्पुरोहि-
 तटे ॥ पूर्वोयोदेवव्योजुतोनमोरुचायुव्याहमये ॥ ४३७ ॥
 रुचस्त्राहमञ्जनयन्तोदेवाऽअग्नेतदब्रुवन् ॥ यस्त्वैवम्बा-
 हमुणोविद्यात्तस्यदेवाऽअसुच्चरो ॥ ५३८ ॥ श्रीश्वतेलु-
 धमीश्वुपत्कन्यवहोरुचेपुश्वेनक्षत्राणिरूपमुशिश्वनौ-
 व्यपात्तम् ॥ दृष्णनिषाणाम्पद्माणसर्वलोकममेऽइषाण ॥
 ६३९ ॥ इतिद्वितीयोऽव्यायः ॥

ॐ अशुश्रितशानो वृषभोनभीमोघनाघुनेक्षोभणश्च-
 र्षणीनाम् ॥ सुद्धकन्दनोनिमिषउएकवीरेशुतर्द्दसेनाऽअ-
 जयत्सुकमिन्द्रः ॥ १३३ ॥ सुद्धकन्दनेनानिमिषेणजि-
 षणुनामुत्कुरेणदुश्यवुनेनघृषणुना ॥ तदिन्द्रेणजयत्-

१ यात्रवक्यं गितायाम्—वकारद्विविवः प्रोक्तो गुरुलघुलघूतः ॥ आदौ गुरुलघुर्मध्ये
 पदान्ते तृ लघूतः ॥ प्रतिजासूत्रे—अन्त्यस्यान्तःस्यामा पदादिमध्यान्तस्थस्य त्रिविवं
 गुरुमध्यमलघुतिभिष्ठारणम् ॥ २ ॥ इत्युत्तरनारायणसूक्तस्य शिखास्पाङ्गस्य एकत्रिशाष्ट्यायस्य
 द३०मन्त्रैरभिषेकः ॥ (शिखा स्याचोत्तराभिषम्) ॥

तत्संहदृच्चवृष्टुधोनरुऽइषुहस्तेनवृष्णणा ॥ २३॥ सञ्जिषु-
हस्तैरुंसनिषुङ्गिभिर्वृशीसलंसंष्टासयुधुऽहन्द्रैगुणेन ॥
सहस्रृष्टजित्सोमुपाबाहुशुद्ध्युग्रधृवाप्तिंहिताभिरस्ता
३४॥ बृहस्पतेरपरिदीयुरथेनरक्षोहामित्रां२५अपुवाधमानं
प्रभुञ्जन्तसेनां४प्रमृणोषुधाजयंन्नस्माकंमेद्ध्यवितारथा-
नाम् ॥ ४५॥ बुलविज्ञायस्थविरु४प्रवीरुंसहस्रान्लब्धा-
जीसहमानऽउग्रे ॥ अभिवीरोऽअभिसत्त्वासहोजाजैत्र-
मिन्द्ररथमातिष्ठुगोवित् ॥ ५५॥ गोत्रभिद्जोविदुंवज्ज्र-
वाहुञ्जयन्तुमज्जमप्रमृणन्तुमोजसा ॥ इमैसंजातुऽअनु-
वीरयद्ध्वमिन्द्रैसखायोऽअनुसृरभद्ध्वस् ॥ ६५॥ अ-
भिगोत्राणि सहस्रागाहमानोदयोद्वीरे शतमन्न्युरिन्द्रै-
॥ दुश्कयुवन?पृतनुषाढयुद्धयोस्माकुष्टसेनाऽअवतुप्त-
युत्सु ॥ ७५॥ इन्द्रैआसाज्जेताबृहस्पतिर्दक्षिणायुज्ञ? -
पुरऽप्तुसोमं ॥ देवुसेनानामभिभञ्जतीनाज्जयन्तीना-
मुरुतोषुन्त्वग्र्यम् ॥ ८५॥ इन्द्रैस्यवृष्णणोवरुणस्यराज्ञै-
आदित्यानाम्मुरुतालंशाच्छैऽउग्रम् ॥ महाखंनसाम्भुवन-
च्युवानुद्धोषोदुवानुज्जयत्तामुदस्थात् ॥ ९५॥ उच्छै-

यमघवन्नायुधाव्युत्सत्त्वनाम्मामुकानुमनांति सि ॥ ऊद्-
 छृत्रहश्चवाजिनुंवाजिनुञ्चयद्वाज्ञयताँष्वन्तुघोषा ८
 ॥ १० ॥ अुस्माकुमिन्दुंसमृतेषुदध्वजेष्वुस्माकुञ्छ्या ९
 इष्वुस्त्ताजयन्तु ॥ अुस्माकंवृरिऽउत्तरेभवन्त्वस्माँ २५-
 उदेवाऽअवत्ताहवेषु ॥ ११ ॥ अुमीषांचित्तम्प्रतिलोभ-
 यन्तीगृहाणाङ्गांच्यप्वेपरेहि ॥ अुभिप्रेहिनिर्दृहृत्सुशो-
 कैरुन्धेनुामित्रास्तमंसासचन्ताम् ॥ १२ ॥ इति-
 तृतीयोऽध्यायः ॥

सप्तदशमन्त्रैरभिषेकपक्षे-अवसृष्टापरापतुशरङ्ग्येब्रहमंसर्थंशिते ॥ ग-
 च्छुमित्राव्यपर्पद्यस्वुमामीषुाङ्गंञ्चनोच्छिष्ठ ॥ १ ॥ प्रेतुजयंतानरुऽइ-
 न्द्रोबुंशम्मीयच्छतु ॥ उग्रावं-सन्तुवाहवीनाध्यायथासंथ ॥ २ ॥
 अुसीयासेनामरुतुंपरेषामुव्ययैतिनुऽओजसुास्पद्मामाना ॥ ताङ्गृहतुतमु-
 सापंव्रतेनुयथामीऽअन्न्योऽअन्न्यन्नज्ञानन् ॥ ३ ॥ यत्रवाणामेसु-
 म्पतंनितकुमुराचिंशिखाऽइव ॥ तन्नुऽइन्द्रोबुहुस्पतिरदितिर्दितिर्दितिर्दितिर्दिति-
 च्छतुच्चिंश्वाहुशम्मीयच्छतु ॥ ४ ॥ मम्माणितेवम्मीणाच्छादया-
 मिसोमस्त्वाराज्ञामृतेनानुवस्त्वाम् ॥ उरोर्वरीयोव्वरुणस्तेकृणोतुज-
 यन्तुन्त्वानुदेवामदन्तु ॥ ५ ॥

१ इत्यप्रतिरथसूक्ष्मस्य कवचरुपाङ्गस्य द्वादशमन्त्रैरभिषेकः ॥ सप्तदशर्चेनेति कर्कः-तस्मा-
 त्सप्तदशपक्षे सप्तदशानामप्रतिरथक्रियादिविनियोगं कृत्वा सप्तदशर्चेनाप्रतिरथेनाभिषेकः
 कार्यः ॥

२ एतान्यद्वमन्वान्योजयित्वा सप्तदशेनाभिषेकः कार्यः ॥

ॐ विब्राह वृहत्पिंबतु सोम्य मदध्वा युर्द्धं द्वजपताव-
विहुतम् ॥ वातं जूतो योऽभिरक्षाति त्वमनो प्रुजा ? पुषोष-
पुरुधा विराजति ॥ १ ॥ उदुत्त्यञ्चातवैदसन्देवं वैहनित-
केतवः ॥ हुशेवि श्वाय सूर्यम् ॥ २ ॥ येनोपावकुचक्ष-
साभुरण्णन्तञ्चनां रुद्रानु ॥ त्वं वैरुण्यपश्यसि ॥ ३ ॥
दैव्यावदध्वर्युऽआगतुर्धैरथेन सूर्यत्वचा ॥ मदध्वा यज्ञ-
समञ्चाथे ॥ तम्प्रत्कनथायं वै न श्रित्रन्देवानाम् ॥ ४ ॥
तम्प्रत्कनथापूर्वीथां विश्वथेमथाऽज्ज्येष्वृत्तिमर्हितादित-
स्वर्विदम् ॥ प्रतीचिनं वृजनं नदोहसु वृनिसु गुञ्जयन्तु मनु-
यामुर्वद्वै से ॥ ५ ॥ अुयं वै न श्रोदयत्तु श्रिजगम्भीज्यो-
तिर्जरायुरजसो विवमाने ॥ इममुपालुं सङ्गमेषूर्यस्य शिशु-
नविष्ठामुति भीरहनिति ॥ ६ ॥ श्रित्रन्देवाज्ञामुदगा-
दनीकञ्चकुर्मिमत्रस्युवरुणस्याग्मे ? ॥ आप्राद्यावापृथि-
वीऽअन्तरिक्षम् सूर्युऽआत्माजगतस्तु स्थुपञ्च ॥ ७ ॥
आनुऽइडाभिर्विदथैसु गस्ति विश्वानं रसवितादेव एतु
॥ अपियथामुवानुमत्संथानुविश्वञ्चगंदभिपुत्तवेमनु-

१ प्रतिज्ञासूत्रे—अथान्त्यस्यान्तःस्थाना पदादिमध्यान्त्यस्थस्य त्रिविष्य गुरुमध्यमलघु-
वृत्तिभिर्वारणम् ॥

षा ॥ ८३ ॥ षदुद्धकच्चवृत्रहल्लुदगाऽउभिसूर्यं ॥ सर्व-
 न्तदिन्द्रतेबर्णे ॥ ९३ ॥ तुरणिर्ष्वश्वदर्शतोज्ज्योति-
 ष्वकुदसिसूर्यं ॥ विश्वमाभासिरोचनम् ॥ १०३ ॥
 तत्सूर्यस्यदेवत्वन्तच्चहित्वमुद्धयाकर्त्तोर्विततुडसञ्ज-
 भार ॥ षदेदयुक्तहरितःसुधस्थादाद्राञ्जीवासंस्तनुते-
 मिमस्मै ॥ ११३ ॥ तश्चिमुञ्चयुद्धरुणस्याभिचक्षेसूर्यो-
 रुपङ्कणुतेहयोक्तुपस्थै ॥ अनुन्तमव्यद्वरुदस्युपाजन्तकृ-
 णमुद्यद्वुरितुसम्भरन्ति ॥ १२३ ॥ बण्महाँ२५-
 असिसूर्यबडादित्यमहाँ२७असि ॥ महस्तेस्तोमाहिमा-
 पनस्यतेद्वादेवमुहाँ२७असि ॥ १३३ ॥ बद्धसूर्यश्वश्र-
 वसामुहाँ२७असिसत्रादेवमुहाँ२७असि ॥ महज्ञादेवा-
 नामसुर्यं पुरोहितोविभुज्योतिरदभ्यम् ॥ १४३ ॥
 श्रायन्तद्वसूर्यविश्वेदिन्द्रस्यभक्षत ॥ वसूनिजाते-
 जनमातुओजसाप्तिभागन्दीधिम ॥ १५३ ॥ अ-
 द्व्यादेवाऽउदितासूर्यस्यनिरक्षंसक्षिपृतानिरवद्व्यात ॥
 तन्मोमित्रोबुरुणोमामहन्तामदितिरक्षिपृथिवीऽउत-
 त्त्वौ ॥ १६३ ॥ आकृष्णेन्द्रजसावर्त्तमानोनिवेशर्य-

नमृतम्मत्यैश्च ॥ हिरण्णयैनसवितारथेनादेवोषांति-
भुवनानिपैश्यंन् ॥ १७३ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥

ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्तेरुद्रमुह्यवैऽउतोत्तद्विष-
वेनमः ॥ ब्रुहु अभ्यामुततेनमः ॥ ५६ ॥ यातेऽरुद्रशिवात्-
नूरधोरापापकाशीनी ॥ तयानस्तव्वृशन्तमयुगिरिश-
न्ताभिचाकशीहि ॥ ५६ ॥ यामिषुङ्गिरिशन्तहस्तेविभ-
ष्यस्त्वे ॥ शिवाङ्गिरित्राङ्कुरुषाहिर्द्विसीद्विरुद्धुञ्जगत् ॥
५६ ॥ शिवेनवचंसात्खागिरिशाच्छावदामसि ॥ यथा-
न्तहस्तुमिजगंदयुक्ष्मृसुमनाऽअसंत् ॥ ५६ ॥ अदध्यवो-
चदधिवक्त्ताप्रथमोदैव्यौभिषक् ॥ अहींश्चसर्वाङ्गम्भ्य-
न्तसर्वांश्चयातुधाश्योधराचीहपरासुव ॥ ५६ ॥ असौषस्त्ता-
म्प्रोऽअरुणऽउतब्रुद्धुऽसुमङ्गलं । येचैनद्विरुद्राऽअभितो-

१ इति मैत्रसूक्ष्मस्य नेत्ररुपस्य पञ्चमाङ्गस्य सप्तदशमन्त्रैः भिषेकः ॥ नेत्रं विव्ल्लाद्
च्छहस्तम् ॥ २ ॥ कैवल्योपनिषदि-यः शतरुद्रियमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति
स आत्मपूतो भवति स सुरापानात्यूतो भवति स व्रह्महत्यायाः पूतो भवति स सुवर्णस्तेयात्पूनो
भवति स कृत्याकृत्यात्पूतो भवति तस्मादविमुक्तमाधितो भवत्वित्यात्रमी सकृद्वा जपेत् । अनेन
ज्ञानमाप्नोति सप्तार्णवनाशनम् । तस्मादेवं विदित्वैन कैवल्यपदमस्तुते ॥ जावालोपनिषदि-
अथैनं ब्रह्मचारिण उच्चुः-किं जप्येनामृतत्वं वृहीति । स होवाच याऽवत्यः-गतरुद्रियेषेतान्ये-
व ह वा अमृतस्य नामानि एतैर्हवाऽमृतो भवतीति एवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ नमस्ते रुद्रमन्न्यव
इतिषोडशर्च शतरुद्रियमिति कमलाकरादिभिरुक्तम् तथा केनचित्-पट्टषष्ठिनीलसूक्त च पुन यो-

दिक्षुश्श्रिता? संहस्रोवैषालुहेडुर्द्दमहे ॥ १६ ॥ असौयौव-
सर्पतिनीलंग्रीवोविलोहितद्वा ॥ उतैनंज्ञोपाऽअंहश्श्रुत्वद्व-
श्श्रुद्वद्वार्थुः सद्वद्वोमृद्यातिनह ॥ १७ ॥ नमोस्तुनील-
ग्रीवायसहस्राक्षायमीदुर्घें ॥ अथोयेऽअस्यसत्वानोहन्ते-
व्यौकरुन्नमन् ॥ १८ ॥ प्रमुच्चधन्वंनुस्त्वमुभयोरात्कन्योज्जर्य-
म् ॥ याश्चतेहस्तुऽइष्ठवत्स्परुताभंगवोवप ॥ १९ ॥ विज्जय-
न्धनुः कपर्दिनोविशल्लयोवाणवाँ २ उत ॥ अनेशन्न-
स्यवाऽइष्ठवऽआभुरस्यनिष्ठुःधि? ॥ २० ॥ यातेहेतिमी-
दुष्टमहस्तेवभूवतेवनुः ॥ तयास्मान्निवृश्वतस्त्वमयक्षम-
यापरिभुज ॥ २१ ॥ परितेवन्नोहेतिरस्मान्वृणककुवि-
श्वतः ॥ अथोयेऽपुधिस्त्ववारेऽअस्मन्निधेहितम् ॥ २२ ॥

दग्धकुर्मधर्म । एपतेद्वेनमस्तेद्वे नतं विद्युमेव च ॥ मीहृष्टमेतिचत्वारिष्येतत्त्वं शतरुद्रियम् इति-
यदुक्त तन्निर्मूलमेव ॥ उक्तव्यं शतमसद्व्याता भ्द्रा देवता अस्येति शतरुद्रियम् ॥ शतस्त्रादप्यथ
(तद्वितप्रकरणवार्तिकं ३१६) इतिष्ठप्रत्ययान्तोऽयं शतरुद्रियशब्दः ॥ स्मृतिसूत्रपुराणवचनेषु
रुद्र जेपदितिश्वानं जेपेदिति च श्रूयते तत्र उभयधायेकवचनान्तवेन वहुवचनान्तवेन वा श्रुतस्य
रुद्रपदस्य रौद्राभ्यायोऽभिधेयः ॥ स्मृतिकाराणामिह रौद्राभ्यायवचकवेन रुद्रप्रसिद्धेर्गृहकाराभिप्रा-
याच नमस्त्वेदेति पद्मप्रत्ययिमन्त्रात्मकमेव शतरुद्रियम् ॥ शतरुद्रियहोमे विनियुक्तमन्त्रममुदायस्यैव
स्मृतिसूत्रपुराणस्थरुद्रप्रतिपादनेन तस्येवाकरुद्रपदवाच्यतया प्रभिद्वेषेन च रुद्रत्वात्
॥ रुद्रुःख द्रावयतीति रुद्रः ॥ अथवा रुद्राज्ञानं राति ददातीति रुद्रः ॥ यद्वा पापिनो नरान
दुःखभीगेन रोदयतीति रुद्रः ॥

अवत्त्यधनुष्ट्रैसहस्राक्षशतैषुधे ॥ निशीर्षीशुल्लयानुम्मु-
 खांशिवोनं सुमनाभव ॥ १३ ॥ नमस्त्रुआयुधायाना-
 ततायधृष्णवै ॥ उभाव्यामुततेनमौवाहुव्युन्तवधव्वव-
 ने ॥ १४ ॥ मानोमुहान्तमुतमानोऽअवर्भकम्मानुऽउक्षन्तमुत-
 मानं उक्षितम् ॥ मानोवधीद्धितरम्मोतमुतरम्मानं प्रि-
 यास्त्रुच्चवेरुद्ररीरिष्व ॥ १५ ॥ मानस्त्रुकेतनेयेमानुऽआ-
 युषिमानो गोषुमानोऽअश्वेषुरीरिष्व ॥ मानोव्वीरान्त्रुद्र-
 भुमिनोवधीर्हविष्मन्तुत्सदुमित्वाहवामहे ॥ १६ ॥ नमो-
 हिरण्यबाहवेसेनाच्येदिशाच्चुपतयेनमोवृक्षेव्युह-
 रिकेशेव्युपत्तिरुद्रिकेशायोपवीतिनेषुष्ट्वानुम्प-
 तयेनमोनमोवभ्लुशायव्युधिनेन्नानुम्पतयेनमोनमोभु-
 वस्यहेत्यैजगत्तुम्पतयेनमोरुद्रायातत्रायिनेक्षेत्राणा-
 म्पतयेनमोनमं सूतायाहन्त्यैवनानुम्पतयेनमो—नमोरो-
 हितायस्थपतयेवृक्षाणाम्पतयेनमोभुवन्तयेवारिव-
 स्कृतायौषधीनुम्पतयेनमोमुन्त्रिणेवाणिजायुक्षा-
 णाम्पतयेनमोनमं उच्चैर्घोषायावकुन्दयतेपत्तीनाम्पतये-
 नमो—नमं कृत्स्नायुतयुधावत्तेस्त्वनुम्पतयेनमोनमुत्स-

हमानायनिव्याधिनेऽआव्याधिनीनाम्पत्येनमोनमोनि-
 षुड्जिणेककुभायस्तेनानाम्पत्येनमोनमोनिचेरवेपरिचुरा-
 यारण्णानाम्पत्येनमोनमोवच्चतेपरिवच्चतेस्तायूनाम्पत्य-
 येनमोनमोनिषुड्जिणेऽहषुधिमतेतस्करणाम्पत्येनमोन-
 मंसूकायिव्योजिष्ठालंसद्भ्योमुष्णुताम्पत्येनमोनमो-
 सिमद्भ्योनक्तुव्वरद्भ्योविकृन्तानाम्पत्येनमं ॥ १७१६-
 १६ २० ३६ ॥ नमेऽउष्णणीपिणेगिरिचुरायकुलुञ्चानाम्पत्येन-
 नमोनमेऽहषुमद्भ्योधन्त्वायिव्यश्चवोनमोनमेऽआत-
 त्वनेव्यं प्रतिदधानेव्यश्चवोनमोनमेऽआयच्छद्भ्य-
 भ्योस्पद्भ्यश्चवोनमो—नमोविसृजद्भ्योविद्ध्यद्भ्यश्च-
 वोनमोनमंस्वपद्भ्योजाग्रद्भ्यश्चवोनमोनमुद्शयाने-
 व्येऽआसीनेव्यश्चवोनमोनमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्य-
 श्चवोनमो—नमंसभाव्यं सभापतिव्यश्चवोनमोनमो-
 श्चेव्योश्चपतिव्यश्चवोनमोनमेऽआव्याधिनीव्यो-
 विविद्यचन्तीव्यश्चवोनमोनमेऽउग्णाव्यस्तृष्टुती-
 व्यश्चवोनमो—नमोगणेव्योगणपतिव्यश्चवोनमोन-
 मोव्रातेव्योव्रातपतिव्यश्चवोनमोनमोगृत्सेव्योग-
 त्सपतिव्यश्चवोनमोविरुपेव्योविश्वरूपेव्यश्च-

वोनमो-नमुहसेनाब्ध्यं सेनानिबध्यं श्रवोनमोरुथि-
 ब्ध्योऽअरुथेब्ध्यं श्रवोनमोनम-क्षत्रब्ध्यं-सद्वहीतृब्ध्य-
 श्रवोनमोनमोमहद्भ्योऽअर्भुकेब्ध्यं श्रवोनम-। २२२३२४
 २५२६ । नमुस्तक्षब्ध्योरथकारेब्ध्यं श्रवोनमोनमुहकुलाले-
 ब्ध्यहकम्मरेब्ध्यं श्रवोनमोनमोनिषादेब्ध्यं पुजिष्टेब्ध्य-
 श्रवोनमोनम-श्रनिब्ध्योसृग्रयुब्ध्यं श्रवोनमो-नमुहश-
 ब्ध्यहश्चपतिब्ध्यं श्रवोनमोभवायचरुद्वायचनम-श-
 वृयचपशुपतयेचनमोनीलग्नीवायचशितिकण्ठायच । २६-
 २६। नम-कपद्दिनेचव्युपसकेशायचनम-सहस्राक्षायचशुत-
 धन्ल्वनेचनमोगिरिशुयायचशिपिविष्टायचनमोमीदुष्टुमा-
 युचेषुमतेच ॥ २६॥ नमोन्हस्वायचव्वामुनायचनमोवृहतेच-
 व्वर्षीयसेचनमोवृद्धायचसुवृद्धेचनमोग्रयायचप्पथमायच
 ॥ २७॥ नम-उआशवेचाजिरायचनमुहशीर्घ्यायचशीब्ध्या-
 यचनम-जम्यायचावस्वद्युयचनमोनादेयायचद्वीप्या-
 यच ॥ २८॥ नमोज्जयेष्टायचकनिष्टायचनम-पूर्वजाय-
 चापरुजायचनमोमद्युमायचापगल्भायचनमोजघुव्या-
 यचबुद्ध्यायच ॥ २९॥ नमुहसोब्ध्यायचप्रतिसुष्टुप्यायचन-
 मोषाम्यायचक्षेम्यायचनमुहश्लोकचायचावसान्न्याय-

चनमेऽउवैष्णव्यायच्छल्लयायच ॥ ३३ ॥ नमोवृश्यायचक-
 कक्षयायचनमेऽश्रवायंचप्रतिश्श्रवायंचनमेऽआशुषेणा-
 यचाशुरथायचनमहरूयचावभेदिनेच ॥ ३४ ॥ नमोविर-
 लिमनेचक्कवचिनेचनमोवृष्मिणेचवस्तुधिनेचनमेऽश्रुताय-
 चश्श्रुतमेनायचनमोदुन्दुव्यायचाहस्त्रयायच ॥ ३५ ॥
 नमोधृष्णवेचप्रमृशायंचनमोनिषुङ्गिणेचेषुधिमतेचनम-
 स्तीष्णेषवेचायुधिनेचनमेऽस्वायुधायचसुधन्वनेच ॥ ३६ ॥
 नमहस्त्रयायचपत्थ्यायचनमहरूयचनीप्यायचन-
 महरूकुल्लयायचसरुस्यायचनमोनादेयायंचवैशुन्तायच
 ॥ ३७ ॥ नमहरूप्यायचावहरूयचनमोवीध्यायचातप्याय-
 चनमोमेघ्यायचविदहुत्यायचनमोवृष्णीयचावृष्णीय-
 च ॥ ३८ ॥ नमोवृत्यायचरेष्मयायचनमोव्वास्त्रद्वयायचव्वा-
 स्त्रुपायचनमहसोमायचरुद्वायंचनमस्त्रायचासुणाय-
 च ॥ ३९ ॥ नमेऽशुङ्गवेचपशुपत्येचनमेऽउग्रायंचभीमाय-
 चनमोग्येवधायंचदूरेवधायंचनमोहन्त्रेचहर्नीयसेचनमो-
 वृक्षेभ्योहरिंकेशेभ्योनमस्त्राराय ॥ ४० ॥ नमेऽशम्भवाय-
 चमयोमवायचनमेऽशङ्करायंचमयस्त्ररायंचनमेऽशिवाय-
 चशिवतरायच ॥ ४१ ॥ नमहराष्ट्रीयचावाष्ट्रीयचनमेऽप्त-

तरणायचोत्तरणायचनमस्तीत्थायैयचकूल्यायचनमश-
 ल्प्यायचफेन्न्यायच ॥१६॥ नमंसिकत्यायचप्रवाहूष्याय-
 चनमंकिदृशिलायचक्षयुणायचनमंकपुर्विनेवपुलस्तये
 चनमऽहरिण्यायचप्रपत्थ्यायच ॥१७॥ नमोव्रजज्यायच-
 गोष्ठ्यायचनमस्तल्प्यायचगेहूष्यायचनमोहृदृष्ट्यायच
 निवेष्यायचनमध्कादृश्यायचगहव्वरेष्ठायच ॥१८॥ नमुत्तु-
 ष्वक्यायचहरित्यायचनमंपाठसुव्यायचरजस्यायच-
 नमोलोप्प्यायचोलप्प्यायचनमऽज्ञयैयचसूव्यैयच ॥१९॥
 नमंपुण्णायचपण्णशदायचनमऽउद्दग्गमाणायचाभि-
 गच्छतेचनमऽआखिदुतेचप्पखिदुतेचनमऽइषुकुद्दभ्योध-
 नुष्कुद्दभ्यञ्चवोनमोनमोवटंकिरिकेभ्योदुवानाहृद-
 येभ्योनमोविचिन्नवत्केभ्योनमोविक्षिणत्केभ्योनमऽ
 आनिर्हतेभ्यं ॥२०॥ द्रापेऽअन्धसप्ततेदरिद्रुनीललो-
 हित ॥ आसाम्प्रजानामेषाम्पशूनाम्माभेम्मारोद्भ्योच-
 नुकिञ्चनामंमत् ॥२१॥ इमारुद्रायत्तवसेकपुर्विनेश्वयद्वी-
 रायप्रभरामहेमती ॥२२॥ यथशमसंहिपदेचतुष्पदेविवंश्व-
 पुष्टुद्वामेऽस्मिन्ननातुरम् ॥२३॥ यातेरुद्रशिवात्तनु-
 शिवाविश्वाहामेषुजी ॥ शिवारुतस्यभेषुजीतयानोम्

डजुीवसे ॥५६॥ परिनोरुद्रस्यहेतिर्वृणकल्पपरित्वेषस्यदु-
 ध्यतिरंधायो? ॥ अर्वस्त्थिरामधवंदभ्यस्तनुष्वमीडद्व-
 स्तोकायुतनयायमृड ॥५७॥ मीडुष्टुगशिवतमशिवोन-
 सुमनाभव ॥ पुरुमेवृक्षऽआयुधनिधायुक्तिंवसानुऽआ-
 चरुपिनाकुम्बिब्धुदागंहि ॥५८॥ विवाकिंरिद्विलोहितुन-
 धस्तेऽअस्तुभगवह ॥ यास्तेसुहस्तहेतयोव्यमस्मन्नि-
 वंपन्तुता? ॥५९॥ सुहस्ताणिसहस्रशोब्राहोस्तवंहेतयं? ॥
 तासामीशानोभगवत्परुचीनामुखाकृषि ॥ ५३ ॥ असं-
 घ्यातासुहस्ताणियेरुद्राऽअधिभूम्याम् ॥ तेषांसुहस-
 योजनेवधन्वानितन्मसि ॥५०॥ अस्मिन्महत्युण्णवे-
 न्तरिक्षेभुवाऽअधि ॥ तेषांसुहस्योजनेवधन्वानितन्म-
 सि ॥५१॥ नीलंग्रीवादशितिकण्ठादिवृद्धाऽउपश्चि-
 ताह ॥ तेषांसुहस्योजनेवधन्वानितन्मसि ॥५२॥
 नीलंग्रीवादशितिकण्ठादशुर्वाऽअधिक्षमाचरा?॥ तेषां-
 उसुहस्योजनेवधन्वानितन्मसि ॥५३॥ येवृक्षेषुशुष्पि-
 ङ्गरुनीलंग्रीवाविलोहिताह ॥ तेषांउसुहस्योजनेवध-
 न्वानितन्मसि ॥५४॥ येभूतानामधिपतयोविशिखासं-

कपुर्दिनं ॥ तेषां सहस्रयोजुने वृधन्वा नितन्मसि ॥
 ५६ ॥ ये पुथा मर्पथि रक्षय एलबृदा ऽआयुर्षुधं ॥ तेषां सहस्रयोजुने वृधन्वा नितन्मसि ॥ ५६ ॥ ये तीत्थानि पृचर-
 नितमृकाहस्तानि पुङ्गिणं ॥ तेषां सहस्रयोजुने वृधन्वा नितन्मसि ॥ ५६ ॥ ये नेषु विच्छयन्ति पात्रं पुषु पिवतो ज-
 नान् ॥ तेषां सहस्रयोजुने वृधन्वा नितन्मसि ॥ ५६ ॥ य एतावन्तश्च भूयां सश्च दिशो रुद्रावितस्थिरे ॥ ते-
 पां सहस्रयोजुने वृधन्वा नितन्मसि ॥ ५६ ॥ नमोस्तु-
 रुद्रेभ्यो ये दिवि ये पांवर्पमिषवटं ॥ तेभ्यो दशुप्राचीर्दश-
 दक्षिणादशं प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोदर्धवा? ॥ तेभ्यो न-
 मोऽस्तु तेनोवन्तु तेनोमृडयन्तु तेषान्द्विष्मोयश्च नोद्वे-
 ष्टितमेषाञ्चमेददध्मह ॥ ५६ ॥ नमोस्तु रुद्रेभ्यो षेन्तरि-
 क्षेषु पांवातु ऽहषवटं ॥ तेभ्यो दशुप्राचीर्दशदक्षिणादश-
 प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोदर्धवा? ॥ तेभ्यो नमोऽस्तु तेनो-
 वन्तु तेनोमृडयन्तु तेषान्द्विष्मोयश्च नोद्वेष्टितमेषाञ्चमेद-
 दध्मह ॥ ५६ ॥ नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्याँ यषेषामन्त्रमिषवह
 ॥ तेभ्यो दशुप्राचीर्दशदक्षिणादशं प्रतीचीर्दशोदीचीर्द-
 शोदर्धवा? ॥ तेभ्यो नमोऽस्तु तेनोवन्तु तेनोमृडय-

न्तुतेषन्धिष्मोषश्चनोद्वैष्टितमेषाञ्चभेददधर्मदं ॥ ६६ ॥
ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐ ॥ इतिपञ्चमोऽध्यायः ॥

ॐवृद्धिसोमव्रुतेतवुमनस्तुनूषुविब्रतंतः ॥ प्रजाव-
न्तदंसचेमहि ॥ १५६ ॥ एषतेरुद्गभागैसुहस्वसाम्बिकया-
तञ्चुपस्वस्वाहैषतेरुद्गभागऽअुखुस्तेरुद्ग ॥ २५७ ॥ अवरु-
द्गमदीमहृष्यवदेवन्यम्बकम् ॥ यथानोवस्यसुस्करुद्य-
थानुहत्रेयसुस्करुद्यथानोव्यवसाययात् ॥ ३५८ ॥ भेषुज-
मसिभेषुजङ्गवेश्यायुपुरुषायभेषुजम् ॥ सुखमेषायमे-
ष्यै ॥ ४५९ ॥ त्र्यम्बकङ्ग्यजामहेसुगन्धिम्पुष्टिवद्विनम् ॥
उद्वृद्गुकमिववन्धनान्मृत्योमुक्षीयुमामृतात् ॥ त्र्यम्बक-
ङ्ग्यजामहेसुगन्धिम्पतिवेदनम् ॥ उद्वृद्गुकमिववन्धनादि-
तोमुक्षीयुमामृतात् ॥ ५६० ॥ एतत्तेरुद्गावुसन्तेनेषुरोमूज-
वुतोतीहि ॥ अवततधन्वापिनाकावसुकृतिवासाऽअहिंड
सन्नतशिवोतीहि ॥ ६६१ ॥ त्र्यायुषञ्चमंदग्नेहकश्यपस्यत्र्या-
युषम् ॥ यदेवेषुत्र्यायुषन्तत्रोऽअस्तुत्र्यायुषम् ॥ ७६२ ॥
त्रिवोनामासिस्वधितिस्तेपितानमस्तेऽअस्तुमामाहिंड-
सीद ॥ निवर्त्तयाम्यायुषेन्नादद्यायप्रजननायरुयस्पो-

षायसुप्रजास्त्वायसुवीर्णीयं ॥८३॥ अँनतंविदाथुष्ट-
हुमाज्जानात्यद्युष्माकमन्तरम्बभूव । नीहारेणप्रा-
वृत्ताजल्प्याचासुतृपैऽउक्तथशासंश्चरन्ति ॥९३॥ विश्व-
कंर्माहृषजनिष्टुदेवऽआदिदद्वन्धुर्वौऽअंभवह्वितीयं ॥
तृतीयं-पिताजनितौषधीनामुपाङ्गव्युदधात्पुरुञ्चाँ ॥
॥१०३॥ अँरुग्रश्चभीमश्चदध्वान्तश्चधुनिश्च । सास-
द्धाँश्चाभियुग्मवाच्चविश्विपुरुहाँ ॥११३॥ अग्निष्ठहृद-
येनाशनिर्हृदयाग्नेणपशुपतिङ्कृत्स्नहृदयेनभवँषुक्ता ॥
शर्वमतस्नाब्ध्यामीशानम्ल्युनामहादेवमन्तर्धर्षुष्ये-
नुग्रन्देवंवनिष्टुनावसिष्टुहनुक्तशिङ्गीनिकोश्याब्ध्याम्
॥१२३॥ उग्र्येलोहितेनमित्रैसौव्रत्येनरुद्रन्दौव्रत्येने-
न्द्रम्प्रकक्तीडेनमुरुतोबलेनसाञ्चयाव्युमुदा ॥ भुवस्युक-
ण्ड्यैरुद्रस्यान्तर्धर्ष्यमंहादेवस्युष्कृच्छर्वस्यवनि-
ष्टुपशुपतेह्युरीति ॥१३३॥ लोमभ्युदस्वाहालोम-
भ्युदस्वाहात्तुचेस्वाहात्तुचेस्वाहालोहितायुस्वाहालो-
हितायुस्वाहामेदोभ्युदस्वाहामेदोभ्युदस्वाहां ॥ मुालुसे-

१ इति महच्छरोरूपाभिरषाभिरभिषेकः ॥ काष्वाना तु सप्तकण्डिकाभिरिति विशेष ॥

२ इति देवपद्मतुकद्वाभ्यामभिषेकः ॥ कल्पद्रुमे-उग्रवेति तिष्ठभिः सप्तभिर्वौऽभिषेकः ॥

ब्युहस्वाहा॑मुल्ले॒ब्युहस्वाहा॑स्नाव॑ब्युहस्वाहा॑स्नाव॑-
ब्युहस्वाहा॑स्थब्युहस्वाहा॑स्थब्युहस्वाहा॑मुज्जब्युहस्वा-
हा॑मुज्जब्युहस्वाहा॑ ॥ रेतसे॒स्वाहा॑प्रायवेस्वाहा॑ ॥ १४३ ॥
आयु॑सायुस्वाहा॑प्रायुस्वाहा॑सँश्युसायुस्वाहा॑वि-
युसायुस्वाहोद्यासायुस्वाहा॑ ॥ गुच्छेस्वाहाशोचतेस्वाहा॑-
शोचमानायुस्वाहाशोकायुस्वाहा॑ ॥ १५३ ॥ तप्से॒स्वाहा॑-
तप्यतेस्वाहातप्यमानायुस्वाहातप्सायुस्वाहाघुर्मीयु-
स्वाहा॑ ॥ निष्कृत्यैस्वाहाप्रायश्चित्त्यैस्वाहाभेषजायु-
स्वाहा॑ ॥ १६३ ॥ युमायुस्वाहान्तकायुस्वाहामूत्यवेस्वाहा॑ ॥
ब्रह्मणे॒स्वाहाब्रह्महृत्यायैस्वाहाविश्वेब्यो-
देवेब्युहस्वाहाद्यावापृथिवीब्युल्लंस्वाहा॑ ॥ १७३ ॥
इति पठोऽध्यायः ॥ (५)

ॐ बाजं अमेप्रसुव अमेप्रयति अमेप्रसिंति अमेधीति-
अमेकक्रन्तु अमेस्वरं अमेश्लोकं अमेश्व्रश्रुतिं अ-
मेज्जोति अमेस्वं अमेयुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ प्राण अ-
मेपुनश्च मेद्यानश्चमेसु अमेचित्तश्चमुऽआधीतश्चमेवाक्षमे-

१ इति सप्तजटामन्त्ररभिपेकः ॐ उप्रथेति तिद्युभिः सप्तभिर्वा रुद्रजटानाम्नाभिथेति
परद्युरामादयः ॥ निर्मूलत्वान्वेति देययाङ्गादय ॥

मनश्चमेचक्षुश्चमेश्श्रोत्रं च मेदक्षश्चमेषु लं च मेषु ज्ञेन कल्प-
 न्ताम् ॥५॥ ओजं श्चमेस हं श्चमुऽआत्कमाचं मेतु नू श्चमे-
 शर्मीच मेवर्मीच मेङ्गानि च मेस्त्थीनि च मेषु पर्णं षिच मेशरी-
 राणि च मुऽआयु श्चमेज्जराचं मेषु ज्ञेन कल्पन्ताम् ॥६॥ ज्यै-
 ष्टु चं श्चमुऽआधिपत्त्यं च मेषु न्यु श्चमेभाषं श्चमेषं श्चमेभं श्च-
 मेज्जेमाचं मेमहिमाचं मेवरिमाचं मेष्पथिमाचं मेवर्षिमाचं मेद्वा-
 धिमाचं मेवृद्धं श्चमेवृद्धिं श्चमेषु ज्ञेन कल्पन्ताम् ॥७॥ सु-
 त्यं श्चमेश्श्रद्धाचं मेजगं च मेधनं श्चमेविश्श्वं श्चमेषु महं श्चमेष्कृ-
 डाचं मेमोदं श्चमेजातं श्चमेजानि ष्ठ्यमाणं श्चमेसूक्तं श्चमेषु कृ-
 तं श्चमेषु ज्ञेन कल्पन्ताम् ॥८॥ ऋतं श्चमेष्मृतं श्चमेयुक्तमश्चमे-
 नामयं श्चमेजीवातु श्चमेदीर्घायुत्त्वं श्चमेनामित्रं श्चमेभयं श्चमे-
 सुखं श्चमेशयं न श्चमेसूषा श्चमेसु दिनं श्चमेषु ज्ञेन कल्पन्ताम्
 ॥९॥ युन्ताचं मेधुर्ताचं मेष्केमं श्चमेधृतिं श्चमेविश्श्वं श्चमेम-
 हं श्चमेसुं विचं मेङ्गाचं श्चमेसू श्चमेष्प्रसू श्चमेसीरं श्चमेलयं श्चमे-
 षु ज्ञेन कल्पन्ताम् ॥१०॥ शश्चमेमयं श्चमेष्प्रियं श्चमेनुकाम-
 श्चमेकामं श्चमेसौमनुसंश्चमेभगं श्चमेद्विणं श्चमेभद्रं श्चमे-
 श्रेयं श्चमेव्वसीय श्चमेषशं श्चमेषु ज्ञेन कल्पन्ताम् ॥११॥ ऊर्क-
 चं मेसूनृताचं मेष्पर्यं श्चमेरसं श्चमेधृतं श्चमेमधुं च मेसर्विधं श्च-

मे सपीति श्रमेकृषि श्रमेवृष्टि श्रमेजैव्रज्ञम् ॥ श्रमेदिद्ध्यश्रमे-
 युज्ञेनं कल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ रुयि श्रमेरायं श्रमेपृष्ठश्रमेपुष्टिं श्र-
 मेविभुवं श्रमेप्रभुवं श्रमेपूर्णं श्रमेपूर्णं तं रश्रमेकुयवश्रमोक्षितश्रमे-
 नं श्रमेक्षुवं श्रमेयुज्ञेनं कल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ वित्तश्रमेवेदव्यश्रमेभूत-
 श्रमेभविष्यच्च श्रमेसुगच्च श्रमेसुपत्थयुज्ञम् ॥ श्रमेभूतश्रमेभूत-
 श्रमेकुपश्रमेकृषि श्रमेमृति श्रमेसुमृति श्रमेयुज्ञेनं कल्पन्ताम्
 ॥ २० ॥ व्रीहयं श्रमेयवा श्रमेमापा श्रमेतिला श्रमेमुद्दाः-
 श्रमेखलवा श्रमेप्रियङ्गवश्च श्रमेणव श्रमेश्यामाका श्रमेनी-
 वारा श्रमेगोधूमा श्रमेमसूरा श्रमेयुज्ञेनं कल्पन्ताम् ॥ २१ ॥ अश्माच्च मृत्तिकाच्च मेगिरयं श्रमेपर्वीता श्रमेसिकंता श्र-
 मेद्वन्नस्पतयं श्रमेहिरण्यश्रमेयं श्रमेश्यामश्रमेलोहश्रमे-
 सीसंश्रमेत्रपुंच मेयुज्ञेनं कल्पन्ताम् ॥ २२ ॥ अुग्निश्रमुड
 आपं श्रमेवृरुधं श्रमुडओषधय श्रमेकृष्टपञ्चय श्रमेकृष्टप-
 ञ्चया श्रमेग्राम्या श्रमेपुशवंडआरण्या श्रमेब्रित्तश्रमेवि-
 ति श्रमेभूतश्रमेभूतिं श्रमेयुज्ञेनं कल्पन्ताम् ॥ २३ ॥ वसु-
 च्च पेव्वसुति श्रमेकर्मच मेशविक्त श्रमेत्थं श्रमुडएमं श्रमउ-
 डत्याच्च मेगति श्रमेयुज्ञेनं कल्पन्ताम् ॥ २४ ॥ अुग्निश्र-
 मुडइन्द्रं श्रमेसोमं श्रमुडइन्द्रं श्रमेसविताच्च मुडइन्द्रं श्रमेस-

रस्वतीचमुऽइन्द्रश्चमेपूषा चमुऽइन्द्रश्चमेषुहुस्पतिं श्चमुऽ-
 इन्द्रश्चमेषुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १६ ॥ मित्रश्चमुऽइन्द्रश्चमेष्व-
 रुण श्चमुऽइन्द्रश्चमेधुताचमुऽइन्द्रश्चमेत्त्वष्टुं चमुऽइन्द्र-
 श्चमेषुरुतं श्चमुऽइन्द्रश्चमेविश्वेचमेदेवाऽइन्द्रश्चमेषुज्ञेन-
 कल्पन्ताम् ॥ १७ ॥ पूर्थिवीचमुऽइन्द्रश्चमेन्तरिक्षश्चमुऽइ-
 न्द्रश्चमेहौ श्चमुऽइन्द्रश्चमेसमां श्चमुऽइन्द्रश्चमेनक्षत्राणि
 चमुऽइन्द्रश्चमेदिशं श्चमुऽइन्द्रश्चमेषुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १८ ॥
 अद्भुतुश्चमेरुश्चिमश्चमेदावभ्यश्चमेधिपतिश्चमुऽउपातुशु-
 श्चमेन्तरुषांमश्चमुऽएन्द्रवायुवश्चमेमैत्रावरुणश्चमुऽआ-
 श्रिश्वनश्चमेप्रतिप्रस्थानं श्चमेगुरुक्रश्चमेमन्धीचमेषुज्ञेन-
 कल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ आग्नेयणश्चमेवैश्वदेवश्चमेद्वश्च-
 मेवैश्वानुरश्चमुऽएन्द्राग्नश्चमेमहावैश्वदेवश्चमेमरुत्व-
 तीयां श्चमेनिष्केवल्ल्यश्चमेसावित्रश्चमेसारस्वतश्चमेपा-
 त्कीवृतश्चमेहारियोज्जनश्चमेषुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २० ॥ सुच-
 श्चमेचमुसा श्चमेव्वायुह्यानिचमेद्वोणकलशश्चमेग्नावाण-
 श्चमेधिष्वरेचमेपूतभृत्यमुऽआधवनीयश्चमेवेदिश्चमेव-
 हिं श्चमेवभूथश्चमेस्वगाकारश्चमेषुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २१ ॥
 अग्निश्चमेघमुर्मश्चमेक्षं श्चमेसुख्यश्चमेप्राणश्चमेश्वरमेध-

श्रीमेपृथिवीचमेदिति श्रीमेदिति श्रीमेहयौ श्रीमेड्गुल्युर्शा-
 ळवैरयोदिशो श्रीमेषुज्जेनकल्पन्ताम् ॥ ३३ ॥ अत्रूतश्चमुद्भु-
 तवं श्रीमेतपं श्रीमेसंवत्सरं श्रीमेहोरुच्चेऽर्जुव्विष्णुहृष्टयन्त-
 रेचमेषुज्जेनकल्पन्ताम् ॥ ३४ ॥ एकांचमेतिस्त्रीमेतिस-
 श्रीमेपञ्चमेपञ्चमेनुपचमेसुप्तचमेसुप्तचमेनवंचमेनवंचमुउएका-
 दशचमुउएकादशचमेत्रयोदशचमेत्रयोदशचमेपञ्चदशच
 मेपञ्चदशचमेसुप्तदशचमेसुप्तदशचमेनवंदशचमेनवंदश-
 चमुउएकविद्वशति श्रीमुउएकविद्वशति श्रीमेत्रयोविद्वशति-
 श्रीमेत्रयोविद्वशति श्रीमेपञ्चविद्वशति श्रीमेपञ्चविद्वशति श्री-
 मेसुप्तविद्वशति श्रीमेसुप्तविद्वशति श्रीमेनवंविद्वशति श्रीमेन-
 वंविद्वशति श्रीमुउएकविद्वशचमुउएकविद्वशचमेत्रयस्त्रिउ-
 शचमेषुज्जेनकल्पन्ताम् ॥ ३५ ॥ चतस्रं श्रीमेष्टौचमेष्टौचमेष्टौ-
 दशचमेष्टादशचमेष्टादशचमेष्टादशचमेविद्वशति श्रीमेवि-
 द्वशति श्रीमेचतुर्विद्वशति श्रीमेचतुर्विद्वशति श्रीमेष्टाविद्वश-
 ति श्रीमेष्टाविद्वशति श्रीमेष्टाविद्वशति श्रीमेष्टाविद्वशति श्रीमेष्टाविद्वश-
 ति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति
 श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति
 श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति
 श्रीत्वारिद्वशति श्रीत्वारिद्वशति ॥ ३६ ॥ त्र्यविंश्चमेत्र्युवीचमेदित्युवाद-

चमेदित्यौहीचमेपञ्चाविश्वमेपञ्चावीचमेत्रिवुत्सश्वमेत्रिवु-
त्साचमेतुष्ववादचमेतुष्वहीचमेषुज्जेनकल्पन्ताम् ॥२६॥
पुष्टुवादचमेपष्टुहीचमउक्षाचमेहुशाचमउक्षुभश्वमेहु-
हचमेनुङ्गुँश्वमेधेनुश्वमेषुज्जेनकल्पन्ताम् ॥२७॥ वाजा-
युस्वाहाप्रस्वावायुस्वाहापिजायुस्वाहाक्रतेवेस्वाहावसंवे-
स्वाहाहुर्पतेयेस्वाहाहन्नेमुग्धायुस्वाहामुग्धायेनैशि-
नायुस्वाहाविनुहृशिनऽआन्त्यायुनायुस्वाहान्त्यायभौव-
नायुस्वाहामुवेनस्युपतेयेस्वाहाधिंपतेयेस्वाहाप्रजापतेये-
स्वाहा ॥ इयन्तेराण्णमुञ्चायेषुन्तासिष्यमनऽुज्जेत्वावृ-
ष्टैत्वाप्रजानुन्त्वाधिंपत्याय ॥२८॥ आयुष्वज्जेनकल्प-
ताम्प्राणोषुज्जेनकल्पतुञ्चक्षुष्वज्जेनकल्पतुञ्चश्रुञ्चज्जेन-
कल्पतुञ्चागम्युज्जेनकल्पतुम्भनोषुज्जेनकल्पतामुत्कमा-
षुज्जेनकल्पताम्बुद्धमायुज्जेनकल्पतुञ्चयोतिष्युज्जेनकल्पतु
ञ्चस्वर्षुज्जेनकल्पतुम्पृष्ठञ्चुञ्चुज्जेनकल्पताञ्चुज्जोषुज्जेनक-
ल्पताम् ॥ स्तोमंश्रुष्टुञ्चउक्तुसामंचबहच्चरथन्तुरञ्च ॥
स्वर्वेवाऽअग्न्मामृताऽअभूमप्रजापतेष्प्रजाऽअसूमुवे-
टस्वाहा ॥ २९२॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥

१ इत्येकोनन्त्रिशन्मन्त्रात्मकचमकाष्यायेन अभिषेकः ॥ वाजञ्चमइत्यष्टानुवाकात्मकेन
चमकेन चेति देवयाङ्गिकः ॥ महच्छिरसाऽभिषेकपक्षे न चमकानुवाकैरभिषेक । चमकानुवाकै-
रभिषेकपक्षे न महच्छिरसाऽभिषेक इत्यपरे ॥

अँ ऋचं वाचम्प्रपद्धे मनो षजु प्रपद्धे सा मं प्राणम्प्रपद्धे-
 च क्षुहं श्रोत्रम्प्रपद्धे ॥ वागो जन्महौ जो मयि प्राणा पुनौ
 ॥३६॥ षष्ठ्मेच्छु द्रव्यक्षुषो हृदयस्य मनसो वांति तृण्मृहु-
 स्पति मैतहं धातु ॥ शन्नो भवतु भुवं नस्य षस्पति-
 ॥३७॥ भूवभुवं स्वं ॥ तत्संवितु वर्वरैण्यम् भग्गो देवस्य-
 धी महि ॥ धियो योनं प्रचोदयात् ॥३८॥ क्यानश्चित्र-
 आ भुवदूती सुदावृथसखा ॥ क्युशचिष्ट्यावृता ॥३९॥
 कस्त्वा सत्यो मदानुमद्विष्टो मत्सदन्धं सह ॥ हुढाचिं-
 दुरुजे वसु ॥४०॥ अभीषुणु दसखीना मविताजरितृणाम्
 ॥ शुतम्भवा स्युति भिं ॥४१॥ क्युत्त्वन्नेऽज्ञत्याभिप्रम-
 न्दसेवृष्टन् ॥ क्यास्त्वो तृव्यु आभर ॥४२॥ इन्द्रो विं-
 श्वस्य राजति ॥ शन्नोऽअस्त्वाद्विपदेश च तुष्पदे ॥४३॥
 शन्नो मित्रैशं वरुणु दशन्ना भवत्वर्षु मा ॥ शन्नैऽइन्द्रो वृह-
 स्पति दशन्नो विष्णुरुक्मृग ॥४४॥ शन्नो वातं पवतु-
 णं शन्नस्तपतु सूर्ये ॥ शन्नैऽकनिक्रदेवै पुर्जन्यैऽ

१ अत्र पदादिसत्त्वेऽपि न द्वितम् ॥ अमोघनन्दिन्या शिक्षायाम्-वो वा वै मन्त्रपाठे
 लघवो गुरवः पटे ॥ पदपाठे तु “वाम्” इत्याद्युदाहरणानि स्वयमूल्यानि ॥ याहवल्क्यशिक्षा-
 यामपि तदर्थवाचिनो वो वा वै यदि निषेतज्जी । आदेशश्च विकल्पार्थी ईपरस्युष्टा इति सृताः ॥

२ अत्र अर्थमन्त्रः सन्ध्यभावदर्शनात् ॥

अुभिर्वर्षतु ॥१०॥ अहा॑निशम्भवे॒न्तुनु॒द्धाष्टाच्छ्री॑ध्पति-
 धीयताम् ॥ शञ्जऽइन्द्राम्भी॑भैवतुमवौ॒भिंशञ्जु॒इन्द्रावरु-
 णारुतहै॒ष्या ॥ शञ्जऽइन्द्रापू॒षणावाजैसातु॑शमिन्द्रासो-
 मां॑सुवितायुशँ॑ष्बो? ॥११॥ शञ्जो॒देवीरुभिष्टु॒यु॒आपौ॑भ-
 वन्तु॒पुरीतये ॥ शँ॑ष्बोरुभिस्तंवन्तुनह ॥१२॥ स्योनापृथि-
 विनो॑भवानृक्षरानिवेशनी ॥ यच्छानु॑शम्भै॒सुप्रथाह
 ॥१३॥ आपो॑हिष्टुमयोभुवुस्तान॑ङ्गज्ञेदधातन ॥ मुहे-
 रणायुचक्षसे ॥१४॥ योवं॑शिवतंमुोरस॒स्तस्यभाजयते-
 हनं॑ ॥ उशुतीरिवमुतरं॑ ॥१५॥ तस्माऽअरङ्गमाम-
 वोषस्यश्यायुजिन्वथ ॥ आपौ॑ज्ञनयथाचनट ॥१६॥
 यौ॑शान्तिरुन्तरिक्षु॑शान्तिः॑पृथिवीशान्तिरुरापु॒द्धा-
 न्तिरोषधयु॒द्धान्तिः॑ ॥ वनु॒स्पतयु॒द्धान्तिर्विश्वेदुवा॑
 शान्तिर्विहमुशान्तिरु॑सर्वु॑शान्तिरु॒द्धान्तिरु॒वशान्तिरु॒-
 सामाशान्तिरेधि ॥१७॥ दृते॑दृहैमामित्रस्यमुचक्षु॑पा-
 सर्वाणि॑भूतानिसमीक्षन्ताम् ॥ मित्रस्युहच्छु॑षासर्वाणि-
 भूतानिसमीक्षे ॥ मित्रस्युचक्षु॑षासमीक्षामहे ॥१८॥ दृते-
 दृहैमा ॥ ज्योक्त्तेसुन्दृशिजी॒व्यामङ्ग्योक्त्तेसुन्दृशिजी-

ब्र्यासम् ॥१६॥ नमस्तेहरसेशोचिषेनमस्तेऽअस्त्वुचिषे ॥
अव्यास्तेऽअस्मत्पन्तुहेतयःपावुकोऽस्ममन्यैर्द्वि-
 वोभव ॥१७॥ नमस्तेऽअस्तुबिद्युतेनमस्तेस्तनयित्कनवे
 ॥ नमस्तेभगवन्नस्तुष्टुत्तस्वःसुमीहसे ॥१८॥ षतोयतद-
 सुमीहसेततोनोऽअभ्युद्गुरु ॥ शब्दःकुरुप्रजाभ्यो-
 भ्यन्नहुव्युभ्येः ॥१९॥ सुमित्रियानुऽआपुऽओषधयस-
 न्तुदुर्मित्रियास्तस्मैसन्तुशोस्मान्देष्टुष्टुयन्दिष्म
 ॥२०॥ तचक्षुहेवहितम्पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत ॥ पश्येम-
 शुरदःशुतञ्जीवेमशुरदःशुतशुरुण्यामशुरदःशुतम्प्रव-
 वामशुरदःशुतमदीनाहस्यामशुरदःशुतम्भूयश्चशुरदः
 शुतात् ॥२१॥ इति शान्त्यध्यायः ॥

अथस्वस्तिप्रार्थनादिमन्त्राः ॥ॐस्वस्तिनऽइन्द्रोवृद्धश्वश्वात्स्वस्तिनः
 युपाच्विश्ववेदात् ॥ स्वस्तिनस्ताक्षयोऽवरिष्टनेमित्स्वस्तिनो वृहस्पति-
 इथातु ॥२२॥ अङ्गय-पृथिव्याम्पयऽयोर्धीषु पयो दिव्यन्तरिक्षेषयो-
 धातु ॥ पर्यस्वतीर्थं प्रदिशं सन्तुयह्यम् ॥२३॥ उद्विष्णोरुराठमसि-
 विष्णोत्शत्प्रेस्त्यो विष्णोहस्यूरमि विष्णोद्धर्मुकोसि ॥ वैष्णणवर्मसि-
 विष्णणवेत्त्वा ॥२४॥ अग्निहेवताव्वातेदिवतासूब्येदिवता चन्द्रमादेवताव-
 संवोदेवतारुद्रादेवतादिव्यादेवतामुखतोदेवताविद्वैदेवतादेवतावृहस्पति-
 हेवतेन्द्रेदेवताव्वर्षणोदेवता ॥२५॥ सुद्योजातंप्रपद्यामिसुद्योजातायैनम्

नर्पः। भवेर्भवेनातिभवेभवस्वभां शुद्धोऽश्चायु नर्पः॥ वासुदेवायु नमौज्ये-
ष्टायुनर्पः श्रेष्ठायु नमौरुद्रायु नमृः कालायु नमृः कलंविकरणायु नमौवलं-
विकरणायुनमौवलीयुनमौवलप्रबथनाय नयुः सर्वैभूतदमनायु नमौमनो-
न्मनायुनर्पः॥ अघोरेभ्योथुघोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्युः सर्वंशर्वेभ्यो
नर्पस्तेऽस्तुरुद्ररूपेभ्यः॥ तत्पुरुषाय विद्वहेयंहादेवायधीमहि। तच्चो रुद्रः
प्रचोदयात्॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वैभूतान्नाश्। ऋष्याधिपतिर्ब्र-
ह्णोधिपतिर्ब्रह्मो शिवोर्मैऽस्तु सदाशिवोम्॥ अँशिवो नामासिस्वधिति-
स्ते पितानमस्तेऽस्तुमामादिसीहि॥ निर्वर्द्याम्यायुषेनादद्वायप्तजन-
नायरायस्पोषायसुप्रजास्त्वायसुदीर्घ्याय॥५३॥ अँविश्वानि देव सवि-
तर्दुरितानि परा सुवृ॥ यन्दद्रन्तम्भऽआसुवृ॥५४॥ अँश्वैश्वानितरन्त-
रिसुशान्तिन्पृथिवीशान्तिराप्तशान्तिरोषवृयुशान्तिन्पृ॥ व्वन्स्पत्युत्त-
शान्तिर्विश्वेदुवाशान्तिर्विश्वमशान्तिर्विश्वमशान्तिर्वशान्तिर्वशान्तिर्व
सा मा शान्तिरेषि॥५५॥ अँसर्वेषां वाएषवेदानां उरसोवत्सामसर्वेष-
पामेवैनमेतद्वेदानाऽरसेनाभिषिङ्गति॥

अँशान्तिः शान्तिः शान्तिः। सुशान्तिर्भवतु। सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु॥
अनेन पूजनपूर्वकरुद्रामिषेककर्यणा कृतेन श्रीभद्रार्नाशङ्करमहारुद्रः
प्रीयतां न मम॥ अँसदाशिवार्यणमस्तु॥

॥ इति रुद्रामिषेकप्रयोगः॥

॥ २२ ॥ अथ मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः ॥

कर्ता मध्याह्नस्तानं यथावत्कृत्वा धौते वाससी परिधाय दर्भसिने
शाङ्गमुख उद्धमुखौ वा उपविश्य ततः क्रमेण पवित्रधारणम् आचमनं
षाणायाम् गन्धमित्रितभस्मधारणं शिखावन्धनं रुद्राक्षमालाधारणं
पवित्रकरणञ्च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥ अथ सङ्कल्पः- विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः
श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्र-
ह्नवर्चसकामार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये मध्याह्नसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥
इति सङ्कल्प्य भूमिप्रार्थनां भूतशुद्धिम् अभिषेचनं व्याहृतिपूर्वकगायत्री-
करन्यासान् व्याहृतिपूर्वकगायत्रीषडङ्गन्यासान् प्रणवन्यासान् गायत्र्य-
क्षरन्यासान् शिरोन्यासांश्च क्रमेण प्रातःसन्ध्यावाद्विधाय ततः सावित्र्याँ-
वाहनयू-सावित्रीं युवर्तीं शुक्रां शुक्रघस्तां त्रिलोचनाम् । यजुर्वेदकृतोत्स-
ङ्गांवृष्टपारुदां त्रिशूलिनीम् ॥ रुद्राणीं रुद्रदैवत्यां रुद्रलोकनिवासिनीम् ।
आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं मूर्यमण्डलात् ॥ आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे
रुद्रवादिनि । सावित्रि छन्दसां माता रुद्रयोने नमोऽस्तु ते ॥ ततः प्रातः-
सन्ध्यावत्प्राणायाम् कृत्वा अम्बुप्राशनम्—आपः पुनन्त्वति मन्त्रस्य
नारायण क्रषिः आपोदेवता गायत्री छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः ॥ ॐ
आपः पुनन्तुपृथिवींपृथिवीपूतापुनातुमाम् । पुनन्तुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपू-

१ अध्यर्थयामादासायं सन्ध्या माध्याह्निकीष्यते ॥ इति धर्मसिंधुवचनाद् द्वादशषटीदिनो-
त्तरं मध्याह्नसन्ध्या विहिता ॥

२ चतुर्ये च दिवाभागे ज्ञानार्थं मृदमाहरेत् । तिलपुष्पकुशादीर्थं स्नायाच्चाकृत्वमेजले ॥

३ गायत्री नाम पूर्वाहे सावित्री मध्यमे दिने । सरस्वती च सायाहे एवं सन्ध्या त्रिधा
स्मृता । सावित्र्याः कात्यायनगोत्रम् ॥

ताषुनातुपाम् । यदुच्छष्टुपभौज्यंचयद्वादुश्चरितुंपम् । सर्वपुनन्तुपामापो-
सतांचंप्रतिग्रहृत्सवाहा ॥ ॥ इति मन्त्रेण जलं प्राशय तृष्णीं द्विराचामेत् ॥ ततो
मार्जनम् । अपोऽङ्गलाचादानं जलप्रक्षेपणम् । अपो वामहस्ते गृहीत्वा न्यु-
च्जेन दक्षिणहस्तेनाच्छादनम् अघर्षणं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा गायत्री-
मन्त्रेण आकृष्णेनेति मन्त्रेण वा प्रातःसन्ध्योक्तविधिना सूर्याभिमुखस्ति-
ष्टन् “रुद्रस्वरूपिणे सूर्यनागायणाय नमः इदमध्य दत्तं न मम” इति वद-
न्यान्याक्षतपुष्पयुक्तम् एकमैष्यं दद्वात् ॥ दत्ताध्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुः-
ओत्रस्पर्शनं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा-“ॐ असावादित्यो
ब्रह्म”-अनेन मन्त्रेण आत्मनः समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् ॥ ततः
मूर्योपस्थानं गायत्र्याचाहनं गायत्र्युपस्थानं गायत्रीजपविनियोगं गाय-
त्रीध्यानं ब्रह्मशापविमोचनं वसिष्ठशापविमोचनं विश्वामित्रशापविमो-
चनं गायत्र्यस्त्रोपाहरणं जपादौ मुद्राप्रदर्शनं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥
ततो वस्त्राच्छादिता जपमालां हृदयदेशे धृत्वा गायत्रीमन्त्रजपार्थं विनि-
योगं कृत्वा प्रातःसन्ध्योक्तविधिना गायत्रीजपः कार्यः ॥ ततः पठङ्ग-
न्यासं मुद्राप्रदर्शनं सूर्यप्रदक्षिणां सूर्यादिदेवानां नमस्कारान् जपनिवेदनं
च प्रातःसन्ध्यावत् कुर्यात् । जपार्पणम्-अनेन मन्ध्याह्नसन्ध्याह्नभूतेन
अमुकसंख्याकेनैः गायत्रीमन्त्रजपाख्येन कर्मणा श्रीभगवान्रुद्रस्वरूपी

---

१ मुक्तद्वस्तेन दातव्य मुद्रा तत्र न कारयेत् । तर्जन्यज्ञुष्टयोगे तु राक्षसी मुद्रिका स्मृता ॥
राक्षसी मुद्रिकार्थे चेत्ततोयं रुधिर भवेत् । जलेष्वर्ध्ये प्रदातव्यं जलाभावे शुचिस्थले ।
संप्रोक्ष्य वारिणा सम्यक्ततोऽध्यं तु प्रदापयेत् ॥ २ वृथामन्त्रजपत्वैव स्नानं भोजनमेव च । तपा
वै तीर्थयात्रा च मुद्रादीन वृथा भवेत् ॥ यज्ञश्च निष्कलस्तेषा हीमो देवाचर्चनं तया । तस्मान्मुद्रा
सदा ज्ञेया विद्वद्विर्यत्नमास्थितैः ॥ ३ कुलार्णवे-नाक्षत्रैहस्तपवैर्वा न धार्त्यन च पुष्पकः ।
चन्दनैर्मृतिकाभिथ जपसंख्या न कारयेत् ॥ लाक्षा कुश च सिन्दूरं गोमय च करीपकम् ।
विलोज्य गुटिकाः कृत्वा जपसंख्या तु कारयेत् ॥

सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम ॥ ततः प्रार्थनां सन्ध्याविसर्जनं गोप्र-
भवोचारणपूर्वक्षमभिवादनम् ईश्वरस्तुतिं च प्रातः सन्ध्यावत्कृत्वा
अर्पणम्—अनेन मध्याह्नसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान्रुद्रस्वरूपी
परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥ ततो द्विराचमनम्—ॐकेशवाय नमः स्वाहा ।
ॐनारायणाय नमः स्वाहा । ॐाधवाय नमः स्वाहा ॥ हस्तप्रक्षालनम्—
ॐगोविन्दाय नमः ॥ ॐविष्णवे नमः ॥ ॐविष्णवे नमः ॥ ॐविष्णवे नमः ॥

॥ इति मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ २३ ॥ अथ सूर्योपस्थानप्रयोगः

आचम्य प्राणानायस्य ॥ सङ्कूल्यः—अद्य पूर्वोचारितवर्तमाने० एवं
गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपूण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त-
फलप्राप्त्यर्थं श्रीसदित्तमूर्यनारायणप्रीत्यर्थं मूर्योपस्थानमहं करिष्ये ॥
कुशपावित्रधारणम्—ॐपवित्रेस्त्यो० ॥ इति मन्त्रेण दक्षिणवामहस्तयो-
रनामिकयोः कुशपवित्रे धार्ये ॥ सूर्यपूजनम्—ॐउदुत्त्यज्ञातवैदसं० ॥
इति मन्त्रेण सूर्यं गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य दक्षिणवामपाण्योद्वौ द्वौ
साग्रदधौं गन्धाक्षतश्वेतपुष्पतुलभीदलसहितौ धृत्वा सूर्यमुदीक्षन् ॐउ-
दुत्त्यन्तमस० ॥ ॐउदुत्त्यज्ञा० ॥ ॐचित्रन्देवाना० ॥ ॐतच्छ्रुद्दें० ॥
ॐतत्त्वसवितु० ॥ ॐविभ्राद० इत्यनुवाक् ॥ १७ ॥ ॐसहस्रशीर्षा०
साद्ध्या॒सन्ति॑देवा॒ ॥ १६ ॥ ॐयज्ञाग्रतो० इत्यारभ्य सुषारथि-
रथ्वा० इन्यन्तम् ॥ ६ ॥ एतज्जप्त्वाऽनन्तरं मण्डलब्राह्मणं जपेत् ॥

१ ऐति मन्त्रा स्वाशाध्यात्मा दृष्टव्याः ॥

मण्डलब्राह्मणम्—ॐ यदेतन्मण्डलं तु पति तन्महृदुकथन्ताऽङ्गचटु
सुऽक्रिचालोकोथ यदेतदर्चिर्दीर्घ्यते तन्महाव्रतं तानि सामानि साम्भालोकोथ-
युऽषुऽप्तस्मिन्मण्डले पुरुषुऽसोभिस्तानि यजूर्धृषिस युजुषालोकुंडा ॥१॥
सैषात्र ये वृविद्यात पति तद्वैतदप्यविद्वा ॥२॥ सुऽषुऽप्तस्मृत्युर्युऽषुऽप्तस्मिन्म-
ण्डले पुरुषो यैतदमूर्तं यदेतदर्चिर्दीर्घ्यते तन्मान्मृत्युर्नभ्रियते मूलेर्वन्तस्तु स्मा-
दुनदश्यते मूलेर्वन्त ॥३॥ ‘तु देष श्लोको भवति’—अन्तरं मृत्यो रघुत-
मित्यवरुप्त्वेतन्मृत्यो रमतमृत्यावमृतमाहितमित्येतुस्मिन्दिपुरुषुऽप्त-
न्मण्डलम्प्रतिष्ठितं तु पति मृत्युविवृत्वन्तवस्तु इत्यसौदाऽआदित्यो विवृत-
स्वानेषु हृषीहोरात्रे विवृत्वस्तेतमेषु वस्तेसर्वतो हृषीनेन पुरिष्टो मृत्यो रात्मा विवृत्व-
तीत्येतुस्मिन्दिमण्डलऽप्तस्य पुरुषस्यात्मैतु देष श्लोको भवति ॥४॥
तयोर्वृष्टुऽप्तयोरुभयोरेतस्य चार्चिषुऽप्तस्य च पुरुषस्यैतन्मण्डलं प्रतिष्ठात-
स्मान्महृदुकथमपरस्मै नशाऽसेन्द्रेत्तां प्रतिष्ठां छिन्दाऽहृत्येत्ताऽहसप्रतिष्ठां-
छिन्तेऽयोमहृदुकथं परस्मै शुद्धिसतितस्मादुकथशसम्भूयिष्ठुं प्रिचक्षते प्रतिष्ठा-
छिन्नोहि भवतीत्यधिदैवनम् ॥५॥ ‘अथाधियज्ञम्’—यदेतन्मण्डलं तु प-
त्ययृद्दुरुक्षमोथयुदेतदर्चिर्दीर्घ्यतुऽददं तत्पुष्करपर्णमापो हृषीताऽआप ॥६॥
पुष्करपर्णमथयुऽप्तुऽप्तस्मिन्मण्डले पुरुषो युमेव सुयो युद्धिरण्मयतुः पुरुष-
स्तु देतदुवैतत्रयुद्धसंस्कृत्येहोपधत्तेतद्यज्ञस्यैवानुस ॥७॥ स्थामूर्द्धमुत्क्रामति त-
देतमप्येति युप्ततु पति तन्मादग्निज्ञादिग्नेतपुरिहन्तुममुत्त्रहेषु तदाभ्वती-
त्युऽप्तवाधियज्ञम् ॥८॥ ‘अथाध्यात्मम्’—यदेतन्मण्डलं तत्पति श्वेषु रु-
क्षम् ॥९॥ ददं तच्छुक्षमक्षञ्चयुदेतदर्चिर्दीर्घ्यते युच्चैतत्पुष्करपर्णमिदं तत्कृष्णम-
क्षम्भुत्तमुद्धिरण्मय ? पुरुषो युमेव सुयो युद-

क्षिणेक्षन्पुरुषे ॥ ७ ॥ सु॒षु॒पु॒षु॒पु॒व॒लो॒कं॒पू॒णत्॒मे॒षस्॒ष्व॒॑ग्नि॒रमि॒सु॒म्पद्यते-
 तु॒स्य॑त्तु॒न्मि॒थन्यो॒य॒द्व॒स्व्ये॒क्षन्पु॒रुषो॒द॒र्धमहै॒त्तदात्मनो॒य॒न्मि॒युन्द॒ष्टदावै॒स
 पि॒युने॒नाथ॒सु॒र्वो॒थकृत्स्न॒कृत्स्न॒त्ता॒यै॒त्यत्तेद्व॒भवतो॒द॒न्द॒ष्टहि॒मि॒युन्द॒म्पजन-
 नंतु॒स्माद्व॒देलो॒कं॒पू॒णे॒उ॒पधी॒येते॒त्स्मादु॒द्वा॒भ्यां॒द्वा॒भ्यां॒चित्ति॒म्प्रणयन्ति । ८ ।
 सु॒षु॒पु॒षु॒पु॒व॒द्व॒न्द्र॒द॒ । वौय॒दक्षिणेक्षन्पु॒रुषो॒य॒मिन्द्राणीत्॒भ्यां॒देवा॒पतां-
 वि॒धृतिमकुर्वन्नासिकान्तु॒स्माज्जायाया॒अन्तेनाश्रीयाहृ॒र्षवान्हास्माज्जा-
 यतेवी॒र्षवन्तमु॒हसाजनयति॒स्याऽन्तेनाश्राति ॥ ९ ॥ तु॒देत्तदेव॒वत्तु॒
 राज्ञ्यवन्धु॒मनु॒प्याणामनुत्तर्मांगोपायन्ति॒स्मादु॒त्तु॒व॒र्षवाङ्गायतेमृ-
 तवाक्वायसा॒साक्षिप्रश्येन्तु॒जनयति ॥ १० ॥ तौ॒हृ॒दयस्याकाशं॒पत्यवे-
 त्यमियुनीभवतस्तौ॒यदुमियुनस्यान्तङ्गु॒च्छतो॒थहै॒त्पुरुषु॒स्वपि॒तित्य-
 थाहै॒वेदुम्मानुषु॒स्यमियुनस्यान्तङ्गत्वासंविदु॒इवभवत्यैव॒हृ॒है॒त्तदसंविदु॒
 इवभवतिद्व॒हृ॒है॒त्तु॒न्मियुन्म्परमोहै॒पु॒आनन्द॒ ॥ ११ ॥ तु॒स्मादेवं॒वित्स्व-
 प्यात् ॥ लोक्यृ॒हृ॒तु॒एवत्तदेवतेमियुनेनपि॒येणधाम्नासु॒मर्द्यति॒त्स्मादु-
 हस्वपन्तंधु॒रेवन्नवोधयेक्षेदेतेदेवतेमियुनीभवन्त्यौहिन्सानीति॒त्स्मादुहै॒त-
 त्सुपुषु॒पुषु॒श्लेष्मणमिवमुखमभवत्येतेऽवत्तदेवतेरेतदंसिव्यतस्तु॒स्माद्रेतसु-
 ऽदृ॒सु॒म्भवतिय॒दिदंकुञ्च । १२ ॥ सु॒षु॒पु॒षु॒पु॒व॒मृत्युङ्ग ॥ उ॒षु॒पु॒षु॒पु॒त्र॒स्मि-
 न्मुण्डलेपु॒रुषो॒यश्चायुन्दक्षिणेक्षन्पु॒रुषस्तु॒स्यहै॒त्यहै॒त्यहै॒त्यपुदावृतिहती॒तै॒है॒-
 तदाच्छिद्योत्क्रामतिस्यदोत्क्रामत्यै॒है॒त्पुरुषो॒प्रियतेत्स्मादुहै॒त्येत्तमा-
 हुराच्छेद्यस्येति ॥ १३ ॥ ए॒पु॒ड॒उ॒एवमाण॒उ॒प॒हीमा॒सु॒र्वा॒प्रजा॒उ॒प्रण॒
 यति॒तु॒स्यै॒ते॒प्राणा॒स्वा॒सु॒षदास्य॒पित्यै॒नमेते॒प्राणा॒स्वा॒अ॒पियन्ति॒त-
 स्मात्त्वाप्यय॒त्स्वाप्ययोहै॒त्प॒स्वम॒इत्याचक्षतेपरोक्षन्परोक्षकामाहि-
 देवा॒ ॥ १४ ॥ सु॒षु॒तै॒सु॒सोनक्ष्यचन्देदनमु॒नसासु॒हृ॒त्यतिनदा-

चामस्यरसंदिजानातिनप्राणेनगन्धंजिजानातिनक्षुषापुश्यतिनश्रोत्रेण-
अणोत्येतप्त्वेतदापीताभवन्ति सऽएषऽएक? सन्प्रजासुवहुधाव्यादि-
ष्टस्तस्मादेकासतीलोकमपृणासुर्वमयिमनुव्विभवत्यथसदुकऽएवत्स्मादे-
का? ॥१५॥ तदाहुंप्त्वेकोमृत्युबहुवऽइत्येकश्चबहुवश्चेतिहृद्वयाद्यदहासा-
वमुत्रतेनैकोथयदिहुप्रजासुवहुधाव्याविष्टस्तेनोवहुव? ॥१६॥ तदाहुं
अन्तिकेमृत्युर्दूराऽहत्यन्तिकेचद्वरेचेतिहृद्वयाद्यदहायमिहाध्यात्मन्तेना-
न्तिकेथयदसावमुत्रतेनोदूरे ॥१७॥ तदेष?श्लोकोभवति । अन्येभात्य-
पश्चितोरसानाप्त्वसंक्षरेमृतऽहुतियदेतन्मण्डलंतुपतितदुन्नमथसऽएषऽएत्
स्मिन्मण्डलेपुरुषत्वंसोत्तासऽएतस्मिन्नक्षेपश्चितोभातीत्यधिदेवतम् ॥१८॥
'अथाध्यात्मम्'-इदुमेवशुरीरमन्नमथयोयन्दक्षिणेक्षन्पुरुषत्वंसोत्तासऽ
एतुस्मिन्नक्षेपश्चितोभाति ॥१९॥ तुमेतुमयिरित्यध्वर्वदुपासते ॥ यजु-
रित्येष्वीदऽसुर्वंयुनक्तिसामेतिछन्दोगाऽएतुस्मिन्वीदऽसुर्वैसपानुमुक्थ-
मितिवहृचाऽप्त्वीदऽसुर्वंयुनक्तिसामेतिछन्दोगाऽएतुस्मिन्वीदऽसुर्वैसपानुमुक्थ-
मितिवहृचाऽप्त्वीदऽसुर्वंयुनक्तिसामेतिछन्दोगाऽएतुस्मिन्वीदऽसुर्वैसपानुमुक्थ-
मायेत्यसुरात्सवधेतिपितरोदेवजनऽहतिदेवजनविदोरूपमितिगन्धवार्ग-
न्वऽहत्यासरसस्तंयथायथोपासतेतदेवभवतितद्वैनान्मूल्त्वावतितस्मादेन-
मेवंवित्तस्वैरेतैरुपासीतसुर्वद्वैतद्ववतिसुर्वद्वैनमेतद्वृत्त्वाऽवति ॥२०॥
सऽएषत्रीष्टकोमिश्रिगुका यजुरेका सामैकातद्वाङ्काञ्चोपद्यातिरु-
क्षम्भुऽएवत्स्याऽआयुतनमथवांयजुषापुरुषऽएवत्स्याऽआयुतनमथयाप्त्वा
साम्नापुष्करमण्मेवत्स्याऽआयुतनमेवंत्रीष्टव? ॥२१॥ तेवाऽएतेऽउभऽ
एषचरुक्षम्भुऽएतुचरुक्षरपण्मेतमपुरुषमुपीतऽउभेहृक्षसामेयजुरपीतऽएव-
म्वेकेष्टक? ॥२२॥ सऽएषऽएवमृत्यु?यऽएषऽएतुस्मिन्मण्डलेपुरुषोयश्चा-

यंदुक्षिणेक्षनपुरुष?सउदैषु एवंविदुआत्मा भवति सुखदेवंविदस्माँलोका-
त्पैत्त्यथैतुमेवात्मानमभिसम्भवतिसोमूतोभवतिमृत्युर्हस्यात्माभुवति ॥२३
तेनवाऽइदमग्रेसदासुन्निवैसदासीत् ॥२४॥ एतैर्मन्त्रैरूपस्थाय पाण्योर्गृहीत-
कुशादीन्कुशपवित्रे च पूर्वस्यां दिशि त्यक्त्वा सूर्यं प्रदक्षिणीकृत्य नम-
स्कृत्य उपविश्य अर्पणम्—अनेन यथाशक्त्या कृतेन सूर्योपस्थानक-
र्मणा श्रीभगवान् सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । उँतत्सद्गृह्णार्पणमस्तु ॥

॥ इति सूर्योपस्थानप्रयोगः ॥

॥ २४ ॥ अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

दर्भासनोपरि प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य कुशपवित्र-
धारणम्—उँपवित्रैस्त्थो० ॥ अनेन मन्त्रेण दक्षिणवामहस्तयोरना-
मिकयोः कुशपवित्रे धृत्वा सङ्कल्पः—अद्यपूर्वोच्चरित० एवंगुणविशेषेण
विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं
उँतत्सत् श्रीपरमेश्वरप्रत्यर्थं यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञनाहं यक्ष्ये ॥ अथातो
ब्रह्मयज्ञं च्याख्यास्यामः ॥ पुनः सङ्कल्पः—इषेत्वादिषु मन्त्रेषु खंव्र-

---

१ कात्यायनपरिशिष्टसूत्रे-विज्ञाडित्यनुवाकपुरुषसूक्षिष्ठउङ्कल्पमण्डलब्राह्मणैरित्युपस्थाय
प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्योपविशेषेषु दर्भपाणि. स्वाध्यायं च यथाशक्त्यादावारभ्य वेदम् ॥
याज्ञवल्क्यः-प्रदक्षिणं समाकृत्य आसने उपविश्य च । दर्भेषु दर्भपाणिः सम्प्राङ्मुखस्तु
कृताङ्गिलिः । स्वाध्याय तु यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञार्थमाचरेत् ॥ वेदशब्दोत्तरवेदप्युपलक्षणार्थः-
वेदार्थपुराणानि सेतिहासानि शक्तिः । जपयज्ञप्रसिद्धर्थर्थं विद्या चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥
यथ श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञस्तु स सृष्टः । स चार्वाकतर्पणात्कार्यः पवाद्वा प्रातराहुतेः ॥

आन्तेषु दशप्रैणवसहितेषु याः क्रियास्तत्र विवस्वानृषिः प्रजापतिर्देवता
सर्वाणि छन्दाणांसि सर्वाणि सामानि प्रतिलिङ्गोक्ता देवता ब्रह्मयज्ञे
विनियोगः ॥ न्यासाः—ॐ गौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः ॥
ॐ विश्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः ॥ ॐ वसिष्ठकश्यपाभ्यां नमः
नासिकयोः ॥ ॐ अत्रये नमः वाचि ॥ ॐ गायत्रयिभ्यां नमः
शिरसि ॥ ॐ उष्णिकसवितृभ्यां नमः ग्रीवायाम् ॥ ॐ बृहतीबृहस्पतिभ्यां
नमः अनूरे ॥ ॐ बृहद्रथन्तरद्यावापृथिवीभ्यां नमः बाह्मोः ॥ ॐ त्रिष्टु—
विन्द्राभ्यां नमः नाभौ ॥ ॐ जगत्यादित्याभ्यां नमः श्रोणयोः ॥
ॐ आतिच्छन्दाप्रजापतिभ्यां नमः लिङ्गं ॥ ॐ यज्ञायज्ञियवैश्वानराभ्यां
नमः गुदे ॥ ॐ अनुष्टुप्विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ऊर्वोः । ॐ पङ्किमरु-
दुभ्यो नमः जान्वोः । ॐ द्विपदाविष्णुभ्यां नमः पादयोः ॥ ॐ विच्छ-
न्दावायुभ्यां नमः नासापुटस्थप्राणेषु ॥ ॐ न्यूनाक्षराछन्दोभ्यो नमः
सर्वाङ्गेषु ॥ ततो वामहस्ततले दर्भजलयवाक्षतचन्दनादीनिष्पत्वा
तदुपरि दक्षिणहस्तमधोमुखं कृत्वा दक्षिणजानूपरि निधाय वक्ष्यमाण-

१ इतेत्वादिषु मंत्रेषु खंब्रह्मान्तेषु याः क्रियाः । दशप्रैणवसयुक्ता भूर्भुव स्वरितीरिताः ॥
तत्प्रकारो द्रेधा ॥ आदौ प्रणवसुक्तार्थं व्याहृतिः प्रणवान्विता ॥ मंत्रादौ प्रणवः कायो मंत्रान्ते
प्रणवः पुनः ॥ ततो व्याहृतिसंयुक्तस्त्वन्ते च प्रणवं पठेत् ॥ द्वितीयः प्रकार—आदौ
प्रणवसुक्तार्थं सप्तव्याहृतयस्ततः । मंत्रादौ प्रणवः कायो मंत्रान्ते प्रणवः पुनः ॥
२ अनूकः पृष्ठवंशः । ३ एवमेव सर्वाङ्गानि योजयित्वा वेदमयः सम्पद्यते शापानुग्रहसमयों
भवति ब्राह्म तेजस्थ वर्धते न कुतश्चिन्द्रयं विन्दत ऋद्धयो यजुर्मयः साममयस्तेजोमयो
ब्रह्मयोऽनुमतमयः संभूय ब्रह्मयो येति तस्मादेतत्त्राब्रह्माचारिणे नातपस्विने नासंवत्सरोषिताय
नाप्रक्षेत्रं नुवूयादनेनाधीतेन चांद्रायणान्दफलमवाप्नोत्यनेन च सम्यक्षातेन ब्राह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्याप्नोति ॥ सर्वानुक्रमं अ० ४।१३॥

अन्नान्पठेत्—ॐ भूर्भुवः॒ स्वः॒ अँतस्त्वितु०॥ अँ इवे त्वोज्जें त्वा व्वायदं-
 स्थ देवो वै॒ सविता प्रार्पयन् श्रेष्ठं तमाय फर्मण॑८ आप्याय-
 दृध्वमन्या॑८ इन्द्राय भागम्भुजावतीरनमीवाऽभ्युक्षमा मा वस्तेन॑८
 इशत् माषश्छृंसो द्रव्युवाऽस्मिन्दगापतौ स्यात् बहव्वीर्ष्यजमानस्य
 पुश्छपाहि ॥ ३ ॥ ॐ वसो॑८ पुविश्चम् ॥ ४ ॥ ॐ हिरुण्ण्यैन् पाञ्चेण
 सूत्यस्यापिंहितम्भुखम् ॥ चोसाकांदित्ये पुरुष॑८ सुोसावहम् ॥ ५० ॥
 ॐ इखम्ब्रह्म ॥ ५० ॥ अँ व्रतंमुपैष्यन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यश्च प्रा-
 ङ्गतिष्ठन्नप॑८ उपस्पृशति तद्यदपुउपस्पृशत्यमेध्यो वैपुरुषो यदुन्तंवदतिते-
 नपुतिरन्तरतोयेष्यावाऽआपोमेध्यो भूत्वावतमुपायानीतिपवित्रंवाऽआप॑८
 पवित्रपूतोव्रतमुपायानीतितुस्माद्वाऽअप॑८ उपस्पृशति ॥ १ ॥ सोम्मिमेवा-
 भीक्षमाणोव्रतम्भैति ॥ ॐ प्राञ्छीपुत्रादासुरिवासिनैप्राश्रीपुत्र॑८ आसुराय-
 णादासुरायण॑८ आसुरेरामुरियज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्य॑८ उद्गालकादुद्गालको-
 रुणादुरुण॑८ उपवेशेरुपवेशिैकुश्रेष्ठकुश्रिवर्जनश्रवसोवाजश्रवा जिह्वावतो-
 द्राध्योगा जिह्वावान्वाध्योगोसिताद्वार्षगणादुसितोवार्षगणोहुरितात्कृश्य-
 पा द्वारितैकश्यपैशिलपात्कृश्यपाच्छुल्पैकश्यपैकश्यपाक्षभ्रुवैकश्य-
 पोन्तश्रुविर्वाचोदागम्भिर्ण्याऽअम्भिर्ण्यादित्यादादित्यानीपानिशुक्लानिशु-
 जूर्णपिवाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते । ॐ अग्निमीठेपुरोहितंयज्ञस्य-
 देववृत्तिविजम् । होतारंरत्नधातृमम् ॥ ॐ अग्न॑८ आयाहिवीत्येगृणानोहव्य-

१ शतपथब्राह्मणे प्रथमकाण्डस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणस्य प्रथमा कण्डका ॥

२ शतपथ० काण्ड १ अ० १ वा० कण्डका २ अ० दिभागः ॥ ३ शतपथ० का० १४
 अ० ७ वा० ५ फ० ३३ ॥ ४ ऋग्वेदस्यादिमो मन्त्रः ॥ ५ सामवेदस्यादिमो मंत्रः ॥

१ र२ र २
दातये ॥ निहोतासत्तिसर्वैर्हीषि ॥ अँशंब्रांदेवीरुभिष्ट्युऽआपैभवन्तु-
पीतये ॥ शंबोरुभिस्त्वन्तुनः ॥ अँअथानुवाकान्वक्ष्यामि ॥ अँपण्डैलं-
दक्षिणमक्षिहृदयम् ॥ अथ शिक्षां प्रैवक्ष्यामि ॥ अथातोऽधिकारः फैलयु-
क्तानि कर्माणि ॥ अथातो गृहस्थालीपाकानां कर्म ॥ वृद्धिरांदैच् ।
समान्नायः समान्नातः । मयरसतजभनलगसंमितम् । पञ्चसंवत्संरमयं
युगाध्यक्षम् । गौः ग्मौ । अथातो धर्मजिज्ञासां । अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ।
योगीश्वरं यौङ्गवल्क्यम् । नारायणं नैमस्कृत्य । इति विद्यातपोयोनिर-
योनिविष्णुरीढितः । वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ एवं
ब्रह्मयज्ञं विद्याय पाण्योर्गृहीतकुशादीन उत्तरस्यां दिशि त्यजेत् ॥ अर्पण-
म्—अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा श्रीभगवान्परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥
अँतत्सद्रह्मार्पणमस्तु ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ॥
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ अँविष्णवे नमो विष्णवे
नमो विष्णवे नमः ॥ इति ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

१ अर्थवैदेश्यादिभ्यो मत्रः ॥ २ अनुवाकसूत्रस्य प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥
३ सर्वानुकम्मसूत्रस्य प्रथमकण्ठिकाया आदिभागः ॥ ४ शिक्षाया प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥
५ कात्यायनश्रौतसूत्रस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमकण्ठिकायाः आदिमे द्वे सत्रे ॥ ६ पारस्करगृ-
ष्मसूत्रस्य प्रथमकाष्ठेश्य प्रथमकण्ठिकायाः प्रथमसूत्रम् ॥ ७ अष्टाध्याय्याः प्रथम सूत्रम् ॥
८ निरुक्तस्य आदिशब्दाः ॥ ९ छन्दसः प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥ १० ज्योतिषस्य
प्रथमश्लेषकपूर्वार्धम् ॥ ११ निषष्टोरारम्भशब्दः ॥ १२ पूर्वमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य
प्रथमसूत्रम् ॥ १३ उत्तरमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादस्य प्रथमसूत्रम् ॥ १४ याजक-
ल्पस्मूले: प्रथमाध्यायस्य प्रथमश्लोकस्य आदिभागः १५ महाभारतस्य प्रथमश्लोकस्य
प्रथमपादः ॥

॥ अथ तर्पणप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य कुशपवित्रधारणम्—ॐ पवित्रेस्त्थो ० ॥ दीक्षि-
णहस्तस्यानामिकार्या कुशपवित्रं धृत्वा सङ्कूल्यः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्री-
मद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये
परार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे ० शुभमुण्यतिथौ मपाऽऽत्मनः
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिमनु-
प्यपितृतर्पणं करिष्ये ॥ हेमादिपात्रे श्वेतगन्धयवाक्षतान् श्वेतसुगन्ध-
पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि तथा इस्तप्रमाणान्प्रादेशमात्रप्रमाणान्वा
प्रागग्रान् त्रीन् कुशानस्थापयित्वा तर्पणार्थं उदकं पूरयित्वा देवानामावा-
इनम् । विश्वेदेवास आगतेत्यस्य प्रजापतिर्क्षणिः गायत्री छन्दः विश्वेदेवा
देवताः तथा विश्वेदेवाः शृणुतेममित्यस्य स्वयं भूर्ब्रह्मा क्षणिः त्रिष्टुष्ठन्दः
विश्वेदेवा देवताः आवाहने विनियोगः । ॐ विश्वेदेवास॒अगंतशृणु
ता॑प॒इमद्व॒इवंयू ॥ एदम्ब॒र्हिन्दिष्ट॑दत ॥ ३२ ॥ ॐ विश्वेदेवालंशृणु
तेम॑द्व॒र्हिन्दिष्ट॑अन्तारिक्षेष्ट॒उपद्यविष्टु ॥ वेऽग्निजिहवाऽऽत्वावज-
त्राऽआसद्यास्मिन्द्व॒र्हिष्ट॑ मादयद्वम् ॥ ५३ ॥ आगच्छन्तु महाभागा
विश्वेदेवा महावलाः । ये तर्पण॑त्र विहिताः सावधाना भवन्तु ते ॥

अथ देवतर्पणम्—पूर्वपात्रोपरि स्थापितत्रीन्कुशान्तुलसीदलसंयुक्ता-
न्दीक्षणकरसंपुटे धृत्वा तैर्दर्भैः पूर्वपात्रस्थितजलस्य पूर्वाभिमुखं सर्वाङ्ग-
स्यग्रैर्देवतीर्थं पात्रान्तरे एकैकाङ्गालिं दद्यात् ॥ ॐ ब्रह्मौ तृप्यताम् ।

१ अद्वृत्यप्रे तीर्थं दैवं स्वल्पाङ्गुल्योर्मूले कायम् । मध्येऽङ्गुष्ठाङ्गुल्याः पैत्र्यं मूले त्वं द्वाङ्गुल्यम्
प्राप्तम् ॥ २ पात्राद्वै जलमादाय छुमे पात्रान्तरे क्षिपेत् । जलपूर्ण॑दय वा गते न स्थले दु
विवर्हिषि ॥ हेमरौप्यताप्रकास्यमये पात्रे न मृन्मये । यत्र पूतस्यलं तत्र तर्पणं स्याभद्रीजले ॥
३ ॐ तीर्थानि तृप्यन्ताम् । ॐ विश्वेदेवास्तृप्यन्ताम् । ॐ विश्वेदेवास्तृप्यन्ताम् । ॐ मोदास्तृ-

अँविष्णुस्तृप्यताम् । अँरुद्रस्तृप्यताम् । अँप्रजापतिस्तृप्यताम् । अँदेवा-
स्तृप्यन्ताम् । अँछन्दा उंसितृप्यन्ताम् । अँवेदास्तृप्यन्ताम् । अँऋषय-
स्तृप्यन्ताम् । अँपुराणाचार्यस्तृप्यन्ताम् । अँगन्धर्वस्तृप्यन्ताम् ।
अँइतराचार्यस्तृप्यन्ताम् । अँसंवत्सरः सावयवस्तृप्यताम् । अँदेव्य-
स्तृप्यन्ताम् । अँअप्सरसस्तृप्यन्ताम् । अँदेवानुगास्तृप्यन्ताम् । अँनागा-
स्तृप्यन्ताम् । अँसागरास्तृप्यन्ताम् । अँर्वतास्तृप्यन्ताम् । अँसरित-
स्तृप्यन्ताम् । अँपनुज्यास्तृप्यन्ताम् । अँयक्षास्तृप्यन्ताम् । अँरक्षा उंसि
तृप्यन्ताम् । अँपिशाचास्तृप्यन्ताम् । अँसुपर्णस्तृप्यन्ताम् । अँभूतानि
तृप्यन्ताम् । अँपशवस्तृप्यन्ताम् । अँवनस्पतयस्तृप्यन्ताम् । अँओ-
षधयस्तृप्यन्ताम् । अँभूतग्रामश्चतुर्विधिस्तृप्यताम् ॥ मनुष्यदेवतर्पणम्-
निवीत्युद्भुमुख उदगग्रान्कुशान्दक्षिणहस्तस्य कनिष्ठिकामूलप्रदेशे धृत्वा
प्रजापतिर्थेन द्वौ द्वाँवज्जली मन्त्रावृत्त्या कुशमेध्यतो दद्यात् । मनुष्य-
देवानामावाहनम्-सप्तऋषय इति मन्त्रस्य कूर्म ऋषिः जगती छन्दः
सप्त ऋषयो देवता ऋष्यावाहने विनियोगः ॥ अँसुप्तक्रष्ट्युत्पतिहि-
तालंशरीरेसुप्तरक्षन्तिसदुपर्यंभादम् ॥ सुप्तापुरुं स्वप्तोलुकमीयुस्तत्र-
प्यन्ताम् । अँप्रमोदास्तृप्यन्ताम् । अँसुमुखास्तृप्यन्ताम् । अँअविघा-
स्तृप्यन्ताम् । अँविघकर्तारस्तृप्यन्ताम् । एवं पाठ देवतर्पणे केचित्पठन्ति न तु सूत्रे ॥

- १ कण्ठावलम्बितं चैव ब्रह्मसूत्रं यदा भवेत् । तन्निवीतमिनि ख्यातं शस्तं कर्मणि मानुषे ॥
- २ प्रादेशमात्रमुदृत्य सलिलं प्राङ्मुखः स्त्रान् । उद्भमनुष्यास्तुप्येषु पितृन्दक्षिणतस्तथा ॥
- ३ स्वल्पाहृत्योर्मूले कायं प्रजापतिर्थम् ॥ ब्रह्माद्यानुपवीती तु देवतीर्थेन तर्पयेत् । निवीती
कायतीर्थेन मनुष्यान्स्वनकादिकान् ॥ ४ एकैकमङ्गले देवा द्वौ द्वौ तु सनकादयः । अहन्ति
पितरक्षीन्निक्षय एकैकमङ्गलम् ॥ ५ अप्रैस्तु तर्पयेद्वान्मनुष्यान्कुशमध्यतः । पितृंसु
कुशमूलप्रैर्विधिः कौशो यथाक्रमम् ॥

जागृतोऽवस्थप्पमजौसत्रसदैचदेवौ ॥५५॥ अँसनकस्तृप्यतु २ । अँस-
नन्दनस्तृप्यतु २ । अँसनातनस्तृप्यतु २ । अँकपिलस्तृप्यतु २ । अँआ-
सुरिस्तृप्यतु २ । अँवोदुस्तृप्यतु २ । अँपञ्चशिखस्तृप्यतु ॥ पितृतर्प-
णम्—तानेव दर्भान्दक्षिणाग्रमूलान्दिगुणीकृत्य तेषां मध्यं वामदस्त-
स्याङ्गुष्ठतजन्यन्तरे धृत्वा मूलाग्राणि दक्षिणहस्तस्याङ्गुष्ठतर्जनीमध्यप्र-
देशे कृत्वाऽपसव्येन दक्षिणमुखं कृष्णतिलमिश्रितजलेन पितृर्थि-
न ब्रींखीनञ्जलीन्दद्यात् । अँकव्यवाहनलस्तृप्यताम् ३ । अँसोमस्तृ
प्यताम् ३ । अँयमस्तृप्यताम् ३ । अँअर्यमा तृप्यताम् ३ । अँआग्नि-
ज्वाच्चा पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । अँसोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । अँव-
हिषदः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । यमतर्पणम्—अँयमाय नमः ३ । अँधर्म-
राजाय नमः । ३ अँमृत्यवे नमः ३ । अँअन्तकाय नमः ३ । अँवैव-
स्वताय नमः ३ । अँकालाय नमः ३ । अँसर्वभूतक्षयाय नमः ३ ।
अँओदुम्बराय नमः ३ । अँदध्नाय नमः ३ । अँनीलाय नमः ३ ।
अँपरमेष्ठिने नमः ३ । अँवृकोदराय नमः ३ । अँचित्राय नमः ३ ।
अँचित्रगुप्ताय नमः ३ । अथ मनुष्यपितृतर्पणम् ॥ आवाहनम् उभ-
न्तस्त्वेत्यस्य प्रजापत्याच्चिसरस्वत्य क्रष्णः गायत्री उन्दः पितरो
देवता आवाहने विनियोगः ॥ अँउशन्तस्त्वानिधीमहब्युशन्तुर्दंसमिधी-
महि ॥ उश्कुश्तातऽआवहपितृक्षुविषेऽअन्तवे ॥५६॥ तिलानगृहीत्वा
अमूकगोत्रान्ममपितृपितामहप्रपितामहान्मानृपितामहीप्रपितामहीः अमूक-
गोत्रान्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहान्मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमाता-
महीः तथा च पत्न्याद्यासान्तान्समस्तपितृन्तर्पणे आवाहयिष्ये ॥ अमूक-

गोत्रः अस्पतिपतां अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । अमुकगोत्रः अस्मतिपतामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृप्यताम् । इदं जलं० ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्प्रपितामहः अमुकशर्मा आदित्यरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मन्माता अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं जलं तस्यै० ३ । अमुकगोत्रा अस्मतिपतामही अमुकदा रुद्ररूपा तृप्यताम् । इदं० ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्प्रपितामही अमुकदा आदित्यरूपा तृप्यताम् । इदं० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मत्सापत्नमाता अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ प्रसेचनम् ॥ उदीरतामिति क्रमेण नवर्चः उपांशु आग्नायस्वरेण पठन् अञ्जलिकृतं जलं पितृतीर्थेन प्रसिंचेत्-उदीरतामङ्गिरस आयन्तुनइति त्रयाणां शङ्ख-ऋषिः त्रिष्टुप्डुन्दः पितरो देवता ऊर्जवहन्तीत्यस्य प्रजापतिऋषिः गायत्री छन्दः पितृभ्योयेचेहइतिद्वयोः प्रजापत्यश्विसरस्वत्य क्रषयः त्रिष्टुप्छन्दः त्रयाणां पितरो देवताः मधुवाताइतित्र्यूचस्य गौतम ऋषिः गायत्री छन्दः विश्वेदेवा देवताः सर्वेषां प्रसेके विनियोगः—ॐ उदीरतामवरुऽउत्परास्म॑ उद्घमेदृध्यमा॒) पि॒तरं॑-सो॒म्यासं॑ ॥ असु॑ँ॒ष्व॒ड॑युर॒व॒का॑क॒तु॒श्वस्तेनो॒वन्तुपि॒तरो॒हवेषु॑ ॥ १६ ॥ अङ्गिरसोन हृ॒ पि॒तरो॒नवं॒ग्वा॑अथ-वा॑णो॒भृगव॑ सु॒म्यासं॑ ॥ तेषां॒द्यृ॒सु॒म॒तौ॒य॒क्षियो॒ना॒मपि॒भृं॒सै॒पन॒से॑

१ ताताम्बात्रितयं सप्त्नजननो मातामहादित्रयं सखि खीतनयादितातजननीस्वत्रातरः सखियः ॥ ताताम्बात्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापिता सद्गुरुः शिष्यासाः पितरो महाल्यविधी तीर्थे तथा तर्पणे ॥ २ ॥ अत्र क्षत्रियाणा वर्माैश्यानां गुप्त इत्यूः कार्यः ॥ ३ ॥ मातृमुख्यास्तु यास्तिस्तासां त्रीक्षीजलाङ्गलीन । दद्यान्मातृत्रयीभित्रसीभ्य एकाङ्गलि तथा ।

स्थाम ॥ ५० ॥ आयन्तुनहि पितरं सोम्यासौग्रीष्वात्ता? पु-
 धिभिर्देवयानैर्ह ॥ अस्मिष्वयज्ञे स्वधया मदुन्तोषिवन्तु तेवन्त्व-
 स्मान् ॥ ५१ ॥ ऊज्ज्वल्लन्तीतरमृतंडघृतम्पर्यं कीलालम्परिस्तुतम् ॥
 स्वधास्तथं तर्पयत मे पितुन् ॥ ३५ ॥ पितृवभ्यं स्वधायिवभ्यं स्वधा-
 नमं पितामहेवभ्यं स्वधायिवभ्यं स्वधा नमहि प्रपितामहेवभ्यहि
 स्वधायिवभ्यं स्वधा नमः ॥ अक्षाङ्गिपितरोमीमदन्तपितरोतीतृपन्तपितरं
 पितरंशुन्धदध्वम् ॥ ३६ ॥ ये चेह पितरो येचुनेहुयां च्चिद्यां उचुन-
 प्रविद्व ॥ त्वं वैत्यवतितेजातवेदर्ह स्वधाभिर्द्युज्ञहि सुकृतञ्जुषस्व
 ॥ ३७ ॥ मधुव्वाताऽक्रतायुतेमधुक्षरन्ति सिन्धवहं ॥ माद्वीर्नहिमुन्त्वो-
 षधीहि ॥ ३८ ॥ मधु नक्तमुतोवसो मधुमुत्पार्थिवृहरजं ॥ मधु
 दद्यौरस्तुनर्हपिता ॥ ३९ ॥ मधुमाङ्गो वनुस्पतिर्मधुमाँरऽअस्तु सूर्खं ॥
 मादधीर्गावो भवन्तुनहि ॥ ४० ॥ उत्प्रथ्यध्वं तृप्यध्वं तृप्यध्वम् ॥ इति
 प्रसेचनम् ॥ जपः—नमो व इति मंत्रस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्शाषिः
 यजुश्छन्दः पितरो देवता जपे विनियोगः ॥ नमोवर्तुपितरोरसायु
 नमोवर्तुपितरुशोषायुनमोवर्तुपितरोजीवायुनमोवर्तुपितरुस्वधायुनमो
 वर्तुपितरो घोरायुनमोवर्तुपितरोमध्यवेनमोवर्तुपितरुद्धिपितरोनमोवोगृहा-
 न्मं पितरोदत्तस्तोवं पितरोदेष्मैतदद्वं पितरोवासऽआधत्ता ॥ ३१ ॥ अमु-
 कगोत्रः अस्मन्मातामहः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै
 स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्प्रमातामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृ
 प्यतामिदं जलं तस्मै ३ । अमुकगोत्रः अस्मद्वृद्धप्रमातामहः अमुक-
 शर्मा आदित्यरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मन्मा-
 तामही अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुक-

गोत्रा अस्मत् प्रमातामही अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मद् वृद्धप्रमातामही अमुकदा आदित्यरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मत्पत्नी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ ॥ अमुकगोत्रः अस्मत्सुतः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्कन्या अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्पितृव्ययः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मन्मातुलः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मद्भ्राता अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्पितृभैर्गिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रा अस्मन्मातृभैर्गिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मद्भैर्गिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मच्छृंशुरः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्र अमुद्रुहः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मच्छृष्ट्यः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मन्मित्रम् अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मदासः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अञ्जलिदानम्—येऽवान्धवा वान्धवा

१ यदि तस्य भार्या सुतो वा मृतस्तर्हि सपत्नीकं ससुत इत्यहः कार्यः । २ यदि तस्या भर्ता सुतो वा मृतस्तर्हि समर्तका ससुता इत्यहः कार्यः ॥

ये येऽन्यजन्मनि वान्धवाः । ते सर्वे तृस्मियायान्तु यथा दत्तेन वारिणा ।
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमाता-
 महादयः ॥ अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लो-
 कादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ इत्यज्ञलित्रयं दद्वात् । वस्त्रनिष्ठीडनम्-
 ये के चासपत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः । ते गृह्णन्तु मया
 दत्तं वस्त्रनिष्ठीडनोदकम् ॥ इतिमन्त्रेण स्नानवस्त्रं चतुर्गुणं कृत्वा
 भूमौ वामभागे निष्ठीडयेत् ॥ सव्येन द्विराचम्य पुनरपसव्यम् ॥
 दर्भत्यागः-येषां पिता न च भ्राता न पुत्रो नान्यगोत्रिणः । ते सर्वे
 तृस्मियायान्तु ययोत्सृष्टेः कृश्यः सदा ॥ इति यन्त्रेण दर्भानुत्तरतः परि-
 त्यजेत् ॥ सव्येनाचम्य ॥ जले ब्रह्मादीनां पूजनम्-पात्रे शुद्धोदकं
 प्रपूर्य अनामिकया दर्मेण वा षड्दलं कृत्वा गन्धपुष्पैरर्दयेत् । ब्रह्म-
 जडानमित्यस्य प्रजापतिर्क्रियिः त्रिष्टुप् छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने

१ वस्त्रनिष्ठीडितं तोयं स्नातस्योच्छिष्टभागिनः । भागधेयं श्रुतिः प्राह तस्माक्षिष्ठीडयेत्स्थले
 यावदेतानृपीथिव पितृंथापि न तर्पयेत् । तावत्र पीडयेद्वस्त्रं येन स्नातो भवेत्तरः ॥ वस्त्रं
 चतुर्गुणीकृत्य पीडयेच जलाद्विः । वामप्रकोष्ठे निक्षिप्य द्विराचम्य श्चर्चिभवेत् ॥ एकादश्या
 पंचदश्यां संक्षेपे श्राद्धवासरे । वस्त्रनिष्ठीडनं तृष्णी न मन्त्रेण कदाचन ॥

२. षड्दलाकृतिर्यथा—

विनियोगः ॥ अँ ब्रह्मजज्ञानम्प्रथुमम्पुरस्ताद्विसीमुत? सुरुचो हेन८
 आवद् ॥ सबुध्यु८उपमा८अस्यविष्टा? सुतश्च वोनिमसंतश्च विवैः
 ॥३॥ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणं पूजयामि ॥ इदंविष्णुरिति मेधातिथिर्क्षणिः
 गायत्री छन्दः विष्णुदेवता विष्णुपूजने विनियोगः ॥ अँ इदं विष्णुै
 विवैकक्रमेभेधानिदधेपुदम् ॥ समूढमस्यपा८सुरे स्वाहा ॥१५॥ विष्णवै
 नमः विष्णुं पूजयामि ॥ नमस्तइतिपरमेष्टी क्रषिः गायत्री छन्दः रुद्रो
 देवता रुद्रपूजने विनियोगः ॥ अँ नमस्तेरुद्रमव्यव८तोत८इष्वेनमैः।
 बाहुभ्यामूततेनमैः ॥१६॥ रुद्राय नमः रुद्रं पूजयामि ॥ तत्सवितुरिति
 विश्वामित्र क्रषिः गायत्री छन्दः सूर्यो देवता सूर्यपूजने विनियोगः ॥ अँ
 तत्सवितुर्वरेण्यमभग्नोदेवस्य धीमहि ॥ धियो यो न+प्रचोदयात् ॥३५॥
 सावित्रे नमः सवितारं पूजयामि ॥ मित्रस्येति विश्वामित्र क्रषिः गायत्री
 छन्दः मित्रो देवता मित्रार्चने विनियोगः ॥ अँ मित्रस्य चर्षणीधृतोर्वै
 देवस्य सानुसि ॥ द्युम्ननश्चित्रश्च्रवस्तमम् ॥६३॥ मित्राय नमः मित्रं
 पूजयामि । इपम्म इत्यस्य शुनःशेष क्रषिः गायत्री छन्दः वरुणो देवता
 वरुणपूजने विनियोगः ॥ अँ इमम्पैवरुणश्चुधी हवमृद्या च मृदय ॥
 त्वाम्बुस्युराचके ॥७५॥ वरुणाय नमः वरुणं पूजयामि ॥ सूर्योपस्थानम्-
 अहश्रमस्य केतव इति प्रस्कणव क्रषिः गायत्री छन्दः सूर्यो देवता
 हृसः शुचिषदिति वामदेव क्रषिः अंतिजगती छन्दः सूर्यो देवता
 सूर्योपस्थाने विनियोगः । उत्थाय ऊर्ढ्ववाहुः सनसूर्यमुपतिष्ठेत् अँ अह-
 श्रमस्य केतवोविरश्मयोजनै८२८अनु ॥ भ्राजन्तो८अग्नयो यथा ॥
 उपयाम गृहीतोसि सूर्यीय च्वाब्भ्राजायैषते योनिर्दं सूर्यीयत्वा

१ केचिदत्र अर्धदानं कुवन्ति परं च प्राचीनप्रन्येषु पूजनमेवास्ति ॥

ब्राजाय ॥ सूर्यवृत्त्राजिष्ठुव्व्राजिष्ठुस्त्वन्दुवेष्वासुव्व्राजिष्ठोहम्मन्-
ष्ट्येषु भूयासम् ॥२०॥ हुद्गस?शुचिष्ठद्वसुरन्तरिक्षसद्वोता वेदिषदति-
थिर्हुरोणसत ॥ नृषद्वृसद्वत्सद्वयोम्सदुव्वजागोजाऽक्रत्जाऽभिद्वि-
जाऽक्रतम्बृहत् ॥२१॥ सूर्यप्रदक्षिणा-स्वयम्भूरसीत्यस्य प्रजापतिर्क्षणिः
यजुश्छन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रदक्षिणीकरणे विनियोगः ॥ अँस्वयम्भू-
रसिश्वेष्वृं रश्मिवृच्चोदाऽभसिवच्चो मे देहि ॥ सूर्यव्याघ्रतमद्वा-
वत्ते ॥२२॥ इत्यनेन प्रदक्षिणामावृत्य दिशां देवतानां च नमस्काराः
अँप्राच्यै दिशे नमः । अँइन्द्राय नमः । अँआग्रेष्यै दिशे नमः । अँअग्रये
नमः । अँदक्षिणायै दिशे नमः । अँयमाय नमः । अँनैक्रत्यै दिशे नमः ।
अँनिर्क्षतये नमः । अँप्रतीच्यै दिशे नमः । अँवरुणाय नमः ॥ अँ-
वायव्यै दिशे नमः । अँवायवे नमः ॥ अँउदीच्यै दिशे नमः । अँसो-
माय नमः ॥ अँईशान्यै दिशे नमः । अँईशानाय नमः ॥ अँऊर्ध्वायै
दिशे नमः ॥ अँब्रह्मणे नमः ॥ अँअवाच्यै दिशे नमः । अँअनन्ताय
नमः ॥ तत उपविश्य नमस्कारपूर्वकमञ्जलिदानम्—अँब्रह्मणे नमः ।
अँअग्रये नमः । अँपृथिव्यै नमः । अँओषधीभ्यो नमः । अँवाचे नमः ।
अँवाचस्पतये नमः । अँविष्णवे नमः अँमहदभ्यो नमः । अँअदभ्यो
नमः ॥ अँअपाम्पतये नमः । अँवरुणाय नमः । इतिदेवतीर्थेनाञ्जलि-
दानपूर्वकं नमस्कारः ॥ मुखविमार्जनम्-संवर्चसेतिपरमेष्टी क्रषिः त्रिष्टुप्
छन्दः त्वष्टा देवता मुखविमार्जने विनियोगः ॥ अँसंवर्चसापयसा सन्तन-
भिरगन्महिमनसासद्विवेन ॥ त्वष्टासुद्व्रोषिदधातुरायोनुमार्जुतन्व्यो-

१ केनिदत्र केवल नमस्कारार्पणं कुर्वन्ति परं च “योगियाङ्गवत्क्यवचनादुदकदानस-
हितम्” इतिरिहरभाष्यप्रामाण्यादुदकदानसहितं नमस्कारार्पणं कर्तव्यम् ॥

बहुलिष्टम् ॥ २५ ॥ इति मन्त्रेण शुद्धोदकेन मुखं विमृजेत् ॥ विसर्जनम्-
देवागातुविदइति मनस्पतिर्क्षिप्तिः विराट् छन्दः वातो देवता कर्माङ्ग-
देवताविसर्जने विनियोगः ॥ उँदेवागातुविदोगातुं विच्चागातुमित ॥
पन्तस्प्ततङ्गमन्देवमुङ्गस्वाहा व्वातेधातुं ॥ २६ ॥ इति विसुज्य
अर्पणम्—अनेन यथाशक्तिदेवऋषिमनुष्यपितृतर्पणाख्येन कर्मणा भग-
वान्मम समस्तपितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम । उँतत्स-
द्वारापणमस्तु । श्रीगयागदाघरस्तृप्यतु । उँविष्णवे नमः । उँविष्णवे
नमः । उँविष्णवे नमः । इति तर्पणप्रयोगः ॥

॥ २६ ॥ अथ वैश्वदेवप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य । कुशपवित्रधारणम्-उँपवित्रेस्तथो ॥ २७ ॥
सङ्कल्पः—अद्य पूर्वोच्चरित ० एवं गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यति-
यौ मम गृहे पञ्चसूनाजनितसकलदोषपरिहारपूर्वकं नित्यकर्मानुष्ठानासि-
द्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्भिर्यज्ञवैश्वदेवं करिष्ये । अन्वाधानम्-
तत्र ब्रह्माणं प्रजापतिं गृह्णाः कश्यपम् अनुमतिं विश्वान्देवान् अग्निं
स्वष्टकृतं पर्जन्यम् अपः पृथिवीं धातारं विधातारं वायुं चतुर्वर्णं
प्राचीं दिशं दक्षिणां दिशं प्रतीचीं दिशं उदीचीं दिशं ब्रह्माणम् अन्तरि-
क्षं मूर्यं विश्वान्देवान्विश्वानि भूतानि उषसं भूतानां च पतिं पितृन्य-
क्षमाणं सनकादिमनुष्यान्वैश्वदेवाख्ये कर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ यथाविहिते
ताम्रमये कुण्डे स्थंडिले वा पञ्चभूसंस्काराः—दर्भैः परिसमुहा ३ ।
गोमयोदकेन उपलिप्य ३ । वज्रेणोल्लिख्य ३ । अनामिकाङ्गुष्ठेनो-

दृत्य ३। उदकेनाभ्युक्ष्य ३॥ अग्न्यानयनम्-ॐ अङ्गवाग्मि रुपसुमग्र-
मवरुददृवहानिपथमोजातवैदार्द ॥ अनुसूर्व्यस्यपुरुषाचरश्मीननुद-
द्यावापृथिवीऽआतंतन्या ॥ १७ ॥ इत्यनेन पाकशालाया लौकिकमग्निपादाय
॥ स्थापनम्—ॐ पृष्ठोदिवि पृष्ठोऽग्निः पृष्ठिव्यां पृष्ठोविश्वाऽ-
ओषधीरविवेश ॥ वृश्वान् र? सहसापृष्ठोऽग्निः? सनुोदिवासरिष-
स्पांतुनक्षम् ॥ १८ ॥ प्रज्वालनम्—ॐ तत्सवितुर्वर्च० ॥ १९ ॥ अंता-

उसवितुर्वर्चेण्यस्य चित्रामाह वृणे सुमतिं विश्वजन्म्याम् ॥ आम-
स्युकण्वोऽदुहृत्पर्पीना॑ सुहसंधारुम्पर्यसा महीज्ञाम् ॥ २० ॥ ॐ
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव ॥ यद्दृहन्तन्त्रऽआसुव ॥ २१ ॥
एतैर्मैत्रैः वेणुनलिकयाऽग्निं प्रज्वाल्य ॥ ध्यानम्-ॐ चन्त्वारिशङ्कात्रयोऽ
अस्य पादा देशीर्षे सुप्तहस्तासोऽ अस्य ॥ त्रिधां वृद्धो वृषभो रो-
वीति महो देवो मर्त्यां॒ आविवेश ॥ २२ ॥ आवाहनम्-ॐ एषोहदेव,
प्रदिशोनुसर्वापृष्ठवैज्ञात, सऽउगर्भेऽन्त, सऽएवजात, सज्जनिष्यमाणृ प्रत्यङ्गजनांस्तिष्ठुति सर्वतोमुखृ ॥ २३ ॥ पावक-
नामानमाग्ने आवाहयामि । पूजनम्—ॐ अग्निमुर्द्धादिव, कुकुत्पतिः
पृथिव्याऽयम् ॥ अपा॑रतो॑सिजिन्वति ॥ २४ ॥ पावकनामाग्ने
नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि सपर्यामि । नमस्कारः—मुखं यः सर्वदेवानां
हव्यमुक्तव्यमुक्त तथा । पितृणां च नमस्तस्मै विष्णवे पावकात्मने ॥
प्रार्थना—अग्ने शाण्डिल्यगोत्र अरणीमातः वरुणपितः उत्तानकुक्षे
लद्वाटजिह्वे मेषध्वज प्राणमुख मम सम्मुखो भव ॥ इति सम्प्रार्थ्य
प्रदक्षिणमग्ने: पर्युक्तणम् इतरथावृत्तिः ॥ ततः सिद्धपाकादन्नमुद्धृत्य घृते-
नाभिधार्य दक्षिणजानुनिपातनं कृत्वा वामहस्तेन हृदयं स्पृशन् अङ्ग-

ल्यग्रस्थदेवतीर्थेन प्रज्वलितेऽग्नौ बदरीफलप्रमाणा आहुतीर्जुहुयात्—
ॐ अहमणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
न मम । ॐ गृह्णाभ्यः स्वाहा इदं गृह्णाभ्यो न मम । ॐ कश्यपाय स्वाहा
इदं कश्यपाय न मम । ॐ अनुमतये स्वाहा इदम् अनुमतये न मम ।
ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । ॐ अग्नये
स्विष्टकृते स्वाहा इदमये स्विष्टकृते न मम । इति देवयज्ञः प्रथमः ॥१॥
मणिकसमीपे प्राक्संस्थं वलित्रयं दद्यात्—१ ॐ पर्जन्याय नमः इदं
पर्जन्याय न मम । २ ॐ अद्भ्यो नमः इदम् अद्भ्यो न मम । ३ ॐ
पृथिव्यै नमः इदं पृथिव्यै न मम ॥ ततोऽग्नेः पश्चाज्जलेन वितस्तिमानं
मंडेलं कृत्वा तत्र गृहद्वारशाखे प्रकल्प्य वलिहरणं कुर्यात् । द्वारशाखयोः
दक्षिणोत्तरयोर्बलिद्रूपं १ ॐ धात्रे नमः इदं धात्रे न मम ।
२ ॐ विधात्रे नमः इदं विधात्रे न मम ॥ (प्राचीमारभ्य प्रतिदिशं

१ वलिहरणमण्डलम्

पू०

२ वि०	७ प्रा०	१ घा०
	३ वा०	
३०		
१०८०६वा० १७भू० १५वि० भू० १३सू०	१२अ०१८पितृ०४वा०८द०	८०
१६उ० १४वि० दे० ११ब्र०		
२० हन्तते०	५ वा०	मणिक०
१९ यक्षमै०	१ प्र०	३ पृथिव्य०
		२ अद्भ्यो०
		१ पर्ज०
		पू०

प्रदक्षिणं बलिचतुष्टयम्—) ३ अँवायवे नमः इदं वायवे न मम । ४ अँवायवे नमः इदं वायवे न मम । ५ अँवायवे नमः इदं वायवे न मम । ६ अँवायवे नमः इदं वायवे न मम ॥ (ततः पूर्वतः क्रमात्) ७ अँप्राच्यै दिशे नमः इदं प्राच्यै दिशे न मम । ८ अँदक्षि-
णायै दिशे नमः इदं दक्षिणायै दिशे न मम । ९ अँप्रतीच्यै दिशे
नमः इदं प्रतीच्यै दिशे न मम । १० अँउदीच्यै दिशे नमः इदम्
उदीच्यै दिशे न मम ॥ (तेषां मध्ये प्राक्संस्थम्) ११ अँब्रह्मणे नमः
इदं ब्रह्मणे न मम । १२ अँअन्तरिक्षाय नमः इदमन्तरिक्षाय न मम । १३
अँसूर्याय नमः इदं सूर्याय न मम । ॥ (तेषामुत्तरे) १४ अँविशेष्यो
देवेभ्यो नमः इदं विशेष्यो देवेभ्यो न मम । १५ अँविशेष्यो भूतेभ्यो
नमः इदं विशेष्यो भूतेभ्यो न मम ॥ (अनयोरुत्तरे—) १६ अँउषसे
नमः इदमुषसे न मम । १७ अँभूतानां पतये नमः इदं भूतानां पतये
न मम । इति भूतयज्ञो द्वितीयः ॥२॥ ततो देवानां नैवेद्यार्पणम्—देवस-
न्मुखपवित्रस्थले चतुरस्त्रमण्डलोपरि नैवेद्यपात्रं सोपस्करं निधाय “अँ
नमो भगवते वासुदेवाय” इति मन्त्रेण पात्रसमन्ताज्जलधारया पङ्किवारणं
कुर्यात् ॥ तदन्नं गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य नैवेद्योपरि
तत्तुलसादिलं निधाय धेनुमुद्रां प्रदर्श्य सव्यहस्तस्याङ्गुलीः समानाः
कृत्वा नैवेद्यमर्पयेत्—अँप्राणाय स्वाहा । अँअपानाय स्वाहा । अँव्या-
नाय स्वाहा । अँसमानाय स्वाहा । अँउदानाय स्वाहा । इति समर्प्य
नैवेद्यमध्ये पानीयं समर्पयामि । उत्तरापोशानं समर्पयामि । हस्तप्रक्षा-
लनं समर्पयामि । मुखप्रक्षालनं समर्पयामि । करोद्दर्तनार्थे चंद्रनं

१ इदं क्षेपकं सूत्रकारैः प्रयोगे नोक्तम् । केचन पितृयज्ञोत्तरं देवतानैवेद्यं कुर्वन्ति तत्र
मूलं मूर्ख्यम् ।

समर्पयामि । मुखवासार्थे ताम्बूलं समर्पयामि । एवं देवतानैवेद्यं कृत्वा ॥
 अथ पितृयज्ञस्तृतीयः । तत्र प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणाभिमुखः सब्यं
 जान्वाच्य ब्रह्मादिवलित्रयस्य दक्षिणप्रदेशे पितृतीर्थेन १८ ऊँपितृभ्यः
 स्वधानमः इदं पितृभ्यो न मम । इति पितृयज्ञस्तृतीयः ॥३॥ सब्यम्--
 ततस्तत्पात्रं प्रक्षाल्य तज्जलं ब्रह्मादिवलितो वायव्यां दिशि उत्सुजेत-
 १९ ऊँयक्षमैतत्ते निर्णेजनं नमः इदं यक्षमणे न मम । पूर्वमकृतश्चेदत्र
 ब्रह्मयज्ञः कार्यः । अथ मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः ॥ अतिथिप्राप्नौ भोजनपर्या-
 समन्वं षोडशग्रासमितं वा अतिथेरभावे ग्रासचतुष्टयं ग्रासमितं वा निवी-
 त्युदङ्गमुखः प्राजापत्येन तीर्थेन २० ऊँहन्त ते सनकादिमनुष्येभ्यो
 नमः इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम । इति मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः ॥४॥ गोग्रा-
 सादिसमर्पणम्-सौरभेदयः सर्वहिताः पवित्राः पुण्यराशयः । प्रतिगृ-
 हन्तिवं ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः । इदं गोभ्यो न मम । ततो गृहा-
 द्धर्हिभूमौ अप आसिच्य-ऐंद्रवारुणवायव्याः सौम्या वै नैऋतास्तथा ।
 वायसाः प्रतिगृहन्तु भूमौ पिण्डं मयाऽपितम् । इदं वायसेभ्यो न
 मम ॥ द्वौ श्वानौ श्यामशवलौ वैवस्वतकुलोद्धवौ । ताभ्यामन्वं प्रदास्या-
 मि स्यातामेतावहिंसकौ । इति श्वभ्यां न मम ॥ पिपीलिकाः कीटपत-
 झङ्काद्या बुभुक्षिताः कर्मनियोगवद्धाः । तृप्त्यर्थमन्वं हि मया प्रदत्तं

१ पञ्चमो ब्रह्मयज्ञो नित्यतर्पणात्पूर्वे न कृतश्चैश्वदेवसङ्कल्पे ‘पञ्चमहायज्ञरह यक्षे’ इत्युहं
 कृत्वाऽत्र कार्यः । हन्तकारात्पूर्वे ब्रह्मयज्ञस्थावसर । तत्र विकल्प-प्रातहोमानंतरं वा तर्पणात्पूर्वे
 वा वैश्वदेवावसाने वा ब्रह्मयज्ञ इति हरिहरः । कात्यायनः- यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञस्तु स
 स्मृतः ॥ च चार्वाक्यर्पणात्कार्यः पञ्चाद्वा प्रातराहुतेः ॥ क्वचित्प्रयोगेऽत्र ब्रह्मयज्ञसिद्धयर्थं तित्वो
 गायत्रीर्जपेदिस्युक्त तत्र सम्यग्भाति । तत्र प्रमाणम्— ब्रह्मयज्ञ एकस्मिन्नहनि सङ्कृदेव कार्य
 तदाह—न हन्तति न होमं च स्वाध्यायं पितृतर्पणम् । नैकं श्राद्धद्वयं कुर्यात्समानेऽहनि
 कुत्रचित् ॥

तेषामिदं ते मुदिता भवन्तु ॥ इदमन्नं पिपीलिकादिभ्यो न मम ॥ पादौ
प्रक्षालयाचम्य गृहमागत्य वैश्वदेविकं भस्म व्यायुषमित्यनेन मन्त्रेण
यथास्थानं धारयेत् । श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां तुद्धि श्रियं बलम् ।
आयुष्यं तेज आरोग्यं देहि मे हव्यवाहन ॥ इति नमस्कुर्यात् ॥ गन्ध-
धारणम्—ॐ सुचक्षाऽअहमक्षीभ्याम्भूयासृत्सुवर्चामुखेन । सुश्रुत्कर्णा-
भ्यां भूयासम् ॥ अग्निविसर्जनम्—ॐ वज्ञायज्ञांच्छयज्ञपतिज्ञांच्छु स्वाँ-
व्योनिज्ञांच्छुस्वाहा ॥ एषतेऽज्ञोवज्ञपतेसहसूक्तवाकं दंसर्वीवीरस्तज्ञांषस्व-
स्वाहा ॥ २३ ॥ इति विसृज्य कुशपवित्रत्यां कुर्यात् । अर्पणम्—अनेन
वैश्वदेवाख्येन कर्मणा यज्ञस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयतां न मम । प्रमादा-
त्कुर्वतां कर्म० ॥ यस्य रमृत्यां ॥ विष्णवे नमो विष्णवे नमो
विष्णवे नमः ॥ प्राग्दत्तं वलि गवादिभ्योऽर्पयेत् ॥ इति वैश्वदेवप्रयोगः ॥

॥ २७ ॥ अथ भोजनविधिः ॥

पाणिपादौ प्रक्षालय भोजनशालायामागत्य गोमयोपलिसे शुचौ देशे
विहितपाठौ सने प्राङ्मुखैः प्रत्यद्धमुखो वा उपविश्य दक्षिणे धृतजलपात्रो
हस्तपादास्येषु पञ्चस्वाद्रोऽन्तर्जानुकरः स्वपुरतो वितस्तिमात्रं चतुष्कोणं
मण्डलं जलेन कृत्वा तदुपरि सुवैर्णार्दिविहितपात्रं रंभामध्वाम्रजम्बुपनस-

१ गोशकून्मूष्मयं भिन्न तथा पालाशापिष्ठे । लोहवृद्धं तथैवाकं वर्जयेदासन बुधः ॥
२ उपलिसे शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वायरतः । प्राङ्मुखोऽन्त्र तु सुषीत श्वचिः पाठमधिष्ठितः ॥
पुत्रवास्तु गृहे नित्यं नाश्रीयादुत्तरामुखः । सोमवारे तथाभ्यं वर्जयेतु सदा बुधः ॥
३ सौवर्णे राजते चैव पद्मपालाशपत्रयोः । भोजने भोजने चैव त्रिरत्र फलमक्षुते ॥
भूमी पात्रं प्रतिष्ठाप्य यो भुङ्गे वायरतः श्वचिः । भोजने भोजने चैव त्रिरत्र फलमक्षुते ॥
ब्रह्मपत्रेषु यो भुङ्गे मासमेकं निरन्तरम् । चान्द्रायणसमं पुष्यं कृतस्यापि चतुर्गुणम् ॥ वर्ज्य-
शात्राणि-मूष्मयं पत्रेषु वा आयसे ताम्रभाजने । नाश्रीयादपि चेटुंके नरकं प्रतिपद्यते ॥
षट्कांश्चन्थपत्रेषु कुर्मातिन्दुकजेषु च । श्रीकामो नतु सुषीत कोविदारकरक्षयोः ॥ आयसेन
तु पात्रेण यदप्रमुपदीयते । तदप्रमपवित्रं स्यात्त्याज्यं वै सर्वकर्मणि ॥

पश्चोदुम्बरपालाशपत्राणां मध्ये अन्यतमपत्ररचितां पत्रावालें वा निधाय
तत्र यज्ञावशिष्टं घृताक्तमन्नं मध्ये भक्ष्यभोजयं वामतः घृतपायसं दक्षिणे
शाकादीन पुरतः परिवेष्य प्राञ्जलिः अन्नं प्रणमेत्—“अस्माकं नित्यमस्त्वे-
तत्” इति भक्त्या वन्दयित्वा पङ्किन्वारणम्—“ॐ नमो भगवते वासुदेवाय”
इति मन्त्रेण दक्षिणतः पात्रसमन्ताजजलधारा कुर्याद् । अन्नस्तुतिः—ॐ पि-
तुञ्चुस्तोषम्प्रदोधम्र्माणुन्तविधिम् ॥ यस्याङ्गितोहयोजसावृत्रंविपर्वमुद्दृथत्
॥३३॥ इत्यन्नं स्तुत्वा अभिमन्त्रणम्—ॐ नमस्तुतेतन्ये ० ॥१६॥ ॐ नमो-
वर्हकिरिकेभ्योदेवानाऽहुदेवेभ्योनमोविवचित्वकेभ्यो नमोविक्षिण-
केभ्यो नमऽआनिर्हृतेभ्यो ॥१६॥ ॐ नमः शम्भवाय च मयो भुवाय च-
नमः शङ्कराय च मय स्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥१७॥ एतैर्मत्रै-
रभिमंत्र्य प्रोक्षणम्—ॐ सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामि । इति दिवा । रात्रौ तु
ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामि । इति मन्त्रेणान्नं प्रोक्ष्य । अन्नाभिस्पर्श-
नम्—ॐ तेजौ सिशुकक्रमस्य पृतमसिधामनामासिप्रियन्देवानामनाधृष्ट-
न्देवयज्ञनमसि ॥३४॥ इत्यनेनान्नमाभिसृश्य आत्मन्यग्निध्यानम्—
ॐ अग्निरस्मिमुज्ज्वलनाज्ञातवैदा घृतम्भेचक्षुरमृतम्भऽआसन् ॥ अर्कस्त्रि-
धातुरज्ञसेविमानोजस्तोघम्भोहुविरस्मिनाम् ॥६६॥ इत्यात्मानम-
ग्निं ध्यात्वा दक्षिणतो भुवि उदकधारां प्राक्संस्थां कृत्वा तत्र भोज-
नपात्रात् घृताक्तमोदनं गृहीत्वा बलित्रयं दध्यात्-ॐ भूपतये स्वाहा नमः ।
ॐ भूवनपतये स्वाहा नमः । ॐ भूतानां पतये स्वाहा नमः । इति वदरी-
फलप्रधाणं बलित्रयं प्राक्संस्थं दत्वा आपोशनम्—सव्यहस्ते जलं
गृहीत्वा—अन्नं ब्रह्म रसो विष्णुर्मोक्ता देवो महेश्वरः । एवं ध्यात्वा द्विजो
भुङ्क्ते सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतो मुखः ।
त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोक्तारस्त्वं विष्णोः परमं पदम् । ॐ अ-

मृतोपस्तरणमसि स्वाहा । इति मन्त्रेण विष्णुमभिध्यायान्विशब्दं तज्जलं पिवेत् । प्राणाहुतयः—वामहस्तेन भोजनपात्रमालभ्य अन्नमपूर्तं ध्यायन्मौनी हस्तचापल्यादिरहितो धृताक्तौदनस्य वदरीफलप्रमाणाः पञ्च प्राणाहुतीर्मुखे जुहुयात्—तर्जनीपध्यमाङ्गुष्ठैः—ॐ प्राणाय स्वाहा । पध्यमानामिकाङ्गुष्ठैः—ॐ अपानाय स्वाहा । कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैः—ॐ व्यानाय स्वाहा । कनिष्ठातर्जन्यगुष्ठैः—ॐ समानाय स्वाहा । साङ्गुष्ठाभिः सर्वाभिरङ्गुलीभिः—ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ततो वामहस्तं प्रशालय तेन नेत्रयोरुदकसर्वशनम् । शिखांमुक्तिः—ब्रह्मपाशसहस्रेण रुद्रशूलशतेन च । विष्णुचक्रसहस्रेण शिखामुक्तिं करोम्यहम् ॥ इत्यनेन शिखां विमुच्य पाणिकम्पनं मुखशब्दं च अकुर्वन् प्राक् द्रवरूपं मध्ये कठिनमन्ते पुनर्द्रवरूपं मधुरं पूर्वं लवणाम्ले मध्ये कदुतिक्तादिकान् पश्चाद्यथामुखं भुज्ञीत ॥ पादुकास्थः वेष्टितशिरा अर्द्धरात्रे च भोजनं वर्जयेत् । लवणव्यञ्जनादीनि हस्तदत्तानि न भक्षयेत् । धृतं तैलं च नखनिःसृतं न भुज्ञीत । केशरोमनखैर्दीपितं त्यजेत् । अतिभोजनं शूद्रान्नभोजनं च न कर्तव्यम् । जलं वामहस्ते धृत्वा दक्षिणमणिवन्धे निधाय पिवेत् । भोजनं कुर्वन्नश्रंतं न स्पृशेत् । एवं धृतपायसत्रजितं सर्वं सशेषं भुज्ञा चित्राहृतिः—सर्वस्माद्दुक्तशेषातिक्षित्विक्षित्विद्धस्ते गृहीत्वा अवद्याय-मद्दुक्तोच्छिष्टशेषं ये भुज्ञन्ति पितरोऽधमाः । तेषामन्वं मया दत्तमक्षदृशमुपतिष्ठतु ॥ इति मन्त्रेण पितृर्तीर्थेन दक्षिणतो दद्यात् । उत्तरापोगनम्—ॐ अमृतापिधानमसि स्वाहा । इत्यनेन हस्ते गृहीतानामपामद्दं पीत्वा—रौरवे पूयनिलये पद्मार्दुदनिवासिनाम् । अर्थिनां सर्वभूतानामपश्यमुपतिष्ठतु ॥ इत्यनेन मन्त्रेण पीतशेषम् उदकम् उच्छिष्टान्नचित्राहृतौ पितृर्तीर्थेन

१ स्नानेच भोजने चैव तथा मूत्रुरीपयोः । मैथुने च शवस्कर्मे शिखां पद्मस विसर्जयेत् ॥

निक्षिपेत् । ततस्तुष्णीं वामपाणिना शिखां बद्धा वर्णे चित्राद्वृत्तिं चादा-
योत्थाय तदन्वं काकेभ्यो विसृज्य मृज्जलाभ्यां हस्तौ मुखं च सम्यक्षा-
लयेत् । काष्ठेन शलाकया तर्जनीवर्ज्याङ्गुलिना चा दन्तान्संशोध्य
षोडशगण्डूषान्कृत्वा स्मरेत्-अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो हङ्गुष्ठं च समाश्रितः ।
ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणातु विश्वस्तुक् ॥ नाभेरालभनम्-अङ्ग्वा-
त्राऽपीताभैवत्सुयमापोऽस्माकं मन्त्रसुदर्शसेवां ॥ ताऽस्मपञ्च्य-
मयुक्ष्माऽअनमीत्राऽअनांगसुर्ददन्तुदेवीरुमृताऽक्रतावृथं ॥ १३ ॥
तत उदरालभनम्-अगस्त्यं वैनतेयं च शान्ते च वडवानलम् । अन्नस्य
परिणामार्थं स्मरेञ्चीप च पञ्चमम् ॥ आतापी मारितो येन वातापी च
निपातितः । समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु ॥ इत्युदरं परि-
मृज्य स्मरणम्-शर्यातिं च सुकन्यां च च्यवनं शक्रमधिनौ । भोजनान्ते
स्मरेञ्चित्यं तस्य चक्षुर्न दीयते ॥ इति स्मृत्वा निर्माल्यतुलसीपत्रं
भक्षयित्वा ततस्ताम्बूलभक्षणं कृत्वा शतपदं व्रजेत् । वामपार्वे निद्रार-
हितं शयनं कर्तव्यम् । तत इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत् ।
पश्चाद्विहितव्यवहारादि कृत्यं कुर्यात् । दिवा स्वापं स्त्रियं च वर्जयेत् ॥
॥ इति भोजनविधिस्तदुत्तरकर्म च ॥

१ भोजनानन्तरं विष्णोरपिंतं तुलसीदलम् । भक्षयेद्विद्वद्वयं चान्द्रायणशताधिकम् ॥

२ पर्णस्याप्रं च मूलं च शिखां चैव विशेषतः । चूर्णपर्णं वर्जयित्वा ताम्बूलं भक्षयेद्वयं ॥
सुपकं च सुपत्रं च चूर्णेन च समन्वितम् । अदत्ता द्विजदेवेभ्यस्ताम्बूलं वर्जयेद्वयं ॥ ताम्बूलं
विधवास्त्रीणा यतीना व्रह्मचारिणाम् । तपस्विनां च विप्रेन्द्रं सर्वपुष्पहरं स्मृतम् ॥ ताम्बूलभ्य-
ज्ञे चैव कास्यपत्रे च भोजनम् । यतिथ व्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् ॥ ३ भोजनान्ते
शतपद गत्वा ताम्बूलभक्षणम् । शयनं वामकुक्षी चैद्वयं किंप्रयोजनम् ॥ ४ इतिहासपुरा-
णानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत् । वृथा विवादवाक्यानि परीवादाश्व वर्जयेत् ॥ ५ दिवा स्वापं न
कुर्वात स्त्रियं चैव विवर्जयेत् । आयुर्हन्ति दिवा निद्रा दिवा स्त्री पुण्यनाशनी ॥

॥ २८ ॥ अथ सायंसन्ध्याप्रयोगः ॥

खात्वा धैते वाससी परिधाय दर्भासने प्रत्यड्मुख उपविश्य ततः क्रमेण पवित्रधारणम् आचमनं प्राणायामं निर्जलं भस्मधारणं शिखावन्धनं रुद्राक्षमालाधारणं पवित्रकरणं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥ अथ सङ्कल्पः-विष्णुविष्णुविष्णुःश्रीमद्भगवतो महापुरुष्य ० शुभपुण्यतिथौ ममो-पात्तदुरितक्षयपूर्वकब्रह्मवर्चसकामार्थं श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं च सायंसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य भूमिपार्थना भूशुद्धिः अभिषेचनं व्याहृतिपूर्वकगायत्रीकरन्यासाः व्याहृतिपूर्वकगायत्रीषडङ्गन्यासाः प्रणवन्यासाः गायत्र्यक्षरन्यासाः शिरोन्यासाश्च क्रमेण प्रातःसन्ध्यावत्कार्याः । तत आवाहनम्-वृद्धां सरस्वतीं कृष्णां पीतवस्त्रां चतुर्भुजाम् । शङ्खचक्रगदापद्महस्तां गरुडवाहिनीम् ॥ सामवेदकृतोत्सङ्घां वनमाळाविभूषिताम् । वैष्णवीं विष्णुदैवत्यां विष्णुलोकनिवासिनीम् ॥ आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं विष्णुमण्डलात् । आगच्छ वरदे देविद्यक्षरे विष्णुवादिनि । भारति छन्दसां मातर्विष्णुयोने नमोऽस्तु ते ॥ ततः प्रातसन्ध्यावत्प्राणायामं कृत्वा अम्बुप्राशनम्-अग्निश्चमेति नारायण ऋषिः अग्निर्देवता अनुषुप्त-न्दः अम्बुप्राशने विनियोगः—ॐ अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृ-

१ रेवरस्तमयात्पूर्वं घटिकैका यदा भवेत् । सायंसन्ध्यामुग्नसीत कुर्याद्वोम च पूर्ववत् ॥ शीचं कृत्वा यथान्यायमर्द्धास्तमितभास्करे । सायंसन्ध्यामुपरथाय आसीनस्त्वथ वाग्यतः ॥ अर्द्धास्तमित आदित्ये पथिमाया य उत्तरः । भागस्तसुख आसीनः सावित्रीं वाग्यतो जपेत् ॥ बहिः सन्ध्या दशगुणा हृदप्रवत्तेषु च । सा च तीर्थे शतगुणा सहस्रा जाह्वीतटे ॥ उत्तमा सूर्यमहिता मध्यमा लुम्बास्करा । अधमा तारकोपेता सायंसन्ध्या त्रिवा मता ॥ सध्याकाले व्यतीते तु जपं कृत्वा पुनर्मनः । ऋचं वाचं त्युच जप्त्वा ततः सन्ध्यामुपासते ॥ यदुपस्थकृतं पापं यथ योनिकृतं भवेत् । सायंसन्ध्यामुपस्थाय तेन तस्मात्ममुन्यते ॥ ३ ॥ अग्निवेत्यनुवाकेन सायकाले पिण्डेदपः ॥

तेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यदह्ना पापमकार्षी मनसा वाचा हस्ताभ्यां पदभ्या-
मुदरेण शिश्मा अहस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिदुरितं मयि इदमहं माममृत-
योनौ सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥ एतन्मन्त्रेण जलं प्राश्य तृष्णी द्विरा-
चापेत् ॥ ततो मार्जनम्—अपामङ्गलावादानं जलप्रक्षेपणम् अपो वामहस्ते
गृहीत्वा न्युब्जेन दक्षिणहस्तेनाच्छादनम् अघमर्षणं च प्रातःसन्ध्यावत्कृ-
त्वा गायत्रीमन्त्रेण प्रातःसन्ध्योक्तविधिना सूर्याभिमुखस्तिष्ठन् “विष्णुस्व-
रूपिणे मूर्यनारायणाय नमः इदमध्यं दत्तं न मम” इति वदन्गन्धाक्षतपु-
ष्पयुक्तानि त्रीण्यर्थाणि दद्यात् । दत्ताऽर्घ्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुः श्रोत्र-
स्पर्शनं कुर्यात् । ततो दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा—“ॐ असावादित्यो ब्रह्म”
अनेन मन्त्रेण आत्मनः समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् । ततः सूर्योप-
स्थानं गायत्र्यावाहनं गायत्र्युपस्थानं गायत्रीजपविनियोगं गायत्रीध्यानं
ब्रह्मशापविमोचनं वसिष्ठशापविमोचनं विश्वामित्रशापविमोचनं गायत्र्य-
स्खोपाहरणं जपादौ मुद्राप्रदर्शनं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् । ततो गाय-
त्रीमन्त्रजपार्थे विनियोगं कृत्वा वस्त्राच्छादितां जपमालां नासाग्रे धृत्वा
प्रातःसन्ध्योक्तविधिना गायत्रीजपः कार्यः । ततः पड़ङ्गन्धासं मुद्राप्रद-
र्शनं सूर्यप्रदक्षिणां सूर्यादिदेवानां नमस्कारान् जपनिवेदनं च प्रातःस-
न्ध्यावत्कृत्वा जपार्पणम्—अनेन सायंसन्ध्याङ्गभूतेन वाहुल्यगोत्रधा-
रिण्या गायत्र्या यथाशक्त्या कृतेन जपकर्मणा श्रीभगवान् विष्णुस्वरूपी
सूर्यनारायणः प्रीयता न मम । ततः प्रार्थनां सन्ध्याविसर्जनं गोत्रप्र-
वरोच्चारणपूर्वकमभिवादनम् ईश्वरस्तुतिं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा अर्पण-

१ गृहपरिशिष्टे-अथाचम्य दर्भपाणि. पूर्णमुदकाङ्गलिमुदृत्यादित्याभिमुखः स्थित्वा प्रणव-
व्याहृतिपूर्वैया सावित्र्या त्रिर्ध्यं निवेद्य क्षिपेत् । कालातिक्रमे-कालातिक्रमणे चैव त्रिसंध्यमपि
सर्वैदा । अर्धमेकाधिकं दद्याद् भानोर्व्याहृतिपूर्वकम् ।

म्—अनेन सायंसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान्विष्णुस्वरूपी पर-
मेश्वरः प्रीयता न मम । ततो द्विराचमनम्—ॐकेशवाय नमः स्वाहा ।
ॐनारायणाय नमः स्वाहा । ॐाधवाय नमः स्वाहा । हस्तप्रक्षाल-
नम्-ॐगोविन्दाय नमः ॥ ॐविष्णवे नमः ॥ ॐविष्णवे नमः ॥
ॐविष्णवे नमः ॥ इति सायंसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ २९ ॥ अथ शयनविधिः ॥

सायंसन्ध्यादि निर्वर्त्य प्राङ्मुखमुद्धृत्यैर्वं वादीपं प्रज्वालय स्तुवीत
यथा—दीपज्योतिः परब्रह्म दीपज्योतिर्जनार्दनः । दीपो हरतु मे पापं
सन्ध्यादीप नमोऽस्तु ते ॥ शुभं करोतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदम् ।
शत्रुवुद्धिविनाशं च दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ॥ इनि स्तुत्वा नत्वा तत्स-
न्धिवात्मादिकानां कुशलाभिवादनं कुर्यात् । पश्चाद्गृहदेवादीनां पञ्चोप-
चारैः पूजां कृत्वा सायंभोजनं कृत्वा स्तोत्रपाठादिना ग्रन्थाद्यवलोकना-
दिविद्याभ्यासेन वा प्रथमयामपतिक्रामेत् । शयनात्प्राक् हस्तौ पादौ
प्रक्षालय जलपूर्णकुम्भं शिरःस्थाने निधाय रात्रिसूक्तं पठेत्-ॐआ रात्रि-

१ सन्ध्यातिक्रमणे—सन्ध्याकाले त्विकान्ते स्नात्वा चैव यथाविधि । जपेदष्टशतं देवीं ततः
सन्ध्या समाचरेत् ॥ एकाहं चात्यतिक्रम्य सन्ध्यावन्दनकर्म च । अहोरात्रोषितो भुक्त्वा
गायत्र्या अयुतं जपेत् ॥ द्विरात्रे द्विगुणं प्रोक्तं त्रिरात्रे त्रिगुणं भवेत् । त्रिरात्रानन्तरं चेस्याच्छ्रद्ध
एव न संशयः ॥ २ चतुर्थप्रथमी यामो विद्याभ्यासैर्नयेनिधि । प्रहरद्वयशायी तु व्रद्धभूयाय
कल्पते ॥ उपास्य पथिमां सन्ध्यां हुत्याऽमीस्तानुग्रास्य च । भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृसोऽथ
संविशेत् ॥ ३ आयुर्दः प्राङ्मुखो दीपो धनदः स्याद्गृहमुखः । प्रत्यष्टमुखो दुखदोऽसी
हनिन्दो दक्षिणामुखः ॥ ४ नृणां भोजनकाले तु यदि दीपो ब्रिनश्यति । तदां पाणिना
स्फृट्वा सावित्रीं मनसा स्मरेत् ॥ पुनर्दोपं ततो लब्ध्वा शेषं भुजीत कामतः । अन्यदन्तं न
भोक्त्वं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

पात्मिवृष्टः रजः पितुरप्पायि धामभिहं ॥ दिवः सदा^१ सि वृहती विव-
 तिष्ठसु^२ आ त्वेषं वैर्तते तमः ॥^३ ॥ उषुस्तश्चि त्रमाभरा सम्बद्धयं व्वाजिनी-
 वति ॥ ये न तोकश्च तनयश्च धापहे ॥^३ ॥ अँनमो नन्दीर्खराय । जले
 रक्षतु वाराहः स्थले रक्षतु वामनः । अटव्या नारसिंहश्च सर्वतः पातु
 केशवः । जले रक्षतु नन्दीशः स्थले रक्षतु भैरवः । अटव्या वीरभद्रश्च
 सर्वतः पातु शङ्करः ॥ अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः ।
 वीभत्सुविंजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः ॥ तिस्रो भार्याः कफलस्य
 दाढिनी मोहिनी सती । तासां स्परणपात्रेण चोरो गच्छति निष्फलः ।
 अगस्तिर्मध्यवश्वैव मुचुन्दो महावलः । कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते
 सुखशायिनः ॥ गारुडमन्त्रान्पठेत्—नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो
 निशि । नमो^३ स्तु नमदे तु भयं त्राहि मां विषसर्पतः ॥ सर्पापसर्प भद्रं
 ते दूरं गच्छ महाविष । जनमंजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्पर ॥
 आस्तीकवचनं श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते । शतधा भिद्यते मूर्ध्नि
 शिशवृक्षफलं यथा ॥ यो जरत्कारुणा जातो जरत्कन्यां महायशाः । तस्य
 सर्पो^४ पि भद्रं ते दूरं गच्छ महाविष ॥ एतान् गारुडमन्त्रास्तु निशायां
 पठते यदि । मुच्यते सर्ववाधाभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ इति पठित्वा
 समाधिस्थमव्ययं विष्णुं नमस्कृत्य एककाष्ठभवायाम् अदग्धायां
 नान्यत्रणोपसेवितायां शुचिरूपायां शुचिदेशस्थापितायां शुचिवस्त्रावृता-
 याम् अभग्नायाम् आस्तृतायां जन्तुरहितायां शश्यायां प्राच्यां याम्यायां
 वा शिरःकृत्वा शुचिर्नार्दिकरचरणो^५ नमो^६ नैलाभ्यक्तशिरा भार्यया सह
 पृथक् वा स्वपेत् । महादेवालये भस्मनि दिवा सन्ध्यायां शून्यालयश्च—

^१ नमो नन्दीश्वरायेति प्रोक्त्वा स्वपति यो नर । तस्य कूर्माण्डराजे+यो न भविष्यति वै भयम्॥

शानचतुष्पथसर्पं गृहकूलमहावृक्षच्छायालोष्टपाषाणवल्मीकिभूतयक्षा-
आयतनेषु तथा देवविप्रगुरुणामुपरि उच्चिष्ठो नग्न आद्रवासा न स्वपेत् ।
निद्रासपये तांवूलं त्यजेत् । उपानहौ वेणुदण्डं ताम्बूलादीनि समीपे
स्थापयेत् ॥ इति शयनविधिः ॥

॥ ३० ॥ अथ संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

विच्छिन्नम् अधोयातं भुक्त्वा निर्मितं तथा चितिकाष्टुचितिधूमच-
ण्डालरजस्वलाशवसूतिकास्पर्शं तथा कण्ठलभ्वितत्वाद्यकृत्वा मलमू-
त्रोत्सर्गं तथा जननशावैशौचयोरन्ते तथा मासचतुष्टयान्ते च
यज्ञोपवीतं त्यक्त्वा नूतनं धार्यम् । तत्र प्रयोगः— स्लात्वा शुद्धवस्त्रं
परिधाय आसने उपविश्य भस्मधारणं शिखावन्धनं च कृत्वा आच-
मनं प्राणायामं च कृत्वा संकल्पं कुर्यात् । अद्य पूर्वोच्चरितं अमुकमासे
अमुकपक्षे अमुकतिथौ मम अमुकवासरे एवं ग्रहगणविशेषेण विशिष्टायां
शुभपुण्यतिथौ मम अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकशर्मणः (अमुकवर्मणः
अमुकगुप्तस्य वा) श्रौतस्मार्तकर्मानुष्टानसिद्धवर्थम् अमुककर्माङ्गत्वेन
नूतनयज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये । अथ तत्र प्राक् यज्ञोपवीतप्रक्षालनम्-
ॐ आपो हिष्टा० ॥ ॐ शावैः शिवत्मो० ॥ ॐ तस्माऽरंज्ञ० ॥ ततो
यज्ञोपवीतं करसंपुटं कृत्वा दशवारं गायत्रीमन्त्रेण अभिमन्त्रयेत् । ॐ भू-
भुवुर्द्भुवु + तत्संवितुर्वर्षे ष्यं भग्गोद्देवस्यधीयहि । धियो योनं + प्रचेदयात् ॥
॥ ३५ ॥ ततस्तन्तु ग्रन्थिषु देवतावाहनम् । ॐ प्रथमतन्तौ ॐ काराय नमः

१ नूतनयज्ञोपवीतधारणस्य समन्त्रको वित्तृतप्रयोगस्तु ध्रावणीप्रयोगे (पृ. २८०)
दृष्टव्यः ॥ २ सूतके मृतके चैव गते मासचतुष्ये । नवयज्ञोपवीतानि वृत्वा जीर्णानि सन्त्यजेत् ॥
विना यज्ञोपवीतेन विष्णुत्रोत्सर्गकृद्यदि । उपवासद्वयं कृत्वा दानेहोमैस्तु शुद्धयति ॥

ॐकारमावाहयामि ॥ १ ॥ द्वितीयतन्तौ अग्रये नमः अग्निम् आ० ॥ २ ॥
 तृतीयतन्तौ नागेभ्यो नमः नागान् आ० ॥ ३ ॥ चतुर्थतन्तौ सोमाय
 नमः सोमम् आवाहयामि ॥ ४ ॥ पञ्चमतन्तौ पितृभ्यो नमः पितुन् आ०
 ॥ ५ ॥ षष्ठतन्तौ प्रजापतये नमः प्रजापतिम् आ० ॥ ६ ॥ सप्तमतन्तौ
 अनिलाय नमः अनिलम् आ० ॥ ७ ॥ अष्टमतन्तौ यमाय नमः यमम्
 आ० ॥ ८ ॥ नवमतन्तौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान् देवान् आवाहयामि
 ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीतग्रांथितद्ये ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यो नमः ब्रह्मविष्णुरुद्रान् आव-
 हयामि ॥ आवाहितदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ इति देवानावाह-
 यित्वा प्रतिष्ठाप्य ततः पूजनं कुर्यात् ॥ प्रणवाद्यावाहितयज्ञोपवीतदेव-
 ताभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । (वा मानसोपचारैः संपूज-
 येत् ।) अथ सूर्यप्रदर्शनम् । ॐतच्छ्रुत्वैऽ० । यज्ञोपवीतधारणम्—यज्ञोपवी-
 तमिति मन्त्रस्य घरमेष्टी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवता त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवी-
 तधारणे विनियोगः । ॐयज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुर-
 स्तात् । आयुष्यमउयं प्रतिमुश्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं वलमस्तु तेजः । यज्ञोप-
 वीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनहामि ॥ दक्षिणहस्ते धृत्वा प्रतिय-
 ज्ञोपवीतम् आचमनं कुर्यात् । अथ जीर्णयज्ञोपवीतत्यागः—एतावद्विनप-
 यंतं ब्रह्म त्वं धारितं मया । जीर्णत्वात्त्वत्परित्यागो गच्छ सूत्रं यथासु-
 खम् ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्यं शुद्ध-
 भूमौ त्यजेत् । पश्चात् यथाशक्ति गायत्रीमन्त्रजपं कुर्यात् । अनेन नूतन-
 यज्ञोपवीतधारणार्थकृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपकर्मणा श्रीसविता देवता
 प्रीयतां न मम ॥ पुनः—अनेन नूतनयज्ञोपवीतधारणाख्येन कर्मणा मम
 श्रौतस्मात्कर्मानुष्टानसिद्धिद्वारा श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीतधारणविधिः ॥

॥ ३१ ॥ अथ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे विशेषप्रयोगः ॥

यज्ञोपवीतं प्रमादाद्वतं चेत्तुष्णीं लौकिकं धृत्वा सङ्कल्पः—अत्राद्य०
अमुकपासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे मम यज्ञोपवीतनाशज-
न्यदोषनिवारणार्थप्रायश्चित्ताङ्गभूतम् आज्यहोममहं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य कुण्डे स्थण्डिले वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य मन्त्रचतुष्प्रयेन चतस्र आज्याहुती-
र्जुहुयात्—ॐ नो ज्योतिर्ज्ञषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं सामपन्दधातु । स्वाहा
या इष्टा उपसो निम्रुचश्च ताः सन्दधामि हविषा धृतेन स्वाहा ॥ १ ॥
ॐ अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ २ ॥ ॐ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ ३ ॥ ॐ अदित्य व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ ४ ॥ इति हुत्वा पूर्वोक्तविधिना नूतनम् उपवीतं धारयेत् ॥

अथान्यप्रकारः—अद्यपूर्वोक्तारित० शुभपुण्यतिथौ मम यज्ञोपवीत-
नाशजन्यदोषनिरासार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति सङ्कल्प्य आचार्यवर-
णाग्निप्रतिष्ठाद्याज्यभागान्ते सवितारं गायत्र्या तिलैराज्येन चाष्टो-
त्तरशतं सहस्रं वा जुहुयात् । ततः पूर्वोक्तविधिना नूतनं धृत्वा
अतिकान्तं सन्ध्याद्याचरेत् ॥ यज्ञोपवीतहीनः क्षणं तिष्ठेच्छतगायत्री-
जपः । यज्ञोपवीतं विना मोजने विष्णूत्रकरणे वा गायत्र्यष्टुपसहस्रं जपः ।
यज्ञोपवीतं विना जलेषाने एकेनोपवासेन पञ्चगव्यपानेन च शुद्धयति ।
वामस्कन्धात्कूर्परे मणिवन्धान्ते वा पतिते यथास्थानं धृत्वा त्रीन्पट्
वा यथाक्रमं प्राणायामान्कृत्वा नवं धारयेत् । कोपादिना स्वर्यं यज्ञो-
पवीतत्यागे पूर्ववल्लोकिकं धृत्वा प्रायश्चित्तान्ते नवं धारयेत् । ब्रह्मचारिण

१ विना यज्ञोपवीतेन विष्णूत्रोत्सर्गकृद्यदि । उपवासद्वयं कृत्वा दानेहोमेभु शुद्धयति ॥

२ दिना यज्ञोपवीतेन तीर्थं यः पिबते द्विजः । उपवासेन चैकेन पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥

एकं यज्ञोपवीतं स्लातकस्य द्वे उत्तरीयाभावे तृतीयकम् । आयुष्कामस्य त्र्यधिकानि बहूनि यज्ञोपवीतानि । कण्ठादुत्तार्यं क्षालने पुनःसंस्कारः ॥

॥ ३२ ॥ सूतके सन्ध्याविधिः ॥

तूर्णीं त्रिराचम्य प्राणैनायम्य आपोहिष्टेति मार्जनमन्त्रान्मनसोचार्यं मार्जयेत् । गायत्रीमन्त्रं सम्यगुच्चार्यं सूर्यायाध्यं दद्यात् । जलेन प्रदक्षिणं कृत्वा गायत्रीजपं मनसा दर्शनारं कृत्वा सूर्यं ध्यायेन्नमस्कुर्यात् ॥ अशौचे होम (वैश्वदेव) दानप्रतिग्रहस्वाध्यायपरान्नभक्षणादि न कुर्यात् ॥

॥ ३३ ॥ अथ सूत्रोक्तिकालसन्ध्याप्रयोगः ॥

भस्मधारणम्—ॐयुषुषं जुमदंग्रेहं-ललाटे । कृश्यपस्य त्र्यायुषम्-ग्रीवायाम् । यद्वेष्टुपु ऋशयुषम्-वाहोः । तन्नोऽस्तुत्र्यायुषम्-हृदये । आचमनम्—ॐआमागन्यशसा सद्गुरुज वर्चसा । तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टं तनूनाम् ॥ इत्यनेन मन्त्रेणाचम्य गायत्रीमन्त्रेण शिखां बद्धा प्राणायामः—ॐभूः ३५भूः ३५स्वः ३५महः

१ उपवीतद्वयं धार्यमेकं नैव च धारयेत् । तृतीयं चोत्तरीयं स्याद्वृक्षाभावे विधीयते । २ कठाः काष्वाक्षं चरका विप्रा वाजसनेयका । बहुचाः सामगार्वव ये चान्ये यजुःशाखिन । कण्ठादुत्तार्यं सूत्रं तु पुन खंस्कारमहति ॥ ३ सन्ध्यामिष्टं चरं होमं यावज्जीवं समाचरेत् । न त्यजेसूतके वापि त्यजन्नाच्छेदधो द्विज ॥ ४ सूतके मृतके चैव सन्ध्याकर्म समवेरत् । मनसो-चारेणमन्त्रान्प्राणायाममृते द्विज ॥ श्रुति—अदृह.सन्ध्यामुपासीत ॥ ५ सूतके मृतके कुर्याद्वाणा-यामममन्त्रकम् । तथा मार्जनमन्त्रोच्चं मनसोचार्यं मार्जयेत् ॥ ५ गायत्रीं सम्यगुच्चार्यं सूर्याध्यं निवेदयेत् । उपस्थान नैव कार्यं मार्जनं तु कृताकृतम् ॥ ६ ॥ धर्मसिंघीकेचिन्मनसा दश-गायत्रीजपः कार्यं इत्याहुः ॥ ७ पैठीनसिः:- सूतके सावित्र्या जलं प्रक्षिप्य सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् । ८ का० परिशिष्टसूत्रे—उत्तीर्यं धीते वाससी परिधार्यं सृदोरुकरौ प्रक्षाल्याचम्य त्रिरायम्यासून्पुष्पा-प्यम्बुमिश्राध्युवै क्षिप्त्वोर्ध्वं वै ध्यायन्नमुदुर्त्यं चित्रं तष्ट्वुरिति गायत्र्या च यथा-शक्ति । आचम्य प्राणान्संमृताति आचामेति आमागन्यशसेति ॥ न्यासाः—वाङ्म आस्ये नसो प्राणोऽक्षणाः कर्णयोः श्रोत्रं वाहोर्लम्बूर्णोरोजोऽरिष्टानि मेद्वानि तनूतन्वा मे सह सन्तु ॥

ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्संवितुर्वरेण्यं भग्नों दुवस्यधीमहि ॥
 धियुषो योने प्रचुदेयात् ॥ ३५ ॥ ॐ आपोज्योतीरसो मृतं ब्रह्मभूतः स्व-
 रोम् । एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः क्रपेण त्रिवारं पठेत् । न्यासाः-वा-
 ङ्गाऽआस्येस्तु-मुखं कराग्रेण स्पृशेत् । न सोमे प्राणोस्तु-तर्जन्यद्वा-
 ष्टाभ्यां नासारन्धद्रयं स्पृशेत् । अक्षणीमे चक्षुरस्तु-अनामिकाङ्गुष्टाभ्यां
 चक्षुर्द्रयं स्पृशेत् । कर्णयोमे श्रोत्रमस्तु-पद्यमाङ्गुष्टाभ्यां कर्णों स्पृशेत् ।
 वाह्नीमे बलमस्तु-कराग्रेण वाहृ स्पृशेत् । ऊर्वोमेऽओजोस्तु-युगप-
 द्धस्तेनोरु स्पृशेत् । अरिष्टानि मेङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह सन्तु-शिरः-
 प्रभृतिपादान्तानि सर्वाङ्गन्युभ्यां हस्ताभ्यामालभेत् ॥ सङ्कल्पः—
 ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातः सन्ध्योपासनमहं करिष्ये । अर्द्धदानम्-
 ॐ भूर्भुवुर्द्वस्तु-तत्संवितुर्वरेण्यमभग्नों दुवस्य धीमहि ॥ धियुषो यो न-
 प्रचुदेयात् ॥ ३५ ॥ अनेन मन्त्रेणार्द्धत्रयं दद्यात् ॥ सूर्योपस्थानम्-ॐ-
 द्वद्वयन्तपसुस्परिस्त्रु-पश्यन्तुऽउत्तरम् ॥ दुवन्देवत्रा सूर्यमन्दमुञ्यो-
 तिरुत्तमम् ॥ ३६ ॥ ॐ उद्गुच्यज्ञातवैदसन्देवं वैहन्ति कुतवं ॥ इशे
 विश्वाय सूर्यम् ॥ ३७ ॥ ॐ चित्रन्देवानामुंदगादनीकुञ्जकुर्मित्रस्य
 वृहणस्याग्नेः ॥ आप्तादद्यावापृथिवीऽन्तरिक्षाङ्गुष्ठवृष्टिः आत्माजगत-
 स्तस्त्युपश्च ॥ ३८ ॥ ॐ तत्त्वक्षुर्देवहितम्पुरस्तोच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येम
 शुरदं-शुतज्जीवेम शुरदं-शुतदृशृण्याम शुरदं-शुतम्पव्रंवामशुरदं-
 शुतमदीनादं स्याम शुरदं-शुतम्भूष्मश्च शुरदं-शतात् ॥ ३९ ॥ इत्युपस्थाय
 गायत्रीमन्त्रजपः कार्यः ॥ अर्पणम्-अनेनाष्टोत्रशतसङ्ख्याकेन
 गायत्रीजपाख्येन कर्मणा श्रीसविता देवता प्रीयतां न मम ॥

॥ इति सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ अथ नैमित्तिककर्मात्मको द्वितीयविभागः ॥

तत्र मस्मोच्चूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्वयादिमहान्यासस-
मन्वितपञ्चवक्त्रपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

श्रीगणेशाय नमः । सम्भूतसम्भारः परिहिताहतसोत्तरीयशुक्लवासाः
दक्षिणपार्श्वे बद्धशिखाभिन्नकेशः सब्ये पाणौ कृतकुशोपग्रहो दक्षिणे
पाणौ धृतपवित्रो यजमानः श्रीपण्ड्यादिप्रशस्तदारुनिर्मिते कुशोत्तरक-
म्बलाद्यास्तुते स्वासने प्राङ्मुख उद्भूमुखो वा उपविश्य स्वदक्षिणतः
पत्नीं चोपवेश्य स्ववामभागे अग्रोदककलशस्य स्वदक्षिणभागे घण्टादिपू-
जोपकरणानां पुरतो गन्धादिपात्राणां च स्थापनं कुर्यात् । करादिक्षाल-
नार्थपात्रं स्वपृष्ठतः स्थापयेत् ॥ धृतदीपस्याभावे तिलैलदीपस्थापनम् ॥
आचम्य प्राणानायम्य । उँद्वौशान्तिं० यतोयतद० सुशान्तिर्भवतु ।
ॐश्रीगुरुभ्यो नमः । ॐसिद्धिबुद्धिसहितश्रीमन्महागणाधिपतये नमः ।
ॐलक्ष्मीनारायणभ्यां नमः । ॐउमामहेश्वराभ्यां नमः । ॐशशीपुरन्दरा-
भ्यां नमः । सुमुखशैकदन्तश्च ० । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो० । विद्यारम्भे० । शु-
क्राम्बरधरं० । अभीप्सितार्थ० । सवमङ्गल० । सर्वदा सर्वकार्येषु० । तदेव-
लग्नं० । लाभस्तेषां० । यत्र योगेश्वरः कृष्णो० । सर्वेष्वारब्धकार्येषु० । विना-
यकं गुरुं० । सङ्कल्पः—विष्णुविष्णुविष्णुः इत्यारभ्य शुभपुण्यतियौमम
सभार्यस्य सापत्यस्य सवान्धवस्य श्रीमहारुदप्रसादद्वारेण दीर्घायुः-
सुपुत्रसन्ततिप्राप्तिद्वारा एतज्जन्मकृतजन्मान्तरार्जितसकलकल्पणनिवृत्त्य-
र्थं कर्मणा ह्याक्रियमाणभूतानेकमहाग्रहभूतादिवाधानिरसनार्थं स-
च्चिदानन्दानन्ताद्याखण्डाचलाजाक्रियकूटस्थाच्युतत्रह्यात्मज्ञानरहितस्य
स्वश्रिया स्वविषयावस्तुरूपाविद्याविलसितसंसारचक्रभुक्तनानादेहस्य

इदानीं केनचित्पुण्यपुज्ञातिशयेन प्राप्तनरकुलायस्य तत्र स्वकर्चन्दन-
वनितादिप्राप्तनानेन्द्रियकलाजलसत्त्वजादेहात्माभिमानस्य मरीचितोय-
सन्निधनानाविषयसुखासक्ततया जातकायाद्यरिष्टर्गकृतमूर्छाकुलस्य
श्रुत्या प्रोचनार्थं प्रद्योतितस्वर्गादिफलानुसन्धानभिनिविष्टतया कृत-
नानाकर्मजातस्य स्वर्गादिप्राप्तावपि नश्वरत्वात्केनचिदपि प्रकारेण सु-
खमलभमानस्य अधुना केनचित्प्रारब्धसंस्कारेण प्राप्तप्रसादादाचार-
श्रोत्रियशमदमादिसंपन्नब्रह्मात्मज्ञाननिष्ठसाधुसङ्गतस्य तन्मुखपङ्कज-
निःसृतभगवद्गुणकथापकरन्दश्रवणपुटकृतपानजातसन्तोषस्य निर्विं-
कल्पनिर्विंकारनिरामयनिरालम्बनिर्वाणरूपस्यात्मसुखानुभवलालसत-
यैहिकामुष्मिकनानाविधजातवैराग्यभाग्योदयस्य “चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञान-
प्राप्तावात्मसाक्षात्कारताभवती” तिन्यायात् चित्तशोधकधर्मसाधन आत्म-
ज्ञानप्रकाशात्मरूपसंसिद्धयैअखण्डाव्यभिचारिण्या भक्त्या नित्यानन्द-
निर्मलकीर्तिनामरूपगुणातिरिक्तभक्तजनसंस्तुतिनिरस्तिगृहीतसदाशिव-
स्वरूपश्रीमत्कर्पूरगौरदृष्टभवाहनगौरीदेहार्द्धधारिसच्चिदानन्दमूर्तिप्रेरण-
या श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं तथा च श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्त्यर्थं
देशकालाद्यनुसारतो यथाशक्ति भस्मोद्भूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्धि-
भूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तर्मातृकावहिर्मातृकापूर्वकमहान्याससमन्वितपञ्चव-
क्त्रपूजनपूर्वकम् अमुकरुद्रेण रुद्राभिषेकं (क्रत्विग्न्द्वारा वा) करिष्ये ॥
तदङ्गत्वेन ग्राहणवरणं पूजनं च करिष्ये ॥ कलशाराधनपूर्वकम् क्रत्विजो
वृत्त्वा क्रत्विभिः साकं भस्मोद्भूलनादि कुर्यात् ॥

॥ ३४ ॥ अथ भस्मोद्भूलनप्रयोगः ॥

सद्योजातमित्यस्य सद्योजात क्रपिः त्रिष्टुप्तुन्दः ब्रह्मा देवना

वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः विष्णुर्देवता अघोरेत्यस्य
अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः
गायत्री छन्दः रुद्रो देवता ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
रुद्रो देवता सर्वेषां भस्मपरिग्रहणे विनियोगः—ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि
सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय
नमः ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदृपनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ अघोरे-
भ्योथ घोरभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽ-
अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्वहे । महादेवाय धीमहि । तत्त्वो रुद्रः
प्रचोदयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपति-
ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽअस्तु सदाशिवोम् ॥ इतिपञ्चभिर्मन्त्रैर्न-
र्यसम्भवस्यावसर्थ्यसम्भवस्य वा भस्मनः सव्यहस्ते परिग्रहणं दक्षिण-
हस्तेनाच्छादनम् ॥ अग्निरित्यादिभस्माभिमन्त्रणमन्त्राणां पिप्पलाद-
ऋषिः गायत्री छन्दः कालाग्निरुद्रो देवता भस्माभिमन्त्रणे विनियोगः ।
ॐ अग्निरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म व्योमेति
भस्म सर्वदृढवा इदं भस्म मन एतानि चक्षुषि भस्मानि तस्माद्वतमेत-
त्पाशुपतं यद् भस्मनाङ्गनि संस्पृशेत्तस्माद्वतमेतत्पाशुपतं पशुपाशवि-
मोक्षायेति मन्त्रेण त्रिकृत्वा भस्मनोऽभिमन्त्रणम् ॥ आपोज्योतिरि-
त्यस्य प्रजापतिर्कृषिः यजुर्ब्रह्माग्निवायुसूर्याश देवताः भस्मन्यपामासे-
चने विनियोगः—“ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम्” इतिमन्त्रे-
ण जलाधिपं विष्णुभिर्ध्यायन्भस्मन्यपामासेचनम् । ॐ नमः शिवायेति
षष्ठकरेण संमर्दनम् । सर्वाङ्गे भस्मोद्भूलनम्—ईशान इत्यस्य ईशान

ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता शिरासि भस्मोद्भूलने विनियोगः ।
 ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपति-
 ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवोम्—इतिमन्त्रेण शिरासि । तत्पुरुषाये-
 त्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता मुखे भस्मोद्भूलने
 विनियोगः—ॐ तत्पुरुषाय विद्धहे महादेवाय धीमहि । तन्मो रुद्रः
 प्रचोदयात्—मुखे । अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता हृदये भस्मोद्भूलने विनियोगः । ॐ अघोरेभ्योथ घोरेभ्यो
 घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तुरुद्ररूपेभ्यः—हृदये ।
 वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः विष्णुर्देवता गुह्ये भस्मो-
 द्भूलने विनियोगः—ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
 नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
 बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः गुह्ये । सद्यो-
 जातमितिसद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता पादयोर्भस्मोद्भूलने
 विनियोगः—ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे
 भवेनातिभवे भवस्त्र मां भवोद्भवाय नमः-पादयोः । प्रणवेन (ॐ) प्रस्त-
 कादिपादतलपर्यन्तं सर्वाङ्गे । तत्त्विपुण्ड्रधारणम्-मानस्तोक इत्यस्य
 कृत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता भस्मोद्भूरणे विनियोगः ।
 ॐ मानस्तो० ॥ १६ ॥ इत्यनेन भस्मोद्भूरणम् । त्यम्बक्षमित्यस्य
 वसिष्ठ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः त्यम्बक्षो रुद्रो देवता त्यायुषमित्यस्य
 नारायण ऋषिः उष्णिकछन्दः आश्वीर्देवता भस्मना त्रिपुण्ड्रधारणे
 विनियोगः । ध्यानम्—यास्य प्रथमा रेखा सा गाहूपत्यश्वाकारो रजो
 भूलोकश्वात्मा क्रियाशक्तिक्रांवेदः प्रातःसवनं महादेवो देवता । यास्य
 द्वितीया रेखा सा दृक्षिणाप्रिरुक्ताः सर्वमन्तरिक्षमन्तरात्मा चेच्छाश-

किर्यजुवेदो माध्यान्दिनं सबनं महेश्वरो देवता । यास्य तृतीया रेखा सा आहवनीयो मकारस्तमो द्यौः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृती-यसबनं शिवो देवता । इति ४यायन्-ॐत्यम्बकं यजामहे० । ॐत्यायुषं जपदग्नेरितिद्वाभ्यामृग्भ्यां मध्यमाङ्गुलिभिस्तुष्टिः शिरसि त्रिपुण्ड्रधा-रणम् ॥ एवमेताभ्यामृग्भ्यां नेत्रयुग्मप्रमाणं भुवोरन्तरं यावत्त्रिपुण्ड्रं ललाटे । एताभ्यामेव ऋग्भ्यां तथैव वक्षसि । एवमेव दक्षिणोत्तरयोः स्कन्धयोश्च । एवं पञ्चसु स्थानेषु भस्मना त्रिपुण्ड्रधारणम् ॥

॥ ३५ ॥ अथ रुद्राक्षमालाधारणप्रयोगः ॥

स्वपुरतः पात्रे रुद्राक्षान्निधाय जलेन सम्प्रोक्ष्य गन्धपुष्पैरभ्यच्छ्य ध्यानम्-विविक्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशिरःशरीरः । अत्याश्रपस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुद्ध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य ॥ हत्पुण्डरीकं विरुजं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकम् । तथादि-मध्यान्तविहीनमेकं विभुं चिदानन्दमरूपमञ्जुतम् ॥ उमासहायं पर-मेश्वरं प्रभुं त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तम् ॥ इति उमासहायं शिवं ध्यात्वा-ॐत्यम्बकं यजामहे इत्यनेन शैवषडक्षरेण वा मन्त्रेण प्रतिष्ठित-रुद्राक्षधारणम् ॥ प्रतिष्ठामन्त्रयोरन्यतरेण मन्त्रेण वा कण्ठे मस्तके कर्णयोः करयोर्बाह्वोर्नयनयोः शिखायां वक्षसि च धारयेत् ॥

१ यद्वा ललाटे बाहुहृदये नाभौ चेत्येव पञ्चसु स्थानेषु त्रिपुण्ड्रधारणम् । इदं भस्मधारणं त्रिपुण्ड्रधारण च चतुराश्रमिणा साधारण नित्यं च । भस्मोद्गुलनेऽशक्त्वेच्छिरोलसाटवक्षः-स्कन्धेषु त्रिपुण्ड्रधारणमेव कुर्यादिति रुद्रकन्त्पद्मुमे ॥ २ इति जाबालोपनिषदि ॥ ३ रुद्राक्ष-धारणनिर्णयः-रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशनैवैरिमितान्मस्तके विशींती द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे करयुगलकृते द्वादशै द्वादशैव । बाहोरिन्दोऽकलौभिन्नयनयुगलकृते शेषकमेकं शिखायां वक्षस्यष्ट-धिकं च । कलयति शैर्तकं स स्वयं नीलकण्ठः ॥ बाहोरिन्दो कलाभि पृथगय च शिखासूत्रयोरेकमेकम्-इत्यपि पाठः ॥

॥ ३६ ॥ अथ भूशुद्धिप्रयोगः ॥

हस्ते जलमादाय-अँनमो भगवते रुद्रायेति दशाक्षरमन्त्रस्य प्रजापति-
ऋषिः रुद्रो देवता विराट् छन्दः आचमने प्राणायामे च विनियोगः ।
अँनमो भगवते रुद्राय स्वाहा । अँनमो भगवते रुद्राय स्वाहा । अँनमो
भगवते रुद्राय स्वाहा । हस्तप्रक्षालनम्-अँनमो भगवते रुद्राय । प्राणा-
यामः-अँनमो भगवते रुद्राय । अँनमो भगवते रुद्राय । अँनमो भगवते
रुद्राय ॥ हस्ते जलमादाय-रुद्राभिषेकं कर्तुं योग्यतासिद्धये ऋत्विग्मिः
सहाई भूशुद्धिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तमार्त्काशहिर्मातृकान्यासान्महा-
न्यासांश्च करिष्ये । नमस्कारः । दासिणे-अँसरस्वत्यै नमः । अँशङ्ख-
निधये नमः ॥ वार्मभागे-अँलक्ष्म्यै नमः ॥ अँपद्मनिधये नमः ॥ आसनम्-
पृथिव्यत्वयेतिमेरुपृष्ठऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छन्दः आसने विनियोगः ।
अँपृथिव्यत्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मा-
देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥ प्रार्थना-अँविश्वशक्त्यै नमः । अँमहाशक्त्यै
नमः । अँकूर्मासनाय नमः । अँयोगासनाय नमः । अँअनन्तासनाय
नमः । अँविमलासनाय नमः । मध्ये-अँपरमसुखासनाय नमः ।
अँभूर्मुखःस्व आत्मासनाय नमः-इतिमन्त्रेण पुष्पादिना आत्मनः
आसनदानम् ॥ शिखावन्धनम्-चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजः
समविन्ते । तिष्ठ देवि शिखावन्धे तेजोवृद्धिं कुरुप्व मे ॥ अङ्गुष्ठमात्रा-

१ परशुरामकारिकायाम्-भूरसीति च भूशुद्धिः कार्या कार्यस्य सिद्धये । २ रामतपि-
न्याम्-देवो भूत्वा यजेद्देवं नादेवो देवमर्चयेत् । देवार्चयोग्यताप्राप्त्यै भूतशुद्धे समाचरेत् ।
भूतशुद्धे विधायैव प्राणस्यापनमाचरेत् । एवं प्राणान्त्रप्रतिष्ठाप्य मातृकान्यासमाचरेत् ॥ रुद्रक्ल्य-
द्वमस्याभिषेकयरिच्छेदे-भूतशुद्धयादिकं कार्यमिति परशुरामादयः नैवेति देवयाश्विकनारायणभ-
द्वादयः । हेमाद्री महार्णवे चाप्येवम् । भूतशुद्धयाद्यकरणे न रद्रवैगुण्यं करणे तु फलभूयस्त्वमिति
केचित् ।

शिखां नैर्कृत्यां वद्वा दिग्बन्धः—अपसर्पन्तु०। अपक्रामन्तु०। तीक्ष्णदंष्ट्र०।
 तालत्रयकरणम्—ॐ सर्वभूतनिवारकाय शार्ङ्गाय सशराय सुदर्शनाय
 अस्त्रराजाय हुंफट् स्वाहा ॥ तालत्रयं कृत्वा स्वस्य परितः सर्वादिक्षु
 अस्त्रमुद्रां प्रदर्शयेत् । स्वदक्षिणभागे—ॐ गुरुभ्यो नमः । ॐ परमगुरुभ्यो
 नमः । ॐ परमेष्ठिगुरुभ्यो नमः । ॐ पूर्वसिद्धेभ्यो नमः । ॐ आचार्येभ्यो
 नमः ॥ स्ववामभागे—ॐ गणेशाय नमः । ॐ दुर्गायै नमः । ॐ क्षेत्रपालाय
 नमः । ॐ योगिनीभ्यो नमः । ॐ क्षेत्रेशाय नमः ॥ भूमिताडनम्—
 अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० स्ववामपार्णिना त्रिवारं भूमि ताडयेत् ।
 भूरसीत्यस्य प्रजापतिकृषिः मातृका देवताः प्रस्तारपङ्किःश्छन्दः भूशुद्धौ
 विनियोगः—भूमौ हस्तं कृत्वा—ॐ भूरसु भूमिरस्यादितिरसि व्विश्वधा-
 याविश्वस्य भुवनस्य धर्मा ॥ पृथिवीबृंहच्छपृथिवीन्द्रहपृथिवीमाहिं-
 सी६ ॥१३॥ भैरवनमस्कारः—योभूतानामित्यस्य कौण्डिन्य कृषिः
 नारायणो देवता अनुष्टुप्छन्दः भैरवनमस्कारे विनियोगः—ॐ योभू-
 तानामधिपतिर्षस्मिल्लोकाऽधिष्ठिता॑ ॥ व॒इशे महुतो मृहाँस्तेन
 गृहण्णा॑पि॒स्वामृहम्मायि॑ गृहण्णा॑पि॒त्वामृहम् ॥३०॥ भैरवाय नमः ॥
 इति भूशुद्धिः ॥

॥ ३७ ॥ अथ भूतशुद्धिप्रयोगः ॥

कुम्भकप्राणायामेन मूलाधारात्कुण्डलीं परदेवतां विसतन्तुनिभां
 समुत्पाद्य ब्रह्मरन्ध्रगतां स्मृत्वा हृदयस्थं जीवं प्रदीपकलिकाकारं
 गृहीत्वा सुषुम्णामार्गेण ब्रह्मरन्ध्रं गत्वा ऊँहंसः सोहमिति मन्त्रेण जीवं

१ मूलाधारात्समुत्पाद्य कुण्डलीं परदेवताम् । सुषुम्णामार्गमात्रित्य ब्रह्मरन्ध्रगता स्मरेत् ।
 जीवं ब्रह्मणि स्योज्य हंसमन्त्रेण साधकः ॥

ब्रह्मणि संयोजयेत् । मातृकोपसंहारः—अँक्षकारं हकारे उपसंहरामि ।
 अँहकारं सकारे उप० । अँसकारं पकारे उप० । अँषकारं शकारे उप० ।
 अँशकारं वकारे उप० । अँवकारं लकारे उप० । अँलकारं रकारे उप० ।
 अँरकारं यकारे उप० । अँयकारं मकारे उप० । अँमकारं भकारे उप० ।
 अँभकारं वकारे उप० । अँवकारं फकारे उप० । अँफकारं पकारे उप० ।
 अँपकारं नकारे उप० । अँनकारं धकारे उप० । अँयकारं दकारे उप० ।
 अँदकारं थकारे उप० । अँथकारं तकारे उप० । अँतकारं णकारे उप० ।
 अँणकारं ढकारे उप० । अँढकारं ढकारे उप० । अँडकारं ठकारे उप० ।
 अँठकारं टकारे उप० । अँटकारं बकारे उप० । अँञ्जकारं झकारे उप० ।
 अँञ्जकारं जकारे उप० । अँञ्जकारं छकारे उप० । अँञ्छकारं चकारे उप० ।
 अँचकारं छकारे उप० । अँछकारं घकारे उप० । अँघकारं गकारे उप० ।
 अँगकारं खकारे उप० । अँखकार ककारे उप० । अँककारं आकारे उ० ।
 अँअःकारम् अंकारेउ० । अँअंकारम् औकारेउ० । अँआौकारम् ओकारेउ०
 अँओकारम् ऐकारेउ० । अँऐकारम् एकारे उ० । अँएकारं लृकारे उ० ।
 अँलृकारं लृकारे उ० । अँलृकारम् ऋकारेउ० । अँऋकारम् ऋकारेउ० ।
 अँऋकारम् ऊकारे उ० । अँऊकारम् ऊकारेउ० । अँउकारम् ईकारे उ० ।
 अँईकारम् इकारे उ० । अँईकारम् आकारेउ० । अँआकारम् अकारेउ० ।
 अँअकारं सहस्रदलाम्बुजाकारे ब्रह्मरन्ध्रे परमात्मनि लयं गत इति
 भावयेत् ॥ शरीरस्यात्मा क्रापिः प्रकृतिश्छन्दः परमात्मा देवता शरीर-
 भूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः । अँपृथ्वीर्वीजमन्त्रस्य ब्रह्मा क्रापिः गायत्री

१ मातृकोपसंहारः: आद्विक्षमूत्रावल्यम् अस्ति केष्वपि प्राचीनप्रन्येषु न दृश्यते तत्र
 मूलं मृग्यम् ॥ २ शरीराकारभूताना भूतानां यद्विशोधनम् । अव्यक्तब्रह्मसम्पर्कास्त्रूतशुद्धिरियं
 मता ॥ भूतशुद्धि विना कर्म क्रियते यज्ञपाटिकम् । तत्सर्वे निष्कर्णं यस्मात्तस्मात्तां पूर्वमावरेत् ॥

चन्दः पृथ्वी देवता पृथ्वीभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—पादादिजानुपर्यन्तं पृथिवीस्थानं चतुरस्त्री पीतवर्णं सविन्दुकं लङ्बीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ वरुणबीजमन्त्रस्य हिरण्यगर्भं ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः वरुणो देवता वारुणिभूतशुद्धयर्थं जपे विनियोगः—जान्वादिनाभिर्पर्यन्तं वरुणमण्डलं घनुषाकारं शुभ्रवर्णं सविन्दुकं वँबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ वहिवीजमन्त्रस्य कश्यप ऋषिः जगती छन्दः जातवेदोऽग्निर्देवता आग्नेयभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—नाभ्यां आरभ्य हृदयपर्यन्तम् अग्निमण्डलं त्रिकोणं रक्तवर्णं सविन्दुकं रङ्गीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ वायुवीजमन्त्रस्य किष्किन्ध ऋषिः वृहती छन्दः वायुर्देवता वायव्याख्यभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—हृदयादौरभ्य भूमध्यपर्यन्तं वायुमण्डलं वर्तुलं धूम्रवर्णं सविन्दुकं यँबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐ आकाशवीजमन्त्रस्य रुद्र ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता आकाशाख्यभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—भूमध्यादारभ्य लळाटान्तपर्यन्तम् आकाशमण्डलं नीरूपम् अवर्णं सविन्दुकं हँबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ततो वायुं सम्यद् निरुद्ध्य पृथिवीम् अप्सु लयं नयेत्—ॐ लँ न्हाँ =हुँ फट् भुवं जले प्रविलापयामि । ततो जलम् अग्नौ

१ परशुराममहाश्वफद्गतौ-पादादिजानुपर्यन्तं भूतत्वं तत्र मण्डलम् । पार्थिवं चतुरस्त्रीजवज्जलाच्छितम् । पीतवर्णं च तद् ज्वात्वा वीजोच्छ्रुतेन वा पुनः । भवितेन च तेनैव पृथिवी प्राभ्यशोधयेत् ॥ २ जान्वादिनाभिर्पर्यन्तम् आपस्तत्त्वं द्वितीयकम् । वारुणं मण्डलं तत्र धनुर्वद्विन्दुलाच्छितम् ॥ वं बीज शुक्रवर्णं तद्ध्यात्वाऽप्स्तेन शोधयेत् ॥ ३ नाभिष्टुप्दयपर्यन्तं तेजस्तत्वं तृतीयकम् । मण्डलं वहिसंज्ञा तत्रिकोणं पद्मलाच्छितम् ॥ रङ्गीज रक्षवर्णं तद्ध्यात्वा तेजस्तु शोधयेत् ॥ ४ हृदयादिभ्रुवोरन्त वायुतत्त्वं चतुर्थकम् । वायव्यमण्डलं तत्र वर्तुलं स्वतिकान्वितम् ॥ धूम्रवर्णं च यं बीजं ध्यात्वा वायु विशेषयेत् ॥ ५ भूमध्याद्वारान्ध्रान्तं व्योमतत्त्वं च पञ्चमम् ॥ हँबीजं निर्मलं ध्यात्वा तेनैव व्योम शोधयेत् ॥ ६ एवंभूतानि सञ्चिन्त्य प्रत्येकं प्रविलापयेत् ॥ भुवं जले जल वह्नौ वह्नि वायौ नभस्यमुम् ॥ विलाप्य खमहकारे महत्तत्वेऽप्याङ्कतम् । महान्तं प्रकृतौ मायामात्मनि प्रविलापयेत् ॥

संहरेत्-ॐ वै ह्रीँ हः फट् जलं शुचौ प्रविलापयामि । ततः अग्नि वायौ
 संहरेत्-ॐ रंहूँ न्हः फट् अग्नि वायौ प्रविलापयामि । वायुम् आकाशे
 लयं नयेत्-ऽङ्गयै न्हैः हुं न्हः फट् वायुम् आकाशे प्रविलापयामि ।
 आकाशम् अहंकारे संहरेत्-ॐ हैं न्हौं न्हः फट् आकाशम् अहंकारे
 प्रविलापयामि ॥ ॐ अहंकारं प्रकृतौ प्रविलापयामि । ॐ प्रकृतिं परमा-
 त्मनि प्रविलापयामि । ततः शिरसि कर्णिकाकेसर्वयुते अष्टदले पद्मे
 चन्द्रसन्निभं चित्प्रकाशितं शिवं स्मृत्वा शुद्धचिन्मयो भूत्वा वामकुक्षि-
 स्थितं कृष्णम् अङ्गुष्ठपरिमाणकं विप्रहत्याशिरोयुक्तं कनकस्तेयवाहुकं
 मादिरापानहृदयं गुरुतल्पकटीयुतं तत्संयोगिषदद्वन्द्वम् उपपातकरोमकं
 खड्गचर्मधरं दुष्टम् अधोवक्रं दुःसदम् पापपूरुषं चिन्तयेत् । यँ इतिवायुवीजं
 नाभौ एकादशवारं स्मृत्वा एनं पापपूरुषं शोषयेत्-ॐ यमितिवायुवी-
 जमन्त्रस्य किञ्चिन्ध कृषिः वृहती छन्दः वायुदेवता पापपूरुषशोषणे
 विनियोगः-नाभिकुहरादुत्थितेन यहावायुना ॐ यै यै यै यै यै यै
 यै यै यै यै (जप्त्वा) ॐ पापपूरुषं शोषयामि ॥ ॐ रमितिअग्निवीज-
 मन्त्रस्य कर्त्तयप कृषिः जगती छन्दः जातवेदोऽग्निदेवता पापपूरुषदहने
 विनियोगः-मूलाधारादुत्थितेन अग्निकलापेन नवरन्त्रप्रविष्टेन ॐ रै
 रै रै रै रै रै रै (जप्त्वा) ॐ पापपूरुषं सन्दहामि ॥ एवं
 दग्ध्वा तदक्षिणया नासिकया विरेच्य ॐ वै मितिवरुणवीजमन्त्रस्य हिर-

---

१ नाभौ स्मृत्वा मसृद्वीजं यमित्यक्षरसंयुतम् । कृणं पट्कोणमङ्गस्य शोषयेत्तत्र
 वायुना ॥ २ रमित्यक्षरसंयुक्त त्रिकोण वह्निमण्डलम् । रुद्रवारं जपित्वा तु निर्ददेत्यापपूरुषम् ॥
 अन्यप्रत्येपु यमिति वीजं पोडशवारं रमिति चतुःषष्ठिवारं वमिति द्वात्रिंशत्वारं जप्त्वा शोषणादि
 विर्यिदर्शितस्तथाप्यत्र प्रयोगे कायिदीक्षितकृतरुद्रपदत्यनुसारेण सर्वाप्यपि वीजान्येकादशवारं
 जप्त्वा शोषणादिविर्यिक्तः ॥ ३ ततो हत्यमध्यस्थाशन्त्रविम्बात्परेरितात् । वमित्यक्षरसंयुक्ता-
 त्रिगतमसृतदृष्टिभिः । स्फुयार्चीजेन देहोत्थं भस्म संप्लावयेत्स्फुयी ॥

एवं गर्भ क्रषिः अनुष्टुप्छन्दः वरुणो देवता जीवसन्दोहाप्नावने विनियोगः-
मूलाधारात्सुषुम्णामार्गेण कुण्डलिनीं सच्चिदानन्दमयीं द्वादशान्तं नीत्वा
तत्संसर्गाद्वृत्तचिच्चन्द्रपण्डलाद्विगलितसुधाधारापूरेण ॐ वै वै वै वै वै
वै वै वै वै वै (इत्यमृतबीजं जप्त्वा) ॐ जीवसन्दोहम् आप्नावयामि ॥
ॐ लैमिति पृथिवीबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा क्रषिः गायत्री छन्दः पृथिवी
देवता भस्मपिण्डीकरणे विनियोगः- ॐ लै लै लै लै लै लै लै
लै लै (जप्त्वा) ॐ अमृतपिण्डाच्छरीरमुत्पादयामि ॥ ॐ हैमितिआ-
काशबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा क्रषिः गायत्री छन्दः परमात्मा देवता अवका-
शीकरणे विनियोगः- ॐ है (जप्त्वा) ॐ सा-
वकाशं करोमि ॥ ततः सृष्टिमार्गेण ब्रह्मणः सकाशादाकाशादीनि
भूतानि उत्पादयेत् । ब्रह्मणः प्रकृतिः प्रकृतेर्महत् महतोऽहङ्कारः अहङ्कारा-
दाकाशः आकाशाद्वायुः वायारथिः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या
ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नाद्रेतः रेतसः पुरुषः स वा एष पुरुषोऽ-
न्नरसमयः ॐ हंसः सोहम् । ब्रह्मण्येकभूतं जीवं स्वद्वयाम्बुजे संस्थाप्य
कुण्डलीं मूलाधारगता संस्मरेत् ॥ इति भूतशुद्धिः ॥

॥ ३८ ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा क्रषयः क्रषयजुः-
सामानि छन्दांसि जगत्सृष्टिः प्राणशक्तिर्देवता आँ बीजं हौं शक्तिः
क्रोँ कीलकं स्वशरीरे प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः- ॐ ब्रह्मविष्णुमहेश्वर-

१ भूवीजेन धनीकृत्य भस्म तत्कनकाण्डवत् ॥ २ हंवीज निमेल जप्त्वा सावकाशं तु
कारयेत् । ३ कुण्डलीं श्रीवामादाय परसङ्गात्सुधामयीम् । संस्थाप्य द्वयाम्बुजे मूलाधारगता स्मरेत् ॥

ऋषिभ्यो नमः शिरसि । ऋग्यजुःसामच्छन्दोभ्यो नमः मुखे । जगत्सूष्टौ प्राणशक्तयै नमः हृदये । आँवीजाय नमः लिङ्गे । न्हींशक्तये नमः पादयोः । क्रौं कीलकाय नमः सवाँङ्गेषु । अथकरन्यासाः-उँआँ न्हीं क्रौं अँ कँ खँ गँ घँ डँ पृथिव्यमेजोवायवाकाशात्मने आँ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । उँआँ न्हीं क्रौं इँ चँ छँ जँ झँ अँ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने ई तर्जनीभ्यां नमः । उँआँ न्हीं क्रौं उँ टँ ठँ डँ ढँ णँ श्रोत्रत्वक्चक्षुजिंद्राग्राणात्मने ऊँ मध्यमाभ्यां नमः । उँआँ न्हीं क्रौं एँ तँ थँ दँ धँ नँ वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐ अनामिकाभ्यां नमः । उँआँ न्हीं क्रौं ओँ पँ फँ वँ भँ मँ वक्तव्यादानगमनविसर्गनन्दात्मने औँ कनिष्ठिकाभ्यां नमः । उँ आँ झँ क्रौं अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ कँ मनोबुद्धयहङ्कारचित्तविज्ञानात्मने अः करतव्यकरपृष्ठाभ्यां नमः । अथ हृदयादिन्यासाः-उँआँ न्हीं क्रौं अँ कँ खँ गँ घँ डँ पृथिव्यमेजोवायवाकाशात्मने आँ हृदयाय नमः । उँ आँ न्हीं क्रौं इँ चँ छँ जँ झँ अँ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने ई शिरसे स्वाहा । उँ आँ हँ क्रौं उँ टँ ठँ डँ ढँ णँ श्रोत्रत्वक्चक्षुजिंद्राग्राणात्मने ऊँ शिखायै वषट् । उँ आँ न्हीं क्रौं एँ तँ थँ दँ धँ नँ वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐ कवचाय हृम् । उँ आँ न्हीं क्रौं ओँ पँ फँ वँ भँ मँ वक्तव्यादानगमनविसर्गनन्दात्मने औँ नेत्रयाय वौपट् । उँ आँ न्हीं क्रौं अँ यँ रँ लँ वँ शँ पँ सँ हँ ळँ कँ मनोबुद्धयहङ्कारचित्तविज्ञानात्मने अः अङ्गाय फट् । आँ इति पाश्चषीजं नाभेगरभ्य पादानं न्यसामि । न्हीं इति शक्तिशीजं हृदय-

दारभ्य नाभ्यन्तं न्यसामि । क्रोऽहति अङ्गुशवीर्जं मस्तकादारभ्य हृद-
यान्तं न्यसामि । अँ ये त्वगात्मने हृदयाय नमः । अँ रँ असृगात्मने
दोर्मूलाभ्यां नमः । अँ लँ मांसात्मने ग्रीवायै नमः । अँ वँ मेद आत्मने
कुक्षिभ्यां नमः । अँ शँ अस्थ्यात्मने दक्षिणकराय नमः । अँ षँ मज्जा-
त्मने वामकराय नमः । अँ सँ शुक्रात्मने दक्षिणपादाय नमः । अँ हँ प्रा-
णात्मने वामपादाय नमः । अँ लँ शक्त्यात्मने जठराय नमः । अँ क्षँ वी-
जात्मने आस्याय नमः । ध्यानम्-रक्ताम्भोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरो-
जाधिरुडा कराबन्नैः पाशं कोदण्डमिक्षुद्वमथ गुणमप्यद्वृशं पञ्चवाणान् ।
विभ्राणा सुक्षपालं त्रिनयनलसिता पीनवक्षोरुहादच्या देवी वालार्कवर्णा
भवतु सुखकरी प्राणशक्तिः परा नः ॥ हृदये हस्तं निधाय—अँ ओ
च्छी क्रो ये रँ कँ वँ शँ षँ सँ हँ कँ क्षँ हंसः सोहं मम प्राणा इह प्राणाः । अँ ओ
च्छी क्रो ये रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ कँ क्षँ हंसः सोहं मम जीव इह स्थितः । अँ ओ
च्छी क्रो ये रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ कँ क्षँ हंसः सोहं मम सर्वेन्द्रियाणि इहायान्तु ।
अँ ओ च्छी क्रो ये रँ कँ वँ शँ षँ सँ हँ कँ क्षँ हंसः सोहं मम वाञ्छनस्त्वचक्षुः-
श्रोत्रजिह्वाघाणप्राणाः इहैवागत्य स्वस्तये सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । षोड-
शवारं अँ इति प्रणवं जपन् षोडशसंस्कारान्भावयेत्-अँगभिधानं सम्पा-
दयामि । अँ पुंसवनं सम्पादयामि । अँसीमन्तोन्नयनं सं० । अँजात-
कर्म सं० । अँनामकरणं सम्पादयामि । अँनिष्कमणं सं० । अँअन्न-
प्राशनं सं० । अँचूटाकरणं सं० । अँउपनयनं सं० । अँवेदत्रतचतु-
ष्टयं सं० । अँ गोदानं सम्पादयामि । अँ व्रतविसर्गं सं० । अँविवाहं
सम्पादयामि ॥ १६ ॥ इति प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

॥ ३९ ॥ अथ अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

अस्य श्रीअन्तर्मातृकान्यासस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्रीच्छन्दः अन्तर्मातृका सरस्वती देवता हूँलो वीजानि स्वराः शक्तयः विन्दवः कीलकम् अनुष्टुप्यमानश्रीपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकाङ्गत्वेन न्यासे विनियोगः ॥ ऋष्यादिन्यासाः—ॐ ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ गायत्री च्छन्दसे नमो मुखे । ॐ अन्तर्मातृकासरस्वतीदेवतायै नमो हृदि । ॐ हृल्लबीजभ्यो नमः गुह्ये । ॐ स्वरशक्तिभ्यो नमः पादयोः । ॐ विन्दुकीलकाय नमः सर्वाङ्गे ॥ प्राणायामैत्रयं कृत्वा करन्यासाः— ॐ अँ कँ खँ गँ घँ डँ आँ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ इँ चँ छँ जँ झँ बै ई तर्जनभ्यां नमः । ॐ उँ टँ ठँ हँ है णँ ऊँ मध्यमाभ्यां नमः । ॐ एँ तँ थँ दँ धँ नै ऐ अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ओँ पँ फँ वँ भँ मै औँ कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ अँ यँ रँ लँ वँ शँ घँ सै हँ ळँ क्षँ अः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ हृदयादिषडङ्गन्यासाः—ॐ अँ कँ खँ गँ घँ डँ आँ हृदयाय नमः । ॐ इँ चँ छँ जँ झँ बै ई शिरसे स्वाहा । ॐ उँ टँ ठँ है है णँ ऊँ शिखायै वपट् । ॐ एँ तँ थँ दँ धँ नै ऐ कवचाय हुम् । ॐ ओँ पँ फँ वँ भँ मै औँ नेत्रत्राय वौपट् । ॐ अँ यँ रँ लँ वँ शँ घँ सै हँ ळँ क्षँ अः अस्त्राय फट् । ध्यानम्—पञ्चाशालिपिभिर्विभज्य मुखदोहत्पद्मवक्षःस्थलां भास्वन्मौलिनिवद्धचन्द्रशकलामापीनतुङ्गस्तनीम् । मुद्रामक्षगुणं सुधादृचकलशं विद्यां च हस्ताम्बुजैर्विभ्राणां विशदप्रभां

१ सोहमिति ॥ २ उच्चार्यवृपिच्छन्दोदेवतावीजशक्तयः । शिरोवदनहृषुपादेषु क्रमतो न्यस्ते ॥ ३ इडया पूर्येत्राणास्वर्वैर्वैष्णवं शुभमयेत् । रेचयेद्यादिवैर्वैष्णवत्ततः पिङ्गलया पुनः ॥ तथैव पूरणं वायोः कुम्भकं रेचनं पुनः । इडया स्यात्ततो द्वाभ्या पूरणादित्रयं पुनः ॥ प्रागायामत्रय लेवे कृत्वा न्यासान्तसमारभेत् ॥

त्रिनयनां वाग्देवतामाश्रये ॥ कण्ठस्थषोडशदलपञ्चे अकारादिषोडश-
स्वराह्यसेत् अँ अँ आँ इँ ईँ उँ ऊँ ऋँ ऋुँ लँ लुँ एँ ऐँ ओँ औँ अँ
अः । हृदयस्थे द्वादशदलपञ्चे कादिटान्ताह्यसेत्—अँ कँ खँ गँ घँ ङँ
चँ छँ जँ झँ वँ टँ ठँ । नाभौ दशदलपञ्चे डादिफान्ताह्यसेत्—अँ ङँ
हँ णँ तँ थँ दँ धँ नँ पँ फँ । तदधः लिङ्गे पट्टले वादिलान्ताह्यसेत्—अँ
वँ शँ षँ सँ । ललाटे द्विदले अँ हँ क्षँ इति द्वौ वर्णौ विन्यसेत् ।
ध्यानम्—आधारे लिङ्गनाभौ प्रकटितहृदये तालुमूले ललाटे द्वे पत्रे
षोडशारे द्विदशदशदले द्वादशाद्वें चतुष्के । वासान्ते वाळमध्ये डफ-
कठसहिते कण्ठदेशे स्वराणां हंक्षे तत्त्वार्थयुक्तं सकलदलगतं वर्णस्तु
नमामि ॥ वन्धुकाभां त्रिनेत्रां पृथुजघनलसत्कुक्षिषुद्रक्तवस्त्रां पीनो-
तुङ्गप्रवृद्धस्तनजघनभरां यौवनारम्भरूढाम् । सर्वालङ्काररुक्तां सरसि-
जवदनामिन्दुसङ्क्रान्तमौलिं ह्यस्वां पाशाङ्कुशेषाभयवरदकराममिविका-
तां नमामि ॥ वर्णाङ्गवर्णमालाङ्गी भारतीं भाललोचनाम् । रत्नसिंहा-
सनां देवीं वन्देऽहं सिद्धमातृकाम् ॥ इति अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

॥४०॥ अथ बहिर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

अस्य श्रीब्रह्मातृकान्यासस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्रीच्छन्दः
बहिर्मातृका सरस्वती देवता हलो वीजानि स्वरः शक्तयः विन्दवः
कीलकम् अनुष्टीयमानश्रीपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकाङ्गत्वेन न्यासे विनि-
योगः । ऋष्यादिन्यासाः अँब्रह्मणे नमः शिरसि । अँगायत्रीच्छन्दसे नमः
मुखे । अँबहिर्मातृकासरस्वतीदेवतायै नमो हृदि । अँहल्वीजेभ्यो नमः

गुह्ये । अँ स्वरशक्तिभ्यो नमः पादयोः । अँ अँ नमः मौली । अँ आँ नमः मुखे । अँ नमः दक्षिणनेत्रे । अँ ई नमः वामनेत्रे । अँ उ नमः दक्षिणकर्णे । अँ ऊ नमः वामकर्णे । अँ ऋ नमः दक्षिणासापुटे । अँ क्रू नमः वामनासापुटे । अँ लू नमः दक्षिकपोले । अँ लू नमः वामकपोले । अँ एँ नमः ऊदूर्ध्वदन्तपङ्क्खौ । अँ ऐँ नमः अधोदन्तपङ्क्खौ । अँ ओँ नमः ऊदूर्ध्वोष्टे । अँ औँ नमः अधरोष्टे । अँ अँ नमः जिह्वामूले । अँ अः नमः ग्रीवायाम् ॥ अँ कँ नमः दक्षिणवाहुमूले । अँ खँ नमः दक्षिणकूर्परे । अँ गँ नमः दक्षिणमणिवन्धे । अँ धँ नमः दक्षिणकराङ्गुलिमूले । डँ नमः दक्षिणकराङ्गुल्यग्रे । अँ चँ नमः वामवाहुमूले । अँ छ नमः वामकूर्परे । अँ जँ नमः वाममणिवन्धे । अँ झँ नमः वामाङ्गुलिमूले । अँ बँ नमः वामकराङ्गुल्यग्रे । अँ टँ नमः दक्षिणपादमूले । अँ ढँ नमः दक्षिणजानुनि । अँ हँ नमः दक्षिणगुल्फे । अँ ढँ नमः दक्षिणपादाङ्गुलिमूले । अँ णँ नमः दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे । अँ तँ नमः वामपादमूले । अँ थँ नमः वामजानुनि । अँ दँ नमः वामगुल्फे । अँ धँ नमः वामपादाङ्गुलिमूले । अँ नै नमः वामपादाङ्गुल्यग्रे । अँ पँ नमः दक्षिणकुक्षौ अँ फँ नमः वामकुक्षौ । अँ वँ नमः पृष्ठे । अँ भँ नमः नाभौ । अँ मँ नमः उदरे । अँ यँ त्वगात्मने नमः हौदि ।

१ आद्यो मौलिरथापरो मुखमिई नेत्रे चकणावुक नासावंशपुटे फुक्कु तदनुजौ वर्णा कपोलहृदये । दन्ताश्थोर्ध्वमध्यस्तयोष्टयुगलं सन्ध्यक्षराणि क्रमाञ्जिह्वामूलमुद्यविन्दुरपरो ग्रीवा विसर्गाश्वरः ॥ २ कार्दिर्दक्षिणतो भुजस्तदपरो वर्गाश्व वामो भुजषादित्सादिरनुक्रमेण चरणौ कुक्षिद्वयं वै पक्षी । अंसः पृष्ठभवोऽथ नाभिरुदरं वादित्रयं धातवः याद्याः 'सप्त समीरणाथ सपरा क्षान्तास्तु कोडे न्यसेत् ॥ त्वगसृङ्गासमेदोत्थिमञ्चाशुक्राणि धातवः । प्राणशक्त्यात्म-परमात्मेचिता व्यापकास्त्वमी ॥ ३ ॥ याद्यो हृदयोऽसेऽथ ककुर्यांसे हृदादि च । करपादयुगे न्यस्येदुदराननयोस्तथा । निपिर्णाशशरीरे तु देशिको यतमानस ॥

ॐ रु असुगात्मने नमः दक्षिणांसे । ॐ लँ मांसात्मने नमः ककुदि ।
 ॐ वं मेदआत्मने नमः वामांसे । ॐ शं अस्थ्यात्मने नमः हृदादिद-
 क्षिणहस्तान्तम् । ॐ षं मज्जात्मने नमः हृदादिवामहस्तान्तम् । ॐ सं
 शुक्रात्मने नमः हृदादिदक्षिणपादान्तम् । ॐ हं प्राणात्मने नमः हृदा-
 दिवामपादान्तम् । ॐ ळँ शक्त्यात्मने नमः उदरे । ॐ क्षं परमात्मने
 नमः मुखे ॥ ध्यानम्—पञ्चाशद्वर्णभेदैर्विहितवदनदोःपादहृत्कुक्षिवक्षो-
 देशां भास्वत्कपर्दकलितशशिकलामिन्दुकुन्दावदाताम् । अक्षस्त्रकुम्भ-
 चिन्तालिखितवरकरां त्रीक्षणां पञ्चसंस्थामच्छाकल्पामतुच्छस्तनजघन-
 भरां भारतीं तां नमामि ॥ इतिवहिर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

॥ ४१ ॥ अथ महान्यासप्रयोगः ।

छन्दःपुरुषन्यासः—ॐतिर्यग्बलाय चमसायोदधर्वबुधाय छन्दः—
 पुरुषाय नमः शिरसि । ॐगौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः । ॐवि-
 श्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः । ॐवसिष्ठकश्यपाभ्यां नमः नासा-
 पुटयोः । ॐ अत्रये नमः वाचि । ॐगायत्रै छन्दसे नमः अग्नये नमः
 शिरसि । ॐ उष्णिहे छन्दसे नमः सवित्रे नमः ग्रीवायाम् । ॐवृत्त्यै
 छन्दसे नमः वृहस्पतये नमः अनूके । ॐवृहद्रथन्तराभ्यां नमः द्यावा-
 पृथिवीभ्यां नमः वाह्नोः । ॐत्रिष्ठुभे छन्दसे नमः इन्द्राय नमः मैथ्ये ।
 ॐजगत्त्यै छन्दसे नमः आदित्याय नमः श्रोणयोः । ॐअतिच्छन्दसे
 नमः प्रजापतये नमः लिङ्गे । ॐ यज्ञायज्ञियाय छन्दसे नमः वैश्वा-
 नराय नमः पायौ । ॐअनुष्टुभे छन्दसे नमः विश्वेभ्योऽदेवेभ्यो नमः
 ऊर्बोः । ॐ पङ्क्षः यै छन्दसे नमः मरुदभ्यो नमः अष्टीवैतोः । ॐद्विपदायै

१ एते अनादेशे सर्वेऽप्यङ्गुष्ठानामिकाभ्यां कार्याः आदेश तु यथादेशम् ॥ २ अनूकं
 पृष्ठकेशम् ॥ ३ मध्यमुदरम् ॥ ४ अष्टीवान् जानु ॥

छन्दसे नमः विष्णवे नमः पादयोः । ॐ विच्छन्दसे नमः वायवे नमः प्राणेषु । ॐ न्यूनाक्षराय छन्दसे नमः अदृश्यो नमः हस्तद्वयविपर्यासेन पस्तकादिपादान्तं सर्वाङ्गेषु । इति सर्वानुक्रममूत्रविहितश्छन्दःपुरुष-न्यासः ॥ अथ वृहत्परागरस्मृतिविहितः पञ्चाङ्गरुद्राणां न्यासः प्रथमः-मनोज्ञतिरित्यस्य आङ्गिरसो वृहस्पतिर्क्षणिः यजुश्छन्दः विश्वेदेवा देवता हृदये न्यासे विनियोगः । हृदयं स्पृष्टां ॐमनोज्ञतिं ॥ १३ ॥

हृदयाय नमः ॥ अवोध्यमिस्त्यस्य बुधगविष्टिराघ्वी त्रिष्टुप्त्तन्दः अग्निर्देवता शिरसि न्यासे विनियोगः । शिरः स्पृष्टा-ॐअवोङ्ग्यग्निः-सुपिधा जनानाम्प्रतिधेनुमिवायतीमुषासंम् । युद्धाऽऽवप्रवृयामुजिहा-नाऽप्यभानवं-सिस्ते नाकुपच्छ ॥ १४ ॥ शिरसे स्वाहा ॥ मूर्ढा-नमित्यस्य भरद्वाज क्रष्णिः त्रिष्टुप्त्तन्दः वैश्वानरोऽग्निर्देवता शिखायां न्यासे विनियोगः ॥ शिखां स्पृष्टा-ॐमूर्ढानन्दिवो ॥ १५ ॥ शिखा-यै वपट् ॥ पर्माणित इत्यस्य विवस्वानृषिः त्रिष्टुप्त्तन्दः लिङ्गोऽका देवताः कवचन्यासे विनियोगः-३०पर्माणितेवर्मणा० ॥ १६ ॥ कव-चाय हुम् । मानस्तोक इत्यस्य कुत्स क्रष्णिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता अद्वन्यासे विनियोगः । ॐमानस्तोके० ॥ १७ ॥ अस्त्राय फट् ॥ इति पञ्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥

अथ द्विनीयो न्यासः-यातेरुद्रेत्यस्य परमेष्टी क्रष्णिः अनुष्टुप्त्तन्दः एको रुद्रो देवता शिखायां न्यासे विनियोगः-३०यातेरुद्रग्निवा० ॥ १८ ॥

१ प्राणाद्योः सज्जारस्वानं नामिना प्राणशब्देनोच्यते ॥ २ वद्यमाणेषु सर्वेन्द्रन्यासेषु तत्तद्वां स्त्रां सर्वे न्यासमन्व्याः सम्भवा एव न्यस्तव्या ॥ ३ जूतिज्ञेनवासिन्यस्य स्थाने ज्यो-तिज्ञेनवासिन्यस्य काव्यगाठः । एवं न्यासगप्तजादी प्रनीतेन विनियुक्तमन्व्याः स्वशास्वासमवीतपाठाः पठनीया न पुनर्माध्यविनिदित्यावासमवीतपाठाः इति तेषा विद्येयः ।

शिखायाम् ॥ अस्मिन्महत्यर्णव इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवताः शिरसि न्यासे विनियोगः—ॐ अस्मिन्महत्यर्णवे न्तं ॥ ५५ ॥ शिरसि ॥ असङ्ख्याता इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवता ललाटे न्यासे विनियोगः—ॐ असङ्ख्याता ० ॥ ५६ ॥ ललाटे ॥ उम्ब्रकमितिद्वयोराद्यस्य वसिष्ठ ऋषिः द्वितीयस्य प्रजापतिर्क्षणिः अनुष्टुप्छन्दः उम्ब्रको रुद्रो देवता नेत्रयो-न्यासे विनियोगः—ॐ उम्ब्रवक्तृ० ॥ ५७ ॥ उम्ब्रकँटयजामहेसुगुन्धिमप्ति० ॥ ५८ ॥ नेत्रयोः ॥ मानस्तोक इत्यस्य कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता नासिकायां न्यासे विनियोगः—ॐ मानस्तोके० ॥ ५९ ॥ नासिकायाम् ॥ अवतत्येत्यस्य एरमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको रुद्रो देवता मुखे न्यासे विनियोगः—ॐ अवतत्यधनुष्टुप्त० ॥ ६० ॥ मुखे । नीलग्रीवा इति द्वयोः परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवताः कण्ठे न्यासे विनियोगः—ॐ नीलग्रीवाटूं शितिकण्ठादिवृद० ॥ ६१ ॥ ॐ नीलग्रीवाटूं शितिकण्ठाटूं शुर्वा० ॥ ६२ ॥ कण्ठे ॥ नम-स्तुआयुधायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको रुद्रो देवता प्रकोष्ठयोन्यासे विनियोगः—ॐ नमस्तुआयुधायाना० ॥ ६३ ॥ प्रको-ष्ठयोः ॥ से तीर्थनीत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवताः हस्तयोन्यासे विनियोगः—ॐ षेतुतीर्थानि० ॥ ६४ ॥ हस्तयोः ॥ नमा वः किरिकेभ्य इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः सामोष्णिक् यजुरुष्णिक् यजुरुष्णिक् यजुरुष्णिक् दैवी जगती वा छन्दांसि किरिकादयो मन्त्र-वर्णावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः हृदये न्यासे

विनियोगः—ॐ नमो वद्मं किरिकेवभ्योऽ ॥ १६ ॥ हृदये ॥ नमो हिरण्य-
वाहव इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्रैकादशाक्षराणां यजुखिष्टुप् अष्टाक्ष-
राणां यजुरुष्टुप् दशाक्षरस्य यजुः पङ्क्खरति छन्दांसि हिरण्यवाहादयो
मन्त्रवर्णावगता उभयतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवता नाभौ न्यासे
विनियोगः—ॐ नमो हिरण्यवाहवे ॥ १७ ॥ नाभौ ॥ इमारुद्रायेत्यस्य
कुन्सक्रष्टिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता गुह्ये न्यासे विनियोगः—
ॐ इमारुद्रायतुवसै ॥ १८ ॥ गुह्ये ॥ मानोमहान्तमित्यस्य कुत्स ऋषिः
जगती छन्दः एको रुद्रो देवता ऊर्वोन्न्यासे विनियोगः—ॐ मानो-
मुहान्तमुत्पान्ते ॥ १९ ॥ ऊर्वोः । एषत इत्यस्य प्रजापतिर्क्षिः
सामपाङ्गिर्यजुर्जगतीछन्दांसि रुद्रो देवता जान्वोन्न्यासे विनियोगः—
ॐ एषतेरुद्रभागे ॥ २० ॥ जान्वोः ॥ अवरुद्रमित्यस्य प्रजापतिर्क्षिः
पङ्क्खरुचन्दः रुद्रो देवता जह्योन्न्यासे विनियोगः—ॐ अवरुद्रमदीमद्य ॥
॥ २१ ॥ जह्योः ॥ अद्यच्वोचदित्यस्य परमेष्ठी ऋषिः पङ्क्खरुचन्दः एको रुद्रो
देवता कवचन्यासे विनियोगः—ॐ अद्यच्वोचद ॥ २२ ॥ कवचाय हुम् ।
नमोविलिमन इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः पठक्षराणां यजुर्गायत्री पञ्चाक्षर-
योदैवीपङ्क्खः सप्ताक्षरस्य यजुरुष्णिक् छन्दांसि विलिमनादयो मन्त्रवर्णा-
वगता अन्यतरतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवता उपकवचन्यासे
विनियोगः—ॐ नमो विलिमने ॥ २३ ॥ उपकवचम् ॥ नमोस्तुनीलग्री-
वायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको रुद्रो देवता तृतीयनेत्र-
न्यासे विनियोगः—ॐ नमोस्तुनीलग्रीवाय ॥ २४ ॥ मुष्टितो विमुक्तया
मध्यमया तृतीयनेत्रे ॥ प्रमुच्चेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको

१ जानुगुल्म्योरन्तरालं जह्या ॥ २ कवचाद्विपरीतमुपकवचमिति महार्णवकारागु-
सारिणः सर्वे निक्षवकाराः पद्मतिकारात् । कवचोपरि कवचमुपकवचमित्यपरे ॥

रुद्रो देवता अस्त्रन्यासे विनियोगः—ॐ प्रमुच्छवद्वृत्त० ॥ ५६ ॥ अस्त्राय
फट् ॥ यत्एतावन्तश्चेत्यस्य परमेष्ठी क्रषिः अनुष्टुप्छन्दः वहवो रुद्रा
देवताः दिग्बन्धने विनियोगः—ॐ यत्एतावन्तच्च ॥ ५७ ॥ दिक्षु
विदिक्षु च परस्परं तर्जन्यज्ञाप्ताग्रस्फोटनेन दिग्बन्धः ॥ इति शिखाद्य-
स्थान्तो दिग्बन्धसहित एकोनविंशत्यज्ञन्यासो द्वितीयः ॥

अथ तृतीयो न्यासः—ॐ नमो भगवते रुद्रायेति दशाक्षरमन्त्रस्य
प्रजापतिर्क्षणिः विराद् छन्दः श्रीरुद्रो देवता न्यासे विनियोगः—ॐ नमः
मूर्द्धनि । ॐ नमः नासिकायाम् । ॐ नमः ललाटे । ॐ नमः मुखे ।
ॐ नमः कण्ठे । ॐ नमः हृदये । ॐ नमः दक्षिणहस्ते । ॐ नमः
वामहस्ते । ॐ नमः नाभौ । ॐ नमः पादयोः ॥ इति दशाक्षरम-
न्त्रन्यासस्तृतीयः ॥

अथ चतुर्थो न्यासः—त्रातारमित्यस्य गर्ग क्रषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो
देवता प्राच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः—ॐ त्रातारुमिन्द्रमवितारुमिन्द्र॒
ह॑वै॒ह॑वै॒सु॒ह॑व॒श॒रुमिन्द्र॒म् ॥ ह्यामिश्रकक्षम्पुरुहृतमिन्द्र॒॑स्व॒स्तिनौ
मृघवा॒ ध्याच्चिन्द्र॒॑ ॥ ५० ॥ प्राच्याम् ॥ १ ॥ त्वन्नोऽअग्रइत्यस्य हरिण्य-
स्तूप आङ्गिरस क्रषिः जगती छन्दः अग्निर्देवता आग्नेयां सम्पुटीक-
रणे विनियोगः—ॐ त्वन्नोऽअग्नेनवदेवप्रायुभिर्मृघोनौरक्षतश्च॒च्चवन्य ।
त्रातातोकस्युतनये गवामृस्यनिमेषु॒ रक्षमाणस्तवंव॒ते ॥ ५१ ॥ आग्ने-
याम् ॥ २ ॥ सुगन्धुपन्थामित्यस्य प्रजापतिर्क्षणिः त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतो
देवता दक्षिणस्यां दिशि सम्पुटीकरणे विनियोगः—ॐ सुगन्धुपन्थाम्प्रादि-

१ स च मुद्रिताङ्गलिना प्राच्यादिदिक्षु वक्त्यमाणमन्त्रैः कार्यैः ॥ २ यदि सम्पुटी-
करणं नमस्कारावैकतन्त्रेण कर्तव्यावैत्तदा सम्पुटीकरणे नमस्कारे च विनियोगः इति वक्तव्यम् ।
एवं प्राच्यां सम्पुटीकरणम् इन्द्राय नमः । आग्नेयां सम्पुटीकरणम् अग्नये नमः इत्यादिकं वक्तव्यम् ।

शब्दऽएहिज्योतिष्ठद्वेहजरन्नऽआयुः ॥ अपैतुमृत्युरमृतम्भऽआगाद्वैवस्व-
 तोनोऽअभयंकृणोतु ॥ दक्षिणस्याम् ॥३॥ असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापति-
 र्क्षिः त्रिष्टुप्छन्दः निर्क्षतिर्देवता नैऋत्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-
 ४५ असुन्वन्तुमयंजमानमिच्छस्तेनस्येत्यामाद्विवितस्करस्य ॥ अन्न्य-
 मुस्मदिच्छुसा तेऽत्यानमो देवि निर्क्षते तु वर्ध्यमस्तु ॥६३॥ नैऋत्याम्
 ॥ ४ ॥ तत्यायामात्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः वरुणो देवता
 प्रतीच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐतत्त्वायामिद्वाहमणा० ॥६४॥ प्रती-
 च्याम् ॥५॥ आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ क्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता
 वायव्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐआनोनियुद्धिरित्यामिरद्व्युरुरु
 सहस्रिणीभिस्त्रयाहि ब्रह्म ॥ वायौऽस्मिन्तसवनेमाद्यस्वयुयम्पात-
 स्वस्तिभिर्त्सदानन्द ॥६५॥ वायव्याम् ॥६॥ व्यद्विसोमेत्यस्य वन्धुर्क्षिः
 गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ
 वृयद्विसोमन्त्रते० ॥५६॥ उत्तरस्याम् ॥७॥ तमीशानमित्यस्य गौतम क्रषिः
 जगती छन्दः ईशानो देवता ऐशान्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐतमी-
 शानञ्जगंतस्तस्त्युषुस्पतिनियज्ञिव्वर्मवसेहूमहेव्यम् ॥ पूषानोवथावेद-
 सामसंद्वृधेरक्षिता प्रायुरद्विव्यद्वस्तये ॥६७॥ ऐशान्याम् ॥८॥ अस्मे
 स्त्रा इत्यस्य प्रगाथ क्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः व्रह्मा देवता उद्धर्व्यां सम्पुटी-
 करणे विनियोगः-ॐअस्मे रुद्रामेहनापवैतासोवृत्रहत्ये भरहौस-
 जोपान्द ॥ वर्णशब्दस्ते स्तुवते धायिं पञ्चाऽऽन्द्रज्जयेष्टाऽस्मौ० २५
 अवन्तु देवा? ॥५८॥ उद्धर्व्यायाम् ॥९॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधाति-
 थिक्षिः गायत्रीच्छन्दः अनन्तो देवता अधोदिशि सम्पुटीकरणे विनि-
 योगः-ॐस्योनापृथिवीनो० ॥५९॥ अधोदिशि ॥१०॥ त्रातारमित्यस्य
 गर्म ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता प्राच्यां नमस्करि विनियोगः-

ॐ त्रातारमिन्द्र०॥ इन्द्राय नमः॥ १॥ त्वं न्नोऽअग्नित्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गि-
रस क्रषिः जगती छन्दः अग्निर्देवता आग्नेयां नमस्कारे विनियोगः-
ॐ त्वं न्नोऽअग्ने०॥ अग्ने नमः॥ २॥ सुगन्नुपन्थामित्यस्य प्रजापतिर्क्रषिः
त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतो देवता दक्षिणस्यां दिशि नमस्कारे विनियोग-
ॐ सुगन्नुपन्थां०॥ यमाय नमः॥ ३॥ असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापतिर्क्रषिः त्रि-
ष्टुप्छन्दः निर्क्रतिर्देवता नैऋत्यां नमस्कारे विनियोगः-३० असुन्वन्त०॥
निर्क्रतये नमः॥ ४॥ तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेष क्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणो
देवता प्रतीच्यां नमस्कारे विनियोगः ३० तत्त्वायामि०॥ वरुणाय नमः॥ ५॥
आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ क्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता वायव्यां नम-
स्कारे विनियोगः ३० आनोनियुद्धि०॥ वायवे नमः॥ ६॥ व्यद्वसोमेत्यस्य
वन्धुर्क्रषिः गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां नमस्कारे विनियोगः-
ॐ व्यद्वसोम०॥ कुवेराय नमः॥ ७॥ तमीशानमित्यस्य गौतम क्रषिः जगती
छन्दः ईशानो देवता ऐशान्यां नमस्कारे विनियोगः-३० तमीशान०॥
ईशानाय नमः॥ ८॥ अस्मेरुद्रा इत्यर्थं प्रगाथ क्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा
देवता ऊदूर्ध्वायां नमस्कारे विनियोगः-३० अस्मेरुद्रा०॥ ब्रह्मणे नमः॥
९॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्क्रषिः गायत्री छन्दः अनन्तो देवता
अधोदिशि नमस्कारे विनियोगः-३० स्योनापृथिवि०॥ अनन्ताय नमः॥
इति सम्पुटनमस्काराख्यो न्यासश्चतुर्थः ॥

अथ पञ्चमो न्यासः-यज्ञाग्रतितिष्ठैर्चशिवसङ्कल्पमूक्तस्य शिवस-
ङ्कल्प क्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः मनो देवता हृदये न्यासे विनियोगः॥ मुष्टि-
विनिर्गताङ्गुष्ठौ संयुक्तौ कृत्वा हृदये संस्थाप्य ३० यज्ञाग्रतो०। येनकर्मा०।

^१ काण्वशाखाया त्वेकस्या एव क्रचः शिवसङ्कल्पदृष्टाया। समाप्तात्वात् यज्ञाग्रत-
इत्येकया क्रचा हृदयन्यास इति काण्वाना विशेष ॥

यत्प्रज्ञाऽ। वेनेदम्भू०। यस्मिन्नृचुर्त्तु०। सुपारुथि०। हृदयाय नमः॥। सहस्र-
 शीर्पेतिषोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य नारायणपुरुष ऋषिः आद्याना॑
 पञ्चदशानामनुष्टुप्छन्दः वज्रेनवज्ञमित्यस्यात्मिष्टुप् छन्दः जगद्रीजं
 पुरुषो देवता शिरसि न्यासे विनियोगः । मुष्टिविनिर्गताङ्गुष्टौ संयुक्तौ
 निस्तर्जनीकौ ललाटे कृत्वा ॐ सहस्रशीर्षा० । पुरुषऽएुवे० । पुतावा-
 नस्य० । त्रिपादुर्द्ध० । ततोविरा० । तस्माद्यज्ञा० । तस्माद्यज्ञा० ।
 तस्मादृश्वा० । तँच्युज्ञ० । यन्पुरुष० । ब्राह्मणोस्य० । चन्द्रमा० ।
 नावभ्या० । यत्पुरुषेण० । सुपास्या० । वज्रेनवज्ञ० । शिरसे स्वाहा ॥।
 अद्भ्यः सम्भृत इति पृथ्वेस्य उत्तरनारायणस्य नारायणपुरुष ऋषिः
 आद्याना॑ तिसृणां त्रिष्टुप् छन्दः चतुर्थपञ्चमयोरनुष्टुप्छन्दः अन्त्याया-
 त्विष्टुप्छन्दः आदित्यो देवता शिखाया॑ न्यासे विनियोगः ॥। मुष्टिपुटौ
 करौ कृत्वाऽङ्गुष्टावधः प्रसक्ताग्रौ कनिष्ठे चोर्ध्वतः प्रसक्ताग्रे कृत्वा शिखां
 स्पृष्टा ॐ अद्भ्यै०। वेदुहमे०। प्रजापाति०। बोदेवेभ्यै०। रुचम्ब्रा०।
 श्रीश्चते०। शिखायै वषट् ॥। आशु॒शिशान इति द्वादशर्चस्याप्रतिरथस्य
 अप्रतिरथ ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता कवचन्यासे विनियोगः ।
 ॐ आशुै०। सुद्धक्रन्दने०। सऽइषु०। वृहस्पते०। वृलुविज्ञा०। गोत्रभिद०।
 अभिगोत्राणि०। इन्द्रऽआसा०। इन्द्रस्यु०। उद्धर्षय०। अस्माक०। अपी-
 पांश्चित्तं०। कवचाय हुम् । इत्युच्चार्य अङ्गुष्टौ प्रसक्ताग्रौ तर्जन्यौ च
 त्रिकोणवत्कृत्वा मूर्द्धि पञ्चान्मुखं कृत्वा उभयपार्श्वतः करौ हृदन्तं नय-
 न्कवचं न्यसेत् ॥। विभ्रादित्यस्य विभ्राट् सौर्य ऋषिः जगती छन्दः
 सूर्यो देवता उदुत्यमितिसृणां प्रस्कणव ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो
 देवता तम्बन्क्रयेत्यस्य ब्रह्मस्वयंभूक्रिष्णिः जगतीछन्दः विभेदेवा देवता

अयं वेन इत्यस्य ब्रह्मस्वयं भूर्क्षिः । त्रिषुष्टुन्दः सूर्यो देवता चित्रमित्यस्य
ब्रह्मस्वयं भूर्क्षिः । त्रिषुष्टुन्दः सूर्यो देवता आन इत्यस्य अगस्त्य क्षिः
त्रिषुष्टुन्दः सूर्यो देवता घदवेत्य॑य श्रुतकक्षसुतङ्क्षाटृषी गायत्री
छन्दः सूर्यो देवता तरणिरित्यस्य प्रस्कण्व क्षिः । गायत्री छन्दः सूर्यो
देवता तत्सूर्यस्पेतिद्वयोः कुत्स क्षिः । त्रिषुष्टुन्दः सूर्यो देवता वण्महा-
नितिद्वयोर्जमदग्निर्क्षिः । आद्यस्य बृहती छन्दः द्वितीयस्य सतो बृहती
छन्दः सूर्यो देवता श्रायन्तऽइवेत्यस्य नृपेध क्षिः । बृहती छन्दः सूर्यो
देवता अद्यादेवा इत्यस्य कुत्स क्षिः । त्रिषुप् छन्दः सूर्यो देवता आकृ-
ष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस क्षिः । त्रिषुष्टुन्दः सूर्यो देवता
नेत्रत्रयन्यासे विनियोगः—ॐ ब्रिब्राह्म० | उदुत्तय० | वेनोपावक० | दैव्या-
वद्वृद्ध्य० | तम्प्रत्कनथा० | अयं वेन० | चित्रनदेवा० | आनुऽइहा० | यदुघ०
तुरणि० | तत्सूर्यस्य० | तद्विमञ्चस्य० | वण्महौ० | वद्वृद्ध्य० | श्रायन्त० |
अद्यादेवा० | आकृष्णेन० | नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ नमस्तेरुद्रेतिशतरुद्रि-
याख्यस्य रौद्राध्यायस्य परमेष्ठी क्षिः देवा क्षषयः प्रजापतिर्वा-
क्षिः नमस्तेरुद्रेत्यस्य गायत्री छन्दः यातेरुद्रेत्यादीनां तिसृणामनुष्टुप्
छन्दः अद्यवोचदधिवक्तादितिसृणां पञ्चश्छन्दः नमोऽस्तुनीव्रीवा-
येत्यादिसप्तानामनुष्टुप्छन्दः मानोमहान्तमितिद्वयोः कुत्सोऽपि क्षिः
जगती छन्दः सर्वासामेको रुद्रो देवता नमोहिरण्यवाहव इत्यादिद्रपेत्य-
न्तः प्राक्तनेषु चतुरक्षराणां यजुषां दैवी बृहती छन्दः पञ्चाक्षराणां

१ विश्रादित्यादिकं भुवनानि पश्यन् इत्यन्त प्रतीकचो दिताभिस्तिसृभिः सह सप्तदशर्च-
मनुवाकं जप्त्वा नेत्रश्रये न्यसेत् ॥ २ नमो हिरण्यवाहव इत्यादीनां यजुषामनियताक्षरत्वाच्छन्दो
नास्तीत्येकेषां भेत । पिंडगलमते तु एकाक्षरप्रभृत्यैककाक्षरवृद्धथा नियताक्षराणां पठधिकशता-
क्षरपर्यन्ताना यजुषा छन्दोविशेषनियमोऽस्त्वेव ॥

दैवी पङ्किः षडक्षराणां दैवी त्रिष्टुप् यजुर्गायत्री वा सप्ताक्षराणां
दैवी जगती यजुरुष्णिग्वा अष्टाक्षराणां यजुरनुष्टुप् प्रा-
जापत्या गायत्री वा नवाक्षराणां यजुर्वृहती आसुरी जगती वा
दशाक्षराणां यजुःपङ्किः एकादशाक्षराणां यजुख्लिष्टुप् आसुरी पङ्किर्वा
द्वादशाक्षराणां यजुर्जगती आसुरी वृहती वा प्राजापत्योप्णिग्वा साम-
गायत्री वा चतुर्दशाक्षरस्य सामोष्णिक् नमोहिरण्यवाहव इत्यादीनां
श्वपतिभ्यश्वयो नम इत्यन्तानां यजुषां हिरण्यवाहुः सेनानीर्दिशाम्पति-
रित्यादिमंत्रवर्णवगतनोमकाउभयतो नमस्कारा वहवो रुद्रादेवताः नमो-
भवायचरुद्रायचेत्यादीनां प्रस्तिदत्तेचेत्यन्तानां यजुषां भवादयो मन्त्र-
लिङ्गावगता अन्यतरतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवताः नम इषुकुद्भ्यो
धनुष्कुञ्जश्वश्ववो नम इत्यस्य यजुष उभयतो नमस्कारा वहवो रुद्रा
देवताः नमोहिरण्यवाहवित्यादयो नमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्यश्ववोनम इत्य-
न्ता द्वन्द्वनः नमस्तभाभ्य इत्यादयो नम आनिर्हतेभ्य इत्यन्ता जाताखेयाः
नमोवः किरिकेभ्य इत्यादीनामग्निवायुमूर्यहृदयभूतव्याहृतीनाम् अन्यतर-
तो नमस्काराः वहवो रुद्रादेवताः द्रापेइत्यस्या उपरिष्टादृहती छन्दः इमा-
रुद्रायेत्यस्याः कुत्सोपि प्रापिः जगती छन्दः बातित्यस्या अनुष्टुप्छन्दः
परिनदितिद्वयोत्तिष्ठन्दः विकिरिद्रसहस्राणीतिद्वयोः अनुष्टुप्छन्दः सप्ता-
नामेको रुद्रो देवता असङ्ख्यातेत्यादीनां दशानामपनुष्टुप्छन्दः वहवो
रुद्रा देवताः नमोस्तुरुद्रेभ्य इत्यादीनां त्रयाणां यजुषां धृतिश्छन्दः षडक्ष-
राणामेषो रुद्रो देवता असङ्ख्यायस्य शतशीषो रुद्रो वा देवता अस्त्रन्यासे
विनियोगः—३००नमस्तेरुद्रमन्यव इत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदध्यः इत्यन्तं

१ नमो वः किरिकेभ्य इति चतुर्दशाक्षरं सामोणिगेकमेव ॥ २ तत्र देवतामन्त्रव-
र्णदेव चरुर्ध्यन्ताः प्रसिद्धाः ॥

पैद्यषिकपिंडकात्मकशतरुद्रियाख्यरौद्राध्यायं जप्त्वा अस्त्राय फट्
इत्युच्चार्यं परस्परतालं कुर्वन् अस्त्रं न्यसेत् ॥ इति पञ्चमो न्यासः ॥

अथ षष्ठो न्यासः-प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु। पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु। हस्तयो-
ईरस्तिष्ठतु। बाह्योरिन्द्रस्तिष्ठतु। भृतेऽग्निस्तिष्ठतु। हृदये शिवस्तिष्ठतु। कण्ठे
वसवस्तिष्ठन्तु। वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु। नासिकयोर्बायुस्तिष्ठतु। नयनयोः
सूर्याचन्द्रमसौ तिष्ठताम्। कर्णयोरश्विनौ तिष्ठताम्। ललाटे रुद्रास्तिष्ठन्तु।
मूर्ढिं आदित्यास्तिष्ठन्तु। शिरसि महापुरुषस्तिष्ठतु। शिखायां चामुण्डा
तिष्ठतु। पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु। पुरतः चूली तिष्ठतु। पार्व्ययोः शिवाशङ्करौ तिष्ठे-
ताम्। सर्वतो वायुस्तिष्ठतु। वहिः सर्वतोऽग्निर्ज्वर्लालामालापरिवृतस्तिष्ठतु।
सर्वेष्वज्ञेषु सर्वा देवतास्तिष्ठन्तु सर्वाङ्गे मां रक्षन्तु ॥ इति षष्ठो न्यासः ॥

अथ लघुन्यासः-आग्निर्वेदाचिश्रित इत्यादिभिर्मन्त्रैर्यथालिङ्गमङ्गनि
संस्पृशेत्-ॐ अग्निर्वेदाचिश्रितो वाचि श्रितो वाक् हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं
ब्रह्मणि-वाचं स्पृशेत्। ॐ वायुर्वेदे प्राणे श्रितः प्राणो हृदये हृदयं मायि अहम-
मृते अमृतं ब्रह्मणि हृदयं स्पृशेत्। ॐ सूर्योऽमे चक्षुषिश्रितः चक्षुर्हृदये हृदयं
मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-चक्षुषी स्पृशेत्। ॐ चन्द्रमा मे मनसि श्रितः
मनो हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-वक्षः स्पृशेत्। ॐ दिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः श्रोत्रं हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-श्रोत्रे
स्पृशेत्। ॐ आपो मे रेतसि श्रिताः रेतो हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं
ब्रह्मणि-लिङ्गे स्पृशेत्। ॐ पृथिवी ये शरीरं श्रिता शरीरं हृदये हृदयं मायि
अहममृते अमृतं ब्रह्मणि-शरीरं स्पृशेत्। ॐ ओषधिवनस्पतयो मे लोपसु

१ चतुःषष्ठिकपिंडकात्मको रौद्राध्याय इति काण्वानां विशेषः ॥ २ स च अभियेक एव
भवति ॥ ३ अग्निर्वायुश्च सूर्याश्च चन्द्रमा दिश एव च । आप. पृथिव्योपधय इन्द्र. पर्जन्य
एव च । ईशान आत्मा च पुनर्लघुन्यासे त्रयोदश ॥ ४ मनस. स्थानत्वात् ॥

श्रिताः लोमानि हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—रोपकूपानस्तु
शेत् । ॐ इन्द्रो मे बले श्रितः बलं हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—
सर्वाङ्गं स्पृशेत् । ॐ पर्जन्यो मे मूर्दिभ्न श्रितः मूर्ढा हृदये हृदयं मयि अहममृते
अमृतं ब्रह्मणि—पस्तकं स्पृशेत् । ॐ ईशानो मे मन्यौ श्रितः मन्युर्हृदये हृदयं
मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—हृदयं स्पृशेत् । ॐ आत्मा म आत्मनि श्रितः
आत्मा हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—वक्षः स्पृशेत् । ॐ पुनर्म
आत्मा पुनरायुरागात्पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् । वैश्वानरो रश्मिभिर्वा-
द्वधानः अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः । सर्वशरीरं स्पृशेत् ॥ एषत इत्यस्य
प्रजापतिर्क्षणिः सामपङ्किर्यजुर्जगतीछन्दसी रुद्रो देवता योनिमुद्राप्रदर्श-
ने विनियोगः—ॐ एष ते रुद्रभाग॑ सहस्रसाम्बिकयातञ्जुषस्वाहैषते
रुद्र भाग॒ आखुस्ते पुशु॑ ॥५३॥ अनेन मन्त्रेण योनिमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥
इति महान्यास (लघुन्यास) प्रयोगः ॥

॥ ४२ ॥ अथ रुद्रपूजनप्रयोगः

आत्मनः श्रीरुद्रस्वरूपेण ध्यानम्—पञ्चास्यं सौम्यमात्मानं सर्वा-
भरणभूषितम् । मृगलाञ्छनमूर्ढानं शुद्धस्फटिकसञ्चिभम् ॥ फणा-
सहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनम् । सतार्चिर्विज्वलज्ज्वालजटाजूटकिरी-
टिनम् ॥ सहस्रकरविभ्राजत्वटाङ्गादिविभूषितम् ॥ ब्रह्माणडरण्ड-

१ कोधादिस्थानत्वात् २ चित्तस्थानत्वात् ३ स्त्रकल्पहुरे—एवं न्यासविधि कृत्वा
ततो मुद्रा प्रदर्शयेत् । शिवपुष्टि शिवस्योक्ता चैव शान्तिप्रदायिनी ॥ एष ते रुद्रभाग
इति मुद्राप्रदर्शनम् । श्रीकाम. शीर्णि कुर्वीत तेजस्कामस्तु नेत्रयोः । मुखे त्वंश्चायकामस्तु
श्रीवाया रोगनाशने । हृदये सर्वकामस्तु नाभौ ज्ञानी प्रदर्शयेत् । प्रजाकामस्तु गुह्ये वै पशुका-
मस्तु जहन्योः । जानुभ्यां प्रामकामस्तु राष्ट्रकामस्तु पादयोः ॥ वशीकरणकामस्तु वामहस्ते
प्रदर्शयेत् । पापक्षयेऽभिवोरे च व्याधेरपगमे तथा ॥ बहिः शरीराकूर्वात् शिवस्याङ्गेति च
स्त्ररन् । एवं प्रदर्शयित्वा तु ततो ध्यानं समाख्येत् ॥

वत्काश्वत्कपालवरधारिणम् । देदीप्यमानं चन्द्रार्कज्वलदग्निनेत्रिणम् ॥
 त्रैलोक्यघोतिकृद्ग्रास्वत्स्कन्धे कपालमालिनम् । दीप्तनक्षत्रमालावद-
 क्षमालाधरं विभुम् ॥ निःशेषवारिसम्पूर्णकमण्डलुकरं त्वजम् । जग-
 द्धाधिर्यकृत्त्रादमुच्चं दमरुधारिणम् ॥ केयूरवद्धनागेन्द्रमूर्द्धमणिविरा-
 जितम् । मेखलाकिङ्गिमालामुक्तारावविराजितम् ॥ घर्वराव्यक्त-
 निर्गच्छदगम्भीरारावनूपुरम् । व्याघ्रचर्मपरीधानं गजचर्मवसान-
 कम् ॥ सहेमपट्टनीलाभव्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् । विद्युल्लताप्रभागङ्गा-
 भातमूर्द्धं सुरार्चितम् ॥ समस्तभुवनाधारधरणोक्षासनास्थितम् । त्रैलो-
 क्यवनितामूर्द्धनतदेहार्धपार्वतीम् ॥ लक्ष्मूर्यप्रभाभास्वत्रैलोक्यकृत-
 पीण्डुरम् । अमृतप्लुतहृष्टाङ्गं दिव्यभोगसमाकुलम् ॥ दिग्देवतासमायुक्तं
 सुरासुरनमस्कृतम् । नित्यं शाश्वतमव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम् ॥
 इत्यं श्रीरुद्रस्वरूपमात्मानं ध्यात्वा आत्मनि पुष्पाक्षतप्रक्षेपणे
 श्रीरुद्रस्यावाहनम् :- ॐ आराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवासुरादिभिः ।
 आराधयामि भक्त्या त्वां गृहाण परमेश्वर ॥ श्रीरुद्र इहागच्छ इह तिष्ठु
 इत्यात्मनि पुष्पाक्षतप्रक्षेपणं कुर्यात् ॥ त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः
 अनुष्टुप् छन्दः त्र्यम्बको रुद्रो देवता स्वात्मनि श्रीरुद्रपूजने विनियोगः
 ॐ त्र्यम्बकं छ्यजामहे ॥ ६३ ॥ स्वशरीरेऽवस्थितश्रीरुद्रस्वरूपिणे जीवा-
 त्माने नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ नैवेद्यं परिकल्पयामि ॥
 स्वदक्षिणभागे साधारस्य ताम्रपात्रस्य स्थापनम् ॥ नमः शम्भवायेत्यस्य
 परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिकू छन्दः षडक्षराणां यजुर्गा-
 यत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता अन्यतरतो नमस्कारा वहवो

१ द्विजो ध्यात्वैवमात्मानं सम्यग्रुद्रस्वरूपिणम् । सम्यग्चस्तान्तराय । सन् ततो
 चजनमारभेत् ॥ २ अत्र नैवेद्यमपि मानसं परिकल्पयेदिति महार्णव ॥

रुद्रा देवता अर्धपूरणे विनियोगः—ॐ नमःशम्भवाय० ॥ ४६ ॥
 अनेन मन्त्रेण तीर्थोदकेनार्थं पूरयित्वा तस्मिन्गन्धाक्षतपुष्पाणि प्रक्षिपेत्
 नमः शम्भवायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक्
 छन्दः पडक्षराणां यजुर्गायत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता
 अन्यतरतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवता अर्धाभिमन्त्रणे विनियोगः—
 ॐ नमःशम्भवाय० । इति मन्त्रमष्टवारं जपित्वा अर्धाभिमन्त्रणं कुर्यात् ।
 नमःशम्भवायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक्
 छन्दः पडक्षराणां यजुर्गायत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता
 अन्यतरतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवताः सम्पारप्रोक्षणे विनियोगः—
 ॐ नमःशम्भवाय० । इति मन्त्रेण पात्रान्तरगृहीतेन तदर्घोदकेन पूजा-
 सम्भारान्सम्प्रोक्षयेत् । [आसनाद्युपचारसमर्पणादि वक्ष्यमाणं पूजा-
 देवकार्यमनेनैवार्घोदकेन कर्तव्यम्] अथाक्षतैः पुष्पैर्वा पीठपूजा ।
 पीठस्याद्योभागे—ॐ आधारशक्तयै नमः । ॐ कूर्माय नमः । ॐ अनन्ताय
 नमः । ॐ वराहाय नमः । ॐ पृथिव्यै नमः । ॐ विचित्रादिवयमण्डपाय
 नमः । मण्डपपरिः—ॐ कल्पवृक्षेभ्यो नमः । ॐ सुवर्णवेदिकायै
 नमः । ॐ रत्नसिंहासनाय नमः । एभिमन्त्रैर्हर्षयुपरि पूजा । सिंहासन-
 पादेषु आज्ञेयाम्—ॐ धर्माय नमः । नैऋत्याम् ॐ ज्ञानाय नमः ।
 वायव्याम्—ॐ वैराग्याय नमः । ऐशान्याम्—ॐ ऐश्वर्याय नमः ॥ गात्रेषु
 पूर्वस्याम्—ॐ अधर्माय नमः । दक्षिणस्याम्—ॐ अज्ञानाय नमः ।
 पश्चिमायाम्—ॐ अवैराग्याय नमः । उत्तरस्याम्—ॐ अनैश्वर्याय
 नमः ॥ सिंहासनोपरि—ॐ तत्पाकारायानन्ताय नमः । ॐ पद्माय
 नमः । ॐ आनन्दकन्दाय नमः । ॐ संविशालाय नमः । ॐ प्रकृतिमय-
 पत्रेभ्यो नमः । ॐ विकारययक्तसरेभ्यो नमः । ॐ पञ्चाशद्वाणद्विकर्णि-

कायै नमः ॥ पद्मस्य दलकेसरकर्णिकास्वर्चनम् । पद्मदलेषु—ॐ
 अँ सत्त्वाय नमः । केसरेषु—ॐ उँ रजसे नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ
 तमसे नमः ॥ एवं प्रतित्रिकं सर्वत्र यथा—पद्मदलेषु—ॐ अँ द्वादश-
 कलात्मनेऽर्कमण्डलाय नमः । केसरेषु—ॐ उँ षोडशकलात्मने सोम-
 मण्डलाय नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ दशकलात्मनेऽग्निमण्डलाय
 नमः ॥ पद्मदलेषु—ॐ अँ ब्रह्मणै नमः ॥ केसरेषु—ॐ उँ विष्णवे
 नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ महेश्वराय नमः ॥ पद्मदलेषु—
 ॐ अँ आत्मने नमः ॥ केसरेषु—ॐ उँ अन्तरात्मने नमः ॥ कर्णिका-
 याम्—ॐ मँ परमात्मने नमः ॥ पद्मेषु सर्वत्र—ॐ आँ ज्ञानात्मने
 नमः ॥ स्वाग्रतः पद्मपूर्वादिपत्रेषु—ॐ वामायै नमः । ॐ ज्येष्ठायै नमः ।
 ॐ रौश्यै नमः । ॐ कालयै नमः । ॐ कलविकरण्यै नमः । ॐ वलविकरण्यै
 नमः । ॐ वलप्रमथिन्यै नमः । ॐ सर्वभूतदमन्यै नमः । इत्यष्टौ शक्तीः
 सम्पूज्य । कर्णिकायाम्—ॐ नोन्मन्यै नमः ॥ ॐ नमो भगवते सकल-
 गुणात्मशक्तियुक्तायानन्ताय योगपीठात्मने नमः । इति कर्णिकायां पुष्पा-
 ऊळिना पीठं सम्पूज्य सत्यज्ञानानन्तानन्दरूपं परं धामैव सकलं पीठ-
 मिति चिन्तयेत् ॥ इति पीठपूजा ॥ पीठोपरि स्थापितपात्रे शिवलिङ्गं
 धातुमर्यां शैर्वतीं प्रतिमां वा प्रतिष्ठाप्य आवाहनम्—अञ्जलौ पुष्पाण्या-
 दाय सूर्यमण्डले स्वहृत्कमले वा श्रीरुद्रं ध्यात्वा—ॐ आत्मावहन्तु हरयः
 सचेतसः श्वेतैरश्वैः सहकेतुमण्डिः । वाताजवैर्वलवद्विर्मनोजवैरायाहि
 शीघ्रं मम हव्याय शर्वोम् ॥ ॐ चर्यम्बैकं व्यजामहे० सद्योजातं प्रपद्यामि ।
 भगवन्तं सहस्राक्षं विरूपाक्षं महादेवं साम्वर्शिवम् आवाहयामि । इति सूर्य-

^१ एवं चयंम्बकं यजामहे इति मन्त्रेण सह समुचितैः सद्योजातं प्रपद्यामीति मन्त्रैः
 सर्वैऽप्युपचाराः कार्या इति खद्रपूजनम् ॥

मण्डले स्वहृत्कमले वा स्थिताया देवमूर्तेः सकाशादीपादीपान्तरमिव
 निर्गतं दक्षिणनासापुटेनाञ्जलिस्थपुष्पेष्वागतं देवं विभाव्य पीठस्थे शिव-
 लिङ्गादावञ्जलिस्थपुष्पप्रक्षेपेण शिवमावाहयेत् ॥ ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥
 सद्योजाताय वै नमो नमः । भगवते साम्बशिवाय आसनं समर्पयामि ॥ ॐ
 त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ भवे भवे नातिभवे भवस्व माम् । भगवते साम्बशिवाय
 पादं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ । भवोद्भवाय नमः । भगवते
 साम्बशिवाय अष्ट्यं समर्पयामि ॥ ॐ आपो हि ० योवं ० तस्मा० अरङ्ग० ॥ ॐ
 त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ । वामदेवाय नमः । भगवते साम्बशिवाय स्नानं समर्प-
 यामि । अन्द्रिस्तर्पणम् ॥ ॐ भवं देवं तर्पयामि ॥ ॐ शवं देवं तर्पयामि ॥ ॐ ईशानं
 देवं तर्पयामि । ॐ पशुपतिं देवं तर्पयामि ॥ ॐ रुद्रं देवं तर्पयामि ॥ ॐ उग्रं देवं
 तर्पयामि । ॐ भीमं देवं तर्पयामि । ॐ महानं देवं तर्पयामि । इति तर्प-
 यित्वा ॥ ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ ॥ ज्येष्ठाय नमः । भगवते साम्बशिवाय
 आचमनीयं समर्पयामि । ॐ त्र्यंस्वकं ष्वजामहे ॥ । श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
 नमः । भगवते साम्बशिवाय मधुपकं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥
 कालाय नमः । भगवते साम्बशिवाय गन्धं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यंबकं-
 ष्वजामहे ॥ ॥ कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
 बलप्रमथनाय नमः । भगवते साम्बशिवाय पुष्पाणि समर्पयामि ॥
 ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ ॥ सर्वभूतदमनाय नमः ॥ भगवते साम्बशिवाय
 धूपं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ । मनोन्मनाय नमः । भगवते
 साम्बशिवाय दीपं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यंबकं ष्वजामहे ॥ ॥ भवोद्भवाय
 नमः । भगवते साम्बशिवाय नैवेद्यं समर्पयामि ॥ नैवेद्यान्ते आचमनीयं
 समर्पयामि ॥ ततोऽष्टाभिर्मन्त्रैः अष्टौ पुष्पाणि दद्यात्—ॐ भवाय देवाय
 नमः । ॐ शर्वाय देवाय नमः । ॐ ईशानाय देवाय नमः । ॐ पशुपतये

देवाय नमः । अँरुद्राय देवाय नमः । अँउग्राय देवाय नमः । अँभीमाय
देवाय नमः । अँमहते देवाय नमः ॥ अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर क्रषिः
अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता । तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष क्रषिः गायत्री
छन्दः रुद्रो देवता । ईशान इत्यस्य ईशान क्रषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो
देवता सर्वेषामघोरादिशरीरोपस्थाने विनियोगः । अँअघोरेभ्योथ
घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्य ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽअस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥
तत्पुरुषाय विद्वाहे महादेवाय धीमहि । तत्रो रुद्रः प्रचोदयात् । ईशानः
सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे
ऽअस्तु सदाशिवोम् ॥ इत्युपस्थानम् ॥

॥ ४३ ॥ अथ पञ्चवक्रपूजनम् ॥

अथ समाचारात्पञ्चवक्रपूजा । तत्र गन्धसिताक्षतश्वेतपुष्पैः पश्चिम-
वक्रपूजनम्-अँ सद्योजातोव्यमिमीतित्यस्य जमदायिक्रषिः त्रिष्टुप्छन्दः
स्वाहाकृतिदेवता पश्चिमवक्रपूजने विनियोगः—अँसद्योजातो व्यमीत
युज्ज्ञमाग्निर्देवानामभवत्पुरोगा? ॥ अस्य होतु+ प्रदिश्यृतस्य ब्राचि
स्वाहाकृतहुविरंदन्तु देवा? ॥ ३६ ॥ सद्योजाताय पश्चिमवक्राय नमः
गन्धसिताक्षतश्वेतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ १ ॥ गन्धादितुलसीशतपैथ
उत्तरवक्रपूजनम्-अँवाममत्रेत्यस्य भरद्वाज क्रषिः त्रिष्टुप् छन्दः सविता
देवता उत्तरवक्रपूजने विनियोगः—अँब्राममद्व्य संवित्वामिम् श्वोदिवे
दिवे ब्राम्यस्ममव्यद्व सावीटु ॥ ब्रामस्य हि क्षयेत्यस्य देव भूरेत्या द्विया
वाम्भाजं+स्याम ॥ ३७ ॥ वामदेवायोत्तरवक्राय नमः गन्धादितुलसीशत-
पत्राणि समर्पयामि ॥ २ ॥ गन्धादिनीलाभजकरवीरैश्च दक्षिणवक्रपूजनम्-
अँवातेरुद्रशिवेत्यस्य परमेष्ठी क्रषिः अनुष्टुप् छन्दः एको रुद्रो देवता

दक्षिणवक्रपूजने विनियोगः । ॐ या ते रुद्र शिवा तत्त्वग्वोरापापकाशिनी ॥ तयां नस्तुच्छ्रुता शन्तेष्या गिरिशन्ताभिचौकरीहि ॥ ३६ ॥
 अयोराय दक्षिणवक्राय नमः गन्धादिनीलाल्लकरवीरपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ३ ॥ गन्धादिदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पैश्च पूर्ववक्रपूजनम् ॐ यत्पुरुषमित्यस्य
 नारायण ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः जगद्वीजं पुरुषो देवता प्राग्वक्रपूजने
 विनियोगः- ॐ षष्ठ्यपुरुषं व्यदधुर्त कतिथा व्यक्तल्पयन् ॥ मुखद्विं-
 मस्यासीच्चिम्बाहु किमुरु पादाऽ उच्चयेते ॥ ३७ ॥ तत्पुरुषाय पूर्ववक्राय
 नमः गन्धादिदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ४ ॥ गन्धादिविल्वक-
 नकपुष्पैश्च ऊद्धर्ववक्रपूजनम्- ॐ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः जगती
 छन्दः ईशानो देवता ऊद्धर्ववक्रपूजने विनियोगः- ॐ तमीशानुञ्जगतस्तु-
 स्थुपस्पतिनिधियज्ञिन्द्रवमवसे हूमहे वृथम् ॥ पूषा नो वथा वेदसामसं-
 द्वधेरक्षितापायुरदंडत्स्वस्तये ॥ ३८ ॥ ईशानायोद्धर्ववक्राय नमः
 गन्धादिविल्वकनकपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति रुद्रकल्पद्रुमान्तर्गताभि-
 षेकपरिच्छेदोक्तैकतरपकारेण पञ्चवक्त्रपूजनम् ॥

॥ अथ प्रकारान्तरेण पञ्चवक्रपूजा ॥

अथ पञ्चमवक्त्रपूजा-(प्रतिवक्त्रपूजने नमस्कारादि कर्तव्यम्) ॐ सद्यो
 जातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सद्योजातो देवता श्वेतवर्णं
 हंसवाहनं पञ्चमवक्रं पृथिवीतत्त्वं पञ्चमवक्रनमस्कारे विनियोगः—
 ॐ सद्योजातं प्रपञ्चामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे
 भवस्व मां भवोद्भवाय नमः ॥ सद्योजाताय श्वेतवर्णीय हंसवाहनाय
 पञ्चमवक्राय पृथिवीतत्त्वाय सुष्टुप्खण्डात्मने ब्रह्मणे नमः इति प्रणम्य

धनुर्वाणमुद्राप्रदर्शनम् ॥ ॐ सद्योजातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्
छन्दः सद्योजातो देवता श्वेतवर्णं हंसवाहनं पश्चिमवक्त्रं पृथिवीतत्त्वं
पश्चिमवक्त्रपूजने विनियोगः—ॐसद्योजातं० ॥ सद्योजाताय श्वेतवर्णाय
हंसवाहनाय पश्चिमवक्त्राय नमः । इत्यनेन गन्धपनःशिलाचन्दनश्वेतो-
क्षतश्वेतपुष्पगुग्गुलधूपघृतदीपपायसनैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः
कैलापूजनम्—ॐऋद्धर्यै नमः । ॐसिद्धचै नमः । ॐधृत्यै नमः । ॐलक्ष्मचै
नमः । ॐपैधायै नमः । ॐकान्त्यै नमः । ॐस्वधायै नम । ॐप्रभायै
नमः । इत्यष्टौ कलाः सम्पूज्य ध्यानम्-प्रालेयामलविन्दुकुंदधवलं
गोक्षीरफेनप्रभं भस्माभ्यज्ञपनज्ञदेहदमनज्वालावलीलोचनम् । ब्रह्मे-
न्द्रादिमरुद्गणैः स्तुतिपरैरभ्यर्चितं योगिभिर्बन्देऽहं सकलं कलङ्करहितं
स्थाणोमुखं पश्चिमम् ॥ शुभ्रं त्रिलोचनं नाम्ना सद्योजातं शिवपदम् ।
शुद्धस्फटिकसंकाशं वन्देऽहं पश्चिमं मुखम् ॥ इति पश्चिमवक्त्रपूजा ॥ १ ॥

अथोत्तरवक्त्रपूजा—ॐवामदेवायत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः
विष्णुर्देवता कृष्णवर्णं गरुडवाहनम् उत्तरवक्त्रम् आपस्तत्त्वम् उत्तरवक्त्र-
नमस्कारे विनियोगः—ॐवामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो वलविकरणाय नमः ॥ वामदेवाय
कृष्णवर्णाय गरुडवाहनायोत्तरवक्त्रायापस्तत्त्वायामृतरूपात्मने विष्णवे
नमः ह्रीं इति प्रणम्य पद्ममुद्राप्रदर्शनम् ॥ ॐवामदेवायत्यस्य वामदेवक्त्रपूजिः

१ वामस्य मध्यमांत्रं तु तर्जन्यप्रे नियोजयेत् । अनाभिर्का कनिष्ठा च तस्याहुतेन
पीडयेत् । दर्शयेद्विक्षणस्कन्वे घमुमुदयमीरिता ॥ दक्षमुष्टिस्वर्तर्जन्या दीर्घया वाणमुद्रिका ॥ २
शेताक्षतैः श्वेतपुष्पे पूजयेद्वंसवाहनम् । खिद्यन्ति सर्वकार्याणि पूजनेन न सशयः ॥ ३ ऋद्धिः
सिद्धिर्वृतिलक्ष्मीमेथा कान्ति । स्वधा प्रभा । सद्योजातकला ह्येता ह्यष्टौ च परिकीर्तिता ॥ ४
करी तु संहतौ कृत्वा समुखावृत्ताहुली । तलान्तर्मिलिताहुष्टौ कुर्यादेपाऽवज्ञमुद्रिका ॥

जगतीछन्दः विष्णुदेवता कृष्णवर्णं गरुडवाहनम् उत्तरवक्रम् आपस्तत्त्वम्
 उत्तरवक्रपूजने विनियोगः—ॐ वामदेवाय ॥ वामदेवाय कृष्णवर्णाय
 गरुडवाहनायोत्तरवक्राय नमः । इत्यनेन हरिचन्दनतुलसीशतपत्रपुष्प-
 पञ्चसौंगन्धिकधूपघृतपक्षगोभूमान्नवेद्याभिः पूजनम् । ततः कँला-
 पूजनम्—ॐ रजसे नमः । ॐ रक्षायै नमः । ॐ रत्यै नम । ॐ पालयायै
 नमः । ॐ कामायै नमः । ॐ सर्जीविन्यै नमः । ॐ पित्रायै नमः । ॐ बुद्ध्यै
 नमः । ॐ क्रियायै नमः । ॐ वाऽयै नमः । ॐ भ्रामयै नमः । ॐ नोहिन्यै
 नमः । ॐ ज्वरायै नमः । इति त्रयोदशकलाः सम्पूज्य ध्यानम्—गौरं
 कुङ्कुमपिङ्गलं सुतिलकं व्यापाण्डुगण्डस्थलं भ्रूविक्षेपकटाक्षवीक्षणलस-
 त्संसक्तकर्णोत्पत्तम् । स्तिं विम्बफलाधरं प्रहसितं नीलालकालङ्कृतं
 वन्दे पूर्णशशाङ्कमण्डलनिभ वक्रं हरस्योत्तरम् ॥ वामदेवं सुवर्णार्थं
 दिव्यास्त्रगणसेवितम् । अजन्मानमुपाकान्तं वन्देऽहं शुचरं मुखम् ॥
 इत्युत्तरवक्रपूजा ॥ २ ॥

अथ दक्षिणवक्रपूजा—ॐ अयोरेभ्य इत्वस्य अयोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता नीलवर्णं कूर्मवाहनं दक्षिणवक्रं तेजस्तत्त्वं दक्षिणवक्रनपस्कारे
 विनियोगः । ॐ अयोरेभ्यो यथोयोरधोरधोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वैः वर्वेभ्यो
 नपस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ अयोराय नीलवर्णाय कूर्मवाहनाय दक्षिण-
 वक्राय तेजस्तत्त्वाय विश्वरूपात्मने कालाग्निरुद्राय नमः हूँ इति प्रणम्य

^१ तुलसीशतपत्रैव पूजयेहरुडासनम् । सर्वदोषविनाशेन प्राप्नोति श्वियसम्पदम् । ^२ कङ्कोल-
 पूर्णकर्मरजातीकललवङ्गके । सुगन्धपञ्चकं प्रोक्तमायुर्वेदप्रकाशकैः ॥ ३ रजो रक्षा रतिः
 पालया कामा सज्जीविनी प्रिया । शुद्धिः क्रिया च धात्री च भ्रामरी मोहिनी ज्वरा । वामदेव-
 कला एतास्त्रयोदश वरानने ॥

ज्ञानमुद्राप्रदर्शनम् । ॐ अघोरेश्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
रुद्रो देवता नीलवर्णं कूर्मवाहनं दक्षिणवक्रं तेजस्तत्त्वं दक्षिणवक्रपूजने
विनियोगः । ॐ अघोरेभ्यो ॥ अघोशय नीलवर्णाय कूर्मवाहनाय दक्षिण-
वक्राय नमः । इत्यनेन कृष्णागरुचन्दननीलोत्पलकरबीरपुष्पसितागरुधु-
पमाषान्ननैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः कलापूजनम्—ॐ तपसे नमः । ॐ
मोहायै नमः । ॐ क्षयायै नमः । ॐ निद्रायै नमः । ॐ व्याधये नमः । ॐ गृत्ये
नमः । ॐ क्षुधायै नमः । ॐ तृष्णायै नमः । इत्यष्टौ कलाः सम्पूज्य ध्यानम्-
कालाभ्रभ्रपराश्रवनाचलनिभं व्यावृत्तिपिङ्गङ्क्षणं खण्डेन्दुद्वयमित्रिता-
शुदशनाप्रोद्दिन्दर्षट्टाङ्कुरम् । सर्वप्रोतकपालगत्तिसकलं व्याकीर्णसच्छे-
खरं वन्दे दक्षिणमीश्वरस्य कुटिलभूमङ्गरौद्रं मुखम् ॥ नीलाभ्रवर्णमो-
कारमघोरं घोरदंष्ट्रकम् । दंष्ट्राकरालमयुग्रं वन्देऽहं दक्षिणं मुखम् ।
इति दक्षिणवक्रपूजा ॥ ३ ॥

अथ पूर्ववक्रपूजा—ॐ तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः
रुद्रो देवता पीतवर्णम् अश्ववाहनं पूर्ववक्रं वायुतत्त्वं पूर्ववक्रनमस्कारे
विनियोगः । ॐ तत्पुरुषाय विश्वेषे महादेवाय धीमहि । तत्रो रुद्रः
प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय पीतवर्णायाश्ववाहनाय पूर्ववक्राय वायुतत्त्वाय
चैतन्यात्मने आदित्याय नमः हैं इति प्रणम्य कवचमुद्राप्रदर्शनम् ।
ॐ तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता पीतवर्णम्
अश्ववाहनं पूर्ववक्रं वायुतत्त्वं पूर्ववक्रपूजने विनियोगः । ॐ तत्पुरुषाय ॥
तत्पुरुषाय पीतवर्णायाश्ववाहनाय पूर्ववक्राय नमः । इत्यनेन हरिताल-

- १ तर्जन्यङ्गाष्टकौ सक्तावग्रतो द्विदि विन्यसेत् । ज्ञानमुद्रा भवेदेषा कथिता तत्त्वदर्शिभिः ॥
- २ नीलोत्पलैः करबीरैः पूजयेत्कूर्मसंस्थितम् । सर्ववाधाविनाशाय ज्ञानमोक्षप्रसाधकम् ॥
- ३ तमो मोहा क्षया निद्रा व्याधिमूत्युः क्षुधा तृष्णा । अघोरस्य कला सेता ह्यष्टौ च परिकीर्तिता ॥
- ४ कवचमुद्रालक्षणम्—करद्वन्द्वाङ्गुल्यो वर्मणि स्यु ॥

चन्दनदूर्वाङ्गुराक्षपुष्पान्यतरपुष्पकृष्णागरुधूपमोदकनैवेद्यादिभिः पूज
नम् । ततः कलापूजनम्—ॐनिवृत्यै नमः । ॐप्रतिष्ठायै नमः ।
ॐविद्यायै नमः । ॐशान्त्यै नमः । इति चतुर्थः कलाः सम्पूज्य
ध्यानम्—संवर्त्ताधितदित्प्रतप्रकरणकप्रसर्पितोजोरुणं गम्भीरस्मृतिनिःसृ-
तोग्रदशनपोद्धासिताश्राधरम् । बालेन्दुवृत्तिलोलपिङ्गलजटाभारप्रवद्धो-
रुणं वन्दे सिद्धसुरासुरेन्द्रनमितं पूर्वं मुखं शूलिनः ॥ बालार्कवर्णमारक्तं
पुरुषं च तडित्प्रभम् । दिव्यं पिङ्गजटावारं वन्देऽहं पूर्वदिङ्गमुखम् ॥
इति पूर्ववक्रपूजा ॥ ४ ॥

अथोर्ध्ववक्रपूजा—ॐईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः
रुद्रो देवता गोक्षीरवर्णं वृषभवाहनम् ऊर्ध्ववक्रम् आकाशतत्त्वम् ऊर्ध्व-
वक्रमस्कारे विनियोगः । ॐईशानः सर्वविद्यानार्मीश्वरः सर्वभूतानां
ब्रह्माधिपतिब्रह्मणोधिपतिब्रह्मा शिवो मेऽग्रस्तु सदाशिवोम् ॥ ईशानाय
गोक्षीरवर्णाय वृषभवाहनायोर्ध्ववक्रायाकाशतत्त्वायाच्यक्ताय सर्वव्याप-
कात्मने नमः इति श्रूते प्रणम्य महामुद्रा (व्यापकमुद्रा) प्रदर्शनम् ।
ॐईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता गोक्षीरवर्णं
वृषभवाहनम् ऊर्ध्ववक्रम् आकाशतत्त्वम् ऊर्ध्ववक्रपूजने विनियोगः ।
ॐईशानः सर्व० ॥ ईशानाय गोक्षीरवर्णाय वृषभवाहनायोर्ध्ववक्राय

१ दूर्वाङ्गुरर्कपुष्पैः पूजयेदश्ववाहनम् । आयुष्यं वर्धते तत्र विशिष्टफलदायकम् ॥ ३
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च ॥ तत्पुरुषकला हेतावृतत्वात् न संशयः ॥

३ उत्तानौ तादशावेव व्यापकाजलिं करौ । तादशौ संयुतावेव नतानौ करौ व्यापका-
जलिं नाम मुद्रा ॥

नमः । इत्यनेन भस्मैचन्दनविलवपत्रकनकपुष्पम्रुतुभवान्यपुष्पहरिचन्द-
नधूपशक्तरादध्योदननैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः कलापैजनम्—
ॐशशिन्यै नमः । ॐअङ्गन्दायै नमः । ॐइष्टायै नमः । ॐमरीच्यै नमः
ॐज्वालिन्यै नमः । इति पञ्चकलाः सम्पूज्य ध्यानम्—व्यक्ताव्यक्त-
गुणोत्तरं सुबदनं षट्क्रिशतत्त्वाधिकं तस्मादुत्तरतत्त्वमक्षयमिति ध्येयं
सदा योगिभिः । वन्दे तामसवर्जितेन मनसा सूक्ष्मातिसूक्ष्मं परं शान्तं
पञ्चममीथरस्य वदनं खव्यापि तेजोमयम् । ईशानं सूक्ष्ममव्यक्तं तेजः पुञ्ज-
परायणम् । अमृतसावि चिद्रूपं वन्देऽहं पञ्चमं मुखम् ॥ इत्य॒र्व-
वक्त्रपूजा ॥ ५ ॥

इति पञ्चवक्त्रपूजां कृत्वा देववामभागे शक्तिपूजनम्—ॐउमायै नमः ।
ॐशङ्करप्रियायै नमः । ॐपार्वत्यै नमः । ॐगौर्यै नमः । ॐकाल्यै
नमः । ॐकालिन्यै नमः । ॐकोटियै नमः । ॐविश्वधारिण्यै नमः । ॐह्रौं
नमः । ॐ ह्रीं नमः । ॐगङ्गादेव्यै नमः । ततः—ॐगणपतये नमः ।
ॐकार्तिकाय नमः । ॐपुष्पदन्ताय नमः । ॐकपर्दिने नमः । ॐभैरवाय
नमः । ॐशूलपाणये नमः । ॐहृश्वराय नमः । ॐदण्डपाणये नमः ।
ॐनन्दिने नमः । ॐमहाकाळाय नमः । इति सम्पूज्य ततः एकादश-
रुद्वार्चनम्—ॐअघोराय नमः । ॐपशुपतये नमः । ॐशर्वाय नमः ।

१ अत्र केचित् भस्मचन्दनस्याने यक्षकर्दमचन्दनेन पूजनं कायमिति पठन्ति ।
यक्षकर्दमचन्दनम्—कस्तूरिकाया द्वौ भागौ द्वौ भागौ कुङ्कुमस्य च । चन्दनस्य त्रयो भागाः
शशिनस्त्वेक एव हि ॥ परं त्वस्माभिस्त्वत्र छक्तलद्वमसंतेन भस्मचन्दनमेव संगृहीतम् ॥ २
हंसहंसेति यो ब्रूयाद्वासंसो नाम सदाशिवः । विल्वैः कनकपुष्पैश्च अन्यैश्चतुभवैस्तथा । सौत्यमो-
क्षप्रदातारं पूजयेद् वृष्वाहनम् ॥ ३ शशिनी अङ्गदा इष्टा मरीचिर्ज्वालिनी तथा । ईशानस्य
कलाः पञ्च निरञ्जनपदानुगाः । ४ अस्याथ पञ्चवक्त्रपूजाया देवप्रतिष्ठार्या विहितत्वेन छद्यप-
छद्योमस्त्राभिषेकार्चनेष्वविहितत्वेन च प्रमाणाभावादाचार एव तस्या प्रमाणम् ॥

ॐविरूपाक्षाय नमः । ॐविश्वरूपिणे नमः । ॐयम्बकाय नमः । ॐकप-
दिने नमः । ॐभैरवाय नमः । ॐशूलप्राणये नमः । ॐइशानाय नमः ।
ॐमहेश्वराय नमः ॥ इति ॥

ततो रूद्राभिषेकं कृत्वा शुद्धोदैकस्तानवस्त्रोपवीतगन्धाधतपुष्पाणि
समर्प्य (समयश्वेत् शिवसहस्रनामभिः (१०००) अष्टोत्तरशतनामभिर्वा
(१०८) विल्वार्पणं कुर्यात्) तदनन्तरं सौभाग्यद्रव्यधूपदीपनैवेद्यताम्बूल-
दक्षिणार्तिक्यप्रदक्षिणामन्त्रपुष्पाङ्गलिविशेषार्घाद्युपचारान् समर्प्य ॥
ॐनमः शिवायेति शिवषडक्षरमन्त्रस्य यथाशक्ति जपं कृत्वा समर्प्य ॥
राजोपचारान्-छत्रं च चामरं चैव व्यजनं दर्पणं तथा । पादुकानि च
सर्वाणि गृह्णतां परमेश्वर ॥ (अभावे कल्पयामि) इत्यर्पयित्वा
साष्टाङ्गं प्रणीयेत् ॥

अथ शिवमानसंयुजा—रत्नैः कल्पितमासनं हिमजलैः स्तानं च
दिव्याम्बरं नानारत्नविभूषितं मृगमदामोदान्वितं चन्दनम् । जातीचम्प-
कविल्वपत्रसहितं पुष्पं च धूपं तथा दीपं देव दयानिधे पशुपते हृत्क-
लिपतं गृह्णनाम् ॥ १ ॥ सौवर्णे मणिरत्नखण्डरचिते पात्रे घृतं पायसं
भक्षयं पञ्चविधं पयोदधियुतं रम्भाफलं पानसम् । शाकानामयुतं जलं
रूचिकरं कर्पूरखण्डोज्ज्वलं ताम्बूलं मनसा मया विरचितं भक्ष्या प्रभो
स्त्रीकुरु ॥ २ ॥ छत्रं चामरयोर्युगं व्यजनकं चादर्शकं निर्मलं वीणा-
भेरिमुदङ्गकाहलकलागीतं च नृत्यं तथा । साष्टाङ्गप्रणतिः स्तुतिर्वहु-
विधा चैतत्समस्तं मया सङ्कल्पेन समर्पितं तव विभो पूजां गृहण

१ सम्पूर्णरुद्राभिषेकप्रयोगस्तु ६१ पृष्ठे दृष्टव्यः ॥ २ समन्त्रकप्रयोगस्तु शिवपञ्चायत-
नपूजाप्रयोगे (४५ पृष्ठे) दृष्टव्यः ॥ ३ उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वक्षसा तथा । पद्मयां
करायां जानुम्या प्रणामोऽष्टाङ्गं उच्चते ॥

पभो ॥ ३ ॥ आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः । सञ्चारः पदयोः प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं शम्भो तत्त्वाराधनम् ॥ ४ ॥ करचरणकुतं वाक्यायजं कर्मजं वा श्रवण-नयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विहितमविहितं वा सर्वमेतत्क्षमस्व जय जय करुणावधे श्रीमहादेव शम्भो ॥ ५ ॥

॥ इति श्रीमच्छङ्कराचार्यविरचितं शिवमानसपूजास्तोत्रम् ॥

ध्यानम्—त्रिलोचनं चतुर्बाहुं सर्वाभरणभूषितम् । नागयज्ञोपवीतं च व्याघ्रचर्मोचरीयकम् ॥ वृषस्कन्धसमारूढमुपादेहार्धधारिणम् । अमृते-नाप्लुतं शान्तं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशं जटामुकुटम-पिण्डितम् । वरदाभयहस्तं च सर्वकामफलप्रदम् ॥ एवं ध्यायेद् द्विजः सम्यगनङ्गाङ्गहरं हरम् ॥ स्तुतिः—अनादिनिधनो रुद्रो गीयते श्रुतिभिः सदा । राजसेन स्वयं व्रद्धा साच्चिकेन स्वयं हरिः ॥ तामसेन स्वयं रुद्रस्त्रियं त्वयि संस्थितम् । नमामि त्वां विरूपाक्ष नीलग्रीव नमोऽस्तु ते ॥ त्रिनेत्राय नमस्तुभ्यमुपादेहार्धधारिणे । त्रिशूलधारिणे तुभ्यं भूतानां पतये नमः ॥ पिनाकिने नमस्तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय च । नमामि त्वां महाभूतपतये त्वां नमाम्यहम् ॥ स्वयं भिक्षान्नभोक्ता च भक्तानां राज्यदः स्वयम् । सूर्यरूपं समासाद्य देहिनां देहदायकः ॥ यतीनां मुक्तिदस्त्वं च भुक्त्यर्थिनां च भुक्तिदः । यद्यच्छया सर्वमिदं ततं मध्ये च पालितम् ॥ अन्ते च विलयं नीतं शक्तिः कस्य मवाद्वते ॥ मन्त्रहीना क्रियाहीना भक्तिहीना महेश्वर । पूजा सम्पूर्णता यातु त्वत्प्रसादात्रिलोचन ॥ अनुस्वारेण हीनस्य जपस्याम्रेडितस्य

च । दोषाः प्रयान्तु नाशं च त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ महारुद्राभिषेकोऽयं
न्यूनो वाऽप्यधिकोऽपि वा । सम्पूर्णस्त्वत्प्रसादाच्च भूयाज्ञूतिविभूषण ॥
इति स्तुत्वा ॥ प्राङ्गुरुवा ऋत्विजः उदग्मुखयजमानहस्ते श्रेयः-
सम्पादनं कुर्युः—

श्रेयोदीनविधिः—ॐशिवा आपः सन्त्वतिमन्त्रेण यजमानहस्ते
जलप्रक्षेपः । ॐसौमनस्यमस्त्वति पुष्पाणां प्रक्षेपः । ॐअक्षतश्चारिष्टश्चा-
स्त्वत्त्यक्षतानां प्रक्षेपः । ॐदीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वति
भुनर्जलप्रक्षेपः । तत आचार्यः साक्षतपूर्गीफलं गृहीत्वा “भवन्नियोगेन
मया अमुकसंख्यकैरभिर्ब्रह्मणैः सह अभिषेकात्मकामुकरुद्रकृतेन
यज्जातं श्रेयस्तत्तुभ्यमहं सम्प्रददे । तेन त्वं श्रेयस्वी भव” इति पूर्गीफलं
यजमानहस्ते दद्यात् ॥ यजमानो “भवामि” इति ब्रूयात् । तत अद्येत्यादि०
देशकालौ सङ्कीर्त्य कृतस्याभिषेकात्मकामुकरुद्रकर्मणः साङ्गतासिद्धये
आचार्यादीनामचनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ आचार्यायेदं पाद्यम् इदं
बाह्यस्पत्थं वासोयुगलमित्यादि गन्धपुष्पधूपदीपताम्बूलानि दत्वा पूर्वो-
क्तविशेषणवति काले कृतस्याभिषेकात्मकामुकरुद्रकर्मणः प्रतिष्ठासिद्धय-
र्थममुकसगोत्राय यजुर्वेदान्तर्गतवाजसनेयिमाध्यन्दिनशाखाध्यायिने
अमुकशर्मणे आचार्याय यथाशक्त्यक्षुतामिमां सवत्सां गां रुदैवत्यां
इदं च हिरण्यमयिदैवतं तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति विप्रहस्ते सकुशाक्ष-
तजलप्रक्षेपपूर्वकं दक्षिणां दत्वा “न मम” इति ब्रूयात् । विप्रस्तु ॐदी-
स्त्वाददातुष्ठिवीन्त्वाप्रतिगृह्णात्वितिमन्त्रान्ते रुद्राय गां “ॐप्रतिगृह्णामि”
इत्युक्त्वा ॐकोदान्तकस्माऽबद्वान्त्कामोदान्त्कामायादात् ॥ कामो द्राता-

१ इदं च निर्मूलत्वाद्यजमानप्रतारणमात्रमेव ॥ पुत्रकृतवैतरणादानजन्यश्रेयोदानवन्मा-
वस्तानादिजन्यपुष्पदानवच्चेदमपि श्रेयोदानमविरुद्धमित्यपि केचित् ॥

कामं+प्रतिग्रहीता कामैतर्ते ॥ २६ ॥ इति कामस्तुतिं पठित्वा “ॐ स्व-
स्ती”ति वदेत् । प्रत्यक्षाया गोरभावे तु तन्निष्क्रयत्वेन सौवर्णिक-
निष्कदानम् ॥ निष्कस्तु चतुःसौवर्णिकः तदसम्भवे तदर्धस्य तस्याप्य-
सम्भवे तदर्धस्य । एतावद्विरण्यासम्भवे सौवर्णिकनिष्कपरिमितरजत-
दानं तदसम्भवे तदर्धस्य तस्याप्यसम्भवे तदर्धस्य ॥ एवमृत्विगम्योऽपि
सङ्कल्पपूर्वकं वरणक्रमेण तान्सम्पूज्य दक्षिणादानम् । यथाशक्त्या-
चार्यादिभ्योऽलङ्कारमुद्रिकोदपात्रोपानद्वयजनछत्रचामराद्युपकरणदा-
नम् ॥ अथ कुतस्याभिषेकामुकरुद्रकर्मणः समृद्धये यथाकालं यथोप-
पन्नेनान्नेन नानागोत्रान्नानाशर्मणोऽमुकसङ्क्षयाकान्नाह्वणान्भोजयिष्ये ।
इति सङ्कल्पपूर्वकं व्राह्मणभोजनम् ॥ अङ्गालिं वद्वा “मयाचरिताभिषेका-
त्मकामुकरुद्रविधौ यद्यूनातिरिक्तं तद्वतां व्राह्मणानां वचनात्सर्वं परि-
पूर्णमच्छिद्रं चास्विति भवन्तो ब्रुवन्तु” इति यजमानेन प्रार्थिते “सम्पूर्ण-
मच्छिद्रं चास्तु” इति विप्रा प्रतिवचनं वदेयुः । ततो मयाचरितेनाभिषेका-
त्मकेनामुकरुद्रेण श्रीभगवान्परमात्मा साम्बसदाशिवः प्रीयताम् ॐ तस-
द्वव्रह्मार्पणमस्त्विति भूमौ कुशजलप्रक्षेपपूर्वकं कर्म ब्रह्मार्पणं विधाय
विप्रभ्यो मन्त्राशिषां ग्रहणं तेषां सानुनयं विसर्जनं च । दीनानाथा-
दीनां चान्नादिना सन्तोषणम् । ततः स्वयं सुहन्मित्रादियुतः सोत्साहः
सन्तुष्टो हविष्यं भुञ्जीत ॥

इतिश्रीमद्द्विवेद्युद्वस्तु श्रीमदनन्तदेवविरचितश्रीरुद्रकल्पद्रुमस्याभि-
षेकपरिच्छेदानुसारी अभिषेकात्मकरुद्रप्रयोगः ॥

॥ ४४ ॥ अथ कुण्डपूजनप्रयोगः ॥

होमात्मके प्रयोगे कुण्डपूजनम्-सप्ततीको यजमानः आचार्यो

वा कुण्डस्य पश्चिमदिग्भागे उपविश्य आचमनं प्राणायामश्च कृत्वा हस्ते
जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० सग्रहमखश्रीअमुकयागारुद्ये कर्मणि अग्नि-
स्थापनं करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय । तदंगतया संमार्जनमेखलायोनि-
कंठनाभिप्रभूतिदेवतानां स्थापनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ इति संकल्प्या-
इयायतनं दर्भैः संमूड्य कुशोदकेन कुंडं प्रोक्षयेत् । ॐ आपोहिष्टा० ।
ॐ द्योनः शिवतमो० । ॐ तस्माऽअरङ्गः० ॥ ततो हस्तेऽक्षतानादाय कुंडं
सृष्टाऽऽवाहयेत् । आवाहयामि तत्कुंडं विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ शारीरं
यज्ञ ते दिव्यमश्वविष्टानमद्भुतम् ॥ १ ॥ इत्यावाह्य प्रार्थयेत् ॥ ये च
कुंडे स्थिता क्वेवाः कुण्डाङ्गे याथ देवताः ॥ ऋद्धि यच्छन्तु ते सर्वे
यज्ञसिद्धिं मुदान्विताः ॥ २ ॥ हे कुंड तव रूपं तु रचितं विश्वकर्मणा ॥
अस्माकं वाऽन्तर्भुतां सिद्धिं यज्ञसिद्धिं ददस्व च ॥ ३ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥
कुंटमध्ये अहिश्वकर्मण्डुविष्टा० “विश्वकर्मणे नमः” इति गत्थाक्षतपुष्टैः
विश्वकर्माणं संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अज्ञानाज्ञानतो दापि दोषा ये खननो-
ऽद्वाः ॥ नाशय त्वरिलास्तास्तु विश्वकर्मन्ममोऽस्तु ते ॥ तत उपरि
मेखलायां श्वेतवर्णालिंकृतायां-ॐ इदं चिष्णु० । विष्णो यज्ञपते देव
दुष्टदैत्यनिषूदन ॥ विभो यज्ञस्य रक्षार्थं कुंडे सञ्चिहितो भव ॥ इति-
विष्णुमावाह्य “विष्णवे नमः” इति संपूज्य ॥ “प्रथममेखलायै विष्णु-
दैवत्यं सान्त्विकायै श्वेतवर्णालिंकृतायै नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ १ ॥
मध्यमेखलायां रक्तवर्णालिंकृतायां-ॐ ब्रह्मज्ञानं ॥ हंसपृष्ठसमारुद्ध
देवदेवगणावृत ॥ रक्षार्थं मम यज्ञस्य कुंडेऽस्मिन्सञ्चिधो भव ॥ इति
ब्रह्माणमावाह्य ॥ “ब्रह्मणे नमः” इति संपूज्य ॥ “द्वितीयमेखलायै ब्रह्म-
दैवत्यै राजस्यै रक्तवर्णालिंकृतायै नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ २ ॥
अधोमेखलायां कृष्णवर्णालिंकृतायां-ॐ नमस्ते० । गंगाधर महादेव

वृषारुद्ध महेश्वर ॥ आगच्छ भगवन् रुद्र कुण्डस्मिन्सन्निधो भव ॥
 इति रुद्रमावाहा ॥ “रुद्राय नमः” इति संपूज्य ॥ “तृतीयमेखलायै रुद्रदै-
 वत्यै तामस्यै कृष्णवर्णलिंकृताय नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥३॥
 “योनिपूजा”—तत्र—प्राक् योन्या गौरीं पूजयेत्—ॐ अम्बेऽअम्बिकेऽ।
 “गौर्यै नमः” गन्धपुष्पाणि सम० ॥ ततो योनिं पूजयेत्—ॐ क्षत्रस्य-
 योनिं । इत्यावाहा “योन्यै नमः” इति संपूज्य प्रार्थयेत् । सेवन्ते महर्तीं योनिं
 देवर्षिसिद्धमानवाः ॥ चतुरशीति लक्षाणि पञ्चगाद्याः सरीसृपाः ॥१॥
 पशवः पक्षिणः सर्वे संसरन्ति यतो भुवि ॥ योनिरित्येव विख्याता
 जगदुत्पत्तिहेतुका ॥ २ ॥ मनोभवयुता देवी रतिसौख्यप्रदायिनी ॥
 मोहयित्री सुराणां च जगद्वात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ तदनन्तरं
 “कंठपूजा”—प्राक् कण्ठे रुद्रपूजनम्—ॐ नीलग्रीवाऽ । कण्ठे “रुद्राय
 नमः” गन्धाक्षतपुष्पाणि सम० ॥ ततः कण्ठं पूजयेत्—जीवनं सर्व-
 जंतुनां स्वगादिस्थानमुत्तमम् ॥ उत्तमाङ्गस्य चाधारं कण्ठमावाहयाम्य-
 हम् ॥ इत्यावाहा “कण्ठाय नमः” गन्धाऽ पुष्पाणि सम० । ततो नाभिं
 पूजयेत् “नाभिपूजा” ॐ नाभिम्भेचित्तं । पद्माकाराऽथवा कुण्डसदशा-
 कृतिसंयुता ॥ आधारः सर्वकुंडानां नाभिपावाहयाम्यहम् ॥ इत्या-
 वाहा “नाभ्यै नमः” इति गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजयेत् ॥

ततः कुण्डमध्ये नैऋत्यकोणे “वास्तुपूजनं” कुर्यात्—

यथा—ॐ वास्तोष्टते ० आवाहयामि देवेशं वास्तुदेवं महावलम् । देवदेवं
 गणाध्यक्षं पातालतलवासिनम् ॥ इति वास्तुमावाहा ॥ “वास्तुपुरुषाय
 नमः” इति गंधादिना संपूज्य ॥ कुण्डपुरतः वलिं संस्थाप्य “ॐ वास्तुपुरु-
 षाय नमः” अमुं वलिं स० । इति वलिं समर्प्य ततः प्रार्थयेत् । यस्य देहे स्थिता

क्षोणी ब्रह्माण्डं विश्वमेंडलम् ॥ व्यापिनं भीमरूपं च सुरूपं विश्वरूपिणम् ॥ १ ॥ पितामहसुतं सुख्यं बन्दे वास्तोष्पतिं प्रभुम् । वास्तुपुरुषं देवेशं सर्वविघ्नहरो भव । शान्ति कुरु सुखं देहि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे ॥ (“कुंडमध्ये” गंधादिना त्रिकोणषट्कोणं तदुपरि अष्टदलपदां कृत्वा तस्मिन् ब्रह्मणे नमः । विष्णवे० । रुद्राय० । ऋग्वेदाय० । यजुर्वेदाय० । सामवेदाय० । अथर्ववेदाय० । कूर्माय० । अनन्ताय० । हिरण्यगर्भाय० । श्रीकंठाय० । धनदाय० । शिवाय० । घर्माय० । मूर्याय० । इति ब्रह्मादिदेवान् गंधादिभिः पूजयेत् ॥) ततः पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं प्रतिष्ठापयेत् ॥

॥ ४५ ॥ अथ होमात्मकलघुरुद्रूप्रयोगः ॥

पूर्वं दशहस्तपरिमितं मण्डपं विधाय तन्मध्ये द्विहस्तमात्रं चतुरस्त्रं कुण्डं स्थण्डिलं वा विधाय कुण्डादीशान्यां वेदीद्रव्यकरणम् ॥ तत्र दक्षिणतौ प्रहवेदी । वेदी च द्रव्यङ्गुलत्रयङ्गुलोच्छायद्रव्यङ्गुलवप्रद्रव्ययुता हस्तोच्चा हस्तविस्तृता च कार्या ॥

तत्रादौ पञ्चदशकुच्छात्मकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सङ्कल्पं कुर्यात् ॥ तद्यथा-कत्ता आचम्य प्राणानायम्या । देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोत्प-शोऽमुकशर्माऽहं मम कायिकाद्यखिलपापक्षयपूर्वकधर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वारा श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थम् एकषष्ठ्युत्तरशतधाम-न्त्रविभागपक्षेण सनवग्रहमखं होमात्मकलघुरुद्राख्यं कर्म करिष्ये । पुनर्जलमादाय-तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणं कलशाराधनं दीपपूजनं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोदर्दाराम् आयुष्यमन्त्रजपं नान्दी-

श्राद्धम् आचार्यादिवरणं पञ्चगव्यं भूम्यादिपूजनम् अग्निप्रतिष्ठापनं देवतास्थापनं पूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । गणपातिपूजनादिनान्दीश्राद्धान्तं कृत्वा आचार्यादिवरणं कुर्यात् । वृत्ताचार्यः सर्षपान्विकीर्यं पञ्चगव्येन भूमिं संप्रोक्ष्य ततोऽग्निस्थापनं कृत्वा ग्रहणां स्थापनं पूजनं च कुर्यात् । अनन्तरं लिङ्गंतोभद्रमण्डले देवतापूजनम् । तन्मध्ये कलशोपरि सौवर्णी रुद्रप्रतिमा निधाय । “ॐ नमः शस्मवाय च०” इति मन्त्रेणावाह्य (देवतामभागे पार्वतीं देवस्याग्रे वृषं चावाह्य) पूजयेत् । ततो व्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागान्तं कर्म कृत्वा द्रव्यत्यागं कुर्यात् । ततः वराहुतिं कृत्वा ग्रहहोमं विधाय ऋत्विजः रुद्रहोमं कुर्युः । यथा आच० । प्राणा० । देशकालौ० अगुकशर्मणो यजमानस्याज्ञया यजमानसङ्कलिपतलघुरुद्रहोमे एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्राविभागपक्षेण यथाशेन विद्वितं इतनं करिष्ये । इति सङ्कल्पपूर्वकम् ऋत्विजः होमं कुर्युः । तत्रादौ षडगन्त्यासान्कृत्वा होममारभेरन् ।

एकलघुरुद्रहोमे एकादशविमाः ऋष्यादिस्मरणपूर्वकं सावधाना घृताक्तिलान् मृगीमुद्रया महारुद्रं ध्यायन्तः मन्त्रपठनपूर्वकं जुहुयुः ॥

ॐ यज्ञाग्रतो० ॥ येन कर्मण्ण्य० ॥ यत्प्रज्ञान० ॥ येनेदम्भूतं० ॥
यस्मिमन्त्रच० ॥ सुषारथिरश्वानिव० शिवसङ्कल्पमस्तु स्वाहा ॥ ६ ॥
इति शिवसङ्कल्पसूक्तस्य हृदयरूपाङ्गस्य चतुर्खिंशाध्यायस्य षण्मन्त्रे-
रेकाहुतिः ॥ १ ॥

ॐ सहस्रशीर्षा० ॥ पुरुषऽए० ॥ एतावानस्य० ॥ त्रिपाद्वृद्ध्वं० ॥
ततो विरा० ॥ तस्माद्यज्ञान्तसर्वहुतैः सम्भूतं० ॥ तस्माद्यज्ञान्तसर्वहुतैः
ऋच० ॥ तस्मादश्वा० ॥ तत्त्वज्ञं० ॥ यन्पुरुषं० ॥ व्राह्मणोरग्ना० ॥

चन्द्रमा मनसो० ॥ नावश्याऽ आसी० ॥ यत्पुरुषेण० ॥ सप्तास्या० ।
घज्जेन० सनित देवा॒ स्वाहा ॥ १६ ॥ इति शिरोरूपस्य पौरुषस्य
एकत्रिंशाध्यायस्य षोडशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ २ ॥

ॐ अद्वश्यै सम्भूतं० ॥ व्वेदाहमे० ॥ प्रजापतिश्चरति० ॥ वोदेवेश्य० ॥
रुचम्ब्राहमं० ॥ श्रीश्च ते० लोकम्मऽइषाण स्वाहा ॥ ६ ॥ इति उत्तराभिध-
शिखा रूपस्य नारायणीयस्य एकत्रिंशाध्यायस्य षण्मन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ३ ॥

ॐ आशु॑ शिशानो० ॥ सहक्कन्दने० ॥ सऽइषुहस्तै० ॥ वृहस्पते० ॥
वलविज्ञा० ॥ गोत्रभिदङ्गोविदं० ॥ अभिगोत्राणि० ॥ इन्द्रऽआसान्वेता० ॥
इन्द्रस्य वृष्टिणो० ॥ उद्धर्ष्य० ॥ अस्माकमिन्द्रं० ॥ अमीषाञ्जित्तं०
सचन्ताम् स्वाहा ॥ १२ ॥ इत्यप्रतिरथमूलस्य कवचरूपाङ्गस्य सप्त-
दशाध्यायस्य षोडशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ४ ॥

ॐ विश्वाऽवृहत्० ॥ उदुत्त्यञ्जातवे० ॥ वेनापावक० । दैववावदूधव-
श्यू० । तम्प्रत्कथा पूर्वथा० ॥ अयं वेनश्चो० ॥ चित्रन्देवाना० ॥ आ-
नऽइडा० ॥ यद्दूद्य कच्च० ॥ तरणिर्विश्व० ॥ तत्सूखर्षस्य दे० ॥ तन्मि-
त्रस्य० ॥ वण्महाँ० । वृक्षसूखर्षश्च० ॥ श्रायन्तऽइव० ॥ अदूद्या देवाऽ० ॥
आकृष्णेन० युवनानि पश्यन् स्वाहा ॥ १७ ॥ इति मैत्रसूक्तस्य नेत्ररूपस्य
पञ्चमाङ्गस्य सप्तदशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ५ ॥

एवं पञ्चाङ्गाहुतीर्हुत्वा यदि षडङ्गपक्ष आश्रयितव्यश्चेदस्तरूपस्य
रुद्राध्यायस्य षष्ठाङ्गमन्त्रैर्होमः कार्यः यथा—

ॐ नमस्ते० ॥ यातेरुद्धशिवा० ॥ यायिषुङ्गिरशन्त० ॥ शिवेनवचसा० ॥
अद्ययोचदधि० ॥ असौ यस्ताम्ब्रोऽ० ॥ असौ यो० ॥ नमोस्तुनी० ॥
प्रमुञ्च घट्व० ॥ विज्ज्यन्धनु-० ॥ यातेहतिर्मा० ॥ परितेघट्वनो० ॥

अवतत्य० ॥ नमस्तुआ० ॥ मानो महान्त० ॥ मानस्तोके० ॥ नमो
हिरण्णवा० ॥ नमोबभ्लुशाय० ॥ नमोरोहिताय० ॥ नमःकृत्स्नाय० ॥
नमोव्वश्वते० ॥ नमउष्णीषिणे० ॥ नमो व्विसुजद्भ्यो० ॥ नमःसभा-
भ्य० ॥ नमोगणेभ्यो० ॥ नमत्सेनाभ्यर्थ० ॥ नमस्तक्षब्ध्यो० ॥ नमत्
शब्ध्यर्थ० ॥ नमःकपर्दिने० ॥ नमोद्दस्वाय० ॥ नमउआशवे० ॥ नमो
ज्ज्येष्ठाय० ॥ नमत्सोभ्याय० ॥ नमो ब्वह्याय० ॥ नमोविलिम्मने० ॥
नमोधृष्णवे० ॥ नमत्सुत्याय० ॥ नमत्कूप्याय० ॥ नमोव्वात्याय० ॥
नमःशङ्खवे० ॥ नमःशम्भवाय० ॥ नमत्पार्व्याय० ॥ नमःसिकत्याय० ॥
नमोव्वज्ज्याय० ॥ नमत्शुष्क्याय० ॥ नमःपण्णाय० ॥ द्रापेऽअन्ध० ॥
इमारुद्राय० ॥ यातेरुद्रशिवातनु० ॥ परिनोरुद्रस्य० ॥ मीहुपृष्ठम० ॥
व्विकिरिद्र० ॥ सहस्राणि० ॥ असङ्घचाता० ॥ अस्मिमङ्गम० ॥ नीलग्रीवाटुं
शितिकण्ठादिवर्थ० ॥ नीलग्रीवाटुंशितिकण्ठाटुंशर्वाऽ० ॥ ये वृक्षेषु० ॥
ये भूताना० ॥ येपथाम्पथि० ॥ येतीत्यानि० ॥ येन्नेषु० ॥ यऽएतावन्तश्च० ॥
नमोस्तुरुद्रेभ्योयेदिवि० ॥ नमोस्तुरुद्रेभ्योयेन्तरिक्षे० ॥ नमोस्तुरुद्रे-
भ्योयेपृथिव्यां० ॥ यश्च नो देवद्विष्ट तमेषाञ्जम्भेददध्मत्स्वाहा ॥ ६ ६ ॥
इति पठड्गपक्षे पष्टाङ्गमन्त्रैः एकाहुतिः ॥ ६ ॥

॥ अथ प्रधानहोमप्रयोगः ॥

एकषट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः ।
ॐ नमस्तेरुद्रमन्त्रवउतोत्तोत्तिष्ठवेनमः ॥ वाहुभ्यामुततेनमःस्वाहा १ ॥
ॐ या ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापकाशिनी ॥

तया नस्तद्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि स्वाहा ॥ २ ॥
ॐ यामिषुङ्गिरिशन्त हस्ते विभष्यस्तवे ॥

शिवाङ्गिरित्रताङ्कुर मा द्विसीपुरुषज्ञगत् स्वाहा ॥ ३ ॥
ॐ शिवेन व्वचसा त्वा गिरिशाच्छा व्वदामसि ॥

वथा न८ सर्वमिजजगद्यक्षमङ्गुमनाऽअसत् स्वाहा ॥ ४ ॥
ॐ अद्वयवोचदधियक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् ॥
अहींश्च सर्वाङ्गमभयन्तसर्वाश्चयातुधाव्योधराचीत्परासुव स्वाहा ॥५॥
ॐ असौ यस्ताम्नोऽअरुणऽ उत वभ्रु? सुपङ्गलः ॥
ये चैनङ्गरुद्राऽअभितोदिक्षुष्ट्रिता? सहस्रशोवैषा? हेडऽईमहे स्वाहा ॥६॥
ॐ असौ योवसर्पति नीलग्रीषो विलोहित८ ॥
उतैनङ्गोपाऽअदृश्रन्ह? अनुदहार्ष्यः सदृष्टूपृडयातिन८ स्वाहा ॥७ ॥
ॐ नमोस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥
अयोवेऽ अस्य सत्त्वानोहन्तेव्योकरन्मयः स्वाहा ॥ ८ ॥
ॐ प्रमुञ्च धन्वनसत्त्वमुभयोरात्कन्योज्जर्याम् ॥
याश्च ते हस्त८ इष्व८ परा ता भगवो व्वप स्वाहा ॥ ९ ॥
ॐ विजज्यन्धनुः कपर्दिनो विशल्लयो वाणवाँ२उत ॥
अनेशन्नस्य याऽ इष्व८ आभुरस्य निष्पङ्गधि? स्वाहा ॥ १० ॥
ॐ या ते हेतिमर्मादुष्टम हस्ते वभूव ते धनुः ॥
तयास्माद्विवृश्वतसत्त्वमयक्षमया परियुज स्वाहा ॥ ११ ॥
ॐ परि ते धन्वनो हेतिरस्माद्वृणकु चिवृश्वतः ॥
अथो य८ इपुषिस्तवरिऽ अस्ममन्विष्वेहि तम् स्वाहा ॥ १२ ॥
ॐ अवतत्य धनुष्टू८ सहस्राक्ष शतेषुधे ॥
निशीष्व शल्लयानाम्नुखा शिवो नन्मुमना भव स्वाहा ॥ १३ ॥
ॐ नमस्त८ आयुधायानातताय धृष्णश्वे ॥
उभावभ्यामृत ते नमो वादुवभ्यान्तव धन्वने स्वाहा ॥ १४ ॥

अँमनोमहान्तमुतमानोऽवर्भकम्मानऽउक्षन्तमुतमानऽउक्षितम् ॥ मा-
 नोब्बधींपितरम्मोतमातरम्मान+प्रियास्त्तद्वोरुद्ग्रीरिपुस्वाहा ॥ १५ ॥
 अँमानस्तोकेतनयेमानऽआयुषिमानोगोषुमानोऽअश्वेषुरीरिष्ट ॥
 मानोब्बीरान्त्रुद्रभामिनोब्बधीर्हितिष्मन्तदंसदमित्तवाहवामहेस्वाहा ॥ १६ ॥
 अँनमो हिरण्यवाहवे सेनान्त्ये दिशाञ्च पतये नमः स्वाहा ॥ १७ ॥
 अँनमो बृक्षेब्भ्यो हरिकेशेब्भ्यट पञ्चनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ १८ ॥
 अँनम-शष्ठिपञ्चराय त्विषीमते पथीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ १९ ॥
 अँनमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्ट्वानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २० ॥
 अँनमो बब्लुशाय व्याधिनेत्रानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २१ ॥
 अँनमो भवम्य हेत्तये जगताम्पतये नमः स्वाहा ॥ २२ ॥
 अँनमो रुद्रायाततायिने क्षेत्राणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २३ ॥
 अँनम-सूतायाहन्त्यै व्वनानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २४ ॥
 अँनमो रोहिताय स्तथपतये वृक्षाणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २५ ॥
 अँनमो भुवन्तये व्वारिवस्कृतायौषधीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २६ ॥
 अँनमो मन्त्रिणे व्वाणिजाय कक्षाणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २७ ॥
 अँनमऽ उच्चैर्घोषायाक्रन्दयते पत्तीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २८ ॥
 अँनम-कृत्स्नायतया धावते सत्त्वनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २९ ॥
 अँनमैसहमानायनिव्याधिनऽआव्याधिनीनाम्पतयेनमःस्वाहा ॥ ३० ॥
 अँनमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३१ ॥
 अँनमो निचेरवे परिचरायारण्यानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३२ ॥
 अँनमो व्वञ्चते परिवञ्चते स्त्तायूनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३३ ॥
 अँनमो निषङ्गिणऽ इषुधिमते तस्कराणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३४ ॥
 अँनम-सृकायिब्भ्यो जिघाउंसद्भ्योमुष्णताम्पतयेनमः स्वाहा ॥ ३५ ॥

ॐ नमो सिमद्भ्यो नवक्त्रश्च रद्भ्यो विकृन्तानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३६ ॥
 ॐ नमऽउष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३७ ॥
 ॐ नमऽइषुमद्भ्यो धृत्वायि वभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ३८ ॥
 ॐ नमऽआतृत्वानेवभ्यं प्रतिदधानेवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ३९ ॥
 ॐ नमऽआयच्छद्भ्यो स्यद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४० ॥
 ॐ नमो विद्मृजद्भ्यो विद्ध्यद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४१ ॥
 ॐ नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४२ ॥
 ॐ नमः शयानेवभ्यऽआतीनेवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४३ ॥
 ॐ नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४४ ॥
 ॐ नमः सभावभ्यं सभापतिवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४५ ॥
 ॐ नमो श्वेतभ्यो श्वपतिवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४६ ॥
 ॐ नमऽआव्याधिनीवभ्यो विविद्ध्यन्तीवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४७ ॥
 ॐ नमऽउगणावभ्यस्तृट्टहतीवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४८ ॥
 ॐ नमो गणेवभ्यो गणपतिवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४९ ॥
 ॐ नमो व्रातेवभ्यो व्रातपतिवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५० ॥
 ॐ नमो गृत्सेवभ्यो गृत्सपतिवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५१ ॥
 ॐ नमो विरूपेवभ्यो विश्वरूपेवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५२ ॥
 ॐ नमसेनावभ्यं सेनानिवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५३ ॥
 ॐ नमो रथिवभ्योऽअरथेवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५४ ॥
 ॐ नमः क्षत्रवभ्यं सङ्ग्रहीतुवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५५ ॥
 ॐ नमो महद्भ्योऽअर्भकेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५६ ॥
 ॐ नमस्तक्षवभ्यो रथकरेवभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५७ ॥

ॐ मुकुलालेभ्यं कर्म्मारेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५८ ॥
 ॐ मो निषादेभ्यः पुज्जिप्तेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५९ ॥
 ॐ मन्त्रनिभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ६० ॥
 ॐ मन्त्रव्ययं श्वपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ६१ ॥
 ॐ मो भवाय च रुद्राय च स्वाहा ॥ ६२ ॥
 ॐ मन्त्रशब्दाय च पशुपतये च स्वाहा ॥ ६३ ॥
 ॐ मो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च स्वाहा ॥ ६४ ॥
 ॐ मन्त्रकपर्दिने च व्युष्टकेशाय च स्वाहा ॥ ६५ ॥
 ॐ मन्त्रसहस्राक्षाय च शतधन्वने च स्वाहा ॥ ६६ ॥
 ॐ मो गिरिशयाय च शिपिविष्टाय च स्वाहा ॥ ६७ ॥
 ॐ मो मीढुष्टमाय चेषु मते च स्वाहा ॥ ६८ ॥
 ॐ मो नहस्वाय च व्वामनाय च स्वाहा ॥ ६९ ॥
 ॐ मो दृहते च वर्धयसे च स्वाहा ॥ ७० ॥
 ॐ मो वृद्धाय च सृधे च स्वाहा ॥ ७१ ॥
 ॐ मो द्रयाय च प्रथमाय च स्वाहा ॥ ७२ ॥
 ॐ मन्त्रआशवे चाजिराय च स्वाहा ॥ ७३ ॥
 ॐ मन्त्रशीघ्रयाय च शीघ्रभ्याय च स्वाहा ॥ ७४ ॥
 ॐ मन्त्रजम्र्याय चावस्वद्याय च स्वाहा ॥ ७५ ॥
 ॐ मो नादेयाय च द्रदीप्त्याय च स्वाहा ॥ ७६ ॥
 ॐ मो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च स्वाहा ॥ ७७ ॥
 ॐ मन्त्रपूर्वजाय चापरजाय च स्वाहा ॥ ७८ ॥
 ॐ मो मद्यमाय चापगलमाय च स्वाहा ॥ ७९ ॥
 ॐ मो जघन्याय च बुद्धन्याय च स्वाहा ॥ ८० ॥

अँनमं सोवभ्याय च प्रतिसर्व्याय च स्वाहा ॥ ८१ ॥
 अँ नमो ष्याम्म्याय च क्षेम्म्याय च स्वाहा ॥ ८२ ॥
 अँनमं श्लोकव्याय चावसाङ्ग्याय च स्वाहा ॥ ८३ ॥
 अँनम५ उर्बद्व्याय च खल्ल्याय च स्वाहा ॥ ८४ ॥
 अँनमौ व्वह्याय च कवक्ष्याय च स्वाहा ॥ ८५ ॥
 अँनम्— श्रद्धाय च प्रतिश्रद्धाय च स्वाहा ॥ ८६ ॥
 अँनम७ आशुषेणाय चाशुरथाय च स्वाहा ॥ ८७ ॥
 अँनम८ शूराय चावभेदिने च स्वाहा ॥ ८८ ॥
 अँनमो विलिम्ने च कवचिने च स्वाहा ॥ ८९ ॥
 अँनमो व्वर्म्मणे च व्वर्खिने च स्वाहा ॥ ९० ॥
 अँनम्— श्रुताय च श्रुतसेनाय च स्वाहा ॥ ९१ ॥
 अँनमो दुन्दुवभ्याय चाहनव्याय च स्वाहा ॥ ९२ ॥
 अँनमो धृप्पणवे च प्रधृशाय च स्वाहा ॥ ९३ ॥
 अँनमो निषङ्गिणे चेषुघिमते च स्वाहा ॥ ९४ ॥
 अँनमस्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च स्वाहा ॥ ९५ ॥
 अँनम्— स्वायुधाय च सुधद्वने च स्वाहा ॥ ९६ ॥
 अँनम१० सुत्याय च पत्थ्याय च स्वाहा ॥ ९७ ॥
 अँनम११ काह्याय च नीप्प्याय च स्वाहा ॥ ९८ ॥
 अँनम१२ कुल्ल्याय च सरस्याय च स्वाहा ॥ ९९ ॥
 अँनमो नादेयाय च वैशन्ताय च स्वाहा ॥ १०० ॥
 अँनम१३ कूप्प्याय चावह्याय च स्वाहा ॥ १०१ ॥
 अँनमो व्वीद्रध्याय चातप्प्याय च स्वाहा ॥ १०२ ॥
 अँनमो मेग्घ्याय च विद्युत्याय च स्वाहा ॥ १०३ ॥

अँनमो व्वर्ष्यायि चावर्ष्यायि च स्वाहा ॥ १०४ ॥
 अँनमो व्वात्त्याय च रेष्म्याय च स्वाहा ॥ १०५ ॥
 अँनमो व्वास्त्तव्याय च व्वास्तुपाय च स्वाहा ॥ १०६ ॥
 अँनमर्तं सोमाय च रुद्राय च स्वाहा ॥ १०७ ॥
 अँनमस्त्ताम्राय चारुणाय च स्वाहा ॥ १०८ ॥
 अँ नम् दशज्जवे च पशुपतये च स्वाहा ॥ १०९ ॥
 अँ नमऽउग्राय च भीमाय च स्वाहा ॥ ११० ॥
 अँ नमोग्रेवधाय च दूरेवधाय च स्वाहा ॥ १११ ॥
 अँ नमो हन्त्रे च हनीयसे च स्वाहा ॥ ११२ ॥
 अँ नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यर्हं स्वाहा ॥ ११३ ॥
 अँ नमस्त्ताराय स्वाहा ॥ ११४ ॥
 अँ नम्-शम्भवाय च मयोभवाय च स्वाहा ॥ ११५ ॥
 अँ नम्-शङ्कराय च मयस्कराय च स्वाहा ॥ ११६ ॥
 अँ नम्-शिवाय च शिवतराय च स्वाहा ॥ ११७ ॥
 अँ नमर्हंपार्ष्यायि चावार्ष्यायि च स्वाहा ॥ ११८ ॥
 अँ नम्-प्रतरणाय चोत्तरणाय च स्वाहा ॥ ११९ ॥
 अँ नमस्त्तिर्थ्यायि च कूल्लयाय च स्वाहा ॥ १२० ॥
 अँ नमर्हंशप्त्याय च फेन्याय च स्वाहा ॥ १२१ ॥
 अँ नम्-सिकत्याय च पवाहूयाय च स्वाहा ॥ १२२ ॥
 अँ नम्-किळशिलाय च क्षयणाय च स्वाहा ॥ १२३ ॥
 अँ नम्-कपर्दिने च पुलस्त्ये च स्वाहा ॥ १२४ ॥
 अँ नमऽइरिण्याय च प्रपत्थ्याय च स्वाहा ॥ १२५ ॥
 अँ नमो व्रज्जयाय च गोष्ठयाय च स्वाहा ॥ १२६ ॥

अँनमस्तलप्याय च गेहूःय च स्वाहा ॥ १२७ ॥
 अँनमो हृदयाय च निवेष्ट्याय च स्वाहा ॥ १२८ ॥
 अँनमहं काष्ठयाय च गहव्वरेष्ट्याय स्वाहा ॥ १२९ ॥
 अँनमर्शुष्कव्याय च हरित्याय च स्वाहा ॥ १३० ॥
 अँनम-पा०७सच्चयाय च रजस्याय च स्वाहा ॥ १३१ ॥
 अँनमो लोप्याय चोलप्याय च स्वाहा ॥ १३२ ॥
 अँनम०७ऊच्चर्याय च सूच्चर्याय च स्वाहा ॥ १३३ ॥
 अँनम-प०७य च प०७शदाय च स्वाहा ॥ १३४ ॥
 अँनम०७उद्गुरमाणाय चाभिग्नते च स्वाहा ॥ १३५ ॥
 अँनम०७आखिदते च प्रखिदते च स्वाहा ॥ १३६ ॥
 अँनम०७इषुकृदभ्यो धनुष्कृदभ्य०च वो नमः स्वाहा ॥ १३७ ॥
 अँनमो व०७ किरिकेवभ्यो देवानाऽहृदयेवभ्यः स्वाहा ॥ १३८ ॥
 अँ नमो चिचिक्षन्त्केवभ्यो देवानाऽहृदयेवभ्यः स्वाहा ॥ १३९ ॥
 अँ नमो चिक्षण्त्केवभ्यो देवानाऽहृदयेवभ्यः स्वाहा ॥ १४० ॥
 अँनमः०७आनिर्देवभ्यो देवानाऽहृदयेवभ्यः स्वाहा ॥ १४१ ॥
 अँद्राप०७ अन्धसस्पते दरिद्र लीललोहित ॥ आसाम्प्रजानामेषाम्-
 शूनाम्मा भेष्मा रोड्ड्मो च नर्किञ्चनाममत् स्वाहा ॥ १४२ ॥
 अँइमा रुद्राय तवसे कपद्विने क्षयद्वीराय प्रभरामहेमतीः ॥ यथाशम-
 सद्विपदेचतुष्पदेविश्वमपुष्टुङ्ग्राम०७अस्मिन्ननातुरम् स्वाहा ॥ १४३ ॥
 अँया ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाहा भेषजी ॥
 शिवा रुतस्य भेषजी तया नो मृड जीवसे स्वाहा ॥ १४४ ॥

१ अत्र दीर्घत्परो०प्यनुस्वारोद्विमात्रः हृष्णव्यज्ञनादिगत्वात् ॥ उक्त च याज्ञवल्यशिक्षायाम्-
 अनुस्वारो द्विमात्रः स्याद्वृष्णव्यज्ञनादिगः । नहस्वाद्वा यदि वा दीर्घदेवानाऽहृदयेभ्य इति ॥

ॐ परि नो रुद्रदस्य हेतिवृणकक्तुपरिच्चेषस्यदुर्मतिरघायो?॥ अवस्त्थ-

रामघवद्भ्यस्त्वदुष्व भीड्दृस्तोकाय तनयाय मृड स्वाहा ॥ १४५ ॥

ॐ पीढुष्टम शिवतम शिवो न + सुमना भव ॥ परमे वृक्षऽआयुधनिधाय
कुर्ति वसानऽ आचरं पिनाकम्बिभ्रदागहि स्वाहा ॥ १४६ ॥

ॐ विकिरिद्द्र विलोहित नमस्तेऽ अस्तु भगवं ॥

यास्ते सहस्रृहेतयोद्द्यमस्मान्निवपन्तु ताः स्वाहा ॥ १४७ ॥

ॐ सहस्राणि सहस्रशो वाहूहोस्त्व देतय+ ॥

तासामीशानो भगवं पराचीना मुखा कुर्धि स्वाहा ॥ १४८ ॥

ॐ असहृचाता सहस्राणि वे रुद्राऽ अधि भूम्याम् ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १४९ ॥

ॐ अस्मिन्महत्यर्णवेन्तरिक्षे भवाऽ अधि ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५० ॥

ॐ नीलग्रीवां शितिकण्ठा दिवु रुद्राऽ उपश्चिताम् ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५१ ॥

ॐ नीलग्रीवां शितिकण्ठां शर्वाऽअथै क्षमाचरा? ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५२ ॥

ॐ वे वृक्षेषु शष्पिङ्गरा नीलग्रीवा विलोहिताम् ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५३ ॥

ॐ वे भूतानामधिपतयो विशिखास-कपद्दिनः ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५४ ॥

ॐ वे पथाम्पदिरक्षयऽ ऐलवृदाऽ आयुर्षुध+ ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५५ ॥

ॐ तीर्त्यानि प्रचरन्ति सृकाहस्ता निषङ्गिणः ॥

तेषाऽप्सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५६ ॥
ॐ येन्नेपु विविद्यन्ति पात्रेषु पिवतो जनान् ॥

तेषाऽप्सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५७ ॥
ॐ येऽतावन्तश्च भूयाऽप्सश्च दिशो रुद्रा विनस्त्थरे ॥

तेषाऽप्सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५८ ॥
ॐ नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां व्वर्षमिषवर्दं ॥ तेभ्यो दश
प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽ अस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते बन्दिष्मो
यश्च नो ह्वेष्टि तमेषाञ्चम्भे ददध्मर्दं स्वाहा ॥ १५९ ॥

ॐ नमोस्तु रुद्रेभ्यो येन्तरिक्षे येषां व्रातऽइषवर्दं ॥ तेभ्यो दश
प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः? ॥

तेभ्यो नमोऽ अस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते बन्दिष्मो
यश्च नो ह्वेष्टि तमेषाञ्चम्भे ददध्मर्दं स्वाहा ॥ १६० ॥

ॐ नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्याँठम्भेषापन्नमिषवर्दं ॥ तेभ्यो दश
प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः? ॥

तेभ्यो नमोऽ अस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते बन्दिष्मो
यश्च नो दद्वेष्टि तमेषाञ्चम्भे ददध्मर्दं स्वाहा ॥ १६१ ॥

॥ एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः सम्पूर्णाः ॥
एवम् एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरौद्राध्यायेनैकादशवारं
जुहुयात् ॥

ॐ व्यट्सोम० ॥ एषतेरुद्र० ॥ अवरुद्रम० ॥ भेषजमसि० ॥ त्यस्व-
कैर्घ्यजा० ॥ एतचेरुद्रा० ॥ त्यायुषञ्जम० ॥ शिवोनामासि० सुवी-

र्षीय स्वाहा ॥ ८ ॥ इति अष्टकण्डिकात्मकेन महच्छिरसा प्रतिलघु-
रुद्रान्ते एकामाहुतिं जुहुयात् ॥

ॐ क्रचंवाचम्प्रपद्ये० स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ वृद्धमेष्ठिद्रदं० स्वाहा ॥ २ ॥
ॐ भूर्भुवृस्त्वं० तत्सवितु० स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ क्यानश्चित्रऽआ०
स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ स्त्वासन्यो० स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ अभिषुणै० स्वाहा
॥ ६ ॥ ॐ क्यात्त्वन्न० स्वाहा ॥ ७ ॥ ॐ इन्द्रोविश्वस्य० स्वाहा ॥ ८ ॥
ॐ शन्मोमित्रै० स्वाहा ॥ ९ ॥ ॐ शन्मोव्वातै० स्वाहा ॥ १० ॥
ॐ अहानिशं० स्वाहा ॥ ११ ॥ ॐ शन्मोदेवी० स्वाहा ॥ १२ ॥ ॐ स्यो-
नापृथिवि० स्वाहा ॥ १३ ॥ ॐ आपोहिष्टा० स्वाहा ॥ १४ ॥ ॐ योव-
शिवतमो० स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ तस्माऽअरङ्ग० स्वाहा ॥ १६ ॥
ॐ द्यौशान्ति० स्वाहा ॥ १७ ॥ ॐ हतेदृहमामित्रस्यमा० स्वाहा ॥ १८ ॥
ॐ हतेदृहमा० ज्योक्ते० स्वाहा ॥ १९ ॥ ॐ नमस्तेहरसे० स्वाहा ॥ २० ॥
ॐ नमस्तेऽअस्तु० स्वाहा ॥ २१ ॥ ॐ षनोयतै० स्वाहा ॥ २२ ॥ ॐ सुमि-
त्रियान० स्वाहा ॥ २३ ॥ ॐ तच्छुद्देवहितं स्वाहा० ॥ २४ ॥ एवम् क्रचंवा-
चमित्यादिभिः शान्त्यध्यायमन्त्रैः चतुर्विंशतिभिराहुतिभिर्जुहुयात् ॥

एवं क्रमेण लघुरुद्रहोमं विधाय सर्वे क्रत्विजः षड्ङ्गन्यासं कुर्यात् ॥
तत आचार्यो लिङ्गतोभद्रदेवतानाममन्त्रैर्जुहुयात् ॥ तत आचारात्
फलहोमं गुग्गुलहोमं सर्षपहोमं लक्ष्मीहवनं च विधाय आवाहितदेवता-
नामुत्तरपूजनं कुर्यात् ॥ अनन्तरं स्विष्टकृदादिप्रणिताविमोकान्तं च
कुर्यात् ॥ ततो यजमानः आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥ ततोऽभि-
षेकः ॥ भूयसीसङ्कल्पः ॥ कृतकर्मण ईश्वरार्पणम् ॥ देवताविसर्जनम् ॥
आग्निविसर्जनम् ॥ ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥

॥ इति लघुरुद्रहोमप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ अथ देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥
॥ ४६ ॥ अथ नवचंडीशत्चंडीसहस्रचंडीप्रयोगः ॥

श्रीगणेशाय नमः । पूर्वं कुण्डमण्डपं विधाय यथाविधि प्रायश्चिर्तं
कृत्वा शुभेऽद्विं सप्तनीकः कर्ता तिलतैलैन कृताभ्यंगो भूषितसंपूर्णकळ-
शहस्तो भद्रंकणेभिरिति मण्डपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविश्योपविश्य
देशकालौ स्मृत्वा धर्मेहजन्मनि दुर्गाश्रीतिद्वारा सर्वापच्छान्तिपूर्वकं
दीर्घायुर्विपुलधनधान्यपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिद्विद्विस्थिरलक्ष्मीकीर्ति-
लाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्धयर्थं भूतप्रेतपिशाचादिभयनिवृत्यर्थं राज-
भयदस्युभयादिनिवृत्तये च ममाशेषपापक्षयार्थं श्रीविद्यानादिविद्यानां
परिशीलनजन्मितपरमज्ञानावासये परमपदप्राप्तये महिषशुभ्निशुभ्न-
धूम्रलोचनदैत्यदानवगणगन्धर्वयक्षराक्षसवेतालादिजनितसर्वोपद्रवना-
शिन्या आनन्दमाङ्गल्यातुलबुद्धिपराक्रमदायिन्या द्विपदचतुष्पदक्षेमकर्या-
दशवक्रत्रिशङ्कोचनाद्यनन्तरूपाया गणपतिक्षेत्रपालवास्तुयोगिनीबदुक-
नवग्रहादिपरिवारयुतायाः श्रीभवानीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्या-
दित्रिगुणात्मिकायाः श्रीगौरीवार्गीश्वर्यादिरूपायाः पराम्बाभगवतीजगद-
म्बायाः प्रीतिकामः सग्रहमखां नवचण्डीं शतचण्डीं सहस्रचण्डीं वा
ब्राह्मणद्वारा करिष्ये ॥ तदङ्गतया गणपतिपूजनं पुण्याद्वाचनं मातृका-
पूजनं वसोर्धार्शामायुष्यमन्त्रजपं नांदीश्राद्धमाचार्यादिवरणं च करिष्ये ॥
इति संकल्प्य तानि कृत्वा आचार्यादीन्वृत्वा तान्यथाविभवं वस्त्रादिना
संपूज्य प्रार्थयेच्च ॥ ते च शतचंड्यां दश सहस्रचंड्यां शतम् ॥
(केचिदत्र ग्रहजपार्थमेकमृत्विजं वरयन्ति ॥) अथाचार्य आचम्य देश-

३ सविल्लरः प्रयोगः कर्तव्यश्वेदस्माकं हवनात्मकशतचण्डीप्रयोगो द्रष्टव्यः ॥

कालौ संकीर्त्य यजमानेन वृत्तोऽहमाचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य
 “ यदत्र० ” इति गौरसर्वपान्विकीर्यं पंचगव्येन कुशोदकेन वा यण्डपं
 प्रोक्षेत्रू॥आपोहिष्टा०।अपावित्रः०।पृथिवित्वया०।इति ॥ तत उपविश्य अनं-
 तासनाय नमः ॥ विमळासनाय नमः ॥ पद्मासनाय०॥ अपक्रामन्तु०।
 इति भूमौ वामपादघातत्रयं कृत्वा ततो वेद्यां सर्वतोभद्रमष्टदलं वा विलिख्य
 तत्र ब्रह्मादिमंडलदेवताः संस्थाप्य तन्मध्ये महीद्यौरित्यादिष्टैः कलशं
 संस्थाप्य तस्मिन्गंधपुष्पफलसर्वोषधीदूर्वापंचपल्लवसप्तमृत्तिकाषूगफिल-
 पञ्चरत्नदक्षिणाश्च तत्तन्मत्रेण निक्षिप्य वस्त्रद्वयेनावेष्ट्य तदुपरिपूर्णपात्रं
 निधाय कलशे वरुणमावाह्य पूजयेत् ॥ ततः कलशे देवताः स्मरेत् ॥
 कलशस्य मुखे विष्णु० प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ इतिकलशं प्रार्थयेत् ॥
 ततः कलशोपरिस्थपूर्णपात्रे वस्त्रे यंत्रं लिखेत् ॥ तद्यथा ॥ मध्ये
 विन्दुं त्रिकोणं तद्विद्विः पट्कोणं तब्दाह्ये वृत्तं तब्दाह्येऽष्टौ दलानि
 तदुपरि-वृत्तं तदुपरि चतुर्विंशतिपत्राणि तद्वाह्ये चतुर्द्वारं चतुरस्त्रयमिति ॥
 एवं यंत्रं विलिख्य तत्राष्टादशभुजाम् अष्टभुजां वा सिंहारुद्धां सौवर्णीं
 देवीमूर्तिमग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकं प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥

अथ देवीपूजाप्रयोगः ॥ मूलेनाचम्य प्राणानायम्य शिखावन्ध-
 नम् ॥ अद्य० अमुकनाम्नो मम चतुर्विंशतिपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं श्रीमहाकाळी-
 महालक्ष्मीमहासरस्वतीत्रिगुणात्मिकाम्बिकादेवताप्रतियर्थं प्रात्रासादन-
 पूर्वकं श्रीत्रिगुणात्मिकाया जगदम्बिकाया यथामिलितोपचारद्रव्येण
 पूजनमहं करिष्ये ॥ तदङ्गन्तया पूजनाधिकारार्थं भूशुद्ध्यादिन्यासाने-
 कादशन्यासांश्च करिष्ये ॥ पूर्ववत् भूशुद्धिभूतशुद्ध्यादिन्यासान्कुर्याद् ॥

१ अ० ऐं हीं हीं चामुंडायै विवेत् ॥ २ भूशुद्ध्यादिन्यासाः (१३४-१३५) पत्रे शब्द्या ॥

॥ अथैकादशन्यासप्रयोगः ।।

ॐ अस्यश्री नवार्णमन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा क्रषयः गायत्र्युष्णिग-
नुष्टुप्छन्दासि । श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यो देवताः । नन्दा-
शाकम्भरीभीमाः शक्तयः । रक्तदन्तिकादुर्गाभ्रामर्यो वीजानि । अग्निवा-
युमूर्यास्तत्त्वानि । सर्वाभीष्टसिद्धयर्थं श्रीमहालक्ष्मीपूजाङ्गत्वेन न्यासे
विनियोगः ॥ क्रष्णादिन्यासः—ॐ ब्रह्मविष्णुरुद्रक्रषिभ्यो नमः शिरासि ॥
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दोभ्यो नमः मुखे ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मी-
महासरस्वतीदेवताभ्यो नमः हृदि ॥ नंदाशाकम्भरीभीमाशक्तिभ्यो
नमो दक्षिणस्तने ॥ रक्तदन्तिकादुर्गाभ्रामरीवीजेभ्यो नमो वामस्तने ॥
अग्निवायुमूर्येभ्यस्तत्त्वेभ्यो नमः नाभौ ॥ इति क्रष्णादिन्यासः ॥
मूलेन करौ संशोधयेत् ॥

॥ अथैकादशन्यासाः दुर्गोपासनाकल्पस्थाः ॥ प्रथमो मातृ-
कान्यासो देवसारूप्यदः स्मृतः ॥ स च अङ्गुष्ठानामिकामेलनरूपया
तत्त्वमुद्रया सर्वत्र न्यस्य कर्तव्यः ॥ सर्वत्रादौ प्रणवोच्चारः । ॐ अं नमो
मूर्धि । आं नमो लक्ष्माटे । ईं नमो दक्षिणनेत्रे । ईं नमो वामनेत्रे । उं नमो
दक्षिणकपोले । ऊँ नमो वामकपोले । ऋं नमो दक्षिणकर्णे । कं नमो
वामकर्णे । लृ नमो दक्षनासापुटे । लृं नमो वामनासापुटे । एं नमः
ऊर्ध्वोष्टे । ऐं नमः अधरोष्टे । ओं नमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्खौ । औं नमः
अधोदन्तपङ्क्खौ । अं नमः जिह्वायाम् । अः नमस्तालुनि । कं नमो
दक्षिणवाहुमूले । खं नमो दक्षिणकूर्पे । गं नमो दक्षिणमणिवन्धे ।
घं नमो दक्षिणाङ्गुलिमूले । घं नमो दक्षिणाङ्गुल्यग्रे । चं नमो वाम-
वाहुमूले । छं नमो वामकूर्पे । जं नमो वाममणिवन्धे । झं नमो

वागाङ्गुलिमूले । वं नमो वामाङ्गुल्यग्रे । ठं नमो दक्षिणपादमूले ।
 ठं नमो दक्षिणजानुनि । ढं नमो दक्षिणपादगुल्फे । ढं नमो
 दक्षिणपादाङ्गुलिमूले । णं नमो दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे । तं नमो
 वामपादमूले । थं नमो वामजानुनि । दं नमो वामपादगुल्फे । धं
 नमो वामपादाङ्गुलिमूले । नं नमो वामपादाङ्गुल्यग्रे । पं नमो
 दक्षिणपाश्वे । फं नभो वामपाश्वे । वं नमो पृष्ठे । भं नमो नाभौ ।
 मं नमः उदरे । यं नमस्त्वाचि । रं नमः असृजि । लं नमः मांसे ।
 वं नमः स्नायुषु । शं नमः अस्थिनि । षं नमः मञ्जायास् । सं नमः
 मेदसि । हं नमः शुक्रे । क्षं नमः सर्वत्र ॥ इति मातृकान्यासः प्रथमः
 येन मांत्रिकः साङ्गवेदसमो भावित ॥ १ ॥ (२) द्वितीयः सारस्वतो
 न्यासः ॥ ॐ एं ह्रीं क्लीं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं अनामि-
 काभ्यां नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं
 तर्जनीभ्यां नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं
 करतलाभ्यां नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं करपृष्ठाभ्यां नमः । ॐ एं
 ह्रीं क्लीं स्फाराभ्यां नमः । ॐ । एं ह्रीं क्लीं मणिवन्धाभ्यां नमः ।
 ॐ एं ह्रीं क्लीं हृदयाय नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं शिरसे नमः ।
 ॐ एं ह्रीं क्लीं शिखायै नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं कवचाय नमः ।
 ॐ एं ह्रीं क्लीं नेत्रद्वयाय नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं अस्त्राय नमः । ॐ एं ह्रीं
 क्लीं पूर्वायै नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं अग्नये नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं दक्षिणायै
 नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं निर्झतये नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं पश्चिमायै नमः । ॐ
 एं ह्रीं क्लीं वायवे नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं उत्तरायै नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं
 ईशानाय नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं ऊर्ध्वायै नमः । ॐ एं ह्रीं क्लीं अधस्तान्मः ॥
 इति द्वितीयः सारस्वतो न्यासः येन दुरितं जाड्यं वाक्पापस्त्रयश्च

विलयं याति ॥ २ ॥ (३) तृतीयो मातृगणन्यासः ॥ ब्रह्माणी मां पूर्वतः पातु । माहेश्वरी माम् आग्नेय्यां पातु । कौमारी मां दक्षिणे पातु । वैष्णवी मां नैऋत्यां पातु । वाराही मां पश्चिमे पातु । नारसिंही मां वायव्यां पातु । इन्द्राणी माम् उत्तरे पातु । चामुण्डा माम् ईशान्यां पातु । व्योमेश्वरी माम् ऊर्ध्वं पातु । सप्तद्वीपेश्वरी मां भुवि पातु । नागेश्वरी माम् अधः पातु । इति तृतीयो मातृगणन्यासः येन कर्ता त्रिषु लोकेषु निर्भयः सन् सर्वदेवप्रियो भवति ॥ ३ ॥ (४) चतुर्थः जरामृत्युनाशको न्यासः ॥ कमलाङ्कशमाणिष्ठा नन्दजा पूर्वाङ्गं मे पातु । खड्गपात्रधरा रक्तदन्तिका दक्षिणाङ्गं मे पातु । पुष्पपल्लव-मूलादिहस्ता शाकम्भरी पश्चिमाङ्गं मे पातु । धनुर्वाणधरा दुर्गार्तिहारिणी दुर्गा वामाङ्गं मे पातु । शिरःपात्रकरा भीमा मस्तका च्चरणावधि मां पातु । चित्रकान्तिभूद्वामरी चरणान्मस्तकावधि मां पातु ॥ इति चतुर्थो जरामृत्युनाशको न्यासः येन कर्ता अग्निवारिभ्यां निर्भयो भूत्वा जरामरणवर्जितो भवति ॥ ४ ॥ (५) पंचमो वशीकरणः अभेद्यो न्यासः ॥ ऐं पादादिनाभिपर्यन्तं ब्रह्मा मां पातु । श्री नाभेविंशुद्विपर्यन्तं जनार्दनः मां पातु । हंसौ विशुद्धेः शिखापर्यन्तं त्रिलोचनो रुद्रो मां पातु । ऐं हंसो मे पदद्वंद्वं पातु । श्री वैनतेयो मे करद्वन्द्वं पातु । हंसौ वृषभः चक्षुषी मे पातु । ह्रीं गजाननः सर्वाङ्गं मे पातु । ह्रीं आनन्दमयो हरिः परापरौ देहभागौ मे पातु ॥ इति पंचमः वशीकरणः अभेद्यो न्यासः येन कर्ता महापापातिपापाभ्यां मुक्तो भवति ॥ ५ ॥ (६) षष्ठः सद्गतिप्रापको न्यासः ॥ ह्रीं अष्टादशभुजा महालक्ष्मीः मध्यमाङ्गं मे पातु । ऐं अष्टभुजा सरस्वती ऊर्ध्वं मां पातु । श्रीं त्रिशङ्खोचना महाकाळी अधो मां पातु । क्षौं सिंहो हस्तदूर्यं मे पातु । ऐं

परहंसोऽक्षिमण्डलं मे पातु । महिषारूढः प्रेतः पदद्वयं मे पातु । हंसैः
महेशश्चण्डिकायुक्तः सर्वाङ्गं मे पातु । इति षष्ठः सद्गतिप्रापको न्यासः
येन वैकुण्ठसुखं सर्वकष्टोपशान्तिश्च भवति ॥६॥ (७) सप्तमो रोगना-
शको न्यासः ॥ एँ नमो ब्रह्मरन्धे । हीं नमो दक्षिणनेत्रे । क्लीं नमो
वामनेत्रे । चाँ नमो दक्षिणकर्णे । मुँ नमो वामकर्णे । ढाँ नमो
दक्षिणनासापुटे । यै नमो वामनासापुटे । विं नमो मुखे । चें नमो
पायौ ॥ इति सप्तमो मूलाक्षरो रोगनाशको न्यासः येन सर्वरोगक्षयो
भवति ॥७॥ (८) अष्टमः सर्वदुःखहरो न्यासः ॥ च्चें नमः पायौ । विं
नमो मुखे । यै नमो वामनासापुटे । ढाँ नमो दक्षिणनासापुटे । मुँ लये
वामकर्णे । चाँ नमो दक्षिणकर्णे । क्लीं नमो वामनेत्रे । हीं नमो दक्षिणनेत्रे ।
एँ नमो ब्रह्मरन्धे ॥ इति अष्टमः विलोपाक्षरः सर्वदुःखहरो न्यासः
येन सर्वदुःखं विनश्यति ॥ ८ ॥ (९) नवमो देवताप्राप्तिकृत्यासः ॥
मूलमुच्चार्य । मस्तकाच्चरणांतं चरणान्मस्तकान्तम् अष्टवारं व्यापकं
कुर्यात् । तद् यथा-प्रथमं पुरतो मूलेन मस्तकाच्चरणावधि
ततश्चरणान्मस्तकावधि मूलोच्चारेण व्यापकम् । एवं दक्षिणतः
पश्चाद्वामभागे चेति प्रतिदिग्भागेऽनुलोमविलोमतया द्विर्द्विरिति ॥
इति नवमो मूलच्चार्यको देवताप्राप्तिकृत्यासः येन साधको देववज्रवेत्
॥९॥ (१०) दशमः त्रैलोक्यवशकृत्यासः ॥ शूलमुच्चार्य हृदयाय
नमः । शिरसे स्वाहा । शिखायै वषट् । कवचाय हुम् । नेत्रत्रयाय वौषट् ।
अस्त्राय फट् । इति । एवं मूलमुच्चार्य घडंगेषु न्यसेत् ॥ इति दशमस्त्रैलो-
क्यवशकृत्यासः येन साधको यद्वदति तदेव भवति यद्वृष्ट्या पश्यति
तत्त्वयैव भवति ॥१०॥ (११) एकादशः सर्वरक्षाकरो न्यासो दशत्या-
ससमफलदायकः ॥ खज्जिनी शूलिनी धोरा गदिनी चक्रिणी तथा ॥

शह्विनी चापिनी वाणभुशुण्डीपरिघायुधा ॥१॥ सौम्या सौम्यतराशेष-
 सौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ॥ परापराणा परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥२॥ यच्च
 किञ्चित्कचिद्गत्वा सदसद्विलोक्यत्विके ॥ तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा
 त्वं किं स्तूयसे मया ॥ ३ ॥ यया त्वया जगत्सृष्टा जगत्पात्यति यो
 जगत् ॥ सोपि निद्रावशं नीतः कस्सर्वा स्तोतुपिदेश्वरः ॥ ४ ॥ विष्णुः
 शरीरग्रहणमहभीश्वान एव च ॥ कारितास्ते यतो तस्त्वा कः स्तोतुं
 शक्तिमान्बदेत् ॥ ५ ॥ आद्यं वार्षीजं ऐं इयामवर्णं ध्यात्वा सर्वाङ्गे
 विन्यसेत् ॥ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ॥ घण्टास्व-
 नेन नः पाहि चार्पञ्चानिःस्वनेन च ॥ २ ॥ प्राच्यं रक्षं प्रतीच्यां च
 चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥ भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरी ॥३॥
 सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ॥ यानि चात्यर्थ-
 घोराणि तै रक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥ ३ ॥ खड्गशूलगदादीनि यानि
 चात्माणि तेऽम्बिके ॥ करपलुवसङ्गीनि तैरस्मात्रक्ष सर्वतः ॥ ४ ॥
 द्वितीयं मायावीजं हीं वालार्कवर्णं ध्यात्वा सर्वाङ्गे विन्यसेत् ॥ सर्व-
 स्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते ॥ भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि
 नमोऽस्तु ते ॥ १॥ एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितम् ॥ पातु नः सर्व-
 भूतेभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥ २॥ ज्वालाकरालमत्युग्रमशेषासुर-
 सूदनम् ॥ त्रिशूलं पातु नो भीर्तेभद्रकाळि नमोऽस्तु ते ॥ ३॥ हिनस्ति
 दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् ॥ सा घण्टा पातु नो देवि पापे-
 भ्योऽनः सुतानिव ॥ ४॥ असुरासृग्वसापङ्कुचर्चितस्ते करोज्जवलः ॥
 शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयम् ॥ ५ ॥ तृतीयं काम-
 वीजं हीं स्फटिकाभासं ध्यात्वा सर्वाङ्गे विन्यसेत् ॥ इति सर्वानिष्टहरः
 सर्वाभीष्टदः सर्वरक्षाकरथैकादशो न्यासः ॥ ११ ॥
 ॥ इत्येकादशन्यासप्रयोगः ॥

एवमेकादशन्यासान् कृत्वा गणपतिं स्मृत्वा देव्या दक्षिणे घृतदीपं तन्मध्ये विन्दुत्रिकोणषट्कोणं देव्या वामे तैलदीपं तन्मध्ये विन्दुत्रिकोणषट्कोणात्मकं यन्त्रं विलिख्य संपूज्य दीपं प्रज्वाल्य सम्पूज्य प्रार्थयेत् ॥ भो दीप देवीरूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघक्तु ॥ यावत्कर्मसमाप्तिः स्यात्तावत्त्वं सुस्थिरो भव ॥ १ ॥ इति दीपं संस्थाप्य शरीरशुद्धयर्थं मूलमन्त्रेण षड्ङ्गल्यासं कृत्वा कैलशे वरुणं संपूज्य शैङ्गं घण्टां च सम्पूज्य कलशजलेन सर्वत्र प्रोक्षयेत् ॥ अपदित्रः० ॥

॥ ४७ ॥ अथ पात्रासादनप्रयोगः ॥

“अथ पात्रस्थापनम्”—तत्रादौ(१) कलशः ॥ स्वयामे विंदुत्रिकोणषट्कोणवृत्तचतुरस्त्रात्मकं यन्त्रं विलिख्य अक्षतैः पूजयेत् ॥ मध्ये मूलम् । त्रिकोणे त्रिपदैः-ऐं ह्रीं क्लीं । चामुँडायै । विचे नमः ॥ एवं द्विरावृत्या पद्कोणे ॥ मातृकया वृत्तम्—अं आं इत्यादिक्षान्तम् ॥ चतुरस्त्रे षडंगानि—आश्रये ऐं हृदयाय ० । ऐशाने ह्रीं शिरसे० । नैऋत्ये क्लीं शिखायै० । बायव्ये चामुँडायै कबचाय ० । मध्ये विचे नेत्रत्रयाय ० । चतुर्दिक्षु मूलम् अत्थाय ० ॥ इति यन्त्रं संपूज्य हुं इति आधारं प्रक्षाल्य ॥ मूलेन संस्थाप्य ॥ ॐ मंबहिमंडलाय दशकलात्मने श्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवताकलशपात्राधाराय नमः इति आधारं संपूज्य दशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ धूम्रार्चिपे नमः ॥ रं ऊम्यायै० । लं ज्वलिन्यै० । वं ज्वालिन्यै० । शं विस्फुलिगिन्यै० । षं सुश्रियै० । सं सुखुपायै० । हं कपिलायै० । लं हृव्यवाहायै० । कं कव्यवाहायै० ॥ १० ॥ इति संपूज्य हुं इति पात्रं प्रक्षाल्य मूलेन संस्थाप्य सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने श्रीत्रिगुणात्मिका-दुर्गादेवता-कलशपात्राय नमः इति संपूज्य ॥ द्वादशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ कं भं तपिन्यै० । खं

१ कलशमुद्रा प्रदर्शयेत् ॥ २ शब्दसुद्रा प्रदर्शयेत् ॥ ३ घट्यमुद्रा प्रदर्शयेत् ॥

वं तापिन्यै०। गं फं धूम्रायै०। धं पं मरिच्यै०। लं नं ज्वालिन्यै०।
 चं धं रुच्यै०। छं दं सुषुम्णायै०। जं थं भोगदायै०। झं तं विश्वायै०।
 अं णं वोधिन्यै०। टं ढं धारिण्यै०। ठं डं क्षमायै०॥१२॥ इति संपूज्य॥
 तत्र विलोमपात्रकया शुद्धजलमापूरयेत् । यथा ॥ अं क्षं ळं हं सं षं शं
 वं लं रं यं मं खं वं फं पं नं धं दं थं तं णं हं हं ठं टं वं झं जं छं चं छं
 यं गं खं कं अः अं औं ओं एं एं लुं लुं क्रुं क्रुं ऊं ऊं उं ईं ईं आं अं ॥
 गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य ॥ पोडशकलात्मने चंद्रमंडलाय श्री त्रिगुणा-
 त्मिका-दुर्गादेवता-कलशामृताय नमः इति संपूज्य तत्र पोडशकलाः पूज-
 येत् ॥ अं अमृतायै०। आं मानदायै०। इं पूषायै०। ईं पुष्ट्यै०। उं तुष्ट्यै०।
 ऊं रत्यै०। क्रुं धृत्यै०। क्रुं शशिन्यै०। लं चंद्रिकायै०। लं कान्त्यै०।
 एं ह्योत्सनायै०। एं श्रियै०। ओं प्रीत्यै०। औं अंगदायै०। अं पूर्णायै०।
 अः पूर्णामृतायै०॥१६॥ इति संपूज्य ॥ फादिति संरक्ष्य मूलेन देवीमा-
 दाह आवाहनादिदशमुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ यथा ॥ मूलेन-आवाहिता
 भव ॥ स्थापिता भव ॥ संनिहिता भव ॥ सञ्चिरुद्धा भव ॥ संमुखी-
 कृता भव ॥ घडंगेन सकलीकृता भव । मूलं हृदयायेत्यादि अवगुणिता
 भव ॥ अमृतीकृता भव ॥ परमीकृता भव ॥ योनिमुद्रां प्रदर्शय ॥१०॥
 मूलेन संपूज्य ॥ मत्स्यमुद्रयाऽच्छाय । मूलेनापृवारमभिमन्त्र्य ॥ वेनुं
 योनिं च प्रदर्शयेत् ॥ इति कलेशः ॥

“अथ (२) सामान्यार्धः—”विंदुत्रिकोणवृत्तचतुरसं यंत्रं विलिख्य ।-

---

१ करद्वयांडिनुग्रुष्टजन्यप्रसंयोगे गालिनी मुद्रा २ कामनापरवेन कलशमध्ये निक्षेपपदार्थः
 भंत्रमहार्णवे निर्दिष्टाः ॥ धनकामो न्यसेत्स्वर्णं धान्यकामस्तु मौक्किकम् ॥ श्रीकामः कमलं
 न्यस्य कामार्थी दमन न्यसत ॥ मोक्षकामो न्यसेद्वत्नं जयकामोऽपराजिताम् ॥ उच्चाटनार्थं
 हिंगुलं वश्यार्थं शिखिमूलिकाम् ॥ मारणाय मरीचं तु केतकी मोहनाय च ॥ आकर्षणार्थं
 वच्चूरं प्रक्षिपेत्कलशोपरि ॥

मध्ये मूलम् । त्रिकोणे त्रिपदैः । मातृकया वृत्तम् । चतुरस्त्रे षडंगानि । फटिति आधारं प्रक्षालय । मूलेन संस्थाप्य । मं वह्निमंडलाय दशकला-
त्मने श्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवतासामान्यार्घपात्राधाराय नमः इति
आधारं संपूज्य । फट्टद्विति पात्रं प्रक्षालय । मूलेन संस्थाप्य । सूर्यमंडलाय
द्वादशकलात्मने श्रीत्रिगुणा० सामान्यार्घपात्राय नमः इति पात्रं संपूज्य ।
मूलेन शुद्धजलमापूर्य । गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य । चंद्रमंडलाय षोडशकला-
त्मने श्रीदुर्गादेवतासामान्यार्घपात्रामृताय नमः इति सम्पूज्य ।
मत्स्यमुद्रयाऽच्छाद्य । मूलेनाष्टधाऽभिमंडय । धेनुमुद्रां योनिमुद्रां च
प्रदर्शयेत् ॥ इति सामान्यार्घः ॥

“अथ(३)विशेषार्घः” — सामान्यार्घादक्षिणे आत्मश्रीचक्रयोर्मध्ये
विद्वत्रिकोणषट्कोणवृत्तचतुरस्त्रात्मकं यंत्रं चंदनादिना विलिख्य अक्षतैः
पूजयेत् ॥ मध्ये मूलम् ॥ त्रिकोणे त्रिपदैः—ऐं ही कीं । चामुङ्डायै ।
विच्चे नमः ॥ एवं द्विरावृत्या षट्कोणे ॥ मातृकया वृत्तम्—अं आं इत्यादि
क्षान्तम् ॥ चतुरस्त्रे षडंगानि । इति यंत्रं संपूज्य । हुं इत्याधारं प्रक्षालय ।
मूलेन संस्थाप्य । मं वह्निमंडलाय दशकलात्मने श्रीदुर्गादेवताविशे-
षार्घपात्राधाराय नम इति आधारं संपूज्य । तत्र पूर्वोक्ताः दशकलाः
पूजयेत् ॥ ततः हुं इति पात्रं प्रक्षालय मूलेन संस्थाप्य ॥ सूर्यमंडलाय
द्वादशकलात्मने श्रीदुर्गादेवताविशेषार्घपात्राय नम इति पात्रं संपूज्य
तत्र पूर्वोक्ता द्वादशकलाः पूजयेत् । ततः तत्र क्षळं इत्यादि विलोममातृ-
कया शुद्धजलमापूर्य । गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य षोडशकलात्मने चंद्रमंड-
लाय श्रीत्रिगुण० दुर्गादेवताविशेषार्घपात्रामृताय नम इति संपूज्य तत्र
पूर्वोक्ताः षोडशकलाः संपूज्य फटिति संरक्ष्य मूलेन देवीमावाहा
आवाहनादिदशमुद्राः प्रदर्श्य मूलेन संपूज्य मस्त्यमुद्रयाऽच्छाद्य

मूलेन षोडशवारमणिर्दद्य धेनुमुद्रां योनिमुद्रां च प्रदर्शयेत् ॥ इति विशेषार्थः ॥ अथ तद्विषये पाद्यादिपञ्चपात्राणि स्थापयेत्

(४)पाद्यपात्रम् (५)अर्घपात्रम् (६)आचमनीयपात्रम् (७)मधुपर्कपात्रं (प्रोक्षणार्थं) (८)प्रोक्षणीपात्रं च सामान्यार्थवत् संस्थाप्य पाद्यपात्रे श्यामाक (सापो) दुर्वाविष्णुक्रान्तादीनि प्रक्षिप्य अर्घपात्रे सर्वपतिलूर्दक्षुश-प्रक्षेपः । आचमनीयपात्रे जातीफलैलालविंगकंकोल (चिनकबाला)-प्रक्षेपः । मधुपर्कपात्रे दधिमधुघृतानि प्रक्षिप्य विशेषार्थविन्दुं सर्वपात्रेषु प्रक्षिप्य मूलेन प्रोक्षणीपात्राज्जलं शृणुत्वा तज्जलेन पूजासामग्रीं मूलेन सम्प्रोक्ष्य आत्मानं प्रोक्षयेत् ॥ इत्थं पात्रासादनं कृत्वा अन्तर्यजनं यथाविकारं कृत्वा स्वहृदयस्थां महालक्ष्मीं ध्यात्वा मानसो-पचारैः संपूज्य स्वात्मना सहैक्यं भावयेत् ॥ तत आत्मपूजां कुर्यात् ॥ यथा-मं मंडूकाय० आधारे । कालाभिरुद्राय० स्वाधिष्ठाने । कच्छपाय० नाभौ । आधारशक्तिकूर्पानन्तपृथिवीसागररत्नदीपप्रासादहेमपीठभ्यो० हृदि । धर्माय० दक्षासे । ज्ञानाय० वामासे । वैराग्याय० वामोरौ । ऐश्वर्याय० दक्षोरौ । अधर्माय० मुखे । अज्ञानाय० वामपार्श्वे । अवै-राग्याय० नाभौ । अनैश्वर्याय० दक्षिणपार्श्वे । अनन्ताय० हृदि । तस्वपद्माय० । आनन्दमयकन्दाय० । संविज्ञालाय० । विकारमयकेसरे-भ्यो० । प्रकृतिमयपत्रेभ्यो० । पंचाश्चद्विविजाल्यकर्णिकायै० । सूर्य-मंडलाय० । चंद्रमंडलाय० । अग्निमंडलाय० । इत्यन्तं हृदि न्यसेत् ॥ पीताद्याः पीठशक्तयः ॥ पीतायै० । श्वेतायै० । अरुणायै० । कृष्णायै० । धूम्रायै० । तीव्रायै० । स्फुलिङ्गिन्यै० । रुचिरायै० । ज्वालिन्यै० ॥ रं वहयासनायै० । इति श्वदेहे पीठशक्ति विन्यसेत् ॥ इति ॥

तत आत्मानं गन्धपुष्पैरभ्यन्तर्य ॥ मूलेन त्रिः स्वशिरसि पुष्पांजलिं

दत्त्वा मानसोपचारैः संपूज्य देवरूपः सन् मूलं जप्त्वा देव्यै जपं
निवेद्य पुष्पमाघ्राय “कुमोदराय नमः” इति वामे क्षिप्त्वा हस्तं
प्रक्षालय पीठपूजा कुर्यात् ॥

अथ पीठपूजा ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा—ॐ पंपूर्वपीठाय नमः । ॐ
पं पूर्णपीठाय नमः । कं कामपीठाय० । प्राच्यां दिशे—ॐ उ उड्यान-
पीठाय० । आग्रेष्यां—मां मातृपीठाय० । दक्षिणे—जं जालंधरपीठाय० ।
नैऋत्ये—कं कोल्हापुरोपपीठाय० । पश्चिमे—पूं पूर्णगिरिपीठाय० ।
वायव्यां—सौं सौहारोपपीठाय० । उत्तरे—कं कोल्हागिरिपीठाय० ।
ऐशान्यां—कं कामरूपपीठाय० ॥ १ ॥ इति पीठं सम्पूज्य ॥ नमस्कारः—
दक्षिणे—गुरवे० । परमगुरवे० । परमेष्ठिगुरवे० । गुरुपञ्चये० ।
मातापितृभ्यां० । उपमन्युनारदसनकव्यासादिभ्यौ० ॥ ६ ॥ वामे
गं गणपतये० । दुं दुर्गयै० । सं सरस्वत्यै० । कं क्षेत्रपालाय० ॥ ४ ॥
इति नत्वा ॥ पीठदेवताः स्थापयेत्—पीठमध्ये—मं मण्डूकाय० । आं
आधारशक्तय० । मूं मूलप्रकृत्य० । कं कालाग्निरुद्राय० । तदुपरि
आं आदिकूर्माय० । अं अनन्ताय० । अं आदिवराहाय० ।
पं पृथिव्य० । तदुपरि—अं अमृतार्णवाय० । रं रत्नदीपाय० । हं हेम-
गिरये० । नं नन्दनोद्यानाय० । कं कल्पवृक्षाय० । मं मणिभूत-
क्षाय० । दं दिव्यमण्डपाय० । सं स्वर्णवेदिकाय० । रं रत्नसिंहास-
नाय० । धं धर्माय० । ज्ञां ज्ञानाय० । वैं वैराग्याय० । ऐं ऐश्वर्याय० ।
इति सम्पूज्य ॥ पूर्वे—अं अनैश्वर्याय० । पुनर्मध्ये—सं सत्त्वाय० ।
प्रं प्रबोधात्मने० । रं रजसे० । प्रं प्रकृत्यात्मने० । तं तमसे० । मं मोहा-
त्मने० । सों सोममण्डलाय० । सुं सूर्यमण्डलाय० । वं वल्लिमण्डलाय० ।
मां मायातस्वाय० । विं विद्यातस्वाय० । शं शिवतस्वाय० । अं ब्रह्मणे० ।

मं महेश्वराय० | अं आत्मने० | अं अन्तरात्मने० | पं परमात्मने० |
जं जीवात्मने० | जं ज्ञानात्मने० | कं कन्दाय० | नं नीलाय० | पं पद्माय० |
मं महापद्माय० | रं रत्नेभ्यो० | कें केसरेभ्यो० | कं० कर्णिकायै० ||५१॥

अथ नवशक्तीः स्थापयेत् ॥ तत्त्वया-पूर्वाद्यष्टु दिक्षु ॥ नन्दायै० |
भगवत्यै० | रक्तदन्तिकायै० | शाकम्भयै० | दुर्गायै० | भीमायै० |
कालिकायै० | भ्रामयै० | मध्ये शिवदूत्यै० || ९ || इति संस्थाप्य
यथाशक्त्या शक्तिसहितपीठदेवताः पूजयेत् ॥ इति ॥

अथ यंत्रदेवतास्थापनम् ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ विदुमध्ये
एङ्गोङ्कीं चामुण्डायै विच्चै श्रीमहाकाळीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीस्वरू-
पिणीश्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवतायै नमः श्रीमन्महाकाळी० दुर्गादेवता-
मावा० || विंदोः परितो गुरुचतुष्टयमावाहयेत् ॥ गुरवे० | परात्पर-
गुरवे० | परमेष्ठिगुरवे० | गुरुपंक्तये० | षडंगम् ॥ ऐं हृदयाय० |
झं श्विरसे० | कुर्णि शिखायै० | चामुण्डायै कवचाय० | विच्चै नेत्रत्रयाय० |
मूलेन अस्त्राय० || अथ त्रिकोणे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन क्रमेण ।
स्वरया सह विधात्रे० | श्रिया सह विष्णवे० | उमया सह शिवाय० |
दक्षिणे हुं सिंहाय० | वामे हुं महिषाय० | षट्कोणे (अशीशासुर-
वायव्ये मध्ये दिक्षु च) ऐं नन्दजायै० | न्हीं रक्तदन्तिकायै० | कुर्णि
शाकम्भयै० | हुं दुर्गायै० | हुं भीमायै० | न्हीं भ्रामयै० || ६ || ततो
अष्टपत्रे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्यक्रमेण । ऐं ब्राह्म्यै० | न्हीं माहेश्वर्यै० | कुर्णि
कौमायै० | न्हीं वैष्णव्यै० | हुं वाराहै० | क्ष्यों नारसिंहै० | लं ऐन्द्र्यै० |
स्फें चामुण्डायै० || ८ || ततश्चतुर्विंशतिदले ॥ विं विष्णुमायायै० | चें
चेतनायै० | तुं बुद्ध्यै० | निं निन्द्रायै० | क्षुं क्षुधायै० | छं छायायै० |
शं शक्त्यै० | तुं तष्णायै० | क्षां क्षान्त्यै० | जां जात्यै० | लं कज्जायै० |

शां शान्त्यै० । श्रं श्रद्धायै० । कां कान्त्यै० । लं लक्ष्म्यै० । धुं धृत्यै० ।
 वृं वृत्यै० । श्रुं श्रुत्यै० । स्मृं स्मृत्यै० । दं दयायै० । तुं तुष्ट्यै० । पुं पुष्ट्यै० ।
 मां मातृभ्यो० । भ्रां भ्रान्त्यै० ॥२४॥ भूपुरे कोणचतुष्ये आग्रेयादि-
 कोणे ॥ गं गणपतये० । क्षं क्षेत्रपालाय० । वं बदुकाय० । यां योगिन्यै० ॥
 पूर्वादिदिक्षु-इन्द्राय० । अग्रये० । यमाय० । निर्झर्तये० । वसुणाय० ।
 वायवे० । सोमाय० । ईशानाय० । ब्रह्मणे० । अनन्ताय० । तद्वहिः-
 वज्राय० । शक्तये० । दंडाय० । खड्गाय० । पाशाय० । अंकुशाय० ।
 गदायै० । त्रिशूलायै० । पद्माय० । चक्राय० । तद्वहिः ॥ वज्रहस्तायै०
 गजारुढायै० कादंबरीदेव्यै० । शक्तिहस्तायै० अजवाहनायै० उल्कादेव्यै० ।
 दंडहस्तायै० महिषारुढायै० कराणीदेव्यै० । खड्गहस्तायै० शववाहनायै० रक्ता-
 क्षीदेव्यै० ॥ पाशहस्तायै० मकरवाहनायै० श्वेताक्षीदेव्यै० । अंकुशहस्तायै०
 मृगवाहनायै० हरिताक्षीदेव्यै० । गदाहस्तायै० सिंहारुढायै० यक्षिणीदेव्यै० ।
 शूलहस्तायै० वृषभवाहनायै० काळीदेव्यै० । पद्महस्तायै० हंसवाहनायै०
 सुरज्येष्ठादेव्यै० । चक्रहस्तायै० सर्पवाहनायै० सर्पराजीदेव्यै० नमः ॥ इत्या-
 वाहू “यंत्रस्थदेवताभ्यो नमः” इति मूलमंत्रेण यथाशक्त्या पूजनं
 कुर्यात् ॥ इति यन्त्रदेवतापूजनम् ॥

ततो हृदिस्थां ज्योर्तिर्मर्यां सपरिवारां महालक्ष्मीं ध्यायेत् ॥ अथवा
 देवीध्यानम्-विद्युद्वापसमप्रभां मृगपतिस्कंधस्तिर्तां भीषणां कन्याभिः
 करवालखेटविल्लसद्वस्ताभिरासेविताम् ॥ हस्तैश्वकदरालिखेटविशिखां-
 श्रापं गुणं तर्जनीं विभ्राणामनलात्मिकां शशिधरां दुर्गं त्रिनेत्रां भजे
 ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा ॥ हस्ते पुष्पाण्यादाय-आगच्छ वरदे देवि दैत्य-
 दर्पनिषूदिनि ॥ पूजां गृहाण सुमुखि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥ १ ॥ सर्वतीर्थ-
 मयं वारि सर्वदेवसमन्विता ॥ इमं घटं समागच्छ तिष्ठ देवगणैः सह

॥ २ ॥ दुर्गे देवि समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय ॥ बलिपूजां गृहण
त्वमष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ ३ ॥ कल्याणजननीं सत्यां कामदा-करुणा-
कराम् ॥ अनन्तशक्तिसंपन्ना दुर्गामावाहयाम्यहम् ॥ ४ ॥ साङ्गां
सपरिवारां सावरणां सायुधां दुर्गामावाहयामि ॥ महाकालीमहालक्ष्मी-
महासरस्वतीस्वरूपिणीदुर्गे देवते आवाहिता भव ॥ स्थापिता भव ॥
सन्निहिता भव ॥ सन्निरुद्धा भव ॥ संमुखीकृता भव ॥ पड़ेन सक-
लीकृता भव ॥ अवगुणिता भव ॥ परमीकृता भव ॥ अमृतीकृता भव ॥
प्रार्थिता भव ॥ नमस्कृता भव ॥ ११ ॥ ॐ मनोज्ञतिः० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीस्वरूपिणि (दुर्गे देवते) सुप्रतिष्ठिता
वरदा भव ॥ ततः श्रीसूक्तेन देवीन्यासं कृत्वा यथाशक्ति श्रीसूक्तेन
वा जयन्ती मङ्गला० मूलेन वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ यथावकाशं वा
देवीराजोपचारपूजनं कुर्यात् ॥

॥ ४८ ॥ अथ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥

अथ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥ तत्रादौ स्ववामे स्नानशार्दा
विभाव्य देवीं संस्थाप्य ध्यायेत् । ध्यानम्—खड्गं चक्र० ॥ १ ॥ अक्षसक्त०
॥ २ ॥ घटाशूल० ॥ ३ ॥ मूलम् ॥ आवाहनम्—उषसि मागघमंगल-
गायनैर्जटिति जागृहि जागृहि जागृहि । अतिकृपार्दकटाक्षनिरीक्षणैर्जग-
दिदं जगदंव सुखीकृहु ॥ ४ ॥ कनकमयवितर्दिशोभमानं दिशिं दिशि
पूर्णसुवर्णकुंभयुक्तम् ॥ मणिमयशुभमंडपं त्वमेहि मयि कृपयैति सम-
र्चनं गृहीतुम् ॥ ५ ॥ मूलम्—श्री महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वती-
स्वरूपिणीदुर्गायै नमः आवाहनम् समर्पयामि ॥ (एवं सर्वत्र उक्त्वा
उपचारान् कुर्यात्) आसनम्—कनकमयवितर्दिस्थापिते तूलिकाढ्ये

विविधकुसुमकीर्णे कोटिवालार्कहर्णे ॥ भगवति रमणीये रत्नसिंहासनेऽ-
स्मिन्तुपविश पदयुग्मं हेमपीठे निधेहि ॥६॥ पाथम्—दूर्बया सरसिजा-
न्वितविष्णुक्रान्तया च सहितं कुसुमाढ्यम् ॥ पदयुग्मसदृशे पदयुग्मे पाथ-
मेतदुररीकुरु मातः ॥ (पाद्यपात्रात्) पादयोः पाद्यं स० ॥७॥ अर्ध्यम्—
गंधपुष्पयवसर्पपदूर्वासंयुतं कुशतिलाक्षतमिश्रम् ॥ हेमपात्रनिहितं सह
रत्नैरर्ध्यमेतदुररीकुरु मातः ॥ (अर्ध्यपात्रात्) हस्तयोरर्ध्यं स० ॥८॥
आचमनीयम्—जलजघुतिना करेण जातीफलकंकोललवंगगंधयुक्तैः ॥
अमृतैरमृतैरिवासितैर्भगवत्याचमनं विधीयताम् ॥ (आचमनीयपात्रात्)
आचमनीयं स० ॥९॥ मधुपर्कः—मधुनिहितं कनकस्य संपुटे
पिहितं रत्नपिधानकेन यत् ॥ तदिदं भगवति करेऽपितं
मधुपर्कं जननि प्रगृह्यताम् ॥ (मधुपर्कपात्रात्) मधुपर्कं स०
॥१०॥ आचमनीयम्—पाद्यं ते परिकालिपतं च पदयोरर्ध्यं तथा
हस्तयोः सौधीभिर्मधुपर्कमंब मधुरं धाराभिरास्त्रादय ॥ तोयेनाचमनं
विधेहि शुचिना गांगेन मत्कालिपतं साष्टांगं प्रणिपातमंब कमके
दृष्ट्या कृतार्थंकुरु ॥ (आचमनीयपात्रात्) आचमनीयं समर्पया०
॥११॥ पयःस्नानम्—स्वर्धेनुजातं बलवीर्यवर्धनं दिव्यामृतात्यन्तर-
सप्रदं सितम् ॥ श्रीचंडिके दुर्घसमुद्रसंभवे गृहाण दुर्घं मनसा मयाऽ-
पितम् ॥१२॥ दधिस्नानम्—क्षीरोद्धवं स्वादु सुधापर्यं च श्री-
चंद्रकान्तिसदृशं सुशोभनम् ॥ श्रीचंडिके शुंभनिशुंभनाशिनि स्नानार्थ-
मंगीकुरु तेऽपितं दधि ॥१३॥ धृतस्नानम्—श्रीक्षीरजोद्भूतमिदं मनोङ्गं
प्रदीपवद्विद्युतिपावितं च । श्रीचंडिके दैत्यविनाशदक्षे हैयंगवीनं परि-
गृह्यतां च ॥१४॥ मधुस्नानम्—माधुर्यमिश्रं मधुमस्तिकागणैर्वक्षालि-
रम्ये मधुकानने चितम् ॥ श्रीचंडिके शंकरप्राणवल्लभे स्नानार्थमंगीकुरु

तेऽपि तं मधु ॥ १५ ॥ शर्करास्नानम्—पूर्णेषु काभोधिसमुद्भवामिमां
माणिक्यमुक्ताफलदामंजुलाम् । श्रीचंडिके चंडविनाशकारिणि स्ना-
नार्थमंगीकुरु शर्करा गुभाम् ॥ १६ ॥ सुगं०—एतच्छंपक्तैलमंब विविधैः
पुष्पैर्घुर्वासितं न्यस्तं रत्नमये सुवर्णचषके भृंगैर्भ्रूपद्विट्टम् ॥ सान-
न्दं ब्रजसुंदरीभिरभितो हस्तैर्धृतं चिन्मये केशेषु भ्रमप्रभेषु सकलेष्वंगेषु
चालिप्यताम् ॥ १७ ॥ उद्वर्तनस्नानम्—मातः कुंकुमपंकनिर्मितमिदं देहे
तवोद्वर्तनं भक्त्याऽहं कलयामि हैमरजसा संमिश्रितं केसरैः ॥ केशा-
नामलकैर्विशोध्य विशदानकस्तुरिकाव्यचितैः स्नानं ते नवरत्नकुंभवि-
धिना संवासितोष्णोदकैः ॥ १८ ॥ स्नानम्—एलाशीरसुवासितैः सुकुसुमै-
गंगादितीर्थोदकैर्माणिक्यादिकमौक्तिकामृतयुतैः स्वच्छैः सुवर्णोदकैः ॥
मंत्रान्वैदिकतान्त्रिकान्परिपठनसानंदमत्यादरात् स्नानं ते परिकल्पयामि
जननि स्नेहात्मवंगीकुरु ॥ १९ ॥ श्रीमन्महालक्ष्म्याद्यावाहितदेवताभ्यो
नमः इति मूलमंत्रेण पंचोपचारैः संपूज्य । उत्तरे निर्यात्यं विसृज्य पुनः
संपूज्य अभिषेकं कुर्यात् ॥ अभिषेकार्थं पात्रे जलगंधपुष्पदुरधादीनि
क्षिपेत् ॥ देवीसूक्तं श्रीसूक्तं शक्रादय इत्यादिस्तौत्रैश्चाभिषेकः कार्यः ॥

शुद्धो०स्ना०—उद्गंधैरगरुद्धवैः सुरभिणा कस्तूरिकावारिणा स्फूर्ज-
त्सौरभयक्षकर्दमजलैः काश्मीरनीलैरपि ॥ पुष्पांभोभिरशेषतर्थसलिलैः
कर्पूरवासोभरैः स्नानं ते परिकल्पयामि कमले भक्त्या तदंगीकुरु ॥ २० ॥
वस्त्रम्—वालार्कद्युतिदाडिमीयकुसुमप्रस्पर्धिं सर्वोत्तमं मातस्त्वं परिधेहि
दिव्यवसनं भक्त्या मया कलिपतम् ॥ मुक्ताभिर्ग्रथितं च कंचुकमिदं
स्वीकृत्य पीतप्रभं तस्मस्वर्णसमानवर्णमतुलं प्रावारमंगीकुरु ॥ २१ ॥
आच०—भूपालदिक्पालकिरीटरत्नमरीचिनीराजितपादपीठे ॥ देवैः
समाराधितपादपद्मे श्रीचंडिके स्वाचमनं गृहण ॥ २२ ॥ पादके—

नवरत्नयुते मयाऽपि ते कमनीये तपनीयपादुके ॥ सविलाससिदं पदद्वयं
 कृपया देवि तयोर्निधीयताम् ॥ २३ ॥ केशपाशसंस्करणम्—बहुभिर-
 गरुधूपैः सादरं धूपयित्वा भगवति तव केशान् कंकतैर्मर्जियित्वा ॥ सुर-
 भिररविन्दैश्चंपकैश्चार्चयित्वा इटिति कनकसूत्रैर्जटयन्वेष्टयामि ॥ २४ ॥
 सौवीरांजनं-(सुरमो) सौवीरांजनमिदमंव चक्षुषोस्ते विन्यस्तं कन-
 कशलाकया मया यत् ॥ तब्बनं मलिनमपि त्वदक्षिसंगात् ब्रह्मेन्द्राच्छ-
 भिलषणीयतामियाय ॥ २५ ॥ अलं०-मंजीरान्पदयोर्निधाय शुचिरा-
 न्विन्यस्य कांचीं कटौ मुक्ताहारभुरोज्योरनुपमा नक्षत्रमालां गले ॥
 केयूराणि भुजेषु रत्नवलयश्रेणीः करेषु क्रमात् तार्टके भव कर्णयोर्बिं-
 निदधे शीर्षे च चूडामणिम् ॥ २६ ॥ धम्मिले तव देवि हैमकुसुमा-
 न्याधाय भालस्थलै मुक्ताराजिविराजि हेमतिळकं नासापुटे मौखित-
 कम् ॥ मातमौक्तिकजालिकां च कुचयोः सर्वांगुलीषुर्मिकाः कट्यां कां-
 चनकिंकिणीर्विनिदधे रत्नावतंसौ श्रुतौ ॥ २७ ॥ गंधः—प्रत्यंगं परि-
 मार्जयामि शुचिना वस्त्रेण संप्रोञ्छनं कुर्वे केशकलापमायततरं धूपोत्तमै-
 धूपितम् ॥ काश्मीरैरगरुदवैर्मलयजैः संघर्ष्य संपादितं भक्तत्राणपरे
 श्रीकृष्णगृहिणि श्रीचंदनं गृह्यताम् ॥ २८ ॥ कुंकुमम्—मातर्भालतले तवा-
 तिविमले काश्मीरकस्तूरिकाकर्पूरागरुभिः करोमि तिळकं देहेऽगरां
 ततः ॥ वक्षोजादिषु यक्षकर्दमरसं सिक्त्वा च पुष्पावृतिं पादौ कुंकुम-
 लेपनादिभिरहः संपूजयामि क्रमात् ॥ २९ ॥ कज्जलम्—चापेयकर्पूर-
 कचन्दनादिकैर्नानाविधैर्गंधचयैः सुवासितम् ॥ नेत्रांजनार्थाय हरिन्मणि-
 भ्रमं श्रीचंदिके स्वीकुरु कज्जलं शुभम् ॥ ३० ॥ अक्षताः—रत्नाक्षतैस्त्वां परि-
 पूजयामि मुक्ताफलैर्वा शुचिरविद्धैः ॥ अखंडितैर्देवि यवादिभिर्वा का-
 श्मीरपंकांकितंडुकैर्वा ॥ ३१ ॥ अत्तरं—जननि चंपकतैलमिदं पुरो

मृगमदोऽयमयं पटवासकः ॥ सुरभिर्गंधमिदं च चतुःसमं सपादि सर्वामिदं
परिगृह्यताम् ॥ ३२ ॥ सिंदूरं—सीमन्ते ते भगवति मया सादरं न्यस्त-
येतत् सिंदूरं ते हृदयकमले हर्षवर्षं तनोतु ॥ वालादित्यद्युतिरिव सदा
कोहिता यस्य कान्तिरन्तर्धान्तं हरतु सततं चेतसा चिन्तयामि ॥ ३३ ॥
शुष्प्याणि—मंदारकुङ्कुमलवंगपुष्पैस्त्वा देवि संततमहं परिपूजयामि ।
जातीजपावकुलचंपकेतकादिनानाविधानि कुसुमानि च तेऽर्पयामि ॥
३४ ॥ शुष्पमाला—शुष्पौघैर्योत्यन्तैः सततपरिचलत्कान्तिकछोल-
जालैः कुर्वणा मञ्जदन्तःकरणविमलतां शोभितेव त्रिवेणी ॥
मुक्ताभिः पद्मरागैर्मरकतमाणिभिर्निर्मिता दीप्यमानैर्नित्यं हारत्रयी
त्वं भगवति कमले गृह्यतां कंठमध्ये ॥ पुष्पमालां स० ॥ ३५ ॥

अथांगपूजा ॥ हस्ते गंधपात्रं गृहीत्वा दक्षिणेनार्चयेत् ॥ हीं दुर्गायै
नमः पादौ पूजयामि ॥ हीं मंगलायै० गुल्फौ पूज० ॥ हीं भगवत्यै०
जघे पूज० ॥ न्हीं कौमायै० जानुनी पूज० ॥ हीं वागीश्वर्यै० उरु० पूज० ॥
न्हीं वरदायै० कटी० पूज० ॥ न्हीं पश्चाकरवासिन्यै० स्तनौ पूज० ॥
न्हीं माहिषमद्विन्यै० कंठं पूज० ॥ न्हीं उमासुतायै० स्कंधौ पूज० ॥
न्हीं इन्द्राण्यै० भुजौ पूज० ॥ न्हीं गौयै० हस्तौ पूज० ॥ हीं मोहवत्यै०
मुखं पूज० ॥ न्हीं शिवायै० कणौ पूज० ॥ न्हीं अन्नपूर्णायै० नेत्रे पूज० ॥
न्हीं कमलायै० ललाटं पूज० ॥ हीं महाकक्षम्यै० सर्वांगं पूजयामि ॥
देव्या दक्षिणे सिंहं पूजयामि ॥ वामे माहिषं पूजयामि ॥

॥ अथावरणपूजा ॥

प्रथमावरणपूजा—वामेन तत्त्वमुद्रया तर्पणम् । दक्षिणेन ज्ञानमुद्रया
पूजनम् । प्रार्थना—संचिन्मयपरे देवि परामृतचरुप्रिये ॥ अनुज्ञा देहि
के मातः परिवारार्चनाय ते ॥ १ ॥ (यथा दक्षिणेनाक्षतपुष्पादिना-

पूजायामीति संपूज्य । वामकरधृतार्द्रखण्डेन विशेषार्घजलैस्तर्पयास्येवं
सर्वत्र ।)ॐ एं न्हीं कुर्णि चामुण्डायै विच्चे साङ्गन्यै सपरिवारायै सावर्णायै
सायुधायै सशक्तिकायै श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यै नमः श्री-
महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीश्रीपादुकां पूजयामि तर्पयामि ॥ १ ॥
ॐ एं हीं० विच्चे साङ्गना० सप० साव० सायु० सश० यै महाकालयै
नमः महाकालीश्रीपा० ॥ २ ॥ ॐ एं हीं० विच्चे साङ्गना० सप० साव०
सायु० सश० यै महालक्ष्म्यै० महालक्ष्मीश्रीपा० ॥ ३ ॥ ॐ एं हीं०
विच्चे साङ्गना० सप० साव० सायु० सश० यै महासरस्वत्यै० महासर-
स्वतीश्रीपा० ॥ ४ ॥ विन्दोः परितो गुरुचतुष्टयं पूजयेत्—ॐ गुरवे
नमः गुरुशक्तिश्रीपा० ॥५॥ ॐ परमगुरवे० परमगुरुशक्तिश्रीपा०॥६॥
ॐ परात्परगुरवे० परात्परगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ७ ॥ ॐ परमेष्ठिगुरवे०
परमेष्ठिगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ८ ॥ अथ पठङ्गं पूजयेत्—ॐ एं हृदयाय०
हृदयशक्तिश्रीपा०॥९॥ ॐ हीं शिरसे नमः शिरशक्तिश्रीपा० ॥ १० ॥
ॐ कुर्णि शिखायै० शिखाशक्तिश्रीपा० ॥ ११ ॥ अँचामुण्डायै कवचाय०
कवचशक्तिश्रीपा० ॥ १२ ॥ अँविच्चे नेत्रत्रयाय० नेत्रत्रयशक्तिश्रीपा०
॥ १३ ॥ मूलेन अस्त्राय० अस्त्रशक्तिश्रीपा० ॥ १४ ॥ प्रथमावरणदेवताभ्यो०
सर्वोपचारार्थं गन्धं पुष्पं स० ॥ सामान्यार्घजलमादाय—एताः प्रथमा-
वरणदेवताः साङ्गाः सपरिवाराः सायुधाः सशक्तिकाः पूजितास्तर्पिताः
सन्तु ॥ पुष्पांजलिमादाय—अभीष्टसिद्धिं मे देहि शरणागतवत्सले ॥
भक्त्या समर्पये तुभ्यं प्रथमावरणार्चनम् ॥ १ ॥ पुष्पांजालं दत्त्वा
योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति प्रथमावरणम् ॥

अथ द्वितीयावरणम्—त्रिकोणे स्त्राग्रादिप्रादक्षिण्येन पूजयेत्—
ॐ सावित्र्या सह विधात्रे० विधातुशक्तिश्रीपा० ॥ १५ ॥ ॐ श्रिया सह

विष्णवे० विष्णुशक्तिश्रीपा० ॥ १६ ॥ ॐ उमया सह शिवाय०
 शिवशक्तिश्रीपा० ॥ १७ ॥ ॐ क्षुं नमः सिंहाय० सिंहशक्तिश्रीपा०
 ॥ १८ ॥ ॐ हुं नमः महिषाय० महिषशक्तिश्रीपा० ॥ १९ ॥ द्विती-
 यावरणदेवताभ्यो० गर्धं पु० स० ॥ सामा० जलमादाय—द्वितीयावरण-
 देवताः सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु । पुष्पा० आदाय—अभीष्ट० ॥
 शर० । भक्त्या० द्वितीया० ॥ पुष्पाङ्गलि दत्त्वा योनिसु० प्रणमेत् ॥
 इति द्वितीयावरणम् ॥

अथ तृतीयावरणम्—षट्कोणे अग्नीशासुरबायव्ये मध्ये दिक्षु च
 पूजयेत्—ॐ ऐं नन्दजायै० नन्दजाशक्तिश्रीपा० ॥ २० ॥ ॐ ह्रीं
 रक्तदन्तिकायै० रक्तदन्तिकाशक्तिश्रीपा० ॥ २१ ॥ ॐ ह्रीं शाकम्भयै०
 शाकम्भरीशक्तिश्रीपा० ॥ २२ ॥ ॐ हुं दुर्गायै० दुर्गशक्तिश्रीपा०
 ॥ २३ ॥ ॐ हुं भीमायै० भीमाशक्तिश्रीपा० ॥ २४ ॥ ॐ ह्रीं
 भ्रामयै० भ्रामरीशक्तिश्रीपा० ॥ २५ ॥ तृतीयावरणदेवताभ्यो० गर्धं
 पु० स० ॥ सामा० दाय—एतास्तृतीयावरणदेवताः सा० सप० सायु०
 सश० पू० त० सन्तु ॥ पुष्पाङ्गलिमादाय—अभीष्ट० ॥ भक्त्या० तृती-
 यावरणार्चनम् ॥ ३ ॥ पुष्पाङ्गलि दत्त्वा योनिसुद्रया प्रणमेत् ॥
 इति तृतीयावरणम् ॥

अथ चतुर्थावरणम्—ततोऽष्टपत्रे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन पूजयेत्—
 ॐ ऐं ब्राह्मयै० ब्राह्मीशक्तिश्रीपा० ॥ २६ ॥ ॐ ह्रीं माहेश्वर्यै० माहे-
 श्वरीशक्तिश्रीपा० ॥ २७ ॥ ॐ ह्रीं कौमायै० कौमारीशक्तिश्रीपा० ॥ २८ ॥
 ॐ ह्रीं वैष्णव्यै० वैष्णवीशक्तिश्रीपा० ॥ २९ ॥ ॐ लं वाराहै०
 वाराहीशक्तिश्रीपा० ॥ ३० ॥ ॐ क्षन्यौ नारसिंहै० नारसिंहीशक्तिश्रीपा०
 ॥ ३१ ॥ ॐ लं एंद्रयै० एंद्रीशक्तिश्रीपा० ॥ ३२ ॥ ॐ स्वयै० चामु-
 ण्डायै० चामुण्डाशक्तिश्रीपा० ॥ ३३ ॥ ॐ ह्रीं लक्ष्म्यै० लक्ष्मीशक्ति-

श्रीपा० ॥३४॥ चतुर्थवरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स०॥ सामा० मा-
दाय-एताः चतुर्थवरणदेवताः सा०सप० सायु० सश०पू०त०सन्तु ॥
पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० चतुर्थवरणार्चनम् ॥४॥
पुष्पाञ्जलि दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति चतुर्थवरणम् ॥

अथ पञ्चमावरणम्—ततश्चतुर्विंशतिदले स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन ।
ॐ विष्णुमायायै० विष्णुमायाशक्तिश्रीपा०॥३५॥ ॐ चेतनायै०
चेतनाशक्तिश्रीपा० ॥३६॥ ॐ बुद्ध्यै० बुद्धिशक्तिश्रीपा० ॥३७॥
ॐ निनिद्रायै० निद्राशक्तिश्रीपा० ॥३८॥ ॐ क्षुं क्षुधायै० क्षुधा-
शक्तिश्रीपा० ॥ ३९ ॥ ॐ छां छायायै० छायाशक्तिश्रीपा० ॥४०॥
ॐ शं शक्त्यै० शक्तिश्रीपा० ॥ ४१ ॥ ॐ तं तृष्णायै० तृष्णाशक्ति-
श्रीपा० ॥४२॥ ॐ क्षां क्षान्त्यै० क्षान्तिशक्तिश्रीपा० ॥४३॥ ॐ जां
जात्यै० जातिशक्तिश्रीपा० ॥४४॥ ॐ लं लज्जायै० लज्जाशक्तिश्रीपा०
॥४५॥ ॐ शां शान्त्यै० शान्तिशक्तिश्रीपा० ॥४६॥ ॐ श्रं शद्ग्रायै०
शद्ग्राशक्तिश्रीपा० ॥४७॥ ॐ कां कान्त्यै० कान्तिशक्तिश्रीपा०॥४८॥
ॐ लं लक्ष्म्यै० लक्ष्मीशक्तिश्रीपा० ॥ ४९ ॥ ॐ धुं धृत्यै० धृति-
शक्तिश्रीपा० ॥५०॥ ॐ वृं वृत्यै० वृत्तिशक्तिश्रीपा० ॥५१॥ ॐ श्रुं
श्रुत्यै० श्रुतिशक्तिश्रीपा० ॥५२॥ ॐ स्मृं स्मृत्यै० स्मृतिशक्तिश्रीपा०
॥५३॥ ॐ दं दयायै० दयाशक्तिश्रीपा०॥५४॥ ॐ तुं तुष्ट्यै० तुष्टिशक्ति-
श्रीपा० ॥ ५५ ॥ ॐ पुं पुष्ट्यै० पुष्टिशक्तिश्रीपा० ॥ ५६ ॥ ॐ मां
मातृभ्यो० मातृशक्तिश्रीपा० ॥ ५७ ॥ ॐ भ्रां भ्रान्त्यै० भ्रान्तिश-
क्तिश्रीपा० ॥५८॥ पञ्चमावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० सम० ॥
सामा० मादाय-एताः पञ्चमावरणदेवताः साङ्घाः सप०सायु०सश०पू०
त०सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० पञ्चमावरणार्च-

नम् ॥५॥ पुष्पाञ्जलि दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति पञ्चमावरणम् ॥

अथ षष्ठावरणम्—भूपुरे कोणचतुष्टये आयेयादिकोणमारभ्य ।
 ॐ गं गणपतये० गणपतिशक्तिश्रीपा० ॥५९॥ ॐ क्षं क्षेत्रपालाय०
 क्षेत्रपालशक्तिश्रीपा० ॥ ६० ॥ ॐ वं बटुकाय० बटुकशक्तिश्रीपा०
 ॥ ६१ ॥ ॐ यां योगिन्यै० योगिनीशक्तिश्रीपा० ॥ ६२ ॥
 षष्ठावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० सम० ॥ सामा० मादाय—एताः षष्ठा-
 वरणदेवताः सा० स० सायु० सश० पू० त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय
 अभीष्ट० । भक्त्या० षष्ठावरणार्चनम् ॥ ६ ॥ पुष्पाञ्जलि दत्त्वा योनि-
 मुद्रया प्रणमेत् ॥ इति षष्ठावरणम् ॥

अथ सप्तमावरणम्—पूर्वादिदशदिक्षु ॥ ॐ लं इन्द्राय० इन्द्र-
 शक्तिश्रीपा० ॥ ६३ ॥ ॐ रं अग्नये० अग्निशक्तिश्रीपा० ॥ ६४ ॥
 ॐ यं यमाय० यमशक्तिश्रीपा० ॥ ६५ ॥ ॐ क्षं निर्क्षतये० निर्क्ष-
 तिशक्तिश्रीपा० ॥ ६६ ॥ ॐ वं वरुणाय० वरुणशक्तिश्रीपा० ॥ ६७ ॥
 ॐ यं वायवे० वायुशक्तिश्रीपा० ॥ ६८ ॥ ॐ सं सोमाय० सोम-
 शक्तिश्रीपा० ॥ ६९ ॥ ॐ हं ईशानाय० ईशानशक्तिश्रीपा० ॥ ७० ॥
 ॐ वं ब्रह्मणे० ब्रह्मशक्तिश्रीपा० ॥ ७१ ॥ ॐ ह्रीं अनन्ताय० अन-
 न्तशक्तिश्रीपा० ॥ ७२ ॥ सप्तमावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा०
 मादाय—एताः सप्तमावरणदेवताः सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु ॥
 पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० सप्तमावरणार्चनम् ॥ ७ ॥
 पुष्पाञ्जलि दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति सप्तमावरणम् ॥

अथाष्टमावरणम्—तद्वहिः । ॐ वं वज्राय० वज्रशक्तिश्रीपा० ॥ ७३ ॥
 ॐ शं शक्त्यै० शक्तिश्रीपादु० ॥ ७४ ॥ ॐ दं दण्डाय० दण्डशक्तिश्री-
 पा० ॥ ७५ ॥ ॐ खं खड्डाय० खड्डशक्तिश्री० ॥ ७६ ॥ ॐ पां

पाशाय० पाशशक्तिश्रीपा० ॥ ७७ ॥ ॐ अङ्गुष्ठाय० अङ्गुष्ठशक्ति-
श्रीपा० ॥ ७८ ॥ ॐ गं गदायै० गदाशक्तिश्रीपा० ॥ ७९ ॥ ॐ त्रिं
त्रिशूलाय० त्रिशूलशक्तिश्रीपा० ॥ ८० ॥ ॐ पं पद्माय० पद्मशक्ति-
श्रीपा० ॥ ८१ ॥ ॐ चं चक्राय० चक्रशक्तिश्रीपा० ॥ ८२ ॥ अष्टमा-
वरणदेवताभ्यो० गंधं पू० स० ॥ सामा० मादाय—एता अष्टमावरणदेवताः
सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु । पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० ।
भक्त्या० अष्टमावरणार्चनम् ॥ ८३ ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनिषुद्रया प्रण-
मेत् ॥ इति अष्टमावरणार्चनम् ॥

अथ नवमावरणार्चनम्—कलशात्पूर्वादिदिक्षु । ॐ वज्रहस्तायै
गजारुदायै कादम्बरीदेव्यै० कादम्बरीदेवीशक्तिश्रीपादुकां पूजयामि
तर्पयामि ॥ ८४ ॥ शक्तिहस्तायै अजवाहनायै उल्कादेव्यै०
उल्कादेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८५ ॥ खण्डगहस्तायै शववाहनायै रक्ताक्षी-
देव्यै० रक्ताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८६ ॥ पाशहस्तायै मकरवाहनायै
श्वेताक्षीदेव्यै० श्वेताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८७ ॥ अङ्गुष्ठहस्तायै गृग-
वाहनायै हरिताक्षीदेव्यै० हरिताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८८ ॥ गदाह-
स्तायै सिंहारुदायै यक्षिणीदेव्यै० यक्षिणीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८९ ॥
शूलहस्तायै वृषभवाहनायै कालीदेव्यै० कालीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ९० ॥
पद्महस्तायै हंसवाहनायै सुरज्येष्टादेव्यै० सुरज्येष्टादेवीशक्तिश्रीपा०
॥ ९१ ॥ चक्रहस्तायै सर्पवाहनायै सर्पराजीदेव्यै० सर्पराजीदेवीशक्ति-
श्रीपा० ॥ ९२ ॥ नवमावरणदेवताभ्यो० गंधं पुष्पं सम० ॥ सामान्या०
मादाय—एता नवमावरणदेवताः साङ्गा० सप० सायु० सश० पू० त०
सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० नवमावरणार्चनम् ॥ ९३ ॥

पुष्पाञ्जलि दत्ता योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति नवमावरणम् ॥
इत्यावरणपूजा ॥

ततो यथाशक्त्यष्टोत्तरशतनामभिस्तुलसीदूर्वापुष्पाक्षतादिभिरचयेत् ॥
अथाष्टोत्तरशतनामानि ॥३० माहेश्वर्यै नमः । महादेव्यै० । जयंत्यै० ।
सर्वमंगलायै० । लज्जायै० । भगवत्यै० । वंद्यायै० । भवान्यै० ।
पापनाशिन्यै० । चंडिकायै० ।१० कालरात्र्यै० । भद्रकालयै० । अपराजि-
ताय० । महाविद्यायै० । महोमेधायै० । महामायायै० । महावलायै० ।
कात्यायन्यै० । जयायै० । दुर्गायै० ।२० मंदास्वनवासिन्यै० । आर्यायै० ।
गिरिसुतायै० । धात्र्यै० । महिषासुरघातिन्यै० । सिद्धिदायै० । बुद्धि-
दायै० । नित्यायै० । वरदायै० ॥ वरवर्णिन्यै० ।३० अंबिकायै० ।
सुखदायै० । सौम्यायै० । जगन्मात्रे० । शिवप्रियायै० । भक्तसंतापसं-
हर्त्र्यै० । सर्वकामप्रपूरिण्यै० । जगत्कर्त्र्यै० । जगद्वात्र्यै० । जगत्पा-
लनतत्परायै० ।४० अव्यक्तायै० । व्यक्तरूपायै० । भीमायै० । त्रिपुर-
सुंदर्यै० । अपर्णायै० । ललितायै० । वैद्यायै० । पूर्णचंद्रनिभाननायै० ।
चामुंडायै० । चतुरायै० ।५० चंद्रायै० । गुणत्रयविभाविन्यै० । हेरंब-
जनन्यै० । कालयै० । त्रिगुणायै० । यशोधारिण्यै० । उमायै० । कलश-
हस्तायै० । दैत्यदर्पनिषूदिन्यै० । बुद्ध्यै० ।६० कांत्यै० । क्षमायै० ।
शांत्यै० । पुष्ट्यै० । तुष्ट्यै० । धृत्यै० । मत्यै० । वरायुधधरायै० । (धीरायै०)
गौर्यै० । शाकंभर्यै० ।७० शिवायै० । अष्टसिद्धिप्रदायै० । वामायै० ।
शिववामांगवासिन्यै० । धर्मदायै० । धनदायै० । श्रीदायै० । कामदायै० ।
मोक्षदायै० । अपरायै० ।८० चित्स्वरूपायै० । चिदानन्दायै० । जयश्रियै० ।
जयदायिन्यै० । सर्वमंगलमांगल्यायै० । जगत्रयहितेषिण्यै० । शर्वा-
ण्यै० । पार्वत्यै० । धन्यायै० । स्कंदमात्रे० ।९० अखिलेश्वर्यै० । प्रपञ्चार्ति-

इरायै० । देव्यै० । सुभगायै० । कामरूपिण्यै० । निराकाशायै० ।
साकारायै० । महाकाल्यै० । सुरेश्वर्यै० । शर्वायै० । १००। श्रद्धायै०।
ध्रुवायै० कृत्यायै० । मृडान्यै० । भक्तवत्सलायै० । सर्वशक्तिसमायु-
क्तायै० । शरण्यायै० । सर्वकामदायै०॥१०८॥ इत्यष्टोचरशतनामानि ॥

एवं तु कस्यादिभिः संपूज्य श्वेतचूर्णादिकं समर्पयेत् । यथा-

श्वेतचूर्णम्—मंदारमल्लकिरबीरसंभवं कर्पूरपाटीरसुवासितं सितम् ।
श्रीश्वेतचूर्णं विधिना समर्पितं प्रीत्या त्वर्मंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३६ ॥
रक्तचूर्ण—प्रत्यूषकालार्कमयूखसनिभं जातिफल्लेकागरुणा सुवासितम् ॥
श्रीरक्तचूर्णं मनसा मयाऽर्पितं प्रीत्या त्वर्मंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३७ ॥
सिंदूरम्-मध्याह्नचंडार्कमरीचिसन्निभं विघ्नेश्वरश्रीहनुमद्भुप्रियम् ॥
सिंदूरचूर्णं मनसा मयाऽर्पितं प्रीत्या त्वर्मंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३८ ॥ हरि-
द्रा—हरिद्रुमोत्थामतिपीतबण्ठा सुवासितां चंदनपारिजातैः ॥ अनन्यभावेन
समर्पितां ते मातर्हरिद्रामुररीकुरुष्व ॥ ३९ ॥ धूपः—लाक्षासंमिलितैः
सिताभ्रसहितैः श्रीबाससंमिश्रितैः कर्पूराकलितैः सितामधुयुतैर्गोसर्पि-
षाऽऽलोटितैः ॥ श्रीखंडागरुगुगुलप्रभृतिभिर्नानाविधैर्वस्तुभिर्धूपं ते परि-
कल्पयामि जननि त्वं धूपमंगीकुरु ॥ ४० ॥ दीपि—रत्नालंकृतहेमपात्र-

१ फडिति धूपपात्र संप्रोक्ष्य मूलेन नमः इति संपूज्य पुरतो निधाय (रं) इति
वह्नीजेन अमि संस्थाप्य तदुपरि मूलेन दशांगं धूपं दत्वा “ ह्रीं जय घनिमंत्रमात-
स्वाहा ” इति धंटा संपूज्य वामहस्तेन धंटा वादयन् दक्षिणहस्तेन शंखस्थजलं गृहीत्वा
धूपमंत्रपाठपठनपुरःसरं शखस्थजलं भूमी क्षिप्त्वा देवीबामभागे धूपपात्र निधाय तर्जनीमूल-
योरंगुष्ठयोगात्मिका धूपमुद्रां प्रदर्शयेदिति ॥ २ दीपपात्रं गोधृतेनापूर्यं मंत्राक्षररतंतुभिर्वर्त्ती
निःक्षिप्त्वा मूलेन प्रज्वाल्य धंटा वादयन् नेत्रादिपादपर्यन्तं दीपं प्रदर्शयेत् ॥ मंत्रपाठपठनपुर-
सरं देवीदक्षिणभागे दीपं निधाय शंखजलमुत्सृज्य मध्यमे अगुष्ठमूललम्बे या दीपमुद्रा तो
प्रदर्शयेदिति ॥

निहितेर्गोसर्पिषा दीपिवैदीपैर्दीर्घतरान्धकारमिदुर्बालार्ककोटिप्रभैः ॥
आताम्रज्वलदुज्ज्वलदगनवद्रतनश्चर्दीपैः सदा मातस्त्वामहमादरादनुदिनं
नीराजयास्युच्चकैः ॥ ४१ ॥

अथ नैवेद्यनिवेदनविधिः ॥ तत्रादी देव्या अग्ने दक्षिणतो वा
जलेन चतुरस्त्रं भंडलं कृत्वा । स्वर्णादिनिर्मितं भोजनपात्रं संस्थाप्य ।
तन्मध्ये घट्टरसोपेतं विविधप्रकारकं वा नैवेद्यं निधाय “ह्रीं नमः”
इत्यर्घजलेन संप्रोक्ष्य मूलेन संवीक्ष्य अषोमुखदक्षिणहस्तोपरि ताहकं
वामहस्तं निधाय । नैवेद्यमाच्छाद्य (यं) इति वाहृवीजं पोडशब्दा संजप्त्य
वायुना तञ्चूतदोषान् संशोध्य ततो दक्षिणकरतले तत्पृष्ठलग्नवामकरतलं
कृत्वा नैवेद्यं प्रदर्श्य (रं) इति वाहृवीजं पोडशब्दारं संजप्त्य तदुत्पन्नायिना
तद्वेष्ट दग्ध्वा ततो वामकरतले (वं) इति अषूतवीजं विचिन्त्य तत्पृष्ठ-
लयं दक्षिणकरतलं कृत्वा नैवेद्यं प्रदर्श्य (वं) इति सुधावीजं पोडशब्दारं
संजप्त्य तदुत्थापृतधारया प्लावितं विभाव्य मूलेन संप्रोक्ष्य धेनुमुद्रां
प्रदर्श्य मूलेनाष्टवारमभिषंत्रयं गंधपुष्पाभ्यां संपूर्ज्य देव्या हृदतं तेजः
समृत्वा । वामांगुष्ठेन नैवेद्यपात्रं स्पृष्टा दक्षिणकरेण जलं गृहीत्वा ।
चतुर्विधानं सघृतं सुवर्णपात्रे मया देवि समर्पितं तत् ॥ संवीज्यमानाऽ-
मरण्डकैस्त्वं जुपस्व पातर्दययाऽवलोकय ॥ ४२ ॥ श्रीमन्महाकाली-
महालक्ष्मीमहासरस्वतीभ्यो नमः नैवेद्यं सम०। इति भूतले देवीदक्षिणे
जलं क्षिप्त्वा वामहस्तेन अनामामूलयोर्गुष्ठयोगेन नैवेद्यमुद्रां प्रदर्श्य
सपुष्पकराभ्यां पात्रमुद्धरन् । “भगवति! निवेदितानि हर्वाणि जुषाण” ।
इति पठन् ग्रासमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ वामहस्तेन पद्माभां प्राणाद्यां
दक्षिणेन तु ॥ यथा ॥ (कनिष्ठिकानामिकांगुष्ठैः) ह्रीं प्राणाय
नमः ॥ (तर्जनीमध्यमांगुष्ठैः) ह्रीं अपानाय नमः ॥ (तर्जन्यनामामध्य-

मांगुष्ठैः) ह्रीं व्यानाय नमः ॥ (अनामामध्यमांगुष्ठैः) ह्रीं उदानाय नमः ॥ (सर्वांगुलिभिः) हीं सपानाय नमः ॥ एवं प्राणादिसुद्राः समर्प्य देवीं भुंजानां ध्यात्वा जलं दद्यात् ॥ नमस्ते देवदेवेशि सर्वत्रस्तिकरं परम् ॥ अखंडानंदसंपूर्णे गृहाण जलमुक्तमम् ॥ ४३ ॥ श्रीमन्महाकालीमहालक्ष्मीमहासस्वतीभ्यो नमः जलं सम० ॥ इति स्वर्णादिपात्रस्थं कर्षूरादिसुवासितं जलं निवेद्य जनन्या तज्जलं प्राशित-मिति भावयन् अन्तःपटं धृत्वा पठेत् ॥ “ब्रह्मेशाद्यैः सरसमभितः सूप-विष्टैः समन्तात् सिंजद्वालव्यजननिकरैर्बीजयमाना सखीभिः । नर्म-क्रीढाप्रहसनपरान् पंक्तिभोक्तुन् इसन्ती भुक्ते पात्रे कनकघटिते षड्सानु देवदेवी ॥ ४४ ॥ शालीभक्तं सुपक्वं शिशिरकरसितं पायसापूपमूर्पं लेहं पेयं च चोर्ज्यं सितममृतफलं घारिकाद्यं सुखाद्यम् ॥ आज्यं प्राज्यं सुभोज्यं नयनश्चिकरं राजिकैलामरीचैः स्वादीयः शाकराजी परिकर-ममृताहारजोषं जुषस्व” ॥४५॥ इति अंतःपटं दत्त्वा आचमनीयपात्रा-दाचमनं दद्यात् ॥ ततो मूलमंत्रं सप्तवारं पठेत् ॥ जवनिकामपाकृत्य ॥ श्रीमन्महाकाली० मध्ये पानीयं सम० ॥ ततो भुंजानां देवीं ध्यात्वा यथाशक्ति मूलमंत्रं प्रजप्य देवीदक्षिणहस्ते जपं समर्पयेत् ॥ ततो नैवेद्यनिवेदनार्थमन्ये मंत्रा वक्तव्याः ॥

(नैवेद्यम्)—मातस्त्वां दधिदुग्धपायसमहाशाल्यन्नसंतालिकासूपा-पूपसिताघृतैः सवटकैः सक्षौद्ररभाफलैः ॥ एलाजीरकहिंगुनागरनिशा-कौस्तुंबरैः संस्कृतैः शाकैः शाकयुतैः सुधाधिकरसैः संतर्पयास्यपितैः ॥४६॥ सापूपमूपदधिदुग्धसिताघृतानिसुस्वादुभक्ष्यपरमान्नपुरःसराणि॥ शाकोल्लसन्मरिचजीरकवाल्लिकानि भक्ष्याणि भक्ष जगदंब मयाऽपितानि ॥ ४७ ॥ आच०—गंगोत्तरीवेगसमुद्भवेन सुशीतलेनातिमनोहरेण ॥ त्वं

पद्मपत्राक्षि मयाऽपितेन शंखोदकेनाचमनं कुरुष्व ॥ आचमनं स०॥४८॥
 पूर्वा०-क्षीरमेतदिदमुत्तमोत्तमं प्राज्यमाज्यमिदमुज्जवलं मधु ॥ मातरेतदमृ-
 तोपमं त्वया संभ्रमेण परिपीयतां मुहुः ॥ पूर्वा० स० ॥४९॥ जलम्-
 अतिशीतमुशीरवासितं तपनीयोपवने निवेदितम् ॥ पटपूतमिदं जितामृतं
 शुचि गंगामृतमंव पीयताम् ॥ जलं स० ॥५०॥ उत्तरा०-नीहारहारं वन-
 सारसारं प्रकल्पितानेकसुगंघिभारथ् ॥ शीतांबु जंबूनदपात्रवर्त्ति पीत्वा हि
 दुर्गेश्वरि पीयतां तत् ॥ उत्तरा० स०॥५१॥ करो०-उष्णोदकैः पाणियुगं
 मुखं च प्रक्षाल्य मातः कलधौतपात्रे ॥ कर्पूरमिश्रेण सकुंकुमेन हस्तौ
 समुद्रतय चन्दनेन ॥ करो० गन्धं स० ॥५२॥ तांबूलम्-कर्पूरेण युतैर्क्लवं-
 गसहितैः कंकोलचूर्णान्वितैः सुस्वादक्रम्यैः सगौरखदिरैः सुस्तिग्वजाति-
 फलैः ॥ मातः केतकपत्रकेन्दुरुचिभिस्तांबूलवल्लीदलैः सानंदं मुखमंडनी-
 यमतुलं तांबूलमंगीकुरु ॥ ५३ ॥ एलालवंगादिसमन्वितानि कंकोल-
 कर्पूरसुमिश्रितानि ॥ तांबूलवल्लीदलसंयुतानि पूगानि ते देवि समर्प-
 यामि ॥५४॥ दक्षिणा-अथ बहुमणिमिश्रैर्मोक्तिकैस्त्वा विकीर्य त्रिभुव-
 नकमनीये पूजयित्वा च वस्त्रैः ॥ मिलितविविधमुक्तैर्दिव्यलावण्ययुक्ता०
 जननि कनकवृष्टिं दक्षिणातिर्दर्पयामि ॥५५॥ प्रदक्षिणा-पदे पदे या परिपू-
 जकेभ्यः सद्योऽश्वमेधादिफलं ददाति ॥ तां सर्वपापक्षयहेतुभूतां प्रदक्षिणा०
 ते परितः करोमि ॥५६॥ विशेषार्थः-कलिंगकोशातकसंयुतानि जंबीर-
 नारिंगसमन्वितानि ॥ सुनारिकेलानि सदाहिमानि फलानि ते देवि
 समर्पयामि ॥५७॥ छत्रम्-मातः कांचनदंडमंडितमिदं पूर्णेन्दुर्बिवप्रभं
 नानारत्नविश्वोभिहेमतिलकं लोकत्रयाह्लादकम् ॥ भास्वन्मौक्तिकजालि-
 कापरिवृतं प्रीत्याऽस्त्महस्ते धृतं छत्रं ते परिकल्पयामि जनानि त्वश्चा-
 स्वर्यनिर्मितम् ॥५८॥ चापरम्-शरदिन्दुमरीचिगौरवर्णे मणिमुक्तावि-

लसत्सुवर्णदंडः ॥ जगदंब विचित्रचामरैस्त्वामहमानन्दभरेण वीजयामि ॥५९॥ व्यजनम्—शतपत्रयुतैः स्वभावशीतैरतिसौरभ्ययुतैः परागपीतैः ॥ भ्रमरीमुखरीकृतैरनन्तैर्व्यजनैस्त्वां जगदंब वीजयामि ॥ ६० ॥ आदर्शः—मातंडमंडलनिभो जगदंब योऽयं भक्त्या मया मणिमयो मुकुरोऽपि-तस्ते ॥ पूर्णेन्दुविन्दुचिरं वदनं स्वकीयमस्मिन्विलोक्य विलोलविलो-चने त्वम् ॥६१॥ तुरंगः—प्रियगतिरतितुंगो रत्नपल्याणयुक्तः कनक-मयविभूषः स्निघगंभीरघोषः ॥ भगवति कलितोऽयं वाहनार्थं मया ते तुरगश्चतसमेतो वायुवेगस्तुरंगः ॥ ६२ ॥ मातंगः—मधुकरव्रतकुंभो न्यस्तासिंदूररेणुः कनककलितधंटाकिंकिणीशोभिकंठः ॥ श्रवणयुगल-चंचध्वामरो मेघतुल्यो जननि तव मुदे स्तान्मत्तमातंग एषः ॥ ६३ ॥ रथः—द्रुततरतुरगैर्विराजमानं मणिमयचक्रचतुष्टयेन युक्तम् ॥ कनकमयमहं वित्तानयुक्तं भगवति ते हि रथं समर्पयामि ॥६४॥ सैन्यम्—हयगजर-थपत्तिशोभमानं दिशि दिशि दुंदुभिमेघनादयुक्तम् ॥ अपिवहुचतुरंगसै-न्यमेतद्दग्धवति भक्तिभरेण तेऽप्यामि ॥६५॥ प्राकारः—परिधीकृतसप्त सागरं बहुसंपत्सहितं मयोऽम्बिके ॥ विपुलं धरणीतलाभिधं प्रवर्लं दुर्गममंब तेऽपितम् ॥६६॥ वृत्यम्—भ्रमविलुलितकुन्तलोलतालिविग-लितमाल्यविकीर्णरंगभूमिः । इयमिति रुचिरानना नटन्ती तव हृदये मुदमातनोतु मातः ॥ दमरुदिमझंशंरझलरीमृदुरवार्द्धघटार्द्धघटादयः ॥ झटितिशंकृतिभिर्जगदंबिके मृदुरवा हृदयं सुखयन्तु ते ॥६७॥ ताम्रपात्रे दधिलवणसर्पपद्मवक्षतान् निक्षिप्य देव्या दृष्टिमुत्तारयेत् ॥ दृष्ट्या प्रदृष्ट्या खलु दृष्टोषान् संहर्तुमारात्प्रथितप्रकाशा ॥ जनो भवेदिन्द्रपदाय योग्यस्तस्यै तवेदं लवणाक्षिदोषहम् ॥ ६८ ॥

“अथ देवीपूजांगहोमविधिः ॥ जलमादाय अद्येत्यादि० तिथौ

श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरसदतीत्रिगुणात्मिकादुर्गाप्रीतये पूजांगहोमं करिष्ये ॥ तत्रादौ देवीदक्षिणे हस्तयात्रस्थंडिले कुण्डे वा संस्कार-चतुष्टयं कुर्यात् ॥ मूलेनेक्षणम् । फटिति प्रोक्षणम् । फटिति चतुर्भिर्दर्भैस्ताइनम् । हुं इति मुष्टिना अप आसिष्वेत् । वह्मानीय पूर्ववत् संस्कृत्य संस्थाप्य परिषिच्य मूलेन देवीं समावाश्य पंचार्बिंशतिमाहुतीमूलेन हुत्वा परिवारदेवतानामेकैकाहुतिं हुत्वा संहारमुद्रया विसुजेत् ॥ एतदशक्तौ पंचाशद्वारं मूलं जपेत् ॥ इति ॥

“अथ बैलिपंचकविधिः” - पीठस्य ईशानवायुनिर्झातिवहिकोणेषु त्रिकोणवृत्तात्मकं मंडलचतुष्टयं निर्माया । ‘वलिमंडलाय नमः’ इति प्रत्येकं मंडलं संपूज्य ॥ ईशाने वाँ बटुकाय नमः । वायवे याँ योगिनीभ्यो । नैऋत्ये क्षाँ भेत्रपालाय । आश्र्वेये गं गणपतये । इति देवताचतुष्टयं गंधादिभिरम्यचर्यं संकल्पपूर्वकं वलिदानं दद्यात् ॥ ४ ॥ ततः स्ववामे त्रिकोणवृत्तचतुरसं मंडलं कुत्वा ‘ऐं हीं श्रीं व्यापकमंडलाय नमः’ इति संपूज्य अर्धान्नपूर्णसलिलं साधारं बलि निधाय “हीं सर्वविघ्न-कुञ्जयः सर्वभूतेभ्यो हुं स्वाहा” इति कलार्णमनुना सामान्योदकेन

१ वलिपंचकसमयविचार-इदं वलिपंचकमावश्यकमेव ॥ अदत्त्वा बटुकादीना यं पूजयति चंडिकाम् । सा पूजा विफलं तस्य देवीशाम् प्रजायते ॥ १ ॥ इति तंत्रे दोषश्वरणात् ॥ अदत्त्वेति उक्तप्रत्ययस्यानन्तर करिष्यमाणचंडिकासपर्यातः प्राग्वलिदानयोधकत्वेन अर्धस्थापनानन्तरं बटुकादिवलिदानंचकं विधाय देवीपूजनादिकं कुर्वन्ति तान्त्रिकाः ॥ देवीपूजनं बटुकादिवलिनिरपेक्षं केवल न कर्तव्यम् इत्यर्थमात्रस्य प्रतीयमानत्वात् क्रमविवक्षाया कदा कार्यभित्याशंकाया नैवेद्यावसरे एतत् काल इति केचित् पद्धतिकारा ऊचुः ॥ सपर्याधिकारितां व्यीतकं प्राक् पूजनागं चान्यदित्येवमुभयमपि विद्ययादित्यपि केचनेति ॥ तत्र यथासंप्रदायं व्यवस्था कर्तव्या ॥ इति ॥

सर्वभूतेभ्यः प्रार्थनापूर्वकं वलिं दत्त्वा तर्च्चमुद्रा प्रदर्श्य योनिषुद्रया
प्रणमेत् ॥ इति बलिदानविधिः ॥

“अथ प्रधानदेवीबलिदानम्”-तत्रादौ देव्यै उत्तराचमनीयं दत्त्वा
गंहूषान् कारयित्वा तांबूलं समर्प्य वलिं दद्यात् । माषभक्तं पायसं वा
साधारपात्रम् उत्तरदिशि कृतत्रिकोणमंडले संस्थाप्य । वाग्भवमाया-
रमाभिर्वलिं संपूज्य स्वाहान्तं मूलमुच्चार्य “सांगायै सपरिवारायै मदा-
लक्ष्म्यै एष पायसबलिन्मपम् ।” इति विशेषार्थोदकं दत्त्वा योनिषुद्रया
प्रणमेत् ॥ काम्यबलिदानं तु पश्चात् बह्यते ॥ इति ॥

अथ देवीनीराजनम् ॥ जय देवि जय देवि जयमातत्त्विषुरे ।
भक्त्यानुग्रहकारिणि दासानुग्रहकारिणि ईश्वरि सुरदरदे ॥ ध्रु० ॥ हुर्में
दुर्गतिनाशिनि भवसागरतारे । मृगेन्द्रवाइनगिरिजे दानवसंहारे ॥
अष्टादशभुजमूर्ते कंठरुंडयाले । सप्तशृंगानिवासिनि रुद्रात्मकशक्ते ॥
जय देवि० ॥ १ ॥ बालार्काश्चिणशोभितबंधककुसुमाभे । कुंकुमशोभितदेहे
दाढिमकुसुमाभे ॥ पादाहतमहिषासुरदेवासुरसर्गे । नानादानवमर्दिनि
अलिकुलरिषुवर्गे ॥ जय देवि० ॥ २ ॥ जय त्रिपुरासुरमहिनि मर्दय
मम दोषान् ॥ तारय तारय मातर्भवजलकूपस्थान् ॥ कामक्रोधादी-
न्मारय देहस्थान् । करुणादृष्ट्या माता रक्षय निजभक्तान् ॥ जय देवि०
॥ ३ ॥ मूले चाधिष्ठाने मणिषुरे चक्रे । हृदयेऽनाहतचक्रे पोदशदलपद्मे ॥
आङ्गाचक्रे बालय बालय कृतवलये । ब्रह्मस्थाने विहरसि मातः शिवस-
हिते ॥ जय देवि० ॥ ४ ॥ विधिहरिश्चारबंधे पंडितजनवंधे । सनकादिक-
मुनिवंधे यक्षासुरवंधे ॥ नारदतुंबुरुकिन्नरगीते सुरवंधे । अघनाशिनि
भवज्ञोपिणि मातःसुखसहिते ॥ जय देवि० ॥ ५ ॥ इति ॥ कर्पूरगारं करुणा०
॥ ६९ ॥ मूलम्-अँभू० श्रीमहाकां० म० ल० महास० भ्यो नमः निराजनं

स० ॥ जलेन प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ पुष्पैर्देवताभिवन्दनम् आत्माभिव-
 न्दनम् । हस्तं प्रक्षालय मन्त्रपुष्पाङ्गलिः—ॐ गुणानान्त्वा० ॥ अङ्गेन ख-
 ज्ञमयजन्त० ॥ ॐ राजाधिराजा० ॥ ॐ मूलम् । श्रीमहाका० म० ल० म०
 स० भ्यो नमः मन्त्रपुष्पाङ्गलि० स० ॥ प्रदक्षिणा—ॐ ब्रिश्वतश्चक्षु० ॥
 यानि कानि च पा० । श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः प्रदक्षिणा०
 स० ॥ विशेषार्थः—कलिङ्गकोशातकसंयुक्तानि जंबीरनारिङ्गसमन्वि-
 तानि ॥ सुनारिकेलानि सदाहिमानि फलानि ते देवि समर्पयामि० ॥७०॥
 श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः विशेषार्थं स० ॥ जपः—ॐ एँ ह्रीं
 क्लीं चामुण्डायै विच्चे ॥ इति मन्त्रेण यथाक्षक्ति जपं कुर्यात् ॥ प्रार्थना-
 पूर्वकनमस्कारः—एषा भक्त्या तव विरचिता या मया देवि पूजा
 स्वीकृत्यैनां सपदि सकलान्मेऽपराधान्क्षमस्व ॥ नूर्न यत्तत्त्वं करुणया
 पूर्णतामेतु सद्यः सानन्दं मे हृदयकमले तेऽस्तु नित्यं निवासः ॥७१॥ ॐ
 भू० श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारा-
 न्त्स० ॥ क्षमापनम्—अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽ
 यामिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वरि ॥ १ ॥ आवाहनं न जानामि न
 जानामि विसर्जनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वरि ॥२॥
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वरि ॥ यत्पूजितं मया देवि परि-
 पूर्णं तदस्तु मे ॥ ३ ॥ अपराधशतं कृत्वा जगदम्बेति चोच्चरेत् ॥ यां
 गतिं समवाप्नोति न तां ब्रह्मादयः सुराः ॥ ४ ॥ सापराघोऽस्मि
 शरणं प्राप्सस्त्वा जगदभिके ॥ इदानीमनुकूल्योऽहं यथेच्छसि तथा
 कुरु ॥ ५ ॥ अज्ञानाद्विस्मृतेभ्रान्त्या यद्यूनमधिकं कृतम् ॥ तत्सर्वं
 क्षम्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि ॥ ६ ॥ गतं पापं गतं दुःखं गतं दारि-
 यमेव च ॥ आगता सुखसंपत्तिः पुण्याच्च तव दर्शनात् ॥ ७ ॥ मंत्र-

हीनं० ॥८॥ त्वं हि दात्री च भोकत्री च देवीरूपमिदं जगत् ॥ देवीं जपति
सर्वत्र या देवीं सोऽहमेव हि ॥ ९ ॥ क्षमस्व देवदेवेशि क्षम्यतां परमे-
श्वरि । तव पादांबुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ १०॥ इति सम्प्रा-
र्थ्य । अर्पणम्—अनेनावाहनासनपाद्यार्घ्याचिमनीयस्नानवस्त्रोपवीतगन्धा-
क्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणापन्त्रपुष्परूपै राजोपचारै-
रन्योपचारैश्च यथाङ्गानेन यथामिलितोपचारद्वच्यैः कृतेन पात्रासादन-
पूजनपूर्वकविशेषकर्मणा श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवताः
प्रीयन्तां नमम् ॥ ॐ तत्सद्गुरुं मस्तु ॥ यस्य स्मृत्यां मच्युतम् ॥

ततः कुमारीपजा ॥ देशकाली संकीर्त्य शतचंडीकमाँगित्वेन कुमारी-
पूजां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य मूलेन पठंगं कृत्वा मूलमंत्रमुच्चार्य ।
मंत्राक्षरमर्यां देवीं मातृणां रूपधारिणीम् ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्या-
मावाहयाम्यहम् ॥ इति कुमारीमावाह यथासंभवं पूजयेत् ॥ कुमा-
र्यश्च प्रत्यहं शतं नव एका वा यथाशक्ति वा पूज्याः ॥ प्रत्यहमेकवृ-
द्धया वा पूजयेत् ॥ ततो ब्राह्मणसुवासिनीपूजा ॥ एवं देवीकुमार्य-
दिपूजां प्रत्यहं कृत्वा योगिनीक्षेत्रपालस्थापनपूजनं कुर्यात् ॥ ततः सर्वे
विप्राः कृतांगन्यासाः कवचार्गलाकीलकानि सकृज्जप्त्वा अष्टोत्तरशतं
नवार्णमंत्रं जप्त्वा रात्रिसूक्तं सप्तशतीं जप्त्वाऽते देवीसूक्तमष्टोत्तरशतं
नवाणं च जप्त्वा रहस्यानि जपेत् ॥ एकस्मिन्दिने ऽनेकावृत्तौ तु
कवचादीनां प्रत्यावृत्तिं नावृत्तिः ॥ एवमृत्विजः प्रथमदिने एकं द्वितीये
द्वे तृतीये त्रीणि चतुर्थे चत्वारि रूपाणीत्येवं जपं कुर्यात् ॥ ऋत्विजां
यजमानस्य च प्रत्यहं क्षीरमात्राशनम् अशक्तौ हविष्याशनं वा । प्रत्यहं
सहस्रं शतं दश वा ब्राह्मणान् भोजयेत् । पञ्चमेऽहि होमः ॥ नवरात्रे
तु नवम्यामेव होमः । केचिच्चु अष्टम्यामारभ्य नवम्यां होमं समापयन्ति ॥

अथ होमः ॥ कर्ता हस्ते जलमादाय देशकालौ संकीर्त्य मया
 ब्राह्मणद्वारा कृतस्य शतचंडीजपकर्षणः संपूर्णतासिद्धथर्थं जपद-
 शार्णेन तिलादिमिश्रपायसद्रव्येण होममहं करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥
 अत्र केचित्पुण्याहवाचनमपि कुर्वन्ति । तथा पूर्वोक्तकलशस्थापनं देव-
 तास्थापनं धूजनं चाक्रैव कुर्वन्ति ॥ ततः सनवग्रहमखशतचंडीजपदशां-
 श्वादोपं कर्तु स्थंडिलादि करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिलं कुण्डं वा विधाय
 तत्र एव्वभूसंस्कारादिकं कृत्वा तत्र (शतमंगलनामानम्) अग्निं प्रतिष्ठाप्य
 समिद्ध्य ध्यायेत् ॥ ततः प्राग्कृतं चेदिदानीमीशान्यां दिशि नवग्रह-
 स्थापनं पूजनं च कृत्वा तत्पूर्वतः कलशं स्थापयेत् । ततोऽग्निसमीपमा-
 गत्यान्वाधानं कुर्यात् ॥ यथा समिद्ध्यमादाय क्रियमाणे शतचंडीजपा-
 गहोमे देवतापरिहार्यमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहितेऽग्नावित्या-
 हिचक्षुषीआज्येनेत्यन्तमुक्त्वा । आदित्यादिनवग्रहान् प्रत्येकं प्रतिद्रव्य-
 मष्टसंख्याकाभिः सपिच्छुतिलाज्याहुतिभिः एव अधिदेवताः
 प्रत्यधिदेवताश्च तैरेव द्रव्यैः चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः विनायकाद्या
 सप्तदेवता इद्वादिदश लोकपालांश्च तैरेव द्रव्यैः द्वाभ्यां द्वाभ्यामाहुति-
 रूपां यक्ष्ये ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीः सूलपंत्रेण शतवारं
 सप्तशतीर्थंत्रैः जपदशांश्च संख्यया पायसतिलाज्यपलाशपुष्पसर्पपूर्णी-
 फललाजाद्वार्षकुरुचयविलवफलरक्तचंदनगुणगुलद्रव्यैर्थालाभद्रव्यैर्वा
 तिलमिश्रपायसेन वा पुनर्मूलपंत्रेण शतवारं तैरेव द्रव्यैः आधारशत्त्या-
 दिपीठदेवताः महाकाल्याद्यावरणदेवताश्च एकैक्याऽऽहुत्या पायसा-
 ज्येन यक्ष्ये ॥ शेषेण स्वष्टकृतमित्यादि । तत आज्यभागांतं कृत्वा ।
 यजमानः इदं इवनीयद्रव्यं या या० मया परित्यक्तं नभमायथदेवतमस्तु
 इति त्यजेत् । ततो नवग्रहादिभ्यः समिद्धुतिलाज्यैर्जुहुयात् [उक्तद-

व्याणि मूलमंत्रेण शतवारं हुत्वा सप्तशतीर्मन्त्रै जपदशांशेन हुत्वा पुनर्मूल-
मंत्रेण शतवारं जुहुयात् ॥ मूलमंत्रो नवार्णमंत्रः ॥ नवार्णमंत्रस्य केवला-
ज्येनैव वा होमः ॥ अत्राध्यायसमाप्तौ पत्रपुष्पफलैर्होमः ॥ एवं
प्रधानहोमं कृत्वा पीठदेवताभ्यो नाममंत्रैराज्यं पायसं च जुहुयात् ॥]
ततो—जलमादाय । अद्येत्यादिं तिथौ यथा आह्वाणद्वारा कृतस्य
शतचंडीजपस्य संपूर्णतासिद्धव्यर्थं जपदशांशेन तिलादिपित्रपायस-
द्रव्येण होममहं करिष्ये ॥ तत्रादौ पुस्तकं संपूज्य । कदचार्गलाकीलकं
पठित्वा रात्रिसूक्तं नवार्णन्यासं कृत्वा अष्टोत्तरशतं नवार्णमंत्रेण तिला-
ज्यपायसद्रव्येण जुहुयात् ॥ ततः प्रथमचरित्रस्येत्याद्युत्तरन्यासान्
कृत्वा नमश्चंडिकायै ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ सादर्णिः मूर्यतनयो०
इत्यारभ्य प्रतिमंत्रेण सप्तशत (७००) संख्याहोमं जुर्यात् ॥ मध्ये
अध्यायसमाप्तौ(उवाचस्थले च)पत्रपुष्पफलैर्नवार्णयुक्तेन “नमोदेव्यै महा
देव्यै०” इति मंत्रेण महाहुतिं जुहुयात् ॥ “शूलेन पाहि०” इत्यादि श्लोक-
चतुष्टयं “महालक्ष्म्यै स्वाहा” इति मंत्रेण देयम् ॥ पाठसमाप्तौ खड़िनी-
त्यादिन्यासान् जुर्यात् ॥ ततो नवार्णमंत्रेणाष्टोत्तरशताहुतीर्जुहुयात् ॥
तदनन्तरं देवीसूक्तं रहस्यत्रयं च पठेत् ॥ ततो नवार्णजपदशांशं जुहुयात् ॥
इति प्रधानहोमः ॥

ततः पीठदेवता—आबरणदेवताहोमः ॥ एवं होमं कृत्वा स्तिष्ठ-
कृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा कर्मशेषं समाप्य मूलमंत्रेण होम-
दशांशेन दुग्धेन जलेन वा तर्पणं कृत्वा तेनैव मंत्रेण तदशांशेन मार्ज-
येत् ॥ ततो यजमान आचार्यादीन्वस्त्राद्यैः संपूज्य तेभ्यो गोमिथुनानि
हिरण्यं च दद्यात् ॥ तत आचार्यादिभ्योऽन्येभ्यो वा कपिलागोनील-
मणिच्वेताख्छुत्रचामरभूमिशय्यासपुष्पान्यानि यथासंभवं वा दद्यात् ॥
तत आचार्यादयः कलशोदकेन सप्तत्रीकं सकृदुर्बं यजमानं सपुद्रज्येष्ट।

इत्यादिभिः सुरास्त्वेत्यादिभिर्ग्रहमंत्रैश्चाभिर्विचेयुः ॥ ततो यजमानो
ग्रहणामुत्तरपूर्जां कृत्वा ॐ चार्येण विसर्जने कृते ग्रहपीठदानं कृत्वा देवीं-
पंचोपचारैः संपूज्य महावलिं दद्यात् ॥ (तत्र शत्रियादिना श्वेषछाग-
महिषाणामन्यतरो देयः ॥) विश्रेण तु कूष्मांडविल्वमिक्षवश्च देयाः ॥

स चेत्यं—देवीं द्रोणपुष्पविल्वाम्रदलजातीचंपकैः संपूज्य कर्ता उद-
खुखः देवीमुखो वा बलिं गंधादिनाऽभ्यर्थं “ पशुस्त्वं बलिरूपेण
मम भाग्यादुपस्थितः । प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणम् ॥
चंडिकाप्रीतिदानेन दातुरापद्विनाशनम् ॥ चामुंदावलिरूपाय वले तुभ्यं
नमोऽस्तु ते ॥ यज्ञार्थे बलयः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ अतस्त्वा
घातयाम्यद्य यस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥ ” इति बलिमभिमन्त्र्य ऐं हीं श्रीं
इति मंत्रेण पुष्पं क्षिप्त्वा ॥ रसना त्वं चंडिकायाः सुरलोकप्रसाधकः ॥
“ हाँ हीं खड्ड आं हुं फट् ” इति खड्डमन्यद्वा शस्त्रं संपूज्य “ ॐ कालिकालि
यज्ञेश्वरि लोहदंडायै नमः ” ॥ इति बलिं छेदयित्वा “ ॐ हीं एं हीं कौ-
शिकि रुधिरेणाप्यायताम् ” इति देवै निवेद्य ततो माषपिष्ठमयं शत्रुं
कृत्वा खड्डेन छेदयित्वा स्कंधाय विशिखाय च दत्वा बलिशेषं रक्षो-
भ्यो हरेत् ॥ मंत्रस्तु ॐ हीं स्फुरस्फुर कुंभ २ सुनु २ गुलु २ धुनु
२ मारय २ विद्रावय २ विदारय २ कंपय २ कंपातय २ पूरय २
ॐ हीं ॐ हुं फट् २ हुं मर्दय २ हुं ॥ ततः शेषं वहिर्दद्यात् । तत्र
मंत्राः । बलिं गृह्णन्त्वमं देवा० इत्यादयः पर्वोक्ता एव ॥ ततः स्नात्वा
तिलकं धृत्वा । कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं कुमारीत्राक्षणसुवा-
सिनीः पूजापूर्वकम् संभोज्य संकल्प्य वा न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं
ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ॥ ततो देवीं प्रार्थयेत् ॥ तत्र
मंत्राः ॥ खड्डिनी शूलिनी घोरा० १ । शूलेन पाहि नो देवि० ४ ॥

नमो देव्यै महादेव्यै० ॥ ६ ॥ रूपं देहि जयं देहि भाग्यं भगवति
देहि मे ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥ ७ ॥ महिषास्रि
महामाये चामुण्डे मुण्डमालिनि ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं देहि देवि
नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥ त्वं हि दाता च भोक्ता च देवीरूपमिदं जगत् ॥
देवीं जपाति सर्वत्र या देवी सोऽहमेव हि ॥ ९ ॥ क्षमस्व देवदेवेशि क्ष-
म्यतां परमेश्वरि ॥ तब पादांबुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥ १० ॥
इति संप्रार्थ्य । जलपादाय । यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या० । ११ । अनेन
पात्रासादनपूर्वकपूजनेन महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यः प्रीयन्ताम् ॥
ततः शंखजलमुद्धृत्य देव्या उपरि भ्रामयित्वा ॥ शंखमध्ये स्थितं तोयं
भ्रामितं छालितोपरि ॥ अंगलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ११ ॥
न रोगा न च कूर्ष्मांडाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ दृष्टा शंखोदकं
मूर्खिं व्याधयो विलयं गताः ॥ २ ॥ इति मंत्रेण देव्या
वाक्षिणकरे किंचिज्जलं दत्त्वा प्राग्वदर्थं देव्याः शिरसि दत्त्वा शंखं
यथास्याने निवेशयेत् ॥ ततो गतसारनैवेद्यं देव्याश्चोच्छृणु किंचिदु-
द्धृत्य “विष्वक्सेनाय नमः” इति मूलमंत्रेण विष्वक्सेनं संपूज्य
चच्छिष्ठष्ठारिणे ऐशान्यां दिशि दद्यात् ॥ तच्छेषनैवेद्यं शिरसि दृत्वा
नैवेद्यादिकं देवीभक्तेषु विभज्य स्वयं भुंजीयात् ॥ अथ चरणोदकग्रह-
णम् ॥ अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ देव्याः पादोदकं पत्त्वा
जठरे धारयाम्यहम् ॥ इति पात्रान्तरेणैव न तु हस्तेन त्रिवारं पिवेत् ॥

ततः किंचित् सामान्यार्घोदकमादाय । साधु वा साधु वा कर्म
यथदाचरितं मया ॥ तत्सर्वं कृपया देवि गृहणाराधनं मम ॥ १ ॥
इति मंत्रेण देवीवामहस्ते जलं समर्पयेत् ॥ ततः विशेषार्घोदकमादाय ॥
इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतो जाग्रत्स्वप्नसुषुस्तुयांवस्थासु

मनसा वाचा कर्मणा हस्ताभ्यां पञ्चयामुदरेण शिश्वा यत्स्मृतं यदुक्तं
यत्कृतं तत्सर्वं देव्यै समर्पणमस्तु ॥ माँ मदीर्यं च सकलं देव्यै
समर्पये ॥ ह्रीं तत्सद् इति तज्जलं देव्या उपरि समर्पयेत् ॥
विशेषाधि॑ मूलमंत्रेण समर्थ्य । तेनैव देवीं नीराज्य स्वस्थाने
स्थापयित्वा ततः कलशं विसृजेत् ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥
उत्तिष्ठ देवि चंडोशि शुभां पूजां प्रगृह्ण च ॥ कुरुष्व मम कल्याणमष्टाभिः
शक्तिभिः सह ॥ १ ॥ गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं गच्छ
चंडिके ॥ दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिता ॥ २ ॥ इमां
पूजा मया देवि यथाशक्त्योपपादिताम् ॥ रक्षार्थं त्वं समादाय व्रजस्व
स्थानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इत्यक्षतान्विक्षिप्य ॥ संहारमुद्रया पुष्पं शिरसि
धृत्वा ॥ गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं परमेश्वरि ॥ यत्र ब्रह्मादयो
देवा न विदुः परमं पदम् ॥ ४ ॥ इति संहारमुद्रया हृदयकमले इस्तं
दत्त्वा देवीं स्वहृदये संस्थाप्य मानसोपचारैः संपूज्य स्वात्मानं देवी-
स्वरूपं भावयन् ॥ मूलं जप्त्वा “गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहणास्मत्कृतं
जपम् ॥ सिद्धिर्भवतु मे देवि त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥” इति दैव्यै जपं
निवेद्या ॥ संपूज्य विभूतिं धृत्वा । यान्तु देव ० इति देवान् गच्छगच्छेत्यग्नि॑
च विसृज्य मूलमंत्रेण पुष्पेण देवीमुद्दास्य तेनैव षडंगं कुर्यात् ॥

उत्तिष्ठ ब्रह्मण० । उत्तिष्ठ देवि चंडोशि शुभां पूजां प्रगृह्ण च ॥ कुरुष्व
मम कल्याणमष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ इति मंत्राभ्यां देवीं विसृज्याचार्याय
दत्त्वा मंत्रं पठेत् ॥ त्रैलोक्यमातदेवि त्वं सर्वभूतदयान्विते ॥ दानेनानेन
संतुष्टा सुप्रीता वरदा भव ॥ ततो यस्य स्मृत्या० । प्रमादात्कुर्वतां कर्म० ।
इत्यादि जपित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा सुहृद्युतो भुज्ञक्त्वा यथासुखं विहरेत् ॥
इदमेव पूजाहोमब्रह्मादिविधानं नवरात्रेऽपि द्वयम् ॥ तत्र विशेषस्तु दशम्या॑

प्रातदेवीविसर्जनम् ॥ अन्यच देवीमहानिवंधेभ्योऽवगन्तव्यम् ॥

॥ इति देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥

इति संक्षिप्तो नवचंडीशतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगः ॥

॥ ४९ ॥ अथ नवरात्रे घटस्थापनादिप्रयोगः ॥

प्रतिपदि प्रातः कृताभ्यंगस्तानः कुंकुमचंदनादिना कृतपुण्ड्रे धृत-
पवित्रः सप्तनीको दशघटिकामध्येऽभिजिन्मुहूर्ते वा कलशस्थापनार्थं
शुद्धमृदा वेदिकां कृत्वा पञ्चपल्लवदूर्वाफलताम्बूलकुंकुमपुष्पधूपादिसं-
भारान् संयादयेत् ॥ ततो देशकालौ संकीर्त्य ममेह जन्मनि दुर्गाप्री-
तिद्वारासर्वापच्छान्तिपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यविच्छिन्नसन्तति-
ष्टद्विस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयप्रमुखचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धर्थम्
अद्य शारदीयनवरात्रे प्रतिपदि विहितं कलशस्थापनं दुर्गापूजां (चंडी-
सप्तशतीपाठं) कुमारीपूजाद्युत्सवाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विभूतासि-
द्धर्थं गणपातिपूजनं पुण्याहवाचनं चंडीसप्तशतीजपाद्यर्थं ब्राह्मणवरणं
च करिष्ये इति संकल्प्य ॐ सुमुखश्वेत्यादि पठित्वा गणपातिपूजनं विधाय
पुण्याहवाचनं कुर्यात् ॥ ततो गंधपुष्पवस्त्रागुलीयकमादाय देशकालौ
संकीर्त्य-ॐ अद्य ० शरत्काळिकदुर्गापूजनपूर्वकमाँडेयपुराणीयचंडी-
सप्तशतीपाठकरणार्थममुक्तशर्माणं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे ॥ ॐ वृतोऽस्मीति
प्रतिवचनम् ॥ इति ब्राह्मणं वृत्वा गंधादिभिः पूजयेत् ॥ ततो विप्रः
ॐ भूरस्मिभूमिरस्य० इति भूर्मि स्पृष्टा॥१॥ तस्यां भूव्यंकुरारोपणार्थं शुद्ध-
मृदं प्रक्षिप्य । तत्र ॐ धान्द्यमसिधिनुहि० इति यवान्निक्षिप्य ॥ २ ॥
ॐ आजिग्न्धकुलश्च० इति कुंभं संस्थाप्य ॥३॥ ॐ वृहणस्योत्तं० इति
जलं प्रवृय ॥४॥ गंधद्वारां० इति गंधम् ॥५॥ ॐ शाऽओषधीं० इति
सर्वोषधीः ॥६॥ ॐ काण्डात्काण्डात्० इति दूर्वाः ॥७॥ ॐ अश्वत्थेवो० इति

पंचपल्लवान् ॥८॥ अँ स्योनापृथिवि० इति सप्तमूदः ॥९॥ अँ बा॒क्षुहि॑
नीर्या० इति पूर्णीफलम् ॥१०॥ अँ परि॒वाजपतिर्द० इति पंचरत्नानि ॥११॥
अँ हि॒रुण्ण्यगर्भ॒ऽ० इति हिरण्यं च क्षिप्त्वा ॥१२॥ अँ व॒सौंहुंपि॒वित्र॑मसि० इति
रक्तवस्त्रेणावेष्ट्या ॥१३॥ अँ पूर्णा॑दर्शि० इति तण्डुलपूर्णपात्रं निधाय ॥१४॥
तत्र अँ तत्त्वावाया॒मि० इति वरुणमावाह्य संपूज्य ॥१५॥ कलशस्य मुखे विष्णु-
रित्यभिमंड्य देवदानवसंवादे० इत्यादि प्रार्थयेत् ॥ ततः कलशोपरि स्वर्ण-
मर्यां दुर्गाप्रतिमाम् अग्न्युत्तारणपूर्वकं पंचामृतेन स्नापयित्वा संस्थापयेत् ॥

अथ पूजा ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकशर्मा॒हं मम
(यजमानस्य वा) अतुलविभूतिकामः संवत्सरसुखप्राप्तिकामः
श्रीदुर्गापूजनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ अँ जयन्ती मङ्गला काली भद्र-
काली कपालिनी । दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥१॥
आगच्छ वरदे देवि देत्यदर्पनिषूदनि ॥ पूजां गृहण सुमुखि नमस्ते
शंकरप्रिये ॥२॥ इत्यावाह्य दुर्गाम् आसनादिषोदशोपचारैः संपूजयेत् ॥
ततः प्रार्थना ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं० । माहिषाञ्जि महामाये चामुण्डे
मुण्डमालिनि ॥ यशो देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥ इत्यादि
प्रार्थ्यं चंडीपाठं कुर्यात् ॥ तत्रादौ देशकालौ संकीर्त्य मम (यजमानस्य
वा) अतुलविभूतिकामः श्रीदुर्गाप्रीत्यर्थं कवचार्गलाकीलकनवर्णमंत्रा-
ष्टोत्तरशतजपरात्रिसूक्तपर्वकंदेवीसूक्तनवार्णमंत्राष्टोत्तरशतजपरहस्यत्रय-
पठनान्तं माकंडेयपुराणान्तर्गतं “अँ सावर्णिः सूर्यतनय इत्यादिकं साव-
र्णिभवितामनुरित्यंतं” देवीमाहात्म्यपाठं करिष्ये इति संकल्प्य आसना-
दि विधाय आधारे अन्यहस्तलिखितं पुस्तकं स्थापयित्वा नारायणं

१ केविदादौ रात्रिसूक्तपठनान्तरं नवार्णमंत्रजपं कुर्वन्ति तथा चान्ते नवार्णमंत्रजपानन्तरं
देवीमूर्त्ति पठन्ति । तत्र परम्परानुसूतं कर्तव्यम् ।

नमस्कृत्य प्रणवमुच्चार्यं ग्रन्थार्थं बुध्यपानः स्पष्टाक्षरं नातिशीघ्रं नातिमंदं
रसभावस्वरयुतं पाठं पठेत् । अध्यार्थं समाप्त्य विरमेष्व तु मध्ये ॥

अथ कुमारिकापूजनम् ॥ हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वो० तिथौ शार-
दीयनवरात्रोत्सवाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं कुमारीपूजनं
करिष्ये ॥ अशक्तो यथाशक्ति एकामपि कुमारिका सुगन्धतैलेनाभ्यर्थं
कारयित्वा पीठे उपवेदय पूजयेत् ॥ पूजनमंत्रः—मंत्राक्षरमर्थां लक्ष्मीं
मातृणां रूपघारिणीम् ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहम्
॥ १ ॥ इति मंत्रेण पञ्चोपचारैः सम्पूजयेत् । इति कुमारिकापूजनम् ॥
(बदुकपूजनम् “बंबदुकाय नमः” इति मूलमंत्रेण पञ्चोपचारैः बदुकं
संपूजयेत् ॥)

अथ नियमग्रहणम्—हस्ते जलमादाय—अद्यप्रभृति देवेशि करिष्ये
व्रतमुत्तमम् ॥ नवरात्रं करिष्यामि दुश्खदारित्यनाशनम् ॥ करिष्ये शास्त्र-
विधिना निर्विघ्नेन समाप्त्यताम् ॥ १ ॥ प्रतिपद्मारम्भ व्रतस्थो (स्था)ऽहं
महेश्वरि ॥ नवदुर्गात्मिके मातर्निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥ २ ॥ नवरात्रं
यथाशक्ति सर्वभोगविवर्जितः(ता)॥ उपोषणं करिष्यामि त्वमेव शरणं मम
॥ ३ ॥ इदं व्रतं मया देवि गृहीतं तव सन्निधौ ॥ निर्विघ्नतां समायातु
त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ४ ॥ ब्रह्मप्रिये महाभागे सत्यव्रतप्रसायणे ॥ व्रतमे-
तत्कारिष्यामि सौभाग्यमतुलं कुरु ॥ ५ ॥ अद्य स्थित्वा निराहारो(रा)जित-
क्रोधो(धा) जितेन्द्रियः(या) ॥ नवमे (दशमे)ऽहानि भोक्ष्यामि शरणं पर-
मेश्वरि ॥ ६ ॥ इति नियमग्रहणं कृत्वा यथाविधि फलाहारादिकं कुर्यात् ॥

ततो नवम्यां नियमत्यागप्रकारः ॥ तत्रादौ अष्टम्यां वा नवम्यां
दिवा रात्रौ वा स्वकुलाचारेण पूर्वोक्तप्रकारेण होपादिकं कुर्यात् ॥ ततो
नवम्यां वा दशम्याम् उत्तरपूजनं कृत्वा ब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबद्ध-

कर्मोजनसंकल्पं नियममुक्तिं च देवताण्डे कुर्यात् ॥ इस्ते जलमादाद-
अद्यपूर्वोऽतिथौ अनेन करिष्यमाणव्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबदुकभी-
जनेन अष्टशक्तिसहितश्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यात्मिका नव-
दुर्गा प्रीयतां नमः ॥ अथ नियममुक्तिवन्नाः—उपोषणं ब्रह्मचर्यं
भूत्यया च तथैव च । पूजनं दीपदानं च चण्डीपाठास्तथैव च ॥ १ ॥
हौरं चैव यथाशक्ति चैतत्सर्वं मया कृतम् । ततु सम्पूर्णतां यातु तद्
तुष्टुष्टै महेश्वरि ॥ २ ॥ चण्डीसिंतोषणार्थाय ये मया नियमाः कृताः ।
अद्याहं देवि भोक्ष्यामि त्वत्प्रसादादान्महेश्वरि ॥ ३ ॥ अनेनोपोषणादिकेनाष-
शक्तिसहितश्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यात्मिका नवदुर्गा प्रीयतां
नमः ॥ ततो यथाशक्ति संन्यासिव्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबदुकान्
भोजयित्वा छुहद्युक्तः (क्ता) स्वयं भुञ्जीत ॥

अथ विसर्जनविधिः ॥ तत्रादौ निर्दणमुद्रया कलशोपरितः पुर्णं
गृहीत्वा तथैव मुद्रया तत्रैव स्थापयेत् ॥ युष्णाङ्गलिमादाय पठेत् ॥
उचिष्ठ देवि चण्डेगि शुभां पूजां प्रगृह्ण च । कुरुष्व एम कल्याणम-
ष्टामिः शक्तिमिः सह ॥ १ ॥ इति कलशमृतथाप्य भूमौ जलं प्रवाहयन्
पठेत् ॥ दुर्गे देवि जगन्माताः स्वस्थानं गच्छ पूजिता ॥ ब्रज स्रोतोजलं
हृदयै स्थीयतां हृदये मय ॥ २ ॥ इमां पूजां मया देवि यथाशक्तयुप-
पादिताम् ॥ रक्षार्थं त्वं समादाय ब्रज स्वस्थानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इति
विसर्जनं कृत्वा ॥ अथपूर्वोच्चरि० चण्डीप्रसादात् व्राह्मणवचनाच यथा-
शक्तिमिलितोपचारैर्देशकालाद्यनुसारतश्चण्डीपूजनविधौ यद्यूनं यदति-

१ नवरात्रपरणे संन्यासिनो मुद्यत्वाद् ॥ तदुक्तं शक्तिरंगमतन्त्रे ॥

रिकं तत्सर्वं परिपूर्णपस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णम् ॥ ततो नारिकेलं वधार्य
तदुदकेन यवाङ्गुरान् सम्प्रोक्ष्य सर्वेभ्यो नैवेद्यं दद्यात् ॥
। इति नवरात्रे घटस्थापनादिपूजाप्रयोगः ॥
॥ इति देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥

॥ अथ चतुर्थो विभागः ॥

॥ यज्ञोपयुक्तविविधदेवता—गृहवास्तु—पूजनात्मकः ॥

॥ ५० ॥ अथ विष्णोऽिंशौपचारपूजा ॥

ध्यानम्—सुरकदंबकैः प्रश्रयेण वै नियतसेवितं गौकुलोत्सवम् ॥
किरिटकुंडकं पीतजाम्बवं खलनिष्ठूलं चिन्तये विभुम् ॥ १ ॥
आवा०—खगपवाहनं क्षीरजामियं भवभयापहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥
सुरपति जगआयमीष्वरं कमलभासमावाहयाम्ब्यहम् ॥ २ ॥
आस०—विविमुखायरैर्नम्भमूर्तिभिः प्रणतसंश्रितं दुर्धरादियत् ॥
वरमणिप्रभाभासुरं नवं जनप गृह्णता स्वर्णमासनम् ॥ ३ ॥ पादष्ट-
कुसुमवासितं गंघविस्तृतं मुनिनिषेवितं सादरेण वै ॥ श्रुतपराशराभि-
ष्टद प्रभो जनप गृह्णता पादमुक्तपम् ॥ ४ ॥ अर्ध्यम्—कनकसंपुटे स्था-
पितं वरं जडसुवर्णमुक्ताफलैर्युतम् ॥ करसरोरुहार्घ्यां धूतं धया जनप
गृह्णतामर्ध्यमुक्तमम् ॥ ५ ॥ आच०—तव रमायुजः सेवनाञ्जना नृपतिस-
भिभाः संभवन्ति हि ॥ सुरतर्णगिणीशुद्धवारिभिर्जनप गृह्णतामाचमं
शुभम् ॥ ६ ॥ पय०—सुरगुञ्जवं वीर्यवर्धकं निखिलदेहिना जीवनप-
दम् ॥ क्षत्रधरमभं फेनसंयुतं जनप गृह्णतामर्पितं पयः ॥ ७ ॥ दधि०—
शुचिपयःसमुद्भूतमुत्पदं ऋजनिलासिभिः स्वादितं शुभम् ॥ रजतस-

१ विष्णुयागे सविस्तरः प्रयोगः कर्तव्यदेवस्माकं हयनात्मको दिष्णुयागप्रयोगो दृष्ट्यः ।

श्रीभं शीततामयं जनप गृह्णतामर्पितं दधि ॥८॥ धृतम्—हुतवह्निर्य
 क्षीरजोद्भवं सकलदेहिनां सत्त्ववर्धकम् ॥ कुमुदसदृशं विष्णुदैवतं जनप
 गृह्णतामर्पितं धृतम् ॥९॥ मधु०—मधुलतोद्भवं स्वादु मंजुकं मधुपमसि-
 काद्यैविनिर्मितम् ॥ मधुरतामयं गंधसंप्रदं मधुह तेऽपितं गृह्णता॒ मधु
 ॥१०॥ शर्क०—मदनकार्षुकाद्याविनिर्मिता मधुरतानिविता सर्वपापहा ॥
 सरसता॒ गता तारकोपमा जनप गृह्णता॒ शुद्धशर्करा ॥११॥ अभ्य०—
 कदंबकेतकीपुष्पसंभवं मृगमदान्वितं यंत्रनिर्मितम् ॥ जनुपकारिणा
 भक्तितो मया जनप गृह्णता॒ तैलपार्पितम् ॥ १२॥ स्नानम्—हरिपदा॑
 बुजानर्मदामहीसरयुच्द्रभागाभ्य आहृतम् ॥ जळजवासितं स्नानहेतवे
 जनप गृह्णतामर्पितं जळम् ॥१३॥ वस्त्रम्—विविधतंतुभिगुंफितं नवं सुत-
 पनीयभं सोत्तरीयकम् ॥ मधुरिपो जगन्नाथ माधव जनप गृह्णता॒ वस्त्र-
 मर्पितम् ॥ १४॥ यज्ञो०—त्रिगुणितं सितैरर्कतंतुभिः कृतमिदं मया
 शुद्धचेतसा ॥ निगमसंमतं बंधमोचकं जनप गृह्णतामुपवीतकम् ॥१५॥
 गंधः—मलयसंभवं पीतवर्णकं मृगमदादिभिवार्तासितं वरम् ॥ मुदितवदृष्टं
 कुंकमान्वितं जनप गृह्णता॒ गंधमर्पितम् ॥ १६॥ अक्ष०—कमलसंभवा
 मौक्तिकोपमाल्लिपथगोदकैः क्षालिताः शिवाः ॥ अगरुकुंकैर्मिश्रिता वरा
 जनप गृह्णतामर्पिताक्षताः ॥१७॥ पुष्पाणि—तरुणमल्लिकाकुंदमाकती-
 वकुलपंकजानां समुच्चयैः ॥ सततसूत्रितं भक्तितो मया जनप गृह्णता॒
 हारमर्पितम् ॥ १८॥ श्वेत०—कदंबकेतकीवृक्षसंभवं विविधसौख्यदं
 कांतिवर्धनम् ॥ सितकरोपमं स्नेहसत्कृतं जनप गृह्णता॒ श्वेतचूर्णकम्
 ॥१९॥ रक्त०—अमरजादिभिर्देववृद्धदकैः शिरसि वै धृतं प्रश्रयेण वा ॥
 तपनसदृशं दृष्टिमुत्कलं जनप गृह्णता॒ रक्तचूर्णकम् ॥ २०॥ सिंदू०—
 गणपतिप्रियं वाक्सूर्यभं पवनसूनुना स्वीकृतं सदा ॥ सुरभिवासितं

सुक्ष्मचूर्णकं जनप गृह्यतां नागसंभवम् ॥ २१ ॥ धूपः—अग्रसुगुगुला-
ज्यादिमिश्रितं तपनयोगजोऽद्भूतसौरभम् ॥ अमरवृद्धकैः स्नेहसत्कृतं जनप
गृह्यतां धूपमुच्चमम् ॥ २२ ॥ दीपः—अनलतैलिनीगोघृतान्वितं तिमिरना-
शकं दीपतंतुभिः ॥ कनकभाजने स्थापितं मया जनप गृह्यतां दीपमुच्चमम्
॥ २३ ॥ नैवे०—पनसदादिमात्रादिसत्फलं सुघृतमोदकापूषपायसम् ॥
रजतभाजने स्थापितं मया जनप गृह्यतां खाद्यमुच्चमम् ॥ २४ ॥ आच०—
जलधिगोद्धवं शीततामयं सकलप्राणिनां प्राणदायकम् ॥ विधिसमर्पितं
शुद्धचेतसा जनप गृह्यतामाचमं शुभम् ॥ २५ ॥ ताम्ब०—खपुरसंभवं
पूर्णचूर्णयुग् मृगमदेलुकावासितं वरम् ॥ फणिलतादलैः कूलसबीडकं
जनप गृह्यतामास्यभूषणम् ॥ २६ ॥ दक्षिण०—निखिलयाचिनां श्रेष्ठभोगदा
निगपसंमता कर्मपूर्णदा ॥ सकलभुजनैवाँछिता सदा जनप गृह्यतां
हेमदक्षिणा ॥ २७ ॥ नीरा०—हुतवह्नियैर्मिश्रितं वरं जलधिजैर्युतं सर्व-
पापहम् ॥ मुखविक्ळोकनार्थयि संस्कृतं जनप गृह्यतामार्तिं शुभम् ॥ २८ ॥
मद०—वरद सञ्चितं पूर्वजन्मभिर्दहति किलिवर्षं त्वत्प्रदक्षिणा ॥ नरहरि-
मुदा शुद्धचेतसा सततपीश्वरं त्वां नमाम्यहम् ॥ २९ ॥ नम०—जय जय
प्रभो सात्वतापते शरणवत्सलाभिष्टसाधक ॥ यदुपते जगन्नाथ सर्वदा
शरणमागतं पाहि पाहि माम् ॥ ३० ॥ इति विष्णोस्त्रिशोपचारपूजा ॥

॥ ५१ ॥ अथ वर्धिनीकलशस्थापनम् ॥

अथे० अमृककर्माङ्गत्वेन वर्धिनीकलशदेवतास्थापनपूजनं करिष्ये ॥
अक्षतान् गृहीत्वा—वर्धिन्यै नमः वर्धिनीम् आ० स्था० ॥ ब्रह्मणे० रुद्राय०
विष्णवे० मातृभ्यो० सागरेभ्यो० मही० नदीभ्यो० तीर्थेभ्यो० गायत्र्यै०
ऋग्वेदाय० यजुर्वेदाय० सामवेदाय० अर्थवेदाय० अयये० आदि-

त्यैर्भ्योऽ एकादशरुद्देश्योऽ भरुद्देश्योऽ गंधर्वेभ्योऽ क्रष्णेऽ वरुणाय०
वायवे० धनदाय० यमाय० धर्माय० शिवाय० यज्ञाय० विश्वेभ्यो
देवेभ्यो० स्कन्दाय० गणेशाय० यक्षाय० अरुन्धत्यै० इत्यावाह प्रति-
ष्टाप्य ॥ “ वर्धिनीकलशदेवताभ्यो नसः ॥ ” इति संपूजयेत् ॥

॥ इति वर्धिनीकलशस्थापनम् ॥

॥ ५२ ॥ अथ चतुःषष्ठिपद्वास्तुपण्डलदेवतास्थापनम् ॥

सप्तनीको यजमानः मण्डपस्य नैऋत्यकोणे कृतवास्तुपीठसमीपे
पश्चिमाभिमुख उपविश्य आचम्य प्राणानायस्य सङ्कूल्यं कुर्यात्—अद्य-
पूर्वेच्चरितशुभपुण्यतिथौ प्रारब्धस्य अग्नुकयागाख्यस्य कर्मणः साङ्ग-
तासिद्धये चतुःषष्ठिपदे वास्तुपीठे शिख्यादिवास्तुपण्डलदेवतावाहनप्र-
तिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ वास्तुपीठस्याम्रेयादिकोणेषु चतुरःशङ्कून् रोपयेत्।
विशन्तु भूतके नागा लोकपालाश्च सर्वतः । मण्डपेऽत्रावतिष्ठन्तु ह्यायु-
र्वलकराः सदा ॥ एवं चतुर्षु कोणेषु शङ्कुरोपणं कृत्वा द्विगुणीकृतसूत्रेण
सर्वेषां वेष्टनं कुर्यात् ॥ आग्नेयादिरोपणक्रमेण शङ्कुना पार्वे माषयक्तद-
ध्योदनवलिदानम्-अशिकोणशङ्कुसमीपे वक्लि संस्थाप्य—ॐ अग्निभ्योऽ

ह्यशीर्षपथरात्रे—एकाशीतिपदं वास्तु गृहकर्मणि शस्यते । चतु षष्ठिपदं वास्तु प्राप्तादे
देवभूम्भुजाम् ॥ सोमशम्भावपि—कुर्यात्कोष्ठचतुःषष्ठिः प्रासादे वास्तुकर्मणि । गृहेऽपि वर्तयेद्वात्म-
किल्वेकाशीतिकोष्ठकैः ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे—प्रासादार्थं चतुःषष्ठिरेकाशीतिर्गृहे तथा ॥ राजवल्लभे-
आमे भूपतिमन्दिरे च नगरे पूज्यश्चतुःषष्ठिरेकाशीतिपदैः समस्तभवने जीर्णे नवाच्यंशकैः ॥
प्रासादे तु शतांशैस्तु सकले पूज्यस्तथा मण्डपे कूपे पण्णवचन्द्रभागसहिते वाप्ता तडागे बने ॥
कपिलपञ्चरात्रे—सद्वक्षाधिकहोमेषु वास्तुपीठं त्वयद्यक्षम् ॥ देवर्चने हस्तमात्रं पीठं योगिनीसम्भ-
वम् ॥ गीतमीये—यत्र कुण्डं तत्र वास्तुपीठं कुर्यात्प्रयत्नतः । स्थिष्ठिले चाल्यहोमे तु वास्तुपीठं
कृताहृतम् ॥

प्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान्सपाश्रिताः। वर्लिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोद-
नमुक्तम् ॥ नैऋत्यकोणशङ्कुसमीपे वर्लिं संस्थाप्य—ॐ नैऋत्याधिपति-
श्चैव नैऋत्या ये च राक्षसाः। वर्लिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुक्त-
म् ॥ वायव्यकोणशङ्कुसमीपे वर्लिं संस्थाप्य—ॐ ततो वै वायुरक्षोभ्यो
ये चान्ये तान्सपाश्रिताः। वर्लिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुक्तम् ॥
ऐशानकोणशङ्कुसमीपे वर्लिं संस्थाप्य—ॐ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये
तान्सपाश्रिताः। वर्लिं तेभ्यः प्रयच्छामि गृह्णन्तु सततोत्सुकाः ॥ शङ्कु-
देवताभ्यो नमः वर्लिं समर्पयामि। “शङ्कुदेवताभ्यो नमः” इति नाम-
मन्त्रेण पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ अथ रेखाकरणं पूजनञ्च—वास्तुपीठे
कर्त्तुं प्रसार्य कनकशलाकथा रत्नेन रजतफलपुष्पाणामन्यतमेन वा पश्चि-
मारम्भाः प्रागन्ता उदक्षसंस्थाः सप्त दूधशङ्कुलान्तरा नवरेखाः कुर्यात् ॥
यथा—ॐ लक्ष्म्यै नमः। यशोवत्यै० कान्तायै० सुप्रियायै० दिष्टलायै०
शिवायै० सुभगायै० सुमत्यै० इडायै०॥ ततः दक्षिणारम्भा उदगन्ताः
प्राक्संस्था नवरेखाः कुर्यात् । यथा—घन्यायै० प्राणायै० विशालायै०
स्थिरायै० भद्रायै० जयायै० निशायै० विरजायै० विभवायै नमः ॥
ॐ नौजूति० रेखादेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत इति प्रतिष्ठाप्य “ॐ रे-
खादेवताभ्यो नमः” इति नाममन्त्रेण पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥

॥ ततौ वास्तुमण्डलदेवतास्थापनप्रतिष्ठापूजनं कुर्यात् ॥

तत्र मध्यगं पदचतुष्टयमेकीकृत्य तत्कोणचतुष्टयाद्विः कोणचतुष्टये
रेखाभिः पदान्युत्कृत्य शिख्यादिपञ्चत्वारिंशदेवताः स्थापयेत् ॥

अथ नाममन्त्रेणावाहनम्—॥ १ ॥ ऐशानकोणदक्षिणार्धपदे—ॐ शिखिने
नमः शिखिनम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ २ ॥ तदक्षिणे सार्धपदे—
पर्जन्याय ॥ ३ ॥ तदक्षिणपदद्वये—जयन्ताय ॥ ४ ॥ तदक्षिणपदद्वये—

कुलिशायुधाय० ॥५॥ तदक्षिणपदद्वये-सूर्याय० ॥६॥ तदक्षिणपदद्वये-
 सत्याय० ॥ ७ ॥ तदक्षिणे सार्धपदे-भृशाय० ॥ ८ ॥ तदक्षिणग्रेय-
 पदार्थे-आकाशाय० ॥ ९ ॥ तत्पश्चिमार्द्धे-वायवे० ॥ १० ॥ तत्पश्चिमे
 सार्द्धपदे-पूष्णे० ॥ ११ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्थे-वितथाय०
 ॥ १२ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्थे-गृहक्षताय० ॥ १३ ॥ तत्पश्चि-
 मपदद्वये दक्षिणोरुभागे-यमाय० ॥ १४ ॥ तत्पश्चिमे पदद्वये-गन्ध-
 वीय० ॥ १५ ॥ तत्पश्चिमे सार्द्धपदे-भृङ्गराजाय० ॥ १६ ॥ पश्चिमे
 नैऋत्यपदार्द्धे-मृगाय० ॥ १७ ॥ तदुत्तरार्द्धपदे—पितृभ्यो०
 ॥ १८ ॥ तदुत्तरे सार्द्धपदे-दौवारिकाय० ॥ १९ ॥ तदुत्तरप-
 द्वये-सुग्रीवाय० ॥ २० ॥ तदुत्तरपदद्वये-पुष्पदन्ताय० ॥ २१ ॥ तदु-
 त्तरपदद्वये-चरुणाय० ॥ २२ ॥ तदुत्तरपदद्वये-असुराय० ॥ २३ ॥
 तदुत्तरे सार्द्धपदे-शोषाय० ॥ २४ ॥ तदुत्तरे वायव्यपदार्द्धे-पापाय०
 ॥ २५ ॥ तत्प्राक्पदार्द्धे-रोगाय० ॥ २६ ॥ तत्प्राक्सार्द्धपदे-अहये०
 ॥ २७ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-मुख्याय० ॥ २८ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-भृष्टाटाय०
 ॥ २९ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-सोमाय० ॥ ३० ॥ तत्प्राक्पदद्वये-सर्पाय०
 ॥ ३१ ॥ तत्प्राक्सार्द्धपदे-अदित्यै० ॥ ३२ ॥ तत्प्रागर्द्धपदे-दित्यै० ॥ ३३ ॥
 मध्यपदेषु ईशानपदोत्तरार्द्धे-आपाय० ॥ ३४ ॥ आग्रेयपदोत्तरार्थे-सावि-
 त्राय० ॥ ३५ ॥ नैऋत्यपदोत्तरार्थे-जंयाय० ॥ ३६ ॥ वायव्यपदोत्तरार्थे-
 रुद्राय० ॥ ३७ ॥ मध्ये प्राक्पदद्वये-अर्यम्णे० ॥ ३८ ॥ आग्रेयपदपूर्वार्द्धे-
 सवित्रे० ॥ ३९ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये० विवस्वते० ॥ ४० ॥ नैऋत्यपदपूर्वार्द्धे-
 विजुधाधिपाय० ॥ ४१ ॥ तदुत्तरपदद्वये-मित्राय० ॥ ४२ ॥ तदुत्तरे वायव्य-
 पदपश्चिमार्द्धे-राजयक्षमणे० ॥ ४३ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-पृथ्वीवराय० ॥ ४४ ॥
 ईशानपददक्षिणार्द्धे-आपवत्साय० ॥ ४५ ॥ ततो मध्यपदचतुष्टये ब्रह्मणे०

—॥ ४६ ॥ ततो मण्डलाद्वाहिः ईशान्यां-चरक्षयै० ॥ ४७ ॥ आग्रेयां-
विदायै० ॥ ४८ ॥ नैऋत्यां-पूतनायै० ॥ ४९ ॥ वायव्यां-पापराजस्यै० ॥
ततो मण्डलाद्वाहिः ॥ ५० ॥ पूर्वे-स्कन्दाय० ॥ ५१ ॥ दक्षिणे-अर्यमणे०
॥ ५२ ॥ पश्चिमे-जृम्भकाय० ॥ ५३ ॥ उत्तरे-पिलिपिच्छाय० ॥ ततः ॥ ५४ ॥
पूर्वे-इन्द्राय० ॥ ५५ ॥ आग्रेयाम्-अग्रय० ॥ ५६ ॥ दक्षिणस्यां-यमाय०
॥ ५७ ॥ नैऋत्यां-निर्ऋतये० ॥ ५८ ॥ पश्चिमे-वरुणाय० ॥ ५९ ॥
वायव्यां-वायवे० ॥ ६० ॥ उत्तरे-कुवेराय० ॥ ६१ ॥ ईशान्याम्-
ईश्वराय० ॥ ६२ ॥ पूर्वेशानयोर्मध्ये-ब्रह्मणे० ॥ ६३ ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये
अनन्ताय नमः अनन्तम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ एवं प्रतिष्ठाप्य
“शिख्यादिवास्तुमण्डलदेवताभ्यो नमः” इति मंत्रेण पूजनं कुर्यात् ॥
॥ ५३ ॥ अथरुद्रकल्पद्मानुसारिमहाकालीमहालक्ष्मीमहा-
सरस्वतीकलशत्रयस्थापनार्थं त्रीणि त्र्यस्त्राणि देव्यष्टगंधेन सुवर्णशलाक-
या रञ्जिताक्षतैर्वा विलिखेत् तेषामधोभागे अष्टौ त्र्यस्त्राणि इति एका पङ्क्षिः
एवमष्टौ त्र्यस्त्रपङ्कीः कुत्तवा तेषु त्र्यस्त्रेषु वक्ष्यमाणदेवता आवाह्य पूजयेत् ॥
इस्ते जलमादाय-अद्यपूर्वोच्चरितशुभपुण्यतिथौ० प्रारीप्सितामुककर्माङ्ग-
त्वेन श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीपूर्वकगजाननादिमृगलोचना-
न्त्वतुःषष्ठियोगिनीदेवतावाहनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥

प्रथमकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ १ ॥ अँ भूर्भुवस्वः महाकालयै नमः
महाकालीमावाहयामि स्थापयामि ॥ महाकालि इहागच्छ इह तिष्ठ

(एवं सर्वत्र) ॥ तदुत्तरतः द्वितीयकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ २ ॥ ॐ भू० महा-
 लक्ष्म्यै० ॥ तदुत्तरतस्तृतीयकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ ३ ॥ ॐ भू० महासर-
 स्वत्यै० ॥ (प्रथमपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ १ ॥ गजाननायै० ॥ २ ॥
 सिंहमुख्यै० ॥ ३ ॥ गृध्रास्यायै० ॥ ४ ॥ काकतुण्डिकायै० ॥ ५ ॥
 उष्णग्रीवायै० ॥ ६ ॥ हयग्रीवायै० ॥ ७ ॥ वाराहै० ॥ ८ ॥ शरभा-
 ननायै० ॥ (द्वितीयपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ ९ ॥ उलूकिकायै० ॥ १० ॥
 शिवारावायै० ॥ ११ ॥ मयूर्यै० ॥ १२ ॥ विकटाननायै० ॥ १३ ॥
 अष्टवक्रायै० ॥ १४ ॥ कोटराक्ष्यै० ॥ १५ ॥ कुब्जायै० ॥ १६ ॥
 विकटलोचनायै० ॥ (तृतीयपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ १७ ॥ शुष्कोदर्यै०
 ॥ १८ ॥ ललजिङ्गायै० ॥ १९ ॥ श्वदंष्ट्रायै० ॥ २० ॥ वानराननायै०
 ॥ २१ ॥ रुक्षाक्ष्यै० ॥ २२ ॥ केकराक्ष्यै० ॥ २३ ॥ वृहत्तुण्डायै०
 ॥ २४ ॥ सुराप्रियायै० ॥ (चतुर्थपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ २५ ॥ कपालह-
 स्तायै० ॥ २६ ॥ रक्ताक्ष्यै० ॥ २७ ॥ शुक्र्यै० ॥ २८ ॥ श्वेन्यै०
 ॥ २९ ॥ कपोतिकायै० ॥ ३० ॥ पाशहस्तायै० ॥ ३१ ॥ दण्डहस्तायै०
 ॥ ३२ ॥ प्रचण्डायै० ॥ (पञ्चमपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ ३३ ॥ चण्ड-
 विक्रमायै० ॥ ३४ ॥ शिशुष्ठ्यै० ॥ ३५ ॥ पापहन्त्यै० ॥ ३६ ॥
 काल्यै० ॥ ३७ ॥ रुधिरपायिन्यै० ॥ ३८ ॥ वसाघयायै० ॥ ३९ ॥
 गर्भभक्षायै० ॥ ४० ॥ शबहस्तायै० ॥ (षष्ठपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ ४१ ॥
 आन्त्रमालिन्यै० ॥ ४२ ॥ स्थूलकेश्यै० ॥ ४३ ॥ वृहत्कुक्ष्यै० ॥ ४४ ॥
 सर्पास्यायै० ॥ ४५ ॥ प्रेतवाहनायै० ॥ ४६ ॥ दन्दशूककरायै० ॥ ४७ ॥
 क्रौञ्च्यै० ॥ ४८ ॥ मृगशीर्षायै० ॥ (सप्तमपड्क्तौ अष्टृत्यस्तेषु-) ॥ ४९ ॥
 वृषाननायै० ॥ ५० ॥ व्यात्तास्यायै० ॥ ५१ ॥ धूमुनिश्वासायै०
 ॥ ५२ ॥ व्योमैकचरणोर्ध्वदशे० ॥ ५३ ॥ तापिन्यै० ॥ ५४ ॥

शोषणीदृष्टयै० ॥५५॥ कौटयै० ॥५६॥ स्थूलनासिकायै०॥(अष्टमप-
ह्लौ अष्टत्रयस्त्वे-०) ॥५७॥ विद्युत्प्रभायै० ॥५८॥ बलाकास्यायै०
॥५९॥ मार्जयै० ॥६०॥ कटपूतनायै० ॥६१॥ अद्वाद्वासागै०
॥६२॥ कामाक्षयै० ॥६३॥ मृगाक्षयै० ॥६४॥ मृगलोचनायै०॥
इति प्रतिष्ठाप्य “श्रीमहाकालीमहाक्लक्ष्मीप्रभासरस्वतीसहितगजाननादि-
चतुःषष्ठियोगिनीभ्यो नमः” इति गन्धादिना संपूजयेत् ॥

॥ इति चतुःषष्ठियोगिनीस्थापनम् ॥

॥ ५४ ॥ अथ एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्थापनम् ॥

वायव्यकोणे हस्तमात्रविस्तृते द्वादशाङ्गुलोच्छाये क्षेत्रपालपीठे श्वेत-
वस्त्रं प्रसार्य तत्र चतुरस्त्रं विलिख्य तिर्यङ्ग्न्प्राच्यां च सूत्रदन्द्रं समान्त-
रालं दद्यात् । एवं समा नवकोष्ठा भवन्ति । मध्यकोष्ठे अष्टदलं पद्मं
कुर्यात् ॥ पूर्वदिकोष्ठे आग्नेयदिकोष्ठे दक्षिणादिकोष्ठे नैऋत्यदिकोष्ठे
पश्चिमादिकोष्ठे वायव्यादिकोष्ठे उत्तरादिकोष्ठे ईशानादिकोष्ठे च षड्दलानि
कुर्यात् ॥ एवं क्षेत्रपालपीठं निर्माय ॥ हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वोच्चरित-
शुभपुण्यतिथौ० ॥ प्रारीप्सितामुककर्माङ्गत्वेन एकपञ्चाशत्क्षेत्रपाल-
देवतावाहनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥

मध्ये स्थापितकलशोपरि पूर्णमात्रे ॥१॥ अँ भूर्भुवः स्वः क्षेत्रपालाय
नमः क्षेत्रपालमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो क्षेत्रपाल इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ (एवं सर्वत्र) ॥ पूर्वदिकोष्ठे षड्दले—॥२॥ अजराय० ॥३॥
व्यापकाय० ॥४॥ इन्द्रचौराय० ॥५॥ इन्द्रमूर्तये० ॥६॥ उक्षाय० ॥७॥
कूष्माण्डाय० ॥ आग्नेयदिकोष्ठे षड्दले—॥८॥ वरुणाय० ॥९॥ बुद्धकाय०
॥१०॥ विमुक्ताय० ॥११॥ लिस्कायाय० ॥१२॥ लीलाकाय० ॥१३॥

एकदंष्ट्राय०॥ दक्षिणादिकोष्ठे षड्दले-॥१४॥ ऐरावताय०॥१५॥ ओष-
धिघ्नाय०॥१६॥ वन्धनाय०॥१७॥ दिव्यकाय०॥१८॥ कम्बलाय०
॥१९॥ भीषणाय०॥ नैऋत्यदिकोष्ठे षड्दले-॥२०॥ गवयाय०॥२१॥
घण्टाय०॥२२॥ व्यालाय०॥२३॥ अणवे०॥२४॥ चन्द्रवारुणाय०
॥२५॥ पटाटोपाय०॥ पश्चिमादिकोष्ठे षड्दले-॥२६॥ जटालाय०॥२७॥
क्रतवे०॥२८॥ घण्टेश्वराय०॥२९॥ विट्ठ्ठन्य०॥३०॥ मणिमानाय०
॥३१॥ गणवन्धवे०॥ वायव्यदिकोष्ठे षड्दले-॥३२॥ डामराय०॥३३॥
दुष्टिकर्णाय०॥३४॥ स्थविराय०॥३५॥ दन्तुराय०॥३६॥ धनदाय०
॥३७॥ नागकर्णाय०॥ उत्तरदिकोष्ठे षड्दले-॥३८॥ महावलाय०॥३९॥
फेत्काराय०॥४०॥ चीकराय०॥४१॥ सिंहाय०॥४२॥ मृगाय०॥
उत्तरदिकोष्ठषड्दलस्यान्तिमदलार्थे-॥४३॥ यक्षाय०॥ उत्तरदिकोष्ठषड्द-
लस्यान्तिमदलार्थे यक्षादुत्तरतः-॥४४॥ मेघवाहनाय०॥ ईशानदिकोष्ठे
षड्दले-॥४५॥ तीक्ष्णोष्टाय०॥४६॥ अनलाय०॥४७॥ शुक्रतुण्डाय०
॥४८॥ सुधालापाय०॥४९॥ वर्वरकाय०॥ ईशानदिकोष्ठषड्दलस्या-
न्तिमदलार्थे-॥५०॥ पवनाय०॥ ईशानदिकोष्ठषड्दलस्यान्तिमदकार्थे
पवनादुत्तरतः-॥५१॥ पावनाय०॥ ततः “क्षेत्रपालदेवताभ्यो नमः”
इति संपूजयेत् ॥

॥ इति एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्थापनम् ॥

॥ ५५ ॥ अथ सर्वतोभद्रमंडलदेवतास्थापनम् ॥

आचम्य प्राणानायम्य हस्ते जलमादाय अद्येत्यादिपूर्वोच्चरितशुभ-
पुष्ट्यतिथौ० प्रारीप्सितामुक्कर्माङ्गत्वेन सर्वतोभद्रमण्डलदेवतावाहन-
प्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ अङ्ग्रस्त्रजम्बानं०॥ (एदेहि सर्वाधिपते सुरेन्द्र मदी-

य यज्ञे पितृदेवताभिः । सर्वस्य धाता^० स्यमितप्रभाव विश त्वमन्तः सततं
शिवाय) मध्ये कर्णिकायाम्—ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मणे नमः ब्रह्माण-
मावाहयामि स्थापयामि भो ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ ॐ ब्रुयद्बु-
सौम० ॥ (एहोहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विघत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम् । सर्वोष-
षीपितृगणेन सार्धं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) उत्तरे परिधिसमीपे
वाप्याम्—ॐ भू० सोमाय० सोमम् आ० स्था० ॥ २ ॥ ॐ तमीशान्तं० (एहोहि
विश्वेश्वर विश्वनाथ कपालखट्टवांगधरेण सार्द्धम् । लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसि-
द्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ऐशान्या खण्डेन्द्रै—ॐ भू०
ईशानाय० ईशानम् आ० स्था० ॥ ३ ॥ ॐ त्रितारुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुद्भु-
द्दैवतेसुहवुद्भूरुमिन्द्रम् ॥ हृथ्यामिशुक्रम्पुरुहूतमिन्द्रैर्थसुस्तिनौमघवा-
ध्रुत्तित्वन्द्रै—५० ॥ (एहोहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्ठुतो वज्रधरामरेश । संवी-
ज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरज्ञो भगवन्नमस्ते ॥) पूर्वे परिधिसमीपे
वाप्याम्—ॐ भू० इन्द्राय० इन्द्रम् आ० स्था० ॥ ४ ॥ ॐ तत्त्वबोऽअग्न्यु-
तवेदेवपुयुभिर्मूर्योनौरक्षतुज्ज्वल्लवन्द्य ॥ त्रितावोकस्युतन्युगवामस्यनिं-
मेष्टुरक्षमाणुस्तवंवृते ॥ ५३ ॥ (एहोहि सर्वामरहृष्यवाह मुनिप्रवर्यैरभितोऽ-
भिजुष्टः । तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं रक्ष नमोऽस्तु तेऽप्ते ॥) ।
आप्नेयां खण्डेन्द्रै—ॐ भू० आप्नेयै० अग्निम् आ० स्था० ॥ ५ ॥ ॐ ब्रुपा-
युस्वाङ्गिनस्वतेपितूमत्तेस्वाहा० ॥ स्वाहांघुर्मायुस्वाहांघुर्मृश्चित्रे ॥ ५४ ॥
(एहोहि वैवस्वतधर्मराज सर्वामरैरर्चितधर्ममूर्तैशुभाशुभानंदं शुचामधीश
शिवाय नः पाहि मर्खं नमस्ते) दक्षिणे प० स० वाप्याम्—ॐ भू० यमाय०
यमम् आ० स्था० ॥ ६ ॥ ॐ असुक्वन्तुमयैजमानमिच्छस्तुनस्यैत्यामचिं-
हितस्करस्यायुक्त्यमुस्मदिच्छुसातैऽइत्यानमोदेविनिर्क्षतेतुभ्यं भस्तु ॥ ७ ॥
(एहोहि रक्षोगणनायक त्वं विशालवैतालपिशाचसंघैः । ममाध्वरं पाहि

पिशाचनाथ लोकेश्वर त्वं प्रणमामि नित्यम् ॥ नैऋत्यां खण्डेन्दौ—ॐ भू०
 निर्कृतये० निर्कृतिम् आ० स्था० ॥ ७॥ अंतत्वांशामिद्वद्वर्षणा० ॥ (एहोहि
 यज्ञं मम रक्षणाय यादेगणैः सार्धमपामधीश ॥ ज्ञषाधरुढ त्वमिह प्रभो
 मणिरत्नप्रभाभास्वर पाशपाणै) पाश्रमे प० स० वार्ष्यम् ॐ भू० वस्त्राय०
 वस्त्रायम् आ० स्था० ॥ ८॥ अंआनोनियुद्भिं-श्रुतिनीभिरद्धूरदृसंहुस्त्रिणी
 भिरुपयाहि यज्ञम् ॥ वायोऽयुस्मन्त्सवनेमादयस्वयम्पातस्स्वास्तिभिरु
 सदानन्द० ॥ ९॥ (एहोहि वायो मम रक्षणाय मृगाधिरूढैः सह सिद्धसंघैः)
 प्राणाधिपो हव्यभुजः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) वायव्यां
 खण्डेन्दौ—ॐ भू० वायवे० वायम् आ० स्था० ॥ १॥ ॐ सुगावौदेवाऽ
 सदेनाऽअकर्म्य॑ आजुग्मेददृसवनञ्जुषुणा॒ ॥ भरमाणावृहीमानाहुवी॑
 ष्युस्मेधत्तवसवुवैसूनिस्वाहा॑ ॥ १०॥ (एहोहिवस्वीश महानिधीश रत्नाकरः
 सर्वसहस्रतेजाः । घनस्वरूपो मम पाहि यज्ञं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 वायुसोममध्ये भद्रे—ॐ भू० अष्टवसुभ्यो० अष्टवस्त्रू० आ० स्था० ॥ ११॥
 ॐ रुद्रा॑ सुदु॒ सुर्ज्ज्यपृथिवीम्बृहज्ज्योतिरु॑ समीधिरे ॥ तेषांभुनुरजं-
 स्त्रु॑ इच्छुक्रोदुवेषुरोचते ॥ १२॥ (एहोहि यज्ञेश्वर नस्त्रिशूलकपालखट्वांग-
 धरेण सार्द्धम् । लोकेश विश्वेश्वर यज्ञसिद्धै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे—ॐ भू० एकादशरुद्रेभ्यो० एकादशरुद्रान आ०
 स्था० ॥ १३॥ ॐ यज्ञोदुवानाम्प्रत्येतिसुम्नमादित्यासुभवतामृडुयन्तं ॥
 आवृद्धीचीं सुमुतिर्वृद्ध्यादुद्धिर्वृद्ध्यावृद्धिर्वृद्ध्यावृद्धिर्वृद्ध्य-
 स्त्वा ॥ १४॥ (एहोहि पद्मासन पद्मपाणे सुरक्षासिद्धरसमानवर्ण । सप्ताश्वर-
 क्ताम्बर सूर्य शीघ्र गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ईशानपूर्वयोर्मध्ये भद्रे-
 ॐ भू० द्वादशादित्येभ्यो० द्वादशादित्यान् आ० स्था० ॥ १५॥ ॐ यावा-
 द्धुशुप्तुमन्त्यश्चिवनासुनृतावती ॥ तयांयज्ञमिमिक्षतम् ॥ उपयुमगृ-

हीतोस्युच्चन्ध्यान्त्वैषतेयोनिम्राद्विभ्यान्त्वा ॥१॥ (द्विभुजौदेवमिषजौ
समायातं सुमङ्गलौ ॥ लोककल्याणकर्तारौ पातं यज्ञं ममाश्विनौ ॥)
इन्द्रान्योर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० अश्विभ्यां० अश्विनौ आ० स्था० ॥१३॥
ॐ ओमासः चर्षणीघृतोविश्वेदेवासुऽआगंत ॥ दुर्घाट्सोदाशुष्ठ-
सुतम् ॥ उपयापगृहीतोसिविव्येभ्यस्त्वादेवभ्यऽतुष्टेयोनिविश्व-
भ्यस्त्वादेवेभ्यः ॥३३॥ (विश्वेदेवानाहयामि देवेभ्यो वरदायकान् ॥
आयान्तु मम यज्ञस्मिन् विश्वेदेवास्त्रयोदश ॥) आग्नि-
यमयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० विश्वेभ्यो देवेभ्यो० विश्वान्देवान् आ०
स्था० ॥१४॥ ॐ अभिन्न्यन्देवहृसंजितारमोण्योः कुविक्रतुमच्छामिसुर्य-
संवहृत्कुषामुभिप्रियम्मुतिष्ठुविम् ॥ उर्ध्वायस्युमतिर्भाऽअदिद्युतु-
त्सवीमनुहिरण्यपाणिरमिमीतसुक्रतुः कृपास्त्वः ॥ प्रजाभ्यस्त्वाप्नुजा-
स्त्वानुप्राणन्तुप्यजास्त्वमनुष्ठाणिहि ॥३५॥ (एवेहि यक्षोगणनायक त्वं
विशालवेतालपिशाचसंघैः । ममाध्वरं पाहि शिवाधिनाथ लोकेभ्वरस्त्वं
भगवन्नमस्ते) यमनिर्क्षतिमध्ये भद्रे ॐ भू० समयक्षेभ्यो० समय-
सान् आ० स्था० ॥१५॥ ॐ भूतायद्बुनानारातयेस्वरभिविकर्व्येषुन्दृहृ
हन्तुन्दुर्ध्वार्हपृथिव्यामुर्वून्तरेक्षुमक्षवेमिपृथिव्यास्त्वानाभौसादयु-
म्यदिर्याऽउपस्थेमनेहुव्यहृक्ष ॥१६॥ (एतैत सर्पाःशिवकंठभूषा लो-
कोपकाराय धूवं वहन्तः । जिह्वाद्योपेतमुखा मदीयां गृहीत पूजां सुखदां
नमो वः ॥) निर्क्षतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० भूतनागेभ्यो० भूतना-
गान् आ० स्था० ॥१६॥ ॐ क्रतुषाहृतधांमुग्निग्नैन्दुर्वस्तस्यैषंधयो-
प्सरसुमुदोनामासनेऽुदम्ब्रहमक्षत्रम्पातुतस्मैस्त्वाहुषाद्ताभ्युद्द्वा-
हा ॥३६॥ (आवाहयेऽहं सुरदेवसेव्याः स्वरूपतेजोमुखपद्मभासः । सर्वामरेशैः
परिपूर्णकामाः पूजां गृहीतुं मम यज्ञभूमाँ ॥) वरुणबाय्वोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू०

गन्धवाप्सरोभ्यो० गन्धवाप्सरसःआ० स्था० । १७। ॐदक्रन्दहप्रथुम-
 ज्ञायमानऽुद्घन्त्संमुद्रादुतवुपुरीघात। श्येनस्यपुक्षाहरिणस्यवाहूऽउप-
 स्तुत्युम्महिंजातन्ते॑अर्वन्॥२३॥ (एहोहि देवेश्वर शंभुसूनो शिखीन्द्रगामि-
 न्सुरसिद्धसंघै॥ संस्तूयमानात्मशुभाय नित्यं गृहाण पूजां भगवन्नपस्ते॥
 ब्रह्मसोमयोर्मध्ये वाप्याम्-३५भू० स्कन्दाय० स्कन्दम्० आ० स्था०॥ १८॥
 ॐ आशु? शिशानो०॥ (एहोहि देवेन्द्रपिनाकपाणेः खण्डेन्दुमौलेः प्रिय
 शुभ्रवर्ण । गौरीशयानेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नपस्ते ॥)
 तत्रैव स्कन्दादुत्तरे-३५ भू० नन्दिने० नन्दिनम् आ० स्था० ॥ १९॥
 ॐ उग्रग्न्लोहितेन० ॥ (आयातमायातमुमाप्रियस्य प्रियौ मुर्नीद्रादि-
 कसिद्धसेव्यौ । गृहीतपेतां मम शूलकालौ पूजां सुखौर्धं कुरुतं नमो
 वाम् ॥) तत्रैव नन्द्युत्तरे-३५ भू० शूलमहाकाळाभ्यां० शूलमहाकाळौ
 आ० स्था० ॥ २०॥ ॐ अर्दिलिद्यौरदितिरुन्तरिक्षुमर्दितमर्मुतास-
 पिता सपुत्र? ॥ विश्वेद्वेवाऽधर्दितिरुपञ्चजन्तो॑अदितिर्ज्ञातमर्दिति-
 र्जनित्वम्॥२४॥ (एहोहि देवालय विश्वमूर्ते चतुर्मुख श्रीघर शंभुमान्य ॥
 सुपुस्तकामस्तुवपात्रपाणे गृहाण पूजां भगवन्नपस्ते ॥) ब्रह्मेशानयोर्म-
 ध्ये वल्लघाम्-३६० भू० दक्षादिसप्तगणेभ्यो० दक्षादिसप्तगणान् आ०
 स्था० ॥ २१॥ ॐ अम्बेऽमिम्बुकेम्बालिके० ॥ (एहोहि दुर्गे दुरितौ-
 घनाशिनि प्रचंददैत्यौघविनाशकारिणि । उमे महेशार्दशरीरघारिणि
 स्थिरा भव त्वं मम यज्ञकर्मणि ॥) ब्रह्मेन्द्रयोर्मध्ये वाप्याम्-३७
 भू० दुर्गायै० दुर्गाम् आ० स्था० ॥ २२॥ ॐ दुर्दंविष्णुविंचक्रमे०॥
 (एहोहि नीकांबुदमेचक त्वं श्रीवत्सवक्षः कमलाधिनाथ ॥ सर्वामरैः
 पूजितपादपद्म गृहाण पूजां भगवन्नपस्ते ॥) तत्रैव दुर्गापूर्वे-३७म्० विष्णवे०
 विष्णुम् आ० स्था० ॥ २३॥ ॐ पितृब्ध्यः-स्वधुयिब्ध्यः-स्वधानम्-

पितामुहेऽभ्यं स्वधायिभ्यं स्वधानमुट्प्रपितामहेऽभ्यं स्वधायिभ्यं स्वधा नप्तं ॥ अक्षाद्विष्टरोमीमदन्तपितरोतीतृपन्तपितरुष्टपितरुष्ट शुन्धद्वम् ॥३६॥ (सुखाय पितृन् कुलवृद्धिकर्तृन् रक्तोत्पलाभानिह रक्त-नेत्रान् । सुरक्तमाल्याम्बरभूषिताश्च नमामि पीठे कुलवृद्धिहेतोः ॥) अह्याग्न्योर्मध्ये वल्लयाम्-ॐ भू० स्वधायै० स्वधाम० आ०स्था० ॥२४॥ ॐ परम्पद्योऽअनुपर्देहिपन्थांष्ट्रस्त्वेऽङ्गयऽइतरोदेवयानांत् ॥ चक्षु-प्यमतेशृण्णवतेतेवव्रवीमिमानं+पूजार्दिष्ठोषोत्तुरीना॑३७४॥ (आवाहया-म्यहं रोगमनेकविधलक्षणम् । नानालंकारसंयुक्तं रक्तश्मशुब्दिलोचनम् ॥) अह्यायमयोर्मध्यं वाप्याम्-ॐ भू० मृत्युरोगाभ्यां० मृत्युरोगौ आ० स्था० ॥ २५ ॥ ॐ गुणानांन्त्वा० ॥ (एहोहि विद्याधिपते सुरेन्द्र ब्रह्मादिदेवैरभिवद्यपाद । गजास्य विद्यालय विश्वमूर्ते गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मनिर्ऋत्योर्मध्ये वल्लयाम्-ॐ भू० गणपतये० गणप-तिम् आ० स्था० ॥ २६ ॥ ॐ शम्भोद्वीरुभिष्ट्युऽआपो० ॥ (एहोहि लोकेश्वर पाशपाणे यादोगैर्विदितपादपद्म । पीठेऽत्र देवेश गृहाण पूजां पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मवरुणयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू० अङ्गद्यो० अपः आ० स्था० ॥ २७ ॥ ॐ मरुतोषस्युहिक्षयैपाथादिवो-विमहस॒॥ ससुगोपातेमोजनं॑३८॥ (एहोहि यज्ञेश समीरण त्वं मृगा-धिरुद सहसिद्धसंघैः । प्राणस्वरूपिन् सुखतासहाय गृहाण पूजां भग-वन्नमस्ते ॥) ब्रह्मवाय्वोर्मध्ये वल्लयाम्-ॐ भू० मरुङ्गद्यो० मरुतः आ० स्था० ॥ २८ ॥ ॐ स्योनापृथिवि० ॥ (एहोहि पाताळचराचरेन्द्र-नागांगनाकिन्नरगीयमाने । यक्षीन्द्रगेद्रामरक्षोकसंघैः पृथिव प्रक्षाध्वरमस्म-दीयम् ॥) ब्रह्मणः पादमूले कर्णिकायाम्-पृथिव्यै० पृथिवीम् आ० स्था० ॥ २९ ॥ ॐ पञ्चनुद्गृह॒-सरस्वती० ॥ (एहोहि गंगे दुरितौघनाशिनि

क्षणाधिरूढे हुदकुंभहस्ते । श्रीविष्णुपादाम्बुजसर्वदे त्वं गृहण पूजां
 शुभदे नमस्ते ॥ तत्रैव पृथिव्या उत्तरतः—ॐ भू० गङ्गादिनदीभ्यो०
 गङ्गादिनदी॑ आ० स्था० ॥ ३० ॥ ॐ हुमस्त्रेवद्वर्ण० ॥ (एष्वेहि यादो-
 गणवारिधीना॑ भणेन पञ्चन्त्यसदाप्सरोभिः॑ विद्यालर्दामरगीयमान पाहि
 त्वमस्मान्भगवन्नयस्ते ॥) सत्रैव गङ्गाद्युत्तरे—ॐ भू० सप्तसागरेभ्यो०
 सप्तसागरान आ० स्था० ॥ ३१ ॥ (एष्वेहि कार्त्तस्वररूप सर्वभूमृत्पते
 चंद्ररवी दधान । सवौषधिस्थान पदेन्द्रायित्र लोकश्रयादास नमोऽस्तु तु-
 भ्यम् ॥ ब्रह्मणः मस्तके कर्णिकोपरि—ॐ भू० मेरवे० मेरम् आ० स्था०
 ॥ ३२ ॥ यण्डलवास्त्रे अतपरिधौ उत्तरादिक्रमेण गदाद्यष्टायुधदे-
 वतावाहनम् ॥ उत्तरे सोमसमीपे—ॐ भूर्भुवः॑ स्वः॑ गदायै नमः
 गदामावाहयामि स्थापयामि । भोगदे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ३३ ॥ ऐशा-
 न्याम् ईशानसमीपे—ॐ भू० त्रिशूलाय नमः श्रिशूलम् आ० स्था०
 ॥ ३४ ॥ पूर्वे इन्द्रसमीपे—ॐ भू० वज्राय नमः वज्रम् आ० स्था०
 ॥ ३५ ॥ आग्नेय्याम् अग्निसमीपे—ॐ भू० शक्तये नमः शक्तिम् आ०
 स्था० ॥ ३६ ॥ दक्षिणे यमसमीपे—ॐ भू० दण्डाय नमः दण्डम् आ०
 स्था० ॥ ३७ ॥ नैऋत्यां निर्ऋतिसमीपे—ॐ भू० सङ्गाय नमः खड्गम्
 आ० स्था० ॥ ३८ ॥ पश्चिमे वरुणसमीपे—ॐ भू० पाशाय नमः
 पाशम् आ० स्था० ॥ ३९ ॥ वायव्यां वायुसमीपे—ॐ भू० अङ्गुशाय
 नम० अङ्गुशम् आ० स्था० ॥ ४० ॥ यण्डलवास्त्रे रक्तपरिधौ उत्त-
 रादिक्रमेण गौतमाद्यष्टदेवतावाहनम् ॥ उत्तरे—ॐ भू० गौतमाय नमः
 गौतमम् आ० स्था० ॥ ४१ ॥ ऐशान्याम्—ॐ भू० भरद्वाजाय नमः
 भरद्वाजम् आ० स्था० ॥ ४२ ॥ पूर्वे—ॐ भू० विश्वामित्राय नमः
 विश्वामित्रम् आ० स्था० ॥ ४३ ॥ आग्नेय्याम्—ॐ भू० कश्यपाय नमः

कश्यपम् आ० स्था० ॥ ४४ ॥ दक्षिणे-ॐ भू० जगदग्नये नमः
जगदग्निम् आ० स्था० ॥ ४५ ॥ नैक्रत्याम्-ॐ भू० वसिष्ठाय नमः
वसिष्ठम् आ० स्था० ॥ ४६ ॥ पश्चिमे-ॐ भू० अत्रये नमः अत्रिम्
आ० स्था० ॥ ४७ ॥ वायव्याम्-ॐ भू० अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीम्
आ० स्था० ॥ ४८ ॥ मण्डलवाह्ये कृष्णपरिघौ पूर्वादिक्रमेण ऐन्द्र्या-
घष्टदेवतावाहनम् ॥ पूर्वे-ॐ भू० ऐन्द्र्यै नमः ऐन्द्रीम् आ० स्था० ॥ ४९ ॥
आग्नेयाम्-ॐ भू० कौमार्यै नमः कौमारीम् आ० स्था० ॥ ५० ॥
दक्षिणे-ॐ भू० ब्राह्मयै नमः ब्राह्मीम् आ० स्था० ॥ ५१ ॥ नैक्रत्याम्-
ॐ भू० वाराह्यै नमः वाराहीम् आ० स्था० ॥ ५२ ॥ पश्चिमे-ॐ
भू० चामुण्डायै नमः चामुण्डाम् आ० स्था० ॥ ५३ ॥ वायव्याम्-
ॐ भू० वैष्णव्यै नमः वैष्णवीम् आ० स्था० ॥ ५४ ॥ उत्तरे-ॐ
भू० माहेश्वर्यै नमः माहेश्वरीम् आ० स्था० ॥ ५५ ॥ ऐशान्याम्-
ॐ भू० वैनायक्यै नमः वैनायकीमा० स्था० ॥ ५६ ॥ एवं सर्वतोभद्र-
मण्डलदेवता आवाह्य पूजनं बलिदानं च विधाय प्रधानहोमान्ते (अन्तिम-
दिने) तत्तन्मन्त्रैर्वा नाममन्त्रैः प्रत्येकं दशदशवृताक्तातिलाहुतिभिः
एकैकयाऽऽज्याहुत्या वा होमः कार्यः ॥

॥ इति सर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५६ ॥ त्रिचत्वारिंशद् (४३) रेखात्मकमाण्डिपुराणोक्तहरिहर-
मण्डलस्थद्वादशलिङ्गतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

इस्ते जलमादाय अद्येत्यादिपूर्वोच्चारतशुभपुण्यतिथौ० प्रारीपिसत-
(इवनात्मक) मैहारुद्राख्ये कर्मणि हरिहरात्मकद्वादशलिङ्गतोभद्र-

^१ स्त्राख्ये लघुलदाख्ये आतिस्त्राख्ये इत्यादिक यज्ञानुकूल्यन वक्तव्यम् ॥

मण्डलदेवतावाहनस्थापनपूजनानि करिष्ये ॥ (आदौ पूर्वोक्तक्रमेण
 सर्वतोभद्रमण्डलदेवता आवाह) हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा-ईशान्यादिक्रमेण
 प्रथम-द्वितीय-तृतीयपूर्वलिङ्गे- १ ॐ भूर्भुवः स्वः शिवाय नमः
 शिवमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो शिव इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ एवं सर्वत्र) ॥
 २ ॐ भू० तत्पुरुषाय नमः आ० स्था० ॥ ३ ॐ भू० पशुपतये
 नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीयदक्षिणलिङ्गे- ॥ ४ ॐ
 भू० उग्राय नमः आ० स्था० ॥ ५ ॐ भू० अघोराय नमः आ०
 स्था० ॥ ६ ॐ भू० रुद्राय नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीय-
 पश्चिमलिङ्गे- ॥ ७ ॐ भू० भवाय नमः आ० स्था० ॥ ८ ॐ भू०
 सद्योजाताय नमः आ० स्था० ॥ ९ ॐ भू० सर्वजाताय नमः आ०
 स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीयोत्तरलिङ्गे- ॥ १० ॐ भू० महालिङ्गा-
 य नमः आ० स्था० ॥ ११ ॐ भू० वामदेवाय नमः आ० स्था० १२
 ॐ भू० भीमाय नमः आ० स्था० ॥ पूर्वेशान्यादिक्रमेण षोडशवापीषु
 प्रत्येकं देवतास्थापनम्- ॥ १३ असिताङ्गभैरवाय० ॥ १४ रुहभै-
 रवाय० ॥ १५ चण्डभैरवाय० ॥ १६ क्रोधभैरवाय० १७ उन्मत्त-
 भैरवाय० ॥ १८ कपालिभैरवाय० ॥ १९ भीषणभैरवाय० ॥ २०
 संहारभैरवाय० ॥ २१ भवाय० ॥ २२ शर्वाय० ॥ २३ ईशानाय० ॥
 २४ पशुपतये० ॥ २५ ॥ रुद्राय० ॥ २६ उग्राय० ॥ २७ भीमाय० ॥
 २८ महते० ॥ २९ ईशानेन्द्रयोर्मध्ये भद्रे शूलिने० ३० इन्द्राग्न्यो-
 र्मध्ये भद्रे-चन्द्रमौलिने० ॥ ३१ अग्नियमयोर्मध्ये भद्रे-चन्द्रमसे० ॥ ३२
 यमनिर्क्षत्योर्मध्ये भद्रे-वृषभध्वजाय० ॥ ३३ निर्क्षतिवरुणयोर्मध्ये
 भद्रे-त्रिक्लोचनाय० ॥ ३४ वरुणवाट्योर्मध्ये भद्रे-शक्तिधराय० ॥ ३५
 षायुसोमयोर्मध्ये भद्रे-महेश्वराय० ॥ ३६ सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे-शूल-

धारिणे० ॥ अथेशानीमारभ्येशानीपर्यंतं प्रतिकोणं द्वे द्वे इत्यष्टव्छीषु
 क्रमेणाष्टौ देवताः स्थापयेत् ॥ ३७ अनन्ताय० ॥ ३८ तक्षकाय० ॥ ३९
 कुलिशाय० ॥ ४० कर्कोटकाय० ॥ ४१ शङ्खपालाय० ॥ ४२
 कस्त्रकाय०० ॥ ४३ अश्वतराय० ॥ ४४ पृथिव्यै० ॥ आग्रेयकोणे सप्तशृं-
 खलादेवताः स्थापयेत् ॥ ४५ भूम्यै० ॥ ४६ हैहयाय० ॥ ४७ माल्य-
 वते० ॥ ४८ पारिजाताय० ॥ ४९ दिक्पतये० ॥ ५० महादेवाय०
 ॥ ५१ ॥ विष्णवे० ॥ नैऋत्यकोणे सप्तशृंखलादेवताः स्थापयेत् ॥ ५२
 माल्यवते० ॥ ५३ महारुद्राय० ॥ ५४ कालामिरुद्राय० ॥ ५५
 द्वादशा० दित्येभ्यो० ॥ ५६ महेश्वराय० ॥ ५७ मृत्युरोगाभ्यां० ॥ ५८
 वैनायक्यै० ॥ वायव्यकोणे सप्तशृंखलादेवताः स्थापयेत् ॥ ५९ शाकुन्तके-
 याय० ॥ ६० भरताय ॥ ६१ नलाय० ॥ ६२ रामाय० ॥ ६३ सार्व-
 भौमाय० ॥ ६४ नैषधाय० ॥ ६५ विन्ध्याचकाय० ॥ ईशानकोणे
 सप्तशृंखलादेवताः स्थापयेत् ॥ ६६ हेमकूटाय० ॥ ६७ गन्धमादनाय० ॥ ६८
 कुलाचलाय० ॥ ६९ हिमाचलाय० ॥ ७० पृथिव्यै० ॥ ७१ अन-
 न्ताय० ॥ ७२ कमलासनाय० ॥ चतुर्दिक्षु खण्डेन्दुषु देवताः स्थापयेत्-
 ७३ ऐशाने-अश्विनीकुमाराभ्यां० ॥ ७४ आग्रेये-विश्वेभ्यो देवेभ्यो० ॥ ७५
 नैऋत्ये-पितृभ्यो० ॥ ७६ वायव्ये-नागेभ्यो० ॥ तद्विः सत्त्वरजस्तमः-
 परिधिषु देवतास्थापनं पूर्वादिक्रमेण ॥ ७७ सत्त्वपरिधौ पूर्वे-इन्द्राय० ॥ ७८
 आग्रेये-अग्रये० ॥ ७९ दक्षिणे-यमाय० ॥ ८० नैऋत्ये-निर्ऋतये०
 ॥ ८१ पश्चिमे-वरुणाय० ॥ ८२ वायव्ये-वायवे० ॥ ८३ उत्तरे-
 कुबेराय० ॥ ८४ ऐशाने-ईशानाय० ॥ तद्विः रजः परिधौ आयुधा-
 वाहनम् ॥ ८५ पूर्वे-वज्राय० ॥ ८६ आग्रेये-शक्तये० ॥ ८७ दक्षिणे-
 दण्डाय० ॥ ८८ नैऋत्ये-खड्डाय० ॥ ८९ पश्चिमे-पाशाय० ॥ ९०

वायव्ये० अङ्गशाय० ॥ ११ उत्तरे-गदाय० ॥ १२ ऐशाने-त्रिशु-
लाय० ॥ तद्विः तमःपरिधौ ऋषीन् स्थापयेत् ॥ १३ पूर्वे-कश्य-
पाय० ॥ १४ आग्रेये-अत्रये० ॥ १५ दक्षिणे-भगद्वाजाय० ॥ १६
नैऋत्ये-विश्वामित्राय० ॥ १७ पश्चिमे-गात्राय० ॥ १८ वायव्ये-
जमदग्नये० ॥ १९ उत्तरे-वसिष्ठाय० ॥ २० ऐशाने-ॐभूर्सुवः स्वः
भृगवे नमः भृगुमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो भृगो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥
प्रतिष्ठापनम् अँ मनौ जूति० ॥ षट्पञ्चाशदुत्तरशतसंख्यका हरिहरमण्डल-
देवताः सुप्रतिष्ठाः वरदाः भवता । “ब्रह्माचावाहितहरिहरमण्डलदेवताभ्यो
नमः” इति मन्त्रेण षोडशोपचारैः (वा अन्योपचारैः) सम्पूज्य तेभ्यो
पायसवलिं दद्वात् ॥ पूजनान्ते समर्पणम्—अनया पूजया हरिहरमण्डल-
देवताः प्रीयन्ताम् ॥

॥ इति त्रिचत्वारिंशदेखात्मकहरिहरमण्डलस्थद्वादशलिंगतोभद्रमण्डल-
देवतास्थापनम् ॥

॥ ५७ ॥ अथ (३४) चतुर्थिंशदेखात्मकं द्वादशलिंगतोभद्र-
मण्डलदेवतास्थापनम् ॥

मण्डले कर्णिकान्तराले मध्ये ईशानतः ईशानकोणे खण्डेन्दौ ॥
१ ईशान्याम्-ॐगुरवे नमः । २ आग्रेयाम्-गणपतये० ३ नैऋत्याम्-
दुर्गाय० । ४ वायव्याम्-क्षेत्रपालाय० । ५ भद्रमण्डये सदाशिवाय० । ततो ६-
षट्दले पूर्वस्थाम्-६ पूर्वे-कालामित्रद्वाय० । ७ तत्रैव-कूर्माय० । ८ तत्रैव-
मंडूकाय० । ९ आग्रेयाम्-वराहाय० । १० तत्रैव-अनन्ताय० । ११ दक्षि-
णस्थाम् पृथिव्यै० । १२ तत्रैव स्कंदाय० । १३ तत्रैव-सुधासिधवे० । १४
नैऋत्याम्-नकाय० । १५ तत्रैव-पद्माय० । १६ पश्चिमायाम्-पत्रेभ्यो०

१७ तत्रैव-केसरेभ्यो० १८ तत्रैव-कर्णिकायै० १९ वायव्याम्-सिंहाश-
 नाय० २० तत्रैव-पश्चासनाय० २१ उच्चरस्याम्-धर्माय० २२ तत्रैव
 इशानाय० २३ तत्रैव-बैराग्याय० २४ ईशान्याम्-ऐश्वर्याय० २५।
 तत्रैव-चिदाकाशाय० २६ पञ्चमध्ये-योगपीठाय०॥ ततः कर्णिकोपारि
 पूर्वतश्चतुर्दिक्षु-पृथिव्यै० कपालाय० सप्तसरिद्रभ्यो० सप्तसागरेभ्यो०
 (३०) कर्णिकासमीपे चत्वारि श्वेतभद्राणि सन्ति तेषु पूर्वादिचतुर्दिक्षु-
 तत्पुरुषाय० अघोराय० सद्योजाताय० वामदेवाय० (३४) । तत्समीपे-
 कृष्णान्यष्टभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु-भगवत्यै० उमायै०
 शंकरपियायै० पार्वत्यै० गौयै० काल्यै० कौस्त्यै० विश्वभर्यै० (४२) ॥ ततः
 कृष्णभद्राण्यधः अष्टौ रक्तभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु नंदिने०
 महाकाळाय० महावृषभाय० भृंगकिरीटिने० स्फंदाय० उमापतये० चंडेश्व-
 राय० योगमूत्राय (५०) । चतुर्लिंगोपारि श्वेतभद्राणि सन्ति तेषु पूर्वा-
 दिचतुर्दिक्षु-धात्रे० मित्राय० यमाय० रुद्राय० (५४) ॥ तत्समीपे लिंगोपारि
 अष्टौ पीतभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु वसुणाय० सूर्याय० भगाय०
 विवस्वते० पुरुषोत्तमाय० सवित्रे० त्वष्टे० विष्णवे० (६२) ॥ ततो
 द्वादशलिंगतोदेवतानां स्थापनम्-पूर्वे-शिवाय० तदक्षिणे-एकनेत्राय०
 तदक्षिणे-एकरुद्राय० ॥ दक्षिणस्याम्-त्रिमूर्तये० तत्पश्चिमे-श्रीकंठाय०
 तत्पश्चिमे-वामदेवाय० ॥ पश्चिमायाम् ज्येष्ठाय० तदुत्तरे-श्रेष्ठाय० तदुत्तरे
 रुद्राय० ॥ उत्तरे-काळाय० तत्पूर्वे-कलविकरणाय० तत्पूर्वे-बलविकर-
 णाय० (७४) ॥ ततः श्वेतषोडशवापीषु प्रत्येकं देवतास्थापनम्-अणि-
 मायै० महिमायै० लघिमायै० गरिमायै० प्राप्त्यै० प्राकास्यै० ईशितायै०
 वशितायै० ब्राह्मै० माहेश्वर्यै० कौमायै० वैष्णव्यै० वाराहै० इंद्राण्यै०
 चामुण्डायै० चण्डिकायै० (९०) ॥ ततो वापीसमीपे अष्टरक्तभद्राणि

सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु—असितांगभैरवाय० रुहभैरवाय० चंद-
भैरवाय० क्रोधभैरवाय० उन्मत्तभैरवाय० कालभैरवाय० भीषण-
भैरवाय० संहारभैरवाय० (९८)॥ ईशानाद्यष्टदिक्षु वल्लीदेवता-
स्थापनम्—घृताच्यै० मेनकायै० रम्भायै० उर्वश्यै० तिलोत्तमायै०
सुकेशायै० मंजुघौषायै० अप्सरोभ्यो० (१०६) ततो मण्डलमध्ये
परिधिसमीपे शृङ्खलादेवताःस्थापयेत्—आग्रेष्याम्—भवाय० शिवाय०
रुद्राय० पशुपतये० उग्राय० भीमाय० महादेवाय० ईशानाय० अन-
न्ताय० वासुकये० (११६)॥ नैऋत्याम्—तक्षकाय० कुलीरकाय० कर्को-
टकाय० शंखपालाय० कंबलाय० अश्वतराय० वैन्याय० अंगाय०
हैहयाय० अर्जुनाय० (१२६)॥ वायव्याम्—शाकुन्तलेयाय० भरताय०
नलाय० रामाय० सार्वभौमाय० निषधाय० विध्याचलाय० माल्यवते०
पारियात्राय० सहाय० (१३६)॥ ऐशान्याम्—हेमकूटाय० गंधमादनाय०
कुलाचलाय० हिमवते० रैवताय० देवगिरये० मल्याचलाय० कनका-
चलाय० पृथिव्यै० अनन्ताय० (१४६)॥ आग्रेयादिचतुर्दिक्षु खण्डेन्दुषु—
अग्निकुमाराभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यो० पितृभ्यो० नागेभ्यो० (१५०)॥
ततो मण्डलाह्वाहिः सत्त्वपरिधौ पूर्वादिक्रमेण-इंद्राय० अग्रये० यमाय०
निर्कृतये० वरुणाय० वायवे० कुवेराय० ईशानाय० ऊर्ध्वायाम्०
ब्रह्मणे० अधः—अनन्ताय० (१६०)॥ ततो रक्तपरिधौ पूर्वादिक्रमेण-
वज्ञाय० शक्तये० दण्डाय० खड्गाय० पाशाय० अंकुशाय० गदायै०
त्रिशूलाय० ऊर्ध्वायां-पद्माय० अधः-चक्राय० (१७०)॥ ततः कृष्णप-
रिधौ पूर्वादिक्रमेण कश्यपाय० अत्रये० भरद्वाजाय० विश्वामित्राय०
गौतमाय० जमदग्नये० वसिष्ठाय० अरुणवत्यै०। पूर्वे—ऋग्वेदाय०। दक्षि-
णे—यजुर्वेदाय०। पश्चिमे—सामवेदाय०। उत्तरे—अथर्ववेदाय० नमः॥(१८२)
॥इति(३४)चतुर्स्त्रिंशद्वेदात्मकद्वादशलिंगतोभद्रमण्डकदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५८ ॥ अथ गृहवास्तुपूजाप्रयोगः ॥

कर्ता पूर्वदिने देहशुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ आचम्य प्राणानायस्य
शान्तिसूक्तं पठेत् ॥ ततः सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा संकल्पः—अद्यै०
मम सर्वापिच्छान्तिपूर्वकं दीर्घायुविंपुलधनधान्यपुत्रपौत्राद्यनवच्छि-
असन्ततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिकाभशत्रुपराजयसदभीषुसिद्धयर्थसुव-
र्णरजतताम्रत्रपुसीसककास्यलोहपाणाद्यष्टशल्यमोदिनीदोषायच्यया-
द्यन्यथाभवनदोषपरिहारार्थं नानाविधजीवहिंसादिजन्यसकलदोषपरि-
हारपूर्वकसर्वारिष्टोपश्चान्त्यर्थम् अस्मिन्गृहे चिरकालनिवासार्थं श्रीपरमे-
श्वरप्रीतये सग्रहमखाँ शालाकर्मपूर्विकाँ वास्तुशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगतया
दिग्रक्षणं कलशाराघनं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसो-
र्द्धारायुष्यमंत्रजपं नान्दीश्राद्धं ब्रह्माचार्यऋत्विग्रहरणं च करिष्ये ॥ इति-
संकल्प्य तानि ग्रहशान्तिवत् कुर्यात् ॥ अथ शालाकर्मप्रयोगः॥ शालाभ्य-
न्ते प्रादेशमात्रं स्थणिलं कृत्वा तदुपरि अश्रिस्थापनं कुर्यात् । आज्य-
संस्कारान्कृत्वा आग्नेयादक्रिमेणावटमभिजुहुयात् ॥ ॐ अच्युताय
भौमाय स्वाहा इदमच्युताय भौमाय न मम ॥ एवं चतुर्षु अवटेषु होमः॥
ततः स्तंभोच्छ्रयणम् ॥ ॐ इमामुच्छ्रयामि भुवनस्यनाभिवसोद्दर्शरांप्र-
तरणीवसूनाम् ॥ इहैवध्रुवांनिमिनोमिशालाक्षेमेतिष्ठतुघृतमुक्षमाणा ॥
अश्वावतीगोमतीमूर्तावत्युच्छ्रयस्वमहतेसौभगाय ॥ आत्वाशिञ्चुराक्र-
न्दत्वागावोधेनवोवाइयमानाः॥ आत्वाकुमारस्तरुणआवत्सो जगदैःसह॥
आत्वापरिस्तुतःकुम्भआदघ्नःकलशैरुप ॥ क्षेमस्यपत्नीवृहतीसुवासारयिं-
नोधेहिसुभगेसुवर्णयम्। अश्वावद्वोमदूर्जस्वत्पर्णवनस्पतेरिव॥ अभिनःपूर्य-
ताऽर्थिरिदमनुश्रेयोवसानः ॥ ४ ॥ एवं प्रतिस्तम्भे मंत्रपाठः । स्तंभ-
मूले जलं निक्षिप्य । “स्तंभाय नमः” इति नाममंत्रेण पञ्चौपचारैः
पूजां कुर्यात् ॥

ततो गृहमध्ये इस्तमात्रं कुण्डं स्थण्डिलं वा कृत्वा कुण्डात् नैर्कृत्य-
भागे वास्तुदेवतास्थापनार्थं पीठं कृत्वा दिग्रक्षणं तथा पञ्चगव्यकरणं
भूमिकूर्मानन्तपूजनम् च कृत्वा कुण्डे स्थंडिले वा पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं
शतमंगलनामानम् आग्नि स्थापयेत् ॥ ततो वास्तुदेवताः स्थापयेत् ॥

अथ वास्तुदेवतास्थापनम् ॥ तत्रादौ वास्तुपीठे खेतवस्त्रं प्रसार्य
तदुपरि तंदुलैरेकाशीतिपदं वास्तुमण्डलं कृत्वा जलमादाय ॥ अद्य-
त्यादि० प्रारब्धस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं वास्तुमण्डले देवतास्थापनं
पूजनं चाहं करिष्ये ॥ तत्रादौ वास्तुपीठस्य आग्नेयादिकोणेषु चतुरः
शंकून् रोपयेत् ॥ विशन्तु भूतले नामा लोकपालाश्च सर्वतः ॥
आस्मिन् गुहेऽविष्टन्तामायुर्बलकराः सदा ॥१॥ इति मंत्रेण रोपयेत् ॥
अनेनैव मंत्रेण द्विगुणीकृतसूत्रेण सर्वेषां वेष्टनं कुर्यात् ॥ आग्नेयादिको-
णेषु क्रमेण शंकूपार्थं माषभक्तदध्योदनवलिं दद्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥
आश्रिभ्योऽप्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः । वलिं तेभ्यः
प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुच्चमम् ॥२॥ अग्नये० इर्म वलिं समर्मयामि ॥३॥
नैर्कृत्याधिष्ठिश्चैव नैर्कृत्यां ये च राक्षसा ॥ वलिं० ॥२॥ निर्कृतये०
वलिं सम० ॥२॥ नमो वै वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः ॥ वलिं०
॥३॥ वायवे० वलिं सम० ॥३॥ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये तान् समा-
श्रिताः ॥ वलिं० ॥४॥ ईशानाय० वलिं सम० ॥४॥ ततो वेद्युपरि प्रसा-
रितवस्त्रे कुंकुमादिना सुवर्णरजतादिशलाक्या नाममंत्रैः पश्चादारभ्य
प्रागन्ता च उद्कूसंस्थाः समा अंगुलद्वयान्तरा गृहवास्तुत्वादेकाशीति-
पदमण्डले दश रेखाः कुर्यात् ॥ तत्र च रेखादेवताः स्थापयेत् ॥ यथा
शान्तायै० | यशोवत्यै० | कान्त्यै० | विशालायै० | प्राणवाहिन्यै० | सत्यै० |
सुपत्यै० | नन्दायै० | सुभद्रायै० | सुरथायै० ॥५॥ तथैव दक्षिणारंभा

उदगन्ताः प्राक्संस्थाः दश रेखाः कुर्यात् ॥ तत्र च रेखादेवताः स्थानो ॥
हिरण्यायै० सुव्रतायै० । लक्ष्म्यै० । विभूत्यै० । विमलायै० । प्रियायै० ।
जयायै० । ज्वालायै० । विशोकायै० इडायै० ॥१०॥ इत्यावाह्न मनोजू०
इति प्रतिष्ठाप्य ‘रेखादेवताभ्यो नमः’ ॥ इति मंत्रेण यथाशक्त्या पूजयेत् ॥

॥ अथ एकाशीतिपद्वास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

१ ऐशानकोणपदे-३० शिखिने नमः शिखिनम् आ० स्थापयामि ॥
(एवं सर्वत्र) २ तद्विशिष्टैकपदे-पर्जन्याय० । ३ तद्विक्षिणपदद्वये-
जयन्ताय० । ४ तद्विक्षिणपदद्वये-कुलिशायुधाय० । ५ तद्विक्षिणपदद्वये-
सूर्याय० । ६ तद्विक्षिणपदद्वये-सत्याय० । ७ तद्विक्षिणपदद्वये-भृशाय० ।
८ तद्विक्षिणैकपदे-आकाशाय० । ९ तद्विक्षिणायेयकोणपदे-वायवे० ।
१० तत्पश्चिमैकपदे० पूष्णे० । ११ तत्पश्चिमपदद्वये-वित्थाय० । १२
तत्पश्चिमपदद्वये-गृहक्षताय० । १३ तत्पश्चिमपदद्वये-यमाय० । १४ तत्प-
श्चिमपदद्वये-गन्धर्वाय० । १५ तत्पश्चिमपदद्वये-भृजराजाय० । १६
पश्चिमोपरिस्थितैकपदे-मृगाय० । १७ तत्पश्चिमे नैऋत्यकोणपदे-पितृ-
भ्यो० । १८ तदुत्तरैकपदे-दौवारिकाय० । १९ तदुत्तरपदद्वये-सुग्री-
वाय० । २० तदुत्तरपदद्वये-पुष्पदन्ताय० । २१ तदुत्तरपदद्वये-वरुणाय० ।
२२ तदुत्तरपदद्वये-असुराय० । २३ तदुत्तरपदद्वये-शोषाय० । २४
तदुत्तरोपरिस्थितैकपदे-पापाय० । २५ तदुत्तरवायव्यकोणपदे-रोगाय० ।
२६ तत्पागेकपदे-अहये० । २७ तत्प्राक्पदद्वये-मुख्याय० । २८ तत्प्रा-
क्पदद्वये-भल्लाटाय० । २९ तत्प्राक्पदद्वये-सोमाय० । ३० तत्प्राक्पद-
द्वये-सर्पाय० । ३१ तत्प्राक्पदद्वये-अदित्यै० । ३२ तत्प्रागुपरिस्थितै-
कपदे-दित्यै० । ३३ तद्विक्षिणे शिखिपदाधः-आपाय० । ३४ आग्नेय-
वायुपदाधः-सावित्राय० । ३५ नैऋत्यपितृपदाधः-जयाय० । ३६

वायव्यरोगपदाधः—रुद्राय०। ३७ मध्येनवपदात्पूर्वं पदत्रये—अर्यमणे०।
 ३८ तदक्षिणामेयकोणैकपदे—सवित्रे०। ३९ तत्पश्चिमपदत्रये—विवस्वते०।
 ४० तत्पश्चिमनैक्रृत्यकोणैकपदे—विवुधाय०। ४१ तदुत्तरपदत्रये० मित्राय०
 ४२ तदुत्तरवायव्यकोणैकपदे—राजयक्षमणे०। ४३ तत्प्राकपदत्रये—
 पृथ्वीधराय०। ४४ तत्प्राक् ईशानकोणैकपदे—आपवत्साय०। ४५ मध्ये
 नवपदेषु—ब्रह्मणे०। मण्डलाद्विः श्वेतपरिधौ—४६ ईशान्याम्—चरक्यै०।
 ४७ आप्नेयाम्—विदायै०। ४८ नैक्रृत्याम्—पूतनायै०। ४९ वायव्याम्—
 पापराक्षस्यै०। ५० मण्डलाद्विः पूर्वे—स्कन्दाय०। ५१ दक्षिणे—अर्यमणे०।
 ५२ पश्चिमे—जृम्भकाय०। ५३ उत्तरे—पिलिपिच्छाय०। मण्डलाद्विः—
 द्वितीयरक्तपरिधौ॥ ५४ पूर्वे—इन्द्राय०। ५५ आप्नेयाम्—अग्नयै०।
 ५६ दक्षिणस्याम्—यमाय०। ५७ नैक्रृत्याम्—निर्क्रितये०। ५८ पश्चिमे—
 वरुणाय०। ५९ वायव्याम्—वायवे०। ६० उत्तरे—कुवेराय०। ६१ ईशा-
 न्याम्—ईश्वराय०। ६२ पूर्वेशानयोर्मध्ये—ब्रह्मणे०। ६३ निर्क्रितिपश्चिम-
 योर्मध्ये—अनन्ताय०। ६४ पूर्वे इन्द्रादुत्तरतः—उग्रसेनाय०। ६५ दक्षिणे
 यमादुत्तरतः—दामराय०। ६६ पश्चिमे वरुणादुत्तरतः—महाकालाय०। ६७
 उत्तरे सोमादुत्तरतः—पिलिपिच्छाय०। ६८ तृतीयकृष्णपरिधौ देवतास्था-
 पनम्—पूर्वे—हेतुकाय०। ६९ आप्नेयाम्—त्रिपुरान्तकाय०। ७० दक्षिणे—
 अग्निवैतालाय०। ७१ नैक्रृत्याम्—असिवैतालाय०। ७२ पश्चिमे—
 कालाय०। ७३ वायव्याम्—करालाय०। ७४ उत्तरे—एकपादाय०।
 ७५ ईशान्याम्—भीमरूपाय०। ७६ पूर्वेशानयोर्मध्ये—खेचराय०। ७७
 निर्क्रितिपश्चिमयोर्मध्ये—तलवासिने०॥ इत्यावाह मनोजू० इति प्रतिष्ठाप्य
 “वास्तुमण्डलदेवताभ्यो नमः” इति पूजयेत् ॥

ततो मध्ये ताम्रकलशं संस्थाप्य तत्र वास्तुध्रुवमूर्त्योः अग्न्युत्तारण-
पूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मूर्त्योँ कलशोपरि संस्थाप्य “वास्तुध्रुवमूर्तिभ्यां
नमः” इति मूलमंत्रेण षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ वास्तुदेव
नमस्तेऽस्तु भूशय्याभिरत प्रभो ॥ मदगृहे धनधान्यादि समृद्धिं कुरु
सर्वदा ॥ १ ॥ ततो नाममंत्रेण पायसबालिं दद्यात् ॥ इति ॥ ततः
पूर्वोक्तक्रमेण ग्रहवेद्यां ग्रहस्थापनं पूजनं च ॥ ततः कुशकण्डिकां कुर्यात् ॥
ब्रह्मोपवेशनादि चरुस्थाल्याधिश्रयणान्तं कृत्वा ॥ ततः सप्तिनिको
यजमानो वर्धनीकलशं गृहीत्वा ग्रहाद्वाहिर्निष्कम्य द्वारदेवतानां पूजनं
कुर्यात् ॥ यथा-अक्षतान् गृहीत्वा ॥ पूर्वद्वारे-ग्रामणीपीठे पक्षीन्द्राय नमः ।
दक्षिणे-चण्डाय नमः । वामे-प्रचण्डाय नमः । ऊर्ध्वं-द्वारश्रियै नमः ।
देहल्यां द्वारपीठस्य मध्ये-वास्तुपुरुषाय नमः । दक्षिणशाखायां-गंगायै ० ।
वामशाखायां-यमुनायै ० । दक्षिणे-शंखनिधये ० । वामे-पद्मनिधये ० ।
द्वारस्य ऊर्ध्वमूर्त्यां आग्नेययां-गणपतये ० । अधः नैऋत्यां-दुग्धायै ० । अधः
वायव्यां सरस्वत्यै ० । ऊर्ध्वमूर्त्यां इशान्यां क्षेत्रपालाय ० । “द्वारश्रियाद्यावाहि-
तदेवताभ्यो नमः” इति गंधादिभिः संपूज्य तोरणपूजां कुर्यात् ॥ ततो
यजमान आचार्यं पृच्छेत् । ब्रह्मन् प्रविशामि । आचार्येण ‘प्रविशस्व’
इत्युक्ते अँ “ऋचं प्रपद्ये शिवं प्रपद्ये” इत्युक्तवा शान्तिसूक्तं पठित्वा
दक्षिणपादपुरःसरं स्वदक्षिणस्कन्धेन द्वारवामशाखां च देहलिं स्पृशन्
गृहान्तः प्रविश्य वर्जनीकलशमैशान्यां स्थापयेत् ॥ ततः पूजां कृत्वा कुशक-
ण्डिकां समाप्य होर्मं कुर्यात् ॥ इहरतिरितिषदाज्याहुतीनाम् उदपात्रे त्यागः ।
तेनोदकेन मंदिरं प्रोक्षयेत् ॥ यथा-अँ इहरतिरिहरमध्वमिद्धृतिरिहस्व-
धृतिः स्वाहा ॥ इदमग्रये नमम् ॥ १ ॥ अँ उपसूजं धरुणं मात्रे धरुणो मातर-
न्धयन् । रायस्पोषमस्मासुदीधरत्स्वाहा ॥ इदम् ० ॥ २ ॥ (अपराश्रतस्तः) ॥ अँ
वास्तोष्पते ० ॥ इदं वास्तोष्पतये नमम् ॥ ३ ॥ अँ वास्तोष्पतेप्रतरणोनऽएधिग-

यस्फानोगोभिरश्लेभिरिन्दो ॥ अजरासस्तेसख्येस्यामपितेवपुत्रान्प्रतिनो-
 जुषस्वशब्दो भवद्विपदेशं चतुष्पदे स्वाहा ॥ इदं वास्तो० ॥४॥ उँवास्तोष्पते
 शग्मयासृसदातेसक्षीमहिरण्वयागातुमत्या ॥ पाहिक्षेमऽउतयोगेवरन्नोयु-
 य पातस्वस्तिभिःसदानःस्वाहा ॥ इदं वा० ॥५॥ उँ अमीवहा वास्तोष्पते-
 विश्वारूपाण्याविशम् ॥ सखासुशेव एधिनः स्वाहा ॥ इदं वास्तो० ॥६॥
 (पुराणोक्तवास्तुमन्त्रः ॥ नमस्ते वास्तुपुरुष भूशय्याभिरत प्रभो । मद्गृहे
 धनधान्यादिसमृद्धिं कुरु सर्वदा ॥ इदं वा०) ततो मनसि उँप्रजापतये
 स्वाहेत्यादि आघारावाज्यभागौ हुत्वा प्रोक्षणीपात्रे त्यागः ॥ ततश्चरुम-
 भिधार्य स्थाकीपाकेन षडाहुतयः ॥ अग्निमिन्द्रं बृहस्पतिं विश्वांश्च देवा-
 नुपहये ॥ सरस्वतीं च वार्जीं च वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा
 (उदपात्रे संस्कृपक्षेषः) इदम् अग्नये इन्द्राय बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 सरस्वत्यै वाज्यै च नमम ॥१॥ उँसर्पदेवजनान्सर्वान्हिमवन्तृसुदर्शनम् ॥
 वस्तुश्चरुद्रानादित्यानीशानंजगदैःसहा एतान्सर्वान्प्रपद्यैऽहं वास्तुमेदत्तवा-
 जिनः स्वाहा । इदं सर्पदेवजनेभ्यः सर्वेभ्यो हिमवते सुदर्शनाय वसुभ्यो
 रुद्रेभ्यो आदित्येभ्य ईशानाय जगदेभ्यश्च नमम ॥२॥ उँपूर्वाह्निमपराह्नचौभौ
 मध्यंदिनासहा प्रदोषमर्घरात्रं च व्युष्टिदेवीं महापथाम् । एतान्सर्वान्प्रपद्यैऽहं
 वास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा । इदं पूर्वाह्नायापराह्नाय मध्यंदिनाय प्र-
 दोषायार्घरात्राय व्युष्टयै देव्यै महापथायै नमम ॥३॥ उँ कर्तारं च विक-
 र्तारं विश्वकर्मणोषधीं श्ववनस्पतीन् । एतान्स० । इदं कर्त्रे विकर्त्रे
 विश्वकर्मण ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्यश्च० ॥४॥ उँधातारं च विधातारं नि-
 धीनां च पतिःृसह । एतान्स० । इदं धात्रे विधात्रे निधीनां पतये च० ॥५॥
 उँ स्योनृशिवामिदं वास्तुदत्तं ब्रह्मप्रजापतिसर्वश्चदेवताः स्वाहा ।
 (उदपात्रे संस्कृपक्षेषः । गृहप्रोक्षणकाले अनेन जलेन प्रोक्षणम्) इदं
 ब्रह्मणे प्रजापतये सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च० ॥६॥ ततो द्रव्यत्यागं ग्रहणीमं च

कुर्यात् ॥ ततो वास्तुपीठस्थदेवतानां होमं कुर्यात् ॥ पञ्चविलवफलानां होमः ॥ ततोऽष्टोत्तरशतसंख्यया वास्तुमंत्रेण मधुघृतदधिभिरभ्यक्ताभिः औदुम्बरादियथालाभसमिद्धिश्चरुक्षणातिलाज्यद्रव्येण च होमं कुर्यात् ॥ ततो ध्रुवासि० इत्यनेन मन्त्रेण ध्रुवस्य चरुणा कुष्णतिलैराज्येन च प्रतिद्रव्यम् अष्टोत्तरशतं जुहुयात् ॥ ततः अघोरमन्त्रेणाज्येन अष्टोत्तरशतं जुहुयात् ॥ शिरुयादिवास्तुपीठदेवतानां प्रतिद्रव्यम् एकैकयाऽऽहुत्या होमः ॥ ततः स्वष्टकृतादिप्रणीताविमोकान्तं कुर्यात् ॥ ततः पूर्वादिदिक्षु संधावभिमर्शनं कुर्यात् ॥ गृहाद् बहिर्निष्क्रम्य दिशमुपतिष्ठते प्रागादिक्रमेण ॥ (मंत्रपाठः वास्तुशान्त्यादिपुस्तके द्रष्टव्यः) ॥ ततः पूर्वादिक्रमेण ध्वजापताकां रोपयेत् ॥ त्रिरात्रृत्तेन सूत्रेण रक्षेऽप्तमंत्रेण गृहं वेष्येत् ॥ दुग्धजलेन गृहस्य परितः पवमानरक्षेऽप्तमंत्रं पठन् अविच्छिन्नधारां पातयेत् ॥ प्रागकृते गृहप्रवेशं कुर्यात् । तथा आग्रेयकोणे जानुपरिमितगते खनयित्वा मृत्येटिकार्यां शैवालादिकं क्षिप्त्वा तत्र वास्तुमूर्तिं संस्थाप्य गंधादिभिश्च संपूज्य ततः पेटिकां गते शनैर्निक्षिपेत् । तस्मिन् गते शनैर्जलं मृदं च निक्षिपेत् ॥ ततो गोमयेनोपलिप्य गंधादिभिः संपूज्य पञ्चगव्येन गृहं प्रोक्षयेत् ॥ श्रेयः संपाद्य दानं च अभिषेकं विसर्जनं च कुत्वा ब्राह्मणभोजनं कारयेत् ॥ इति संक्षेपतो वास्तुशान्तिप्रयोगः ॥

॥ इति चतुर्थो विभागः ॥

॥ अथ पञ्चमो विभागः ॥

॥ श्रावणीकर्मसहितविविधमन्त्रप्रयोगात्मकः ॥

॥ ५९ ॥ अथ हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसङ्कल्पः ॥

श्रावण्यादिनैमित्तिकस्नाने प्रायश्चित्ते तीर्थस्नानादिषु च हेमाद्रिप्रोक्तं महास्नानसङ्कल्पं कुर्यात् ॥

स्वस्तिश्रीसमस्तजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणस्य रक्षाशिक्षाविचक्ष-
 णस्य प्रणतपारिजातस्य अशेषपराक्रमस्य श्रीमदनन्तवीर्यस्यादिनारा-
 यणस्य अचिन्त्यापरिमितशक्तया ध्रियमाणस्य महाजलौघमध्ये परिभ्रम-
 माणानामनेककोटिब्रह्माण्डानामेकतमेऽव्यक्तमहद्हंकारपृथिव्यमेजोवा-
 य्वाकाशाद्यावरणैरावृते अस्मिन्महति ब्रह्माण्डखण्डे आधारशक्तिश्रीम-
 दादिवाराहदंष्ट्राग्रविराजिते कूर्मानन्तवासुकितक्षककुलिककर्णोटकपद्म-
 महापद्मशंखाद्यष्टमहानागैर्धियमाणे ऐरावतपुण्डरीकवामनकुमुदांजनपुष्प-
 दन्तसर्वभौमसुप्रतीकाष्ठदिग्गजोपरिप्रतिष्ठितानामतलवितलसुतलतलात-
 लरसातलमहातलपाताललोकानामुपरिभागे भूलोकभुवर्लोकस्वर्लोकम-
 ह्यलोकजनोकोकतपोलोकसत्यलोकाख्यसम्भोकानामधोभागे चक्रवाल-
 शैलमहावलयनागमध्यवर्तिनो महाकालमहाफणिराजशेषस्य सहस्रफणा
 मणिमण्डलमण्डिते दिग्दन्तिशुण्डादण्डोद्दंडिते अमरावत्यशोकवती भोग-
 वतीसिद्धवतीगान्धर्ववतीकाञ्च्यवन्त्यलकावतीयशोवतीतिपुण्यपुरीप्रति-
 ष्ठिते लोकालोकाचलवलयिते लवणेक्षुसुरासार्पिंदधिक्षीरोदकार्णवपरिवृत्ते
 जंवूपुश्कुशक्रौञ्चशकशालमलिपुष्कराख्यसम्भूतिपयुते इन्द्रकांस्यताम्रग-
 भस्तिनागसाम्यगन्धर्वचारणभारतेतिनवखण्डमण्डिते सुवर्णगिरिकर्णि-
 कोपेतमहासरोरुहाकारपञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णभूमंडले अयोध्यामयु-
 रामायाकाशीकाञ्च्यवर्तिकाद्वारावतीतिसप्तपुरीप्रतिष्ठिते सुमेरुनिपद्धत्रि-
 कूटरजतकूटास्त्रकूटचित्रकूटहिमवद्विद्याचलानाहरिवर्षकिंपुरुषभारतवर्ष
 योथ दक्षिणे नवसहस्रयोजनविस्तीर्णे मलयाचलसश्याचलविद्याचला-
 नामुचरे स्वर्णप्रस्थचण्डप्रस्थचाँद्रसूक्तावन्तकरमणकमहारमणकपांचज-
 न्यसिंहलंकेतिनवखण्डमण्डिते गङ्गाभागीरथीगोदावरीक्षिपायमुनास-
 रस्वतीनर्मदातापीचंद्रभागाकावेरीपयोष्णिकृष्णावेण्याभीमरथीतुंगभद्रा-

ताग्रपर्णीविशालाक्षीचर्मण्वतीवेत्रवतीकौशिकीगंडकीविश्वामित्रीसरयुक-
रतोयाब्रह्मानन्दामहीत्यनेकपुण्यनदीविराजिते भरतखण्डे भारतवर्षे जंबू-
द्रीपे रामक्षेत्रे कूर्मभूमौ साम्यवति कुरुक्षेत्रादिसमभूमौ मध्यरेखायाः
पूर्वदिग्भागे श्रीशैलात्पथश्रिमदिग्भागे श्रीकृष्णावेण्याकावेरीमध्यदेशे तुङ्ग-
भद्राया उत्तरे तीरे श्रीगोदावर्या दक्षिणे तीरे आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मावतै-
कदेशे हेमकूटमातङ्गन्माल्यवत्किञ्चिकधासहितपञ्चक्रोशमध्ये चंपकारण्य-
नैमिषारण्यवदरिकारण्यकामिकारण्यदंडकारण्याबुदारण्यधर्मारण्यपद्मा-
रण्यजंबुकारण्यसमस्तपुण्यारण्यानां मध्यदेशे भास्करक्षेत्रे सकलजगत्स-
षुः परार्धद्रव्यज्ञीविनो ब्रह्मणो द्वितीये परार्थे एकपञ्चाशत्तमे वर्षे प्रथममासे
प्रथमपक्षे प्रथमदिवसे अहो द्वितीये यामि तृतीये मुहूर्ते रथन्तरादिद्वान्त्रिश-
त्कल्पानां मध्ये अष्टमे श्वेतवाराहकल्पे स्वायंभुवादिमन्वंतराणां मध्ये सप्तमे
वैवस्वतमन्वंतरे कृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञकानां चतुर्णां युगानां मध्ये वर्तमाने
अष्टाविंशतितमे कलियुगे प्रथमचरणे भारतवर्षे भारतखण्डे जस्तुद्वीपे राय-
क्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे श्रीमल्ल-
वणाव्येषु तरे तीरे श्रीशालिवाहनशाके वौद्धावतारे प्रभवादिष्ठिसंवत्स-
राणां मध्येऽस्मिन्वर्तमाने अमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकायने अमुकतौ
अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि-
स्थिते चंद्रे अमुकराशिस्थिते श्रीमूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरुौ शेषेषु
ग्रहेषु यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषणविशिष्टायां
शुभपुण्यतिथौ मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा बालययौवनवार्द्धक्याव-
स्थासु जाग्रत्स्वभसुषुप्त्यवस्थासु च वाक्पाणिपादपायूपस्थिराणरसनाच-
क्षुः स्पर्शनश्रोत्रमनोभिश्चरितानां ज्ञाताज्ञातकामाकाममहापातकोपपातका-
दिसंचितानां पापानां ब्रह्महनसुरापानस्वर्णस्तेयगुरुक्षारगमनतत्संस-

गर्वपमहापातकानां तद्वधतिरिक्तानां बुद्धिपूर्वकाणामबुद्धिपूर्वकाणां च
मनोवाक्यायकृतानामुपपातकानां स्पृष्टास्पृष्टसङ्करणमालिनीकरणापा-
त्रीकरणजातिभ्रंशकरणविहिताकरणकर्मलोपजनितानां इसविक्रयकन्या-
विक्रयहयविक्रयगोविक्रयसुतविक्रयधान्यविक्रयखरोष्टविक्रयदासीविक्र-
यपशुविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिजंतुविक्रयस्थलचरादिविक्रयस्वेचरा-
दिविक्रयसंभूतानां ब्राह्मणपितृमातृगुरुभ्रात्रादितर्जनताडनादिदोष-
कथनदेवद्विजगोसंबन्धिभूम्यपहारान्यायार्जितद्विजवित्तापहारगुरुवधा-
क्षेपसुहृदधत्त्वाविधत्तवागाधारामच्छेदनदहनकर्मविषप्रयोगाभिचारसह-
संग्रामोन्मादनासच्छास्त्राध्ययनाचिकित्साप्रायश्चित्तशकुननीतिज्योतिः-
शास्त्रप्रयोगछन्दोनिन्दाकरणऋणानपाकरणक्रूरथत्वकरणन्यायाकरण-
धरणीवित्तहरणादिवर्मकार्यविघ्नाचरणात्मोत्कर्षपरनिन्दानृतभाषणपं-
क्तिभेदव्यापाकपरिशृतानां ब्रह्महत्यासंमानानां पुष्पिणीमुख्यास्त्रा-
दनक्षालनोद्कपाननखमुखस्वादनमुखनिःसृतनीरपानांयपानकपि-
लापयःपानपञ्चयज्ञोपासनपरित्यागातिनिविद्भक्षणकूटसाक्षादीनां
सुरापानसंमानानां दंभास्त्रधारणाङ्गवैकृत्यशूद्रसेवानामिकत्वव्रह्मद्रोह-
वह्वशिष्टपुरोहितत्वदेवलकत्वाध्वसंरक्षणाश्वरत्नमनुप्यस्त्रीभूधेनुविक्षेप-
हरणकृषिकर्महयादिशिक्षाभारवाहित्वशिल्पविद्याभ्यासादीनां स्वर्णस्ते-

- १ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुरुंगनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गशापि तैः सह ॥
 २ गुरुणामध्यविक्षेपो वेदनिन्दा सुषद्वद्धः । ब्रह्महत्याममं ज्ञेयमधीतस्य विनाशनम् ॥ अनृतं
 च समुक्तेऽ राजगामि च पैश्चनम् । गुरोथालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्या ॥ ३ ब्रह्मो-
 ज्ञता वेदनिन्दा कौटसाक्षं सुहृद्ववः । गर्हितान्नाययोर्जग्निः सुरापानसमानि पट् ॥ निविद्भक्षणं
 चैदृम्यमुक्तेऽ च वचोऽनृतम् । रजस्वलमुखास्वादः सुरापानसमानि पट् ॥

यसमानानां पितृष्वस्तुष्वसु भ्रादृपत्नीमातुलानीभगिन्याचार्यतन्या-
यामानुसप्तनीसखिभार्याप्रवृत्ताशरणागतावात्रीसाध्वीवर्णोत्तमांत्यजा-
श्वगम्यागमनानां गुरुदारगमनसमानानां गजाञ्चोष्टस्वरस्वङ्गम-
हिष्पशरभसारमेयशार्दूलसिंहभल्लूकसूकरवृक्षुकहरिणवानरचतुष्टयजंबू-
काविमेषमृगादिप्राणिवधानां संकरीकरणसमानानां मयूरचापभारद्वाज-
शुकचक्रवाकमीनादिक्रौश्वकवज्ञाहंसगृहगोधिकावधानामधैर्यादिमलि-
नीकरणानाम् ॥ निन्दितेभ्योधनादानशूद्धसेवानुतभाषणादिजिह्वैथुना-
दिकोपात्यंतविषयासक्तकृतघ्नतादीनामपात्रीकरणानाम् ॥ अयोनिपशु-
योनिरेतोत्सर्जनयतिगोब्राह्मणवृत्तिच्छेदनपूर्मैथुनशास्त्रनिदागोसंचितवृ-
णसंचयाग्निप्रदानानां जातिभ्रंशकरणानाम् ॥ मुख्यनासारंप्रकरणार्हा-
सनप्रदानविनिमयवृद्धुपजीवनविषमवाक्षादण्डपाञ्चसंश्वहणक्रीडा-
नाव्यतत्कालदन्तघावनाभ्यंगमैथुनक्षीरनिस्वापादीनां वेश्यागमनशूद्धी-
दासीगमनविघवागमनकन्यागमनपितृव्यपत्नीगमनरजस्वलागमनस्व-
गोत्रागमनतिर्यग्योनिगमनप्रातिलोमजागमनसाधारणस्त्रीगमनानुत्तुभा-
र्याभिगमनसुतवधुगमनानाम् ॥ एकादश्यनशूद्धान्नगणाणिकान्नगणान्नभि-
न्नकास्यभोजनादितालवृक्षफलभक्षणपलाण्डुभक्षणताम्बूलादिचर्वणा-
नाम् ॥ अहःखट्टारोहणचित्रवस्त्रालङ्कागरस्वमेन्द्रियनिपातितानाम् ॥

१ निक्षेपस्त्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्ञमणीना च हक्षमस्तेयसमं सृतम् ॥
अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूवेतुदरणं तथा । निक्षेपस्य च सर्वे हि स्वर्णस्तेयसंमितम् ॥ २ याज्ञवल्क्यः-
सखिभार्याक्रमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजाम् च । स्वगोत्रासु सुतस्त्रीसु गुरुतत्पस्मै स्मृतम् । पितुः
स्वसारं मातुष्व मातुलानी स्तुषामपि । मातुः सप्तलीं भगिनीमाचार्यतनया तथा । आचार्यपत्नीं
स्वसुतीं गच्छस्तु गुरुतत्पगः ॥ ३ मतुः-खराश्वोष्टस्मृगेभानामजाविकवधस्तथा । सकरीकरणं
द्वैयं मीनादिमहिषस्य च ॥ ४ कृमिकीटवयोदृत्या मयानुगतभोजनम् । फलैधःकुञ्जमस्ते-
यमधैर्यं च मलावहम् ॥ ५ मतुः-निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्धसेवनम् । धापात्रीकरणं
द्वैयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ ६ ब्राह्मणस्य रुजः छत्वा प्रातिरप्नेयमद्ययोः । जैहृम्यं च मैधुनं
पुंसि जातिभ्रंशकरं सृतम् ॥

र्गरूपमहापातकानां तद्वथतिरिक्तानां बुद्धिपूर्वकाणामवुद्धिपूर्वकाणां च
यनोवाक्षायकृतानामुपपातकानां स्पृष्टास्पृष्टसङ्करीकरणमालिनीकरणापा-
त्रीकरणजातिभ्रंशकरणविहिताकरणकर्मलोपजानितानां रसविक्रयकन्या-
विक्रयहयविक्रयगोविक्रयसुतविक्रयधान्यविक्रयखरोष्टविक्रयदासीविक्र-
यपशुविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिजंतुविक्रयस्थलचरादिविक्रयस्वेचरा-
दिविक्रयसंभूतानां ब्राह्मणपितृमातृगुरुत्रात्रादितर्जनताहनादिदोष-
कथनेदेवद्विजगोसंबन्धिभूम्यपहारान्यायां जितद्विजविच्चापहारगुरुवधा-
क्षेपसुहृद्वधस्त्रीविधतदागाधारामच्छेदनदहनकर्मविषप्रयोगाभिचारसह-
संग्रामोन्मादनासच्छास्त्राध्ययनचिकित्साशायाश्रित्तशकुननीतिज्योतिः-
शास्त्रप्रयोगच्छन्दोनिन्दाकरणक्रणानपाकरणकर्यत्वकरणन्यायाकरण-
धरणीविच्चहरणादिधर्मकार्यविद्वाचरणात्मोत्कर्षपरनिन्दानृतभाषणर्प-
क्तिभेदवृथापाकपरिशृतानां ब्रह्महत्यासंमानानां पुण्यामुखास्वा-
दनक्षालनोदकपाननखमुखस्वादनमुखनिःसुरुनीरपानपेयपानकपि-
लापयःपानपञ्चयज्ञोपासनपरित्यागातिनिषिद्धभक्षणकूटसाक्षादीनां
सुरापानसंमानानां दंभास्त्रधारणाङ्गवैकृत्यशूद्रसेवानाश्रिकत्वव्रह्मद्रोह-
व्रह्मशिष्टपुरोहितत्वदेवलकत्वाद्वसंरक्षणाश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूषेनुविक्षेप-
हरणकृषिकर्महयादिशिक्षाभास्वाहित्वशिल्पविद्याभ्यासादीनां स्वर्णस्ते-

१ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वेगानागमः । महानिति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥

२ गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिंदा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य विनाशनम् ॥ अनृतं च समुक्तयेऽरजगामि च पैश्चनम् । गुरोक्षालीकिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्या ॥ ३ ब्रह्मो-
ज्ञता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सहृद्वधः । गर्हितात्राद्ययोर्जग्निः सुरापानसमानि पट् ॥ निषिद्धभक्षणं
जैदूम्यमुक्तवै च वचोऽनृतम् । रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि पट् ॥

यसमानानां पितृष्वस्यमातुष्वस्य भ्रातृपत्नीमातुलानीभगिन्याचार्यतन्-
यामातुसप्तनीसखिभार्याप्रवृत्ताशरणागताधात्रसिद्धीवर्णोत्तमांत्यजा-
द्यगम्यागमनानां गुरुदारगमनसमानानां गजान्वोष्ट्रखरस्वद्भ-
हिषशरभसारमेयशार्दूलसिंहभलूकसूकरवृक्षुकहरिणवानरचतुष्टयजंबू-
काविमेषमृगादिप्राणिवधानां संकरीकरणंसमानानां मयूरचाषमारद्वाज-
शुकचक्रवाक्मीनादिक्रौञ्चवक्षशशंसगृहगोधिकावधानामधैर्यादिपलि-
नीकरणानाम् ॥ निन्दितेभ्योधनादानशूद्रसेवावृतभाषणादिजिह्वामैथुना-
दिकोपात्यंतविषयासक्तकृतधतादीनामपात्रीकरणानाम् । अयोनिपशु-
योनिरेतोत्सर्जनयतिगोत्राद्वाष्टुत्तिच्छेदनपुंमेथुनश्चास्त्रिनिदागोसंचितदृ-
णसंचयाग्निप्रदानानां जातिभ्रंशकरणानाम् । मुखनालारंप्रकरणाद्वी-
सनप्रदानविनिमयवृद्धधुपजीवनविषयमवाक्शादण्डपाश्चसंध्यणकीडा-
नाव्यतत्कालदन्तधावनाभ्यंगमैथुनक्षीरनिस्वापादीनां वेश्यागमनशूद्री-
दासीगमनविधवागमनकन्यागमनपितृव्यपत्नीगमनरजस्वलागमनस्व-
गोत्रागमनतिर्यग्योनिगमनप्रतिलोपजागमनसाधारणस्त्रीगमनानुत्तुभा-
र्याभिगमनसुतवधुगमनानाम् ॥ एकादश्यज्ञशूद्रान्नगणाणिकान्नगणान्नभि-
न्नकांस्यभोजनादितालवृक्षफलभक्षणपलाण्डुभक्षणताम्बूलादिचर्वणा-
नाम् ॥ अहःखट्टरोहणचित्रवस्त्रालङ्कारस्वभेन्द्रियनिपासितानाम् ॥

१ निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिक्षमणीनां च स्वमस्तेयसमं स्मृतम् ॥
अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूवेनुहरणं तथा । निक्षेपस्य च सर्वे हि सुवर्णस्तेयसंमितम् ॥ २ याजवत्क्यः-
सखिभार्याक्रमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजामु च । स्वगोत्रासु सुतस्त्रीसु गुहतत्क्षसमं स्मृतम् । पितुः
स्वसारं मातुष्व मातुलानीं स्तुषामपि । मातुः सपलीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा । आचार्यपलीं
स्वसुतां गच्छस्तु गुहतत्पगः ॥ ३ मनुः—खराश्वोष्ट्रमूर्गेभानामजविकवधस्तथा । सकरीकरणं
झेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥ ४ कृमिकीटवयोदत्या मद्यानुगतभोजनम् । फलैषःकुम्भमस्ते-
यमधैर्यं च मलावहम् ॥ ५ मनुः—निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् । अपात्रीकरण
झेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ ६ ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा ग्रातिरघ्रेयमययोः । जैहृम्यं च मैथुनं
पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥

संधानादिनाष्टभीचतुर्दशीदिवाभोजनभानुवारे पर्वरात्रिभोजनादिगृहि-
 ण्यागर्भिण्यागमनमनोरथक्षारव्रात्यान्नपतितप्रेरितान्नतुरुष्कान्नोच्छष्टा-
 श्वकारागृहनिवासभोजनतुरुष्कमध्येनिवासतुरुष्कस्पृष्टद्रव्योपभोगतुरु-
 ष्कस्पर्शतुरुष्कदेशनिवासादीनाम्॥ कुग्रामवासवाङ्गनिष्टुरदुर्गृहदुर्भाण्डदु
 भोजनापकपाकयत्नकटकान्ननखनिकृंतननदीलंघनसमुद्रस्तानव्रात्यण-
 वृत्तिच्छेदनाभक्ष्यभक्षणानिमित्तभार्याविसर्जनव्रात्यणदेवद्विजभेदमित्रभे-
 दस्त्रीषुरुपभेदस्थूलसूक्ष्मजीवहिंसनक्रूरकर्मनृतलुब्धकपिशुनचौरपाखंड-
 नारीलंपटचांडालशवास्थिस्पर्शगृंजनभक्षणलशुनभक्षणमसूरान्नभक्षण-
 मार्जारोच्छष्टभोजनपतितपङ्किभोजनपतितसंभाषणादीनाम्॥ वालस्तेय-
 क्रणापाकरणानाहिताग्रितापक्रयपरिवेदभृतकाध्ययनादानभृत्याध्यापन
 परदारपरवित्तवात्सल्यस्त्रीशूद्रक्षत्रविट्वंधुनिंदार्थोपजीवननास्तिक्यव्रत-
 लोपकुण्ठपशुस्वाध्यायत्यागस्तेयायाज्ययाजनापितृमातृसुतत्यागतडागा-
 रामविक्रयकन्यासंदूषणपरनिंदकयाजनतत्कन्याप्रदानकौटिल्यव्रतलोप-
 नस्वार्थक्रियारंभपरस्त्रीनिषेवणस्वाध्यायाग्रिसुतत्यागवांधवत्यागेन्धना-
 र्थद्रुमच्छेदनस्त्रीहिंसौषधिजीवनहिंस्त्रमंत्रविधानव्यसनात्मविक्रयशूद्रप्रे-
 ष्यहीनयोनिनिषेवणानाम्॥ भ्रमवासपरान्नपुष्टत्वासच्छास्त्राधिगतप्राका-
 राधिकारित्वभार्याविक्रयाद्यपपातकानाम्। तथैकादशाहादिश्राद्वाभोज-
 नहस्तदत्तशूद्रदत्तघृतादिभोजनापोशनराहितभोजनयज्ञोपवीतराहितान्नभो-
 जनपरान्नभोजनरेतोमूत्रादिभक्षणमूलोष्टभक्षणवैश्वदेवरहितादिदूषिता-
 न्नभोजनशूद्रादिम्लेच्छान्नभोजनपुंसवनसीमंतोन्नयनादिभोजनजातक-
 मादिभोजननीलवस्त्रपरिधानभोजनोच्छष्टभोजनकुत्सितपंक्तिभोजन-
 चाण्डालकूपभांडोदकपानचांडालस्पृष्टजलक्षीरादिपानद्विजद्रव्यापहरण-
 श्राद्धदिनेगमनदिवामैथुनोन्मादकद्रव्यभक्षणसूर्योदयास्तशयनपतितादि-

दुष्टप्रतिग्रहप्रायश्चित्तद्रव्यप्रतिग्रहस्वनिषिद्धवृत्तिधनार्जनमिथ्याव्राह्मण—
क्रोधोत्पादनबलात्कामेतम्लेच्छादिसंसर्गम्लेच्छभाषणपरस्परानुरक्तद्वे-
षोत्पादनेन्द्रधनुःप्रदर्शनश्राद्धनिमंत्रितब्राह्मणानाहानदेवागारकुतेष्टशि-
लादिहरणव्रतमङ्गरवरोष्टादियानशिवनिर्माल्यस्पर्शशिवद्रव्योपजीवन—
विष्णुद्रव्योपजीवनोपाधिकत्रैवर्णिकदेवार्चनद्रेष्याभिचारणकूटमंत्रकूटहो—
मकरणपूज्यापूजनापूज्यपूजनपरद्रव्तिहरणशरणागतपरित्राणाकरणकृ—
तोपकारविस्मरणविविधकपटविद्योपजीवनपरविवाहान्तरायकरणदेवर्णि-
द्विजनिन्दाकरणपरमसन्मानदूरीकरणगुणयुक्तस्यापमानकरणाकाळ—
भोजनादेशभोजनसार्वकालिकपरद्रेष्याभिनिवेशपरमार्थाचिन्तनयजन-
याजनहोमदानान्तरायकरणादिसर्वपापानांविनाशार्थश्रीपरमेश्वरप्रतियर्थ
देवब्राह्मणसवितृमूर्यनारायणसन्निधौ अमुकतीर्थे स्नानगहं करिष्ये ॥

॥ इति हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसङ्कल्पः ॥

॥ ६० ॥ अथ दशविधस्नानानि ॥

तीर्थस्नाने तथा प्रायश्चित्तादिषु केचन दशविधस्नानानि कुर्वन्ति
यथा—१ भस्मस्नानम्—ॐनमस्तेरुद्गम्भयवैउतोतउष्वेनम्+ ॥ ब्राहु-
व्यामुततेनम्+॥१६॥ यथाऽग्निर्दहते भस्म तृणकाष्टादिसञ्चयम्। तथा
मे दक्षतां पापं कुरु भस्म शुचे शुचिम् ॥१॥—२ अथ मृत्तिकास्नानम्—
ॐदुदंविष्णुविविचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपाण्डुसुरेस्वाहा-
॥१५॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे। शिरसा धारयि-
ष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे ॥ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतवाहुना ।
मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मपूताऽसि
काश्यपेनाभिवन्दिता । मृत्तिके देहि मे पुष्टि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्

॥ २ ॥ ३ अथ गोमयस्तानम्—ॐानेस्तोकेतनेये मानुऽआयुषिमानो-
गोषुमानोऽअश्वेषुरीरिष्ट ॥ मानोविदान्त्रुद्रभामिनोविधीर्विष्मन्तुं स-
दुमित्त्वाहवामहे ॥ १६ ॥ गोमये वसते लक्ष्मीः पवित्रा सर्वमङ्गला ।
स्तानार्थं संस्कृता देवी पापं मे हर गोमय ॥ अग्रपश्चं चरन्तीनामोप-
धीनां वने वने । तासामृषभपत्नीना पवित्रं कायशोधनम् ॥ यन्मे
रोगं च शोकं च तन्मे दहतु गोमय ॥ ३ ॥ ४ अथ पञ्चगव्यस्तानम्—ॐ-
इस्त्वारीष्टपुरुषसहस्राक्ष?सुहस्रपात् ॥ सभूमिद्द्वितं स्पृत्वात्यतिष्ठृद्व-
शाङ्गलम् ॥ १७ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः समन्वितम् । सर्वपा-
पविशुद्धयर्थं पञ्चगव्यं पुनातु माम् ॥ ४ ॥ ५ अथ गोरजःस्तानम्—ॐआ-
यङ्गै?पृश्निरक्तमीदसंद्व्यातरम्पुर ॥ पितरञ्चप्ययन्त्स्वरः ॥ १८ ॥
गवां खुरेण निर्झूतं यद्रेणु गगने गतम् । शिरसा तेन संलेपे महापा-
तकनाशनम् ॥ ५ ॥ ६ अथ धान्यस्तानम्—ॐधान्यमसिधिनुहिदेवा-
न्प्राणायत्त्वोदानायत्वाव्यानायत्त्वा ॥ दुर्ग्धामनुप्रसितिमायुषेधान्तुवोवं+
सविताहिरण्णयपाणि तु प्रतिगृहभ्यात्वच्छ्रद्धेणपाणिनाचक्षुषेत्वामहीना-
मयौसि ॥ १९ ॥ धान्यौषधी यनुष्याणां जीवनं परमं स्मृतम् ।
तेन स्वानेन देवेश मम पापं व्यपोहतु ॥ ६ ॥ ७ अथ फलस्नानम्—ॐवा-
फुलिनीर्धा?अंफलाऽपुष्प्यायाइच्छुपच्छिपणींट ॥ बृहस्पतिप्रसूता-
स्तानोमुश्चन्त्वर्थैस्तु ॥ १२ ॥ वनस्पतिरसो दिव्यः फलपुष्पवृतः
सदा । तेन स्नानेन मे देव फलं लब्धमनंतकम् ॥ ७ ॥ ८ अथ सर्वौष-
धीस्तानम्—ॐओषधयु?समंवदन्तु सोमेन सहराजा ॥ यस्मैक्षणोतिव्रा-
क्षणस्तुराजन्त्रपारयामसि ॥ १३ ॥ औषध्यः सर्ववृक्षाणां तृणगुल्मल-
तास्तु याः । द्रुवासर्षपसंयुक्ताः सर्वौषध्यः पुनन्तु माम् ॥ ८ ॥ ९ अथ
कुशोदकस्तानम्—ॐद्रुवस्यत्वासवितु?प्यसुवेशिवनोवर्बाहुभ्यामपुष्णो-

इस्तावभ्याम् ॥ १० ॥ कुशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः
कुशाग्रे शङ्करो देवस्तेन नश्यतु पातकम् ॥ ११ ॥ १० अथ हिरण्यस्तान-
म्—अँआकृष्णोनुरज्ञसावृत्तमानोनिवेशयंशुसृतम्भत्यंश्च ॥ हिरुण्यये-
नसवितारथ्यनादेवोषातिष्ठुवनानिपश्यन् ॥ १२ ॥ ११ हिरण्यगर्भगर्भस्थं
हेमवीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
॥ इति दशाविधस्तानानि ॥

॥ ६१ ॥ अथ श्रावणीप्रयोगः ॥

श्रावणस्य पूर्णिमादिकाले प्रातः स्तानसन्ध्यादि नित्यकर्म विधाय
गुरुः शिष्यगणैः सह ग्रामाद्वाहिः प्रान्त्यामुदीच्यां वा नचांदि रस्यं

१ पारस्करगृह्यसूत्रे—पौषस्य रोहिण्या मध्यमायां वाष्टकायामध्यायानुत्सर्जेयुरुदकान्तं
गत्वाऽप्तिर्देवाऽठन्दाईसि वेदानुषीन्पुराणाचार्यान् गन्धर्वानितराचार्यान् संवत्सरञ्च सावयं
पितृनाचार्यान् स्वाक्षरं तप्येयुः सावित्रीं चतुर्खण्डुत्य विरता. स्मः इति प्रब्रूयुः क्षणं प्रवचनं च
पूर्ववद् । तत्रैव—अर्धषष्ठान्मासानधीत्योत्सृजेयुर्धसस्मासान्वाऽथ मामृतं जपत्युभाक्तैयुवा यो नो
धर्मः परापतत् । परिस्थ्यानि धर्मिणो विस्थ्यानि विस्थ्यामह इति त्रिरात्र्त्रिष्ठोपविश्रतिष्ठेरन् ।
'तथा च' अथातोऽध्यायोपाकौशीनो प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्या पौर्णिमास्या^५ श्रवणस्य
पञ्चम्या^५ हस्तेन वाज्यभागाविष्टाज्याहुतीर्जुहोति इति ॥ याज्ञवल्क्यः—अधीतवेदोपाकर्म श्रावण्या
श्रवणेन च । हस्तेनौषध्यभावे वा पञ्चम्या श्रावणस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि-
वा । जलान्ते छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं वहिः ॥ त्र्यहं प्रेतेष्वनन्ध्यायः शिष्यर्त्विंगुरुवन्ध्युषु । उपा-
कर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये मृते ॥ रेणुकादीक्षितः—पौषमासस्य रोहिण्या कृष्णाष्टम्याम-
थापि वा । उदकान्तं समासाद्य वेदस्योत्सर्जनं वहिः ॥ मनु—पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्विहितसर्जनं
द्विजः । माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाङ्के प्रथमेऽहनि ॥ कात्यायनः—उत्सर्गश्च तदा तिष्ये कुर्या-
त्प्रोष्टपदेऽथवा ॥ खादिरगृह्ये—पुष्ये तूर्सर्जनं कुर्यादुपाकर्म दिनेऽथवा ॥ स्मृतिमहार्णवे—सद्कान्ति-
निर्ग्रहण वापि पौर्णिमास्यां यदा भवेत् । उपाकृतिस्तु पञ्चम्या कार्या वाजसनेयिभिः ॥ वाचस्पति—
नित्ये नैमित्तिके जाप्ये हीमे यहकियासु च । उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रहोषो न विद्यते ॥ 'कर्ज्य-
काल'-—रेणुकदीक्षितकारिकायाम्—सद्कान्तौ प्रहोषे चैव सूतके मृतकेऽपि वा । गणस्तानं
न कुर्वत नारदस्य वचो यथा । (गणस्तानशब्देनोत्सर्गाल्यं कर्म ।) २ गर्गः—उपाकर्मणि
चोत्सर्गे प्रेतस्ताने तथैव च । चन्द्रसूर्यप्रहोषे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥

जलाशयं गत्वा तत्त्वे शुभ्रां यथादेशसम्भवां वा पूर्दमाद्रैं गोपय
 भस्म कुशान् तिलाक्षतान् सुरभीणि पुष्पाणि द्रुवाङ्करापापार्गयज्ञोपवी-
 तादिसर्वां आवणीसामग्रीं सम्पाद्य ऋषिस्थापनार्थं पीठं श्वेतवस्त्रादिकं च
 पूजनार्थं गन्धपुष्पादिपूजासम्भारं च सम्पाद्य मृष्टेपनपूर्वकं प्रक्षाक्षित-
 हस्तपादः प्राञ्छुख उदञ्चुखो वा सपवित्रकरो गुरुः कृतपच्छौचादि-
 युक्तैः शिष्यैः सहाचम्य ग्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य सर्वैः सह
 सङ्कल्पं कुर्यात् ॥ यथा—सङ्कल्पः-अधीतानामध्येष्यमाणानां चाध्याया-
 नां स्थापनविच्छेदकोशघोषणादन्तविहृतिरुद्वृत्तद्रुतोच्चारितवर्णानां पूर्वस-
 वर्णानां गलोपलम्बितविवृतोच्चारितवर्णानां पूर्वसवर्णानां श्लिष्टास्पृष्टवर्ण-
 विघट्नादिभिः पठितानां श्रुतीनां यद्यातयामत्वं तत्परिहारार्थम् अष्टुत्रिश-
 दनध्यायाध्ययने रथ्यासञ्चरतः शूद्रस्य शृण्वतोऽध्ययने म्लेच्छान्त्यजा-
 देः शृण्वतोऽध्ययने अशुचिदेशोऽध्ययने आत्मनोऽशुचित्वेऽध्ययने अक्षर-
 स्वरानुस्वारपदच्छेदकण्ठिकाव्यञ्जनहस्वदीर्घपुतकण्ठतालुमूर्द्धन्योष्ठथद-
 न्त्यनासिकानुनासिकारफजिक्षामूलीयोपध्यानीयोदात्तानुदात्तस्वरिता-
 दीनां व्यत्ययेनोच्चारे माधुर्याक्षरव्यक्तिहीनत्वाध्यनेकप्रत्यवायपरिहारपू-
 र्वकं सर्वस्य वेदस्य सर्वीर्यत्वसम्पादनद्वारा यथावत्फलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमे
 श्वरप्रीत्यर्थं सशिष्योऽहं शुक्लयजुवेदोत्सर्गोपाकरणं करिष्ये (अत्रावसरे
 हेमाद्रिपोक्तस्त्रानसंकल्पः कर्तव्यश्वेत् (२५९) पत्रे द्रष्टव्यः) इति सङ्कल्पय
 गुरुः शिष्यैः सह ‘उभाकवी’ त्युच्चैः पठेत् ॥ तद्यथा “-उँडभा कवी युवायो न
 धर्मः परापतत् । परिसख्यानि धर्मिणो विसख्यानि विसृजामहे ॥ ” इति
 मन्त्रं पठित्वा यथाक्रमेण सर्वे गुरोरभिवादनं कुर्यात् । (पुनश्च देशकालौ
 स्मृत्वा सङ्कल्पयेद्यथा) ‘सङ्कल्पः’—अध्यायोत्सर्गकर्मनिमित्तं गण-
 स्त्रानमहं करिष्ये ॥ पुनश्च इष्टत्वादिखंब्रह्मान्तेषु याः क्रियास्तत्र

विवस्वान् ऋषिः सर्वाणि यजूऽप्तिषि सर्वाणि छन्दाऽप्सि प्रजापति-
किञ्जोक्ता देवताः स्तानादिसर्वकर्मसु विनियोगः । इत्युक्त्वा 'स्ताना-
नुज्ञा' प्रार्थयेत् । यथा—नमोऽस्तु देवदेवाय शितिकण्ठाय वेघसे ।
खदाय चापहस्ताय दण्डिने चक्रिणे नमः ॥ सरस्वती च गायत्री
वेदमाता गरीयसी । सन्निधात्री भव त्वं च सर्वपापप्रणाशिनी ॥ यद्वा-
सागरनिर्घोष दण्डहस्तासुरान्तक ॥ जगत्स्नष्टर्जगन्मित्र नमामि त्वां सुरा-
न्तक ॥ तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तुभ्य-
मनुज्ञां दातुमहसि ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्वन्दितदिव्य-
रूपम् । भुक्तिं च मुक्तिं च ददासि नित्यं भावानुसारेण सदा नरा-
णाम् ॥ उच्चिष्ठन्तु महाभूता ये भूता भूमिवासिनः ॥ भूतानामवरोधेन
स्तानकर्म समारभे ॥ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता तीर्थदूषकाः । ये भूता विन्न-
कर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया । पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।
आगच्छन्तु पवित्राणि स्तानकाले सदा मम ॥ त्वं राजा सर्वतीर्थानां

१ नद्यादौ नित्यस्तानम्—स्तानकर्ता धटिकाद्वयावशिष्टाया रात्र्यां मृदम् आर्द्ध गोमयं कुशान्ति-
लान्सुरभीणि पुष्पाणि भस्म चादाय नद्यादितीर्थते गत्वा आनीतसम्मारान् पृथक्सस्थाप्य
हस्ती पादौ च प्रक्षाल्य कुशपवित्रं धारयेत् ॥ ॐ पवित्रेस्त्थो० अनेन मन्त्रेण कुशपवित्रं
धृत्वा पथात् बद्धत्रिकच्छेशिखः यज्ञोपवीती जानूर्ध्वजले तिष्ठन् अन्यथा तूपविश्याचमनं कुर्यात् ॥
तत्प्रकारः—बाहू जान्वन्तर कृत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठिकेन दक्षिणहस्तेन फेनवुद्धुदवर्जे स्वच्छं माष-
मज्जनपरिमितं जलमादायाङ्गुष्ठमूलस्थवाह्नेण तीर्थेन शब्दमकुर्वन् त्रिः पिवेत् । पथात् प्रवाहाभि-
मुखो वा सूर्याभिमुखः सङ्कल्पं कुर्यात्—अद्यपूर्वोचारित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुष्पतियौ
ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा कायिकवाचिकमान-
सिकसांसर्गिकज्ञाताज्ञातस्पर्शस्पर्शभुक्ताभुक्तापीतापीतादिसकलपातकनिरासपूर्वकमासनभोजनशय-
नगमनादिष्ववृत्तभाषणादिदोषनिरासद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमुक्तीर्थे प्रात खानमहं करिष्ये ॥
इति सङ्कल्प्य उत्तरोक्तकल्पेण स्तानानुज्ञामारभ्य स्तानाङ्गतर्पणपर्यन्तं नद्यादौ नित्यस्तानं कुर्यात् ॥
२ (इमं मन्त्रं समुच्चार्यं तीर्थस्तानं समाचरेत् । अन्यथा तत्कलस्थार्थं तीर्थेषो हरति भ्रुवम्)

त्वमेव जगतः पिता । याचितं देहि मे तीर्थं तीर्थराज नमोऽस्तु ते ॥
 अपामधिपतिस्त्वं च तीर्थेषु वसतिस्तव । वरुणाय नमस्तुभ्यं स्नानानुज्ञा
 प्रयच्छ मे ॥ अधिष्ठात्र्यश्च तीर्थानां तीर्थेषु विचरन्ति याः । देवतास्ताः
 प्रयच्छन्तु स्नानाज्ञां मम सर्वदा ॥ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि
 सरस्वति । कावेरि नर्मदे सिन्धो जलेऽस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ इति
 संप्रार्थ्य अधोलिखितमन्त्रेण न्युव्जाञ्जलिहस्तेन तीर्थाभिमन्त्रणं कुर्यात् ।
 ॐ उरुद्धिराजाव्वरुणश्चकारसूर्यायुपथामद्वैत्रवाऽर्द्धं ॥ अपदेपादा-
 पतिधातवेकरुतापं बक्ताहृदयाविधञ्चित् ॥ नमोऽरुणायाभिष्ठुतुवरुण-
 स्युपाश्च ॥ २३ ॥ इत्यभिमन्त्र्य पश्चाज्जलावर्तमम्—ॐ षेतेशतंवरुणये-
 सहस्रंयज्ञियाः पाशाविततामहान्तः तेभिन्नोऽश्वसवितोत्विष्णुर्ध्वेष्वेष्व-
 न्तुमरुतः स्वकाः । (पारस्करगृह्यसू०) । इतिमन्त्रेण जलं दक्षिणहस्ता-
 ङ्गुलिभिर्दक्षिणावतं त्रिवारं भ्रामयेत् ॥ पूर्णज्ञलिनाऽपां ग्रहणम् ॥ अँ सु-
 मित्रियानुऽआपुऽओषधयत्सन्तु ॥ २४ ॥ इतिमन्त्रेण जलाञ्जलिं गृहीत्वा
 अँ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तुस्तोसम्मान्दोषिष्वश्चवयन्द्रिष्मणः ॥ २५ ॥ इति म-
 न्त्रेण ज्ञलिस्थमुदकं स्वशत्रून्मनसा विचिन्त्य तन्नाशार्थं स्ववामभागे
 तीर्थतटे क्षिपेत् ॥ द्वेष्टुरभावे कामादीन्समृत्वाऽञ्जलिं प्रक्षिपेत् ॥ मृत्तिका-
 मादाय तस्यास्त्रिभागानकृत्वा प्रथमभागं वामहस्तेन गृहीत्वा तेन नाभेरधः
 कठिप्रदेशमनुलेपयेत् ॥ हस्तं प्रक्षाल्य पुनस्तेनैव हस्तेन द्वितीयभागेन वस्तिम्
 ऊरु जड्जे चरणौ करौ च प्रत्येकं तूष्णीं त्रिस्त्रिरनुलिप्य पुनर्हस्तं प्रक्षाल्या-
 चम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ ततस्तु तीयभागमादाय-इदं विष्णुर्ध्वं ॥ २५ ॥
 इतिमन्त्रेण तृतीयभागेन दक्षिणहस्तेन ललाटादिनाभिपर्यन्तानिगात्राण्युप
 लिप्य हस्तं प्रक्षाल्याचम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते
 विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ मृत्तिके हर
 मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मपूतासि काश्यपेनाभिवन्दिता ।

त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम् ॥ इति संपार्थ्य नाभिपात्रं तीर्थ-
जलं प्रविश्य सूर्याभिमुखः स्थित्वा स्नायात्-अँआपौऽस्माक्षमातरं+
शुन्धयन्तु घृतेन नोघृतप्त्वं+पुनन्तु ॥ विश्वद्विहित्प्रभवहन्तिदेवी ॥ ३ ॥
इतिपन्त्रेण निमज्य पुनः-अँआदिदावभ्युद्शुचिरपूतऽपामि ॥ ३ ॥ इति-
मंत्रेण द्वितीयवारं निमज्य पूनस्तूष्णीं निमज्योन्मज्याचापेता ततो गोमय-
मादाय तस्य त्रिभागान्कुत्वा प्रथमभागं वामहस्तेन गृहीत्वा तेन नाभेरधः
कटिप्रदेशमनुक्लेपयेत् । हस्तं प्रक्षालय पुनस्तेनैव हस्तेन द्वितीयभागेन बास्ति
उरु जह्वे चरणौ करौ च प्रत्येकं तूष्णीं त्रिलिङ्गं पुनर्हस्तं प्रक्षा-
लयाचम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ पुनस्तृतीयभागमादाय ॥ अग्रमग्रं
चरन्तीनामोषधीनां वनेवने । तासां वृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् ॥
तन्मे रोगांश्च शोकांश्च पापं मे हर गोमय ॥ इति मंत्रेण गोमयमभिमंत्र्य ॥
अँमानस्तोकेतनये० ॥ इतिमंत्रेण तृतीयभागेन दक्षिणहस्तेन लळाटा-
दिनाभिपर्यन्तानि गात्राण्युपालिप्य क्षालयेत् ॥ ततो हस्ते भस्मादाय ॥
अँअग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थल-
मिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वऽहवा इदं भस्म मन एतानि चक्षु॒षि
भस्मानि ॥ इतिमंत्रेण भस्माभिमंत्र्य ॥ अँप्रसद्व्यभस्मनायोनिमप-
॒ष्वपृथिवीमग्ने ॥ सृष्टमुज्जयमातृभिष्टुज्जयोतिष्माक्षुनरासदृ ॥ ३२ ॥
इतिमंत्रेण लळाटाद्यज्ञेषु भेस्मलेपनं कुर्यात् ॥ ततो वक्ष्यमाणैष्टभि-
मंत्रैः प्रतिमंत्रं कुम्भैमुद्रया दक्षिणचुलुकेन वा शिरोऽभिषिञ्चेत् ॥
अँदुमम्भैवरुणश्शुधीहवंमद्याचमृदय ॥ त्वामंवस्युराचके ॥ ३३ ॥ तत्वा-
यामि० ॥ ३३ ॥ त्वन्नोऽग्नेवरुणस्यचिवद्वान्देवस्यहेडोऽवयासिसी-

१ इदं भस्मानुक्लेपनं क्षेपकं कात्यायनश्चरिशिष्टसूत्रे नोक्तम् ॥ २ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे क्षिप्त्वा
हस्तद्वयेन तु । सावकाशामेकमुष्टि कुर्यात्सा कुम्भमुद्रिका ॥

ध्वाहृ॥ यजिष्ठो विद्वत्महृशो शुचानो विश्वाद्वेषा ॥ सिष्प्रमुग्ध्यस्म-
 त् ॥ ३॥ सत्त्वन्नोऽअग्नेवमोर्खेति निदिष्ठोऽस्याऽउपसोव्युष्टै ॥
 अवंयक्ष्व नो वरुणद्वरराणो वृत्ती हिमृदीकद्विसुहवौनऽएधि ॥ ४॥ मौपोमौ-
 खधी हिंसीर्द्धम्लोधाम्लोराजस्ततो वरुणनो मुञ्च ॥ यदुहुरुग्ध्याऽइ-
 तिवरुणे तिशपां महुततो वरुणनो मुञ्च ॥ ५॥ उदुत्तमं वरुणपाशमुस्म-
 दवाध्यमं विमद्ध्यमं ॥ श्रथाय ॥ अथो हुयमां देत्यव्रतेतवानागसुऽअ-
 दितये स्याप ॥ ६॥ मुञ्चन्तु माशपृथ्यादयो वरुण्णादुत ॥ अथो यमस्य-
 पद्मीऽग्नस्वैस्मादेव किलिवात् ॥ ७॥ अवभूयनिचुम्पुणनिचेरुरसि-
 निचुम्पुण ॥ ८॥ अवदेवैदेवकृतमेनोयासिष्मवमत्यैर्मर्मत्यैकृतम्पुरुराव्यो-
 देवरिष्पस्पाहि ॥ ९॥ एतैर्मत्रैरभिषेचनं कृत्वा पश्चान्निमज्योन्मज्याऽ-
 चामेत् ॥ ततो वक्ष्यमाणमंत्रैः प्रतिमंत्रं कुशत्रयेण सजलेन नाभिदक्षि-
 णपार्ष्वमारभ्य पार्णि शिर उपरि नीत्वा नाभिवामपार्ष्वपर्यन्तं प्रदक्षि-
 णमात्मानं पावयेत् ॥ आपोहिष्ठा० ॥ १०॥ योवैश्विवत्मो० ॥ ११॥
 तस्माऽअरङ्ग० ॥ १२॥ इदमापृष्ठप्रवहतावृद्यञ्चमलञ्चयत् ॥ यच्चा-
 भिदुदोहानृत्यब्द्वशेषोपेऽभीरुणम् ॥ आपोमातस्मादेनसैपवमानश्च-
 मुञ्चतु ॥ १३॥ हुविष्ममतीरुमाऽआपोहुविष्माँ२ऽआविवासति ॥
 हुविष्ममान्दुवोऽर्यदध्वरो हुविष्माँ२ऽअस्तु मूर्ख्यैः ॥ १४॥ देवीरापोऽअ-
 पान्नपुद्योवैऽजुर्मिहैविष्य॑ऽन्द्रियावौक्षमिन्तमृ । तन्दुवेभ्योदेव-
 त्रादत्तशुक्रपेभ्योवेषांभागस्त्यस्वाहा ॥ १५॥ कार्षिरसिसमुद्रस्य-
 त्वाक्षिन्त्याऽउच्यामि ॥ समापोऽअद्विरग्मतसमोषधीभिरोषधी॒
 ॥ १६॥ अपोदेवामधुमतीरगृवभणन्नूज्ञस्वतीराजस्वुश्चितानाई ॥ याभि-
 मिम्भाववरुणावृभ्यषिञ्चव्याभिरन्द्रमन्यवन्त्यराती॒ ॥ १७॥ द्रुपदा-
 दिवमुच्चानस्विन्नस्नातोमलादिव ॥ पूतम्पवित्रेणेवाज्ज्यमापैशु-

न्धन्तुमैनेसर्दृ ॥ ३० ॥ शन्मोदेवी० ॥ ३१ ॥ अपार्द्धसुभूद्वयस्त्वसुष्टुप्येस-
 त्वस्त्वमाहितम् ॥ अपार्द्धसंस्यवोरस्तत्वंवैगृहणाम्मयुत्तमसुप्यामगृही-
 त्वोसीन्द्रायच्चाजुष्ट्वंजृहणाम्मयेषत्वोनिरिन्द्रायच्चाजुष्ट्वत्तमम् ॥ ३२ ॥ अ-
 पोदेवीरुपसुजमधुंपतीरयक्षमायप्रजाव्ययं ॥ तासामास्तथानादुज्जि-
 हतामोषधयत्सुपिष्पुला॒ ॥ ३३ ॥ पुनन्तुमापितरःसोम्यास॒॑ पुनन्तु-
 मापितामहा॒ पुनन्तुप्रपितामहा॒ ॥ पुवित्त्रेणशतायुषा॒ ॥ पुनन्तुमापिता-
 महा॒ पुनन्तुप्रपितामहा॒ ॥ पुवित्त्रेणशतायुषाविश्वमायुव्यश्ववै॒ ॥ ३४ ॥
 अग्न्मुऽआयौ॑ पिपवसुऽआसुवोज्जमिष्वन्नदृ ॥ आरेबांधस्वदुच्छुनास॒
 ॥ ३५ ॥ पुनन्तुमादेवजना॒ पुनन्तुमन्नसाधिय॒॑ ॥ पुनन्तुविवश्वाभूता-
 निजात्वेदृपुनीहिमा॒ ॥ ३६ ॥ पुवित्त्रेणपुनीहिपाशुकक्रेणदेवदीद्यत् ॥
 अग्नेकक्त्वाकक्रतुँ॑ उरनुं॒ ॥ ३७ ॥ यत्तेपुवित्त्रमर्चिष्यग्नोवित्तमन्तुरा॒ ॥
 ब्रह्मतेनपुनातुमा॒ ॥ ३८ ॥ पवंमान्तुसोऽउद्यनं॒ पुवित्त्रेणविचर्षणिदृ॒ ॥
 य॒ पोतासपुनातुमा॒ ॥ ३९ ॥ उभाभ्यान्देवसवित्तृपुवित्त्रेणसुवेन्तच॒ ॥
 माम्पुनीहिविश्वते॒ ॥ ३१ ॥ वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्यस्यामिमाद्व-
 द्यस्तच्चवोच्चीतपृष्ठादृ॒ ॥ तयामदन्तत्सधमादेषुव्यप्तस्यामुपतयोरयी-
 णाम् ॥ ३२ ॥ एभिमंत्रैः सजलेन कुशत्रयेण नाभिदक्षिणपार्वमारभ्य
 शिरोवधि नीत्वा नाभिवामपार्वपर्यन्तं प्रदक्षिणमात्मानं पावयेत् ॥ पश्चा-
 दुदकं स्पृशेत् ॥ ततो मार्जनं तस्य मंत्राः-अच्चित्पतिर्मा पुनात्वचिष्ठेण-
 पुवित्त्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः॒ ॥ तस्यतेपुवित्त्रपतेपुवित्त्रपूतस्यवक्त्वामद्यु-
 नेतच्छक्तेयम् ॥ ३३ ॥ इतिमंत्रेण नाभेष्वर्धं मार्जयित्वा ॥ ततो नाभे-
 मध्ये मार्जनम्-व्याकपतिर्मापुनात्वचिष्ठेणपुवित्त्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः॒ ॥
 तस्यतेपुवित्त्रपतेपुवित्त्रपूतस्यवक्त्वामद्युनेतच्छक्तेयम् ॥ ३४ ॥ इति मंत्रेण
 नाभेष्वर्धं मार्जयित्वा ततो नाभेरधः मार्जनम्-देवोमासवित्तापुनात्व-

चिंच्छेणपुवित्रेणसूर्यस्यरश्माभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपुवित्रपूतस्यय-
त्कामपृष्ठेतच्छकेयम् ॥ १२ ॥ इतिमंत्रेण नाभेरधो मार्जयित्वा ततः
सर्वाङ्गं मार्जनम्—अँचित्पतिर्मापुनातुच्चाक्षपतिर्मापुनातुदेवोमासावि-
तापुनात्वाछिद्वेणपुवित्रेणसूर्यस्यरश्माभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपुवित्र-
पूतस्ययत्कामपृष्ठेतच्छकेयम् ॥ १३ ॥ इतिसंपूर्णपत्रेण सर्वाङ्गं मार्ज-
यित्वा ततोऽधोलिखितमंत्रैः कुशैः पुनर्मार्जयेत् ॥ यथा—अँहृमम्येव्व ०
अँपुनातु ॥ अँतत्त्वाया० अँभूः पुनातु ॥ अँत्वन्नौ० अ० अँभुवः पुनातु ॥
अँसन्वन्नौ० अ० अँस्वः पुनातु ॥ अँमापोमौष० अँमहः पुनातु ॥ अँउदु-
क्त्यम्० अँजनः पुनातु ॥ मुञ्चन्तुमा० अँतपः पुनातु ॥ अँअवंभृथनि०
अँसत्यं पुनातु ॥ अँतत्सवितुर्ब्ब० सर्वं पुनातु इति ॥ कुशैर्मार्जयित्वा ॥
अपामार्गेण मार्जनम् ॥ अँअपाघमपुकिलिंवषुमपकृत्यामपोरप० ॥
अपामार्गत्वमस्मदपेदुर्घण्येहृसुव ॥ १४ ॥ इति मंत्रेणापामार्गपत्रैस्ति-
भिर्मार्जयेत् ॥ ततो दूर्वाङ्गुरेण मार्जनम्—अँकाण्डात्काण्डात्पुरोहन्तीपरुष०
परुषस्परिं ॥ एवानेदूर्वेप्रतंतुसहस्रेणश्चतेनंच ॥ १५ ॥ इति मन्त्रेण
दूर्वाभिस्तिभिर्मार्जयेत् ॥ ततः अन्तर्जले मग्नो० नुच्छुसन्धमर्षणं कुर्यात् ॥

१ अपामार्गस्तथा दूर्वाभिर्मार्जनं श्रावण्यादिनैमित्तिस्त्वाने कुर्यान्तु नित्यस्त्राने ॥

२ पक्षान्तरेण अधर्मर्षणं षड्विवरमस्ति ॥ तत्रैकपक्षस्तु प्रयोगे सूचितो०स्ति ॥ द्वितीयः
पक्षः—अँक्रतंचस्तुत्यंचाभीद्वात्पुसोध्यजायत ॥ ततोरात्यजायतुततः समुद्रो० अर्णवः । सुमुद्रा-
दर्णवादधिसंवस्तुरो० अंजायत । अहूरात्राणिणिविद्वद्विश्वस्यमिषुतोवृशी । सूर्याच्चन्द्रमसौधातायथा-
पूर्वमेकल्पयत् । दिवंचेष्टिर्विवाचात्तरिक्षुमध्योस्वः ॥ १६ ॥ इति त्रिः पठेत् ॥ तृतीयः पक्षः
अँआयद्वृष्टिर्विन्दनक्लमीदसदन्मूतरम्पुरु० ॥ पितृतर्बप्रयन्तरव० ॥ १७ ॥ इति त्रिः पठेत् ॥
चतुर्थः पक्षः सशिरसं प्राणायामम् ॥ अँभूः अँभुवः अँस्वः अँमहः अँजनः अँतपः अँस-
त्यम् अँतत्सवितुर्ब्बरेष्ट्यमभगोद्वरयंधीमहि ॥ धियोग्नोनेःप्रच्छोदयोर ॥ १८ ॥ इति त्रिः-
पठेत् ॥ पक्षमः पक्षः—अँ इति त्रिः पठेत् ॥ षष्ठः पक्षः—परमात्मानं विष्णुं शेषणायिनं सायुषं
सश्रीक्षेकाप्रमनसा स्मरेत् ॥

अँदुपदादिंवमुमुच्चान् श्विन्न?स्नातोमलादिव ॥ पूतम्पुवित्रेणैवाज्ज्य-
 मार्प+शुन्धतुमैनसै ॥ ३० ॥ इति मन्त्रं त्रिः पठेत् ॥ पश्चात्स्वानाङ्गत-
 र्णम् ॥ प्रथमं देवतर्पणम्—पूर्वाभिमुखः सन् कुशत्रयं गृहीत्वा तदग्रैः
 सव्येन देवतीर्थेन अँकारपूर्वकं देवेभ्य एकैकमञ्जलिं दद्यात् । अँब्रह्मा-
 दयो देवास्तुप्यन्ताम् । अँभूदेवास्तुप्यन्ताम् । अँभुवदेवास्तुप्यन्ताम् ।
 अँस्वदेवास्तुप्यन्ताम् । अँभूर्भुवःस्वदेवास्तुप्यन्ताम् । द्वितीयम् क्रषितर्प-
 णम्—उदगग्रान् दर्भान् धृत्वा तदग्रैर्निर्वीती प्रजापतिर्थेन अँकार-
 पूर्वकम् क्रषिभ्यो द्वौद्वावञ्जली दद्यात् । अँसनकादिद्वैपायनादयः क्रष-
 यस्तुप्यन्ताम् । अँभूर्क्रषयस्तुप्यन्ताम् । अँभुवर्क्रषयस्तुप्यन्ताम् ।
 अँस्वर्क्रषयस्तुप्यन्ताम् ॥ अँभूर्भुवःस्वर्क्रषयस्तुप्यन्ताम् ॥ तृतीयं पितृत-
 र्णम्-भुग्नान् दक्षिणाग्रमूलान् दर्भान् धृत्वा अपसव्येन पितृतीर्थेन
 अँकारपूर्वकं पितृभ्यस्त्रीस्त्रीन् तिलमिश्राञ्जलीन् दद्यात् । अँ कव्यवाड-
 नलादयः पितरस्तुप्यन्ताम् । अँभूःपितरस्तुप्यन्ताम् । अँभुवःपितर-
 स्तुप्यन्ताम् । अँस्वःपितरस्तुप्यन्ताम् । अँभूर्भुवःस्वःपितरस्तुप्यन्ताम् ।
 तत आचम्य सव्येन तिलमिश्राञ्जलिं गृहीत्वा यक्षमतर्पणं कुर्यात् ॥
 तवथा-यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसंभवात् । तस्य पापस्य
 शुद्धयर्थं यक्षमैतत्ते तिलोदकम् ॥ इति मन्त्रेण तीर्थतटे तिलमिश्रजला-
 ञालिं निःक्षिपेत् ॥ पश्चात् शिखोदकत्यागः-लतागुलमेषु वृक्षेषु पितरो
 ये व्यवस्थिताः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मयोत्सृष्टैः शिखोदकैः ॥ इति
 मन्त्रेण स्वदक्षिणभागे शिखाग्रं निष्पीडयेत् ॥ ततो जलाद्वहिर्निष्क्रम्य अहते
 श्वेतधौतवाससी परिधाय भस्मादि धारयेत् ॥ ततो दर्भसिनादौ प्राङ्मुख
 उदहृमुखो वा उपविश्य भस्मगोपीचन्दनादि धृत्वा पवित्रपाणिराचम्य
 मध्याह्नसन्ध्यां कुर्यात् ॥ ततः सूर्योपस्थानं मण्डलब्राह्मणं च सम्पाद्य

(तच्च ९४-९५ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) ॥ ततो ब्रह्मयज्ञं देवर्षिमनुष्यपितृतर्पणं च
कुर्यात् ॥ (तच्च ९८-१०२ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) ॥ ततः सप्तर्षिपूजनं कुर्यात् ॥

॥ ६२ ॥ अरुनधतीयाज्ञवव्यसहितसप्तर्षिपूजनप्रयोगः ॥

तत्रादौ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहिता गौतमभरद्वाजविश्वामित्रजपदाग्नि-
वसिष्ठकश्यपात्रयः एते सप्तर्षयः अपामार्गमित्रिनैस्त्रिभिर्विश्विभिः कुञ्जैः
पृथक् पृथक् गायत्रीं पठित्वा ब्रह्मग्रन्थियुताः कार्याः ॥ ते च पीडे
नवं सदृशं धौतं वस्त्रं प्रसार्य तस्मिन्प्रागग्रा उदगग्रा वा स्थापनीयाः ।
तत्रादौ ऋचं वाचार्मिति शान्त्यध्यायं (८८ पृष्ठे द्रष्टव्यः) पठित्वा ॥
आचम्य प्राणानायम्य ॥ हस्ते जलमादाय-अद्यपूर्वोऽतिथौ श्रीपर-
मेश्वरप्रीत्यर्थम् अध्यायोत्सर्गोपाकर्मार्थं विष्णुपूजनपूर्वकम् अरुन्धती-
याज्ञवल्क्यसहितानां सप्तर्षिणामावाहनप्रतिष्ठापूजनमहं करिष्ये ।
तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणकलशार्चनं शङ्खघण्टादीपपूजनं गणपतिपूजनं च
करिष्ये । इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि गणपतिपूजनान्तं कर्म कृत्वा विष्णुं
च षोडशोपचारैः संपूज्य ततः सप्तर्षिनावाह षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ।
यथा—ॐ भूर्भुवः स्वः गौतमाय नमः गौतमम् आवाहयामि स्थापयामि ।
भो गौतम इहागच्छ इह तिष्ठ पूजां घृहाण मम संमुखः सुप्रसन्नो
वरदो भव ॥ १ ॥ ॐ भू० भरद्वाजाय नमः भरद्वाजम् आ०
स्था० । भो भ० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ २ ॥ ॐ भू०
विश्वामित्राय नमः विश्वामित्रम् आ० स्था० । भो वि० इ० इ० पू०
मम सं० सु० व० ॥ ३ ॥ ॐ भू० जमदग्नये नमः जमदग्निम् आ०
स्था० । भो ज० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ ४ ॥ ॐ भू०
वसिष्ठाय नमः वसिष्ठम् आ० स्था० । भो व० इ० इ० पू०
मम सं० सु० व० ॥ ५ ॥ ॐ भू० कश्यपाय नमः कश्यपम् आ० स्था० ।

भो क० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ ६ ॥ अँ भू० अत्रये
 नमः अत्रिम् आ० स्था० ॥ भो अ० इ० इ० पू० मम सं० सु० व०
 ॥ ७ ॥ अँ भू० अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीम् आ० स्था० । भो
 अ० इ० इ० पू० मम संमुखी सुप्रसन्ना वरदा भव ॥ ८ ॥ अँ भू०
 याङ्गवल्क्याय नमः याङ्गवल्क्यम् आ० स्था० ॥ भो याङ्ग० इ० इ०
 पू० मम सं० सु० व० ॥ प्रतिष्ठामन्त्रः—अ० मनोजुति० अँ एष्वैप्रतिष्ठाना-
 मवङ्गोऽस्त्रैतेनयज्ञेनयज्ञन्तेस॒र्वमेवप्रतिष्ठितमभवति ॥ अँइप्रामेवुगौतमभरद्वा-
 जावयुमेवगौतमोऽयंभरद्वाजऽइमावेवुविश्वामित्रजमदश्चीऽयुमेवुविश्वा-
 मित्रोऽयुंजमुदग्निरिमावेवुवसिष्टकश्यपुावयुमेवुवसिष्टोऽयंकश्यपोद्वागे-
 वात्रिव्युचाहुन्नमध्यतेर्तिर्हैवन्नमैत्यदुत्रिरितिसर्वस्यात्ताभवतिसर्वस्या-
 अभवतियुऽएवंकेद ॥ अरुन्धतीयाङ्गवल्क्यसहिताः सप्तऋषयः सुप्रतिष्ठिता
 वरदा भवन्तु ॥ हस्ते जलमादाय—सहस्रशीर्षेति पोडशर्चस्य पुरुषसक्तस्य
 नारायणः पुरुष ऋषिः जगद्वीजपुरुषो देवता आद्यानां पञ्चदशानामनुष्टु-
 प् अन्त्यायात्तिष्ठुप् न्यासपूजनाभिषेकेषु विनियोगः ॥ देहन्यासाः—
 अँसहस्रशीर्षा० वापकरे ॥ १ ॥ पुरुषऽए० दक्षिणकरे ॥ २ ॥ एता-
 वानस्य० वापपादे ॥ ३ ॥ अँत्रिपादूर्ध्व० दक्षिणपादे ॥ ४ ॥ ततो-
 द्विराढ० वापजानौ ॥ ५ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतद्विसम्भृतं० दक्षिणजानौ
 ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽऋचः० वापकव्याम् ॥ ७ ॥ तस्मादृश्वा०
 दक्षिणकव्याम् ॥ ८ ॥ तंवज्ञ० नाभौ ॥ ९ ॥ यत्पुरुषं० हृदये ॥ १० ॥
 आस्थणोस्य० वापकुक्षौ ॥ ११ ॥ चन्द्रमामनसो० दक्षिणकुक्षौ ॥ १२ ॥
 नाभ्याऽआसी० कण्ठे ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण० मुखे ॥ १४ ॥ सप्ता-
 स्यासन० नेत्रयोः ॥ १५ ॥ यज्ञेनयज्ञम० मूर्ध्नि ॥ १६ ॥ इति देहन्यासाः ॥
 पश्चात् देवन्यासांश्च कुत्वा विष्णोः पोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् ॥

ततः सप्तर्षिं पूजनमारभेत ॥ सप्तर्षिं ध्यानम्—ॐ सप्तऋषयैष्टप्तिं-
 हिता दुर्गरीरेसप्तरक्षन्ति सद्ब्रह्मप्रमादम् ॥ सप्तापुरुषवर्षतोलोकमीयुस्त्रं-
 जायृत्वोऽस्वप्तमजैसत्रसदौचदेवौ ॥ ५५ ॥ ॐ सहस्रशीर्षा० ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितसप्तर्षिभ्यो नमः ध्यान-
 पूर्वकमावाहनं समर्पयामि ॥ आसनम्—ॐ पुरुषऽएवे० ॥ ॐ भू०
 अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः आसनम् समर्पयामि ॥ पादम्—
 ॐ एतावानस्य० ॥ ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञ० सहितसप्त० नमः पादं समर्पया-
 मि ॥ अर्द्धम्—ॐ त्रिपादुद्धर्व० ॥ ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः
 अर्द्धं समर्पयामि ॥ आचमनम्—ॐ ततो विकुराह० ॥ ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञ०
 स० सप्त० नमः आचमनीयं समर्पयामि ॥ स्थानम्—अँतस्माद्यज्ञातस्त्वं० ॥
 ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः० स्थानं समर्पयामि ॥ पञ्चामृतस्था-
 नम्—ॐ पञ्चनद्युहंसर० ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः पञ्चा-
 मतस्थानं स० ॥ गन्धोदकस्थानम्—ॐ त्वाज्ञन्धर्वा० ॥ ॐ भू० अरुं-
 धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः गन्धोदकस्थानं स० ॥ उद्वर्तनस्नानम्—ॐ
 अटुशुनाते० ॥ ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त० नम० उद्वर्तनस्थानं
 सम० ॥ ततो गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ उत्तरे निमलियं विसृज्य ॥
 पुनः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य पुरुषसूक्तेनाभिषेकं कृर्यात् ॥ ॐ भू०
 अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः महाभिषेकस्नानं समर्पयामि ॥ वस्त्रम्—
 ॐ तस्माद्यज्ञा० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स०, सप्त० नमः वस्त्रं
 स० ॥ यज्ञोपवीतम्—ॐ तस्मादश्वा० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स०
 सप्त० नमः यज्ञोपवीतं स० ॥ गन्धः—ॐ तेष्यज्ञ० ॥ ॐ भू० अरुं०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः गन्धं स० ॥ अक्षताः—ॐ अक्षतामी० ॥ ॐ
 भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः अक्षतान् स० ॥ पुष्पाणि—ॐ

यत्पुरुषं० ॥ अँ भू० अरु० याज्ञ० स० सम० नमः ऋतुकालोद्धय-
पुष्टाणि स० ॥ तुलसीदलम्०-अँ विष्णोट्करम्बाणि०॥ अँ भू० अरु०
याज्ञ० स० सम० नमः तुलसीदलं स० ॥ सौभाग्यद्रव्यम्—अँ
अहिरिवभोगै०॥ अँ भू० अरु० याज्ञ० स० सम० नमः सौभाग्यद्रव्याणि
स०॥ धूपः अँ ब्राह्मणो०॥ अँ भू० अरु० याज्ञ० स० सम० नमः धूपमा-
घापयामि॥ दीपः—अँ चन्द्रमा०॥ अँ भू० अरु० याज्ञ० स० सम० नमः दीपं
दर्शयामि॥ नैवेद्यम्—अँ नाभम्याऽआ० ॥ अरुंधतीयाज्ञ० स० सम०
नमः नैवेद्यं स० ॥ नैवेद्ये तुलसीदलं निधाय गायत्रीपन्त्रेण सम्प्रोक्ष्य ।
थेनुमुदयाऽमृतीकृत्य॥ अँ प्राणाय स्वाहा। अँ अपानाय० । अँ व्यानाय० ।
अँ समानाय० । अँ उदानाय० ॥ ५ ॥ नैवेद्यप्रध्ये पानीयं स० ।
उत्तरापोशानं हस्तप्रक्षालनं मुखप्रक्षालनं करोदूर्तनार्थं गन्धं च स० ॥
फलानि—अँ यात्रुफलिं० ॥ अँ भू० अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितसम-
षिभ्यो नमः फलानि स० ॥ ताम्बूलम्-अँ यत्पुरुषे० ॥ अँ भू०
अरु० याज्ञ० स० सम० नमः मुखवासार्थं पूरीफलताम्बूलं स० ॥
दक्षिणा-हिरण्यगृष्णं० ॥ अँ अरु० याज्ञ० सहित सम० नमः हिरण्य-
दक्षिणां सम० ॥ कर्पूरारार्तिक्यम्—अँ इदृष्टु० ॥ अँ भू० अरु०
याज्ञ० स० सम० नमः कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ प्रदक्षिणा—अँ
सुसास्या० ॥ अँ भू० अरु० याज्ञ० स० सम० नमः प्रदक्षिणां स० ॥
मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारः—अँ यज्ञेन्यज्ञ० ॥ अँ भू० अरु० याज्ञ० स० सम०
नमः मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारं स० ॥ प्रार्थना—मन्त्रहीनं क्रियाहीनं
भक्तिहीनं मुनीश्वराः । यत्पूजितं मया सर्वं परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ अँ भू०
अरु० याज्ञ० स० सम० नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारान्स० ॥ अर्पणम्—
अनेन मया वेदोत्सर्जनाङ्गत्वेन कृतेन ध्यानावाहनादिषोडशोपचारादि-
पूजनेन अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितगौतमादिसप्तर्षयः प्रीयन्तां नमः ॥

॥ इति सप्तर्षिपूजनम् ॥

॥६३॥ स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानम् ॥ प्राचीनावीती (अप० कृत्वा) दक्षिणाभिसुखाः सर्वे कुशोदकं शृणीत्वा पुरतो यज्ञोपवीतानि निधाय प्रथमम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः । द्वितीयम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः । तृतीयं कव्यवाढललादिदिव्यपितृभ्यः इमानि यज्ञोपवीतानि स्वधा सम्पद्यन्ताम् ॥ इति ऋष्युपरि समर्पयेत् । (जीवत्पितृकैरपि सच्येन पितुः पित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यश्च यज्ञोपवीतानि देयानि) ततः सव्यं कृत्वा सर्वान्नासाणान् गन्धादिना सम्पूज्य तेभ्यो यज्ञोपवीतानि दत्वा पश्चात् सर्वैः स्वयमपि धार्याणि ॥

॥६४॥ अथ यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥ आचम्य प्राणानायम्य ॥ इस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वो० तिथौ भम श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्धर्थम् अध्यायोत्सर्गकर्माङ्गत्वेन यज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये ॥ सूत्रत्रिगुणीकरणम्—इदं विष्णुरिति मेधातिथिक्रिःषिः विष्णुदेवता गायत्रीछन्दः

१ अथ यज्ञोपवीतनिर्माणप्रकारः ॥ कार्पासयज्ञोपवीतम्—प्राह्मणेन व्राह्मणव्लीभिर्विधवादिभिः व्य निर्मितं सूत्रं ग्राह्यम् । संहतचतुरङ्गलिमूलेषु पण्णवत्या सूत्रमावैष्ट्य तत्त्विगुणीकृत्योर्ध्वृतं बलितं कृत्वा पुनरधोर्ध्वृतरीत्या त्रिगुणीकृतं तत्सूत्रं नवतन्तु सम्पद्यते तत्त्विरावैष्ट्य दृढप्रन्थि कुर्यात् ॥ अन्यत्र वामावर्ते त्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्ते नवगुणं विधाय तदेवं त्रिसरं कृत्वा प्रत्यक्षेकं विदध्यात् ॥ १ ॥ त्रिवृद्दूर्ध्वृतं कार्यं तन्दुत्रयमधोर्ध्वृतम् । त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्तस्यैको प्रभिरुच्यते ॥ स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्न धार्यं तत्कथंचन ॥ पृष्ठवंशे च नाभ्या च धृतं यद्विन्दते कटिम् । तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्बनं चोच्छ्रृतम् ॥ वामस्कंधे कृतं नाभिहृतपृष्ठवशयोर्धृतम् ॥ (कटिपर्यन्तमाप्नोति तावत्परिमाणकं कर्तव्यमित्यर्थ ।) ॥ २ ॥ कृते पद्ममयं सूत्रं व्रेताया कनकोऽवम् । द्वापरे राजतं प्रोक्तं कलौ कार्पाससंभवम् ॥ ३ ॥ शृच्चौ देशो शृच्चिः सूत्रं सहतागुलिमूलके । आवैष्ट्य षण्णवत्या तत्त्विगुणीकृत्य यत्तत् ॥ अविलङ्गकैख्लिभिः सम्यक् प्रक्षाल्योर्ध्वृतं च तत् । अप्रदक्षिणमावृतं सावित्र्या त्रिगुणीकृतम् ॥ अर्थः प्रदक्षिणावृतं समं स्यान्नवसूत्रकम् । त्रिरावैष्ट्य दृढं वद्वा हरितिहेश्वरान्नमन् ॥

सुत्रत्रिगुणोकरणे विनियोगः ॥ ॐ दुर्दन्विष्णु० ॥ प्रक्षालनम्—आपो-
 हिष्टेति तिसृणां सिन्धुद्वीपऋषिः आपो देवता गायत्रीछन्दः यज्ञोपवीतप्र-
 क्षालने विनियोगः । ॐ आपोहि० ॥३॥ इति त्रिभिर्मन्त्रैर्यज्ञोपवीतानि
 प्रक्षालयानन्तरं दशगायत्रीमन्त्रैरभिमन्त्रय तन्तुदेवता आवाहयेत्-यथा-
 प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः प्रथमतन्तौ ॐ
 कारावाहने विनियोगः । ॐ प्रथमतन्तौ ॐ काराय नमः ॐ कारमावाहया-
 मि ॥१॥ अग्निन्दूतमिति मेधातिथिर्क्रष्णिः अग्निर्देवता गायत्रीछन्दः द्वितीय-
 तन्तौ अग्न्यावाहने वि० । ॐ अग्निन्दूत० । द्वितीयतन्तौ अग्न्ये नमः अग्निमा-
 वाहयामि ॥ २ ॥ नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यस्य प्रजापतिर्क्रष्णिः सर्पा देवताः
 अनुष्टुप् छन्दः तृतीयतन्तौ सर्पावाहने वि० । ॐ नमोऽस्तु सर्पेभ्योऽवकेच-
 पृथिवीमनु० ॥ येऽअन्तरिक्षे येद्वितेवस्य + सर्पेभ्यो नमः ॥५३॥ तृतीयत-
 न्तौ सर्पेभ्यो नमः सर्पनावाहयामि ॥ ३ ॥ वयङ्गसोमेत्यस्य वन्धुर्क्रष्णिः
 सोमो देवता गायत्रीछन्दः चतुर्थतन्तौ सोमावाहने वि० । ॐ व्युर्यृष्टिसो-
 म० ॥ चतुर्थतन्तौ सोमाय नमः सोमम् आवा० ॥ ४ ॥ उदीरतापित्य-
 स्य शङ्खक्रष्णिः पितरो देवता त्रिष्टुप् छन्दः पञ्चमतन्तौ पित्रावाहने वि० ।
 ॐ उदीरतामवर्ऽउत्परास॒उङ्घमद्वयमा॑पि॒तरे॒+सोम्म्यासं॑ । असु-
 ष्टुप्दृयुर्वृकाऽक्षतज्ञास्तेनैवन्तु पितरोहवेषु ॥ ५४॥ पञ्चमतन्तौ
 पितृभ्यो नमः पितृन् आवा० ॥५५॥ प्रजापतेऽत्यस्य हिरण्यगर्भ क्रष्णिः
 प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप् छन्दः पष्ठतन्तौ प्रजापत्यावाहने वि० । ॐ प्रजा-
 पतेनन्त्वदेवताङ्गुह्यो विश्वारूपाणिपरितावभूत्र ॥ वच्कांपास्तेजुहुष्मस्त-
 चोऽअस्तु द्वय॒स्याम॒पत्योरयीणाम् ॥५५॥ पष्ठतन्तौ प्रजापतये नमः
 प्रजापतिम् आवा० ॥६॥ आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ क्रष्णिः अनिलो
 देवता त्रिष्टुप् छन्दः सप्तमतन्तौ अनिलावाहने वि० । ॐ आनोनियुद्धिः

शतिनींभिरद्वृत्संहुस्तिणीभिरुपयाहिष्वस्त् ॥ हायोऽअस्मन्त्सर्वनेमाद-
 यस्वयुयम्पातस्त्वस्तिभिर्दंसदानन्दः ॥ २६ ॥ सप्तमतन्तौ अनिलाय नमः
 अनिलम् आवा० ॥ ७ ॥ सुगावइत्यस्यात्रिक्रीषिः गृहपतयो देवता आर्षी
 त्रिष्टुप् छन्दः अष्टमतन्तौ यमावाहने वि० । ॐ सुगावैदेवादंसदनाऽअक-
 म्भूषद्याजमन्त्रमेदृसर्वनज्जुघाणाः ॥ भरमाणाव्वहमानाहुवीप्य-
 समेधंतव्वस्त्रुव्वसूनिस्वाहा० ॥ ८ ॥ अष्टमतन्तौ यमाय नमःयमम् आवा०
 ॥ ८ ॥ विश्वेदेवासऽआगत इत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिः विश्वेदेवा देवताः
 त्रिष्टुप् छन्दः नवमतन्तौ विश्वेषां देवानामावाहने विनि० । ॐ विश्वेदे-
 वासऽआगतशूणुताम॑ इम उहव्वस् । एदम्बृहिनिषीदत ॥ ३७ ॥ नव-
 मतन्तौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्देवान् आवा० ॥ ९ ॥ यज्ञो-
 पवीतग्रन्थिदेवतावाहनम्—ब्रह्मज्ञानयित्यस्य प्रजापतिर्क्षिः ब्रह्मा दे-
 वला गायत्री छन्दः ग्रन्थिमध्ये ब्रह्मावाहने वि० । ॐ ब्रह्म-
 ज्ञानं० ॥ ग्रन्थिमध्ये ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणम् आवा० ॥ १ ॥ इदं
 विष्णुरित्यस्य मेधातिर्क्षिः विष्णुदेवता गायत्री छन्दः ग्रन्थिम-
 ध्ये विष्णवावाहने वि० । ॐ इदं विष्णु० ॥ ग्रन्थिमध्ये विष्णवे नमः
 विष्णुम् आवा० ॥ २ ॥ त्यन्वकमित्यस्य वसिष्ठ प्रक्षिः रुद्रो देवता
 विराट् ब्राह्मी त्रिष्टुप् छन्दः ग्रन्थिमध्ये रुद्रावाहने वि०—ॐ त्यन्वक०
 ॥ ग्रन्थिमध्ये रुद्राय नमः रुद्रम् आवा० ॥ प्रणवाद्यावाहितदेवताभ्यो
 नमः यथास्थानमहं न्यसामि ॥ यानसोपचारैः सम्पूज्य ॥ ध्यानम्—
 प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पाससूत्रोऽद्वव्वसूत्रम् ॥ ब्रह्मात्वसिद्धयै च
 यशः प्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु ब्रह्मसूत्रम् ॥ युवासुवासाः० ॥ यज्ञोप-
 वीतधारणम्—यज्ञोपवीतप्रितिमन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवताः
 त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतम्परमम्पवित्र-

म्प्रजापतेर्यत्सहजम्पुरस्तात् ॥ आयुष्यप्रद्यम्प्रतिगृह्णशुभ्रंयज्ञोपवीतम्ब-
लमस्तुतेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्नामि ॥ अनेन
मन्त्रेण यथाचारम् एकद्वित्रिचतुः पञ्च वा पृथक्पृथग्यज्ञोपवीतधारणपाद्य-
न्त्याराचमनं च कुर्यात् ॥ धारणान्ते जीर्णसूत्रत्यागः-एतावदिनपर्यन्तं
ग्रह त्वं धारितं मया ॥ जीर्णत्वात्त्वत्परित्यागो गच्छ सूत्र यथासुखम् ॥
अनेन मन्त्रेण जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्य शुद्धभूमौ त्यक्त्वा
यथाशक्ति गायत्रीमन्त्रजपं च कृत्वा ॥ अर्पणम्—अनेन नूतनयज्ञोपवीत-
धारणार्थकृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपकर्मणा श्रीसविता देवता प्रीयता
नमम् ॥ पुनर्जलपादाय—अनेन नूतनयज्ञोपवीतधारणाख्येन कर्मणा
श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयता नमम् ॥ इति यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

॥६५॥ अथोत्सर्गतर्पणम्—आचम्य प्राणानायम्य ॥ सङ्कल्पः—
अद्यपूर्वोऽदेशकालौ संकीर्त्य छन्दसाँ क्वचिदनध्यायादिकाले पठनादन-
धिकारिभिः श्रावणाच्च प्राप्तमालिन्यस्य निरासार्थमुत्सर्गात्प्रतर्पणमहं
करिष्ये ॥ दक्षिणं जान्वाच्यैशानाभिमुखः सब्येन प्राग्नैर्दैर्घ्येऽदेवतीर्थेन
देवानामज्जलित्रयं दद्वात् ॥ देवतर्पणम् अँविश्वेदेवास० ॥ विश्वेदेवांश०
इति भन्नाभ्यां देवानावाहा ॥ अँदेवास्तुप्यन्ताम् ॥ अँछन्दाऽसितुप्यन्ताम् ॥
अँवेदास्तुप्यन्ताम् ॥ अँऋषयस्तुप्यन्ताम् ॥ अँपुराणाचार्यास्तुप्यन्ताम् ॥
अँगन्धवर्वास्तुप्यन्ताम् ॥ अँइतराचार्यास्तुप्यन्ताम् ॥ अँ संवत्सरः
सावयवस्तुप्यन्ताम् ॥ [केचित्संवत्सरावयवान्पृथक्त्वेन तर्पयन्ति तत्त्वथा)
अँ अहोरात्रास्तुप्यन्ताम् ॥ अँअर्धमासास्तुप्यन्ताम् ॥ अ० मासास्तुप्य-
न्ताम् ॥ अँ ऋतवस्तुप्यन्ताम् ॥] अँ पितरस्तुप्यन्ताम् ॥ अँ आचार्या-
स्तुप्यन्ताम् ॥ ततः सब्यं जान्वाच्य दक्षिणाभिमुखोऽपसब्येन तिल-
मिश्रितं जलमज्जलौ गृहीत्वा अमुकगौद्राः अस्मत्पितरः अमुकशर्मणो

वसुरूपास्तृप्यधर्वस्वधा नमः ॥ अमुकगोत्राः अस्मत्पितामहाः अमुकशर्मणो
रुद्ररूपास्तृप्यधर्व स्वधा नमः ॥ अमुकगोत्राः अस्मत्पितामहाः अमुकश-
र्मणः आदित्यरूपास्तृप्यधर्वम् स्वधा नमः ॥ [अन्ये तु आभिरञ्जिः अहरहः
क्रियमाणेन उदीरतामित्यादिनोक्तर्पणविधिना सर्वान् पितृन् तर्पयन्ति।
जीवत्पितृकैः पुत्रैः शिष्यैश्चाचार्यपितृतर्पणं कार्यम् । तच्च—अमुकगोत्राः
अस्मदाचार्यस्य पितरः अमुकशर्मणस्तृप्यधर्व स्वधा ॥ एवमाचार्यस्य
पितामहप्रपितामहानामपि ज्ञेयम् ॥] ततः आचम्य वंशान् ब्रूयात् ॥

॥६६॥ वंशानां ब्रुवणम्-उँ अथवृद्धशुर्दंसमानमासाञ्चिपुत्रात्सा-
ञ्चीवीपुत्रोमाण्डूकायनेमर्णद्वकायनिमर्णिण्डव्यान्माण्डव्यदंकौत्सात्कौत्सो-
माहित्येमर्णादित्यवृद्धमकक्षायणाद्वामकक्षायणोवात्स्याद्वात्स्यदेशाण्डिल्या-
च्छाण्डिल्यदंकुश्रेत्कुश्रियद्वचसोराजस्तम्बायनाद्वचवाराजस्तम्बाय-
नस्तुरात्कावषेयात्तुरंकावषेयदंप्रजापतेदंप्रजापतिर्ब्रह्मणोब्रह्मस्वयम्भुव्र-
स्मणेनमहं १ । वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम् । एवमुक्त्युपरिउदकंक्षिपेत् ॥ अ-
थवृद्धशस्तदिदुव्यदृशैर्पिणाद्व्याच्छौर्पिणाद्व्योगौत्पादगौत्पोव्यात्स्या-
द्वात्स्योव्यात्स्याच्चपाराशब्द्यच्चपाराशब्द्यदंसाङ्कुत्याच्चभारद्वाजाच्चभा-
रद्वाजः औदवाहुश्चशाण्डिल्याच्चशाण्डिल्योवैजवापाच्चगौत्पाच्चगौत्पोवैज-
वापायनाच्चवैष्टपुरेऽग्नच्चवैष्टपुरेयदेशाण्डिल्याच्चरौहिणायनाच्चरौहिणायनं
श्वैनकाच्चत्रेयाच्चरैभ्याच्चरैभ्यरूपौतिमाख्यायणाच्चकौण्डिन्यायनाच्चकौ-
ण्डिन्यायनदंकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यदंकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यदंकौण्डिन्याच्चा-
यिवेश्याच्च २ । अयिवेश्यदंसैतवात्सैतवदंपाराशब्द्यत्पाराशब्द्येऽजातूकण्ड्य-
ज्जातूकण्ड्येभारद्वाजाज्जारद्वाजोभारद्वाजाच्चासुरायणाच्चगौत्पाच्चगौ-
त्पोभारद्वाजाज्जारद्वाजोवैजवापायनाद्वैजवापायनुरंकौशिकायनेदंकौशि-
कायनिर्धृतकौशिकाज्जृतकौशिकदंपाराशब्द्ययणात्पाराशब्द्ययणदंपारा-

शब्दात्पुराशब्द्योजातूकण्याज्ञातूकण्योभारद्वाजाज्ञारद्वाजोभारद्वाजाचा-
 सुरायणाच्चयास्काच्चासुरायणस्त्रैवणेत्तैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरे-
 श्वसुरिभूरद्वाजाज्ञारद्वाजऽआत्रेयात् ॥३॥ आत्रेयोमाण्टेमाण्टिगैतमाद्वै-
 तमोगैतमाद्वैतमोच्चात्स्यादात्स्यरुद्गाण्डिल्याच्छाण्डिल्यरुद्गैशोष्यात्का-
 प्यात्कैशोष्यरुद्गकाप्यरुद्गमारहुरितात्कुमारहुरितोगालवाद्वालवोविद्भी-
 कौण्डन्याद्विद्भीकौण्डन्योवत्सनपातोवाब्रवाद्वत्सनपाद्वाब्रवरुद्पथरुद्सौ-
 भरात्पन्थाद्वसौभरोयास्यादाङ्गिरसाद्यास्यऽआङ्गिरसऽआभूतेस्त्वाष्टा-
 द्वाभूतिस्त्वाष्टोविष्वरूपाच्छाष्टाद्विष्वरूपस्त्वाष्टोश्विभ्यामश्विनोद्युचा-
 र्थवेणाद्वयङ्गरथवेणोद्वादुथवव्वद्वैमृत्योद्प्राध्वर्द्दसनान्मृत्युरुद्प्राध्वर्द्दस-
 नात्प्राध्वर्द्दसनऽएकष्वरेकार्षिविप्रजितेविप्रजितिर्वयष्टेर्वयष्टिरुद्गैत्यनारोद्स-
 नारुद्गैत्यनात्सनात्तुनरुद्गैनगात् नगरुद्गैरुद्गैरुद्गैरुद्गैरुद्गैरुद्गै-
 स्वयम्भुव्रह्मणेनमदं ॥४॥ वंशोक्ताः क्रष्यस्तृप्यन्ताम् ॥ अ॒यव॑द्यस्तु-
 दिदंव॑य॑शैपणाढ्याच्छैपणाढ्योगैतमाद्गैतमोच्चात्स्याद्वात्स्यो-व्वा-
 त्स्याच्चपाराशब्द्याच्चपाराशब्द्यरुद्साइकृत्याच्चभारद्वाजाच्चभारद्वाजऽओ-
 दवाहुश्वश्वाण्डिल्याच्चश्वाण्डिल्योवैजवापाच्चगैतमाच्चगैतमोवैजवापायना-
 च्चन्यैष्टपुरेयाच्चवैष्टपुरेयैश्वाण्डिल्याच्चरौहिणायनाच्चरौहिणायनरुद्गैन-
 काच्चनैवन्तायनाच्चरैभ्युच्चरैभ्यरुद्गैतिमारुयायणाच्चकौण्डन्यायनाच्चकौ-
 ण्डन्यायनरुद्गैकौण्डन्याभ्याकौण्डन्याऽौर्णवाम्भ्यऽौर्णवाभाद्वै-
 ण्डन्यात्कौण्डन्यरुद्गैण्डन्यरुद्गैण्डन्याच्चामिवेश्याच्च ॥५॥
 आमिवेश्यरुद्गैतवत्सैतवत्सैपाराशब्द्याच्चपाराशब्द्योज्जातूक-
 ण्योभारद्वाजाज्ञारद्वाजोभारद्वाजाच्चासुरायणाच्चगैतमाच्चगैतमोभारद्वा-
 जाज्ञारद्वाजोवलाकाकौशिकाद्वलाकाकौशिकंकापायणात्कापायण-
 रुद्गैकरायणात्सैकरायणिस्त्रैवणेत्तैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धानिैत्सायका-

यन्नात्सायकायन्नुर्दं कौशिकायनेत्कौशिकायनि॒र्धृतकौशिकावृतकौशिकर्दं
 पुराशश्वर्यायणात् पुराशश्वर्यायणदं पुराशश्वर्यात् पुराशश्वर्योज्जात्
 तूरुण्योभारद्वाजाज्ञारद्वाजोभारद्वाज्ञाच्चासुरायणाच्चयास्काच्चासुरायण-
 स्त्रैवणेत्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाज्ञारद्वाज-
 आत्रेयुत् ॥ ६ ॥ आत्रेयादात्रेयोपाण्टेमाण्टिगौतमाद्वौतुमोगौतमाद्वौतुमो-
 च्चात्स्याद्वात्स्यदंशाण्डिलयाच्छाण्डिलय द्वैशोष्वर्यात्काष्यात्कैशोष्वर्यं दंका-
 प्युर्दुमारद्वारितात्कुमारद्वारितोगालवाद्वालवोविद्भीकौण्डिन्युाद्विद्भी-
 कौण्डिन्युवृत्सुनपातोवाभ्रवाद्वत्सुपाद्वाभ्रवद्वंपथं सौभरात्पन्थाद्वसौ-
 भरोयास्यादाङ्गिरसाद्यास्य आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्टादुभूतिस्त्वाष्टो-
 विश्वरूपाच्चाष्टाद्विष्वरूपस्त्वाष्टोश्विभ्यामश्विनौदधीच अथर्वणाद्वय-
 द्वार्थर्वणोद्वैवादुर्थर्वाद्वैवोमुत्त्योदं प्राध्वद्वसनान्मृत्युर्ल्पाध्वद्वसनात्प्राध्व-
 सन एकपैरेकर्षिर्विप्रजितेर्विप्रजितिर्व्यष्टेव्यष्टिदंसनारोदंसनारुदंसनात्-
 नात्सनात्नुनदंसुनगात्सुनगदंपरमेष्टिनदंपरमेष्टीब्रह्मणोब्रह्मस्वयुम्भुवस्म-
 णेनमर्द ॥ ७ ॥ वंशोक्ताः क्रष्यस्तृप्यन्ताम् ॥ अथर्व॑शस्तदिदुव्यर्दं
 भारद्वाजीपुत्राज्ञारद्वाजीपुत्रोब्रात्सीमाण्डवीपुत्राद्वात्सीमाण्डवीपुत्रर्दं
 पुराशरीपुत्रात्पुराशरीपुत्रोगुर्गीपुत्राद्वार्गीपुत्रर्दं पुराशरीकौण्डिनी-
 पुत्रात्पुराशरीकौण्डिनीपुत्रोगुर्गीपुत्राद्वार्गीपुत्रोगुर्गीपुत्राद्वार्गीपुत्रोवा-
 देयीपुत्राद्वादेयीपुत्रोयाष्टिकीपुत्रान्मैषिकीपुत्रोहारिकर्णपुत्राद्वारिक-
 र्णीपुत्रोभारद्वाजीपुत्राज्ञारद्वाजीपुत्रर्दंपैङ्गीपुत्रात्पैङ्गीपुत्रर्दंगौनकीपुत्रा-
 च्छौनकीपुत्रर्दं ॥ ८ ॥ कुश्यपीवालाक्यामाठरीपुत्रात्काश्यपीवालाक्यामा-
 ठरीपुत्रर्दं कौत्सीपुत्रात्कौत्सीपुत्रोवैधीपुत्राद्वैधीपुत्रर्दंशालङ्कायनीपुत्रा-
 च्छालङ्कायनीपुत्रोवृष्गणीपुत्राद्वृष्गणीपुत्रोगौतमीपुत्राद्वौतमीपुत्र आ-

ब्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रोगौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रोव्वात्सीपुत्राद्गात्सीपुत्रोभार-
द्वाजीपुत्राद्गरद्वाजीपुत्रदंपाराशरीपुत्रात्पाराशरपुत्रोव्वाकार्णीपुत्राद्वा-
कार्णीपुत्रोआर्तभागीपुत्रादुर्भागीपुत्रदंशौज्ञीपुत्राच्छौज्ञीपुत्रदंसाङ्क-
तीपुत्रात्साङ्कहृतीपुत्रदं ॥ १ ॥ आलम्बीपुत्रादुलम्बीपुत्रोआलम्बायनीपु-
त्रादालम्बायनीपुत्रोज्ञायन्तीपुत्राज्ञायन्तीपुत्रोमाण्डकायनीपुत्रान्माण्ड-
कायनीपुत्रोमाण्डकीपुत्रान्माण्डकीपुत्रदंशाण्डलीपुत्राच्छौज्ञाण्डलीपुत्रोरा-
थीतरीपुत्राद्राथीतरीपुत्रदंक्रौञ्चिकीपुत्राभ्याक्रौञ्चिकीपुत्रोवैदभृतीपुत्राद्वै-
दभृतीपुत्रोभालक्षीपुत्राज्ञालक्षीपुत्रदंप्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीनयोगीपुत्रदं
साज्ञीवीपुत्रात्साज्ञीवीपुत्रदंकाशेकेरीपुत्रात्कार्शकेरीपुत्रदं ॥ १० ॥ प्राश्नी-
पुत्रादुसुरिवासिनदंप्राश्नीपुत्रोआसुरायणादासुरायणोआसुरेरासुरि-
ष्वाङ्गवल्कयाद्याङ्गवल्कयोउद्बालकादुद्बालकोरुणादुरुणोउपवेशेरुपवे-
शिदंकुशेदंकुश्रिवाजश्रवसोवाजश्रवाजिङ्गावतोवाध्योगाजिङ्गावान् वाध्यो-
गोसिताद्वार्षगणादुसितोव्वार्षगणोहुरितात्कूश्यपाद्गुरितदंकूश्यपदंशिल्पा-
त्कूश्यपाच्छुल्पदंकूश्यपदंकूश्यपाच्छुवेदंकूश्यपोच्छुविर्वाचो वाग-
म्भिण्योआम्भिण्यादित्यादादित्यानीमानिशुल्कानियज्जूडिषिवाजसनेये-
नयाङ्गवल्कयेनाख्यायन्ते ॥ ११ ॥ वंशोक्ताः क्रृष्यस्तुप्यन्ताम् ॥
ॐ तत्संवितुरितिचतुर्वरं गायत्री पठेत ॥ इति प्रतिवंशोक्तानामृषीणा
तर्पणम् ॥ ॐ विरताः स्म इति सर्वे सुकृदुर्च्छ्रूयुः ॥ शु० य० स०
अध्यायाः—हरिः ॐ इषेत्वा ॥ कृष्णोसि ॥ सुमिथाजिनम् ॥ एदम् ॥
अग्नेस्त्वन् ? ॥ देवस्येत्वा ॥ व्वाचस्पतये ॥ उपयामगृहीतोसि ॥ देवस-
वितदं ॥ अपो देवा? ॥ सुखान? प्रथमम् ॥ द्वजानोरुकम? ॥ मयिगृ-
हामि ॥ ध्रुवक्षेत्रिर्ध्रुवयोनिट ॥ अग्नेजातान् ॥ नमस्ते ॥ अस्मज्जूजम् ॥
व्वाजंश्च ॥ स्वादीन्त्वा ॥ कृत्रस्ययोनिः ॥ इपम्मे ॥ तेजोसि ॥ हिरु-

प्यगुर्भर्मैसम्० ॥ अश्वस्तूपुरु ॥ शादन्दुद्धि॑ ॥ अग्निश्च ॥
सप्तास्त्वा ॥ होतायक्षत् ॥ समिद्धोऽअञ्जन ॥ देवसवितुरु ॥ सुहस्तशी-
ष्टपुरुषं ॥ तदेवा ॥ अस्याजरासंह ॥ यज्ञाग्रंतह ॥ अपेतु ॥ क्रचंवाचम् ॥
देवस्यत्वा ॥ देवस्यत्वा ॥ स्वाहा॒प्राणे॒भयं ॥ ईशाव्वास्यम् ॥ ४० ॥ ३५
हिरण्मयैनुपात्रैणसुन्यस्यापि॒हितम्॒मुखंम् ॥ योसावादित्येपुरुषं॒सोसा-
वद्म ॥ ३५३ म् खम्ब्रह्म । अध्यायोक्ता क्रष्णस्तृप्यन्ताम् ॥

॥६७॥ श० ब्रा० कण्ठिकाः-व्रतमुपैरुद्यन् ॥ सबैकपाकान्येवान्यतरु
उपदधाति । सबैस्तु चलंसुम्मार्षि॑ ॥ हिङ्कृत्याद्वाहा॑ ॥ सबैप्रवराया॒श्रावयति ।
ऋत्वोहवैदेवैपुष्यज्ञेभागुमीषिरे ॥ सबैपर्णशाख्यावत्सानपुकरोति ॥ मुन-
वेहवैप्रान्तं ॥ सव्यत्राह ॥ ससव्यद्वाऽइत्तुश्वेतश्वसम्भरति ॥ उद्गृत्याह-
वनीयम्पूर्णाहृतिंजुहोति ॥ सूब्धोहवाऽअग्निहोत्रम् ॥ अथहुतेग्निहात्रमुप-
तिष्ठते ॥ प्रजापतिहवाऽइदमग्र॑एक॑प्वास ॥ पित्रामहाद्विषाहवैदेवावृ-
त्रंजघुरु ॥ देवयजनंयोषयन्ते ॥ दुक्षिणेनाहवनीयंप्राचीनग्रीवेकृष्णा-
जिनेऽउपस्तृणाति ॥ सप्तपदान्यनुनिरुक्तामति ॥ शिरोैव्यज्ञस्यातिथ्यं-
वाहृप्रायणीयोदयनीयौ ॥ तद्यु॑एषपूर्वाध्योव्वृष्टिष्ठृणराजोभवति ॥
उद्गुरमेवास्यसुदृ ॥ अग्निमादते ॥ तच्चैतस्प्रवृतोहोताहोतृपदनऽउप-
विश्वति ॥ प्रजापतिवैप्रजाहृससजानोरिरिचानु॑इवामन्यत ॥ प्राणोह-
वाऽअस्योपादृशुरु ॥ चक्षुषीहवाऽअस्यशुक्रामन्यिनौ ॥ भक्षयित्वासमु-
पहूतार्द्दस्म॑इत्युक्त्वोन्तिष्ठति ॥ मनोहवाऽअस्यसविता ॥ आदित्येनच-
रुणोदयनीयेनप्रचरति ॥ प्रजापतिव्वर्द॑एषषुदृशुरु ॥ देवाश्ववाऽअसु-
राश्व ॥ अथसुवश्वाज्यविलापनीचादुय ॥ अरुण्योरग्नीसमारोद्धृ ॥ केश-
वस्यपुरुषस्य ॥ आग्नेयोष्टाकपालदंपुरोडाशोभवति ॥ असद्वाऽइदमग्र॑-
आसीत् ॥ प्रजापतिरग्निरुपाण्यभ्यध्यायत् ॥ एतद्वैदेवाऽअवृत्वन् ॥ अथ-

नमूत्तरुखनत्येव ॥ पर्णकशायुनिष्पव्वाऽएताआपोभवन्ति ॥ भूयाऽसि-
 हुवीअषिभवन्ति ॥ रुक्मम्पतिमुच्यविभर्ति ॥ वनीबाह्येनार्थिविभ्रु-
 त्याहुं ॥ गार्हपत्यंचेष्युत्पलाशशाख्याव्युद्दहति ॥ अथातोनैक्षताहर-
 न्ति ॥ चितोगार्हपत्योभवति ॥ आत्मन्नार्थिमृहर्ति चेष्यन् ॥ कूर्ममुपद-
 धाति ॥ प्राणभूतउपदधाति ॥ द्वितीयांचितिमुपदधाति ॥ तृतीयांचि-
 तिमुपदधाति ॥ चतुर्थीचितिमुपदधाति ॥ पञ्चमीचितिमुपदधाति ॥
 नाकसुदउपदधाति ॥ ऋतुव्याऽउपदधाति ॥ अथातदंशतरुद्वियंजुहोति ॥
 उपवसथीयेहन् प्रातरुदितआदित्ये ॥ अथातोवैश्वानरुंजुहोति ॥ अथा-
 तोराष्ट्रभूतोजुहोति ॥ अथातटप्रयोत्रतुतायै ॥ अस्मिरेषुपुरुस्ताच्चीयते ॥ प्रजा-
 पतिदंस्वर्गंल्लोकमजिगाइसत् ॥ प्राणोगायत्री ॥ प्रजुपतिविस्तस्तम् ॥
 तस्यव्वाऽएतस्याग्रेहं ॥ अथहृतेरुणे ॥ संवर्चसरोवैषज्ञत्प्रजापतिदं ॥ त्रिहं-
 वैपुरुषोजायते ॥ व्वाग्घव्वाऽएतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री ॥ उद्वालकोहा-
 रुणिदं ॥ उर्वशीहाप्सरादं ॥ भूरुद्वैव्वारुणिदं ॥ पशुबुन्धेनयजते ॥ तद्यु-
 थाहैव ॥ अयंवैषज्ञोयोयंपुवते ॥ समुद्रव्वाऽएतेप्रचरन्ति ॥ युद्वालोके ॥
 दीर्घसत्रुद्विवाऽएतउपयन्ति ॥ तुदाहुयुदेषुदीर्घसत्री ॥ सोमोवैरुजा-
 यज्ञदंप्रजापतिदं ॥ विश्वरूपवैत्वाष्टमिन्द्रोहन् ॥ इन्द्रस्यवैयुत्र ॥ एत-
 स्माद्वियज्ञात्पुरुषोजायते ॥ ब्रह्मोदनुपचति ॥ प्रजुपतिर्द्वैभ्योषज्ञान्व्या-
 दिशत् ॥ प्रजुपतेरुक्षस्वयत् ॥ प्रजुपतिरकामयत ॥ अथप्रातर्गोत्तमस्य ॥
 पुरुषोहनारायणोकामयत ॥ ब्रह्मवैस्वयम्भुतपोतप्यत ॥ अथास्मैश्वर्मशा-
 नुकुर्वन्तिद्यौद्शान्तिन्न ॥ देवाहृवैसत्रंनिषेदुहं ॥ अथातोरौहिणौजुहोति ॥
 सवैत्रतीयेहन् ॥ द्वयाहप्राजापत्यालं ॥ द्वस्वालाकुर्हानूचानोगुर्यैऽआस ॥
 जनकोहव्वैदेहदं ॥ जनकुद्विवैदेहंयज्ञवल्कयोजगाम ॥ पूर्णमदत्पूर्णमिदम् ॥
 श्वेतुकेतुर्हव्वाऽआरुणेयहं ॥ प्राश्रीपुत्रादासुरिव्वासिनदं ॥ १०१ ॥ चतुर्द-

शकाण्डेष्वध्यायोक्ता क्रष्णस्तुप्यन्ताम् ॥ अथ० य० सं० शतस्था-
लानि—ॐ॒इ॑वेत्वा॒॥ परिते॑॥ अ॒श्वेन्य॑॥ उप॒युभृ॒हीतो॒सिसुशम्प॑सि॑।
(प्रथमा) सो॒म्पस्यु॒चिविं॒॥ परस्याऽअ॒धि॑॥ अ॒न्याव॑द॑॥ राज्ञा॒सि॑॥
नमो॒हिर॑ण्यबाहवे॑॥ इन्द्रेमम्॑॥ इ॒मैते॑॥ अन्नात्परिस्तुतं॑॥ अ॒श्वन्ते-
जैसा॑॥ पृथिव्यैस्वाहा॑॥ प्रजापत्येच॑॥ तेऽअ॒स्य॑॥ तु॒नूनपात्पथं॑॥
अयमिह॑॥ अनु॒नद्वा॑॥ इयुत्यग्रे॑॥ २०॥ शेषं पञ्चसप्ततिः॥ हि॒र॑ण्यैन॒पत्र॑ण०
ॐ॑खस्ब्रहा॑॥ शतोक्ता क्रष्णस्तुप्यन्ताम्॑॥ ॐ॑अ॒श्विमी॑क्लेपुरोहितं॑यज्ञस्यद्वे-
वमृत्विज॑म्॑॥ होत॑रंरत्नधात॑मम्॑॥ १॥ इ॒वेत्वो॒ज्ञेत्वा॑॥ २॥ अश्व-
आया॑हिर्वीतयै॒गृणा॑नै॒हुव्यदातये॑॥ निहोत॑सत्सवृहिषि॑॥ ३॥ शन्वा॑-
देवी॑॥ ४॥ इत्यध्ययनं समाप्तम्॑॥ ततः ॐ॑ तुदेत॒द्वाभ्युक्तं न मृषा-
श्रातं ब॑दवंति देवाऽङ्गतिन॑हृवैवंविदुष्टं किञ्चन॑मृषा श्रान्तं भ॒वति तुथो-
हास्यैतत्स्वेद्वेवाऽअवन्ति॑॥ १॥ इति नमस्कारः॑॥

॥ ६८ ॥ अथ क्रष्णश्राद्धम् ॥

कर्ता॑ कृतप्राणायामो देशकालौ॑ संकीर्त्य ॐ॑उत्सर्गाङ्गभूतमृषिश्राद्धमहं
करिष्ये॑॥ इति संकल्प्य—ॐ॑ इदं विष्णु॑॥ इति मंत्रेण दिग्बंधम्॥ क्रषि-
श्राद्धस्योपहाराः॑ शुचयो॑ भवन्तु॑॥ इत्युपहारप्रोक्षणम्॑॥ यथोपचारैः॑ गौत-
मादीन्॑ पूजयेत्॑॥ गौतमादयः॑ सप्त क्रषयो॑ दत्तं गंधाद्यर्चनं॑ यथाविभागं
वः॑ स्वाहा॑॥ इति गंधादिदानम्॑॥ क्रषिश्राद्धसाङ्गतासिद्ध्यर्थं॑ सप्तसं-
ख्याकान्त्राह्मणान्यथासम्पन्नान्नेन॑ तर्पयिष्ये॑ तेन श्रीगौतमादयः॑
क्रषयः॑ प्रीयन्ताम्॑॥ क्रषिश्राद्धसाङ्गतासिद्ध्यर्थं॑ हिरण्यनिष्कर्यीभूता॑
दक्षिणाम्॑ आचार्यायि॑ संप्रददे॑॥ आचार्यः॑ कोदादिति॑ पठेत्॑॥ ॐ॑ कौदा-
त्कस्मा॑अदुत्कामै॒दुत्कामा॑यादात्॑॥ कामै॒दुत्कामा॑भ॑-प्रतिगृहीताका॑
गैतत्तें॑॥ ८८॥ उपविष्टु॑ आचार्यादिब्राह्मणेष्व॒दकादिदानम्॑॥ तद्यथा॑॥ ॐ॑

शिवा आपः सन्तु ॥ ॐ सौमनस्यमस्तु ॥ ॐ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥
 ॐ अघोरा ऋषयः सन्तु ॥ सर्वत्र सन्तिवति विप्राः प्रतिबचनं दद्युः ॥
 उत्सर्गकर्मणो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानानामगोत्रे भ्यो ब्राह्मणे भ्यो
 भूयसीं दक्षिणां विभज्य संप्रददे ॥ अद्य छन्दसामुत्सर्गाङ्गं भूतमृषिशाङ्कं
 परिपूर्णमस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णमिति द्विजाः ॥ ततः सह नोस्तु सह नोवतु
 सह नऽइदं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तदेव येन यथा न विद्विषामहऽइति ॥
 उभाकवीयुवायोनोधर्मः परापतत् ॥ परिसख्यस्यधर्मिणो विसख्यानिवि-
 सुजामहे ॥ इति च सर्वे जपेयुः ॥ विरताः स्म इति ब्रूयुः ॥ ततो नमस्कारः ॥
 तुदेतुदचाभ्युक्तं नमूषाश्रान्तं वदवन्तिदेवाऽइति नैवैवांविदुषद्विक्रिश्वनमूषा-
 श्रान्तं भ्रवतितुयोहास्यै तत्सुर्वेदुवाऽअवन्ति ॥ इति नमस्कारः ॥ ततो
 विसर्जनम् ॥ ॐ उतिष्ठृब्रह्मणस्पतेदेवयन्तस्त्वेमहे ॥ उपप्रयन्तु मुरु-
 ते-सुदानं वृऽइन्द्रप्राशूर्वभीवासना ॥ ५६ ॥ ततः सप्तर्णीन् जलाशये प्रावयेत् ॥
 समुद्रज्ञांच्छस्वाहान्तरिक्षज्ञांच्छस्वाहादेवर्द्धं सवितारङ्गांच्छस्वाहा मित्रा-
 वरुणौ गच्छस्वाहाहोरात्रेगच्छस्वाहाल्लन्दाखंसि गच्छस्वाहादद्यावापृथि-
 वीगच्छस्वाहाखज्ञांच्छस्वाहा सोमज्ञांच्छस्वाहादिव्यन्नभोगच्छस्वाहा-
 ग्निवैश्वानुरङ्गांच्छस्वाहा मनोमे हार्दिवच्छुदिवन्तेधूमो गच्छतुश्च-
 ज्येऽतिःपृथिवीम्भस्मनापृणस्वाहा ॥ ५७ ॥ (स्वस्त्वप्रवरान्विसर्जयेत् ॥)
 अनेनाध्यायोत्सर्गाङ्गत्वेन कुतेन ऋषिपूजनतर्पणादिकर्मणा श्रीभगवान्ते-
 दपुरुषः प्रीयतां न मम ॥ एवम् उत्सर्गं विधाय त्रिरात्रं गुरुगृहे सर्वे
 शिष्या निवसेयुः ॥ उत्सर्गोत्तरं त्रिरात्रमध्ययनं न कुर्युः ॥

॥ इति ऋषिशाङ्कं समाप्तम् ॥

॥६९॥ अथातोध्यायोपाकर्पहवनप्रयोगः-आचार्यः आचम्य प्राणानायम्य आवसध्याग्रेष्टश्चात् शिष्यै वैशसहप्राद्युस्तुपविश्य आवसध्ये खर्ष-रमधिश्रित्य तत्र यवान्प्रक्षिप्य खर्षरस्याधः अग्निं प्रज्वालय यवानां भर्जनं ते यवा धानाः ॥ आवसध्याग्न्यभावे पृष्ठोदिविविधानसिद्धायेः पश्चादित्यादि । तदभावे ग्राम्याग्निस्थापनम् । तद्यथा-अद्य तिथौ अध्यायोपाकर्मणि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सवितानामाग्निस्थापनमहं करिष्ये । पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि पूर्ववत् धानाभर्जनं कृत्वा भर्जनानन्तरं पृथक्करणं होमार्थं भक्षार्थश्च ॥ एवं गुरुः प्राणायामत्रयं कृत्वा संकल्पं कुर्यात् ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रः अमुकशर्मा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् अध्यायोपाकर्माहं करिष्ये ॥ वैकल्पिकपदार्थविधारणं कुर्यात् ॥ तत्र पौर्णमास्यामुपाकर्म ॥ ब्रह्मासनादारभ्य पर्युक्षणान्तकुशकंडिकां विधाय ॥ उपकल्पनीयानि-विशेषः-प्रतिशिष्यं नव नव समिध आद्र्द्वाः सपत्रा औदुम्बरस्य ॥ दधि भक्षणार्थम् ॥ लौकिकवानाः ॥ वाहुमात्रं हस्तमात्रं वा औदुम्बरकाष्टस्य सुवृः । तिलस्थापनस्थाने सर्षफणाकारमाकर्षफलम् ॥ तिलाश ॥ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः (तूष्णीम्) ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय० ॥ ॐ अग्नये० इदमग्नये० ॥ ॐ सोमाय० इदं सोमाय० ॥ अनन्वारब्धः ॥ ऋक्-ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै न मम ॥ ॐ अग्नये० इदमग्नये० ॥ ॐ ब्रह्मणे० इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः० इदं छन्दोभ्यो० ॥ यजुः-ॐ अन्तरिक्षाय० इदमन्तरिक्षाय० ॥ ॐ वायवे० इदं वायवे० ॥ ॐ ब्रह्मणे० इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः० इदं छन्दोभ्यो० ॥ साम-ॐ दिवे० इदं दिवे० ॥ ॐ सूर्याय० इदं सूर्याय० ॥ ॐ ब्रह्मणे० इदं ब्रह्मणे० ॐ छन्दोभ्यः० इदं छन्दोभ्यो० ॥ अर्थव-ॐ दिवभ्यः० इदं दिवभ्यो० ॥ ॐ चन्द्रमसे० इदं

चन्द्रपसे०॥ॐब्रह्मणे०इदंब्रह्मणे०॥ॐछन्दोभ्यः०इदंछन्दोभ्यो०॥ॐ
 प्रजापतये०इदंप्रजापतये०॥ॐदेवेभ्यः०इदंदेवेभ्यो०॥ॐश्रविभ्यः०
 इदम् क्राविभ्यो०॥ॐश्रद्धायै०इदंश्रद्धायै०॥ॐमेधायैस्वाहा॒इदंमे-
 धायै०॥ॐसदसस्पतये०इदंसदसस्पतये०॥ॐअनुमतये०इदमनु-
 मतये०॥एताःसप्तविश्वत्याहुतयःआज्येन॥ततःप्रोक्षितधाना-
 भिधारणम्॥स्तुवेणधाना॒अवदाय॥ॐसदस्सप्ततिमञ्जुतम्प्रथमि-
 न्द्रस्यकाम्यम्॥सुनिम्मेधाम्यासिष्ठु॑स्वाहा॒॥१३॥इदंसदसस्पतये॒न-
 मम॥ततःउदुम्बरसमित्रितयमभिधार्यहस्ते॒गृहीत्वा॒उत्थायप्राञ्छुखस्ति-
 ष्टन्तः॥ॐतत्सवितु॒स्वाहा॒इदमग्नये॒नमम्॥एवंद्वितीयां॒तृतीयां॒
 समिधं॒जुहुयात्॥ततःसर्वे॒उपविशेयुः॥एवंप्रत्येकं॒धानाः॒साधित्रि-
 तयं॒पुनरपि॒द्विवारं॒कुर्यात्॥ततः॒अपरधानाः॒तिस्थः॒तिस्थः॒गृहीत्वा॒॥
 ॐशब्दौभवन्तुव्याजिनोहवेषुदेवतातामितद्वचद्वक्त्वक्त्वा॑॥जुङ्खयून्तो॒हुंवृ-
 कुट्टिरक्षा॑सुसनैम्युस्मद्युयवृक्षमीवा॑॥१४॥इति॒सर्वे॒प्राशनीयुः॥द्विरा-
 चमनम्॥ॐदुष्टिकक्रावणो॑अकारिष्ठिष्ठणोरश्वस्यव्याजिनतः॥
 सुरुभिन्नोमुखांकरुत्पण्डायू॑वितारिष्ठत्॥१५॥इतिमंत्रेणदधि॒भक्षेयुः॥
 द्विराचमनम्॥ततः॒आचार्यो॒यावन्तं॒शिष्यगणम्॒आत्मन॒इच्छेत्तावत-
 स्तिलान्गणायित्वा॒आकर्षफलकेनावदाय॒ॐतत्सवितुरिति॒वा॒शुक्र-
 ज्योतिरित्यनुवाकेन॒जुहुयात्॥इदं॒सवित्रे॒नमम्॥

अथ ब्रह्मणाऽन्वारव्यः॥ततो॒धानाभिः॒स्वष्टुकृद्धोमः—ॐ॒अग्नये॒
 स्विष्टकृते॒स्वाहा॒इदमग्नये॒स्विष्टकृते॒नमम्॥ततो॒भूरादिनवाहुतयः॥
 ॐ॒भूः॒स्वाहा॒इदमग्नये०॥ॐ॒भुवः॒स्वाहा॒इदं॒वायवे०॥ॐ॒स्वः॒
 स्वाहा॒इदं॒सूर्याय॒॥ॐ॒त्वन्नो॑अग्ने०॒इदमग्नीवरुणाभ्यां०॥ॐ॒सत्त्व-
 ज्ञो॑अग्ने०॒इदमग्नीवरुणाभ्यां०॒ॐ॒अयाश्चाये०॒इदमग्नये॒अयसे०॒ॐ॒

येतेशतंवरुणये०। इदं वरुणाय सवित्रेविष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्धथः
स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुक्तमं वरुण०। इदं वरुणायादित्यायादि-
तये० ॥ ॐ प्रजापतये० इदं प्रजापतये० ॥ इत्याज्येन जुहुयात् ॥
सर्वत्रैव अन्ते प्रोक्षणीपात्रे द्रव्यत्यागः ॥ ततः त्र्यायुषं कुर्यात् ॥ त्र्यायुषं
जपदयेः इति ललाटे । कश्यपस्य त्र्यायुषम् इति ग्रीवायाम् । येदेवेषु
त्र्यायुषम् इति दक्षिणवाहुमूळे । तत्रोऽअस्तु त्र्यायुषम् इति हादि ॥ संस्क-
वप्राशनम् ॥ आचमनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपात्तिः ॥
ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ ब्रह्मन् अस्योपाकर्मणोऽगतया विदितं पूर्णपात्रं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ धौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु ॥ इति
ब्रह्मा पठन्गृहीयात् ॥ प्रणीताविमोक्षः ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमाः
शांताः शांततमास्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥ उपयमनकुशैर्मार्जयेत् ॥ उप-
यमनकुशानाग्नश्चै प्रक्षेपः ॥ तत्सवितु० इति त्रिः पठेत् ॥ पुनः इषेत्वादि
ईशावास्यान्तम् ॥ ब्रतमुपैष्यन्नित्यादिसंपूर्णमंत्रब्राह्मणयोरध्यायादि
ब्रूयात् ॥ एवं सर्वं गुरुः शिष्याश्च पठित्वा ॥ ॐ सह नोस्तु सह नोवतु
सह नऽहं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वेद येन यथा न विद्विषामहे ॥ इति
मंत्रं पठित्वा ॥ कृतैतत्कर्मणः साङ्गतासिद्धर्थम् आचार्याय दक्षिणा
दातुमहमुत्सृजे ॥ ततो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानानामगोत्रेभ्यो
ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणा विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॥ ततः प्रार्थना-प्रमा-
दात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ॥ स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं
स्यादिति श्रुतिः ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनं
सम्पूर्णतां यातु सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ विष्णवे नमः । विष्णवे नमः ।
विष्णवे नमः ॥

॥ इति आवणीप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ ७० ॥ अथ रक्षाबंधनविधिः ॥ रक्षाबंधनमस्यामेव पूर्णिमायां
भद्राराहितायां कार्यम् ॥ तत्रादौ अपराह्ने ॥ सर्वपाक्षतहेमसहितां विचित्रक्षौ-
मवस्त्रैर्वा कार्पासतंतुभिर्ग्रथितां शुभां रक्षायोटलिकां शुद्धभाजने संस्थाप्य
कुंकुमाक्षतैरभ्यर्च्य ब्राह्मणान्संपूज्य दक्षिणाभिः संतोष्य पूर्वमुखो ब्राह्म-
णद्वारा रक्षाबंधनं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ येन बद्धो बली राजा दानवेद्वारो
महाबलः । तेन त्वामभिबध्नामि रक्षे शा चक्ष मा चक्ष ॥ १ ॥ इति ।
अनेन विधिना यस्तु रक्षाबंधं समाचरेत् ॥ स सर्वदोषरहितः सुखी
संवत्सरं भवेत् ॥ २ ॥ इति रक्षाबंधनविधिः ॥

॥ ७१ ॥ अथ शिवपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ॥

तत्रादौ प्रातर्नित्यकर्म समाप्य उदीच्यां दिशि मृत्तिकानयनार्थं गत्वा
तत्र भूमिपूजनम्—आगच्छ पृथिवि देवि त्वद्रृपमृत्तिकामिमाम् । गृहि-
ष्यामि हि लिङ्गार्थं प्रसन्ना भव सर्वदा ॥ ऽँ भूम्यै नमः सकलपूजार्थे
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्य ॥ “ ऽँभूम्यै नमः ” इति
नमस्कृत्य ईशानभागस्थितां मृत्तिकां शत्रेण खनित्वा अष्टाङ्गुलां वहि-
र्निष्कास्य तदधःस्थमृत्तिकाग्रहणम्—ॐउद्धृतासि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना । मृत्तिके त्वां च गृह्णामि प्रजया च धनेन च ॥ “ ॐहराय नमः ”
इति मंत्रेण शमर्गभस्थाम् अश्वत्थमूलस्थां वा मृत्तिकामादाय तूष्णीं
गृहमागत्य पवित्रभूमौ निधाय कुशादिविहितासने उद्भूमुख उपविश्य

१ लिंगमानं मंत्रमहोदधी—अङ्गुष्ठमानादधिकं वितस्त्यवधि संदरम् । पार्थिवं तु भवेहिंगं न
न्यूनं नाधिकं च तत् ॥ अथ पार्थिवेश्वरमण्डलाकृतिः—भानुवासरे सूर्याकृतिः । चन्द्रवासरे नाग-
पाशम् । भौमवासरे त्रिकोणाकृतिः । सौम्यवासरे कच्छपाकृतिः । गुरुवासरे समचतुरस्तम् । भगु-
वासरे पश्चकोणाकृतिः । मन्दवासरे धनुषाकृतिः ॥

भस्मत्रिपुंडरुद्राक्षधारणं च कुर्यात् । “ॐ नमः शिवाय” इत्यनेनाचम्य प्राणानायम्य भूप्रार्थना—ॐपृथिव त्वया० । पवित्रं कुरु चासनम् ॥ भूतशुद्धिः—अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० । ततः सुमुखश्वेत्यादिगणपति-स्मरणं कृत्वा सङ्कल्पः—अद्यपूर्वोच्चारित० एवं ग्रहगणविशेषणविशिष्ट-यां शुभपुण्यतिथौ समोपात्तदुरितक्षयद्वारा त्रिविधतापोपशमनार्थं चतुर्विधपुरुषार्थफलप्राप्त्यर्थम् अमुककामनासिद्धथर्थं श्रीसदाशिवप्रतियर्थं च यथामिलितोपचारद्रव्यैः न्यासपूर्वकं श्रीपार्थिवलिङ्गपूजनमहं करिष्ये । तत्रादौ लिङ्गसंघटनं वरुणपूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य मृत्तिकाचूर्ण-करणम्—ॐसद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजाताय वै नमोनमः । भवेभवेनाति-भवेभवस्वमांभवोऽद्वाय नमः । इति मंत्रेण चूर्णं कृत्वा जलसेचनम्—ॐवामदेवायनमोऽज्येष्टायनमः श्रेष्ठायनमोरुद्रायनमःकालायनमः कलवि-करणायनमोवलविकरणायनमोवलायनमोवलप्रमथनायनमः सर्वभूतद-मनायनमोमनोन्मनायनमः॥ ततो मृज्जलैक्यकरणम्—ॐअघोरेभ्योऽथ-घोरेभ्योघोरघोरतरेभ्यः॥ सर्वेभ्यःसर्वशर्वेभ्योनमस्तेऽअस्तुरुद्ररूपेभ्यः॥ ततः पिण्डीकरणम्—ॐतत्पुरुषायविद्वहेमहादेवायधीमहि । तत्रो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ततो लिङ्गसंघटनम्—ॐईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽअस्तु सदाशिवोम् । ततः पवित्रीकृतवामहस्ते वेदिकायां ताम्रपत्रे वा विल्वपत्रं निधाय तदुपरि यवाक्षतपुण्यसहितलिङ्गस्थापनम्—ॐसद्यःसमस्ताघनाशनाय पिनाकधृष्णवे नमः ॥ इति संस्थाप्य दक्षिण-हस्तस्यानामिकया स्पर्शं कृत्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्—ॐआँहीक्रौँयरँलँवँ शँषँसँहँसः सोहं शिवस्य प्राणाः । ॐ आँहीक्रौँयरँलँवँशँषँसँहँसः सोहं

शिवस्य जीव इह स्थितः । ॐ आहंक्रौंयरङ्गंवंशंपंसंहँसः सोहं शिवस्य
सर्वेन्द्रियाणि इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । भो शिव इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ ततः स्ववामभागे जलपूरितकलशं दक्षिणभागे पूजोपहारं
च निधाय कलशपूजनम्—ॐ कलशस्य मुखे० ॥ इति अङ्गमुद्रया
सूर्यमंडलात्सर्वाणि तीर्थन्यावाह्य गन्याक्षतपुष्टैः संपूज्य च इति वीजेन
घेनुमुद्रया अष्टतीकुल्य मूलमंत्रेण अष्टवारम् अभिमंज्य तेन कलशोदकेन
आत्मानं पूजोपहारं च प्रोक्षयेत् ॐ तत्पुरुषाय विद्यहे महादेवाय धीमाहि ।
तन्मो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ इति प्रोक्ष्य गणपतिं पोडशोपचारैः संपूज्य
न्यासाः—ॐ अस्य श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिविद्यामंत्रस्य निग्रहानुग्र-
हकर्ता ब्रह्मा ऋषिः कामदुयादेवता । गायत्रीच्छन्दः शीघ्रवरदस्वरूपिणी
श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिदेवता ह्रीं वीजं ह्रीं शक्तिः नमः कीलकं
मप चतुर्विंशफलमासपे श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिन्यासे पूजने च
विनियोगः ॥ ॐ निग्रहानुग्रहकर्त्रे ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ कामदुया-
देवतायै नमो हृदि । ॐ गायत्रीच्छन्दसे नमो मुखे । ॐ शीघ्रवरदस्व-
रूपिणीश्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिदेवतायै नमो हृदये । ॐ ह्रीं वीजाय नमो
रुद्रे । ॐ ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । ॐ नमः कीलकाय नमः
सर्वाङ्गे ॥ करन्यासः—ॐ ह्रीं सर्वशक्तियाम्ने शिवाय अङ्गप्राभ्यां नमः ।
ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वशक्तियाम्ने शिवाय तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं नित्यमलुम-
शक्तियाम्ने शिवाय मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वज्ञानशक्तियाम्ने गि-
वाय अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं नित्यानन्दशक्तियाम्ने शिवाय कनि-
ष्टिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं अनन्तशक्तियाम्ने शिवाय करतलकरपृष्ठाभ्यां

नमः॥ षडज्ञन्यास!—ॐ हौहीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय हृदयाय नमः॥ ॐ हौहीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय शिरसे स्वाहा ॥ ॐ हौहीं नित्यमलुप्तशक्तिधाम्ने शिवाय शिखायै वषट् ॥ ॐ हौहीं सर्वज्ञानशक्तिधाम्ने शिवाय कवचाय हुम् ॥ ॐ हौहीं नित्यानन्दशक्तिधाम्ने शिवाय नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ॐ हौहीं अनन्तशक्तिधाम्ने शिवाय अस्त्राय फट् ॥ इति न्यासान्विधाय ध्यानम्—ध्याये नित्यं यहेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावर्तंसं रत्नाकल्पोज्जवलाङ्गं परशुमृगवरभीतिहस्तं मसजम्। पद्मासीनं समन्तात्स्तुतम्-मरणैवर्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्ववद्यं निखिलभयहरं पञ्चवक्रं त्रिनेत्रम्॥ इति रुद्ररूपमात्मानं ध्यात्वा मानसिकपूजा कुर्यात्—“ॐ नमः शिवाय” मानसिकचन्दनपुष्पधूपदीपनैवेद्यानि कल्पयामि ॥ ततः स्वहृदयकमलात्कुण्डलिनीमार्गेण ब्रह्मरंगद्वारा लिङ्गे आगतम् आत्मरूपं परं शिवं संभाव्य आवाहयेत् । आवाहनम्—ॐ भूः पुरुषमावाहयामि ॥ ॐ भूः पुरुषमावाहयामि ॥ ॐ स्वः पुरुषमावाहयामि ॥ आयातु भगवान्महादेवः ॥ सप्तमुद्राः—ॐ आवाहितो भव । स्थापितो भव । सन्मुखो भव । सन्त्रिलूपो भव । विमलीकृतो भव । अवगुणितो भव । अमृतीकृतो भव । इत्यावाह आसनम्—ॐ हौहीं जूंसः ॥ ॐ सद्गोजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वैनमो नमः आसनं समर्पयामि ॥ ॐ हौहीं जूंसः ॥ ॐ भवेभवेनाति भवेभवस्व माम् पाद्यं सम० ॥ ॐ हौहीं जूंसः ॥ ॐ भवोद्भवाय नमः अध्यं सम० ॥ ॐ हौहीं जूंसः ॥ ॐ वामदेवाय नमः आचमनं स० ॥ ॐ हौहीं जूंसः ॥ ॐ ज्येष्ठाय नमः मधुपर्कं सम० ॥ पर्यो दधि धृतं चैव मधु च शर्करान्वितम् ॥

पञ्चामृतं मया ५५ नीतं स्तानार्थं प्रतिगृह्णताम् ॥ ३० हौँहौँजूँसः शिवाय नमः
पञ्चामृतस्तानं सम० ॥ पञ्चामृतस्तानान्ते शुद्धोदकस्तानम् आचमनीर्थं
सम० ॥ सकलपञ्चामृतस्तानपूजापरिषूरणार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि सम० ॥
उत्तरे निर्माल्यं विस्तुजय । ॐ सद्योजातं ० इत्यादिपञ्चाभिर्मन्त्रैः रुद्रमन्त्रैर्वा
ॐ नमः शम्भवाय च ० इत्येकेनैव मंत्रैण वा अभिषेकं कृत्वा (सुगन्ध-
युतजलाद्वपुष्पेणसेचनमेवाक्षाभिषेकः) तर्पणम्—ॐ भवं देवं तर्प-
यामि । ॐ शर्वं देवं तर्प० । ८० ईशानं देवं तर्प० । ॐ पशुपतिं देवं
तर्प० । ॐ उग्रं देवं तर्प० । ॐ रुद्रं देवं तर्प० । ॐ भीमं देवं तर्प० ।
ॐ महान्तं देवं तर्प० । ॐ भवादिदेवानाम् अष्टौ पत्नीस्तर्प० ॥ ३० हौँहौँ-
जूँसः ॐ श्रेष्ठाय नमः बल्मीकीयनं सम० ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ रुद्राय नमः
यज्ञोपवीतं सम० ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ कालाय नमः चंदनं सम० ॥
ॐ हौँहौँजूँसः ॐ कलविकरणाय नमः अक्षतान्सम० ॥ त्रिदलं त्रिशु-
णाकारं त्रिनेत्रं च त्रिवर्गदम् । त्रिजन्मपापसंहारप्रेक्षिलवं शिवार्पणम् ॥
ॐ हौँहौँजूँसः ॐ बलविकरणाय नमः त्रिलवपत्राणि पुष्पाणि च सम० ॥
ॐ हौँहौँजूँसः ॐ बलाय नमः धूपमाघ्रापयामि ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ बल-
प्रमथनाय नमः दीपं दर्शयामि ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ सर्वभूतदमनाय नमः
नैवेद्यं निवेदयामि ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ मनोन्मनाय नमः आचमनं समर्प-
यामि ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ शम्भवे नमः ताम्बूलं सम० ॥ ॐ
हौँहौँजूँसः ॐ शम्भवे नमः दक्षिणां सम० ॥ ॐ हौँहौँजूँसः
ॐ शम्भवे नमः नीराजनं सम० ॥ ॐ हौँहौँजूँसः ॐ शम्भवे नमः पुष्पा-

ऊर्लिं सम० ॥ ॐ ह्रौह्रीजूंसः ॐ शम्भवे नमः प्रदक्षिणां नमस्कारांश्च
स्थ० ॥ अष्टमूर्तिपूजनम् पूर्वे—भवाय क्षितिमूर्तये नमः ॥ ईशान्यां—
शर्वाय जलमूर्तये नमः । उत्तरे—रुद्राय अग्निमूर्तये नमः । वायव्याम्—
उग्राय वायुमूर्तये नमः । पश्चिमे—भीमाय आकाशमूर्तये नमः । नैऋत्यां—
पशुपतये यजमानमूर्तये नमः । दक्षिणे—महादेवाय सोममूर्तये नमः ।
आग्रेव्याम्—ईशानाय सूर्यमूर्तये नमः । इति अष्टदिक्षु गन्धाक्षतपुष्टैः
संपूज्य यथाशक्तिशिवपञ्चाक्षरमंत्रं जपित्वा जपार्पणम्—अनेन जपेन
शिवः प्रीयताम् । प्रार्थना—शान्तं पद्मासनस्थं शशिधरमुकुटं पञ्चवक्रं
त्रिनेत्रं शूलं वज्रं च खड्डं परशुप्रभयदं दक्षिणाङ्गे वहन्तम् । नागं
पाशं च धंटा ढमरुकसहितं चाङ्गशं वामभागे नानालङ्कारयुक्तं स्फटिक-
मणिनिभं पार्वतीशं नयामि ॥ १ ॥ करघरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं
वा श्रवणनयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विहितमविहितं वा सर्वमेत-
त्क्षमस्व जय जय करुणावधे श्रीमहादेव शंभो ॥ २ ॥ इति संप्रार्थ्य
“३३प्रयातु भगवान्महादेवः” इति विसृज्य निर्माल्यमभिवन्द्य ॥ अर्पणम्—
अत्राद्य० अनेन पार्थिवलिङ्गपूजनकृतेन श्रीसाम्बसदाशिवः प्रीयताम् ॥
ततो निर्णेजनोदकं पात्रे आदाय पिवेत्—कालमृत्युहरं पुण्यं ब्रह्महत्या-
विनाशनम् । व्याधिप्रबं पुण्यदं पास्ये शिवनिर्णेजनोदकम् ॥ इति निर्मा-
ल्यपुष्पादिकं लिंगं च नद्यादौ जलमध्ये क्षिपेत् ॥

॥ इति शिवपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ॥

॥ ७२ ॥ अथ गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ॥

कर्ता प्रारंभात्पूर्वदिने नित्यकर्म सामाध्य सुमुहूर्ते गृहे तीर्थादौ विल्व-
वृक्षाश्रये वा गत्वा । आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकालौ संकीर्त्य

क्रिरिष्यमाणगायत्रीपुरश्चरणे अधिकारासिद्ध्यर्थं कृच्छ्रत्रयममुक्तप्रत्यान्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ इति संकल्प्य धेनुदानहोमसुवर्णादिप्रत्यान्नायविधिना कृच्छ्राणि संपादयेत् ॥ पुनर्देशकालौ संकीर्त्य यम सकलपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्विंशतिलक्षजपात्मकं गायत्रीपुरश्चरणं स्वयं विप्रद्वारा वाऽहं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं भातुकापूजनं नान्दीश्राद्धमाचार्यादिजपकर्तुवरणं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य सुमुखश्चेत्यादिना गणपतिपूजनादि नान्दीश्राद्धान्तं च विधाय नान्दीश्रद्धान्ते “सविता प्रीयताम्” इति पठित्वा देशकालौ संकीर्त्य गायत्री पुरश्चरणे “जपकर्तारं त्वापर्हं त्रृणे” इति पृथक् पृथक् स्वर्यं जपार्थं विप्रान्वण्यात् ॥ ततस्तान्वस्त्रासनकमंडलुमालादिभिः संपूज्य देवताः प्रार्थयेत् ॥ सूर्यःसोमो यमः काळःसंध्ये नूतान्यहः क्षपा ॥ पवमानो दिक्पतिर्भूराकाशं खेचरामराः ॥ ब्रह्मशासनमास्थाय कल्पध्वमिह सञ्चिधिम् ॥ इति पठित्वा ततःकुशाद्यासनोपविष्टः पवित्रपाणिराचम्य देशकालौ स्मृत्वा अमुकगोत्रोऽमुकशर्मा॒ऽहममुकशर्मणो मष्य यजमानस्य वा सकलपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गायत्रीपुरश्चरणान्तर्गतामुकसंख्यापरिमितगायत्रीजपं करिष्ये ॥ इति प्रत्यहं जपार्थं संकल्प्य ॥ पूर्वोक्तरीत्या भूतशुद्ध्यादिमहान्यासान् कृत्वा भगवत्याः श्रीगायत्रीदेवयाश्च पूजनमपि निर्वर्त्य जपार्थं ब्राह्मणान् उपवेश्य शापमोचनं चतुर्विंशतिमुद्राणां प्रदर्शनादिकञ्च समाप्य मूलमंत्रेण आचमनं प्राणायामञ्च कृत्वा न्यासांश्च कुर्यात् ॥ ॐ तत्सवितुर्रिति गायत्र्या विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दःजपे विनियोगः ॥ ॐ विश्वामित्राय ऋषये नमः शिरसि ॥ ॐ गायत्रीछन्दसे नमो मुखे । ॐ सवितृदेवतायै नमो हृदि ॥ इति न्यस्य ॐ तत्सवितुररित्यं गुप्ताभ्यां नमः ॥ ॐ वरेण्यं तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐ भर्गो देवस्य

अध्यमाभ्यां न ० ॥ उँधीमहनामिकाभ्यां नमः ॥ उँधियोयोनः कनिष्ठिका-
 भ्यां नमः ॥ उँप्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां न ० ॥ इति करन्यासं कृत्वा एव-
 सेव हृदयादिष्टंगन्यासं कुर्यात् । स यथा—उँतत्सवितुरिति हृदयाय नमः
 ॥१॥ ॥ उँवरेण्यमिति शिरसे स्वाहा ॥ २ ॥ ॥ उँ भर्गो देवस्येति शिरवायै वषट्
 ॥३ ॥ ॥ उँ धीमहीति कवचाय हुं ॥ ४ ॥ ॥ उँ धियो बोनः इति नेत्रयोर्वौषट्
 ॥५ ॥ ॥ उँ प्रचोदयादिति अस्त्राय फट् ॥ ६ ॥ ततो जपार्थं रुद्राक्षमालां मूल-
 खन्त्रेण संप्रोक्ष्य उँमां माले महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्व-
 यि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव । इति प्रार्थ्य ॥ ॥ उँअविघ्नं कुरु माले
 त्वं गृह्णामि दक्षिणे करे ॥ जपकाले च सिद्धयर्थं प्रसीद मम सिद्धये ॥
 इति तामादाय मंत्रदेवतां सवितारं ध्यायन् हृदयसमीपे मालां धारयन्
 मंत्रार्थं स्मरन्मध्यं दिनावधि जपेत् ॥ अतित्वरायां सार्द्धत्रयप्रहरावधि
 जप्त्वा ऽन्ते पुनः प्रणवमुक्त्वा “उँ त्वं माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा
 भव ॥ शिवं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यं च सर्वदा ” ॥ १ ॥ इति मालां
 शिरसि निधाय त्रिः प्राणानायम्य पूर्वोक्तं न्यासत्रयं कृत्वा सुरभिर्ज्ञानं
 इति अष्टौ मुद्राः प्रदर्शयेत् । जपमीश्वरायार्पयेत् ॥ प्रत्यहं समानसंख्यया
 एव जपो न तु न्युनाधिकः ॥ उत्तमजपो द्विसाहस्रः यध्यमः सार्द्धद्विसाहस्रः
 अधमस्त्रिसाहस्रो ज्ञेयः ॥ एवं पुरश्चरणजपसमाप्तौ होमः ॥ पुरश्चरणसां-
 गतासिद्धयर्थं होमविधिं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य अर्थं प्रतिष्ठाप्य पीठे कक-
 शस्थापनान्तं सूर्यादिनवग्रहपूजनादि कर्म कृत्वा कुशकण्डिकां कुर्यात् ॥
 ततः आज्यभागाति इदं हवनीयद्रव्यमन्वाधानोक्तदेवताभ्योऽस्तु न
 मेषति यजमानद्वारा त्यागं कृत्वा अर्कादिसमिच्चर्वाज्याहुतिभिर्ग्रहो-
 मं संपाद्य प्रधानदेवतां सवितारं चतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिसहस्रं
 रूपाकामिः पायसाहुतीत्योदनाहुतिभिर्वृत्तमिश्रातिलाहुतिभिर्दूर्वाहुतिभिः

अथत्थोदम्बरपृक्षवरसमिधाद्वृतिभिश्च हुत्वा शेषेण स्वष्टुकुद्धौमं कुर्यात् ॥
होमे सप्तणवव्याहृतिरहिता स्वाहांता गायत्री। दूर्वात्रयस्यैकाहुतिः। दूर्वासि-
मिधो दधिमध्वाज्यात्काः। ततो होमांते वलिदानं कृत्वा यजमानस्याभि-
षेकः कार्यः। तत प्रतिलक्षं सुवर्णनिष्कत्रयं तदर्घं वा शक्तया वा दक्षिणा ॥
होमांते जले देवं सवितारं संपूज्य होमसंख्यादशांशेन २४०० गायत्र्यंते
“सवितारं तर्पयामि” इत्युक्त्वा तर्पणं कार्यम् ॥ तर्पणदशांशेन २४०० गाय-
त्र्यन्ते “आत्मानमभिर्विचामि नमः” इतियजमानमूर्धन्यभिषेकः। होमतर्प-
णाभिषेकाणां मध्ये यदेव न संभवति तत्स्थाने तच्छ्रद्धिगुणो जपः कार्यः॥
अभिषेकसंख्यादशांशेन विप्रभौजनम् ॥ पुरश्वरणं संपूर्णषस्त्वति विप्रान्
वाचवित्वा ईश्वरार्पणं कार्यम् । प्रत्यहं बजाग्रत इति शिवसङ्कल्पमंत्रस्य
त्रिः पाठः ॥ कर्त्ता ब्राह्मणैः सह हविष्याशी सत्यवाक् अघःशायी ब्रह्म-
चारी भवेत् ॥ विष्णुशयनमासेषु पुरश्वरणं न कार्यम् ॥ तीर्थादौ शीघ्रं
सिद्धिः । विलवट्क्षाश्रयेण जपे एकाहात्सिद्धिः ॥

॥ इति गायत्रीपुरश्वरणप्रयोगः ॥

॥ ७३ ॥ अथ चतुर्विंशतिगायत्र्यः ॥

ब्रह्मगायत्री—३५०तस्वितु० ॥ १ ॥ विष्णु०३५०नारायणाय विद्धेहे । वासुदेवाय धीमहि ॥
तत्रो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ २ ॥ शिव०—३५०तत्पुरुषाय विद्धेहे । महादेवाय धीमहि ॥ तत्रो रुद्धः
प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ राम०—३५०दाशरथाय विद्धेहे । सीतावराय धीमहि ॥ तत्रो रामः प्रचोद-
यात् ॥ ४ ॥ लक्ष्मण०—३५०दाशरथाय विद्धेहे । उमिलेशाय धीमहि ॥ तत्रो लक्ष्मणः प्रचोदयात्
॥ ५ ॥ कृष्ण०—३५०देवकीनन्दयाय पिद्धेहे । वासुदेवाय धीमहि ॥ तत्रः कृष्णः प्रचोदयात् ॥ ६ ॥
नृसिंह०—३५०नृसिंहाय विद्धेहे । कञ्चनसाय धीमहि ॥ सत्रो नृसिंहः प्रचोदयात् ॥ ७ ॥ जल०—४५०
जसविंशत्याय विद्धेहे नीलपुरुषाय धीमहि ॥ तत्रोऽन्यु प्रचोदयात् ॥ ८ ॥ सूर्य०—३५०भास्कराय
— विद्धेहे । दिवाकराय धीमहि ॥ तत्रः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ ९ ॥ यमि०—३५०महाज्ञालाय पिद्धेहे ।
अमिममाय धीमहि ॥ तत्रः अमिः प्रचोदयात् ॥ १० ॥ पृथ्वी०—३५०पृथ्वीदेव्यै च विद्धेहे । धरा-

भूतये धीमहि ॥ तत्रा पृथ्वी प्रचोदयात् ॥ ११ ॥ नारायण०—ॐ नारायणाय विद्धहे । शेषशायि-
ने धीमहि ॥ तत्रो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १२ ॥ हनुमद्वा०—ॐ अंजनीजाय विद्धहे । वायुपुत्राय
धीमहि ॥ तत्रो वीरः प्रचोदयात् ॥ १३ ॥ गरुडगा०—ॐ तत्पुत्राय विद्धहे । स्वर्णपक्षाय धी-
महि ॥ तत्रो गरुडः प्रचोदयात् ॥ १४ ॥ देवी०—ॐ देव्यै ब्रह्माप्यै विद्धहे । महाशक्त्यै च
धीमहि ॥ तत्रो देवी प्रचोदयात् ॥ १५ ॥ गोपालगा०—ॐ गोपीप्रियाय विद्धहे । वासुदेवाय
धीमहि ॥ तत्रो गोपः प्रचोदयात् ॥ १६ ॥ परशुराम०—ॐ जामदग्न्याय विद्धहे । महावीराय
धीमहि ॥ तत्रो विप्रः प्रचोदयात् ॥ १७ ॥ तुलसी०—ॐ तुलसीपत्रायै विद्धहे । विष्णुप्रियायै
धीमहि ॥ तत्रो वृन्दा प्रचोदयात् ॥ १८ ॥ गुरु०—ॐ परव्रत्येणे विद्धहे । गुरुदेवाय धीमहि ॥
तत्रो गुरुः प्रचोदयात् ॥ १९ ॥ आकाश०—ॐ आकाशाय विद्धहे । नभोदेवाय धीमहि । तत्रो खं
हि प्रचोदयात् ॥ २० ॥ चन्द्र०—ॐ क्षीरपुत्राय विद्धहे । अमृतत्वाय धीमहि ॥ तत्रश्वःः प्रचो-
दयात् ॥ २१ ॥ हंस०—ॐ परमहंसाय विद्धहे । महत्तत्त्वाय धीमहि ॥ तत्रो हंसः प्रचोदयात्
॥ २२ ॥ लक्ष्मी०—ॐ महालक्ष्म्यै च विद्धहे । विष्णुप्रियायै धीमहि ॥ तत्रो लक्ष्मीः प्रचोदयात्
॥ २३ ॥ गंगा०—ॐ भागीरथ्यै च विद्धहे ॥ विष्णुपत्न्यै च धीमहि ॥ तत्रो गंगा प्रचोदयात् ॥
॥ २४ ॥ इति चतुर्विंशतिगायत्र्यः ॥

॥ ७४ ॥ शताक्षरागायत्रीमन्त्रः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेष्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो न. प्रचोदयात् ॥ ॐ जातवेदसेष्वनवामसोममरातीयतो निदहस्तिवेदः । सनः पर्षदति-
दुर्गाणिविश्वानावेदसिंखुदुरितात्यग्निः ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उत्त्वार्हक-
मिववन्धनामूल्योमुक्षीयमामृताद् ॥

॥ ७५ ॥ वेदाधिकाररहितानां गायत्रीमन्त्रः ॥ द्वायो यो देवः सविताऽस्माकं
मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ॥ प्रचोदयति तद् भर्गं वरेष्यं समुपास्महे ॥

॥ ७६ ॥ जपसिद्धयर्थे नियमाः ॥ शान्तः स्वराससंयुक्तो विन्दुभूषितमस्तकः । प्रसा-
दाख्यो मनुः प्रोक्तो भजता कल्पभूरुदः । मनःसंवरणं शौचं मोनं मन्त्रार्थचिन्तनम् । अव्यप्रत्व-
मनिवेदो जपसंपत्तिरेतवः ॥ धीरो धृतव्रतो मौनी जितकोघो जितेन्द्रियः । धीतवासास्त्ववः-
शायी रुद्लोके महीयते ॥

॥ ७७ ॥ जपफलम् ॥ — यहे चैकगुणः प्रोक्तो गोष्ठे दशगुणःस्मृतः । अयुतं पर्वते
पुष्यं नद्या लक्ष्मगुणो जपः ॥ कोटिदेवालये प्राप्ते अनन्तः शिवसन्त्रिधौ । एवं यः प्रत्यहं
कुर्याच्छिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ बस्त्वा स्थाने जपं छत्वा शक्तो हरति तजपम् । तन्मृदा लक्ष्म
कुर्वित ललाटे तिलकाकृति ॥

॥ ७८ ॥ अथ सन्तानगोपालमंत्रजपविधिः ॥

अस्य श्रीसंतानगोपालमंत्रस्य श्रीनारदं ऋद्धिः । अनुष्टुप्छब्दः । श्रीकृष्णो देवता । म्लौं बीजम् । नमः शक्तिः ॥ यम (यजमानस्य वा) संतानगोपालभसादसिद्धयर्थं जपे विनियोगः ॥ न्यासः—ॐदेवकीसुत गोविंद हृदयाय नमः ॥ ॐ वासुदेव जगत्पते शिरसे स्वाहा ॥ ॐ देहि मे तनयं कृष्ण शिखायै लघट् ॥ ॐ त्वाषहं शरणं गतः कवचाय हुम् ॥ ॐ नमः अस्त्राय फट् ॥ अथ ध्यानम् ॥ ॐवैकुण्ठतेजसा दीप्तमर्जुनेन समन्वितम् ॥ समर्पयत्तं विमाय नष्टानानीय बालकान् ॥ १ ॥ बन्तोद्धारः ॥ ॐ (श्रीं ह्रीं ल्रीं र्लीं) देवकीसुत गोविंद वासुदेव जगत्पते । देहि मे तनयं कृष्ण त्वाषहं शरणं गतः ॥ १ ॥ (मंत्रमहोदधौ) लक्षं जपोऽयुतं होमस्तिलैर्मधुरसंयुतैः ॥ अर्चा पूर्वोदिता चैवं मंत्रः पुन्नपदो नृणाम् ॥ १ ॥ इति शूलमन्त्रः ॥ इति संतानगोपालमंत्रजपविधिः समाप्तः ॥

॥ ७९ ॥ अथ (सर्वारिष्टशान्त्यर्थं) महाबृत्युज्यजपविधिः ॥

आसने उपांविक्ष्य शिखां बद्धा खद्राक्षमालां भस्यपवित्रे च धृत्वा आच-
म्य प्राणानाथम्य लङ्घाटे तिलकं छृत्वा शान्तिपाठं पठित्वा गणेशादीन-
मस्तुत्य सुमुख्येत्यादि पठित्वा देशकालौ सहीत्य अद्येत्यादि० यम यज-
मानस्य वा त्वारे ल्लितस्य अमुक्तरोगस्य समूलनाशनेन अपमृत्युनिवार-
णायं क्षिममारोग्यशाप्यर्थं विषमस्थानस्थितसकलारिष्टनिष्ठृत्वे श्रीमृत्यु-
ज्ञयदेवतामीत्यर्थम् अमुक्तश्चणवयुतमहामृत्युज्यजपं स्वयं ब्रौह्णपद्मा-
रा वा अमुक्तसंख्यवाऽहं करिष्ये ॥ तद्दृष्ट्येन गणपतिभूजने तुष्पाद्वाच्चर्तं

१ वर्ज्यवाहणाः—ज्ञान. कुष्ठि सदाऽषदः स्वयंभू श्वामदन्ततः । श्रीयोऽपि पतिः कृष्णः कुन्तली शाष्ठपर्यितः ॥

मातृकापूजनं वसोर्धारायुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्राद्भु आचार्यादिवरणं च
करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य ब्राह्मणवरणान्तं कृत्वा हस्ते जलमादाय-अस्य
श्रीपदामृत्युज्जयमन्त्रस्यवसिष्ठक्रष्णिःश्रीमृत्युज्जयरुद्रोदेवताअनुष्टुप्छन्दः
हौंवीजं जूंशक्तिः सः कीलकं मृत्युज्जयप्रतियर्थे जपे विनियोगः ॥ इति
संकल्प्य यथाशक्ति न्यासान् कुर्यात् यथा-वसिष्ठक्रष्णे नमः शिरासि ।
अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । श्रीपदामृत्युज्जयरुद्रदेवतायै नमः हृदये ।
हौं वीजाय नमः गुह्ये । जूं शक्तये नमः पादयोः । सः कीलकाय नमः
सर्वाङ्गेषु ॥ ॐ त्र्यंबकम् अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ बजामहे तर्जनीभ्यां नमः ।
ॐ सुगन्धिं पुष्टिवर्धनं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ उर्वारुकामिव वन्धनात्
अनामिकाभ्यां नमः । ॐ मृत्योर्मुक्षीय क्षनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ मामृतात्
करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयादि ॥ ॐ त्र्यम्बकं हृदयाय नमः ।
ॐ बजामहे शिरसे स्वाहा । ॐ सुगन्धिं पुष्टिवर्धनं शिखायै वषट् ।
ॐ उर्वारुकामिव वन्धनात् कवचाय हुम् । ॐ मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय
वौषट् । ॐ मामृतात् अस्त्राय फट् ॥ ‘ध्यानम्’-चन्द्रोऽज्ञासितमूर्धजं
सुरपतिं पीयुषपात्रं पद्मदस्तावजेन दधन्मुदित्यममर्लं हास्यास्यपड़ेरहम्
सूर्येन्द्रियविलोचनं करतलैः पाशाक्षमूत्राङ्कुशांभोजं विभ्रतमक्षयं पशुपतिं
मृत्युज्जयं तं स्मरे ॥ १ ॥ मानसोपचारैः सम्पूज्य ॥ ॐ लं पृथिव्यात्मकं
गन्धं समर्पयामि । ॐ हं आकाशात्मकं पुष्पं समर्पयामि । ॐ यं वायवा-
त्पकं धूपं समर्पयामि । ॐ रं तेजसात्मकं दीपं समर्पयामि । ॐ वं अमृ-
तात्मकं नैवेद्यं समर्पयामि । ॐ सं सर्वात्मकं मंत्रपुष्पं समर्पयामि ॥
मृत्युज्जयं पूजयित्वा निम्नदर्शितप्रकारत्रयात्मकमन्त्राणाम् अन्यतमेन
जपानुष्ठानं विधेयम् ॥

अथ मृत्युज्जयमन्त्रः—॥ १ ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यम्बकंस्य

जामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ उर्बारुकमिववन्धनाङ्गमृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥
 ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ । इत्यष्टचत्वारिंशद्वर्णात्मकः केवलमृत्युज्ज-
 यमन्त्रः अष्टप्रणवयुतः ॥ २ ॥ अथ द्वितीयो मृतसञ्जीवनीष्टत्युज्जयमन्त्रः
 ॐ हौंजूसः ॐ भूभुवः स्वः ॐ उद्यम्बकंब्यजामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनय् ॥
 उर्बारुकमिववन्धनाङ्गमृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः
 ज्ञांहौं ॐ इति द्विपञ्चाशद्वर्णात्मको मृतसञ्जीवनीमन्त्रः षट्प्रणवयुतः ॥ ३ ॥
 तृतीयो महामृत्युज्जयमन्त्रः— ॐ हौं ॐ जूं ॐ सः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः
 ॐ उद्यम्बकंब्यजामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ उर्बारुकमिव वन्धनाङ्गमृत्यो-
 र्मुक्षीयमामृतात् ॥ ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ सः ॐ जूं ॐ हौं ॐ
 स्वाहा ॥ इति द्विषष्टिवर्णात्मको महामृत्युज्जयमन्त्रश्चतुर्दशप्रणवयुतः ॥
 जपसमाप्त्यनन्तरं पूर्वोक्तान् उत्तरन्यासान् कृत्वा देवाय जपनिवेदनं
 कुर्यात् । यथा—गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहणासमत्कृतं जपय । सिद्धिर्भ-
 वतु मे देव त्वत्प्रसादान्प्रदेश्वर ॥ इति जपं निवेद्य प्रार्थयेत्—मृत्युज्जय
 महारुद्र त्राहि माँ शरणागतम् । जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितं कर्मव-
 न्धनैः ॥ ‘अर्पणम्’—अनेन यथासंख्याकेन महामृत्युज्जयजपाख्येन
 कर्मणा श्रीमहामृत्युज्जयः प्रीयतां न मम ॥ ततो जपसांगतासिद्धयर्थ
 यथाकामनाद्रव्येण तदशांशदुग्धाज्यसिक्तापाषार्गसमिद्धिर्होमस्तद्द-
 वांशेन तर्पणं तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मणभोजनं च कुर्यात् ॥
 पुराणोक्तमृत्युज्जयमन्त्रः—हीं मृत्युज्जय महादेव त्राहि माँ शरणाग-
 तम् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितं कर्मवन्धनैः ॥

॥ इति महामृत्युज्जयजपविधिः ॥

^१ कामनाविशेषपरत्वे ‘होमद्रव्याणि’ —पुत्रार्थे शालिवीजेन धनार्थे
 किलपत्रकैः । दूर्बभिरायुष्कामस्तु पुष्टिकामस्तु वेतसैः । कन्याकामस्तु लाजाभिः पशुकामो
 शैतेन तु ॥ विद्याकामस्तु पालाशैदर्शाशेन तु होमयेत् । धान्यकामो यवैवैव गुगुलेन रिपुक्षजे ।
 तिस्त्रीरीग्यकामस्तु प्रीहिभिः सुखम् नुते ॥

॥ ८० ॥ अथ (संक्षेपतो) वेदोक्तसवीजनवग्रहमन्त्रजपयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीपद्मगवतो
महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ यमात्मनः यजमानस्य वा जन्मराशेः नाम-
राशेः सकाशाद्वा जन्मलश्चाद्वर्षलश्चाद्वा चतुर्धाष्टमद्वादशाद्यनिष्टस्थानस्थि-
तामुकग्रहपीडापरिहारद्वारा तृतीयैकादशस्थानस्थितवच्छुभफलप्राप्त्य-
र्थम् आयुरारोग्यभाप्त्यर्थं च अमुकग्रहस्य अमुकसङ्ख्यया जपं करिष्ये ॥
इति सङ्कल्प्य जपं कुर्यात् ॥

सूर्यमन्त्रजपयोगः—आकृष्णेनैत्यस्य हिरण्यस्तूपाङ्गिरसक्षिः त्रिष्टु-
प्लन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रीतये जपे विनियोगः ॥ अँ ह्रौं ह्रौं ह्रौं सः
अँ भूर्भुवः स्वः अँ आकृष्णेन रज्ञस्त्रवर्त्तपानो निवेशय अमृतमन्तर्याम ॥
हिरण्ययैत सदिता रथेनादेवो वाति भ्रवनानि पश्यन् । अँ
स्वः भुवः भूः अँ सः ह्रौं ह्रौं ह्रौं अँ सूर्याय नमः ॥ ५३ ॥ अस्य जप-
सङ्ख्या सप्तसहस्राणि ७००० ॥ जपान्ते अर्कसमित्तिलपायसघृतैर्दशां-
शहोमः तदशांशेन तर्पण तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥
अथदानद्रव्याणि-माणिकयगोधूमसवत्सधेनुः कौसुमभवासागुडहेमता-
म्रम् ॥ आरक्तकं चन्दनमम्बुजं च वदन्ति दानं हि सुदीपधाने ॥ १ ॥

चन्द्रमन्त्रजपयोगः—इममित्यस्य देववातक्षिः अत्यष्टिश्छन्दः
चन्द्रो देवता चन्द्रप्रीतये जपे विनियोगः ॥ अँ श्रौं श्रौं सः अँ भूर्भुवः स्वः
अँ इमन्देवाऽअसपत्नन्दुः सुं बद्धमहुतेक्षत्राय महुतेज्यैष्टयाय महुतेजान-
राज्जयायेन्द्रस्येन्द्रियाय ॥ इममुष्ट्युपुत्रममुष्ट्युपुत्रमस्यैविष्वाऽपुषवै-
मीराजासोमोस्माकम्ब्राह्मणान् राजा । अँ स्वः भुवः भूः अँ सः श्रौं श्रौं
अँ अँ सोमाय नमः ॥ ५० ॥ जपसङ्ख्या एकादशसहस्राणि ११००० ॥

जपान्ते पलाशसमित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशां
शेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि—सद्वंश-
पात्रस्थिततन्दुलांश कर्पूरमुक्ताफलशुभ्रवस्त्रम् ॥ गवोपयुक्तं हृषभं च
रौप्यं चन्द्राय दद्याद् घृतपूर्णकुम्भम् ॥ २ ॥

भौममन्त्रजपयोगः—अस्मिर्मूर्द्धेति पन्त्रस्य विरूपाक्षत्राषिः गायत्री-
च्छन्दः भौमो देवता भौमप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ क्रां क्रौसः
ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ अग्निर्मूर्द्धाद्विवृक्तुतपतिं—पृथिव्याऽअयम् ॥ अपाठ७
रेतांठसिजिन्वति । ॐ स्वःभुवःभूः ॐ सःक्रौं क्रीं क्राँ ॐ भौमाय नमः ॥ ३ ॥
जपसङ्घाता दशसहस्राणि १०००० ॥ जपान्ते खदिरसमित्तिलपायसघृ-
तैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मणभो-
जनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि—प्रवालगोधूममसूरिकाश्च हृषोऽरुषश्चापि शुद्धः
सुवर्णम् । आरक्षवल्मीकरवीरपुष्पं तार्ङ्गं च भौमाय वदन्ति दानम् ॥ ३ ॥

बुधमन्त्रजपयोगः—उद्बुध्यस्वेति पन्त्रस्य परमेष्टी ऋषीः विष्टुप्छन्दः
बुधो देवता बुधप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ ब्रां ब्रीं ब्रौं सः ॐ भूर्भुवःस्वः
ॐ उद्बुद्धयस्वाम्नेष्प्रतिजागृहि त्वमिंष्टापुर्त्तेसद्वृसुंजेथायुयञ्चां ॥ अस्मि-
न्त्सुषस्त्ये ॥ अद्धयुत्तरस्म्युच्छिवृश्वेदेवायज्ञमानं च सीदत । ॐ स्वःभुवःभूः
ॐ सः ब्रौं ब्रीं ब्रौं अं बुधाय नमः ॥ ४ ॥ ४ ॥ जपसङ्घाता चतुःसहस्राणि
४००० ॥ जपान्ते अपामार्गसमित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन
तर्पणं तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-
चलं च नीर्लं कळधौतकांस्यं मुद्राज्यगारुत्मतसर्वपुष्पम् । दासी च दन्तो
द्विरदस्य नूनं वदन्ति दानं विधुनन्दनाय ॥ ४ ॥

इस्पतिमन्त्रजपयोगः—बृहस्पत इति मन्त्रस्य गृत्समदक्षिः

त्रिष्टुप्छन्दः वृहस्पतिर्देवता वृहस्पतिर्भीतये जपेविनि योगः॥ॐ ज्ञाँ ज्ञाँ ज्ञाँ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ वृहस्पते अतियदुष्कौडश्चात्मद्विभातिक्रतु-मुज्जनेषु ॥ वृद्धिदयच्छवसऽत्रतप्तजातुतदुस्म्यासु द्रविणन्त्वैहित्रिग्रम् । ॐ स्वः सुवः भूः ॐ सः ज्ञाँ ज्ञाँ ज्ञाँ ॐ वृहस्पतये नमः॥२६॥ जपसङ्घया एकोनविश्वातिसहस्राणि १९००० ॥ जपान्ते अश्वत्थसमिच्चिलयायस-घृतैर्दशाश्वहोमः तदशाश्वेन तर्पणं तदशाश्वेन मार्जनं तदशाश्वेन शाश्वण-भोजनम् । अथ दानद्रव्याणि—शर्करा च रजनी तुरङ्गमः पीतधान्यमपि-पीतमस्वरम् । पुष्पराजलदण्डे च काञ्जनं प्रीतये सुरगुरोः प्रदीयताम्॥५॥

शुक्रमन्त्रजपप्रयोगः—अन्नात्परिस्तुत इति मन्त्रस्य आग्निसरस्वतीन्द्रा ऋषयोऽतिजगती छन्दः शुक्रो देवता शुक्रप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ द्राँ द्री द्रीं सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ अन्नात्परिस्तुतोरसम्भास्त्राणां द्रव्यपिष-त्त्वत्रम्पयत्त्वोष्ठम्भुजापतिहा ॥ उत्तेनसुत्त्वमिन्द्रियं चित्तुषानं शुक्रमन्त्रसुऽहन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोगतम्भधु । ॐ स्वः सुवः भूः ॐ सः द्राँ द्री द्रीं ॐ शुक्राय नमः॥२५॥ जपसङ्घया षोडशसहस्राणि १६००० ॥ जपान्ते औदुम्बरसमिच्चिलयायसघृतैर्दशाश्वहोमः तदशाश्वेन तर्पणं तदशाश्वेन मार्जनं तदशाश्वेन ब्राह्मणभोजनम् । अथ दानद्रव्याणि—चित्राम्बरं शुभ्रतुरङ्गमश्च धेनुश्च वज्रं रजतं सुदर्णम् । सुतण्डुलानुत्तमगन्धयुक्ता-न्वदन्ति दानं भृगुनन्दनाय ॥ ६ ॥

शनैश्चरमन्त्रजपप्रयोगः—शनोदेवीरिति मन्त्रस्य दध्यहृणयवर्णक्राणिः गायत्रीछन्दः आपो देवता शनैश्चरप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ खाँ खीं खीं खौं सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ शनोदेवीरुभिष्ट्य॑आपोभवन्तुप्रीतये ॥ श॑ब्योरुभिस्वावन्तुनर्द । ॐ स्वः सुवः भूः ॐ सः खौं खीं खीं ॐ शनैश्चराय

नमः ॥ १६ ॥ जपसङ्घया त्रयोविश्वातिसहस्राणि २३००० ॥ जपान्ते
शमीसमित्तिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशांशेन मार्जनं
तदशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-याषाश्च तैलं विमले-
न्द्रनीलं तिलाः कुकित्था महिषी च लोहय । कुण्णा च धेनू रविनन्द-
नाय दानं प्रदेयं विषमस्थिताय ॥ ७ ॥

राहुमन्त्रजपयोगः-क्यानश्चित्र इति मन्त्रस्य वामदेवऋषिः गायत्री-
छन्दः राहुर्देवता राहुप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ भ्रां भ्री भ्रौ सः
ॐ भूर्भुवःस्वः३०क्या नश्चित्रऽ आभ्रुवदुती सुदुर्वृधु८८ सखा ॥ क्या
श्चिष्ट्यावृता । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः भ्रौ भ्री भ्रां ॐ राहुवे नमः
॥१६॥ जपसङ्घया अष्टादशसहस्राणि १८००० ॥ जपान्ते दूर्वासमित्ति-
लपायसघृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन
ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-गोमेदरत्नं च तुरङ्गपश्च सुनीलचैलं
च सुनीलकम्बलम् । तिकाश्च तैलं खलु लोहमिश्रं स्वर्भानवे दानमिदं
प्रदेयम् ॥ ८ ॥

केतुमन्त्रजपयोगः-केतुकृष्णविश्वाति मन्त्रस्य मधुच्छन्दा ऋषिः अनि-
रुक्ता गायत्रीछन्दःकेतवो देवताः केतुप्रीतये जपे विनियोगः-३०पौ प्री
प्रौ० सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ केतुकृष्णविश्वाकेतवे पेशोमवृष्ट्याऽपेशसे ॥
समुषषदिद्वरजायथार्ह । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः प्रौ० प्री० प्रौ० ३०केतवे नमः
॥१७॥ जपसङ्घया सप्तदशसहस्राणि १७००० ॥ जपान्ते कुशसमित्तिल-
पायसघृतैर्दशांशहोमः तदशांशेन तर्पणं तदशांशेन मार्जनं तदशांशेन ब्राह्म-
णभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-वैद्यर्यरत्नं सतिलं च तैलं सुकम्बलं चापि
मदो मृगस्य शस्त्रं च केतोःपरितोषहेतोश्छागस्य दानं कथितं मुनीन्द्रैः । १९ ॥

॥ इति संक्षेपतो वेदोक्तसबीजनवग्रहमन्त्रजपयोगः ॥

॥ ८१ ॥ अथ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ॥

अथ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः—सूर्यमन्त्रः—जपाकुसुमसङ्घाशं
 काश्यपेयं महाद्युतिम् ॥ तमोर्दिं सर्वपापज्ञं प्रणतोऽस्मि दिवाकरम् ॥१॥
 खल्द्रमन्त्रः—दधिशंखतुषाराभं क्षीरोदार्णवसञ्चिसम् ॥ नमामि शशिनं
 सोबं शस्थोर्मुक्टभूषणम् ॥ २ ॥ भौममन्त्रः—धरणीगर्भसम्भूतं विद्यु-
 त्कान्तिसमप्रभम् ॥ कुमारं शक्तिहस्तं च मङ्गलं प्रणमाम्यहम् ॥ ३ ॥
 बुधमन्त्रः—प्रियद्वृक्लिकाश्यामं रूपेणाप्रतिमं बुधम् ॥ सौम्यं सौम्यगु-
 णोपेतं तं बुधं प्रणमाम्यहम् ॥ ४ ॥ गुरुमन्त्रः—देवानां त्रिष्णीणांश्च
 गुरुङ्गाञ्जनसञ्चिभम् ॥ बुद्धिभूतं त्रिलोकेशं तज्जमामि वृहस्पतिम् ॥५॥
 शुक्रमन्त्रः—हिमकुंदमृणालाभं दैत्यानां परमं गुरुम् ॥ सर्वशास्त्रप्रवक्तारं
 भार्गवं प्रणमाम्यहम् ॥ ६ ॥ शनैश्चरमन्त्रः—नीलाञ्जनसमाभासं
 रविपुत्रं यमाग्रजम् ॥ छायामार्तण्डसम्भूतं तन्नपामि शनैश्चरम् ॥ ७ ॥
 राहुमन्त्रः—अर्धकार्यं महावीर्यं चन्द्रादित्यविर्दनम् ॥ सिंहिकागर्भसंभूतं
 तं राहुं प्रणमाम्यहम् ॥ ८ ॥ केतुमन्त्रः—पलाशपुष्पसङ्घाशं तारका-
 ग्रहमस्तकम् ॥ रौद्रं रौद्रात्मकं धोरं तं केतुं प्रणमाम्यहम् ॥ ९ ॥

॥ इति पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ॥

। हति श्रावणीप्रयोगसहितो विविधमन्त्रात्मकः पञ्चमो विभागः

समाप्तः ॥

॥ अथ पष्ठो विभागः ॥

॥ ग्रहशान्तिसहितषोडशसंस्कारात्मकः ॥

॥ ८२ ॥ अथ ग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

कृतमङ्गलस्तानः स्वलङ्घृतः सम्भृतमङ्गलसम्भारः कृतनिर्जेजनान्त-
पञ्चमहायज्ञान्तनित्यक्रियः परिहिताइतसोत्तरीयवासा यजमानो मङ्गल-
रङ्गवल्लीमण्डितशुद्धस्थले श्रीपण्यादिप्रशस्तदाखनिर्मिते कुशोचरकम्ब-
लाधास्तृते स्वासने ऊर्णवस्त्राच्छादिते पीठे प्राढ्युख उपविश्य पत्नीं स्वद-
क्षिणतः प्राढ्युखीमुपवेशयेत् ॥ शिखां वदूध्वा कुशपवित्रधारणम् पविष्टे-
स्त्थो ॥ आचम्य प्राणानायम्य ॥

यजमानललाटे तिलकं कुर्यात्—ॐ्स्वस्तिनुऽइन्द्रौ०। भद्रसूक्तं पठेत्
॥८३॥ मद्रसूक्तम् ॥ ॐ आनोभुद्रात् कक्तत्वो यन्तु विश्वतो दं व्यासोऽ
अपरीतासऽउद्भिर्देव ॥ द्वे वानो यथा सदु मिद्वृष्टेऽसुज्जप्रायुवो रांक्षिता-
रां दिवेदिवे ॥ १५ ॥ द्वे वानो म्भुद्रासुष्टुतिर्मज्जुतान्द्वे वानाैरुतिरुभि-
नु निवर्त्तताम् ॥ द्वे वानाैरुतिरुम्भुपर्सेदिमायन्द्वे वानुऽआयुरुत्रिति-
रन्तु जुवसे ॥ १६ ॥ तान्पूर्वीयानुविदाहूमहेद्यम्भगाम्भित्रमादीतेन्दक्ष-
मुसिधंम् ॥ अश्युमण्ड्वृष्णद्वृष्णसोम्युभिश्वनासरस्वतीनैरुभगुमयस्करत्
॥ १७ ॥ तम्भोवातोमयो भुद्रातुभेषु जन्तन्मुतापृथिवीतन्पिताद्वौै० ॥ तद्दृ-
ग्रावाणैरु सोम्युसुतोमयो भुद्रस्तदैश्वनाश्रृणुतन्धिष्ण्यायुवम् ॥ १८ ॥
तम्भीशानुजगतस्तुस्त्युपुरुषपतिनिवियज्जुद्वपवसेहूमहेद्यम् ॥ पूषानो य-
थाहेदसुमसंद्वृष्णरसितापुयुरदृव्यंस्त्वप्यै ॥ १९ ॥ स्वस्तिनुऽइन्द्रौ०-
वृद्धश्रेवाहस्वस्तिनै॒० पूषाहु॑श्ववेदात् ॥ स्वस्तिनुस्ताहयो॑० अरिष्टैनोमि-

१ विस्तरः प्रयोगः कर्तव्यष्टेदस्माकं ग्रहशान्तिप्रयोगो द्रष्टव्यः ॥

स्वस्तिनुोवृहस्पतिर्दधातु ॥ २६ ॥ पृष्ठदश्वामुख्तुपृश्चिंमातरतंशुभु-
ष्यावानोहिदथेषुजग्मये ॥ अग्निजिह्वामनवुत्सरचक्षसोहिष्वेनो-
हेवाऽअवुसागमन्निह ॥ २७ ॥ भुद्द्रङ्गणेभिशृणुयामदेवाभुद्द्रम्पश्चये-
मुक्षाभिर्वज्ञात् । स्थिरैरज्ञैस्तुष्टुवा ॥ ७ सस्तुनभिर्वर्यशेपाहिदेवहितुष्य-
दायुः ॥ २८ ॥ शुतमिल्लुशरदोऽअनिंदेवायत्रानश्चक्राजुरसन्तुनूनाम् ॥
पुञ्चासुयत्रपितरुभवन्तुमानोमुद्धयारीरिषुतायुग्मन्तो ॥ २९ ॥ अदिति-
द्व्यौरदितिरुन्तरिक्षमादितिमुर्तिसपुत्र? ॥ विष्वेदेवाऽअदिति-
द्व्यौरदितिरुन्तरिक्षमादितिरुन्तरिक्षम् ॥ २३ ॥ द्यौ? शान्ति-
रुन्तरिक्षमुशान्तिःपृथिवीशान्तिराषुत्शान्तिरोपथयु ॥ शान्तिः ॥ व्वनु-
स्पतंयु ॥ शान्तिर्विष्वेदेवाशान्तिर्विष्वेदुशान्तिर्विष्वेदुशान्तिर्विष्वेदु-
वशान्तिर्विष्वेदुशामाशान्तिरेधि ॥ २५ ॥ वतोयतसुमीहसेततोनोऽअभयंकुरु ॥
शब्दःकुरुप्रजावध्योभयन्नपुशुवध्यः ॥ २६ ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ ततः
सुमुखश्चेत्यादीना गणेशगुर्वादीनमस्कृत्य ॥ (एतद् शिवपञ्चायतन-
पूजाप्रयोगे २९ तपे पृष्ठे द्रष्टव्यस्) संकल्पं कुर्यात् ॥

॥ ८ ॥ सङ्कल्पः—ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो० शेषेषु ग्रहेषु
यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषणविशिष्टाया शुभ-
पुण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम सुतस्य
कारिष्यमाण उपनयने ग्रहानुकूलतासिद्धधर्थं ग्रहशान्तिं करिष्ये ॥

पुनर्जलमादाय—तदङ्गन्तया गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम्
अविघपूजनं मण्डपदेवतापूजनं मातृकापूजनं वसोद्वारापूजनम् आयुष्य-
मन्त्रजपं नान्दीश्रादं ब्रह्माचार्यऋतिवरणं दिग्रक्षणं पंचगव्यकरणं

१ अथवा कारिष्यमाणे मम सुतस्य सुतायाः विवहे (वाऽसुककर्मणि) इत्यादि वक्तव्यम् ॥

भूषिपूजनमप्रिस्थापनं ग्रहस्थापनं च करिष्ये ॥ पुनर्जलधादाय—तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं च करिष्ये । दिग्रक्षणं कलशार्चनं दीपपूजनं च (३१—३५ पृष्ठे द्रष्टव्यानि)

॥८५॥ गणपतिपूजनम् । तात्रपात्रे सिद्धिबुद्धिसाहितं महागणपाति संस्थाप्य ध्यानम्—उच्चैर्ब्रह्माण्डखण्डद्विनयसहचरं कुम्भयुग्मं दधानं प्रेष्टं नागारिपक्षप्रतिभटविकटश्रेत्रतालाभिरामम् ॥ देवं शशभोरपत्यं भुजगपतितनुस्पर्धिवर्धिष्णुहस्तं ध्याये पूजार्थमीशं गणपतिमपलं धीश्वरं कुञ्जरास्यम् ॥ अँभूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसाहितमहागणपतये नमः ध्यायामि ॥ आवाहनम्—अँगुणानांन्त्वा ०। अँभू०सि०म० आवाहयामि ॥ आसनम्—अँबृष्टोऽस्मिसमानानामुद्घतामिक्षुर्वृष्टः । इमन्तमभितिष्ठामियोगाकथामिदासति । अँभू०सि०म० आसनं समर्पयामि ॥ पाद्यम्—अँपुत्रावानस्य०। अँ भू० सि० म० पाद्यं समर्पयामि ॥ अर्धम्—अँ धार्मन्तेष्विश्वस्मृवनुमाधिश्वितमुन्तश्चसंमुद्देश्युन्तरायुषि ॥ अुपामनीकेसमिथेयऽआभृतस्तमंश्यामुमधुयन्तन्तऽकुर्मिम् ॥१६॥ अँ भू०सि०म०अर्धं स० ॥ आचमनीयम्—अँइयस्मैवरुणश्चधीहवंमुद्याच्चमृदय । त्वाष्वत्स्युराचके ॥१७॥ अँ भू० सि० म० आचमनीयं स० ॥ पयःस्तानम्—अँ पयसोक्षयंद्रव्यवादुद्धनोरुपद्धुर्क्षन्धूनि ॥ सोमस्यक्षयंवाजिन्दुसौम्यस्यरुपशुमिक्षा ॥१८॥ अँ भू०सि०म० पयःस्तानं स० । पयःस्तानान्ते शुद्धोदकस्तानं स० । शुद्धोदकस्तानान्ते आचमनीय स० ॥ दधिस्तानम्—अँ दुषिक्राण्णोऽकारिष्ठज्ञाणोरश्वंस्यव्याजिनं ॥ सुरभिन्नोमुखाकुत्प्रणऽआयुर्उषितारिषिता ॥१९॥ अँभू०सि०ष० दधिस्तानं स० ॥ घृतस्ता-

१ प्रतिस्तानान्ते शुद्धोदकस्तानम् आचमनीयं च सम० इति वक्तव्यम् ॥

न शू-अँधूतेनुज्ञन्त्सम्पुष्योदेवुयानान्नप्रणानकवुज्यत्येतुदेवान् ॥ अनु-
त्त्वासप्तेषुदिशे+सचन्ता उस्तुधायुस्मैयज्ञमानायधेहि ॥ २५ ॥ ॐ भू० सि०
म० धूतस्नानं स० पधुस्नानम्-स्वाहामुखश्चिर्लिपं श्रीयस्वदिवै सु० इस्पृश-
स्पाहि । पधुपधुमधु ॥ २६ ॥ ॐ भू० सि० म० पधुस्नानं स० ॥ शक्तरास्नानम्-
अ० अपा० उसुष्ठु० यसु० सूर्य० सन्तु० लुमाहितम् ॥ अुषा० रसंस्त्युजोरसु-
स्तं वै गृहणा० मयुत्तमयुपयुमगृहीलोर्सीन्द्रायत्त्वाजुं गृहणा० म्युषतुयो-
निरिन्द्रायत्त्वाजुष्ठृतमम् ॥ २७ ॥ ॐ भू० सि० म० शक्तरास्नानं स० ॥ गन्धो-
दकस्नानम्-अ० गुन्धुर्वस्त्वाविवृथावस्तु० रिदधातुविवृह्यारिष्टृयै० य-
ज्ञमानस्यपरिविरस्यग्निरुडै० हितवृ ॥ २८ ॥ ॐ भू० सि० म० गन्धोदकस्ना-
नं स० । उदृतनस्नानम्—अ० अुद्गुनातेऽउद्गुशु० पृच्छ्यतुमपर्सुपर्ह+ ॥
गुन्धस्तेसोभमवतु० थदोयुरसो० अच्युतं ॥ २९ ॥ ॐ भू० सि० म० उद्ग-
त्तनस्नानं स० ॥ सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य निर्मालयमृते
विष्णुज्य अभिषेकः० अ० आपोहि० योनै० तस्म्या० ३० अमृताभिषेको०-
स्तु । अ० भू० गृवः० स्वः० सि० म० अभिषेकस्नानं समर्पयामि ॥ शुद्धोदकस्नानम्-
अ० शुद्धवालं सुर्वशुद्धवालोमणिवालुस्तो० आ० श्वना० इयेतं० श्येतुाक्षोरुण-
स्तेरुद्द्रायं पशुपतये कुण्णासुमाऽबदलिपाराहौनं भौरुपादं पार्जुक्यात् ॥ ३१ ॥
अ० भू० सि० म० शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ गणेशं वस्त्रेण प्रमृज्य
रक्तवस्त्रप्रसारिते मृत्यये पीठे पटे वा अरुणाक्षतैर्गोधूमीर्वा कुतेऽषुद्दले
पद्मे गन्धालुलेपनपूर्वकं संस्थाप्य वस्त्रम्-अ० सुजातोज्ज्योतिषासुहश-
स्युष्टुरुथुमासंकुच्छ्व ॥ ३२ ॥ षासो० अग्नेभिर्भवर्षुपूर्वसंव्ययस्वन्विभावसो
॥ ३३ ॥ ॐ भू० सि० म० वस्त्रं स० ॥ वस्त्रान्ते आ० स० ॥ उपवी
तम्-यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमद्यर्थं

१ गणफ्ययर्वर्षीर्वेण अभिषेकः कर्तव्यष्टेदस्मिन् पुस्तके स्तोत्रविभागे ४७३ तमे पृष्ठे
द्रष्टव्यम् ॥

प्रतिमुच्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलवस्तु तेजः ॥ अँभूर्भुवः स्वः सि० म०
यज्ञो० समर्पशामि ॥ यज्ञोपवीतान्ते आ० स० ॥ गन्धम्-अँत्वाङ्ग्न्धु-
व्वाऽअखनुँस्त्वामिन्दुस्त्वाम्बृहुस्पतिं ॥ त्वामेषधेसोमोराजाविद्वान्य-
क्षमादमुच्यत ॥ १२ ॥ अँभू० सि० म० गन्धं स० ॥ अक्षता १-अँअक्ष-
न्मीमदन्तुहवपिण्डाऽधृष्टत ॥ अस्तैषतुस्वधानवोचिष्ठप्रानविष्ट्वा-
मुतीयोजान्वन्द्रतेहरी ॥ १३ ॥ अँ भू० सि० म० अक्षतान्स० ॥ पुष्पा-
णि-अँओषधीत्प्रतिमोददृध्वपुष्पवतीत्प्रमुखरीह । अम्ब्वाऽइवसुजि-
त्वरीर्व्विरुद्ध-पारायुष्ण्व+॥१४॥ अँभूर्भुवःस्वः सि० म० पुष्पाणि स० ॥
दूर्वाङ्कुराऽँ-काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपर्वपरुषुस्परिं ॥ पुवानोदूर्वेष्टपत-
तुसुहत्येणशुतेन्च ॥ १५ ॥ अँ भू० सि० म० दूर्वाङ्कुरान्स० ॥ सौभा-
ग्यद्रव्याणि-अँ अहिरिवमोगैत्पञ्चेतिब्राहुञ्जयायाहेतिम्पात्वाधर्मानहा-
हुस्त्वानोविष्वाङ्ग्न्युनानिविद्वाङ्ग्न्युमाङ्ग्न्युमालिसुम्पारिपातुविष्वत-
॥ १६ ॥ अँभू० सि० म० सौभाग्यद्रव्याणि स० ॥ धूपः- अँ अश्व-
स्यत्वावृष्टण-शुक्राधूपयामिदेवुयज्ञनेपृथिव्यागृ । मुखायत्वामुखस्य-
त्वाशुषीष्टणे ॥ अश्वस्यत्वावृष्टण-शुक्राधूपयामिदेवुयज्ञनेपृथिव्यागृ ।
मुखायत्वामुखस्यत्वाशुषीष्टणे ॥ अश्वस्यत्वावृष्टण-शुक्राधूपया-
मिदेवुयज्ञनेपृथिव्यागृ । मुखायत्वामुखस्यत्वाशुषीष्टणे ॥ मुखायत्वामुख-
स्यत्वाशुषीष्टणे ॥ मुखायत्वामुखस्यत्वाशुषीष्टणे ॥ मुखायत्वामुखस्यत्वा-
शुषीष्टणे ॥ १७ ॥ अँभूर्भुवः स्वः सि० महागणपतये नमः धूपमाघापयामि ।
दीपः-अँचुन्द्रसाऽउप्स्त्रुन्तरासुपुण्णोर्धावतेदिवि ॥ रुयिस्त्रिपुश्चाङ्ग्न्धुल-
म्पुरुस्पृहुँइरिरितिक्षनिक्षदत् ॥ १८ ॥ अँभू० सि० य० दीपं दर्शयामि ॥
नैवेद्यम्-अँअज्ञेषुतेष्वस्यनोदैषनमीकस्यगुणिष्ठणे ॥ प्रष्टद्वातारन्तारि-
षुऽज्जन्मेष्वेष्वेहिष्ठिपदेष्वतुष्पदे ॥ १९ ॥ गायत्रीमन्त्रेण सम्प्रोक्ष्य

वैलुभुद्रां प्रदर्श्य ग्रासमुद्रया—ॐ प्राणाय स्वाहा ॐ अपानाय स्वाहा ॐ व्यानाय स्वाहा अँउदानाय स्वाहा ॐ समानाय स्वाहा । ॐ भू० स्वै० सि० म० नैवेद्यं निवेद्यामि ॥ पूर्वोपोशनं स० । नैवेद्यमध्ये पानीयम्—
ख्लोशीरलवङ्गादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं क्रतं तोर्यं गृहण
परवेश्वर ॥ ॐ भू० सि० म० मध्येपानीयं स० । उत्तरापोशनं स० ।
हस्तप्रक्षालनं स० । मुखप्रक्षालनं स० । आचमनीयं स० । करोद्वर्तनार्थं
गन्धं समर्पयामि ॥ मुखवासार्थं ताम्बूलं-ॐ उत्तस्मांस्युद्द्रवतस्तुरण्णयुते
एुर्णम्भवेरलुंवातिप्रगुर्दिनं+ । इयेनस्यैवृद्ध्रजंतोऽभ्युसम्परिदधिक्रा-
डणं+सुहोर्जातरित्रितु०स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ भू० सि० म० ताम्बूलं स० ॥
फलम्-ॐ था०फलिनीष्वाऽभ्युलाऽअपूष्पायाम्बूपुष्पणी० ॥ बहुस्प-
तिप्रसूतास्तानोम्बुञ्चन्त्व०हस्त ॥ १६ ॥ ॐ भू० सि० म० फलं स० ॥
दक्षिणा-ॐ वृत्त्वै०ब्यत्पूर्णादानु०ब्यत्पूर्णाच्चू० दक्षिणा० ॥ तदुग्निवै०शक-
मूर्णिष्वै०स्वै०वै०धुनोदधत् ॥ १७ ॥ ॐ भू० सि० म० सुवर्णपुष्पदक्षिणा०
स० ॥ कर्पूरारातिक्यम्-ॐ आरात्रिपात्यै०वृद्धरजं+पितुरप्यायुधामभिट ॥
दिवै०सदा०प०सिवृहृती०विति०हु०सु०आत्मेषंवर्तते०तमं+ ॥ १८ ॥ ॐ भू० भू० भू०
स्वै० सि० म० कर्पूरारातिक्यं दर्शयामि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—अञ्जलौ
पुष्पाण्यादाय तिष्ठन् अँनमौगुणेऽस्योगणपतिबभ्यश्ववोनमोनमुोव्राते-
व्युव्रातपतिबभ्यश्ववोनमोनमोगृहसै०भ्योगृहसंपतिबभ्यश्ववोनमोनमो
च्छै०पेबभ्योच्छै०वै०भ्यै०पेबभ्यश्ववोनमं+ ॥ १९ ॥ ॐ भू० भू० भू० स्वै०
सिद्धिवृद्धिसहितम० मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ प्रदक्षिणा-सप्तस्या०
ॐ भू० सि० म० प्रदक्षिणा० समर्पयामि ॥ अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य
रक्तचन्दनपुष्पाक्षतसहितं नारिकेलं च धृत्वा विशेषार्घः—रक्ष रक्ष
गणाध्यक्षं रक्ष त्रैलोक्यरक्षकं । भक्तानामभयंकर्ता त्राता भव भवार्ण-

वात ॥ द्वैमातुर कृपासिन्धो षाण्मातुराग्रज प्रभो । वरद त्वं वरं देहि
वाञ्छितं वाञ्छितार्थद ॥ अनेन सफलार्घेण फलदोऽस्तु सदा मम ॥
ॐ भूषुवः स्वः सि० म० विशेषार्थं स० ॥ प्रार्थना—विश्वेश्वराय
वरदाय सुरप्रियाय लम्बोदराय सकलाय जगद्धिताय । नागाननाय
श्रुतियज्ञविभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ नमस्ते
ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः । नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय
ते नमः ॥ विश्वरूपस्वरूपाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे । भक्तप्रियाय
देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदक-
प्रिय । निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ त्वां विघ्नशत्रुदलनेति
च सुन्दरेति भक्तप्रियेति सुखदेति वरप्रदेति । विद्याप्रदेत्यघरेति
च ये स्तुवन्ति तेभ्यो गणेश वरदो भव नित्यमेव ॥ ॐ भू० सि० म०
प्रार्थनापूर्वकं नमस्करोमि । अनया पूजया सिद्धिबुद्धिसहितः महा-
गणपतिः साङ्गः सपरिवारः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति गणपतिपूजनम् ॥

॥ ८६ ॥ अथ पुण्याहवाचप्रयोगः ॥

स्वपुरतः शुद्धायां भूमौ पञ्चवर्णैस्तन्दुलैर्वा॑ऽष्टदलं कर्तव्यम् ॥ तत्र
भूमि स्पृष्टा—ॐ हीद्वै॒॒ पृथि॒वीचं॑ इ॒म॑युज्ञमि॒ मिक्षताम् ॥ पि॒ पृता-
ओभरीमभिर् ॥ ३३ ॥ तत्र यत्प्रक्षेपः—ॐ ओषध्य॑ तु॒सम॑वदन्तु॒ सोमे-
नसुहराङ्गा ॥ यस्मै॒ कृणो॒ तिं॒ ब्राह्मणस्तृ॒र्जन्पारया॒ मसि ॥ १६ ॥ अष्ट-
दलोपरि कलशस्थापनम्—ॐ आजिंग्रकुलशमुहा॒ च्वा॒ विशु॑ न्त्वन्दवर् ॥
पुनर्लूज्जानि॒ वर्त्तस्वुसानं॒ सुहस्तन्धुकक्ष्वोरुधा॒ रापयस्वती॒ पुनुर्माविंशताद्वा॒
यि॒ ॥ ३३ ॥ कलशेजलपूरणम्—ॐ वृरुणस्युत्तम्भनमसिव्वरुण-

स्यस्कम्भुसर्जनीस्त्योव्वरुणस्यऽशतुसदक्षयसिव्वरुणस्यऽशतुसदन-
 मसिव्वरुणस्यऽशतुसदनयासीद ॥ ३६ ॥ गन्धप्रक्षेपः—अँत्वाङ्गन्धर्वा-
 ऽअंखनुस्त्वामिन्द्रस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥ त्वामोषधेसोमोराजाविद्राश्य-
 क्षमादमुच्यत ॥ ३७ ॥ धान्यप्रक्षेपः—अँधाश्यमसिधिनुहिदेवान्प्रापा-
 यत्वोदुनायत्वा व्यानायत्वा ॥ दुर्गर्धामनुप्पसिंतिमायुषेषान्दुवोदे-
 साविताहिरण्यपाणिरूपतिंगृह्णात्वाच्छिंद्रेणपाणिनाचक्षुषेत्वामहीना-
 मपयौसि ॥ ३८ ॥ सर्वोषधीप्रक्षेपः—अँयाऽओषधीरूपव्वाजातादेवे-
 वध्यत्वियुगम्पुरा ॥ मनुनुबुद्धूणामहृशतन्यामानिसप्तच ॥ ३९ ॥
 दूर्वाप्रक्षेपः—अँकाण्डोत्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषदूर्परुषस्परि ॥ एवानो
 दूर्वुप्पतंलुसुहस्तेणश्चतेनच ॥ ३० ॥ पञ्चपलवप्रक्षेपः—अँअश्वत्यवै-
 निषदनम्पुण्णेवोदसुतिष्कृता ॥ गोथाजऽइत्किलासथयत्सुनव्यपूरुषम्
 ॥ ३१ ॥ समवृद्धप्रक्षेपः—अँस्योनापृथिविनोभवानक्षरानिवेशनी ॥ यच्छा-
 नुरुद्शम्मैसुप्पथां ॥ ३२ ॥ फलप्रक्षेपः—अँयाशुफलिनीर्व्वाऽबुलाऽअ-
 पुष्टपायाश्चुपुष्पिष्ठीं ॥ वृहस्पतिप्पसुतास्तानोमुञ्चन्तवृहसदं ॥ ३३ ॥
 पञ्चरत्नप्रक्षेपः—अँपरिवाजपतिरुक्तविरुग्मिर्हृव्याद्यक्रमीत् ॥ दधृ-
 त्नानिदाशुषे ॥ ३४ ॥ हिरण्यप्रक्षेपः—अँहिरण्यगर्भशुसमवर्त्ताग्रेभु-
 तस्यजातशुपतिरेकाऽआसीत ॥ सदाघारपृथिवीन्द्यामुतेमाङ्गस्मैदेवायहु
 विषाविधेम ॥ ३५ ॥ रक्तसूत्रेण वस्त्रेण च वेष्टयेत्—अँयुवासुवासाःपरिवी-
 ताऽआगात्सऽउश्रेयान्मवतिजायमानः ॥ तंवीरासःकवयऽउम्भयन्तिस्वा-
 ध्योमनसादेवयन्तः । पा०ग०का०२कं०२मं०९ ॥ पूर्णपात्रमुपरि न्यसेत्
 अँपूर्णदर्शिपरापत्तुपूर्णपूर्णापत ॥ वृस्त्रेवविवक्तीणावहुऽइषमू-
 र्ज्जद्विशतकक्तो ॥ ३६ ॥ वरुणमावाहयेत्—अँतत्वायामीत्यस्य शुनःशेषप्रापिः
 त्रिष्टुप्छन्दःवरुणोदेवता वरुणावाहने विनियोगः ॥ अँतत्वायामिद्वहमणा-

वन्देमानस्तदाशास्तेषज्जमानोहुविभिं॒। अहेऽमानोवरुणे हवोऽध्युरुंशत्रू॑-
मानऽआयुरु॒ प्यमौषीदृ॑ ॥ १६ ॥ अँभूर्मुवः स्यः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं॑
सपरिवारं सायुवं सशक्तिकम् आवाहयामि स्यापयामि ॥ प्रतिष्ठापनस्-
अँमनोज्ञुतिज्ञुष्टुमाज्जयस्यबृहस्पतिर्वृजमिमन्त्नोस्यरिष्ट्व्यज्ञृस-
मिमन्दधातु ॥ विष्णवेदेवासऽइहमादयन्त्रामोऽम्बिष्ठ ॥ १७ ॥ ॐवरु-
णाय नमः वरुण सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ अँभूर्मुवः स्वः वरुणाय
नमः चन्दनं समर्पयामि ॥ इत्यादिपञ्चोपचारैः संपूज्य तत्त्वावासीति
पुण्याञ्जिं समर्प्य अनेन पूजनेन वरुणः प्रीयताम् ॥ ततः अनामिकथा
कलशं सृष्टा अभिमन्त्रयेत्—कलशस्य मुखे० । कुक्षी तु० । अङ्गैश्च
सहिता० । आयान्तु मम शान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः॥ ततो गायत्र्या-
दिभ्यो नमः इत्यनेन पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य कलशं प्रार्थयेत्—देवदानव-
संवादे० । त्वत्तोये० । शिवः स्वयं० । त्वयि तिष्ठन्ति० । साक्षिर्घर्य कुरुमे
देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ नमो नमस्ते स्फटिकप्रभाय सुम्बेतहाराय
सुमङ्गलाय । सुपाशदस्ताय क्षणासनाय जलाधिनायाय नमो नमस्ते ॥
पाशपाणे नमस्तुम्यं पश्चिनीजीवनायक । पुण्याद्वाचनं यावत्तावत्त्वं
समिधो भव ॥ ततः स्वस्तिवाचनार्थं युग्मविप्रान्संपूज्य ॥ अवनिकुत-
जानुमण्डलः कमलमुकुलसदृशमञ्जालिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना
स्वर्णपूर्णकलशं धारयित्वा वदेत्-अँत्रीणिपदाविचक्कमेविष्णुगर्गोपाऽ-
अदावभ्यदृ ॥ अतोधर्माणिवारयन ॥ १८ ॥ दीर्घा नागा नद्यो गिर-
यस्त्रीणि विष्णुपदानि च ॥ तेनायुःप्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं दीर्घमा-
युरस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ विमा वदेयुः-तेनायुःप्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं
दीर्घमायुरस्तु ॥ एवं वारत्रयं कलशं भूमौ धान्यराशी संस्याप्य ॥
ब्राह्मणानां इस्ते सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा

आपः ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।
 अस्त्वक्षतमरिष्टं च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्त्वति भवन्तो
 ब्रुवन्तु । ॐ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु
 आयुष्यमस्त्वति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥
 पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्त्वति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पुष्पाणि पान्तु
 सौश्रियमस्तु ॥ ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्वति भवन्तो ब्रुवन्तु ।
 ॐ ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्तु ॥ पूरीफलानि पान्तु वहुफलमस्त्वति
 भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पूरीफलानि पान्तु वहुफलमस्तु ॥ दक्षिणाः पान्तु
 वहुदेयं चास्त्वति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ दक्षिणाः पान्तु वहुदेयं
 चास्तु ॥ ॐ दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रीर्यशो विद्या विनयो
 वित्तं वहुपुत्रश्चास्त्वति भवन्तो ब्रुवन्तु । ब्राह्मणा वदेयुः— ॐ दीर्घमायुः
 श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रीर्यशो विद्या विनयो वित्तं वहुपुत्रं चास्तु । यज-
 मानो वदेत्—यद्गृह्यत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारम्भाः शुभाः शोभनाः
 प्रवर्तन्ते तमहमोङ्गलरमादिङ्गत्वा क्रग्यजुःसामार्थवणाशीर्वचनं वहुऋषि-
 मतं समनुज्ञातं भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं पुण्यादं वाचयिष्ये । ॐ वाच्य-
 ताम् ॥ अथाशीर्वादः ॥ ब्राह्मणानां हस्तेष्वक्षतान्दद्यात् ॥ यजुः— ॐ
 भृददङ्गेणैभिर्दशृणुयामदेवाभृददम्पश्चयेमाक्षभिर्दर्शजज्ञाह ॥ स्थिरैरङ्गै-
 स्तुष्टुवा ॥ सस्तनूभिर्व्यशेयमहिदेवाहितैष्वदायुः ॥ ३१ ॥ ॐ देवानामभृ-
 दद्रासुमतिक्रैज्यतन्देवानाऽप्तुतिरुभिनोनिवर्तताम् । देवानाऽप्तुतिरुभय-
 मुपसेदिमाव्यन्देवान् । आयुर्दध्यतिरिन्तुजीवसे ॥ ३५ ॥ ॐ दीर्घयुस्तुऽ-
 ओर्धेखनितावस्मैचत्वाखनाम्मयुहम् ॥ अथोत्तन्दीर्घायुर्व्युत्त्वाश्च-
 तवेलङ्गाविरोहतात् ॥ ३० ॥ ऋक्— ॐ द्रविणोदाद्रविणसस्तुरस्यद्रवि-
 णोदाःसनरस्यप्रयंसत् ॥ द्रविणोदावीरवतीमिर्धनोद्रविणोदारासतेदीर्घ-

मायुः ॥ अष्टक १८ ॥ यजुः—ॐ द्विर्णोदापि पीषति ज्ञु होतु प्रचति छुत ॥
नेष्ठाद्विभिरिष्यत ॥ २६ ॥ ऋक्—ॐ सुवितापुश्चात्सवितापुरस्तात्सवि-
 तोत्तरात्सविताधुराचात् ॥ सवितानंः सुवतु सुर्वतातिं सवितानोरासतां-
 दुर्विमायुः ॥ ७८ ॥ यजुः—ॐ सुवितात्वासुवाना॑ ॥ ८१ सुवतामुग्निगृहपती-
 ना॑ ॥ सोमोव्वनस्पतीनाम् ॥ वृहुस्पति वृच्छिद्वौल्यैष्टु चायरुद्वैप-
 शुभ्यौ मित्रै॒स्त्योवरुणोधर्मैपतीनाम् ॥ ९८ ॥ ऋक्—ॐ नवौनवोभ-
 वति जायमुनोहोके तुरुषसामेत्यग्रम् ॥ मुग्नेवेभ्यो विदधात्यायन्प्रचन्द्र-
 मास्तिरतेदुर्विमायुः ॥ ८३ ॥ यजुः—ॐ नतद्रक्षा॑ ॥ ७५ सुनविश्वास्त-
 रन्तिदेवानुमोज्जपथमुजड्हेतत् । योविभर्तिं दाक्षायणै॒हिरण्य॒द्वसदे-
 वेषु कुणुतेदुर्विमायुरुद्समन्तुष्येषु कुणुतेदुर्विमायुः ॥ ५९ ॥ ऋक्—
 अ॑उच्चादिविदक्षिणावन्तो॑ अस्थुर्य॑ अ॒च्चदा॑ः स॒हतेमूर्य॑ण ॥ हिरण्य-
 दा॑ अमृतत्वं भजते वासोदा॑ः सौमपतिरंतु॑ आयुः ॥ ८६ ॥ यजुः—
 अ॑उच्चातैजातमन्य॑ सोदिविसद्भूम्याददे ॥ उग्र॒शर्म्म॑ महि-
 अ॒श्रव॑ ॥ १६ ॥ इत्याशीर्वादः ॥ + व्रतजपनियमतपः स्वाध्यायकतुदया-
 दमदानविशिष्टानां सर्वेषां ब्राह्मणानां मनः समाधीयताम् ॥ *समाहि-
 तमनसः स्मः ॥ + प्रसीदन्तु भवन्तः ॥ प्रसन्नाः स्मः ॥ + अ॑शान्ति-
 रस्तु ॥ अ॑स्तु ॥ ॥ अ॑पुष्टिरस्तु ॥ अ॑तुष्टिरस्तु ॥ अ॑वृद्धिरस्तु ॥ अ॑अवि-
 घमस्तु ॥ अ॑आयुष्यमस्तु ॥ अ॑आरोग्यमस्तु ॥ अ॑शिवं कर्मस्तु ॥ अ॑कर्म-
 समृद्धिरस्तु ॥ अ॑वेदसमृद्धिरस्तु ॥ अ॑शास्त्रसमृद्धिरस्तु ॥ अ॑धनधात्यस-
 मृद्धिरस्तु ॥ अ॑पुत्रपौत्रसमृद्धिरस्तु ॥ अ॑इष्टसंपदस्तु ॥ अ॑अरिष्टनिरसन-
 मस्तु ॥ अ॑यत्यापं रोगमशुभमकल्याणं तद्वै प्रतिहतमस्तु ॥ अ॑यच्छ्रेय-
 स्तदस्तु ॥ अ॑उत्तरे कर्मणि निर्विघ्नमस्तु ॥ अ॑उत्तरोत्तरमहरहरभिष्टदि-

+ यजमानो वदेत् ॥ * ब्राह्मणा वदेयुः ॥ १ अस्तु इति द्विजाः प्रतिवचनं वदेयुः ॥

रस्तु ॥ अँउत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्ताम् ॥ अँतिथि-
 करणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नसंपदस्तु ॥ पात्रे उदकसेकः ॥ अँतिथिकरण-
 मुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ अँतिथिकरणे समुहूर्ते सनक्षत्रे
 सग्रहे साधिदेवते प्रीयेताम् ॥ अँदुर्गापाञ्चालयौ प्रीयेताम् ॥ अँअग्नि-
 पुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ अँइन्द्रपुरोगा मरुदणाः प्रीयन्ताम् ॥
 अँमाहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्ताम् ॥ अँअरुन्धतीपुरोगा एक-
 पत्न्यः प्रीयन्ताम् ॥ अँविष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीयन्ताम् ॥ अँब्रह्मपुरोगाः
 सर्वे वेदाः प्रीयन्ताम् ॥ अँब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम् ॥ अँश्रीसर-
 स्वत्यौ प्रीयेताम् ॥ अँअद्भुमेधे प्रीयेताम् ॥ अँ भगवती कात्यायनी
 प्रीयेताम् ॥ अँभगवती माहेश्वरी प्रीयताम् ॥ अँ भगवती ऋद्धिकरी
 प्रीयताम् ॥ अँ भगवती सिद्धिकरी प्रीयताम् ॥ अँ भगवती पुष्टिकरी
 प्रीयताम् ॥ अँ भगवती तुष्टिकरी प्रीयताम् ॥ अँ भगवन्ती विघ्नविनायकी
 प्रीयेताम् ॥ अँ सर्वाः कुलदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ अँ सर्वाः ग्रामदेवताः
 प्रीयन्ताम् ॥ वहिः—अँ हताश्च ब्रह्मद्विषः ॥ अँ हताश्च परिपन्थिनः ॥
 अँहताश्च विघ्नकर्त्तरः ॥ अँशत्रवः पराभवं यान्तु ॥ अँशास्यन्तु घोराणि ॥
 अँशास्यन्तु पापानि ॥ अँशास्यन्त्वीतयः ॥ पुनः पात्रे—अँ शुभानि वर्द्ध-
 न्ताम् ॥ अँशिवा आपः सन्तु ॥ अँशिवा ऋतवः सन्तु ॥ अँशिवा ओषधयः
 सन्तु ॥ अँशिवा नद्यः सन्तु ॥ अँशिवा गिरयः सन्तु ॥ अँशिवा अतिथयः
 सन्तु ॥ अँशिवा अग्नयः सन्तु ॥ अँशिवा आहुतयः सन्तु ॥ अँ अहोरात्रे
 सन्तु ॥ अँशिवा अग्नयः सन्तु ॥ यजुः—अँ निकामेनिकामेन^५पञ्जर्जन्योवर्षतुफलंव-
 शिवे स्याताम् ॥ यजुः—अँ निकामेनिकामेन^५पञ्जर्जन्योवर्षत्वितिनिकामेनिकामेवैतत्रपञ्जर्जन्योवर्ष-
 त्वित्यैतेनयज्ञेनयज्ञेनतेफलवत्योन^५ओषधय^५पञ्जयन्तामितिफलवत्योवैत-

औषधये तु पच्यन्ते यत्रैतेन यज्ञे न यज्ञं न योगक्षेमो न तु कल्पता मिति योगक्षेमो-
 वैतु त्रैकल्पते यत्रैतेन यज्ञे न यज्ञं न तु स्माद्यत्रैतेन यज्ञे न यज्ञं न ते वल्लभस्तु प्रजानां-
 योगक्षेमो भवति ॥ ॐ शुक्राङ्गारकवृथवृहस्पतिशनैश्चरराहुके तु सोमसहिता
 आदित्यपुरोगः सर्वे ग्रहाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवान्नारायणः प्रीयताम् ॥
 ॐ भगवान्पर्जन्यः प्रीयताम् ॥ ॐ भगवान्स्वामी महासेनः प्रीयताम् ॥
 ॐ पुरोनुवाक्यया यत्पुण्यं तदस्तु ॥ ॐ याज्यया यत्पुण्यं तदस्तु ॥
 ॐ वषट्कारेण यत्पुण्यं तदस्तु ॥ ॐ प्रातः सूर्योदये यत्पुण्यं तदस्तु ॥
 ॐ पुण्याहकालान्वाचयिष्ये । ॐ वाच्यताम् ॥ ब्राह्म्यं पुण्यं महद्यज्ञ
 सप्तयुत्पादनकारकम् । वेदवृक्षोऽद्वं नित्यं तत्पुण्याहं ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥ भो
 ब्राह्मणाः । महां सकुदुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमा-
 णाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु पुण्याहम् । एवं त्रिः ॥ ऋक्-ॐ उद्दाते वंशकुन्ते-
 सामगायसिवस्तु पुत्रऽवृसवनेषु शंससि ॥ वृषेव वाजीशिशुमतीरुपीत्या-
 सुर्वतोनःशकुने भद्रमावदविश्वतोनःशकुने पुण्यमावद ॥ २ ॥ १ ॥ यजुः-
 ॐ पुनन्तु मादेव जनाऽपुनन्तु मनसाधिये ॥ पुनन्तु विष्वाभूतानि जात-
 वेदपुनीहिमा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणम्-ॐ सब्दः कामम् येतमहत्याप्नुयमित्युद-
 गयन् ॥ आर्पूर्वमाणपक्षेपुण्याहेत्वादशामुपसद्वतीभूत्वौ दुर्वरेकः सुचमसु-
 वासवौषधम्फलानीति सम्भूत्यपरिसमुद्घपारिलिप्याग्निमुपसमाधायावृता-
 ज्यर्ज्यसंस्कृत्यपूर्वसानक्षत्रेण मन्थद्वसन्नीयुजुहोति ॥ १ ॥ पृथिव्यागुद्धृतार्या-
 तु यत्कल्याणं पुरा कृतम् । ऋषिभिः सिद्धगन्धवैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तु
 नः ॥ २ ॥ भो ब्राह्मणाः । महां सकुदुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशी-
 र्वचनमपेक्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः कल्याणं

भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु कल्याणम् ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ अप्तः
 सोमपस्तमिन्दुपर्याहिकल्याणीर्जयासुरणंगुहंते ॥ यत्रारथस्य वृद्धतो-
 निधानं विमोचनं वृजितो दक्षिणावद् ॥ ३३० ॥ यजुः—ॐ यथेमांश्चाच-
 कल्याणीमावदानि जनेऽभ्यु ॥ ग्रहमरुज्ज्याभ्याऽशुद्धायुचाष्ट्वा-
 य च त्वायु चारणाय च ॥ प्रियो हेवानान्दक्षिणायै द्रुतुरिह भूयासमयम्-
 काय ॥ समृद्धयता हु प्रदानं मतु ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ अथाऽव्यौह-
 प्रतिगरुरोशत्सुरिमेयुजपानाभद्रमेभ्यो युजमानेभ्यो भूद्विति कल्याणम्-वैत-
 न्मानुष्यै वै वदति ॥ २ ॥ सागरस्य यथा वृद्धिमहालक्ष्म्यादिभिः
 कृता । सम्पूर्णा सुप्रभावा च तां च क्रद्धिं ब्रुवन्तु नः ॥ ३ ॥ भो
 ब्राह्मणाः । महां सकुद्गम्बिने महाजनान्नपस्कृद्वाणाय आशीर्वचनपे-
 क्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः क्रद्धिं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ कृद्धयताम् ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ कृद्धयमस्तो-
 मैं सनुयाऽप्तवाज्ज्यमानोर्मत्रसुरथेहोपयातम् ॥ यज्ञोनपक्षं पद्मोष्वतं राभूतां-
 शोऽवश्चिनोः कामयमाः ॥ ४३ ॥ यजुः—ॐ सुत्रस्य ऽक्षद्विरुस्य गङ्गम्-
 ज्योतिरमृताऽअभूम ॥ दिवस्पृथिच्याऽअद्धयारहुमाविदामदेवान्तख-
 उज्योतिः ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ उत्तुचरस्य हुविद्धिनस्य जघन्यायाङ्गु-
 वर्द्धाऽप्तसामाभिगायन्ति स वृस्य ऽक्षद्विरितिराङ्गुमैवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युचर-
 वेदेवोत्तरायाऽश्रौणाविचरं तुक्रतुचरम् ॥ ३ ॥ स्वस्तिस्तु याऽविनाशाख्या
 पुण्यकल्याणद्विदा । चिनायकप्रिया नित्यं तां च स्वस्ति ब्रुवन्तु नः ॥ ४ ॥
 भो ब्राह्मणाः । महां सकुद्गम्बिने महाजनान्नपस्कृद्वाणाय आशीर्वचनपेक्ष-
 माणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः स्वस्ति भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ आयुष्मते स्वस्ति ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ स्वस्तिरिद्विप्रप-
 थेश्चेष्टुरेक्षणं स्वत्युभियावाम्यमेति ॥ सानोऽपासोऽवरणेनिपातु स्वावे-

शाभेवतुदेवगोपा ॥ ८५ ॥ यजुः—ॐ स्वस्तिनऽइन्द्रो वृद्धश्श्रीवार्णि स्व-
स्तिनं पूषान्विश्ववेदाद् ॥ स्वस्तिनऽस्ताक्ष्योऽरिष्टनेमित्रस्वस्तिनो वृ-
द्धस्पतिर्दधातु ॥ ८६ ॥ वाक्षणम्—ॐ गातुञ्जयज्ञायगातुञ्जयज्ञपतयऽइति-
गातुञ्जयज्ञपतये च्छतिगातुञ्जयज्ञपतये यो यज्ञस्य स्थान्देवी स्वस्तिरस्तु-
नः स्वस्तिर्मानुष्ये भ्यऽहु तिस्वस्तिनो देवत्रास्तु स्वस्तिर्मानुष्यत्रेत्येवै तदा-
हो वै जिगातुभेषजमित्युध्वं नो यज्ञो देवलोकञ्जयज्ञत्वेत्येवै तदाहण्डो-
ऽअस्तु द्विपदेशञ्जतुष्पदऽहु त्येतावद्वा ऽइदृशसर्वज्ञावदाद्विपाच्चैच तुष्पाच्च-
तु स्मा ऽप्त्वैतद्वज्ञस्य सष्टि स्थांगत्वाशं करोति स्मादाहण्डो ऽअस्तु द्विपदेशं-
च तुष्पदे । ४। स मुद्रमथनाज्ञाता जगदानन्दकारिका । हरिमिया च माङ्गलया
तां श्रियं च ब्रुवन्तु नः ॥ ५। भो ब्राह्मणाः ! मह्यं स कुदुम्बिने महाजनाल्लभमस्कु-
र्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमाणाय यथा क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य
कर्मणः श्रीरस्त्वति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ३५ अस्तु श्रीः ॥ एवं त्रिः ॥ क्रक्कू-
अश्रियेज्ञातः श्रियऽआनिरियाय श्रियं वयोजादितुष्योदधाति ॥ श्रियं वसा-
नाऽअस्तु त्वमायन्भवनितसुत्यासमियामितदौ ॥ ७५ ॥ यजुः—ॐ नन्दसु-
त्कामपाक्षतिं ब्राचै सुत्यमशीय ॥ पशुनाऽख्यपमन्तस्य रस्तो यशो श्री ?
श्रीयताम्मायि स्वाहा ॥ ८८ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ त्वेनो हतुतऽहु जेदुक्षणे पार्वतस्तुऽह-
मेष्येतद्विदाक्षायणाराज्यमिवै प्राप्ताराज्यमिहवैव प्राप्तोतियऽष्टवं विद्वाने-
तेन यज्ञेन यज्ञतेतस्माद्वा ऽप्तेन यजेतस वा ऽएकैकं एवानूचिना हुं पुरोडाशो
भवत्येतेनो हास्यास पुतनानुपवाधा श्रीर्भवति ॥ ५॥ कृतेऽस्मिन्पुण्याहवाचने
न्यूनातिरिक्तो यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहागणप-
तिप्रसादाच्च सर्वः परिपूर्णोऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ अथागिधेकः ॥
कर्तुर्वामितः पत्नीम् उपवेश्य पात्रपातितकलशोदकेन अविधुराश्रत्वारो
ब्राह्मणा दूर्वाम्रपल्लवैरुदद्वस्तुखास्तिष्ठन्तः स पत्नीकं यजमानमभिषिञ्चे-

युः ॥ तत्रमंत्राः—ॐ पूर्णिष्ठाम्पयऽओषधीषुपयोदिष्ट्युन्तरिष्टुपयो-
धाहु ॥ पयस्वसीत्प्रदिशं+सन्तुमहाम् ॥ ३६ ॥ ॐ पञ्चनदद्युः सरस्वती-
यपियन्ति सस्तीतस ॥ सरस्वतीतुष्ट्रुधासोदेशभवत्सुरित ॥ ३७ ॥
ॐ द्वृहणस्योत्तमभेनमसिवरुणस्यरक्षम्भुसज्जीनीस्तथोद्वरुणस्यऽक्रत्सद-
द्वयसिवरुणस्यऽक्रत्सदनमासिवरुणस्यऽक्रत्सदनमासीद ॥ ३८ ॥ ॐ
पुनन्तुमादेवज्ञना पुनन्तुमनंसुधिये न ॥ पुनन्तुष्ट्रिष्ट्राभुतानिजातवे-
दैषुनीहिमा ॥ ३९ ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुष्ट्रप्रसुवेष्ट्रिष्ट्रवनोव्वर्वाहुवभ्याम्पु-
ण्णोहस्ताभ्याम् ॥ सरस्वत्यैव्वाचोयन्तुष्ट्रन्त्रियेदधामिवद्वृहस्पतेष्ट्रवासा-
म्भ्राज्ज्येनाभिषिञ्चाम्यसौ ॥ ४० ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुष्ट्रप्रसुवेष्ट्रिष्ट्रवनोव्वर्वा-
हुवभ्याम्पुण्णोहस्ताभ्याम् ॥ सरस्वत्यैव्वाचोयन्तुष्ट्रन्त्रेणाग्ने ॥ साम्रा-
ज्ज्येनाभिषिञ्चामि ॥ ४१ ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुष्ट्रप्रसुवेष्ट्रिष्ट्रवनोव्वर्वा-
हुवभ्याम्पुण्णोहस्ताभ्याम् ॥ अष्ट्रिष्ट्रवनोव्वर्वैष्ट्रज्ज्येन तेजसेष्ट्रवद्वृहमवच्चसाया-
भिषिञ्चामिसरस्वत्यैष्ट्रज्ज्येन व्वीष्ट्रयायानाद्यायाभिषिञ्चामीन्द्रस्ये-
ग्नियेणवलायश्चियेष्ट्रशसेभिषिञ्चामि ॥ ४२ ॥ ॐ विष्ट्रवानिदेवसवितर्हुरता-
निपरासुव ॥ वद्वृहन्तन्त्राऽआसुव ॥ ४३ ॥ ॐ धामुच्छदुग्धिरिन्द्रौब्रहमा-
देवोवद्वृहस्पतिं ॥ सचेतसोष्ट्रिष्ट्रवेदेवायद्वृहम्प्रावन्तुन्त्रुभे ॥ ४४ ॥ ॐ त्वं-
ष्ट्रविष्ट्रदुशुषोन्त्पाहि शृणुषीगिरं ॥ रक्षातोक्मुतत्कष्मना ॥ ४५ ॥ ॐ
अन्तपतेन्तस्यनोदेहानमीवस्यशुष्मिणं ॥ प्रप्तद्रातारन्तारिष्ट्रज्ज्ञ-
ज्ञोधेहिष्ट्रिष्ट्रदेचतुष्ट्रपदे ॥ ४६ ॥ ॐ यौशान्तिरुन्तरिष्ट्रशान्तिः पूर्थिवी-
शान्तिराप्तशान्तिरोषधयैष्ट्रशान्तिः ॥ वन्तस्पतयैष्ट्रशान्तिष्ट्रिष्ट्रवेदेवा ॥
शान्तिष्ट्रव्वशान्तिष्ट्रशान्तिष्ट्रसर्वैष्ट्रशान्तिष्ट्रशान्तिरेवशान्तिष्ट्रसामशान्तिरेधि ॥
॥ ४७ ॥ ॐ यतोयत्समीहसेततोनोऽभयद्वृहु ॥ शब्दः कुरुप्तजावभ्यो-
मयम्भैष्ट्रशुभ्यं ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणम्-ॐ पालाशं भवति ॥ तेन ब्राह्मणो-

भिषिञ्चतिब्रह्मवैपलाशोब्रह्मणैवैनमेतुदभिषिञ्चति ॥ औदुवरंभवति ॥
 तेनस्वोभिषिञ्चत्यन्नंवाऽज्गुदुंवरऽज्गर्वेस्वंयावद्वैपुरुषस्यस्वंभुवतिनुवैता-
 वदशनायतितेनोर्क्स्वंतुस्मादौदुंवरेणस्वोभिषिञ्चति ॥ नैव्यग्रोधपादंभव-
 तितेनमित्रोराजन्योभिषिञ्चतिपद्भिर्वैन्यग्रोधप्रतिष्ठितोमित्रेणवैराजन्यः
 प्रतिष्ठितस्तुस्मान्नैव्यग्रोधपादेनमित्रोराजन्योभिषिञ्चति ॥ आश्वत्यभव-
 ति ॥ तेनवैश्योभिषिञ्चतिसयुद्वेवादोश्वत्थेतिष्ठतङ्गुन्द्रोमरुत्तङ्गपामंत्रयते
 तुस्मादाश्वत्थेनवैश्योभिषिञ्चति ॥ युद्वेवकुल्पाङ्गुहोतिप्राणवैकुल्पाऽअ-
 मृतमुवैराणाऽअपतेनैवैनमेतुदभिषिञ्चति ॥ सर्वेषांवाऽएषव्वेदानाऽरु-
 सोयत्सामसर्वेषामैवैनमेतद्वेदानाऽरुसेनाभिषिञ्चति ॥ शान्तिः शान्तिः
 सुशान्तिर्भवतु ॥ स्वस्थाने उपविश्य हस्ते जलं गृहीत्वा—अभिषेकर्तृ-
 केभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथोत्साहं दक्षिणां दास्ये तेन श्रीकर्माधीशःप्रीयताम्।
 ततः पुत्रवतीभिर्वृद्धसुवासिनीभिर्नीराजनं कार्यम् ॥ तस्य मंत्रः—ॐ अ-
 नांघृष्टा पुरस्तादुग्घेराधिंपत्त्यऽआयुम्भेदात्पुत्रवतीदक्षिणातङ्गन्द्रस्याधि-
 पत्त्येष्प्रजाम्भेदात् । सुषदोपश्चादेवस्यसवितुराधिंपत्त्येचक्षुम्भेदाऽआ-
 श्रुतिरुत्तरतोधातुराधिंपत्त्येरायष्पोषम्भेदात् ॥ विधृतिरुपरिष्टाद्बृह-
 स्पतेराधिंपत्त्यऽओजोमेदाविश्वादभ्योमानाष्टावभ्यस्पाहुमिनोरश्वासि
 ॥१३॥। अनेन पुण्याहवाचनेन कर्मज्ञेदेवताः श्रीआदित्यादिनवग्रहाः
 प्रीयन्ताम् ॥ इति पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥

॥ ८७ ॥ अथ मातृकापूजनप्रयोगः ॥

तत्रादौ वैश्वदेवं कुर्यात् ॥ तदकरणे सङ्कल्पः—इदं वैश्वदेवहवनीय-
 द्रव्यं सदक्षिणाकमत्रावसरे वैश्वदेवाकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं कर-

१ अविद्वो मंडपस्थैव मातृणा पूजन सकृत । वैश्वदेवं वसोद्वारा नान्दीश्राद्धमतःपरम् ॥
 अविद्वपूजनात्पूर्वे वैश्वदेव विद्याय च ॥

णजनितफलप्राप्त्यर्थम् अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय विष्णुरूपाय तुभ्यमहं
संप्रददे ॥ अनेन वैश्वदेवकरणजनितफलसिद्धिरस्तु ॥ ततो गोधूमादि-
धान्यपूरिते हरिद्रादिरञ्जिते मृन्मये अविघ्नाख्यकलशे भोदादिषड्बुनाय-
कानां प्रतिमाः कुंकुमादिना लिखित्वा आवाहयेत्-ॐपोदाय नमः
मोदम् आवाहयामि ॥ ॐपोदाय नमः प्रमोदम् आवाहयामि ॥ ॐ
सुमुखाय नमः सुमुखम् आवाहयामि ॥ ॐदुर्मुखाय नमः दुर्मुखम्
आवाहयामि ॥ ॐअविघ्नाय नमः अविघ्नम् आवाहयामि ॥ ॐविघ्नकर्त्रे
नमः विघ्नकर्तारम् आवाहयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्-ॐनोऽनुतिः ॥ ॐभूर्भुवः
स्वः मोदादिषड्बिनायकाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ ॐपोदादिषड्बि-
नायकेभ्यो नमः इति षोडशोपचारैः संपूज्य अनया पूजया मोदादि-
षड्बुनायकाः प्रीयन्ताम् ॥ इत्यविघ्नपूजनम् ॥

अथमण्डपमातृकास्थापनम् ॥ निश्चितकोणे गतं खनेत ॥ गर्तसमी-
पे सभायो यजमानः पूर्वाभिमुख उपविश्य गोधूमनिर्मितगणपतिप्रतिमायां
पूर्ववत् गणपतिं षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ॥ ततो यजमानश्चतुर्षु कोणेषु
मध्ये च गतं कुर्यात् ॥ आचार्येण च दुर्बाशम्याम्रादिपशस्तवृक्षपत्राणां
रक्तसूत्रेण पञ्च वेष्टनानि कार्याणि । एषां मण्डपमातृसंज्ञा ॥ ताश्च
मण्डपमातृः मण्डपे स्थापयेत् ॥ तासां मध्ये एकां मदनफलेन युक्तां
कुर्यात् ॥ ततस्तासां तैलहरिद्राकुङ्मादिसुगन्वद्रव्येणोद्धर्तनम् ॥ ततो
यजमानो गर्तेषु अद्विरासेचनं कुर्यात् दध्ना च ॥ ततस्ता आम्रेयादि-
चतुर्षु मण्डपकोणस्तमेषु क्रमेण चतस्रो मध्ये चैका एवं पञ्च कृत्वा ततः
स्थिरोभवेति स्थिरीकरणम् ॥ ॐ स्थिरोभवव्वीद्वज्ज्ञात्याशुभैवव्वा-

१ वृषादित्रये वहिकोणे द्युम्भं स्यात्तथा सिंहकादित्रये चेशकोणे । भवेद् वृषिकादि-
त्रये वायुकोणे घटादित्रये निर्झर्तौ खातमाहुः ॥ एव कोणनिष्ठयं कुर्यात् ॥

ज्युर्ध्वं न् ॥ पूर्णुर्भूवसुषुपदुस्त्वमुग्मे गुपुरीषुदाहृणर्द्दा ॥ ५२ ॥ तत्र शाखास्तंभे
॥ अग्निकोणे-अँनन्दन्यै नमः नन्दनीमावाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥ नैऋत्यकोणे-अँनलिन्यै न० नलिनीमा० ॥ २ ॥ वायव्यकोणे अँ
मेत्रायै न० मैत्रामा० ॥ ३ ॥ ईचानकोणे-अँउमायै न० उमामा० ॥ ४ ॥
मध्ये-पशुवर्धिन्यै न० पशुवर्धिनीमा० ॥ ५ ॥ मनोजूतिरिति ताः प्रति-
ष्टापयेत् ॥ अँमनोजूतिर्जुष्टुपतामाज्ज्यस्यृद्धुस्पतिर्बुद्धमिमन्त्तुत्त्वरिष्ट-
द्युज्ञर्जुमन्दधातु ॥ विश्वेद्वेवासैऽद्विमादयन्तुमोऽ॒३ म्प्रतिष्ठु ॥ ६ ॥
इतिप्रतिष्टाप्य ॥ अँभूर्षुवः स्वः नन्दन्यादिमण्डपमातृभ्यो नमः इत्यनेन
मंत्रेणावाहनादिषोऽद्वेषोपचारैस्ताः पूजयेत् ॥ अनया पूजया नन्दन्या-
दिमण्डपमातरः प्रीयन्तां नमः ॥

अथ गौर्यादिमातृणां पूजनम् ॥ अग्निकोणे पीठोपरि रक्तवस्त्रं
प्रसार्य तदुपरि गोधूमाक्षतपुञ्जेषु एगीफलेषु वा सगणाधिपगौर्यादिच-
तुर्दशमातृणां दक्षिणोपक्रमाणाम् उदगपवर्गाणां प्रत्यगुपक्रमाणां प्राग-
पवर्गाणां वा स्थापनम् ॥ अँगुणानान्त्वा० ॥ ६३ ॥ अँगणेशाय नमः
गणेशम् आवाहयामि स्थापयामि । भो गणपते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥
अँआयङ्गौऽपुश्चरक्क्रमीदसदद्वमातरम्पुरः ॥ पितरश्चप्तयन्तस्वं+ ॥ ६४ ॥
अँभूर्षुवःस्वः गौर्यै नमः गौरीम् आवाहयामि स्था० । भो गौरि इहा-
गच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ अँहिरण्णरूपाऽऽुषसौविरोक्तुभाविन्द्राऽउ-
दियुर्दूर्घर्ष्येत्वा॒ ॥ आरोहत्वरुणमित्रगर्त्तन्तश्चक्षायामदितिन्दितिंश्चमि-

---

१ गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरामनः कुलदेवताः । गणेशेनाधिका हेता वृद्धो पूज्याथतुर्दश ॥ अत्र चतु-
र्दशपदसमाहारान्मातरो लोकमातर इति सर्वासां विशेषणम् ॥ केचन मातृः लोकमातृपि आवा-
यन्ति तदयुक्तम् ॥

श्रोतुं वरुणो सि ॥ १६ ॥ अँ भूर्भुवः स्वः पद्मायै नमः पद्मामावाहयामि
 स्थाऽ ॥ भो पद्मे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ २ ॥ अँ कृदा॒च्चनस्तरी॑रंसि॒ने-
 न्द्रं सश्च॒सिदु॒शुर्वेषं ॥ उपो॒पेन्नु॒प॒घु॒भू॒यु॒इ॒ज्ञु॒तेदा॒नंन्दु॒घस्य॒प॒च्यते॒आ-
 दित्ये॒व॒भ्य॒स्त्वा ॥ ३ ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ शच्यै॒ नमः॒ शचीमावाहयामि
 स्थाप० ॥ भो शचि॒ इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ३ ॥ अँ म॒या॒म्भ॒वरुणो॒ददा॒तु-
 म॒धा॒म॒ग्नि॒प्य॒जा॒पति॒र्ह ॥ म॒धा॒म॒न्द्र॒श्च॒द्यु॒श्च॒म॒धा॒न्धा॒ता॒द॒दा॒तु॒मे॒स्वा॒हा॒
 ॥ १५ ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ म॒धा॒यै॒ नमः॒ म॒धा॒मावाहयामि॒ स्थाप० ॥ भो म॒धे॒
 इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ४ ॥ अँ उ॒प्या॒म॒ग्नि॒तो॒सि॒सा॒वि॒श्रो॒सि॒च॒नो॒धा॒श्च-
 नो॒धा॒अ॒सि॒च॒नो॒मा॒थि॒धे॒हि॒ ॥ जि॒द्व॒यु॒ज्ञि॒द्व॒यु॒ज्ञ॒प॒ति॒म॒भगा॒य॒दे॒वा॒य॒त्वा-
 सा॒वि॒त्रे॒ ॥ ५ ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ सा॒वि॒त्र्यै॒ नमः॒ सा॒वि॒त्री॒म्॒ आवाहयामि॒
 स्थाप० ॥ भो सा॒वि॒त्रि॒ इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ५ ॥ अँ वि॒ज्ज्य॒म॒धनु॒-॒क-
 प॒द्वि॒नो॒० ॥ १० ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ वि॒ज्या॒यै॒ नमः॒ वि॒ज्या॒म्॒ आवाहयामि॒
 स्थाप० ॥ भो वि॒ज्ये॒ इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ६ ॥ अँ या॒ते॒रुद्ग॒शि॒वा॒०
 ॥ ६ ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ ज्या॒यै॒ नमः॒ ज्या॒म्॒ आवाहयामि॒ स्थाप० ॥ भो ज्ये॒
 इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ७ ॥ अँ दे॒वा॒ला॒म॒भद्रा॒ सु॒मु॒ति॒क॒ज्य॒ता॒न्दे॒वा॒ना॒० ॥
 रा॒ति॒रु॒भि॒नो॒नि॒व॒र्त्ता॒म्॒ ॥ दे॒वा॒ना॒० ॥ सु॒रु॒य॒म॒प॒से॒दि॒मा॒व॒य॒न्दे॒वा॒न॒अ-
 यु॒रु॒प॒ति॒रन्तु॒जी॒वसे॒ ॥ १५ ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ दे॒वसे॒ना॒यै॒ नमः॒ दे॒वसे॒-
 ना॒म्॒ आवाहयामि॒ स्थापयामि॒ ॥ भो दे॒वसे॒ने॒ इहागच्छ इ० ॥ १८ ॥ अँ पि॒-
 तु॒ष्ट्य॒+॒स्व॒धा॒यि॒ष्ट्य॒+॒स्व॒धा॒नम॒-॒पि॒ता॒म॒हे॒ष्ट्य॒+॒स्व॒धा॒यि॒ष्ट्य॒-॒स्व॒धा॒न-
 म॒हे॒ष्ट्य॒पि॒ता॒म॒हे॒ष्ट्य॒दे॒स्व॒धा॒यि॒ष्ट्य॒-॒स्व॒धा॒नम॒-॒ ॥ अक्ष॒ष्टि॒प॒तरो॒मी॒मदन्त-
 पि॒तरो॒ती॒तु॒प॒न्तपि॒तरु॒ष्टि॒तरु॒ष्टु॒न्ध॒ध्वम्॒ ॥ ३६ ॥ अँ भूर्भुवः॒स्वः॒ स्व॒धा॒यै॒
 नमः॒ स्व॒धा॒म्॒ आवाहयामि॒ स्थापयामि॒ ॥ भो स्व॒धे॒ इ०॒इ॒ह तिष्ठ ॥ १९ ॥
 अँ स्वा॒हा॒यु॒ज्ञ॒मन॒स॒स्वा॒द्वो॒रो॒रु॒न्तरि॒क्षा॒त्स्वा॒हा॒द्या॒वा॒प॒थि॒वी॒ष्ट्या॒० ॥ स्वा॒-

हुआतुदारभेस्वाहा ॥ ६ ॥ अँ भूर्भुवः स्वः स्वाहायै नमः स्वाहासु आ-
वाहयामि स्थापयामि ॥ भो स्वाहे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १० ॥ अँ वृ-
ष्टिरस्यपाञ्चेऽअग्निमामादज्ञाहुनिष्कृच्यादृसेधादेव्यजंबह ॥ ध्रुवम्-
सिपृथिवीन्दृष्ट हव्व्रहम् वनित्वाक्षत्रवनिसजातुवन्नपुर्पदधामिव्भ्रातृच्य-
स्यव्यवधाय ॥ ११ ॥ अँ भूर्भुवः स्वः धृत्यै नमः धृतिमावाहयामि स्थाप-
यामि ॥ भो धृते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ११ ॥ अँ त्वष्टातुरीपोऽअद-
ञ्जुतऽइन्द्राग्नीपुष्टिवद्देना ॥ द्विपदाच्छन्द॑ऽइन्द्रियमुक्षागौच्चवयोदधुरु
॥ २० ॥ अँ भूर्भुवः स्वः पुष्ट्यै नमः पुष्टिमावाहयामि स्थापयामि ॥
भो पुष्टे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १२ ॥ अँ वृहस्पते० ॥ २६ ॥ अँ भूर्भुवः
स्वः तुष्ट्यै नमः तुष्टिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो तुष्टे इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ १३ ॥ अँ अम्बे॑ऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन ॥ सस-
स्त्यश्वकृ सुभेद्रिकाङ्काम्पीक्लवासिनीम् ॥ २५ ॥ अँ भूर्भुवः स्वः
आत्मनः कुलदेवतायै नमः आत्मनः कुलदेवतामावाहयामि स्थापयामि ॥
भो आत्मनः कुलदेवते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १४ ॥ अँ मनोज्जुति०
॥ १३ ॥ अँ भूर्भुवः स्वः सगणाधिपगौर्यादिमातरः सुप्रतिष्ठिताः वरदाः
भवत ॥ अँ भूर्भुवः स्वः सगणाधिपगौर्यादिमातृभ्यो नमः इत्यनेन
षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ॥

अथ श्यादिसप्तवसोद्दर्शापूजनम्—पात्रस्थेन विलीनेन सगुडेन
धृतेन मातृणां संनिहितकुञ्ज्यलग्नाः दक्षिणाद्युदपवर्गाः पश्चिमादि-
प्रागपवर्गाः नातिनीचा न चोछ्रिताः सप्तवसोद्दराः कर्तव्याः ॥ अँ वृ-
सौट्पवित्रमसिशृतधारुं सौट्पवित्रमसिसुहस्तधारम् ॥ दुवस्त्वासवि-
तापुनातुवसौर्यवित्रेणशतधीरणसुप्त्वा ॥ ३ ॥ इत्यनेन सप्तधाराः
कृत्वा ततः शिष्टाचारात् उदर्ध्वभागे गुडेनैकिरणम्-अँकामधुक्षरे

॥३॥ श्रीपूर्वसप्तमातृथं धृतमातृस्तथैव च । गुहेन मेलायिष्यामि ताः
सर्वार्थप्रसाधिकाः ॥ इत्यनेनैकीकृत्य कुङ्कुमादिना विन्दुकरणेनालङ्घत्य
प्रतिधारायामेकैकदेवतामावाहयेत्-ॐनंसुह ॥ अँभू० श्रियै नमः
श्रियम् आवाहयामि ॥ १ ॥ अँश्रीश्रीते० ॥ अँभू० लक्ष्म्यै नमः
लक्ष्मीम् आवाहयामि ॥ २ ॥ अँहृहरति० ॥ अँभू० धृत्यै नमः धृतिम्
आवाहयामि ॥ ३ ॥ अँमेधाम्य० ॥ अँमेधायै नमः मेधाम् आवाह-
यामि ॥ ४ ॥ अँदेवीजोष्टी० ॥ अँभू० पुष्ट्यै नमः पुष्टिमावाहयामि
॥ ५ ॥ अँब्रतेनदीक्षा० ॥ अँभू० श्रद्धायै नमः श्रद्धाम् आवाहयामि
॥ ६ ॥ अँदेवीस्तिस्तिस्ति० ॥ अँभू० सरस्वत्यै नमः सरस्वतीम् आवा-
हयामि ॥ ७ ॥ अँमनौजुति० ॥ अँभू॒भुवः श्यादिसप्तवसोर्द्धाराः
सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवत ॥ अँभू॒भुवस्वः श्यादिसप्तवसोर्द्धारादेवताभ्यो
नमः इत्यनेन पोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ प्रार्थना—यदङ्गत्वेन भौ देव्यः
पूजिता विधिमार्गतः । कुर्वन्तु कार्यमखिलं निर्विघ्नेन क्रतूङ्गवम् ॥

॥ इति मातृकापूजनप्रयोगः ॥

॥८॥ अथायुष्यमन्त्रजपः-अँआयुष्य॑व॒र्च्छ्य॑ठ॒रुयस्प्पोषपौद्रि॒द्वदम्॥
इ॑ठिंहिरण्य॑व॒च्च॑स्व॒जैत्र्याया॑विशताठुमाम् ॥ ५० ॥ नतद्रक्षाठ॑सिनपि-
श्चाचास्तरन्तिदेवानामोजं-प्पथम॒जप॑त्तुत् ॥ योविभर्तिदाक्षायुण॑हिर-
ण्य॑ठ॒सदेव॒षुक्षुणुतेदीर्घमायु॑सम॒नुष्य॑षुक्षुणुतेदीर्घमायु॑- ॥ ५१ ॥
यदाव॑द्वन्नदाक्षायुणा॑हिरण्य॑शृतानीकायसुमन॒स्यमानाखा॑तन्म॑आ-
व॑द्वापि॒शृतक्षारदायायुष्माज॑रद्विर्ब्यथासम् ॥ ५२ ॥

॥ ८९ ॥ अथ साङ्कलिपकविधिना नान्दीश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ यज्ञोपवीती प्राङ्मुखो दक्षिणं जानु पातयित्वा पात्रे उद्गम्य-
खान् प्राक्संस्थान् स्वयम् उद्गम्युखश्चेत् प्राङ्मुखान् उदक्संस्थान् वैश्व-
देवस्थाने द्वौ सप्तनीकपितृपार्वणस्थाने द्वौ सप्तनीकमातामहपार्वण-
स्थाने द्वौ च एवं षट् कुशबृह्न् दूर्वीकाण्डानि वा संस्थाप्य क्षणदा-
नं कुर्यात् ॥ यवान्गृहीत्वा ॐ सत्यवसुसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां नान्दी-
मुखानाम् अद्य कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कलिपकनान्दीश्राद्धे
भवद्धयां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐतथा ॥ प्राप्नुतां
भवन्तौ ॥ प्राभवाव ॥ यवान् गृहीत्वा—गोत्राणां नान्दीमुखानां पितृ-
पितामहपितामहानां सप्तनीकानाम् अद्य कर्तव्यप्रधानसंकल्पोक्तकर्मा-
ङ्गसाङ्कलिपकनान्दीश्राद्धे भवद्धयां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्नि-
क्षिप्य ॥ ॐतथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ ॥ प्राभवाव ॥ यवान्गृहीत्वा—द्विती-
यगोत्राणां नान्दीमुखानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां सप्तनी-
कानाम् अद्य कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कलिपकनान्दीश्राद्धे भव-
द्धयां क्षणः क्रियताम् । इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐतथा ॥ प्राप्नुतां
भवन्तौ ॥ प्राभवाव ॥ पाद्यदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दी-
मुखाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ गोत्राः नान्दी-
मुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सप्तनीकाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं
पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्रमातामहवृद्ध-
प्रमातामहाः सप्तनीकाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥
सङ्कल्पः—अद्य पूर्वोच्चारित०शुभषुण्यतिथौ साङ्कलिपकविधिना नान्दी-
श्राद्धं करिष्ये ॥ आसनदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दी-
मुखाः इदं वः आसनम् ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः

सपत्नीकाः इदं वः आसनम् ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामह-
 मातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वः आसनम् ॥ गन्धादीदानम्—
 सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथाविभागं
 स्वाहा नमः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः
 इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथाविभागं स्वाहा नमः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथा-
 विभागं स्वाहा नमः ॥ खोजननिष्क्रयद्रव्यदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वे-
 देवाः नान्दीमुखाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तामनिष्क्रयीभूतं किञ्चिद्दिरण्यं
 दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामह-
 प्रपितामहाः सपत्नीकाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तामनिष्क्रयीभूतं किञ्चि-
 द्दिरण्यं दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्ता-
 मनिष्क्रयीभूतं किञ्चिद्दिरण्यं दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ सक्षी-
 र्यवसुदकदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः प्रीयन्ताम् ॥
 गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः प्रीयन्ताम् ॥
 द्वितीयगौत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः
 प्रीयन्ताम् ॥ आशीर्घ्रहणम्—अघोराः पितरः सन्तु । सन्त्वघोराः पितरः ॥
 गोत्रं नो वर्धताम् । वर्धताम् वो गोत्रम् ॥ दातारो नोऽभिवर्द्धन्ताम् ।
 अभिवर्द्धन्तां वो दातारः ॥ वेदाश्च नोऽभिवर्द्धन्ताम् । अभिवर्द्धन्तां वो वेदाः ॥
 सन्ततिनोऽभिवर्द्धताम् । अभिवर्द्धतां वः सन्ततिः ॥ श्रद्धा च नो मा व्यगमत् ।
 माव्यगमद्वः श्रद्धा ॥ बहुदेयं च नोऽस्तु । अस्तु वो बहुदेयम् ॥ अन्नं च नो
 बहु भवेत् । भवतु वो बहुन्म् ॥ अतिर्थीश्च लभेयमहि । अतिर्थीश्च लभध्वम् ॥

याचितारथं नः सन्तु । सन्तु वो याचितारः ॥ एता आश्रिष्ट सत्याः सन्तु । स-
न्त्वेताः सत्या आश्रिष्टः । दक्षिणादानम्—सत्यवसुसंज्ञके भ्योविष्वेभ्योदेवे-
भ्यो नान्दीमुखेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामल
कयवमूलनिष्कर्यीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ गोत्रेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः
पितृपितामहपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्र-
तिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयवमूलनिष्कर्यीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ।
द्वितीयगोत्रेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः मातामहपमातामहद्वद्धप्रमातामहेभ्यः स-
पत्नीकेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयव-
मूलनिष्कर्यीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ नान्दीश्राद्धं सम्पन्नम् । सुसम्प-
न्नम् ॥ विसर्जनम्—ॐ वाऽनेवतद्वाजिनो नोधनेषु विप्राऽअमृताऽक्र-
तद्वाऽ ॥ अस्यमद्धवे-पिवतमादयद्धवन्तु प्साषात् पथिभिर्देवयानैः ॥ १८ ॥
अनुवर्जनम्—ॐ आमाद्वाजस्य प्रसुवो जगम्यादेमेदूद्यावापृथिवीष्विश्व-
रूपेण आमागन्ताम्पितरामातराचामासोमौऽअमृतस्वेनं गम्यात् ॥ १९ ॥ हस्ते
जलमादाय—मयाऽऽचरितेऽस्मिन्साङ्गलिपकनान्दीश्राद्धे न्यूनातिरिक्तो
यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनाच्छ्रौनान्दीमुखप्रसादाच्च सर्वः
परिपूर्णोऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ अनेन साङ्गलिपकविधिना नान्दीश्राद्धेन
नान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्ताम् ॥

॥ इति साङ्गलिपकविधिना नान्दीश्राद्धप्रयोगः ॥

॥ १० ॥ आचार्यादि-ऋत्विग्वरणम् ॥ एकस्मिन्ताम्रपात्रे शरावे वा आ-
पः क्षीरं कुशाग्राणि दधि चन्दनम् अक्षताः दूर्वाः सर्षपाश्वेत्यष्ट द्रव्याणि
निक्षिप्य पात्रान्तरेण पिधाय रक्तसूत्रेण संवेष्य तत् साचार्यविमाः ॐ पूर्ण्या-
हमिति त्रिवारं वदन्तः यजमानहस्ते दद्युः । पत्नीहस्ते वाचनकलशं च दद्युः ।

सपत्नीको यजमानः स्वासनादुत्थाय ब्राह्मणान्प्रार्थयेत् ॥ ब्राह्मणप्रार्थ-
ना-पावनाः सर्ववर्णानां ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः । अनुगृह्णन्तु मापद्य ग्रहशा-
न्त्याख्यकर्मणि ॥ स्वस्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ श्रोत्रियाः
सत्यवाचश्च ग्रहध्यानरताः सदा ॥ यद्वाक्यामृतसंसिन्तका वृद्धिं यान्ति
नरद्रुमाः । अङ्गीकृत्वन्तु मत्कर्म कल्पद्रुमसपाशिषः ॥ यथोक्तनियमैर्युक्ता
मन्त्रार्थे स्थिरबुद्धयः । यत्कृपालोकनात्सर्वा क्रद्धयो वृद्धिमास्तुयुः ॥
आयुरारोग्यपुत्रादिसुखश्रीप्राप्तये मम । आपद्विघ्नविनाशाय शत्रुबुद्धिक-
याय च । आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे राहुकेतुपुरःसराः ॥ ग्रहदेवाधिदेवैश
नक्षत्राणां च । दैवतैः ॥ इन्द्रादिभिर्थ दिक्पालैर्ब्रह्माविष्णुमहेश्वरैः । वास्तुदु-
र्गागणेशैश्च क्षेत्रपालेन संयुतैः ॥ भौमान्तरिक्षदेवैश्च कुलदेव्या च मातृभिः
चतुर्भिर्श्रैव वेदैश्च रुद्रेण सहितास्तथा ॥ स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा मदनुग्रह-
कारकाः । अयमर्घ इदं पाद्यं भवद्भिः प्रतिगृह्यताम् ॥ चरणक्षालनोद्वा-
स्तुष्यन्ति शुद्धमानसाः । तज्जलेन च संसिन्तकाः पूर्णाः कामा भवन्तु
मे ॥ इमं वोऽर्घं प्रयच्छामि गृह्णन्तु प्रीतमानसाः । पावयन्तु च मां नित्यं
पूरयन्तु मनोरथान् ॥ अन्यः कश्चिद् ब्राह्मणः वदति—अर्घोऽर्घोऽर्घः ॥
यजमानो वदेत्—प्रतिगृह्यन्ताम् । इत्युक्त्वा ब्राह्मणहस्ते तदग्रे वा अर्घं
स्थापयेत् ॥ ब्राह्मणा वदेयुः—प्रतिगृहीयमः ॥ आचार्यवरणम्—यजमानः
हस्ते पूर्णिफलं गृहीत्वा विप्रस्य दक्षिणजानुमालभ्य वदेत्—अमुकप्रवरा-
न्वितामुकगोत्रःशुक्रयजुवेदाम्नायवाजिमाध्यन्दिनीयशास्त्राध्यायी अमु-
कशर्मा यजमानोऽहममुकप्रवरान्वितामुकगोत्रं शुक्रयजुवेदाम्नायवाजिमा-
ध्यन्दिनीयशास्त्राध्यायिनममुकशर्मणं ब्राह्मणमस्मिन्द्रहशान्त्याख्ये क-
र्मणि आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे इत्युक्त्वा पूर्णिफलं दद्यात् ॥ यजमानेन
दत्तं पूर्णिफलं गृहीत्वा विप्रो वदेत्—ॐ वृत्तेनदीक्षामा-

प्रोतिदीक्षयाप्मोतिदक्षिणाम् ॥ दक्षिणाश्रुद्धामाप्मोतिश्रुद्धया-
 सन्त्यमाप्यते ॥ ३ ॥ वृताय एतते पादं पादावनेजनं पादप्रक्षालनमेप
 तेऽर्थः ॥ गन्धाक्षतपुष्पमालादिभिः सम्पूज्य हस्ते रक्तसूत्ररूपकङ्कणव-
 न्धनम्-ॐषदाव॑द्भन्दाक्षायुणाहिरण्यर्घुशतानीकायसुमनुस्यमानाह ॥
 तद्द्वयुऽआव॑द्भनामिश्रतशारदायायुष्माच्चरदाष्टिर्घथासंम् ॥ ५ ॥ यथा-
 शक्ति सुवर्णहस्तमुद्रालङ्कारवस्त्रोपवस्त्रादिवरणसाहित्यं दत्त्वा वदेत्-
 आवाहयाम्यहं विप्रमाचार्यं यज्ञकारणम् । पुराणन्यायमीमांसाधर्मशा-
 स्त्रार्थपारगम् ॥ आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां वृहस्पतिः । ग्रहशा-
 न्त्याख्ययज्ञेऽस्मिन्नाचार्यस्त्वं तथा भव ॥ यावत्कर्म समाप्येत ताव-
 च्चमाचार्यो भव ॥ आचार्यो वदेत्-भवामि ॥ २ ॥ ॐ वृहस्पते० ॥ ब्रह्म-
 वरणम्-पूर्ववद्वोत्रोचारणं कृत्वा अस्मिन् कर्मणि ब्रह्मात्वेन त्वामहं वृणो ॐ
 वृतोऽस्मि ॥ ३० वृतेन० ॥ वृताय एतते पादं० ॥ कङ्कणवन्धनम्-
 ॐषदाव॑द्भन्दाक्षायुणा० ॥ यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ ग्रह-
 शान्त्याख्ययज्ञेऽस्मिन् ब्रह्मा भव द्विजोत्तमा ॥ १ ॥ यावत्कर्म समाप्येत ताव-
 च्चं ब्रह्मा भव । भवामि ॥ ब्रह्मंजडानं० ॥ ततःगाणपत्यसदस्यवरणं कृत्वा
 ऋत्विग्वरणं पूर्ववद्वोत्रोचारणपूर्वकं कुर्यात् ॥ एवं चतुरोऽष्टौ वा ऋत्विजो
 वृणुयात् ॥ ऋत्विक्पार्थना-ब्राह्मणाः सन्तु मे शस्ताः पापात्पान्तु समा-
 हिताः ॥ देवानां चैव दातारः पातारः सर्वदेहिनाम् ॥ १ ॥ जपयज्ञेस्तथा होमैर्दा-
 नैश्च विविधैः पुनः । देवानां च ऋषीणां च तृप्त्यर्थं याजकाः कृताः ॥ २ ॥
 येषां देहे स्थिता वेदाः पावयन्ति जगत्रयम् । रक्षन्तु सततं ते मां ग्रहयज्ञे
 व्यवस्थिताः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । येषां
 वाक्योदकेनैव शुद्धयन्ति मलिना जनाः ॥ ४ ॥ पावनाः सर्ववर्णानां
 ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः । सर्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ५ ॥

श्रोत्रियाः सत्यवाचश्च ग्रहध्यानरताः सदा । यद्वाक्यामृतसंसिक्ता क्रदिं
 यान्ति नरद्वयाः ॥६॥ अङ्गीकुर्वन्तु कर्मेतत्कल्पदुमसमाशिषः । यथोक्त-
 नियमैर्युक्ता मंत्रार्थे स्थिरत्वुद्धयः ॥ ७ ॥ यत्कृपाकोचनात्सर्वा क्रद्यो
 दृष्टिमाप्नुयुः । ग्रहध्येष्वया पूज्या सन्तु मे नियमान्विताः ॥८॥ अक्रोधनाः
 शांचपराः सततं ब्रह्मचारिणः । ग्रहध्यानरता नित्यं प्रसम्भमनसः सदा
 ॥९॥ अदुष्टभाषणाः सन्तु या सन्तु परनिन्दकाः । ममापि नियमा हेते
 भवन्तु भवतामापि ॥१०॥ ऋत्विजश्च यथा पूर्वं शक्रादीनां मखेऽभवन् ।
 यूर्यं तथा मे भवत ऋत्विजो ह्रिजसत्तमाः ॥११॥ ग्रहयागस्य निष्पत्ती
 भवन्तोऽभ्यर्थिता यया । सुप्रसक्षैः प्रकर्तव्यं शान्तिकं विधिपूर्वकम् ॥१२॥
 यजमानहस्ते कङ्कणवद्व्यनम्-ॐ्यदावद्वद्वन्दासायुणाहिरण्यैश्चुता-
 नीकायसुमनुस्यमानार्दृ । तन्मुद्आवद्व्यामिशुतश्चारदुयायुष्माञ्जुरदाष्टि-
 र्ष्यथासंम् ॥१३॥ दाक्षायणा शतानीकमवधनन्सुहिरण्यकम् । आवधना-
 मि तदेवाहमायुष्यस्यामिवद्ये । यजमानपत्न्याः वामहस्ते कङ्कणव-
 व्यनम्-ॐ तम्पत्तनीमिरुगच्छेमदेवाहंपञ्चभ्रातृभिरुतवुहिरण्यैः ।
 नाकंडृगृष्मणानासुकृतस्य लोकेतूर्तीयैपञ्चेऽभिरोचुनेदिव? ॥१४॥
 गृहयज्ञफलावाप्त्यै कङ्कणं सूत्रनिर्मितम् । हस्ते वधनामि सुभगे त्वं जीव
 शरदा शतम् ॥ दिग्निषणम्-कुण्डवपाजुर्दृ । अपसर्पन्तु० ॥ इति पूर्वोक्त-
 रीत्या कार्यम् ॥१५॥ पञ्चगव्यकरणम्-कांस्यपात्रे मन्त्रान्ते गोमूत्र
 क्षिपेत्-ॐ भूर्मुखदंस्व+तत्सावितु० ॥ गोपयं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ मान-
 स्तोके० ॥ क्षीरं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ आप्यायस्वुसमैतुतोविष्वतं+सोमवृ-
 ण्यम् ॥ भवुषाजस्यसङ्ख्ये ॥१६॥ दधि मन्त्रान्ते क्षिपेत् दुधिकक्ष-
 ण्योम्० ॥ आज्यं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ तजोसिशुक्रमस्यमृतमासुधामुना-
 मासिसिष्ठियन्देवानुमनोष्टृष्टन्देवुयज्ञनमासि ॥१७॥ कुशोदकं मन्त्रान्ते

क्षिपेत्—अँदुवस्यत्वासवितु श्र्वं सुवेष्मिनों ब्रुहुभ्या म्पूष्णो हस्ताभ्याम् ॥ १ ॥ ३ ॥ अँ इति प्रणवेन यज्ञकाष्ठेनाकोङ्क्य प्रणवेनाभिमन्त्रयेत् ॥ कर्मभूमि यज्ञसम्भाराश्च कुशैः सम्पोक्षयेत् । अँआपुोहिष्टा०। बोवं+शिवतंमुो०॥ त-स्माऽअर्जु०। भूमिप्रार्थना हस्तौ वद्धा भूमि सम्पार्थयेत् अँस्युोनापृथि-विनो०। अँमुहीद्वौ०। इत्येताभ्याम् क्रुम्भ्यां सम्पार्थ्यं अँस्वस्तिनऽइन्द्रो वृद्धश्श्रवाद्॥“अँदेवा आयान्तु ॥ यातु जाना अपयान्तु ॥ विष्णो देवय-जनं रक्षस्व” इति पठित्वा भूमौ प्रादेशं कुर्यात् ॥ ९२ ॥ भूमिकूर्मानन्तपूज-नम् होममानतो यथार्हकृतचतुरस्स्थाण्डिलस्यामे अक्षतपुञ्जत्रयोपरि पूर्णी-फलानि संस्थाप्य भूमिकूर्मानन्तानावाह्नि पूजयेत्—अँभूरसुभूमितुस्यदिं-तिरासिहिष्वधायुाहिष्वस्युभुवनस्यधुर्मी ॥ पूयिवीर्ष्वच्छपूयिवीन्दृ-हपूयिवीम्माहिष्वसी० ॥ १३ ॥ भूम्यै नमः भूमिमावाहयामि ॥ अँ यस्य-कुर्मोगुहेहुविस्तमग्नेदर्दयात्त्वम् ॥ तस्मैदेवाऽविष्वब्रुवन्नयञ्चन्नहमण-स्पतिः० ॥ १४ ॥ अँकूर्माय नमः कूर्ममावाहयामि ॥ अँस्युोनापृथिविनो०॥ अँअनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्यापयामि ॥ प्रतिष्ठाप-नम्—अँ मनोजूति०॥ भूमिकूर्मानन्तदेवताः सुप्रातिष्ठिताः वरदाः भवत ॥ अँभूमिकूर्मानन्तदेवताभ्यो नमः इत्यनेन पूजयेत् ॥ ९३ ॥ स्यष्टिले प-ञ्चभूसंस्काराः-आचार्यःस्यष्टिलपश्चिमतः उपविशेत् । यजमानं स्वदक्षिणे ब्रह्मणः पश्चिमतः उपवेश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य प्रारब्धग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमप्तिष्ठापनं करि-त्ये ॥ १ ॥ परिसमूहनम्-मूलधृतैस्त्रिभिर्दर्भग्रीः पश्चिमतः आरभ्य प्रागन्त-मुदकसंस्थं त्रिः ‘परिसमूद्धा’ तान्कुशान् ईशान्यां पूर्वतो वा परित्यजेत् ॥ २ ॥ उपलेपनम्-गोपयोदकेन त्रिरूपलिम्पयेत् ॥ ३ ॥ उछेस्वनम्-यज्ञकाष्ठेन सुवेण कुश्मैर्वा दक्षिणत उदकसंस्थं त्रिरूपेस्वयेत् ॥ ४ ॥ उद्धरणम्—

अज्ञुष्टात् अनामिकापर्यन्तं यथोल्लिखिताभ्यो लेखाभ्यः पांसुं नीत्वा
प्राञ्चमुदरेत् ॥५॥ अभ्युक्षणम्-प्रतिरेखं न्युवजमुष्टिना प्राजापत्यतीर्थेन
उदकेनाभ्युक्षणम् ॥ इति पञ्चभूसंस्काराः ॥ १४ ॥ अग्रिस्थाप-
नम्—सुवासिन्या श्रोत्रियागारात्सवगृहाद्वा समृद्धं निर्धूमं तैजसेना-
सम्भवे मृण्मयेन वा पात्रयुज्मेन सम्पुटीकृतमाहतमर्थिं स्थण्डिलस्य
आग्रेत्यां निदध्यात् ॥ तस्मादाचार्यः “हुं फट्” इति मन्त्रेण क्रव्यादाशं
नैर्कृत्यां क्षिप्त्वा आत्माभिमुखमर्थिं स्थापयेत्—ॐ अग्निन्दूतम्पुरो-
दैर्घ्यहृव्युवाहुमुपन्वन्नुवे ॥ देवाँ २५ आसादयादिह ॥ १५ ॥ ॐ वरद-
नामानमश्चिमुपसमादधे ॥ आचारात् अग्न्याहरणपात्रे साक्षतोदकं निषिद्ध्य
तत्र किञ्चिद्द्रिरण्यमाभूषणं वा निक्षिप्य तद्द्रव्यं सुवासिन्यै दापयेत् ॥
आवाहनम्—एषोहं देवऽप्युदिशो नुसर्वा उपवौहज्ञात् सऽउगवैऽअन्तः ॥
सऽएवज्ञात् सजन्ति ष्यमाणं त्पुस्य झृजना स्तिष्ठृति सुवृत्तौ मुखदृ ॥ १६ ॥
ॐ वरदनामानमश्चिमावाहयामि ॥ प्रतिष्ठापनम् ॐ नौजति० ॥ ॐ वर-
दनामात्रे सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ मुखं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ चूच्वारुष्ट-
ज्ञात्रयोऽस्युपादुद्देश्यपिसंप्रस्तासोऽअस्य । त्रिधावुद्दो वृषभोरौरवी-
तिमुहो देवो मत्युँ २५ आविवेश ॥ १७ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशीर्ष-
कः । त्रिपात्रसन्नवदनः सुखासीनः शुचिस्मितः । स्वाहा० तु दक्षिणे पार्श्वे
देवीं वामे स्वधां तथा । विभ्रद्भिषणहस्तैस्तु शक्तिमन्त्रं सुचं सुवम् ।
तोमरं च्यजनं वामे घृतपात्रं च धारयन् । आत्माभिमुखमासीन एवं रूपो
हुताशनः ॥ अये वैश्वानर शाण्डिलयगोत्र शाण्डिलयासितदेवक्षेति त्रिप्रवर
भूषिमातः वरुणपितः मेषध्वज प्राङ्गुख मम सम्मुखो भव ॥

॥१५॥ ततः स्थण्डिलस्य रुद्रदिग्भागे वेद्युपरि ग्रहमण्डलदेवतास्था-
पनम् ॥ यजमानो हस्ते जलं गृहीत्वा अघेत्यादि० प्रारब्धकर्मणः सांगता-

सिद्ध्यर्थमादित्यादिग्रहमण्डलदेवतानां स्थापनं पूजनं चाहं करिष्ये ॥
 १-ॐआकुण्डेन० ॥ (प्राञ्जुखं सूर्यं पीडभव्ये वर्तुले द्वादशाङ्कुले
 मण्डले-ॐभूर्भुवः स्वः कलिङ्गदेशोऽद्व ऋश्यपसगोत्र रक्तवर्णं भो
 सूर्यं इहागच्छ इह तिष्ठ) ॥ ॐसूर्याय नमः सूर्यमावाहयामि स्थापयामि ॥
 २-ॐइमन्देवा० ॥ (प्रत्यञ्जुखं सोमघायेय्यां चतुरस्त्वे चतुर्विशत्य-
 ङ्कुले मण्डले-ॐभूर्भुवःस्वःयमुनातीरोऽद्व आत्रेयसगोत्र शुक्रवर्णं भोसोम
 इ०इ०) ॐसोमाय नमः सोममावा० स्था० । ३-ॐअथिर्मुद्दी० । (दक्षि-
 णाभिमुखं भौमं दक्षिणस्यां दिशि त्रिकोणे उग्निकुले मण्डले-ॐभूर्भुवः
 स्वः अवन्तिदेशोऽद्व भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्णं भो भौम इहागच्छ इह-
 तिष्ठ) ॐभौमाय नमः भौममावाहयामि स्थापयामि ॥ ४-ॐउद्गुह्य-
 स्वाम्ने० ॥ (उद्गुह्यमुखं बुधमैशान्यां दिशि वाणाकारे चतुरङ्कुले मण्डले
 ॐभूर्भुवः स्वः मगधदेशोऽद्व आत्रेयसगोत्र पीतवर्णं भो बुध इहागच्छ
 इह तिष्ठ ॥) ॐबुधाय नमः बुधमावाहयामि स्थापयामि ॥ ५-ॐबृह-
 स्पते० ॥ (उद्गुह्यमुखं बृहस्पतिमुत्तरस्यां दिशि लम्बदीर्घचतुरस्त्वे पट्टाकारे
 षडङ्कुले मण्डले-ॐभूर्भुवःस्वः सिन्धुदेशोऽद्व आङ्गिरसगोत्र पीतवर्णं
 भो बृहस्पते इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐबृहस्पतये नमः बृहस्पतिमा० स्था० ॥
 ६ ॐअन्नात्परिस्तुतो० । (प्राञ्जुखं शुक्रं पूर्वस्यां दिशि पञ्चकोणे नवाङ्कुले
 मण्डले-ॐभूर्भुवःस्वः भोजकटदेशोऽद्व भार्गवसगोत्र शुक्रवर्णं भोशुक्र
 इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐशुक्राय नमः शुक्रमा० स्था० ॥ ७ ॐशन्तो देवी० ।
 (प्रत्यञ्जुखं शनिं पश्चिमायां दिशि धनुराकारेद्वयंकुले मण्डले-ॐभूर्भुवः-
 स्वः सौराष्ट्रदेशोऽद्व ऋश्यपसगोत्र कृष्णवर्णं भो शनैश्वर इहागच्छ
 इह तिष्ठ) ॐशनैश्वराय नमः शनैश्वरमावाहयामि स्थापयामि ॥
 ८-ॐक्यानश्चित्रआ० ॥ (दक्षिणाभिमुखं राहुं नैऋत्यां दिशि शूर्पा-

कारे द्वादशाङ्कुके मण्डले—ॐ भूर्भुवः स्वः रातिनापुरोद्धव पैठिनसगोत्र
नीलवर्ण भो राहो इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ राहवे नमः राहुमावाह-
यामि स्थापयामि ॥ ९—ॐ कुतुड्कुष्वन्न० ॥ (दक्षिणाभिमूखं केतुं
वायव्या दिशि ध्वजाकारे घटदुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः अन्तर्वेदिस-
मुद्धव जैपिनिसगोत्र धूम्रवर्ण भो केतो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥) ॐ के-
तवे नमः केतुमावाहयामि स्थापयामि ॥ अधिदेवतावाहनम्—१—ॐ
ऋग्मवकं० । ॐ भूर्भुवः स्वः भो ईश्वर इ०इ० ॥ सूर्यदक्षिणपार्श्वे—३५३४-
राय नमः ईश्वरमा० स्था० ॥ २—ॐ श्रीश्वते० । ॐ भूर्भुवः स्वः भो उमे
इ०इ० ॥ सोमदक्षिणपार्श्वे—३५४३४ नमः उमामा० स्था० ॥ ३—ॐ-
दक्षक्रन्द५पथमञ्जायंमान७उदयन्त्संयुद्धादुतवापुरीषात् । श्येनस्यपुक्षा-
हरिणस्यंवाहूऽउपस्तुत्यम्माहिजातन्ते७अर्द्धन् ॥ ३५३५ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
भो स्कन्द इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ भौमदक्षिणपार्श्वे—३५४३५ य नमः
स्कन्दमा० स्था० ॥ ४—ॐ विष्णो०राटपसि॒विष्णो॒हंशप॒त्र॒स्थुयो॒विष्णो॒हं
स्पूर्वसि॒विष्णो॒द्गुर्वो॒सि ॥ द्व॑विष्णुवमा॒सि॒विष्णुवेत्त्वा ॥ ३५३६ ॥ ॐ भूर्भुवः-
स्वः भो विष्णो इहा० इह० ॥ बुधदक्षिणपार्श्वे—३५४३६ विष्णुमा०
स्था० ॥ ५—ॐ आद्वृहप॒द्व्राहूम॒णो॒ब्रह्मवर्त्तु॒सी जायतामाराद्वै॒जुद्यु-
शूर७इषव्यु॒तिव्यु॒धी॒महारुयो॒जायतुन्दोग्नी॒घेनुवो॒हान॒द्वानुशृ॒-
प्तिसुरु॒पुरन्धि॒व्यो॒षांजिष्ण॒पूर्येष्ट्वा॒३५३७ सुभेयो॒सुवास्युवजंमानस्यवीरोजा-
यतान्निकामेनिकामेनहं॒र्जव्यो॒वृष्टु॒फलवत्यो॒नु७ओ॒षधयर्ह॒च्यन्ता॒-
श्योगक्षेमोनं॒कल्पताम् ॥ ३५३८ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो ब्रह्मन् इहागच्छ इह
तिष्ठ । गुरुदक्षिणपार्श्वे—३५४३८ नमः ब्रह्माणमावाहयामि स्थापयामि ॥
६—ॐ सुजोषां७इन्द्रु॒संगणो॒मुरुदभिर्दृ॒सोममि॒पवृ॒जुहा॒शूरविद्वान् ॥ जुहि-
शत्रुं १ रपुसृधो॒नुदु॒स्वाया॒भंयङ्कुणु॒द्विष्टु॒व्यतो॒नहं ॥ ३५३९ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः

भो इन्द्र इहागच्छ इह तिष्ठ । शुक्रदक्षिणपार्श्वे—ॐ इन्द्राय नमः इन्द्रमा-
वाहयामि स्थापयामि ॥ ७-ॐ युमायुस्वाङ्गिरस्वतेपितृमतेस्वाहा ॥ स्वा-
हांघुर्मायुस्वाहांघुर्मायेपित्रे ॥ $\frac{१}{३}$ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो यम इहागच्छ
इह तिष्ठ । श्वनिदक्षिणपार्श्वे—ॐ यमाय नमः यममावाहयामि स्थापयामि ॥
८-ॐ कार्षिंरसिसमुद्रस्युत्त्वाक्षिन्त्याऽउच्चायामि ॥ समाप्तैऽदद्विरग्म-
तुसमोषधीभिरोषधीं ॥ $\frac{२}{६}$ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो काळ इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ राहुदक्षिणपार्श्वे—ॐ कालाय नमः कालमा० स्था० ॥ ९-
ॐ चित्रावसोस्वस्तितेपुरमशीय ॥ $\frac{१}{३}$ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो चित्रगुप्त
इहागच्छ इह तिष्ठ । केतुदक्षिणपार्श्वे—ॐ चित्रगुप्ताय नमः चित्रगुप्तमा०
स्था० ॥ प्रत्यधिदेवतावाहनम्—१ ॐ अग्निन्दूतम्पुरोदधे हव्यवाहु-
मुपब्रुवे ॥ द्वेवाँ २ आसादयादिः ॥ $\frac{१}{२}$ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो
अग्ने इहागच्छ इह तिष्ठ । सूर्यवामपार्श्वे—ॐ अग्नये नमः अग्निमा० स्था० ॥
२ ॐ आपोहिष्टा० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो आप इहागच्छत इह तिष्ठत ॥
सोमवामपार्श्वे—ॐ अदृभ्यो नमः अप आ० स्था० ॥ ३ ॐ स्योनापृथिविनो०
ॐ भूर्भुवःस्वः भो पृथिवि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ भौमवामपार्श्वे—ॐ पृथिव्यै
नमः पृथिवीमा० स्था० ॥ ४ ॐ इुदंविष्णुर्विंचक्रमेत्रेधानिदधेपृदम् ॥
समूढमस्यपा० सुरेस्वाहा ॥ $\frac{१}{५}$ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो विष्णो इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ बुधवामपार्श्वे—ॐ विष्णवे नमः विष्णुमा० स्था० ॥ ५ ॐ त्रा-
तारुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुहवेहवेसुहवुड्गुरुमिन्द्रम् ॥ ल्यामिशुक्रम्पुरुहु-
तमिन्द्रुंस्वस्तिनौपूर्घवाधुच्चिन्द्रं ॥ $\frac{५}{०}$ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो इन्द्र
इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ गुरुवामपार्श्वे—ॐ इन्द्राय नमः इन्द्रमा० स्था० ॥
६ ॐ अदित्यैरास्त्रासीन्द्राण्याऽउण्णीष- ॥ पूषासिंघुर्मायदीष्वा ॥ $\frac{३}{८}$ ॥
ॐ भूर्भुवःस्वः भो इन्द्राणि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शुक्रवामपार्श्वे—ॐ इन्द्राण्ये

नमः इन्द्राणीमा०स्था० ॥ ७ अँ प्रजापते नन्वदेताह्युक्ष्योविश्वरुपा-
णिपरितावभूव ॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तच्चोऽस्तुव्वयैस्यामुपतयोरयी-
णाम् ॥६५॥ ८ अँ भूर्भुवःस्वः भो प्रजापते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शनि-
वामपार्वे-अँ प्रजापतये नमः प्रजापतिमा० स्था० ॥ ९ अँ नमोस्तुसुर्पे-
व्युयोयेकेचैपृथिवीमनु ॥ येऽअन्तरिक्षभेदिवितेवश्यं-सुर्पेव्युयोनम्-
॥६६॥ १० अँ भूर्भुवःस्वः भो सर्पाः इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ राहुवामपार्वे-
अँ सर्पेभ्योनमः सर्पानावा०स्था० ॥ ११ अँ ब्रह्मज्ञानम्प्रथुमपुरस्तुदिद्व-
सीमुतैसुरुचैव्युन्द्रावादृ ॥ सवुद्धन्याऽउपुमाऽप्रस्यविपृष्टाैसुतस्य-
योनिमसंतश्चविवेद ॥६७॥ १२ अँ भूर्भुवःस्वः भो ब्रह्मन इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ केतुवामपार्वे-३० ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमा० स्था० ॥ पञ्चलो-
कपालदेवतावाहनम्— ॥ १३ अँ गणानान्त्वा० ॥ अँ भूर्भुवःस्वः भो
गणपते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ राहोरुत्तरतः-३१ गणपतये नमः गणपति-
मा० स्था० ॥ २ अँ अद्वेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन ॥
ससस्त्यश्वकैसुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिर्निम् ॥६८॥ ३ अँ भूर्भुवःस्वः भो
दुर्गे इहागच्छ इह तिष्ठ । शनेरुत्तरतः-३२ दुर्गायै नमः दुर्गमा०
स्था० ॥ ३ अँ वायुयेतेसहस्रिणोरथासुस्तेभिरा गंहि ॥ नियुक्तान्तसो-
मर्पीतये ॥६९॥ ४ अँ भूर्भुवःस्वः भो वायो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ रवेरुत्त-
रतः-३३ वायवे नमः वायुमा० स्था० ॥ ४ अँ घृतद्वृतपावानै-
पिवतुवसांवसापावानैपिवतुन्तरिक्षस्यहुविरसुस्वाहा॑ ॥ दिशं-प्रुदि-
शं-अुदिशोविविदिशं-उदिशोदिग्भ्यैस्वाहा॑ ॥७०॥ ५ अँ भूर्भुवःस्वः भो
आकाश इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ राहोर्दक्षिणे-३४ आकाशाय नमः
आकाशमा० स्था० ॥ ५ अँ वावाङ्कशामधुमुख्यविवनासुन्ततवती ॥
तयायुद्धमिमिक्षतम् ॥७१॥ ६ अँ भूर्भुवःस्वः भो अश्विनौ इहागच्छतम् इह

तिष्ठतम् ॥ केतुदक्षिणे—ॐ अश्विभ्यां नमः अश्विनावावाह० स्थाप० ॥
 अथ क्षेत्राधिपतेः वास्तोष्पतेश्चाक्षाहनम् ॥ १ ॐ नुहिस्पशुमविंदञ्ज-
 ञ्यमुस्माद्दैश्वानुरात्पुरऽपुतारमुग्ने? ॥ एमैनमवृधज्ञमृताऽअमर्त्यंवै-
 श्वानुरङ्ग्नेऽजित्यायदेवा? ॥ २० ॥ गुरोरुत्तरे—ॐ भूर्भुवः स्वः क्षेत्रा-
 धिपतयेनमः क्षेत्राधिपतिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो क्षेत्राधिपते इहा-
 गच्छ इह तिष्ठ ॥ २ ॐ वास्तोष्पते प्रतिजानीहसमान्तस्वावेशोऽअनन्तिः
 भवानः । यत्वेष्व ह प्रतितन्नो जुषस्व शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥
 क्षेत्राधिपोत्तरे—ॐ भूर्भुवःस्वः वास्तोष्पतये नमः वास्तोष्पतिमावाहयामि
 स्थापयामि ॥ भो वास्तोष्पते इ० इ० ॥ अथ मण्डलाद्वाहिः प्रागा-
 दितः पीठसमन्तात् इन्द्रादिदशादिकपालानामावाहनम् ॥ ३ ॐ त्राता-
 रुमिन्द्रमवितारुमिन्दुहृवैहवेसुहवृशुरुमिन्द्रम् ॥ हयामि शुक्रम्पुरुहृनमि-
 न्द्रेऽस्तुस्तिनोमुघवाधुआत्विन्द्रः ॥ ५० ॥ मण्डलाद्वाहिः पूर्वे—ॐ भूर्भुवःस्वः
 इन्द्राय नमः इन्द्रमा० स्थाप० ॥ भोइन्द्र इदा० इह० ॥ २ ॐ त्वन्नोऽअग्ने तवं
 देवपायुभिर्मयोनौरक्षतच्चवश्वन्व्य ॥ त्रातातुकस्युतनयेगवामुस्यनिमेषु
 रक्षमाणुस्तवंवृते ॥ ३३ ॥ मण्डलाद्वाहिः आश्रेय्याम्—ॐ भूर्भुवःस्वः अग्नये
 नमः अग्निमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो अग्ने इ० इ० ॥ ३ ॐ युपायुत्त्वा-
 ङ्गिरस्वतेपितृमतेस्वाहा ॥ स्वाहा घुर्मीयुस्वाहाघुर्मी?पित्रे ॥ ३८ ॥ मण्ड-
 लाद्वाहिः दक्षिणे—ॐ भूर्भुवःस्वः यमाय नमः यममावा० स्थापयामि ॥
 भो यम इ० इ० ॥ ४ ॐ असुच्चवन्तुपर्यजमानमिच्छस्तुनस्येत्यामाङ्गि-
 हितस्करस्य ॥ अच्छयमुस्मदिच्छुसात्ऽहृत्यानमैदेविनिर्क्षते तुवभ्येमस्तु-
 ॥ ४२ ॥ मण्डलाद्वाहिः नैऋत्याम्—ॐ भूर्भुवःस्वः निर्क्षतये नमः निर्क्ष-
 तिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो निर्क्षते इ० इ० ॥ ५ ॐ तत्त्वायामित्त्र-
 दमेणुवन्दमानुस्त्तदाशास्ते यज्ञमानोहृविविर्भीः ॥ अहैडमानोवरुणेहवो-

ऊद्युरुश्टुसुमानुऽआयुर्त्पमोषीत् ॥१८॥ मण्डलाद्विः पश्चिमे—
 अँभूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः वरुणमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो वरुण
 ३० ३० ॥ ६ अँआनोनियुद्धिः शुतिनीभिरदध्वरङ्गसहुस्तिणीभिरुपेयाहि
 खङ्गम्। वायोऽ अस्मिन्तस्वनेमादयस्वयुर्मपातस्वास्तिभिरुपेयाहि
 मण्डलाद्विः वायव्याम्—अँभूर्भुवः स्वः वायवे नमः वायुमावाहयामि
 स्थापयामि ॥ भो वायो ३० ३० ॥ ७ अँवृयट्सौमव्रतेतवुमनस्तु-
 नूषुविभ्रंतट् ॥ प्रुजावन्तट् सचेमहि ॥ ५६ ॥ मण्डलाद्विः उत्तरे—
 अँभूर्भुवः स्वः सोमाय नमः सोममावाहयामि स्थापयामि ॥ भो सोम
 ३० ३० ॥ ८ अँतमीश्वानुज्ञगतस्तुस्त्युपुस्पतिनियाज्ञिन्द्रवमवसेहूमहे-
 व्युयम् ॥ पूषानोयथाद्वेदसुमसंदृधेरक्षितापुरुदव्यद्वस्तये ॥ १६॥
 मण्डलाद्विः ईशान्याम्—अँभूर्भुवः स्वः ईशानाय नमः ईशानमा-
 वाहयामि स्थापयामि ॥ भो ईशान ३० ३० ॥ ९ अँअस्मेरुद्रामेहनुपवी-
 तासोवृत्तुहत्येभरहूतौ सुजोपाद् ॥ यश्टुसंतेस्तुवतेधायिपुञ्जङ्गऽइन्द्र-
 ज्ञयेष्ट्वाऽअस्मां२अवन्तुदेवा? ॥ ५७ ॥ मण्डलाद्विः ईशानेन्द्र-
 योर्मध्ये—अँभूर्भुवः स्वः व्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि स्थापयामि ॥
 भो ब्रह्मन्० ३० ३० ॥ १० अँस्योनापृथिविनोभवानृक्षुरानुवेशनी ॥
 यच्छानुदंशम्भुसुप्पथा८ ॥ १३ ॥ मण्डलाद्विः निर्क्रितिवरुणयोर्मध्ये—
 अँभूर्भुवः स्वः अनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो अनन्त
 ३० ३० ॥ प्रतिष्ठापनम्—अँमनोजुति० ॥ सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः
 सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवत । पूजनम्—(अग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठादिकृत-
 ग्रहमूर्तिं ताम्रपात्रे संस्थाप्य ध्यानादारभ्य स्नानान्तमुपचारान्कृत्वा
 ग्रहमण्डलोपरि केचित् स्थापयन्ति तत्र मूलं न पश्यामः ।) ध्यानम्—
 अँग्रहाऽज्ञाहुतयो व्यन्तो विष्वाय मुतिम् ॥ तेषां विज्ञिप्तियाणां वु-

हमिषुमूर्जुं समग्रभमुपयुपगृहीतोसीन्द्राय त्वा जुष्ट्वंद्गृहणाम्येषतु
योनिर्न्द्राय त्वा जुष्ट्वतम् ॥५॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्यादिग्रहमण्डलदेव-
ताभ्यो नमः ध्यायामि ॥ ततः “ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्याद्यावाहितग्रहमण्ड-
लदेवताभ्यो नमः” इत्यनेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ अनया पूजया
सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ तत ईशान्यां ग्रहसंबंधिरुद्र-
कलशस्थापनम् ॥ ततो ग्रहवेदीशानदिग्भागे सितैस्तंदुलैरष्टदलं कृत्वा
भूरसीत्यादिक्रमेण पूर्णपात्रनिधानान्तं कलशं कृत्वा तत्वायामीतिवरुण-
मावाह्याभ्यर्च्य “सर्वे समुद्राः सरित” इति गंगाद्यावाहयेत् ॥ ततः प्रति-
ष्टादिकृतं रुद्रकलशं स्पृष्टा साङ्घरुद्रजपः कार्यः ॥

॥ इति ग्रहस्थापनप्रयोगः ॥

॥९६॥ अथ अग्न्युत्तारणम्-यदि ग्रहाणां मूर्तयश्चेत् हस्ते जलमादाय
देशकालौ स्मृत्वा आसाम् अमुकामुकमूर्तीनाम् अश्रितपनताडनावधाता-
दिदोषपरिहारार्थम् अग्न्युत्तारणपूर्वकप्राणप्रतिष्ठां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य
मूर्तीर्धतेनाभ्यज्य पात्रे निधाय तदुपरि दुग्धमिश्रितजलधारां पातयेत् ॥
ॐ सुमुद्रस्य च वाक् कृत्याग्न्मेपारिच्छयामसि ॥ पावकोऽअस्मभ्यं द्विशिवो भवं
॥ १७ ॥ हुपस्य त्वाजुरायुणाग्नेपरिच्छयामसि ॥ पावकोऽअस्म-
भ्यं द्विशिवो भवं ॥ १८ ॥ उपज्ञमनुष्ठवेत् सेवतरजन्दीष्वा ॥ अग्नेपित्त-
मुपामसिमण्ड्वक्तिामिराग्निसेमन्वौ यज्ञम्पात्रकवर्णद्विशिवद्वृष्टिः ॥ १९ ॥
अपामिददृश्ययन्दृसमुद्रस्य निवेशनम् ॥ अदृश्यांस्त्वेऽअस्मत्तपन्तु हेतय-
पावकोऽअस्मभ्यं द्विशिवो भवं ॥ २० ॥ अग्नेपावकरोचिषामुन्द्रयादेव-
जिदृश्या ॥ आदेवाज्ञवस्त्रियस्त्रिच ॥ २१ ॥ सन्तपावकर्दीदिवोग्नेन्द्रेवां
२ ऽदृशावं ॥ उपख्यज्ञद्विश्वान्दृ ॥ २२ ॥ पावकयुष्मशिष्यतयन्त्याकृपा-

क्षामन्त्रुरुचउषसोनभानुना ॥ तूर्बुन्नयामन्नेतशस्युनृणआयोघृण-
 नतंतृष्णाणोअजरं ॥ १० ॥ नमस्त्वेहरसेशोचिषेनमस्त्वेअस्त्वार्चि-
 वे ॥ अद्व्यास्त्वेअस्मत्तपन्तुहेतयं-पावकोअस्मवभ्येणिवोभव
 ॥ ११ ॥ नृष्टुदेवेठप्पस्पदेवेह्वाहिष्टुदेवेह्वानुसदेवेह्वास्त्विदेवेट्
 ॥ १२ ॥ वेदेवादेवानांष्ट्यज्ञियाष्ट्यज्ञियानांसंवर्त्सरीणपुष्ट्यागमासते ॥
 अहुतादौहुविषेष्ट्यज्ञेअस्मिन्तस्वयम्पिवन्तुमधुनोघृतस्य ॥ १३ ॥ वेदेवा-
 देवेष्ट्वधिदेवत्त्वमायुद्धयेव्वहमण्ट्पुरेष्टारोअस्य ॥ वेष्ट्योनेत्ततेप-
 वेत्तुधायकिञ्चननतेदिवोनपृथिव्याअधिस्तुपु ॥ १४ ॥ प्राणदाअपानुदा-
 व्यानुदाव्वच्छोदाव्वरिवोदाऽ ॥ अद्व्यास्त्वेअस्मत्तपन्तुहेतयं-पावकोअ
 अस्मवभ्येष्ट्यिवोभव ॥ १५ ॥ इत्युग्न्युत्तारणम् ॥ १७ ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठा-
 प्रयोगः-अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा कृषयः ।
 श्राम्यजुःसामानि छन्दांसि । परा प्राणशक्तिदेवता । आं वीजं । हीं
 शक्तिः । क्रों कीलकम् । आसु अमुकामुकमूर्तिषु प्राणप्रतिष्ठापने
 विनियोगः ॥ ॐ आं हीं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हों ॐ क्षं सं हं
 सः हीं ॐ आं हीं क्रों आसां मूर्तीनां प्राणा इह प्राणाः ॥ ॐ आं हीं क्रों
 यं रं लं वं शं षं सं हों ॐ क्षं सं हं सः हीं ॐ आं हीं क्रों आसां मूर्तीनां
 जीवा इह स्थिताः ॥ ॐ आं न्हीं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हों ॐ क्षं
 सं हं सः न्हीं ॐ आं न्हीं क्रों आसाम् अमुकामुकमूर्तीनां सर्वेन्द्रियाणि
 वाञ्चनस्त्वकचक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानि इहैवागत्य सुखं
 चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ॥ ततः प्रतिष्ठादिकं कुर्यात् ॥ प्रतिष्ठापनम्-
 ॐमनोज्जुतिः ॥ ॐ एषवैप्रतिष्ठानामयुज्ञोषत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसुर्वमेवप्रतिष्ठि-
 तम्भवति ॥ अमुकामुकदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ नेत्रोन्मीलनम्-
 ॐवृत्रस्यासिकुनीनकश्चक्षुर्द्वाऽसिचक्षुम्भेदोहि ॥ ३ ॥ गन्धादिपञ्चो-

पचारान्दत्वा षोडशसंस्कारासिद्धये षोडशप्रणवावृत्तिः कृत्वा आसाम्
अमुकामुकमूर्तीनां षोडशसंस्काराः सम्पद्यन्ताम्। इति प्राणप्रातिष्ठाप्रयोगः॥
१८। वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानञ्च-आचार्यः अग्नेः पश्चिमत
उपविशेत् ॥ यजमानस्तु दक्षिणतोऽग्नेव्रह्मणः पश्चिमत उपविष्ट एवा-
स्ते ॥ आचार्यः आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य करिष्यमाण-
ग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानं च
करिष्ये ॥ वैकल्पिकपदार्थावधारणम्-पूर्वेण ब्रह्मणो गमनयपरेण वा ॥
अग्नेः पश्चिमतः पात्रासादनमुत्तरतो वा ॥ त्रीणि पवित्राणि ॥ पवित्रेद्वे ॥
प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली च रुस्थाली च तैजसी मृत्युयी वा ॥
पालाश्यः समिधो यज्ञीयदृक्षोऽद्वा अन्या वा ॥ प्राश्वावाधारौ विदिशो
वा ॥ समिद्धतमेऽग्नो आज्यभागौ आग्नेयमुत्तरपूर्वाद्दें सौम्यं दक्षिणपू-
र्वाद्दें ॥ पूर्णपात्रं दक्षिणावरो वा ॥ एतान्वैकल्पिकपदार्थानहमस्मिन्कर्मणि
करिष्ये ॥ देवताभिध्यानम् (अन्वाधानम्) सामिद्द्वयं गृहीत्वा प्रजापतिम्
इन्द्रम् अर्थं सोमम् एकक्याऽज्याहुत्या ॥ आदित्यं सोमं भौमं बुधं
बृहस्पतिं शुक्रं शनैश्चरं राहुं केतुम् इति नवग्रहान् मधुसर्पिदध्याक्ताभिः
अर्कादियथालाभसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण अष्टाषट्सं-
ख्याकाभिराहुतिभिः ॥ ईश्वरम् उमा स्कन्दं विष्णुं ब्रह्माणम् इन्द्रं
यमं कालं चित्रगुप्तमित्याधिदेवताः अग्निम् अपः धर्मा विष्णुम् इन्द्रम्
इन्द्राणीं प्रजापतिं सर्पान ब्रह्माणमेताः प्रत्याधिदेवताश्च तैरेव द्रव्यैः प्रति-
द्रव्येण चतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ विनायकं दुर्गां वायुम्
आकाशम् अधिनाविति पञ्चलोकपालान् क्षेत्राधिपतिं वास्तोष्पतिम्
इन्द्रम् अर्थं यमं निर्क्षितिं वरुणं वायुं कुबेरम् ईशानं ब्रह्माणम् अनन्तं
तैरेव द्रव्यैः प्रतिद्रव्येण द्वाभ्यां द्वाभ्याम् आहुतिभ्यां न्यूनातिरिक्तदो-

षपरिहारार्थं घृताक्ततिळद्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृत्या अष्टोत्तरसहस्रैः
अष्टोत्तरशतैः अष्टाविंशतिराहुतिभिर्वा शेषेण स्वष्टकृत् ॥ अर्थं वायुं
सूर्यम् अग्नीवरुणौ अग्नीवरुणौ अर्थं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्दे-
वान्मरुतः स्वर्कान्वरुणम् आदित्यम् अदिति प्रजापतिम् एता अङ्गप्र-
धानार्थदेवताः एकैकयाऽज्याहृत्या अस्मिन्ब्रह्मान्त्यरूपैः कर्मण्यहं
यक्ष्ये इति समिद्यम् अग्रावादध्यात् ॥ इति अन्वाधानम् ॥

॥१९॥ अथ कुशकण्डका ॥ अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरणम् ॥
तत्र पञ्चाशत्कुशमयं यथासम्भवकुशमयं वा ब्रह्माणमुपवेश्य अस्मिक-
मणि त्वं ब्रह्मा भव ॥ भवामीति प्रतिवचनम् ॥ तत्र पूर्वेण ब्रह्मणो गमनम् ॥
उत्तरतः प्रणीताप्रणयनम् । ब्रह्मन् अपः प्रणेष्यामि ॥ उँप्रणय । यदेवता-
वर्द्धयत्वं नाकस्य पृष्ठेयजमानोऽअस्तु ॥ सप्तऋषीणाऽसुकृतां यत्रलोकस्त-
त्रेमंयजमानं च धेहि ॥ ऊँप्रणय ॥ इति ब्रह्मानुज्ञातः अग्नेरुत्तरतः प्रागग्रैः
कुशैः आसनब्रयप्रकल्पनम् ॥ तत्र एकम् अग्नेरुत्तरतः । द्वितीयं तदुत्तरतः ।
तृतीयं तत्पश्चिमे (वायव्यामित्यर्थः) । वायव्याश्रितं वारणं चमसं दक्षिण-
हस्तेनादाय । वामपाणौ प्रागग्रं निधाय । दक्षिणहस्तोऽदृतपात्रोदकेन आत्मा-
भिमुखं सम्पूर्य । पश्चिमासने निधाय । दक्षिणानामिक्या जलमालभ्य
ब्रह्मणो मुखमवलोकयन्—अग्नेरुत्तरतः प्राकल्पिते प्रणीतासने निद-
ध्यात् ॥ ईशान्यादिपूर्वाग्रै़स्त्रिभिस्त्रिभिर्दर्भैः अग्नेः परिस्तरणम् । तच प्रागु-
दग्रैः । दक्षिणतः प्रागग्रैः । प्रत्यगुदग्रैः । उत्तरतः प्रागग्रैः ॥ अग्नेरुत्तरतः
पञ्चाद्वा प्रयोजनवतां पात्राणां प्राक्संस्थमुदक्खसंस्थं वा प्रागग्रमुदग्रं
वा आसादनम् ॥ पवित्रछेदना दर्भास्त्रियः ॥ साग्रेऽनन्तगर्भैः पवित्रे
द्वे ॥ प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली ॥ चरुस्थाली ॥ सम्मार्गकुशाः
पञ्च ॥ उपयमनकुशाः सप्त ॥ समिधास्त्रित्वः ॥ सुवः ॥ सुक् ॥

आज्यम् ॥ त्रिःप्रक्षालितास्तण्डुलाः ॥ पूर्णपात्रम् ॥ दक्षिणा वरे
वा—यथाशक्ति हिरण्यादिद्रव्यम् ॥ अन्यान्युपकल्पनीयानि अर्कादि—
समिधः तिलादिहवनीयद्रव्याणि ॥ इति पात्रासादनम् ॥

पवित्रे कृत्वा—प्रागग्रयोर्द्वयोः पवित्रयोरूपरि उदगग्राणि त्रीणि
पवित्राणि निधाय उपरि प्रादेशमात्रमवशेषयित्वा अधोभागे द्वयोर्मूलेन
द्वौ कुशी प्रदक्षिणीकृत्य त्रयाणां मूळाग्राणि एकीकृत्य नखैरसृशन्
अनामिकाङ्गुष्ठेन द्वयोरग्रे छेदयेत् द्वे ग्राह्ये द्वयोर्मूले त्रीण्युत्तरतः क्षिपेत् ॥
प्रणीतोत्तरतः प्रोक्षणीपात्रं निधाय तत्र चुल्केन प्रणीतोदकं त्रिः प्रपूर्य
पवित्राभ्यामुत्पूर्य पवित्रे प्रोक्षणीषु निधाय दक्षिणेन हस्तेन प्रोक्षणीपा-
त्रमुत्थाप्य सब्ये पाणीं कृत्वा दक्षिणहस्तमुच्चानं कृत्वा मध्यमानामिका-
ङ्गुल्योः मध्यमपर्वाभ्यामपामुदिङ्गनम् ॥ ताभिस्तासौम्प्रोक्षणम् ॥ आज्य-
स्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ चरुस्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ सम्मार्गकृशानां प्रोक्षणम् ॥
उपयमनकृशानां प्रोक्षणम् ॥ समिधां प्रोक्षणम् ॥ सुवस्य प्रोक्षणम् ॥
सुचः प्रोक्षणम् ॥ आजस्य प्रोक्षणम् ॥ तण्डुलानां प्रोक्षणम् ॥ पूर्ण-
पात्रस्य प्रोक्षणम् ॥ अन्येषामुपकल्पनीयहवनीयद्रव्याणां प्रोक्षणम् ॥
अैसञ्चरे प्रोक्षणीपात्रं निधाय ॥ आज्यस्थाल्याम् आज्यनिर्वापो ब्रह्मणा ॥
चरुस्थाल्यां पवित्रे निधाय यजमान आचार्यो वा त्रिः प्रक्षालितांस्तण्डु-
लान् प्रक्षिप्य तत्र प्रणीतोदकमासिच्य अन्यदपि जलं निषिच्य चरु-
स्थालीस्थितपवित्रे प्रोक्षणीषु निधाय दक्षिणतः ब्रह्मणा आज्याधिश्रय-

१ केवन वामकरे पवित्राग्रं दक्षिणे पवित्रयोर्मूलं धृत्वा मध्यतः पवित्राभ्यामुत्पवनम्
इति वदन्ति तत्र सूलं न पश्यामः ॥ २ ताभिः प्रणीतापात्रस्थाभिरङ्गि. तासां प्रोक्षणीपात्रस्थापानां-
प्रोक्षणमित्यर्थः ॥ ३ विकल्पे प्रोक्षणीपात्रस्थाभिरङ्गिः प्रणीतास्थानामपां प्रोक्षणम् ॥ ४ असव्वरः
प्रणीताम्ब्योरन्तरालः ॥

णम् मध्ये यजमानेन आचार्येण वा चरोरधिश्रयणं युगपत् ॥ आज्योत्तरतः
 गृहीतेन ज्वलदुलमुकेन उभयोः ऐशानीमारभ्य ऐशानीपर्यन्तं पर्यग्निक-
 रणम् । इतरथावृत्तिः । अर्धगृते चरौ सुवस्य प्रतपनम् । दक्षिणेन
 हस्तेन सुवमादाय तं प्राञ्चमधोमुखमग्नौ तापयित्वा सब्ये पाणौ कृत्वा
 दक्षिणेन सम्मार्गांग्रैमूलतोऽग्रपर्यन्तं सम्मृज्य मूलैरग्रमारभ्य अधस्ता-
 न्मूलपर्यन्तं सम्मृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः पूर्ववत्प्रतप्य दक्षिणतो
 निदध्यात् ॥ सम्मार्गकुशानग्नौ प्रास्य आज्योद्वासनम्-अग्नेः सकाशा-
 दाज्यं गृहीत्वा चरोः पूर्वेणोत्तरतो नीत्वा अग्नेरुत्तरतः प्रोक्षण्याः पश्चिमे
 निधाय चरुमुत्थाप्य पूर्वेणाग्रेरुत्तरतः आनीय आज्यस्य पश्चिमतो
 नीत्वा आज्यस्योत्तरतः निधाय आज्यमग्नेः पश्चादानीय स्थापयेत् ।
 चरुं च आज्यस्य पूर्वेण प्रदक्षिणमानीय आज्यस्योत्तरत आसादयेत् ।
 पवित्राभ्याम् आज्योत्पवनम् । अवेक्षणम् । अपद्रव्यनिरसनम् ।
 ताभ्यामेवाज्यलिप्ताभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनम् । पवित्रे
 प्रोक्षण्यां निधाय दक्षिणहस्तेन उपयमनकुशानादाय सब्ये गृहीत्वा
 दक्षिणेन पाणिना घृताक्तास्तिसः समिधः तिष्ठन्नप्रावाधाय दक्षिणचु-
 लुकगृहीतेन सपवित्रेण प्रोक्षण्युदकेन अग्नेः ईशानकोणादारभ्य
 ईशानपर्यन्तं प्रदक्षिणवत्पर्युक्षणम् इतरथावृत्तिः । पवित्रयोः प्रणीतासु
 निधानम् । अग्नेः प्रदीप्तिकरणम् ॥

॥ १०० ॥ अथ आघारहोमः ॥ स्थानोपविष्टः दक्षिणं जान्वाच्य
 कुशैर्ब्रह्मणाऽन्वारव्यः उपयमनकुशसहितं प्रसारिताङ्गुलिहस्तं हृदि निधा-
 य समिद्धतमेऽग्नौ मनसा प्रजापतिं ध्यायन् प्रणवपूर्वकं तूष्णीं सुवेण
 प्राञ्चमूर्ध्वमूर्जुं सन्ततमाज्येन अग्नेरुत्तरप्रदेशे पूर्वाघारमाघारयेत् । १
 मनसा अँ प्रजापतये (अत्र न स्वाहाकारः) (प्रोक्षण्यां संस्क्रवप्रक्षेपः)

यजमानः-इदं प्रजापतये न मम ॥ २ अग्रेदक्षिणप्रदेशे उत्तराधारमा-
धारयेत्-अङ्गन्द्राय स्वाहा (प्रोक्षण्या संस्कवप्रक्षेपः) इदमिन्द्राय न मम ॥
इत्येतौ पूर्वोत्तरावाघारौ ॥ १०१ ॥ अथ आज्यभागहोमः ॥ ३
अग्रेदुत्तरार्धपूर्वार्द्धे—अङ्गये स्वाहा (प्रोक्षण्या संस्कवप्रक्षेपः) इदमग्रये
न मम ॥ ४ अग्रेदक्षिणार्द्धपूर्वार्द्धे—अङ्गसोमाय स्वाहा (प्रोक्षण्या संस्क-
वप्रक्षेपः) इदं सोमाय न मम ॥ १०२ ॥ अथ द्रव्यत्यागसङ्कल्पः ॥ यज-
मानो हस्ते जलमादाय-इदमुपकल्पितं समिच्चरुतिलाज्यादिहवनीयद्रव्यं
या या यक्ष्यमाणदेवतास्ताभ्यस्ताभ्यो मया परित्यक्तं न मम । यथादैवत-
मस्तु ॥ १०३ ॥ अग्निपूजनम्-अङ्गेनयसुपथ्यारायेऽस्माद्विवश्वा निदे-
वष्टुयुनानिविद्वान् । सुयोदद्युस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठान्तेनमेऽउक्तं
विधेम ॥ ३८ ॥ शान्तिके वरदनामाग्रयेनमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्पयामि । समाजिह्वाख्यमुद्रां प्रदर्श्य प्रार्थना—अग्ने त्वमैश्वरं तेजः पावनं
परमं हि तत् । तस्माच्चदीयहृत्पञ्चे सूर्यादीन्तर्पयाम्यहम् ॥ आचार्यादयः
सावधानाः यजमानाभीष्टसिद्धिप्राप्त्यर्थं मधुसर्पिदं ध्याक्ताकार्कादिसमिदा-
ज्यचरुतिलद्रव्यं चाभिघार्य स्थापितदेवतानां होमं कुर्याः ॥ १०४ ॥ प्रधान-
होमः । प्रथमा तु वराहुतिः ॥ अङ्गग्रानान्त्वा-हति मन्त्रेण एकामाज्याहुतिं
हुत्वा आकृषणेनेत्याद्यावाहितमन्त्रैरादित्यादिनवग्रहान् क्रमेणपूर्वोत्तरार्का-
दिसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैरष्टाष्टसङ्क्षयया हुत्वा पूर्वोत्तराग्रहोमद्रव्येणावाहि-
तमन्त्रैरधिप्रत्यधिदेवताश्चतुश्चतुःसङ्क्षययाहुत्वा (यस्य ग्रहस्य या समित्सा
तस्याधिदेवतायाः प्रत्यधिदेवतायाश्च योज्या) विनायकादिदिक्षपाला-
न्तदेवताः पकाश्चोदुम्बरान्यतमसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्येणावाहितमन्त्रैद्विद्वि-

सद्गुणया जुहुयात् ॥ एवं प्रधानहोमं समाप्य ततः ॥ १०५ ॥ गुगुल-
होमः ॥ अद्यपूर्वोच्च० तिथौ मम गृहे भूतप्रेतपिशाचदोषपरिहारार्थं व्यम्ब-
कमन्त्रेण गुगुलहोममहं करिष्ये ॥ अँश्यम्बकं यजामहे० स्वाहा ॥ १०६ ॥
सर्षपहोमः ॥ सर्षपाक् घृतेनाभिधार्य । अद्यपूर्वोच्च० मम गृहे सर्वा-
रिष्टपरिहारार्थं सर्वशत्रुवलक्ष्यार्थं सर्षपहोममहं करिष्ये ॥ अँसंजोषाऽ-
इन्द्रु सगणो मुखद्विलंसोमम्पिव वृत्रुहा शूर विद्वान् ॥ जहि शत्रु॑१५
रपु मृधौ तुदुस्वाथाभेयङ्गुणुहि विश्वतोनहं स्वाहा ॥ १०७ ॥ १०७ ॥
ततो लक्ष्मीहोमः ॥ क्षीरदूर्वादाँहिमादिहोपद्रव्याणि एकीकृत्य घृतेना-
भिधार्य अन्वेत्यादि० मम गृहे अलक्ष्मीविनाशार्थं दशविधलक्ष्मीप्राप्त्यर्थं
लक्ष्मीहोममहं करिष्ये ॥ श्रीशतेलक्ष्मी० १०८ ॥ व्याहृतिहोमः ॥ यजमानः
हस्ते जलमादाय-अस्मिन्यग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि देशतः काळतस्तन्त्रतो
मन्त्रतोवाज्ञानतोऽज्ञानतोवा अयथाकरणन्युनकरणचतुर्विधकर्मातिरिक्त-
करणभ्रेषजातप्रत्यवायपरिहारद्वाराकर्मसाद्वृण्यसिद्धये तथा प्रधानदेवता-
ग्न्योश्च मध्ये गमने तथा समिदाज्यचरुतिलादिहविषां मध्ये अन्यत-
मस्याभावे होमस्वाहाकारयोः पूर्वप्रसाभावे अग्निष्ठद्ये हविर्गतकीटा-
द्युपद्याते प्रणीताग्न्योर्मध्ये गमने प्रणीतास्कन्दे इधमपरिस्तरणादिदाहै
कुण्डाद्विरग्निपतने समिच्चरुतिलाज्यमध्ये कुमिकीटकादिसंयोगे होम-
मन्त्रपठनसमये स्वरवर्णादिविस्मृतौ देवतावदानमन्त्रतन्त्रकर्मविपर्या-

---

१ अत्र गुगुलहोमः सर्षपहोमः लक्ष्मीहोमस्थ कृताकृतः ॥ २ अत्र केचन-३० ज्ञातवेदसे
सुनवामुसोममरातियुतोनिदहातिवेदन् ॥ सनं पूर्वदतिदुर्गाणि विश्वानुवेशन्त्यु दुरितात्युमिः ॥
इत्यपि मन्त्रं पठन्ति परं चायं मन्त्रं छग्नेदीयत्वात् परशाख्यः ॥ ३ सीताफलं क्षीरमाज्यं दाढिमं
मधु शर्करा ॥ शमीपत्राणि दूर्वा च विल्वपत्राणि तण्डलाः । कदलीफलमिश्राणि कृत्वा वै जुहुयात्तः ।

समसिकाकीटकेशादिभिर्विर्दुष्टदण्डपाकहितस्थाने होमाकरणादिङ्गात्मा-
ग्नातदोषपरिहारार्थम्—घृताक्तक्रुष्णतिळद्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृत्या
अष्टोत्तरसहस्रैरष्टोत्तरशतैरष्टविंशतिभिराहुतिभिर्वा होमं करिष्ये ॥
पुनर्जलमादाय—भूर्भुवःस्वरिति तिसृणां महाव्याहृतीनां प्रजापतिक्रियिः
गायच्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि क्रमेण अग्निवायुसूर्या देवताः सर्वासां वा
प्रजापतिर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ॥ १ ॐ भूः स्वाहा ॥ २
ॐ भुवः स्वाहा ॥ ३ ॐ स्वः स्वाहा ॥ ४ ॐ भूर्भुवःस्व स्वाहा ॥
एवं सप्तवारं होमे अष्टाविंशत्याहुतयो भवन्ति । सप्तविंशतिवारं होमे
अष्टोत्तरशताहुतयो भवन्ति । द्विपञ्चाशदधिकशतद्वयाहुतिहोमे
(२५२) अष्टोत्तरसहस्राहुतयो भवन्ति ॥ १०९ ॥ अथ उत्तरपूजनम् ॥
हस्ते जलमादाय—पूर्वोच्चारितशुभपुण्यतिथौ कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यक-
र्मणः साङ्गत्यासिद्धचर्यं स्थापितदेवतानां मृढाग्रेशोत्तरपूजनं करिष्ये ॥
गणपतिपूजनम्—ॐ गणानान्त्वा० ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिबुद्धिसहित-
महागणपतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
मातृकापूजनम्—ॐ सम्बक्ख्येदेव्याधियासन्दक्षिणयोरुचक्षसा ॥ मा-
मुडआयुरु प्रमोषीम्रोऽअहन्तव्युर्वीरं विदेयतवेदिविसुन्दरिं ॥ ३३ ॥
ॐ इसोंदंपवित्र्मसिशतधारुंवसोंदंपवित्र्मसिसुहस्रधारम् ॥ देवस्त्वा-
सवितापुनातुवसोंदंपवित्रेणशतधारिणसुप्त्वाकामधुक्षरं ॥ ३४ ॥ ॐ
भूर्भुवःस्वः वसोद्धरासहितसगणेशगौर्याचावाहितमातृभ्यो नमः स-

१ उत्तराङ्गानि—पूजा स्तिष्ठं नवाहुत्यो वलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः सम्पाद्य दानं च
शम्भिषेको विसर्जनम् ॥ २ अवकाशे सति षोडशोपचारैर्वा पूजयेत् ॥ वृहच्छौतक—
हृष्माने हविर्यज्ञे वहिः पतति यद्विः । द्रष्टव्य स्कन्दमन्त्रेण तदन्त्री निक्षिपेत्पुनः ॥ इति
तद्वयमानचर्चाद्याहुतेः हस्ताद् भूमौ पाते झेयम् ॥

वर्वोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ग्रहमण्डलदेवतापूजनम्-
अँग्रहाऽजज्जाहुतयोऽन्यन्तोऽस्त्रिप्रायमृतियोतेषांविशिष्टिप्रियाणांव्योहमित्
मूर्ज्जृसमंग्रभमृपयुमगृहीतोसीन्द्रायन्वाजुष्टुङ्गृहामन्म्येषतेषोनुरिन्द्रा-
यन्वाजुष्टुतमम् ॥ ८ ॥ अँभूर्भुवःस्वः सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डल-
देवताभ्यो नमः सर्वोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
आग्निपूजनम्-अँअग्नेनयैसुपथारुयेऽस्त्रिप्रायानिदेवव्युत्युनानि-
व्युद्धान्। युयोद्धयस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठान्तेनम् ॥ उक्तिविधेमा^{३६} ॥
अँ भूर्भुवःस्वः स्वाहा स्वधायुताय सृहीये नमः सर्वोपचारार्थे गन्धा-
क्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इत्युत्तरपूजनम् ॥ १० ॥ स्विष्टकृद्धोमः-हविःस्ते-
षोत्तराधार्त द्विर्द्विरवदानधर्मेणावदाय द्विरभिधार्य ब्रह्मणा अन्वारब्धः
अँ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ उदकोपस्पर्शः ॥
॥ ११ ॥ अथ नवाहुतिहोमः ॥ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः-१ अँ भूःस्वाहा इद-
मग्नये न मम ॥ २ अँ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ३ अँ स्वः
स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ४ अँ त्वच्छोऽग्नेव्युरुणस्यव्युद्धान्दे-
वस्यहेद्धोऽवैयासिसीष्ठार्द्धा ॥ यजिष्ठोष्टहितमुदंशोशुचानोविष्वादेषा-
ष्टुसिप्प्रसुमुग्धयस्मदत्स्वाहा ॥ ५ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ५॥
अँसत्त्वच्छोऽग्नेव्युषोभवेतीनेदिष्ठोऽस्याऽउषसोव्युष्टौ ॥ अवैयक्षण-
नोव्युरुणद्वराणोष्टुहिमृडीकृष्टुहवेन ॥ एविस्वाहा ॥ ६ ॥ इदमग्नीवरु-
णाभ्यां न मम ॥ ६ अँअयाश्चायेस्यनभि शस्तिपाश्चसत्यमित्वमयाऽसि ॥

१ अग्नये गन्धादिकं बहिरेव देयमिति कल्पद्वुमकाराः । अन्ये तु मध्ये पूजनमित्तिति ।
विष्णुधर्मोत्तरे-मध्येऽपि गन्धपुष्पादीन्द्रियादद्वर्त्तने संशयः । बहिनैवेद्यमात्रन्तु दातव्यमिति
निष्प्रितम् ॥ २ कल्पद्वुमे-उत्तरपूजाम् अत्रावसरे केविनमन्यन्ते अन्ये तु नवाहुतिहोमान्ते
अपरे तु यजमानाभिषेकान्ते ॥ ३ अनेकदिनघाव्यहोमवेतदा पर्युषितदोषपरिहारार्थं हविःस्ते
स्त्रिष्टहर्यं घृतमध्ये स्थापयेत् ॥ नष्टे दुष्टे वा हविषि आज्ञेनैव स्विष्टकृद्धोमः ॥

अयानोयस्वहास्ययानोधेहिभेषजैस्वाहा ॥ इदमग्रये अयसे न मम ॥
 ॥७॥ अँ येतेशतंवरुणवेसहस्रंयक्षियाः पाशावितामहान्तः। तोभिर्नेऽअष्ट-
 सवितोतविष्णुर्विश्वेमुश्वन्तुमरुतःस्वकर्काःस्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
 विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्धयः स्वकर्काः भ्यश्च न मम ॥८॥ अँउदु-
 त्तुमर्हरुणपाश्वमुस्मदवांधमंविष्णुम् श्रथाया अथाव्यमादित्यवन्नते-
 तवानागसुऽअदितयेस्याम स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं वरुणाय आदित्याय
 आदितये च न मम ॥९॥ अँ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥
 ॥ इति नवाहुतिहोमः ॥

॥ ११२ ॥ बलिदानप्रयोगः ॥

हस्ते जलमादाय—प्रारब्धस्य ग्रहयत्वकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थ
 दिवपाक्षदेवतानां स्थापितदेवतानां च पूजनपूर्वकं बलिदानं करिष्ये ॥
 दिक्पाक्षदेवताबलिदानम्—१ अँत्रात्मारुमिन्द्र० । प्राच्याम्—इन्द्रं साङ्गं
 सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् एभिर्गन्धाद्युपचारैस्त्वामहं पूजयामि ॥
 इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपमाषभक्त-

१ दिक्पालेभ्यः एकतन्त्रेण बलिदानपक्षे—अँ प्राच्यै द्विशे स्वाहार्वाच्चै द्विशे
 स्वाहा दक्षिणायै द्विशे स्वाहार्वाच्चै द्विशे स्वाहा पूतीच्चै द्विशे स्वाहार्वाच्चै द्विशे
 स्वाहोदीच्चै द्विशे स्वाहार्वाच्चै द्विशे स्वाहोद्दूर्ध्यै द्विशे स्वाहार्वाच्चै द्विशे स्वाहार्वाच्चै
 द्विशे स्वाहार्वाच्चै द्विशे स्वाहा ॥ ३५ ॥ इन्द्रादिदशदिक्पालान् साङ्गान सपरिवारान्
 सायुधान् सशक्तिकान् एभिर्गन्धाद्युपचारैः अहं पूजयामि ॥ इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यः साङ्गेभ्यः
 सपरिवारेभ्यः सायुधेभ्यः सशक्तिकेभ्यः इमं सदीपमाषभक्तवलिं समर्पयामि ॥ भो भो इन्द्रादि-
 दशदिक्पालाः दिशो रक्षत वलि भक्षत मम सकुटुम्बस्याभ्युदयं कुरुत ॥ आयुःकर्ता॒रः
 क्षेमकर्ता॒रः शान्तिकर्ता॒रः पुष्टिकर्ता॒रः तुष्टिकर्ता॒रः निर्विघ्नकर्ता॒रः कल्याणकर्ता॒रः धरदा॑ः भवत ॥
 अनेन बलिदानेन इन्द्रादिदशदिक्पालाः प्रीयन्ताम् ॥

२ संपूर्णमन्त्राः इष्ट्यावेद् प्रहस्यापतप्रयोगे (३४७ पृष्ठे प्रष्टम्भाः ।)

थाले समर्पयामि ॥ भो इन्द्र दिशं रक्ष वलि भक्ष मम सकुदुम्बस्याभ्यु-
 दयं कुरु ॥ आयुःकर्ता क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ-
 कर्ता कल्याणकर्ता वरदो भवा ॥ अनेन वलिदानेन इन्द्रः प्रीयताम् ॥ (एवं
 सर्वत्र) २ ॐ त्वं त्वं अग्ने ० आग्नेयाम्-आग्ने साङ्गं ० अग्ने साङ्गाय
 सपरिवाराय ० । भो अग्ने दिशं रक्ष ० । आयुःकर्ता ० । अनेन वलि-
 दानेन अग्निः प्रीयताम् ॥ ३ ॐ यमायुच्चाङ्गिरस्वते ० । दक्षिणस्याम्-यमं
 साङ्गं ० यमाय साङ्गाय ० । भो यम दिशं रक्ष ० । आयुःकर्ता ० ।
 अनेन वलिदानेन यमः प्रीयताम् ॥ ४ ॐ असुच्चवन्तु ० । नैऋत्याम्-
 निर्कृतिं साङ्गं ० । निर्कृतये साङ्गाय ० । भो निर्कृते दिशं रक्ष ० ।
 आयुःकर्ता ० । अनेन वलिदानेन निर्कृतिः प्रीयताम् ॥ ५ ॐ तत्त्वायामिऽ ।
 पश्चिमायाम्-वरुणं साङ्गं ० । वरुणाय साङ्गाय ० । भो वरुण दिशं
 रक्ष ० । आयुःकर्ता ० । अनेन वलिदानेन वरुणः प्रीयताम् ॥ ६ ॐ
 आनोनियुद्धिः ० ॥ वायव्याम्-वायुं साङ्गं ० ॥ वायवे साङ्गाय ० ॥
 भो वायो दिशं रक्ष ० ॥ आयुःकर्ता ० ॥ अनेन वलिदानेन वायुः
 प्रीयताम् ॥ ७ ॐ व्युयृसौम ० ॥ उर्दीच्याम्-सोमं साङ्गं ० ॥
 सोमाय साङ्गाय ० ॥ भो सोम दिशं रक्ष ० ॥ आयुःकर्ता ० ॥ अनेन
 वलिदानेन सोमः प्रीयताम् ० ॥ ८ ॐ तमीशानु ० ॥ ईशान्याम्-ईशानं-
 साङ्गं ० । ईशानाय साङ्गाय ० । भो ईशान दिशं रक्ष ० । आयुःकर्ता ०
 अनेन वलिदानेन ईशानः प्रीयताम् ॥ ९ ॐ अस्मैरुद्धा ० । पूर्वेशा-
 नयोर्मध्ये ऊर्ध्वायाम्-ब्रह्माणं साङ्गं ० । ब्रह्मणे साङ्गाय ० । भो ब्रह्मन्
 दिशं रक्ष ० । आयुःकर्ता ० । अनेन वलिदानेन ब्रह्मा प्रीयताम् ॥
 १० ॐ स्युना पृथिवि ० । निर्कृतिपश्चिमयोर्मध्ये अधस्थायां दिशि-
 अनन्तं साङ्गं ० । अनन्ताय साङ्गाय ० । भो अनन्त दिशं रक्ष ० ।

आयुः कर्ता० । अनेन वलिदानेन अनन्तः प्रीयताम् ॥ स्थापितदेव-
तावलिदानम् ॥ १ गणेशबलिः—ॐ गुणानान्त्वा० । गणपति
साङ्गं० । गणपतये साङ्गनय० । भो गणपते इमं वलिं गृहाण मम सकु-
दुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता० । अनेन वलिदानेन गणपतिः प्रिय-
ताम् ॥ २ मातृकाबलिः—ॐ सम्बर्ख्ये देवव्याधियासन्दक्षिणयुरुच-
क्षसा ॥ मामुऽआयुरुष्मोष्मोऽयुहन्तवैव्युर्विवेदयुतवदेविसुन्दरि
॥ २३ ॥ वसोर्द्धरासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृः साङ्गाः० ॥
वसोर्द्धरासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृभ्यः साङ्गाभ्यः० । भो भो
वसोर्द्धरासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातरः इमं वलिं गृहीत मम
सकुदुम्बस्याभ्युदयं कुरुत । आयुःकर्त्यः० । अनेन वलिदानेन वसो-
र्द्धरासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातरः प्रीयन्ताम् ॥ ३ ग्रहबलिः—
ॐ ग्रहाऽजर्जाहुतयोव्यन्तुविविष्टिप्रायमुतिम् ॥ तेषांविशिष्टिप्रायाणांत्रोदामि-
षमूर्ज्जुक्समंग्रभमुपयुमगृहीतुसीन्द्रायत्त्वाजुष्टृङ्गृहणाम्भ्येष्टुवोनु-
रिन्द्रायत्त्वाजुष्टृतम् ॥ २५ ॥ आदित्याद्यावाहितदेवताः साङ्गाः० ।
वः अहं पूजयामि ॥ आदित्याद्यावाहितदेवताभ्यः साङ्गाभ्यः० ।
भो भो आदित्याद्यावाहितदेवताः इमं वलिं गृहीत मम० ॥ आयुः
कर्त्यः० । अनेन वलिदानेन आदित्याद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् ॥
४ क्षेत्रपालमहाबलिः—पण्डपाद्माहिः वंशपात्रे सदीपमाषभक्तदध्योद-
नताम्बूलदक्षिणाकूष्माण्डोदककुम्भयुतं वलिं संस्थाप्य हरिद्राकुङ्कुमसि-
न्दूरपताकायुतं कृत्वा । हस्ते जलमादाय० अद्य पूर्वोच्चारितशुभपुण्य-
तियौ सकलारिष्टशान्तिपूर्वकं प्रारीप्सितस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः
साङ्गतासिद्धथर्थं क्षेत्रपालाय पूजनपूर्वकं वलिदानं करिष्ये ॥ वलिदा-

१ हेमाद्रिः—सोदकुम्भं सकूम्भाण्डं क्षेत्रपालबलिं हरेत् ॥ चतुर्वर्त्तेषमायुक्तं दीपं तत्र
निधापयेत् ॥

नपात्रे पूरीफले क्षेत्रपालपावाहयेत् ॥ ॐ नुहिस्पशुपविद्भुद्यम्-
स्म्मादैर्द्युष्मानुरात्पुरुषुतारमग्ने?॥एमेनमवृघमृताऽअमंत्यं वैश्वा-
नुरङ्गेभजिस्यायदेवा? ॥ ॐ ॥ ॐ भूर्सुवःस्वः क्षेत्रपालाय नमः क्षेत्र-
पालमावाहयामि स्थापयामि ॥ क्षेत्रपालाय नमः हत्यनेन षोडशोपचारैः
पञ्चोपचारैर्वा सम्पूजयेत् । प्रार्थयेत्—ॐ नमामि क्षेत्रपाल त्वां भूत-
भ्रेतगणाधिष । पूजां वल्लि गृहाणेमं सौम्यो भवतु सर्वदा ॥ आयुरारो-
ग्यम्मे देहि निर्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ मा विघ्नं माऽस्तु मे पापं मा सन्तु
परिपन्थिनः ॥ सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥ यं यं यं
यक्षरूपं दशदिशिवदनं भूमिकम्पायमानं संसंसंहारमूर्तिं शिरमुकुटजटा-
श्चेखरं चन्द्रविम्बम् । दं दं दं दीर्घकेशं विकृतनखमुखं चोर्ध्वरेखाकणालं
यं पं पं पापनाशं प्रणतपशुपाति भैरवं क्षेत्रपालम् ॥ ॐ नमः क्षेत्रपाल
चित्रतुरङ्गवाहन सर्वभूतप्रेतपिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिष्ठित
दध्योदनप्रियसकलशक्तिसहित इमां पूजां गृहाणा अनया पूजया क्षेत्रपाल
प्रीयताम् ॥ क्षेत्रपालाय साङ्गाय सपरिवाराय वर्वरकेशाय भूतप्रेतपि-
शाचशाकिनीडाकिनीकूष्माण्डगणवेतालादियुताय सायुधाय सशक्ति-
काय सवाहनाय इमं सदीपमाषभक्तबालं सर्मर्पयामि ॥ भो क्षेत्रपाल
सर्वतो दिशं रक्ष वल्लि भक्ष मम सकुटुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता
क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता क०क०वरदो भवा ॥
अनेन वल्लिदानेन क्षेत्रपालः प्रीयताम् ॥ पश्चादनवेक्षमाणेन दुर्ब्रह्मणेन
श्वेषण वा वल्लि नीत्वा चतुष्पथे स्थापयेत् ॥ यजमानस्तस्य पृष्ठतो
द्वारपर्यन्तं गन्त्वा जलं क्षिपेत्-ॐ-हिङ्कारायुस्वाहाहिङ्कातायुस्वाहाक्क-
न्देत्तुस्वाहावक्त्रुन्द्रायुस्वाहापाथेत्तेस्वाहाप्यप्युषोयायुस्वाहागन्धायस्वाहा-
ग्न्यातायुस्वाहानिविष्टायुस्वाहोपविष्टायुस्वाहासन्दितायुस्वाहावल्गतेस्वा-

हा सीनायुस्वाहाशयानायुस्वाहास्वपते स्वाहाजाग्रते स्वाहाकृजतेस्वाहा
पवृद्धायुस्वाहाविजृम्भमाणायु स्वाहाविचृत्तायु स्वाहासृहानायुस्वा-
होपस्थितायुस्वाहार्यनायुस्वाहुप्रायणायुस्वाहा ॥ २२ ॥ पाणिपादं
प्रक्षाल्य आचामेत् ॥

॥११३॥ पूर्णाहुतिहोमः । तत्र उपकल्पनीयानि—आज्यस्थाली होमा-
वशिष्टादाज्यादन्यदाज्यं वैकङ्गती सुक खादिरः स्रुवः सम्मार्गकुशाः पवित्रे
नारिकेलफलं ताम्बूलवीटकं पूर्णीफलं पट्टवस्त्रखण्डं रक्तसूत्रं पुष्पाणि
पुष्पमाला च इत्येतान्युपकल्प्य इस्ते जलमादाय अद्यपूर्वोच्चारितशुभ-
पुष्पतिथौ कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य सम्पर्णतासिद्ध्यर्थं वसोर्धारासम-
न्वितं पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये ॥ आज्यं निरूप्याग्नावधिश्रित्य सुवं सुचं
च प्रतप्य सम्मार्गकुशैः सम्मृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य अद्यः
पश्चिमतो याम्यायां निदध्यात् ॥ आज्यमुद्रास्य पवित्राभ्यामुत्पूय अवेक्ष्य
अपद्रव्यं निरस्य सुवेण चतुर्वर्षमाज्यं सुचि गृहीत्वा शिष्टाचारात्तस्या
सपूर्णीफलं ताम्बूलवीटकं निधाय तदुपरि रक्तवस्त्रवेष्टिं रक्तसूत्रवर्जं
पुष्पमालापरिवेष्टिं सिन्दूरादिभिश्चर्वितं नारिकेलफलं निधाय अधो-
मुखस्वृवच्छन्ना तां सुचमादाय वामस्तनान्तमानीय यजमानान्वारव्यः
आचार्यः औसीन एव पूर्णाहुतिं जुहुयात् ॥ ॐ सुमुद्रादूर्मिम्पर्मधुम॑२३-

---

१ रुद्रक्षलद्वमहोमपरिच्छेदे—केचित्तिष्ठन् पूर्णाहुतिमाचरन्ति तत्रिमूल्न् ॥ परश्चरामम-
हाश्चप्रयोगे—होमोऽमौ द्विविधः प्रोक्तः श्रौतः स्मार्तेष्व होतृभि । श्रौतो यजतिसंज्ञोऽसौ स्मार्तो
जुहोतिसंज्ञकः ॥ तिष्ठना हूयते यत्र याज्यया चानुवाक्यया । वषट्कारप्रदानेन स श्रौतः पवित्री-
तितः ॥ यत्र होत्रोपविष्टेन स्वाहाकारेण हूयते । स स्मार्त इति विषेषः पूर्णाहुत्यादिकर्मसु ॥ के-
चिदुत्थाय कुर्वन्ति कात्यायनमतं न तद् । तस्मादध्वर्युगा कार्या पूर्णासीनेन सर्वदा ॥ कल्पदुमे तथा
खण्डदीक्षितमद्वाश्चपद्मो तु त्र्युचा एव पूर्णाहुतिः ॥ अन्येषां मन्त्राणामपि विकल्पनैव पूर्णाहुतिः
प्रोक्ता यथा—सप्ततेभम इति मन्त्रेण वा अत्र इदमभये सप्तत् इति त्यागः ॥ मूर्धानन्दिव इ-
त्यनेन वा अत्र इदमभये वैश्वानरायेति त्यागः ॥ समुद्रादूर्मिरितिज्युवेन वा पुनस्त्वेति वा पूर्णा

उदाहुदपा० शुनासमूत्तचमानद् ॥ घृतस्युनामगुह्यं रुद्यदस्ति जिह्वादे-
 वानोऽमृतस्युनाभिः ॥ १३ ॥ वृयन्नामप्रव्रेदामाघृतस्यास्मिन्द्युद्गेधा-
 रयामानमोभिद् ॥ उपेत्वा हमाश्रृणवच्छुस्यमानश्वतुः श्रृङ्गोवर्षीद्रगौरः पु-
 त्रत् ॥ १४ ॥ चक्ष्वारुष्टज्ञात्रयोऽअस्युपादादेशीर्षेसप्तहस्त्वासोऽअस्य ॥
 त्रिधावुद्गोच्छुभोरोरवीतिमुहोदुवोपत्य॑२५ आविवेश ॥ १५ ॥ त्रिधाहि-
 तस्पुणिभिर्गुह्यमानङ्गविदुवासो घृतमध्वविन्दन् ॥ इन्द्रः पृथिव्युऽएक-
 ऋजानेवुनादेक० स्वधयानिष्टतक्षुट् ॥ १६ ॥ एताऽर्थन्तिहृद्यान्तसमु-
 दद्राच्छुतव्वजारिपुणानावचक्षो घृतस्य धारा॒॑अभिचाकशीमिहिरुप्पययो-
 वेतुसोमध्य॑आसाम् ॥ १७ ॥ सम्मयक्रस्वन्तिसुरितोनधेना॒॑अन्तर्हृदाम-
 नेसापुयमानाट् ॥ एतेऽर्थन्त्युम्र्मयो घृतस्य मुगा॒॑इवक्षिपुणोरीषमाणाद्
 ॥ १८ ॥ सिन्वेऽस्विप्पादध्वनेश्वनासोवात्प्राप्तियहं पतयन्ति लुह्वा ॥
 घृतस्युधारा॒॑अरुषोनव्वाजीकाष्ठाभिन्दन्नमिभिरुद्धिव्वमानहा॒॑५ ॥ अभिप्र-
 वन्तुसम्नेवुयोवादिकल्याण्यु-समयमानासो॒॑अग्निम् ॥ घृतस्युधारा॒॑हं-
 सुमिधोनसन्तुताजुषा॑पोहव्यतिजातवेदादा॒॑६ ॥ कृद्यु॒॑इव वहुतमेत्वाऽ
 च॒॑अञ्जयज्ञानाऽअभिचाकशीमि ॥ यत्रुसोम॒॑सुयतेवत्रयज्ञो घृतस्युधारा॒॑
 अभितत्पवन्ते ॥ १९ ॥ अवभ्युर्षतसुष्टुतिङ्गच्युमाजिमस्मासुभुद्रा-
 द्रविणानिधत्त ॥ डुमंसुज्ञन्नयतदेवतानो घृतस्युधारामधुमत्पवन्ते ॥ २० ॥
 धापन्तेविश्वम्भुवनुपधिः श्रुतमन्तृ॒समुद्गेहृद्युन्तरायुषि ॥ अपामनीके
 समिथेव॑आभृतस्तम॑श्यामुमधुमन्तन्त॒॑कर्मिम् ॥ २१ ॥ पुनर्स्त्वा-
 दर्वात्यनया वा त्रयाणामिदममय इति त्यागः ॥ केचन विकल्प विद्यय सर्वैरपि मन्त्रे पूर्णहुति-
 होमं कुर्वन्ति तदेतत्करणं मन्त्राणां विकल्पानुगमात् समुच्चये च प्रमाणभावात् चिन्त्यमिति
 कल्पद्रुमकाराः ॥

द्वित्यारुद्द्राव्यसंबुद्धं समिन्धतुमपुनेष्वहम्माणोऽसुनीथयज्ञैः ॥ घृतेनत्त्व-
न्तुक्षुंवर्जयस्वसुत्त्या ॥ संन्तुवयज्ञमानस्युकामात् ॥ १२ ॥ सुप्ततेऽअग्नेसुमि-
धं+सुप्तजिह्वा ॥ सुप्तक्रष्टयैसुप्तधामं प्रियाणि ॥ सुप्तहोश्चांत्सप्तधा-
त्वायजन्तिसप्तयोनीरापृणस्वघृतेनुस्वाहा ॥ १३ ॥ मूर्द्धनन्दिद्वोऽर्थाति-
मृण्युव्यादैश्वानरमृतऽआज्ञातमुग्धिम् ॥ कुविर्भुस्म्राज्ञमतिथिज्ञ-
नानामुसन्नापात्रंज्ञनयन्तदेवात् ॥ १४ ॥ पूर्णादविविपरोपतुसुपूर्णापुनुरा-
पत ॥ व्वस्त्रेवविक्रीणावहाऽइषमूर्ज्जट्टशतक्रतो ॥ १५ ॥ अथप्रातुराहुते-
वाहुतेवायतरुथाकामुयेतुसोस्याऽअनिरसितायैकुभ्यैदव्यैपहन्तिपूर्णा-
दविविपुरापतसपूर्णापुनरुपत । व्वस्त्रेवविक्रीणावहाऽइषमूर्ज्जट्टशतक्रतो-
स्वाहा ॥ का० २ । वा० ५ । प्रपाठकः ४ । ब्रा० ४ ॥ त्यागः—
इदमग्रये वैश्वानराय वसुरुद्वादित्येभ्यः शतकतवे सप्तवतेऽग्रये अद्दथश्च
न मम ॥ संस्वप्रक्षेपः ॥ इति पूर्णाहुतिः ॥

॥ ११४ ॥ वसोदर्दीराहोमः—औदुम्बरीम् क्रज्ञीमकोटरां वाहु-
मात्रप्रमाणां निर्मलघृतपूरितां स्तुत्वा अग्नेरूपरि वसोदरां पातयेत् ॥
तस्यां च घृतधारायां स्तुक्षणालिक्या अग्नौ पतन्त्यां सत्यां
वक्ष्यमाणमन्त्रानपठेत्—

ॐ्सुप्ततेऽअग्नेसुमिधं+सुप्तजिह्वा ॥ सुप्तक्रष्टयैसुप्तधामप्रि-
याणि ॥ सुप्तहोश्चांत्सप्तधात्वायजन्तिसप्तयोनीरापृणस्वघृतेनुस्वाहा ॥ १६ ॥
शुक्रज्ञयोतिश्चचित्रज्ञयोतिश्चसुन्यज्ञयोतिश्चज्ञयोतिश्चमाँश्च ॥ शुक्रश्चं
क्रतुपाश्चात्यृहात् ॥ १७ ॥ इद्वद्वचान्द्रयुआद्वचंसुद्वचप्रतिसद्वच् ॥ मितश्च-
समितश्चसभरात् ॥ १८ ॥ क्रतश्चसुर्यश्चद्वुवश्चधुरुणश्च ॥ धुर्त्ताच्चविधुत्ता-
चविधारुय ॥ १९ ॥ क्रतुजिच्चसन्त्युजिच्चसेनुजिच्चमुषेणश्च ॥ अन्तिमि-
श्चशुदूरेऽअमित्रश्चगुण ॥ २० ॥ इदक्षासऽएतादक्षासऽक्षुणैसद्वक्षा-

सुरंप्रतिसदक्षासु इतेन ॥ मितासञ्च समितासोनोऽन्दूयसभरसोमरु-
 तोयज्ञे अस्मिन् ॥ ६५ ॥ स्वतंवांश्चप्रघासीचं सान्तपुनश्चृगृहमेघीचं ॥
 क्रीडीचंशा कीचौजेषी ॥ ६५ ॥ इन्द्रुन्दैवीर्विश्वो मुरुतो नुवत्वर्मानो भवुद्य-
 येन्द्रन्दैवीर्विश्वो मुरुतो नुवत्वर्मानो भवन् ॥ एव मिमंषयजं मानन्दैवीर्विश्व-
 श्वो मानुषीश्वानुवत्वर्मानो भवन्तु ॥ ६६ ॥ ह्रम॑ स्तनुमूर्जस्वन्तन्धयापा-
 म्प्रपीनमग्नेसारिस्यमद्यै ॥ उत्सञ्जुषस्वमधुमन्तमव्वन्तसमुद्ग्रियद्वृसद-
 नुमाविश्व ॥ ६७ ॥ घृतमिमिक्षेघृतमस्यये निर्गृह्यतेऽश्रतो घृतमव्वस्य-
 धाम ॥ अनुष्वधमावंहमादयस्वस्वाहा कुतंवृषभवक्षिहृव्यम् ॥ ६७ ॥
 वृसोंहंपवित्रं मसि शुतधारं वृसोंहंपवित्रं मसि सहस्रं धारम् । देवस्त्वासवि-
 तापुनातुवृसोंहंपवित्रेण शुतधारेण सुप्त्वा कामधुक्षरं ॥ ६८ ॥ अङ्गत्कु-
 र्मणुत्यरीरिचं यद्वान्यूनमिहाकरम् ॥ अग्निद्विषष्टकुद्विदान्विषष्टसुहु-
 तंकरोतुस्वाहा ॥ इदमशये न मम ॥ नात्र संस्वप्रक्षेपः ॥ आग्निप्रद-
 क्षिणां कुर्यात् ॐ सुहृष्यज्ञेत्रवाचनग्रतायावैविभेदीतिकुतेनग्रतेत्यभित्त-
 एवमापुरिस्तुणीयुरितित्समादेतुदग्निमभित्तपुरिस्तुणनितुष्णायावैविभेद-
 मीतिकुतेत्तुरितिब्राह्मणस्यैवतुमिमुनुत्पयेयमितित्समात्सु इस्थितेयज्ञे-
 ब्राह्मणन्तर्पण्यितवैब्रूयाद्ब्रजुमेवैतत्तर्पयति ॥ शतपथब्राह्मण काण्ड १
 प्रणाठक ६ ब्राह्मण १ मन्त्र २८ ॥ इत्यग्निं प्रदक्षिणीकृत्य अग्नेः पश्चात्
 प्राङ्मुखो यजमान उपविशेत् । १ १ ५ ॥ भस्मधारणम्-अङ्गयायुषञ्जमदग्नेण
 ललाटे । कञ्चयपंस्यत्त्व्यायुषम्-ग्रीवायाम् । यद्वेषुत्त्व्यायुषम्-वाहोः ॥
 तस्मैऽस्तु त्यायुषम्-हृदये ॥ ततः संस्वप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां
 मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः । ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम्-प्रणीतोद-
 केन सञ्ज्ञल्पः-कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं सदक्षिणाकं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ यजमानो वदेत्

प्रतिगृहताम् ॥ ब्रह्मा प्रतिगृहामि—ॐ घौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा
प्रतिगृहातु ॥ अग्नेः पश्चात् प्रणीताविमोक्षः—ॐ आपः शिवाः शिव-
तमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते कृष्णत्वं भेषजम् ॥

॥११६॥ श्रेयोदानम्-ब्रह्मादय क्रत्विजादयश्च आचार्यद्वारा श्रेयो-
दानं कुर्युः ॥ उद्भूमुख आचार्यः प्राञ्छमुखस्थितयजमानहस्ते श्रेयोदानं
कुर्यात्—शिवा आपः सन्तु इति यजमानहस्ते उदकं दत्त्वा सौमनस्यमस्तु
इति पुष्पाणि ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु इति अक्षतांश्च दत्त्वा ततो दीर्घमायुः
शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिशास्तु इति पुनरुदकं दद्यात् ॥ तत आचार्यः—
हस्ते साक्षतसोदकपूरीफलं गृहीत्वा—भवन्नियोगेन मया अस्मिन् ग्रह-
शान्त्याख्ये कर्मणि यत्कृतम् आचार्यत्वं तथा च एभिर्ब्राह्मणैः सह
यत्कृतं ब्रह्मत्वं गाणपत्यं सादस्यं च यः कृतो होमस्तस्मात् आचार्य-
त्वात् ब्रह्मत्वात् गाणपत्यात् सादस्यात् होमात् यदुत्पन्नं श्रेयः तत्तुभ्य-
महं सम्प्रददे ॥ तेन श्रेयसा त्वं श्रेयस्वी भव ॥ प्रतिगृह “भवामि” इति
यजमानो वदेत् ॥११७॥ दक्षिणादानम् ॥ सप्तलीको यजमानः अग्नेः
पश्चिमतः उपविष्टः उद्भूमुखानाचार्यादीन्वरणक्रमेणपूजापूर्विकां दक्षिणां
दद्यात् ॥ हस्ते जक्षमादाय देशकालौ स्मृत्वा मया आचारितस्य ग्रहशान्त्या-
ख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धये आचार्यादिवृतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः पूजन-
पूर्वकं दक्षिणाप्रदानं करिष्ये ॥ आचार्यपूजनम्—आचार्याय एतचे पार्व-
शिष्टाचारात्पादौ प्रक्षाल्य इदमर्घ्यम् इमे तुभ्यं वार्हस्पतये वाससी एष
ते गन्धः । इमानि पुष्पाणि एष ते धूपः दीपः नैवेद्यताम्बूलादीनि
इति दत्त्वा एतावतीं दक्षिणां तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ आचार्याय
गोप्रदानम्—अमुकश्चर्मणे आचार्याय गोनिष्क्रयभूतमिदं हिरण्यम्
अग्निदैवतं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ हिरण्यासम्भवे रजतं दद्यात् ॥ ततो

ब्रह्मनेतत्ते पाद्यपित्यादिनां पूर्वोक्तप्रकारेण पूजापूर्वकं ब्रह्मणे दक्षिणा
द्वयात् ॥ एवं सदस्याय उपद्रष्टे गाणपत्याय ऋत्विभ्यः ग्रहजापके-
र्खश्च यथोक्तदक्षिणां दत्त्वा आशिषो गृह्णीयात् ॥ स्वर्णदानमन्त्रः—
हिरण्यगर्भगर्भस्यं हेमवीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं
प्रयच्छ मे ॥ इदं यथाशक्ति सुवर्णम् आशिदैवतम् अमुकशर्मणे तुभ्य-
महं सम्प्रददे ॥ प्रातिगृह्णामि ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुर्प्रसुत्वेश्वनोर्बु-
हुर्भ्याम्पृष्ठोहस्ताभ्याम् ॥ भूमिदानमन्त्रः-सर्वभूताश्रया भूमिर्वा-
हेण समुद्धृता । अनन्तसस्यफलदा हतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इमां
भूमिं विष्णुदैवतां वा तन्निष्कर्यीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यम् अमुकशर्मणे
आचार्यायि तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ ॐ देवस्यत्वाऽ॒तिलपात्रदानम्—महर्षे-
गोत्रसम्भूताः काश्यपस्य तिळाः समृताः ॥ तस्मादेषां प्रदानेन मम दोषो
व्यपोहतु ॥ एतांस्तिलान् प्रजापतिदैवतान् आचार्यायि तुभ्यमहं सम्प्रददे
न मम ॥ ॐ देवस्यत्वाऽ॒ ॥ ११८॥ अथाभिषेकः—आचार्यादयः सर्वे
उद्भुमुखास्तिष्ठन्तः ग्रहवेदीशानस्थकलशोदकं पात्रान्तरे उद्धृत्य दूर्वा-
पञ्चपलुर्वैक्षयमाणवैदिकैः मन्त्रैः प्राढ्मुखोपविष्टं सकुडुम्बं यजमानं
तद्रापत उपविष्टां तत्पत्नीश्च अभिषिञ्चेयुः ॥ ॐ आपोहिष्टाऽ॒ । योवं-
शिवतपो॒ । तस्माऽरंडमामवोयस्य क्षयायुजिन्वय । आपो॒ ॥
पय॑-पृथिव्यां॒ ० देवस्यत्वासवितुर्प्रसुत्वेश्वनोर्बुहुर्भ्याम्पृष्ठोहस्ता-
भ्याम् ॥ सरस्वत्यैवुचोयन्तुर्धुन्त्रियेदधामिष्टहस्पतेष्टासाम्न्राज्ज्ये-
नुभिषिञ्चाम्यसौ ॥३०॥ देवस्यत्वाऽ॒ । सरस्वत्यैवुचोयन्तुर्धुन्त्रेणाग्ने॑
साम्न्राज्ज्येनुभिषिञ्चामि ॥३१॥ देवस्यत्वाऽ॒ । अश्वनोठमैषज्ज्येन्ते-

१ दानानि—स्वर्णगोभूतिलान्दवात् सर्वदोषापनुत्तये ॥

२ सविस्तरः अभिषेकः कर्तव्यश्चेत् पुण्याह्वाचने (३२८) पृष्ठे दृष्टव्यः ।

जसेन्द्रहमवर्चुं सायुभिषिञ्चामि सरस्वत्यै भैषज्येन हीर्ष्यु युज्ञा हथा-
युभिषिञ्चामीन्द्रस्येन्द्रियेण वक्तांय श्रुयै यशस्वेभिषिञ्चामि ॥ ३० ॥
चौशान्तिं०। यतोयतॄ०। विश्वानिदेव०। पालाशंभवति०। सुर्वेषांवा-
उपव्युदेवानाऽप्तु सो वत्साम सुर्वेषाम वैतद्वेदानाऽप्तु सेना भिषिञ्चति० अङ्गा-
न्तिः शान्तिः सुशान्तिर्भवतु ॥ इस्ते जलं गृहीत्वा-अभिषेक कर्तृके भ्यो
आपणे भ्यो यथोत्साहदक्षिणां दास्ये तेन श्रीकर्माधीशः प्रीयताम् ।
अभिषिक्तः सपत्नीको यजमानः सर्वैषधिभिरुद्वितीताङ्गः गङ्गादिशुद्धो-
दकेन स्नात्वा उभाभ्याम भिषिक्ताभ्यां त्यक्तानि स्नानवस्त्राण्याचार्यां य
दत्वा शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतमङ्गलतिलकः स्वासने उपविशेत् ।
धृतपात्रदानम्—धृतपूरितकास्यपात्रे मुखावक्तोकनं कुर्यात् । रुपेण वोरु-
पमुबभ्यागान्तु थोर्वैविवृश्ववेदुद्विभेजतु ॥ कृतस्य पृथाप्तेत्चन्द्रदक्षिणाविवि-
रुदं पश्य अन्तर्क्षेष्वतस्व सदुस्यै ॥ ३५ ॥ इदम् आज्यपात्रं सद-
क्षिणाकम् आचार्यां तु भ्यमहं सम्प्रददे ॥ ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः—
कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः साङ्गत्यासिद्धयर्थं यथाशक्ति ब्राह्मणान्
भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ भूयसीदक्षिणाप्रदानम्—
इस्ते जलमादाय—नानावेदान्तर्गतनानाशाखाध्यायिभ्यो नानागोत्रेभ्यो
नानाशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च यथाशक्ति भूयसीं दक्षिणां दा-
तु मुत्सुजे ॥ अङ्गतसादिति वदन् भूयसीं दक्षिणां दत्वा तेषाम् आशिषो गृही-
यात् ॥ देवताविसर्जनम् पुष्पाक्षतपक्षेपेण स्थापितदेवान्विसर्जयेत् ॥ ३५ ॥
तिष्ठु ब्रह्मणस्पतेदेवयन्तस्त्वेमहो ॥ उपप्रयंन्तु मुरुते + सुदानं वृड़िन्द्रप्राशू-
भेवासर्चा ॥ ३६ ॥ यान्तु देवगणाः सर्वे स्यशक्तया पूजिता मया ॥ इष्ट-
कामप्रसिद्धयर्थं पुनरागमनाय च ॥ पीवादिदानम्—इस्ते जलं गृहीत्वा
इमानि गणेशमातृकाग्रहपीठानि समूर्तिकानि सकलश्चानि सर्वस्त्राणि

अवशिष्टपूजोपस्कराणि च आचार्यायि तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ अग्रिविस-
र्जनम्-ॐ अग्नेन यसु पथां गुरुये ॥ अस्माक्षिणी निदेव ब्रुयुना निब्रुद्वान् ।
योद्धुयस्म्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ट्वान्तेन मै ॥ उक्तिविधेम ॥ ३६ ॥ अग्रये
नमः सकलोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ॐ ब्रह्मयज्ञङ्गच्छुज्ञ-
पतिज्ञच्छुस्वाँ व्योनिज्ञच्छुस्वाहा ॥ पृष्ठतेयज्ञो यज्ञपतेसुहस्तकृत्वाकुर्त-
सर्वधीरस्तज्जुपस्स्वस्वाहा ॥ ३७ ॥ गच्छ त्वं भगवन्नग्ने स्वस्थाने
विश्वतो मुख ॥ हव्यमादाय देवेभ्यः शीघ्रं देहि प्रसीद मे ॥ गच्छ
गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ
हुताशन ॥ सम्पूर्णतावाचनम्-अज्ञलिं वद्धा-मया यत्कृतं ग्रहशा-
न्त्याख्यं कर्म तत्र कालहीनं भक्तिहीनं शक्तिहीनं श्रद्धाहीनं च भवता
ब्राह्मणानां वचनात् सर्वं परिपूर्णमच्छिद्रं चास्तु ॥ विप्रा वदेयुः-
अस्तु परिपूर्णमच्छिद्रम् ॥ ११९ ॥ अथ प्रैषात्मकपुण्याहवाचनम् ॥
स्वपुरतः पञ्चवण्णः अष्टदलं कृत्वा तत्र भूमि स्पृष्टा-ॐ महीदयौ ॥
यवप्रक्षेपः-ॐ ओषधयुरुं । तदुपरि कलशस्थापनम्-ॐ आजिंग्र ॥
जलपूरणम्-ॐ वरुणस्यो ॥ गन्धप्रक्षेपः-ॐ त्वाङ्गन्धवर्णो ॥ घान्यप्रक्षेपः-
ॐ धान्यमसि ॥ सर्वोषधीप्रक्षेपः-ॐ या ॥ ओषधुरुं ॥ दुर्वा प्रक्षेपः-ॐ का-
ण्डाक्षकाण्डा ॥ पञ्चपलुवप्रक्षेपः-ॐ अश्वच्छथेवो ॥ सप्तमूत्रप्रक्षेपः-ॐ स्यो
नापूर्णिवि ॥ फलप्रक्षेपः-ॐ या ॥ फलिनी ॥ पञ्चरत्नप्रक्षेपः-ॐ परिवाज ॥
हिरण्यप्रक्षेपः-ॐ हिरण्यगर्भम् ॥ रक्तसूत्रवेष्टनम्-ॐ सुजातो ॥ पूर्णपा-
शम्-ॐ पूर्णादर्धिवि ॥ वरुणावाहनम्-ॐ तत्त्वायामि ॥ आस्मिन् कलशे
वरुणं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥
प्रतिष्ठापनम्-ॐ मनोजूति ॥ ॐ वरुणाय नमः चन्द्रं समर्पयामि ॥ इत्या-

दिपञ्चोपचारैः सम्पूज्य तत्त्वाशार्मीति पुण्याञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन
वरुणः प्रीयताम् ॥ अनामिकया कलशं स्पृष्टा अभिमन्त्रयेत् । कलशस्य०।
दुरितक्षयकारकाः । ‘गायत्र्यादिभ्यो नमः’ इत्यनेन पञ्चौपचारैरभ्यर्च्यं
कलशं प्रार्थयेत्-देवदानवसंवादे० । प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ नमो नमस्ते
स्फटिकप्रभाय सुश्वेतहाराय सुमङ्गलाय ॥ सुपाशहस्ताय झपासनाय
जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥ पाशपाणे नमस्तुभ्यं पश्चिनीजीवनायक ।
पुण्याहवाचनं यावत्तावत्त्वं सन्निधो भव । ततो यजमानः युग्मविप्रान्
गन्धमाल्यवस्त्रदक्षिणादिभिः सम्पूज्य तान् उदड्मुखानुपवेश्य पूजित-
कलशं कराभ्यामालभ्य-मम गृहे ॐ पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ विप्राः
ॐ अस्तु पुण्याहम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
विप्राः ॐ अस्तु कल्याणम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
विप्राः ॐ कर्म क्रद्धयताम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
विप्राः ॐ आयुष्मते स्वस्ति ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ श्रीरस्त्विति भवन्तो
ब्रुवन्तु ॥ विप्राः ॐ अस्तु श्रीः ॥ एवं त्रिः ॥ इति पुण्याहं वाचयित्वा मन्त्रा-
श्चिदो गृहीत्वा-प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् । स्मरणा-
देव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्तया
तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमन्युतम् ॥
ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ततो
आश्रणान् भोजयित्वा दीनानाथांश्चान्नादिना सन्तोष्य स्वयं सुहन्मि-
त्रादियुतः सोत्साहः सन्तुष्टो हविष्यं भुजीत ॥

॥ इति वैदिकग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

॥ अथ षोडशसंस्कारप्रयोगः ॥

॥ १२० ॥ अथ गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः ॥ १ ॥

अथर्तुमती स्त्री नूतनवस्त्रादिकं परिधाय शुभासने ग्राह्यमुखमुपवि-
शेत् ॥ ततः पतिपुत्रवतीभिः कुलवृद्धसुमङ्गलस्त्रीभिगां धूमैर्नारिकेलादि-
नानाफलैस्तत्पल्लवैथ प्रवेशनं यथावृद्धाचारं कारयेत् ॥ शान्त्यभावे
पत्न्या सह कर्ता प्रातश्यज्ञस्त्रानं कुत्वा तया सहोपविश्याचम्य
प्राणानायस्य देशकालौ सङ्कीर्त्य अस्या मम भार्यायाः प्रथमगर्भा-
तिशयद्वारा अस्यां जनिष्यमाणसर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवैनोनिव-
ईणार्थं गर्भाधानसंस्काराख्यं कर्माह करिष्ये ॥ इति संकल्पयेत् ॥
पुनर्जलमादाय ॥ तत्राद निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्ति-
पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्दं च करिष्ये ॥ तानि कुत्वा ॥
कर्तुः क्षपाकर्मणो मन्त्राभिज्ञाने सति सूर्यमवलोक्य कर्माङ्ग्राहणान्
संभोज्य विप्राशिषो गृहीत्वा मातृगणं विसृज्य क्षपायामभिगमनादिकं
कुर्यात् ॥ मन्त्राणामभिज्ञाने तु ॥ सूर्यवलोकनोच्चरं दिदैव मन्त्रजपमात्रं
नाभिदेशाभिमर्शनादि हृदयालभनान्तं गर्भाधानाख्यं कम कुत्वा तदङ्ग-
तया ब्राह्मणान् सम्भोज्य तेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा
मातृगणं विसर्जयेदिति ॥ आदित्यं गर्भमित्यादित्यमवेक्षते ॥ ॐ आदि-
त्यङ्गर्भमप्यसासमद्विधस्त्रिस्यप्रतिमां विश्वरूपम् ॥ परिवृद्धिहरसा
माभिमृद्यस्यादशतायुषद्वृणुहिचायमानहि ॥ १२० ॥ अनेन मन्त्रेण दम्प-

^१ ऋतुदर्शनमारम्भ्य आद्यात्रिचतुर्ष्कं पर्वादीनि षष्ठ्यदिनानि च वर्जयित्वा ज्योतिः-
शास्त्रोक्ते श्वेते दिने श्वेते काले पुत्रार्थिना युग्मासु रात्रिषु कन्यार्थिना तु अयुग्मासु रात्रिषु
च गर्भाधानं कार्यम् ॥ गर्भाधानसीमतोन्नयने तु स्त्रीसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भं नावर्तेते किन्तु
प्रथमगर्भं एव कार्ये ॥

तिभ्यां सूर्यावक्षोकनं नमस्कारश्च कार्यः ॥ ततः सायङ्गालीनं नित्यं सम्पाद्योभौ श्वेतवस्त्रधारणानुलेपनमालयाभरणालङ्घृतौ सदीपशयनागारे प्रविश्य तत्र सुप्रसारितशश्यायामारुद्धा सुमुहूर्ते श्राविश्वाः शयित-स्त्रियमुक्तानां कृत्वा भर्ता तस्याः नाभिदेशै हस्तं दत्त्वाऽभिमृश्य जपेत् ॥ ॐ पूर्णाभगद्वासवितामेददातुरुद्धः कल्पयतु लळामगुंवि-ष्णुयोनिङ्गल्पयतु त्वष्टारूपाणिपिर्षश्चतु ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्धातागर्भ-न्दधातुते ॥ गर्भं श्वेहिसिनीत्रालिगर्भधेहिपृथुष्टुके ॥ गर्भन्तेऽअभिनौदे-वावाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥ तेजौ वैश्वानरो दद्यात् ॥ अथ ब्रह्मानुमंत्रयते ॥ ब्रह्मागर्भं धातुते ॥ अथाभिगमनम्—ग्रायत्रेणत्वाच्छन्दसामन्थामित्रैङ्गु-भेनत्वाच्छन्दसामन्थामित्रागतेनत्वाच्छन्दसामन्थामि । द्वैतो मूर्त्रां द्विज-द्वातियोनिम्प्राविशादिन्द्रियम् । गवर्भोजरायुणावृत्तउलब्बञ्जहतिजन्मना । क्रतेन सूत्यमिन्द्रियं चित्पानं दृशुकूक्कमन्धं सुऽइन्द्रियस्येन्द्रियमिदस्ययोगृत-मधु ॥ १६ ॥ अभिगमनोच्चरं तस्याः दक्षिणस्कन्धोपरि हस्तं नीत्वा तेन हृदयमालभते ॥ ॐ यत्ते सुरीमेहृदयन्दिविचन्द्रमसिश्रितम् ॥ वेदाहन्त-न्मानतद्विद्यात्पश्येम शरदः शतञ्जीवेमश्वरदः शतदृशृणुयाम शरदः शतम् ॥ कृतस्य कर्मणः साङ्गत्यासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशसङ्ख्याकान्त्राक्षणान् भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे० ॥ इति मातृणां विसर्जनं कार्यम् ॥ इति गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः ॥ १ ॥

॥ १२१ ॥ अथ पुंसवनसंस्कारप्रयोगः ॥ २ ॥

तत्र गर्भाधानोच्चरं द्वितीये तृतीये मासि शुभेऽहनि गर्भिणीमुपवासं

१ पुंसवनं तु गर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भं कार्यमिति धर्मसिन्धौ । पुंसवनसंस्कारे गुरुश्चकास्तमल्मासादिदोषो नास्तीति संस्काररक्तमालायाम् ॥

कारयित्वा शुचिः स्त्रात्वा भर्ता आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकाल-
कीर्तनान्ते अस्यां मम भार्यायामुत्पत्स्यमानस्य गर्भस्य वैजिकगार्भिक-
दोषपरिहारार्थं पुंरुपताज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
पुंसवनाख्यं कर्मादं करिष्ये । पुनर्जलमादाय तदङ्गत्वेन गणपतिपूजनं स्व-
स्तिशुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धान्तं सर्वं कुर्यात् ॥ (अत्र पुण्याहवाचनान्ते
प्रजापतिः प्रीयतामिति वदेत् ।) तत्स्तस्मिन्बहानि गर्भिणीं स्नापयित्वाऽह-
ते वाससीं परिधान्योपवास्य रात्रौ न्यग्रोधावरोहाङ्गांशोदकेन पिष्टा
वस्त्रगालितं तदुदकं गर्भिणीदक्षिणनासिकायामासिश्वति भर्ता ॥ तत्र
मन्त्रौ ॥ अँहिरुण्यगर्भूर्द०। अँअङ्गच॒? सम्भृतं ॥ कूर्मपित्तं चोपस्थे कृत्वा
गर्भमभिमन्त्रयते ॥ तत्र मन्त्रः ॥ अँसुपुण्णोसिगुरुत्कमा॑स्त्रिवृत्तेशिरो-
गायुञ्चक्षुर्वृहद्वथन्तरेपक्षौ ॥ स्तोर्मऽआत्कमा च्छन्दुऽस्यज्ञानिवज्जूऽ
षिनाम ॥ सामतेतनुद्वैमदेव्यं वंजायज्ञियम्पुच्छुन्धिष्यादिशका॑? ॥
सुपुण्णोसिगुरुत्कमा॑न्दिवज्ञच्छुस्व॑पत ॥ १२ ॥ कृतस्यकर्मणः साङ्गतासि-
द्धयर्थं स्मृत्युक्तान् दशसङ्घचाकान् ब्राह्मणान् भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्यो
दक्षिणां दत्वा तेषामाशिषो यृहीत्वा ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे० ॥
इति मातृगणं विसर्जयेत् ॥ इति पुंसवनसंस्कारप्रयोगः ॥ २ ॥

॥ १२२ ॥ अथ सीमन्तोन्नयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ३ ॥

प्रथमे गर्भे षष्ठ्यैष्ठमे वा मासे पुनरक्षत्रे चन्द्रताराग्रहानुकूलदिने
पत्न्या सह मङ्गलस्त्रानं कृत्वा अहतवासोयुगाङ्गृतः शुचिर्दर्भपाणिः
पत्न्या सह चहिःशाकायां शुभासने प्राङ्मुख उपविश्याचम्य प्राणा-
नायम्य देशकालसंकीर्तनान्ते तनुरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणद्वर-

निरसनक्षमसकलसौभाग्यनिदान भूतमहालक्ष्मीसमावेशनद्वारा प्रति-
र्गर्भवीजगर्भसमुद्भवैनोनिर्बहुणजनकातिशयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
स्त्रीसंस्काररूपं सीमन्तोन्नयनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नता-
सिद्धर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम् अविघ्नपूजनं मण्डप-
स्थापनं मातृकापूजनं वसोर्धारा आयुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्रादं च
करिष्ये ॥ तत्र बहिःशालायां स्थणिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं मङ्गल-
नामाश्रेः स्थापनम् ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि आज्यासादनानन्तर
तण्डुलतिळमुद्वानां पृथक्पृथगासादनम् ॥ तत्र उपकल्पनीयानि ॥
मृदु पीठम् ॥ युग्मान्यौदुम्बरफलान्यपक्वान्येकस्तबकनिबद्धानि ॥
त्रयोदशपरिमाणकात्मयोदर्भपिञ्जुलाः ॥ त्र्येणी शल्ली ॥ वीरतर-
शङ्कुः ॥ (अश्वत्थो वैलवः शारेषीको वा) पूर्णपात्रम् ॥ वीणागायिनौ
चेति ॥ आज्यनिर्वपणानन्तरं चरुपात्रे मुद्रप्रक्षेपं कृत्वाऽधिश्रयणम् ॥
ईषच्छ्रुतेषु तिलतण्डुकप्रक्षेपः ॥ पर्यग्रिकरणान्ते आघारावाज्यभागौ
स्तुवेण जुहुयात् ॥ (मनसा) ॥ ॐ प्रजापतये (स्वाहा) इदं प्रजापतये
न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदम्
अग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षता-
न्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनय० । ॐ भूर्भुवः स्वः मङ्गलनाम्ने वैश्वानराय नमः
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततश्चरुपमिधार्यं स्तुवेण चरुं जुहुयात् ॥
ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ इति हुत्वा स्थालीपाकेनो-
त्तराद्वात्स्वष्टकृत् ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते
न मम ॥ ततः आज्येन भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये
न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐः स्व स्वाहा

१ अत्र पुण्याहवाचनान्ते धाता प्रीयतामिति वदेत् ।

इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वं श्रो अग्ने ० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ
सखवच्छोऽअग्ने ० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अयाश्चाश्चे ० । इदमग्नये
अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं ० ॥ इदं वरुणाय सवित्रे वेष्णवे विश्वेभ्यो
देवेभ्यो मरुज्ज्वलः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुक्तम् ० ॥ इदं वरुणाया-
दित्यायादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
न मम ॥ १ ॥ इति नवाहुतयः ॥ ततः संख्यप्राशनादि प्रणीताविमोक्षान्तं
झोपशेषं समाप्त्य ॥ ततोऽप्नेः पश्चात्तद्वीठनिधानम् ॥ तदुपरि गर्भवती-
मृष्टपवेशयेत् ॥ ततो युग्मेन सटालुग्रप्सेनौदुम्बरेण त्रिभिश्च दर्भपिञ्जुक्तै-
स्त्रेण्या शलल्या वीरतरशङ्कुना पूर्णपात्रेण चेत्येतैः सर्वैः पुञ्जीकृतैः
सीमन्तं मूर्ध्नि विनयंति भर्ता ॥ ततो विनयनम् ॥ ॐ भूर्विनयामि ॥ १ ॥
ॐ भुवर्विनयामि ॥ २ ॥ ॐ स्वर्विनयामि ॥ ३ ॥ इति त्रिभिर्मन्त्रै-
स्त्रिविनयति ॥ तत औदुम्बरस्यादिपञ्चकस्य वेण्यां बन्धनम् ॥ ॐ
अयमूर्जावतोद्वक्षऽजर्जीव फलिनी भव ॥ १ ॥ ततो भर्ता वीणागायि-
नौ राजान्दृसंगायेतामिति प्रैषमाह । ततश्च तौ सोत्साहौ गायेताम् ॥
स च गाथामन्त्रः-ॐ सोमऽप्वनोराजेमामानुषीःप्रजाः ॥ अविमुक्तच-
क्रऽआसीरंस्तीरेतुभ्यमसाविति ॥ १ ॥ असौ स्थाने समीपावस्थितायाः
नद्या नामग्रहणं स्त्र्येव करोति ॥ गङ्गायमुनेत्येवमादिप्रथमान्तम् ॥
कृतस्य कर्मणः साहूगतासिद्धूर्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान्दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणा-
न्भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रायिन्ताम् ॥ ब्राह्मणान् गन्धा-
दिभिः सम्पूज्य तेभ्यश्च दक्षिणां दत्त्वा तेषाम् आशिषो गृहीत्वा
आग्नि विमुक्त्य मातृणां विसर्जनम् ॥ इति सीमन्तोभयनसंस्कारः ॥ ३ ॥

॥ १२३ ॥ अथ शीघ्रप्रसवोपायो यन्त्रञ्ज ॥

हिमवत्युक्ते पार्षे शबरीनाम यक्षिणी ॥ तस्या नूपुरश्वदेन विश-
ल्या स्यात् गर्भिणी स्वाहा ॥ इति सन्त्रैषैकविश्वतिद्वाराकुरैरेकपलं
तिलतेलं प्रदक्षिणमावर्तयन्नष्टशतं मन्त्रं जपित्वा तत्तैलं किंचित्पायये-
च्छेष्मुदरे लेपयोदिति ॥ अथ सुखप्रसवयन्त्रमध्युक्तं यन्त्रप्रकाशे—
गणाग्निवेदा उडुराट्टशराङ्गा रसर्षिपक्षा इति हि ८ | १ | ६
क्रमेण ॥ लिखेत्प्रसूतेः समये गृहे वै सुखेन नार्यः ३ | ५ | ७
प्रसवन्ति शीघ्रमिति ॥ इति सुखप्रसवयन्त्रम् ॥ ४ | ९ | २

॥ १२४ ॥ अथ जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ४ ॥

बहुना सह यजमानो मङ्गलस्नातः आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमु-
खश्चेत्यादि० पठित्वा हस्ते जङ्गमादाय अद्येत्यादि० अमुकवारान्वि-
तायां मम अस्य कुमारस्य जातकर्मनामकर्मनिष्कर्मणान्प्राशनचौला-
न्तानां संस्काराणां स्वस्वकाले अकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थ
अनौदिष्टं प्रायश्चित्तं होष्ये ॥

॥ १२५ ॥ अथ अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमः ॥

यजमानः एवं संकल्प्य (ग्रहयज्ञस्थंडिलात् दक्षिणे) द्वादशा-
कुलपरिमिते प्रादेशमात्रे वा स्थणिद्वेष्ट यन्त्रभूसंस्कारपूर्वकम् आग्ने सं-
स्यापयेत् । यथा-सुवासिन्या आनीतमश्रिमाग्रेय्यां स्थापयित्वा ततः ॐ

१ श्रुत्वा पुत्रं जातमात्रं सचैलं स्नात्वा कुर्याज्जातकर्मास्य तात ॥ यात्रम् छियते नाल
तावभानोति सूतकम् । छिवे नाले ततः पवात्सूतकं तु विधीयते ॥

२ यदि स्वस्वकाळे क्रियते तदा प्रतिसंस्कारे आदौ गणपतिपूजनं पुष्पाहवाचनं
मातृकापूजनपूर्वकम् आभ्युदयिकं श्राद्धं विधेयम् । यदि कालान्तरे एकस्मिन् दिवस क्रियते
तदा पूर्वोक्तारीत्यापि मातृणां पूजनम् आभ्युदयिकं श्राद्धं आदौ कर्तव्यं न पृथक् पृथक् ।
३ प्रतिसंस्कारं वाऽनादिष्टोत्तर्यां नात्र ब्रह्मोपेशनादि ।

हुंफट् इति क्रव्यादांशं नैऋत्यां परित्यज्य ॥ विट्नामानमग्निम् आवा-
 ह्यामि स्थापयामि ॥ इति अग्निं संस्थाप्य ॥ आज्यं निरूप्य ॥ अष्टि-
 श्रित्य ॥ स्तुवं प्रतप्य ॥ संपूज्य उद्वास्य उत्पूय अवेक्ष्य जुहुयात् ॥
 अँभूः स्वाहा इदंप्रग्नये न मम ॥ १ ॥ अँभूवः स्वाहा इदं वायवे
 न मम ॥ २ ॥ अँस्त्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥
 अँभूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये नमम ॥ ४ ॥ अँत्वन्नोऽअग्ने-
 ष्ठरुणस्यच्चिद्वान्दुवस्युहेद्वोऽअवंयासिसीष्ट्वारु ॥ यजिष्ट्वावहितमुरुद्गो-
 द्युचानोविश्वादद्वेषोऽसुप्रसुमुग्ध्युस्मत्स्वाहा ॥ ५ ॥ इदंप्रग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ५ ॥ अँसत्त्वन्नोऽअग्नेवुप्रोभवौतीनेदिष्ट्वोऽअस्याऽतुष्टुव्यु-
 ष्टौ ॥ अवंयक्षवनोष्ठरुणद्वराणोच्चीहिमृदीकद्विसुहवौनऽएथिस्वाहा ॥ ६ ॥
 इदंप्रग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ६ ॥ अँ अयाश्वाग्नेस्यनभिशस्तिपाश-
 सत्यमित्वमयाऽअसि ॥ अयानोयज्ञवहास्ययानोधेहिमेषजल्लस्वाहा ॥
 इदंप्रये अयसे न यम ॥ ७ ॥ अँवेते शतंवरुणये सहस्रंयज्ञियाः-
 पाशाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽब्रव्यसवितोतविष्णुर्विश्वेषुश्वन्तुप्रलतः
 स्वर्काःस्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो
 मरुद्धयः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ८ ॥ अँ उदुत्तमंवरुणपाश्चमुस्मदवां-
 धमंविष्ट्वद्ध्युमप्त्वंश्रेयाय ॥ अथाव्ययमादित्यव्यतेतवानागसुऽअदितये-
 स्याम स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥ ९ ॥ अनेन
 अनादिष्टप्रायश्चित्तहेष्टकृतेन मम अस्य कुमारस्य जातकर्मादि चौला-
 न्तानां संस्काराणां कालातिक्रमदोषनिवृत्तिरस्तु ॥ जलमादाय—अद्य-
 त्यादि० मम अस्य कुमारस्य जातकर्मस्वकाळातिक्रमदोषपरिहारायं
 पादकुच्छूरुपप्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन

१ अत्र ब्रह्मोपवेशनायमावात् त्यागदानं न किन्तु पठनमेव ।

अनादिष्टप्रायश्चित्तकृतेन मम अस्य कुमारस्य जातकर्मस्वकालातिक्रम-
देषनिवृत्तिपूर्वकजातकर्मकरणाधिकारासिद्धिरस्तु ॥ इति अनादिष्टप्राय-
श्चित्तहोमः ॥

अथ जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ यजपान आचम्य प्राणानायम्य
अद्येत्यादि० मम अस्य कुमारस्य गर्भाम्बुपानजनितसकलदोषनिवृह्म-
णायुमेष्वाभिवृद्धिवीजगर्भसमुद्धैवनोनिवृहणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
जातकर्मख्यं कर्म करिष्ये ॥ ॐ अद्येत्यादि० ॥ मम अस्य कुमारस्य
जातकर्मसंस्काराङ्गनिमित्तं प्राक् पञ्चोपचारैः गणपतिपूजनमहं
करिष्ये ॥ ॐ गुणानान्त्वा० । ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिवृद्धिसहितमहागण-
पतये नमः सर्वोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति
संपूजयेत् ॥ अनया पूजया सिद्धिवृद्धिसहितमहागणपतिः प्रीयताम् ॥ ततः
अनामिकया सुवर्णान्तर्हितया कास्यपाव्रे मधुघृतं एकीकृत्य वा केवलं
कुमारं प्राशयति ॥ ॐ भूस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भूबस्त्वयि दधामि ॥
ॐ स्वस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सर्वं त्वयि दधामि ॥ इति
मन्त्रेण सकृत्प्राशयति वा प्रणवमन्त्रेण प्राशयति ॥ इति मेधांजननम् ॥

अथायुष्यकरणं करोति तद्यथा ॥ कुमारस्य नाभिसमीपे दक्षिण-
कर्णसमीपे वा अग्निरायुष्मान्त्यादिपन्नान् जपति । यथा—ॐ अग्नि-
रायुष्मान्स वनस्पतिभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ सोमऽआयुष्मान्सऽओषधिभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
ॐ ब्रह्मायुष्मन्तद्राक्षणैरायुष्मत्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ देवाऽ-
आयुष्मन्तस्तेमृतेनायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ ऋषयऽ-
आयुष्मन्तस्ते व्रतैरायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ पितरऽ
आयुष्मन्तस्ते स्वधाभिरायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ

१ इदं नालच्छेदनात्प्राद् न फृतं चेत्कालांतरे न भवत्येव ।

यद्वाऽप्युष्मान्स दक्षिणाभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 अँ समुद्राऽप्युष्मान्स स्ववन्तीभिरायुष्मास्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 (इत्येतावत्सर्वन्तम् आश्रिरायुष्मानित्याद्यारभ्य त्रिर्जपति ॥) तत
 ऋयुषमिति च त्रिर्जपेत ॥ अँ ऋयुषङ्गमदग्नेहंकश्यर्पस्यत्त्वयायुषम् ॥
 अहुवेषुत्त्वयायुषं तत्रोऽस्तुत्रयायुषम् ॥ इति त्रिः ॥ ६५ ॥ पिता यदि
 काषयेदयं कुमारः सर्वमायुरियादिति तदा कुमारं दिवस्परीत्येकादश-
 भिः क्रांभिराभिष्ठशेष ॥ अँ द्विवस्परिष्युमञ्जस्त्रेऽआग्निरस्मद्विधि-
 क्षीयुपरिजातवेदाद ॥ तृतीयमप्सुनुमणाऽअजस्त्रमिन्धानऽएनञ्जरते-
 स्वाधी ॥ १ ॥ ६६ ॥ विद्वातेऽअग्नेत्रघात्रयाणिन्विद्वातेषामुविभूता-
 पुरुषा ॥ विद्वातेनामपरमङ्गुहायद्विद्वातमुत्सुक्ष्यतेऽआजुगन्थं ॥ २ ॥
 समुद्रेत्वानुमणाऽअप्स्वुन्तर्वृचक्षाऽईषेदिवोऽअग्नऽजर्घन् ॥ तृतीय-
 स्वारजसितस्त्यवाऽसम्पापुपस्त्यैमहिषाऽअवर्द्धन् ॥ ३ ॥ अकर्त्तद-
 ग्निस्तुनयंनिवद्वौ?क्षामाररिहद्विरुद्धं समञ्जना ॥ सद्व्योजज्ञानोविदी-
 मिद्धोऽअकरुदारोदसीभानुनाभान्त्यन्त ॥ ४ ॥ श्रीणामुदारोधरुणी-
 रयीणाम्पनीपाणाम्प्राप्णेणर्दसोमंगोपारं ॥ वसुःसूनैसहसोऽप्सुरा-
 जाविभात्यग्रंडुषसाभिधान ॥ व्वीहुविद्विभिनत्परायज्ञनावदुग्नि-
 मयंजन्तुपश्च ॥ ६ ॥ उशिकक्षपावुकोऽरुति?सुमेषामन्तर्येष्वग्निरमृ-
 तोनिधायि ॥ इयतिर्धुपमरुषमभरिव्वदुच्छक्केणशोचिषादूथामिन्जन् ॥
 ७ ॥ उग्नोरुक्तमउव्याच्वयंदूद्योदुर्मर्षमायुःश्रियेरुचान ॥
 आग्निरमृतोऽभवद्वयोभिर्धर्मदेनन्द्यौरजनयत्सुरेताद ॥ ८ ॥ अस्तेऽ-
 अद्वयकूणवद्वद्वद्रशेषेषुपन्देवयुतवन्तमग्ने ॥ प्रतन्नयप्रतर्बस्योऽ-
 च्छाभिसुम्भन्देवभक्तंश्चविष्टु ॥ ९ ॥ आतम्भजसौश्वद्वसेष्वग्नेऽवक्षय

चंक्षु^५आभेजश्चस्यमाने। प्रियै सूर्ये प्रियो^६ अस्थाभवा च्युज्जातेन भिन्नदु-
दुज्जनि चैदृ। १० त्वा वै ग्नेयज्ञमानाऽथ नुद्द्युष्ट्वा शुद्धिरेवाव्याख्याणि॥
त्वया सह द्विष्णु मिच्छमानावृजङ्गो मन्त्रमुशिजो द्विवच्वुर्दृ॥ ११॥१२॥

ततः कर्ता वालस्य पूर्वादिचतुर्सूषु दिक्षु चतुरो ब्राह्मणान् चैकं मध्ये
नैऋत्ये वाऽवस्थाप्य तान्प्रति इममनुप्राणेत्यादि प्रैषं ब्रूयात् ॥ ततस्ते
प्रेषिताः पूर्वादिक्रमेण कृपारं लक्ष्यीकृत्य प्राणेत्यादि ब्रूयुः ॥ एवं
प्रेषानुप्रैषं सर्वत्र ॥ यथा—इममनुप्राण । प्राण इति पूर्वः ॥ इममनुव्यान ।
व्यानेति दक्षिणः ॥ इममन्वपान । अपानेति अपरः ॥ इममनुदान ।
उदानेत्युक्तरः ॥ इममनुसमान ॥ समानेति पंचमः उपरिष्ठादवेक्षमाणो
ब्रूयात् ॥ (अविद्यमानेषु विप्रेषु स्वयमेव पूर्वादिदिशं परिक्रम्य
प्राणेत्यादि ब्रूयात् ॥ नात्र प्रैषः ॥) स वालो यस्मिन्भूभागे जातो भवति
तमाभिमन्त्रयते ॥ अँ वेदतेभूमिहृदयन्दिविचन्द्रमसिश्रितम् ॥ वेदाहन्त-
न्मान्तद्विद्यात्पश्येमशरदः शतञ्जीवेमशरदः शतर्घ्नशृण्यामशरदः शतम् ॥
अथैनं शिशुमभिषृशति ॥ अँ अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमसुतम्भव ॥
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ हस्ते जलमादाय—
कृतस्य जातकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान्
ब्राह्मणान् भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ लङ्घोदरनय० ॥
यथाशक्त्या जातकर्मसंस्कारविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥

॥ इति जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ४ ॥

॥ १२६ ॥ अथ षष्ठीपूजनप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य । हस्ते जलमादाय—अथेत्यादि० अनयोः
सूतिकावालकयोः आरोग्याभिष्टद्यर्थं सङ्कलारिष्ठातिद्वारा श्री-

परमेश्वरप्रीत्यर्थं विद्मेशस्य जन्मदायाः पृष्ठीदेव्या जीवन्तिकायाश्च यथा-
मिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये ॥ एतत्प्रतिमाः (कंकुमादिना कुड्डे केख-
नीयाः) पीठादौ वाऽक्षतपुञ्जेषु पूर्णीफलेषु विनिवेश्याः ॥ हस्ते अक्षतान्
गृहीत्वा ॥ विद्मेश इहागच्छ इहातिष्ठ विद्मेशाय नमः विद्मेशमावाह्यामि स्था०
॥ १ ॥ जन्मदे इहा० जन्मदायै० जन्मदामावा० स्था० ॥ २ ॥ पृष्ठीदेवि इहा०
पृष्ठीदेव्यै० पृष्ठीदेवीमावा० स्था० ॥ ३ ॥ जीवन्तिके इहा० जीवन्तिकायै०
जीवन्तिकामावा० स्था० ॥ ४ ॥ अँमनौजुति० मंत्रेण प्रतिष्ठां कृत्वा “विद्मेश-
जन्मदा पृष्ठीदेवीजीवन्तिकाभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण घोडशोपचारैः
पूजनं कुर्यात् ॥ प्रार्थना—पृष्ठीदेवि नमस्तुभ्यं सूतिकागृहशाकिनि । पूजिता
परमा भक्त्या दीर्घमायुः प्रयच्छ मे ॥ १ ॥ जननी जन्मसौख्यानां
बर्धिनी धनसंपदाम् । साधिनी सर्वभूतानां जन्मदे त्वां नता वयम् ॥ २ ॥
गौरीपुत्रो यथा स्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ॥ तथा ममाप्यमुं बालं
पृष्ठिके रक्ष ते नमः ॥ ३ ॥ सर्वविद्मानपाकृत्य सर्वसौख्यप्रदायिनि ॥
जीवन्तिके जगन्मातः पाहि नः परमेश्वरि ॥ ४ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥
अनया पूजया विद्मेशजन्मदापृष्ठीदेवीजीवन्तिकाः प्रीयन्ताम् ॥
ततः सूतिकागृहे सोपस्करं बलिं दद्यात् । बलिद्रव्याय नमः गंधं
एुष्यं समर्पयामि । (जलं गृहीत्वा) क्षेत्रस्याधिपते देवि सर्वारिष्ट-
विनाशिनि । बलिं गृहाण मे रक्ष क्षेत्रं सूतिं च बालकम् ॥ १ ॥ इमं
सोपस्करबलिं क्षेत्रार्धिपत्यै देव्यै नमः समर्पयामि । ततः “ सङ्गदे-
वताः ” अक्षतपुंजेषु आवाहयेत् । तद्यथा—राकायै० राकामावा० ॥ २ ॥
अनुमत्यै० अनुमतिमावा० ॥ ३ ॥ सिनीवाल्यै० सिनीवालीमावा० ॥ ४ ॥
कुह्नै० कुहूमावा० ॥ ५ ॥ वातद्वयै० वातद्वीमावा० ॥ ६ ॥ इत्यावाह
प्रतिष्ठां कृत्वा । “ राकाद्यावाहितदेवताभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण पंचो-

पचारैः संपूज्य । जळमादाय । अनेन पंचोपचारैः पूजनाख्येन कर्मणा
राकाश्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् । ततो बहिरागत्य द्वारस्योभयतः
कज्जलेन द्वे द्वे मातरौ लिखेत् ॥ तासां नामानि । धिषणा वृद्धिमाता
च तथा गौरी च पूतना । आयुर्दात्र्यो भवन्त्वेता अद्य बालस्य मे
शिवाः ॥ “धिषणादिचतस्त्रमातृभ्यो नमः” इति मंत्रेण पंचोपचारैः संपूज्या
हस्ते जळमादाय । अनया पूजया धिषणादिचतस्त्रमातरः प्रीयन्ताम् ॥
कृतस्य षष्ठीपूजनकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथाशक्ति सुवासिनीः भोज-
यिष्ये । विप्रेभ्यश्च खाद्यतांबूलदक्षिणादिकं दद्यात् । तेभ्य आशिषो
गृहीयात् । दशमदिने षष्ठीदेवतादिविसर्जनम् ॥ इति षष्ठीपूजाविधिः ॥

॥ १२७ ॥ अथ नामकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ५ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखशेत्यादि० अद्येत्यादि० मम अस्य
कुमारस्य नामकरणस्य स्वकालाकृतजनितदोषप्रत्यवायपरिहारार्थं पाद-
कुच्छूरूपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन पाद-
कुच्छूरूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अस्य कुमारस्य नामकरणस्वकालाति-
क्रमदोषनिवृत्तिपूर्वकं नामकरणसंस्कारकरणे अधिकारसिद्धिरस्तु ॥
पुनर्जलमादाय—मम अस्य कुमारस्य नामकर्मणि अधिकारार्थं
सूत्रोक्तान् त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् यथाकाले भोजयिष्ये ॥
तेन ममास्य कुमारस्य नामकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि०
मम अस्य शिशोः बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्णायुरभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमे-
श्वरप्रीत्यर्थं नामकरणसंस्काराख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतेः
“महागणपतये नमः” इति पञ्चोपचारैः पूजनमहं करिष्ये इति
संकल्प्य गणेशस्य पञ्चोपचारैः पूजनं कुर्यात् वा ॐ गुणानान्त्वा० इति

१ दशरात्रे व्युष्टे नामकरणमिति ।

यन्वेण सर्वोपचाराभगन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजनम् ॥ ततः
शिष्ठाचारात्कांस्यपात्रे तंडुलान् प्रसार्य तदुपरि सुवर्णशङ्काकया
गणपतिस्थकुलदेवताभक्तनामलेख्यम् ॥ ततो माँसनाम लेख्यम् ॥
ततो ज्योतिःशास्त्रोक्तावकहडाचकानुसारेण नक्षत्रनाम लेख्यम् ॥ ततो
व्यवहारनाम लेख्यम् ॥ अद्येत्यादि० ममास्य शिशोः बह्वायुष्यप्राप्त्यर्थं
नामदेवतापूजनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । अँमनोजूतिरिति नामदे-
वतायाः प्रतिष्ठा कार्या ॥ ततः अँभूर्भुवःस्वः “नामदेवतायै नमः” इति
नाममन्त्रेण आवाहनम् आसनं पाद्यम् अर्ध्यम् आचमनीयं स्लानं वस्त्रं
यज्ञोपवीतं गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांचूलं हिरण्यदक्षिणां प्रदक्षिणां
नमस्कारान्मन्त्रपुष्पाङ्गलिं समर्पयामि इति वा पंचोपचारैः संपूजयेत् ॥
अनया पूजया नामदेवता प्रीयतां न मम ॥ ततः स्वदक्षिणतो मातु-
रूत्सङ्गस्थस्य शिशोर्दक्षिणकर्णे कथयति ॥ हे कुमार ! त्वं गणपतिभ-
क्तोऽसि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव
सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं कुलदेवया भक्तोऽसि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभि-
वादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं मास-
नाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥
आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं नक्षत्रनाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वा-
न्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवदयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार !
त्वं व्यवहारनाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभि-
वादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ (ततो विप्राः वेदोसीति यंत्रेणाश्चिष्ठं

---

१ कुलोऽनन्तोऽन्त्युत्कृत्यकी वैकुण्ठोऽथ जर्णीदनः ॥ उपेन्द्रो यहुर्षषो वामुदेवत्या
‘हंरिः ॥ योगीशः’ पुढरीकौशो मासनामान्यनुकमात् ॥ चैत्रादिकमतो मार्गशीर्षादिकमतो वा
मासनाम लेख्यम् ॥

क्षिक्षवेदद्युः) अँ हुदो सिवेनत्त्वं देवद्वेददुवेशभ्यौ हुदो धेवस्तेनमहं च्वेदो भूयाहं ॥३२॥ मनोजूतिरिति प्रतिष्ठाकार्या ॥ अँ मनैजूतिज्ञौ ० एषवै प्रतिष्ठानामवज्ञो यत्रैतेन यज्ञेन यज्ञेते सर्वमेव प्रतिष्ठितं भवति ॥ अमुकनाम्ना प्रतिष्ठितं भवतु ॥ हे कुमार सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय । अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्धव सौम्य ॥ अथैनमभियश्चति ॥ अँ अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तुतं भव । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदःशतम् ॥ कृतस्य नामकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान्दश संख्याकान्ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये तेन कर्मांगदेवता प्रीयतां न मम ॥ उम्बोदर नमस्तुभ्यं ० ॥ यथाशक्त्या नामकरणविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥ इति नामकरणसंस्कारप्रयोगः ॥ ५ ॥

॥ १२८ ॥ अथ निष्कमणसंस्कारप्रयोगः ॥ ६ ॥

आचम्य प्राणानायस्य ॥ अद्येत्यादि० मम अमुकशर्मणः सुतस्य निष्कमणस्य स्वकाले० कृतजनितदोषप्रत्यवाय परिहारार्थं पादकृच्छ्रूपप्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा० हमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकृच्छ्रूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अमुकशर्मणः सुतस्य निष्कमणकाले अकृतनिष्कमणसंस्कारजनितदोषनिवृत्तिपूर्वकनिष्कमणसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य वीजगर्भसमुद्भवेनोनिवर्हणायुः श्रीद्विद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गृहनिष्कमणसंस्काराख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ तदंगतया विहितं महागणपतेः पंचोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ अँ गुणानान्त्वा० । महागणपतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजनम् ॥ ततः पिता मातृगृहीतमलं कृतकुमारं सदा-

१ पारस्करः—चतुर्थे मासि निष्कमणम् ।

यद्योषं गृहाद्विरानीय सूर्यमुदीक्षयति ॥ अँतचक्षुहेवहितंपुरस्ताच्छु-
कक्षुच्चरत् ॥ पश्येमशुरदःशुतज्ञीवेमशुरदःशुतदृश्युण्यामशुरदःशु-
तम्प्रब्रामशुरदःशुतमदीनाद्यामशुरदःशुतम्भूयश्वशुरदःशुतात् ॥
॥३६॥ भूर्भुवः स्वः सवित्रे सूर्यनारायणाय नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपु-
ष्पाणि समर्पयामि इति सूर्यं पूजयेत् ॥ कुतस्य निष्क्रमणसाङ्गतासिद्धथर्थं
स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनाश्रेनाहं
भोजयिष्ये तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नपस्तुभ्यं ॥
यथाशक्ति निष्क्रमणविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णतो ॥
॥ इति निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः ॥ ६ ॥

॥ १२९ ॥ अथ अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः ॥ ७ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्वैक० इत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि० मम
सुतस्य अन्नप्राशननियतकालातिक्रमदोषप्रत्यवायपरिहारार्थं पादकुच्छू-
रूपप्रायश्चित्तरजतप्रत्याम्नायद्वाराऽहमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकुच्छूरूपप्रा-
यश्चित्तकृतेन मम सुतस्य अन्नप्राशननियतकालातिक्रमदोषनिवृत्तिपूर्वक-
मध्यप्राशनसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य
मातृगर्भमलप्राशनविशुद्धयर्थम् अन्नाद्यब्रह्मावर्चसतेजइन्द्रियायुर्बललक्ष-
णफलसिद्धथर्थं वीजागर्भसमुद्भवैनोनिवर्णद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम्
अन्नप्राशनसंस्काराख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ तदङ्गतया महागणपतेः पंचोप-
चारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ अँगुणानान्त्वा० महागणपतये नमः सर्वोपचा-
रार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणिस० । इति गणेशपूजनं कार्यम् ॥ ततः स्थंडिले
पंचभूसंस्कारपूर्वकमग्नेः स्थापनं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि

पवित्रयोः प्रणीतासु निधानान्ते कर्म कृत्वा ॥ दक्षिणं जान्वाच्य
ब्रह्मान्वारदधः सुवेण होमं कुर्यात् ॥ तूष्णीं (ॐ प्रजापतये स्वाहा)
(त्यागः) इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥
ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥
इस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयै० ॥ ॐ शुचिनाम्ने वैश्वानराय
नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततः आज्यादुति-
द्वयं दद्वात् ॥ (षष्ठे मासेन्नप्राशनद्वयालीपाकद्वयप्रयित्वाज्यभागावि-
ष्टाज्यादुतीर्जुहोति) ॥ ॐ देवींवाचंमजनयन्तदेवास्तांविश्वरूपादंपश्वोव-
दन्ति ॥ सानौमंद्रेषुमूळंदुहानाधेनुर्वागुस्मानुपसुष्टुतैतुस्वाहा ॥ इदं वाचे
न मम ॥ १ ॥ ॐ देवींवाचंमजनयन्तदेवास्तांविश्वरूपादं पुश्वोव-
दन्ति ॥ सानौमंद्रेषुमूळंदुहाना धेनुर्वागुस्मानुपसुष्टुतैतु ॥ ॐ वाजोंनो०
अदद्वयप्रसुवातिदानंवाजोदेवाँ२ ॐ क्रतुभिं+कल्पयाति ॥ वाजोहिमासर्वी-
वीरंजजानुविश्वाऽआशाद्वाजपतिर्जयेयु०स्वाहा ॥ २३३ ॥ इदं देव्यै
वाचे वाजाय च न मम ॥ ततः स्थालिपाकेन चतस्र आहुतयः ॥
ॐ प्राणेनान्नमशीय स्वाहा इदं प्राणाय न मम ॥ १ ॥ ॐ अपानेन
गंधानशीय स्वाहा इदमपानाय न मम ॥ २ ॥ ॐ चक्षुषा रूपाण्य-
शीय स्वाहा इदं चक्षुषे न मम ॥ ३ ॥ ॐ श्रोत्रेण यशोशीय स्वाहा इदं
श्रोत्राय नमम ॥ ४ ॥ चरुशेषेण स्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते
स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ ततो भूराद्या नवाहुतयः । ॐ भूः
स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे नमम ॥ २ ॥
ॐ स्वःस्वाहा इदं सूर्याय नमम ॥ ३ ॥ ॐ त्वन्नो०अग्ने० । स्वाहा
इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ४ ॥ ॐ सत्त्वन्नो०अग्ने० । स्वाहा इदमग्नी-
वरुणाभ्यां न मम ॥ ५ ॥ ॐ अयाश्वाग्ने० । स्वाहा इदमग्नये अयसे

न मम ॥ ६ ॥ ॐ ऐतेशतं० । स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो परुदस्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥७॥ ॐ उदुक्तम् वरुण० ।
 स्वाहा इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥८॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा
 इदं प्रजापतये न मम ॥९॥ संस्क्रप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ
 पवित्रप्रतिपात्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य अन्नप्राशनाख्यस्य
 कर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं ब्रह्मन् अयं ते वरः ॥ प्रतिगृह्णताम् ॥ पश्चिमे
 प्रणीताविमोक्षः ॥ आपशिवा० । (प्राशनान्ते सर्वान् रसान् सर्वमन्नमेकतः
 उद्भृत्याथैनं प्राशयेत् ॥) ततैःकदुक्षारतिक्तकषायमधुराम्लानि सर्वान्नानि
 शाल्यादीनि च यथासंभवं कांस्यपात्रे एकीकृत्य सकृदेव “हंत”
 इतिमन्त्रेण कुमारं प्राशयेत् ॥ “ॐ हंत” ॥ ततः कुमारं भूमौ उपवेश्य तदग्रे
 पुस्तकशस्त्रहिरण्यवस्त्रादिशिल्पानि विन्यस्य जीविकापरीक्षां कुर्यात् ॥
 शिशुः स्वेच्छया यत्प्रथमं स्पृशेत् साऽस्य जीविकेति विद्यात् ॥ ततो
 ब्राह्मणभोजनम् ॥ कृतस्य अन्नप्राशनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं
 स्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाळे यथासंपत्तेनानेनादं
 भोजयिष्ये ॥ तेन कर्मांगदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं० ॥
 यथाशक्तया अन्नप्राशनविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः ॥ ७ ॥

॥ १३० ॥ अथ चौलैसंस्कारप्रयोगः ॥ ८ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि०

१ कुंवारनो गळ, भींडु, आमली, मरी, हलधर, साकर. २ पुस्तक, शब्द, हिरण्य,
 वस्त्र, लेखिनी । ३ सावत्सरिकस्य चूडाकरणम् ॥ (द्वितीये वर्षे इत्यर्थः ॥) तृतीये वा प्रतिहते ॥
 (अथवा तृतीये संवत्सरे अपूर्णे चूडाकरणं कुर्यात्) यथा मङ्गलं वा सर्वेषाम् ॥ अथवा
 यथा कुलाचारं पञ्चमेऽन्वे वा उत्तीत्या वा सह क्रियते तथा व्यवस्था ॥ ।

मम सुतस्य चौलसंस्कारस्य स्वकालातिक्रमदौषप्रत्यवायपरिहारार्थं द्व
 अर्धकुच्छुरुपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याङ्गायद्वारा अहयाचरिष्ये ॥ अनेन
 अर्धकुच्छुरुपप्रायश्चित्तकृतेन मम अमुकशर्मणः सुतस्य चौलसंस्कार-
 कर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० यम सुतस्य चौलसंस्कार-
 कर्मण्यधिकारार्थं सूत्रोक्तान् त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् यथाकाले
 यथासंपन्नेनाचेनाहं भोजयिष्ये ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य दीजगर्भ-
 समुद्भवेनेनिवर्हणेन वलायुर्बच्चोभिष्टद्विद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रत्यवर्थं चौल-
 संस्कारारूपं कर्म करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धिर्थं श्रीमहा-
 गणपतेः पञ्चोपचारैः पूजनं करिष्ये ॥ “महागणपतये लयः”
 सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि स० ॥ इति पूजयेत् ॥ ततो वहिः-
 शालायां स्थणिष्ठे पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सभ्यनामायेः स्थापनम् ॥
 (माता कुमारमादायाप्लाव्याहते वाससी परिधाप्यके आधाय
 पश्चादग्नेहृपविशति ॥) ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्थेत्यादि
 चरुवर्जं पात्रासादनान्तं कुर्यात् ॥ पात्रासादनानन्तरम् उपकल्पनीयानि ॥
 शीतोदक्षम् ॥ उष्णोदक्षम् ॥ नवनीतपिण्डो घृतपिण्डो दधिपिण्डो वा ॥
 उष्णी शल्ली ॥ साग्राणि सप्तविंशतिकुशतरुणानि ॥ ताम्रपरिष्कृत
 आयसः क्षुरः ॥ आनुहृगोपयपिण्डः ॥ नापितः वरश्वेति ॥ पवित्री-
 करणादि पवित्रयोः प्रणीतासु निधानम् ॥ दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मा-
 न्वारब्धं आधारावाज्यभागौ जुहुयात् ॥ (तुष्णी) (ॐजापतये स्वाहा)
 इदं प्रजापतये न मम ॥ १ ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न यम ॥
 २ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ३ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं
 सोमाय न मम ॥ ४ ॥ हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयं सुपथा०। चौके
 सभ्यनाम्ने वैश्वानराय नमः गंधाक्षतपुष्पाणि सर्वपूर्यामि ॥ ततो

भूरादिनवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये नमम् ॥ १ ॥ ॐ भुवः
 स्वाहा इदं वायवे नमम् ॥ २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय
 नमम् ॥ ३ ॥ ॐ त्वञ्चोऽअग्ने० । स्वाहा इदमशीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ४ ॥ ॐ सत्त्वञ्चोऽअग्ने० । स्वाहा इदमशीवरुणाभ्यां न मम ॥ ५ ॥
 ॐ अयाश्चाग्ने० । स्वाहा इदमग्नये अयसे न मम ॥ ६ ॥ ॐ वेतेशतं०
 स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुदभ्यः
 स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ७ ॥ ॐ उदुक्तपूर्णव० । स्वाहा इदं वरुणायादि-
 त्यायादितये च न मम ॥ ८ ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 न मम ॥ ९ ॥ एवं नवाहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृतादिकं कुर्यात् ॥ ॐ अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संस्वप्राशनम् ॥ पवि-
 त्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥
 ब्रह्मन् पूर्णपात्रम् अयं ते वरः प्रतिगृह्यताम् । एवं आचा-
 र्याय पूर्णपात्रं दत्त्वा पश्चिमे प्रणीताविषोकः तज्जलेन च मार्जनम् ॥
 आपः शिवा० ॥ ततः अद्येत्यादि० अस्य कुमारस्य चूडाकर्मकर्तुषधि-
 कारार्थं दक्षिणगोदानं मुण्डनं च करिष्ये ॥ तत एकस्मिन्पात्रे शीतास्वप्न-
 णाऽप आसिंचति ॥ ॐ उष्णेन वायउदकेनेत्यादिते केशान्वप ॥ अथात्र
 नवनीतपिंडं घृतपिंडं दध्नो वा पिंडं प्रास्यति ॥ ततः उदकमादाय दक्षि-
 णगोदानमुंदाति ॥ ॐ सवित्राप्रसूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेनूम् ॥ दीर्घा-
 युत्वायवर्चसे ॥ ततस्त्र्येष्या शल्लया केशान् विनीय ॥ त्रीणि कुश-
 तरुणान्यंतदधाति ॥ ॐ ओषधेत्रायस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवोनामे-
 तिलोऽक्षुरमादधाति ॥ ॐ शिवोनामासि स्वधिं तिस्तेपि तान्मस्तेऽअस्तु-
 मापाहित्सीद ॥ निवर्तयामीति मंत्रेण केशकुशक्षुरसंलग्नीकरणम् ॥ निव-
 र्त्याम्यायुषेन्नादद्यायप्युजननायरायस्पोषायसुप्त्रजास्त्वायसुवीढ्यौ-

य ॥५३॥ ततः छेदनम् ॥ छेदनमंत्रः ॥ ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसो-
मस्यराङ्गोबृहणस्यविद्वान् ॥ तेनब्रह्मणोवपते दमस्यायुष्यंजरदृष्टिर्थ-
यासम् ॥ अनेन सकेशानि कुशतरुणानि प्रच्छिद्यानद्वहे गोपयिंडे
प्रास्यत्यग्रेहत्तरतो ध्रियमाणे ॥ १ ॥ एवं द्विरपरं तूष्णीम् ॥ तथाथा-
उन्दनम् । विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संलभीकरणम् ॥
छेदनम् ॥ आनद्वहे गोपयिंडे प्रासनम् ॥ २ ॥ पुनः उन्दनम् ॥ विनय-
नम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संलभीकरणम् ॥ छेदनम् ॥
आनद्वहगोपयिंडे प्राशनम् ॥ ३ ॥ इति दक्षिणगोदानम् ॥ पुनर्ज-
लमादाय-अस्य कुमारस्य चूढाकर्मकर्तुमधिकारार्थपूर्विमगोदानं मुण्डनं
च करिष्ये ॥ उन्दनम्—ॐ सवित्राप्रसूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥
दीर्घायुत्वायवलाय वर्चसे ॥ त्रेण्या शलल्या विनयनम् ॥ ततः त्रिकु-
शतरुणान्तर्धानम् ॥ ३ ॥ ओषधेत्रायस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवो-
नामाऽ । इति लोहक्षुरमादाय । निवर्त्तयाम्या० । इति लोहक्षुरं केशा-
नामुपरि निधाय केशच्छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ यायुषज्ञमदंग्येदंकश्य-
पस्यत्त्यायुषम् ॥ यद्वैषुत्त्यायुषन्तन्नोऽप्रस्तुत्यायुषम् ॥ ५३ ॥ एवं
तूष्णी वारद्यम् ॥ यथा-उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥
क्षुरग्रहणम् ॥ संलभीकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोपयिंडे निधानम् ॥ २ ॥
पुनः ॥ ३ ॥ इति पश्चिमगोदानम् ॥ हस्ते जलमादाय-अस्य कुमारस्य
चूढाकर्म कर्तुमधिकारार्थमुत्तरगोदानं मुण्डनं च करिष्ये ॥ ॐ सवित्राप्र-
सूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥ दीर्घायुत्वायवलाय वर्चसे ॥ इति उन्द-
नम् ॥ त्र्येण्या शलल्या विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानकरणम् ॥ ॐ
ओषधेत्रायस्वस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवोनामाऽ । इति लोहक्षुर-
मादाय । निवर्त्तयाम्या० । इति लोहक्षुरं केशानामुपरि निधाय

केशच्छेदने पंत्रविशेषः ॥ ॐ येनभूरिश्चरादिवंजयोक्तपश्चाद्ग्रस्यम् ॥
 तेनतेवपापिब्रह्मणाजीवातदेजीवनायसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इति छेद-
 नम् ॥ गोपयपिण्डे प्राप्तनम् ॥ १ ॥ एवं तूष्णीं द्विरपरस् ॥ यथा पुनः-
 उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशलतरुणान्तर्धनिम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संल-
 शीकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोपयपिण्डे प्राप्तनम् ॥ २ ॥ ३ ॥ इति उत्तरगोदा-
 नम् ॥ ततस्मिन्स्कुरेण शिरः प्रदक्षिणं परिहरति ॥ ॐ वक्षुरेण पञ्जयता सुपे-
 शसावप्तावपति केशाज्ञिन्दिशिरोमास्यायुप्रयोषीः ॥ इति सकृन्यन्त्रेण
 द्विस्तूष्णीम् ॥ ततस्तेनैवोदकेन सर्वं शिर आद्रं कृत्वा क्षुरं नापिताय
 प्रयच्छति ॥ ॐ अक्षुण्डन्परिवप ॥ वपामीति नापितो ब्रूयात् ॥
 नापितः उद्भुत्वास्थितस्य कुमारस्य प्राक्संस्थं प्राक्षुरवस्थितस्यो-
 दक्षसंस्थं केशवपनं कुर्यात् ॥ कुलव्यवस्थया शिखास्थापनं केशशेषं
 करोति ॥ ततः सर्वान् केशान् गोपयपिण्डे वल्लादिनाऽस्त्रेष्य अनुग्रहं
 कृत्वा गदां गोष्ठे स्थापयेत् अथवा तडां जलपध्ये वा प्रक्षिपेत् ॥
 ततः कुमारं स्नापयित्वा पस्तके स्वस्तिकं तथाच ललाटे तिलकं कुर्यात् ॥
 आचार्यायि वरं ददाति ॥ (गां केशान्ते संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च ॥
 केशान्ते द्वादशरात्रृष्ट्वरात्रं त्रिरात्रमत्ततः ॥) कृतस्य चौलाख्यस्य कर्मणः
 सांगतासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथा-
 संपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये ॥ तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बो-
 दस्तनमस्तु ॥ यथाशक्तया चौलविषेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥

॥ इति चौलसंस्कारप्रयोगः ॥ ८ ॥

॥ १३१ ॥ अथ उपनैवनसंस्कारप्रयोगः ॥ ९ ॥

तत्रोदगयने ज्योतिःशास्त्रोक्तं शुभे भासे शुभे दिने सुषुहृते उपनयनं

१ परस्करः—अष्टवर्ष ब्राह्मणमुपनयेत् । गर्भाष्टमे वा । एकादशवर्षे राजन्यं (क्षत्रियं)
 द्वादशवर्षे वैद्यं यथामङ्गलं वा ॥

कर्तुं तत्पूर्वेद्युः यजमानः पत्नीकुमाराभ्यां सह मंगलस्थानं कृत्वा
अहतवाससी परिधायालंकृत्य धृततिलको वहिःशालार्या शुभासने
प्राह्म्यमुख उपविश्य स्वदक्षिणतः पत्नीं तदक्षिणतः संस्कार्यं वहुं
चोपवेश्य आचम्य प्राणानायस्य। सुमुखश्वेतेत्यादि पठित्वा अद्येत्यादि०
अमुकशर्मणो मम सुतस्य उपनयनसंस्कारकर्मणि अधिकारसिद्ध्यर्थं
त्रीन्संख्याकान् प्राजापत्यान् रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥
अनेन मम सुतस्य उपयनसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ एवं
कुमारस्यापि प्रायश्चित्तं कारयेत् ॥ यथा अद्येत्यादि० मम कामचारका-
मवादकामभक्षणादिदोषनिवृत्तिपूर्वकोपनयनसंस्कारकर्माचिकारस्तु
न्संख्याकान् प्राजापत्यान् रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥
तेन मम कामचारकामवादकामभक्षणादिदोषनिवृत्तिपूर्वकोपनयनसंस्का-
रकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० । आचार्यो हस्ते जलमादाय
अमुकशर्मा आचार्योऽहं अमुकशर्मणो यजमानसुतस्य उपनयनसंस्कार-
कर्माचिकारार्थं द्वादशसहस्रगायत्रीजपमहं करिष्ये ॥ ततो यजमानो
हस्ते जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि० मम सुतस्य द्विनत्वसिद्ध्यर्थं
वेदाध्ययनाधिकारार्थम् उपनयनाख्यं कर्ष करिष्ये ॥ अद्येत्यादि०
करिष्यमाणोपनयनकर्माङ्गभूतं निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं जोडशोपचारैः वा
पञ्चोपचारैः महागणपतिपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गुगानांन्त्वा० । इनि
मन्त्रेण गणपतिपूजनं कार्यम् ॥ ततः कुमारस्य वपनं कारयेत् ॥ देशकालौ
संकीर्त्य अद्येत्यादि० मम सुतस्य उपनयनं कर्तुं तत्पाच्याहभूतं वपनं च
कारयिष्ये ॥ एवं वपनं कारयित्वा स्त्रापयेत् ॥ ततो ब्राह्मणत्रयभोजनम् ॥
अद्येत्यादि० अमुकशर्मणः मम सुतस्य उपनयनकर्मण्यधिकारार्थं

१ इदं प्रायश्चित्तम्—कृच्छ्रव्यं चोपनेता श्रीकृच्छ्रांश्च षटुद्यरेत् । आचार्यो दशसाहस्रं
गायत्री प्रजपेत्तथा ॥

त्रिभ्योऽविकान ब्राह्मणान् अद्याहं भोजयिष्ये ॥ तेन अमुकशर्मणो मम
 सुतस्य उपनयनकर्मण्यविकारसिद्धिरस्तु ॥ ततो ब्राह्मणपङ्क्तौ मुदित-
 शिरसं कुमारमपि भोजयेत् ॥ (मात्रासह भुज्जीत यथाचारं वा ॥) ततो
 कुमारपिता वहिःशालायां वेश्युपरि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं समुद्भवनामानं
 लौकिकाग्निं स्थापयेत् ॥ ततः पुष्पपालादिभिरलंकृतं बहुम् आचार्य-
 समीपमानयति ॥ ततः आचार्य आनीतं कुमारम् अग्नेः पश्चात्स्वदक्षि-
 णतः अवस्थापयेत् ॥ ततः मध्येऽन्तर्पटं धारयित्वा ॥ ब्राह्मणाः सुमङ्गल-
 पद्यानि पठेयुः । भास्वान्काश्यपगोत्रजोऽरुणरुचिर्यः सिंहराशीश्वरः पद-
 त्रिस्थो दशशोभनो गुरुशशीभौमेषुमित्रं सदा ॥ शुक्रो मन्दरिपुः कलिङ्ग-
 जनितश्चाश्रीश्वरौ देवते मध्ये वर्तुलपूर्वदिग्दिनकरः कुर्यात् वटोमैगलम् ॥
 ॐ मनोज्जुति० ॥१॥ एषवैप्रतिष्ठानामयज्ञोयत्रैतेन बज्जेनयजन्ते सर्वमेव-
 प्रनिष्ठितं भवति ॥ २ ॥ ॐ सुमुहूर्ते सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ इतिमंत्रमाचाराद्-
 द्विनाः पठेयुः ॥ ततः आचार्यः अंतर्पटं निःसार्य कुमारे आचार्यपादौ
 प्रणपति स्वदक्षिणतः पश्चादग्नेस्तमवस्थापयेत् ॥ ततः प्रेषद्वयम्-ब्रह्म-
 चर्यमागामिति ब्रूहि (इति कुमारं प्रति आचार्यो वदति) ॥ ब्रह्मचर्यमागाम्
 इति (कुमारो ब्रूयात्) ॥ ब्रह्मचार्यसानि इति ब्रूहि (इति आचार्यो
 वदति) ॥ ब्रह्मचार्यसानि (इति माणवकः) ॥ अथैनं माणवकम् आचार्यो
 वासः परिधापयति ॥ येनेन्द्रायेतिमंत्रस्य आङ्ग्निरस क्रषिः बृहतीच्छंदः बृ-
 हस्पतिर्देवता वासः परिधाने विनियोगः ॥ ॐ येनेन्द्रायबृहस्पतिर्वासः पर्य-
 दधादमृतम् ॥ तेनत्वापरिदधाम्यायुषेदीर्घायुत्वायवलायवर्चसे ॥ आचम-
 नम् ॥ ततः आचार्यो ब्रह्मचारिणः कटिप्रदेशे यथोक्त्पेखला यथाप्रवर-
 ग्रन्थियुतां प्रदक्षिणं त्रिवेष्टयित्वा ब्रह्माति ॥ इयं दुरुक्तमिति वामदेव

१ उपनयने मात्रा सह भोजनमनुज्ञातं संप्रहकारेण ॥ मात्रा सहोपनयने विवाहे भार्या सह ।
 अन्यत्र सह भुक्तिवेत्यातित्यं प्राप्नुयान्नर इति ॥

ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः मेखला देवता मेखलावंधने विनियोगः ॥ ॐ इयं-
 दुरुक्तं परिवाधमानावर्णपवित्रं पुनर्तीमऽआगात ॥ प्राणापानाभ्यां चक्ष-
 मादधानास्वसादेवीसुभगामेखलेयम् (इति माणवकस्य मंत्रपाठः) ॥
 इत्यनेन युवासुवासा इति मंत्रेण वा वंधनं तूष्णीं वा ॥ अत्रावसरे
 आचारात् यज्ञोपवीतदानम् ॥ ततो यज्ञोपवीतपरिधानम् ॥ तत्रादावा-
 चार्येण आपोहिष्टेतित्रिभिर्मन्त्रैर्यज्ञोपवीतं प्रक्षालय ॥ (आपोहिष्टेति तिसृणा-
 सिंधुदीपि ऋषिः गायत्री छंदः आपो देवता यज्ञोपवीतप्रक्षालने विनि-
 योगः) ॥ ॐ आपोहिष्टाऽ । ॐ योवःशिवत्स्मोऽ । ॐ तस्म्याऽअरङ्ग्नऽ ।
 इति यज्ञोपवीतं प्रक्षालय करसम्पुटे धृत्वा दशधा गायत्र्या अभिमंडय ॥
 ॐ ब्रह्मजज्ञानं० । ॐ इुदं विष्णुर्द्विं० । ॐ नर्मस्तेरुद्र० । इतित्रिभिर्मन्त्रै-
 रं गुष्टमुपवीते भ्रामयित्वा ततो नवतंतुषु देवता आवाहयेत् ॥
 प्रथमतंतौ-ॐकाराय नमः ॐकारम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥
 द्वितीयतंतौ-ॐ अश्वये नमः अश्विम् आ० स्था० ॥ २ ॥ तृतीयतंतौ
 ॐ नागेभ्यो नमः नागान् आ० स्था० ॥ ३ ॥ चतुर्थतंतौ-ॐ सोमाय
 नमः सोमम् आ० स्था० ॥ ४ ॥ पंचमतंतौ-ॐ पितृभ्यो नमः पितृन्
 आ० स्था० ॥ ५ ॥ षष्ठतंतौ-ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिम् आ०
 स्था० ॥ ६ ॥ सप्तमतंतौ-ॐ अनिलाय नमः अनिलम् आ० स्था०
 ॥ ७ ॥ अष्टमतंतौ ॐ यमाय नमः यमम् आ० स्था० ॥ ८ ॥ नवमतंतौ-
 ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्देवान् आ० स्था० ॥ ९ ॥ ततः
 यज्ञोपवीतग्रन्थिदेवतावाहनम् ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणम् आ० स्था० ॥
 ॐ विष्णवे नमः विष्णुम् आ० स्था० ॥ ॐ रुद्राय नमः रुद्रम् आ०
 स्था० ॥ ततो ध्यानम् ॥ ॐ प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पासमूत्रोऽन्न-
 वप्रह्यमूत्रम् ॥ ब्रह्मत्वसिद्धयै च यशःप्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु

ब्रह्मसूत्रम् ॥१॥ इति ध्यात्वा ॐ प्रणवादिनवतंतुदेवतासाहितब्रह्मविष्णु-
 लद्वैभ्यो नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्य
 उद्गुत्यमिति सूर्याय दर्शयेत् ॥ (उद्गुत्यमिति प्रस्कृष्ट ऋषिः गायत्री
 छंदः सूर्यो देवता सूर्यावलोकने विनियोगः ॥) ॐ उद्गुत्यज्ञातवैद-
 सन्देवं वैहन्तिकेतदैः ॥ उशेविश्वाय सूर्यसू ॥ १ ॥ इतिसूर्याय दर्श-
 यित्वा धारणम् ॥ यज्ञोपवीतविधिति संत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः
 लिंगोक्ता देवता श्रौतस्मार्तकर्मदुष्टानसिद्धयर्थे यज्ञोपवीतधारणे विनि-
 योगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परथं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमद्यं
 प्रतिषुञ्चशुञ्चयज्ञोपवीतं वलमस्तुतेजः ॥ यज्ञोपवीतमसियज्ञस्यत्वायज्ञो-
 पवीतेनोपनह्यामि ॥ इति संत्रं पवित्रित्वा दक्षिणवाहुमुद्गुत्य वामस्कंधे
 यज्ञोपवीतं धारयेन् ॥ आचमनम् ॥ अथाचार्यो माणवकस्याजिनं
 प्रयच्छति ॥ पित्रस्य चक्षुरितिमंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः
 लिंगोक्ता देवता अजिनधारणे विनियोगः ॥ ॐ मित्रस्यचक्षुर्द्धरुण-
 वलीयस्तेजोयश्चस्विस्थविर्भसमिद्भम् ॥ अनाहनस्यं वसनज्ञारिणः परी-
 दम्भाज्यजिनन्दवेदम् ॥ (इति माणवकस्य मंत्रपाठः) आचमनम् ॥
 ततः आचार्यो माणवकस्य दंडं प्रयच्छति ॥ योमेदंड इति प्रजापति
 ऋषिः यजुश्छंदः दंडो देवता दंडग्रहणे विनियोगः ॥ ॐ योमेदंडः
 परापतद्वैहायसोधिभूम्याम् ॥ तमहम्पुनरादधाम्यायुषेव्रह्मणेव्रह्मवर्च-
 साय ॥ (इति माणवकस्य मन्त्रपाठः) ॥ दंडं प्रतिगृह्णामि ॥ तत आचार्यः
 स्वांजलिना अद्विर्वटोरंजलिं पूरयति ॥ आचार्यपवित्रैष्विभिर्मन्त्रैः
 माणवकः सूर्यायार्घ्यत्रयं दद्वात् ॥ ॐ आपोहिष्ठाऽ । श्रीसूर्याय नमः इदमध्यं
 दत्तं न मम ॥ ॐ योवंशित्र० । श्रीसूर्याय० इदमध्यं दत्तं० ॥ ॐ
 तस्माऽअरङ्ग० । श्रीसूर्याय० इदमध्यं दत्तं० ॥ ततः आचार्यो माणवकं

प्रेषयति सूर्यमुदीक्षस्वेति ॥ ततो माणवकस्तच्छुरिति सूर्यं पश्यति ॥ तच्छुरिति दध्यङ्गुणार्थर्वण ऋषिः उष्णिक् छंदः सूर्यो देवता मूर्यो-दीक्षणे विनियोगः ॥ ॐ तच्छुर्हेवहितं० (इति माणवकस्य मंत्रपाठः ॥) तत आचार्यो माणवकस्य दक्षिणस्कंधोपरि हस्तं नीत्वा तस्य हृदयमालभते ॥ मम ब्रते इति मंत्रस्य प्रजापतिर्क्षिप्तिश्चिष्टुप् छन्दः वृहस्पतिर्देवता हृदयालभने विनियोगः ॥ ॐ मम ब्रतेरहृदयंदधायिममचित्तमनुचित्तन्तेऽअस्तु ॥ ममवाचमेकमनाजु-पस्व वृहस्पतिष्ठानियुनकुमद्यम् ॥ (इत्याचार्यस्य मंत्रपाठः ॥) तत आचार्यो माणवकस्य दक्षिणहस्तं गृहीत्वाऽऽह ॥ को लामासि ? ॥ एवं पृष्ठे माणवकः प्रत्याह ॥ अमुकशर्माऽहं भोः ॥ पुनराचार्यः पृच्छति माणवकम् ॥ कस्य ब्रह्मचार्यसीति ? ॥ “भवतः” इत्युच्यमाने माणवकेन तं प्रत्याचार्यो ब्रूयात् ॥ इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यद्विराचार्यस्तवाहमाचार्य-स्तवासौ अमुकशर्मन्निति ॥ अथैनं माणवकं भूतेभ्यः परिददात्याचार्यः ॥ यथा-प्रजापतयेत्वा इत्यादीनां मन्त्राणां प्रजापतिर्क्षिप्तिः यजुश्छंदः लिङ्गोक्ता देवता कुमाररक्षणे विनियोगः ॥ ॐ प्रजापतयेत्वापरिददामि देवायत्वासवित्रेपरिददाम्यन्द्धस्त्वौषधीभ्यःपरिददामिद्यादापृथिवीभ्या-न्त्वापरिददामिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः परिददामिसर्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यःपरि-ददाम्यरिष्टैँ ॥ इत्याचार्यपठितमन्त्रेण माणवकरक्षणम् ॥ प्रदक्षिणमार्गे पर्युक्ष्योपविशत्याचार्यस्योत्तरतो माणवकः ॥ ततो ब्रह्मोपवेशनादि चरुव-ज्यं सर्वं प्रकृतिवत् । पवित्रप्रणीतानिधानान्ते दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मान्वा-रब्धः सुवेण मनसा ॥ (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ मोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ ॐ अग्ननैनय० ॥ ब्रह्मतै-

जातवेदस्नाम्ने वैश्वानराय नमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 (भूर्भुवःस्वरिति महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्क्षिप्तिः गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छ-
 न्दासि अग्निवायुसूर्या देवता उपनयनाङ्गप्रधानहोमे विनियोगः) ॥
 ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥
 ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ सत्त्वनोऽअग्ने० इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अयाश्वामे० ।
 इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं० । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
 विष्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्धर्थः स्त्रकेभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं० इदं वरुणाया-
 दित्यादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥
 ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदम् अग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संस्कवप्रा-
 शनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य उपनयनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धरथं
 ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोक्तः । तज्ज-
 लेन मार्जनम् ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमास्तास्ते० ॥ तत आचार्यः
 कुमारं शिक्षयति ॥ ब्रह्मचार्यसीत्याचार्य आह ॥ भवामीति ब्रह्मचारी
 वदति ॥ अपोशानेत्याचार्य आह ॥ अश्नानीति ब्रह्मचारी ॥ कर्म कुरु
 इत्याचार्यः ॥ करवाणीति ब्रह्मचारी ॥ मा दिवा सुषुप्त्याः इत्याचार्यः ॥
 न स्वपानीति ब्रह्मचारी ॥ वाचं यच्छेत्याचार्यः ॥ यच्छामीति ब्रह्मचारी ॥
 समिधमाघेहीत्याचार्यः ॥ आदधामीति ब्रह्मचारी ॥ अपोशानेत्याचार्यः ॥
 अश्नानीति ब्रह्मचारी ॥ अथास्मै आसीनाय ब्रह्मचारिणे अग्नेरुचरतः
 प्रत्यह्मुखोपविष्टायोपसन्नमसमीक्षमाणाय समीक्षिताय सावित्रीं ब्रूयात्
 आचार्यः ॥ अथोपदेशः तत्रादौ ॥ आचारात्कास्यपात्रे तंहुला-
 न्प्रसार्य तत्र सुवर्णशलाकया ॐ कारव्याहृतिपूर्वकं गायत्रीमत्रं लिखि-

त्वा बहुर्जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि० मम ब्रह्मवर्चससिद्धिपूर्वकवेदा-
ध्ययनाधिकारसिद्ध्यथं गायत्र्युपदेशाङ्गविहितं गायत्रीपूजनमाचा-
र्यपूजनं चाहं करिष्ये ॥ तात्रादौ गणपतेः पञ्चोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥
इति गणपतिं संपूज्य मनोजूतिरिति गायत्रीं प्रतिष्ठाप्य ॥ ॐ मनोजू-
तिर्ज्जुष्टाऽ ॥ ततो नाममंत्रेण यथालाभोपचारैः गायत्रीं संपूज्याचार्यं
पूजयेत् । ततः क्षौमं कार्पासकं वा वस्त्रमवगुण्ठ्य उपदेशं माणवकाय दद्यात् ।
ॐ तत्सवितुर्विति विश्वामित्र ऋषिः गायत्रीछन्दः सूर्यो देवता उपदेशग्रहणे
विनियोगः ॥ तत आचार्यो गायत्रीं ब्रूयात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्वृ-
रेण्यम् । ॐ स्वस्ति ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भग्नो दे-
वस्य धीमहि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भग्नो देव-
स्य धीमहि ॥ धि॒योषोने॑-प्वचो॑दयात् ॥ ॐ स्वस्ति ॥ (एवमुक्तप्रकारण
उपदेशं गृहीत्वा प्रणवपूर्वकं स्वस्तीति ब्रूयाद् ब्रह्मचारी ॥) ततो यथो-
क्तमुपविश्य प्रकृतेऽनौ समिदाधानं करोति ब्रह्मचारी ॥ तत्र पूर्वमग्नेः
संधुक्षणं पंचभिर्भैरिंधनप्रक्षेपेण ॥ तद्यथा ॥ (अग्ने सुश्रवादीनां
ब्रह्मा ऋषिः यजु॑छन्दः अग्निदेवता संधुक्षणे विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
सुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥
ॐ एवं प्राप्तिः ॥ सुश्रवः सौश्रवसंमाकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्यनिधि-
पाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहंमनुष्याणविदस्यनिधिपोभूयासम् ॥ ५ ॥ प्रद-
क्षिणमग्निमुदकेन पर्युक्ष्य (इतरथावृत्तिः ॥) उत्थाय समिधमादधाति ॥
अग्नेसमिधमिति प्रजापतिर्ऋषिः आकृतिच्छुंदः सविता देवता समिदा-
धाने विनियोगः ॥) ॐ अग्नये समिधमादार्घम्बृहते जातवेदसे ॥ यथात्वमग्ने

१ प्रथमतः पादपादम् ॥ पुनरर्द्धम् ॥ पुनः समप्र पठेत् ॥ २ शुष्कगोमयखड इधनप्रक्षेप
इति गदावरं ॥

समिधासमिध्यसऽप्तमहमायुषामेधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन-
 समिधेजीविषुत्रोममाचार्योमेधाव्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वीतेजस्वी-
 ब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूयासप्तस्वाहा ॥ इत्यनेन मंत्रेण प्रथमा तथा द्वितीया
 तथैव तृतीया जुहुयात् ॥ (एषात इति वा ॥) ॐ एषाते अग्नेसमित्यावर्ध-
 स्वचाप्यायस्व । वार्धिष्ठीमाहिच्च व्रयमाचप्यासिष्ठीमाहिस्वाहा ॥ अनयोर्म-
 न्त्रयोः समुच्चयो वा ॥) उपाविश्य ॥ शुनः पूर्वोक्तपञ्चभिर्मन्त्रैः अग्नेः-
 सन्धुक्षणं पर्युक्षणं च समिदाधानं च कुर्यात् ॥ यथा-ॐ अग्नेसुश्रवःसुश्र-
 वसंपाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एव
 माऽसुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानांयज्ञस्य निधिपाऽ-
 असि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहमनुष्णाणंवेदस्यनिधिषो भूयासम् ॥ ५ ॥
 इत्येतैः पंचभिर्मन्त्रैः प्रतिमत्रं समिधनप्रक्षेपः ॥ अग्नेः पर्युक्षणम् ॥ ततः
 तूष्णीं पाणी प्रतप्य ॥ तनूपाऽअग्नेसि इत्यादिसप्तभिर्मन्त्रैः प्रति-
 मत्रं मुखविमर्शनं करोति ब्रह्मचारी ॥ (तनूपाऽअग्नेइत्यादि सप्तमन्नाणां
 वृद्धेवा ऋषयः यजुऽपि छन्दांसि अग्निर्देवता मुखविमर्शने विनि-
 योगः) ॥ ॐ तनूपाऽअग्नेसितन्वृम्पेपाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेस्यायु-
 मेदेहि ॥ ॐ वच्चोदाऽअग्नेसिवच्चोमेदेहि ॥ ॐ अग्नेयन्ततन्वाऽऊनन्त-
 न्मऽआपृण ॥ ॐ मेधाम्पेदेवः सविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधाम्पे देवी-
 सरस्वतीऽआदधातु ॐ मेधामश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्तजौ ॥ इत्येते
 मुखविमर्शनमंत्राः ॥ अत्र शिष्टाचारतोऽनुष्टेयाः पदार्थाः ॥ अंगानि-
 चमऽआप्यायतामितिशिरःप्रभृतिपादांतसर्वांगान्याक्लभते ॥ (अंगानि-
 चेत्यादिनां प्रजापतिर्द्विषिः यजुःछंदः लिंगोक्ता देवता अंगाप्यायने
 विनियोगः) ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायतामिति मुखाक्लंभनम् ॥ ॐ
 प्राणश्वप्यऽआप्यायतामिति नासिक्योरालंभनम् ॥ ॐ चक्षुश्वमऽआप्या-

यतामिति नेत्रयोरार्लभन्तु युगपत् ॥ ॐ श्रोत्रञ्चमऽआप्यायतामिति
 दक्षिणकर्णमालभ्यातैलैव मन्त्रेण वामकर्णालंभन्तम् ॥ ॐ यशोवलञ्चमऽ
 आप्यायतामिति यन्त्रजपः ॥ ततस्त्वयायुषाणि करोति भस्मला ललाटे
 ग्रीवायां दक्षिणेऽसे हृदि च ॥ (त्यायुषमितिनारायण ऋषिः उष्णिष्ठ
 छन्दः अग्निर्देवता भस्मना तिळककरणे विनियोगः) ॥ ॐ त्यायुष-
 उज्जमदग्नेरिति ललाटे ॥ ॐ कृश्यपस्यत्त्वयायुषमिति ग्रीवायाम् ॥
 ॐ बहुवेषु त्यायुषमिति दक्षिणासे वामासे च ॥ ॐ तत्रोऽअस्तु त्या-
 युषमिति हृदि ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादीनाम् अभिवादन्तम् ॥
 अमुकगोत्रः अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्मा अहं भो वैश्वानर त्वामभिवाद-
 यामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वामभिवादयामि । आयुष्मा-
 न्भव सौम्य ॥ भो मातापितरौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ भो सूर्यचन्द्रमसौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ इत्यभिवाद-
 नम् ॥ अथ भिक्षाचर्यचरणम् ॥ ब्रह्मचारी दण्डं भिक्षापात्रं च प्रति-
 गृह्ण सावित्र्या आदित्यमुपस्थाय आग्ने प्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं मातरं भि-
 क्षेत् ॥ ॐ भवति भिक्षां देहि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ इति ब्राह्मणः ॥ (भिक्षां
 भवति देहि ॥ इति क्षत्रियः ॥ भिक्षां देहि भवति ॥ इति वैश्यः ॥)
 तिस्रः षट् द्वादश वा अपारिमिता भिक्षा ग्राहाः ॥ आचार्याय भैक्ष्यं निवे-
 दयित्वा शुक्लं इति आचार्यानुज्ञातो भिक्षां स्त्रीकुर्याद् ॥ वाग्यतोऽ-
 हश्चेषं तिष्ठेदित्येकेऽहिंसन्वरण्या समिध आहृत्य तस्मिन्नमौ पूर्वद-

१ इत्यभिवादनम् ॥ संध्यावदनाधिकारोऽस्तु ॥ यावद् ब्रह्मोपदेशो न तावत्संध्यादिकं
 च न ॥ ततो मध्याह्नसंध्यादि सर्वकर्म समाचरेत् ॥ अत्र मध्याह्नसंध्यां कुर्यादिति प्रयोग-
 पारिजाते ॥ नेति कुर्णभृत्ये इति गदाधरः ॥

त आधीय ततः पाणिनाऽग्निं परिसमूहति ॥ (अग्नेसुश्रवादीनां ब्रह्मा ऋषिः यजुश्छ्वँदः अग्निर्देवता समिन्धने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-सुश्रवःसुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवःसुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवं माऽग्नेसुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानांयज्ञस्य निधिपाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहंमनुष्याणांवेदस्यनिधिपोभूयासम् ॥ ५ ॥ प्रदक्षिणमग्निं पर्युक्ष्योत्तिष्ठन्समिधमादधाति ॥ (अग्नेसमिधमाहार्षमिति प्रजापतिक्र्त्तिः आकृतिच्छ्वँदः सवितादेवता ॥ समिदाधाने विनियोगः) ॥ ॐ अग्नेयसमिधमाहार्षवृहतेजातवेदसे ॥ यथात्वमग्नेसमिधा समिध्यसऽएवमहमायुषामेधयावर्च्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्च्चसेनसमिधे-जीवपुत्रोममाचार्योमेधाव्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वीतेजस्वीब्रह्मवर्च्चस्व्यन्नादोभूयास॑स्वाहा ॥ एवं द्वितीयां तथा तृतीयां समिधमादधाति ॥ उपविश्य ॥ पूर्ववत्परिसमूहनम्-ॐ अग्नेसुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवंमाऽग्नेसुश्रवः सौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ ५ ॥ इत्यादि पंच ॥ अग्नेः पर्युक्षणम् ॥ ततस्तृष्णीं पाणी प्रतप्य वक्ष्यमाणैः सप्तभिर्मंत्रैः प्रतिपंत्रेण मुखविमार्जनम् ॥ ॐ तनूपाऽअग्नेसि तन्वम्पेपाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेसि आयुर्मेदेहि ॥ ॐ वर्चोदाऽअग्नेसि वर्चोमेदेहि ॥ ॐ अग्नेयन्मेतन्वाऽज्जनन्तन्मऽआपृण ॥ ॐ मेधाम्पे देवः सविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधाम्पे देवी सरस्वतीऽआदधातु ॥ ॐ मेधामध्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥ ७ ॥ इत्येते मुखमार्जनमंत्राः ॥ अंगान्यालभ्य

१ अरप्णां स्वयं भग्नाः समिध आहृत्य यावत् ब्रह्मचर्यं तावत्संघ्योपासनपूर्वकं तस्मिन्नेवामी पूर्ववत् परिसमूहनादि त्र्यायुषकरणात् समिदाधानमभिवादनं च कुर्यात् ॥

जपति ॥ ॐ अङ्गानिचमऽआप्यायताम् ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायताम् ॥
 ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ श्रोत्रं
 चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ यशोवलंचमऽआप्यायताम् ॥ ततो त्यायु-
 षाणि करोति ॥ (ॐ त्यायषमितिनारायण ऋषिः उष्णिक् छन्दः
 अग्निर्देवता भस्मना तिळककरणे विनियोगः) ॥ ॐ त्यायुषञ्जुमद-
 मनेरिति ललाटे ॥ ॐ कृश्यपस्यत्यायुषमिति ग्रीवायाम् ॥ ॐ यह्वे-
 पुत्र्यायुषमिति दक्षिणांसे वामांसे च ॥ ॐ तत्रोऽअस्तुत्यायुषमिति
 हृदि ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकवैश्वानरादीनामभिवादनम् ॥ अमुकगोत्रो-
 त्पञ्चः अमुकपवरान्वितः अमुकशर्माऽहं भो वैश्वानर त्वाम् अभिवाद-
 यामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वाम् अभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो आचार्य त्वाम् अभिवादयामि । आयु-
 ष्मान्भव सौम्य ॥ भो मातापितरौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मा-
 न्भव सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 इत्यभिवादनम् ॥ वाञ्छिसर्गः ॥ यावद् व्रतं तावदग्निरक्षणं त्रिरात्रं वा ॥
 अत आरभ्य आ ब्रह्मचर्यसमाप्ते ब्रह्मचारिणो नियमाः कथ्यन्ते आचा-
 र्येण ॥ अधः शयीत ॥ अक्षारलवणाशी स्यात् ॥ दंदधारणम् ॥ अग्नि-
 परिचरणं समिदाधानं कर्तव्यम् ॥ गुरुशुश्रूषा कर्तव्या ॥ भिक्षाचर्यं
 कर्तव्यम् ॥ मधुमांसाशनं न कर्तव्यम् ॥ मज्जनं न कर्तव्यम् ॥ पर्यासिने-
 नोपविशेत् ॥ स्त्रीणां मध्ये वस्थानं न कर्तव्यम् ॥ अदत्तं न गृहीयात् ॥
 अनृतं न वदेत् ॥ अस्तसमये भास्करावलोकनं न कुर्यात् ॥ कांस्य-
 पात्रे मृत्युपात्रे भोजनं न कुर्यात् ॥ तांबूलभक्षणं न कुर्यात् ॥ अभ्यं-
 गमक्षणोरंजनमुपानच्छत्रादशं च वर्जयेत् ॥ इति नियमाः ॥ पिता हस्ते

जलमादाय-कृतस्य मम पुत्रस्योपनयनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थ
रमृत्युक्तान् पंचाशत्संख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपत्वेनाभेनाहं
भोजयिष्ये तेन कर्पांगदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ लंबोदर नमस्तु भृणं ॥ १ ॥
यथाशक्तया उपनयनविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ॥

॥ इति उपनयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ९ ॥

॥ १३२ ॥ अथ वैदारम्भसंस्कारप्रयोगः ॥ १०-१३ ॥

आचम्य प्राणानायन्य ॥ सुमुखश्वैकेत्यादि पठित्वा अद्येत्यादि०
अस्य ब्रह्माचारिणः स्वशाखापूर्वकं वेदारं भमहं करिष्ये ॥ ॐ गणान्त्वा० ॥
इति मन्त्रेण पञ्चोपचारैः गणपतिपूजनं कृत्वा ततो द्वितायस्थं दिले
पंचभूसंस्कारपूर्वकं लौकिकाभ्यः स्थापनं कृत्वा ततो दक्षिणतो ब्रह्मास-
नादिच्छब्द्यं प्रकृतिवत्सर्वं कुर्यात् ॥ ब्रह्मान्वारब्धे सुवेण होमः ॥
मनसा ॥ (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय
स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इहम् अग्नये न मम ॥ ॐ
सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ
अग्नेनय० ॥ व्रतादेशे समुद्भवनामानं बह्विम् आवाहयामि ॥ समुद्भवना-
म्भे वैश्वानराय नमः गन्धं पुष्पं समर्पयामि ॥ ततः सर्वाश्च वेदाहुतयो
होतव्याः ॥ यथा (अथ यजुर्वेदाहुतयः) ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा इदम-
न्तरिक्षाय न मम ॥ ॐ वायवे स्वाहा इदं वायवे० ॥ ॐ ब्रह्मणे
स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो० ॥ ४ ॥ (अथ
प्रमवेदाहुतयः) ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै० ॥ ॐ अग्नये स्वाहा
इदमप्नये० ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा
इदं छन्दोभ्यो० ॥ ४ ॥ (अथ सामवेदाहुतयः) ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे० ॥

ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय० ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥
 ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोऽयो० ॥ ४॥ (अथार्थवेदाहुतयः) ॐ
 दिग्भ्यः स्वाहा इदं दिग्भ्यो० ॥ ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे० ॥
 ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोऽस्यः स्वाहा इदं छन्दोऽस्यो० ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये० ॥ ॐ देवेभ्यः स्वाहा इदं
 देवेभ्यो० ॥ ॐ क्रष्णभ्यः स्वाहा इदम् क्रष्णभ्यो० ॥ ॐ श्रद्धायै स्वाहा
 इदं श्रद्धायै० ॥ ॐ येधायै स्वाहा इदं येधायै० ॥ ॐ सदस्सपतये
 स्वाहा इदं सदस्सपतये० ॥ ॐ अनुमतये स्वाहा इदम् अनुमतये०
 ॥ १ १ ॥ २ ३ ॥ (ततो नवाहुतयः) ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमश्च न मम ॥ ॐ भुवः
 स्वाहा इदं वायवे० ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय० ॥ ॐ तदन्नोऽअग्ने०
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० । इदमश्च अयसे न मम ॥ ॐ वितेशतं० । इदं
 वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥
 ॐ उदृक्तमं० । इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये
 स्वाहा इंद प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमश्च
 स्विष्टकृते न मम ॥ संस्कवप्राशनम् । पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्र-
 प्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य वेदारंभसाङ्गतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् अयं ते वरः प्रतिगृह्यताम् ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोकः ॥ आपः शिवाः० ।
 कृतस्य वेदारंभकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान् ब्राह्मणान्
 यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये । तेन कर्मागदेवताः प्रीयन्ताः
 न मम ॥ ततः शिष्टाचारात् वेदसरस्वतीपूजनम् । अद्येत्यादि० तिथौ
 ब्रह्मवर्चससिद्धयर्थं वेदसरस्वतीपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ उदृक्तोसिष्टेन-
 त्वन्देवेददुवेभ्यो वैदोभं व्रस्तेनुमहं वैदोभूयाहं ॥ ५१ ॥ ॐ पावकानुरुद्धरसरस्व-

तीव्राजेभिव्वंजिनीवती॥ युज्ञंवष्टुधियावसुलं॥२५॥ उँभूर्भुवःस्वःभगवते
 वेदनारायणाय नमः तथाच भगवतीमहासरस्वत्यै नमः इति पोडशोप-
 चारैः सम्पूज्य अंजलौ पुष्पाण्यादाय ॥ शुक्रां ब्रह्मविचारसारपरमा-
 माध्यां जगद्वापिनीं वीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् ॥
 हस्ते स्फटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने संस्थितां वन्दे तां परमेश्वरीं
 भगवतीं बुद्धिप्रदां शारदाम् ॥ उँ भूर्भुवःस्वः भगवतीमहासरस्वत्यै
 नमः प्रार्थनां समर्पयामि ॥ अनया पूजया वेदसरस्वत्यै
 प्रीयतां न मम ॥ ततो यजुर्वेदादिमारभेत ॥ उँ भूर्भुवःस्वः+उँतत्स-
 वित्तुर्वर्तेष्यं भग्नों देवस्य धीमहि ॥ धियोषो नैष्प्रचोदयात् ॥१३६॥
 उँइषेत्वोर्जेत्वाच्वायवस्त्यदेवोव॑+सविताप्पार्ष्येयतुश्चेष्टुतमायुकम्मण-
 डआप्यायद्धवमग्न्याऽइन्द्रायभृगम्प्रजावतीरनसुवाऽअयक्षमा माव-
 स्तेनऽईशत्माघशंडसोदध्युवाऽअस्मिन्नगोपतौ स्यात् बुहवीर्यजमानस्य
 पशुद्वप्त्वा हि ॥ १३ ॥ उँ स्वस्ति ॥ उँ यजुर्वेदाय नमः ॥ उँ अग्निमीळे
 पुरोहितं युज्ञस्य देवमृत्विजम् ॥ होतारं रत्नधातमम् उँ ॥ स्वस्ति ॥
 उँ ऋग्वेदाय नमः ॥ उँ अग्नऽआयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ॥
 निहोता सत्स वर्दिषि ॥ उँ स्वस्ति ॥ उँ सामवेदाय नमः ॥ उँ
 शब्दो देवीरभिष्ट्युऽआपैभवन्तुपीतये ॥ शँच्छोरभिस्त्वन्तु नदं ॥१३७॥
 उँ स्वस्ति ॥ उँ अर्थवेदाय नमः ॥ एवं वेदाध्ययनं कृत्वा संकल्पयेत् ॥
 कृतस्य वेदारम्भाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथाशक्ति ब्राह्म-
 णान् भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवता प्रीयतां न मम ॥ उँ
 लम्बोदर० ॥ वेदारम्भविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति वेदारम्भसंस्कारप्रयोगः ॥ १०-१३ ॥

१ प्रणवं प्राक् प्रयुज्ञीत व्याहतीस्तदनंतरम् ॥ सावित्री चानुपूर्वेण ततो वेदान् समारभेत् ॥

॥ १३३ ॥ अथ केशान्तसंस्कारप्रयोगः ॥ १४ ॥

अत्र बहिःशाला ॥ पिता हस्ते जलमादाय-अस्य ब्रह्मचारिणः
केशान्ताख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं स्वस्तिषुण्याहवाचनम-
विघ्नपूजनं मण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसोधीरापूजनमायुष्यमन्त्रजपं
नान्दीश्रादान्तं कृत्वा आर्मि प्रतिष्ठाप्य ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमा-
स्तीर्येत्यादि आचार्यवरणान्तं सर्वं चूडाकरणवत् ॥ तत्र विशेषः ॥
उपकल्पनीये वरस्थाने गौः ॥ उष्णेन वा उदकेनेहादितेकेशशमश्रुवप
इत्युदकासेके विशेषः ॥ त्रिः क्षुरेण शिरःप्रदक्षिणं परिहरति संमुखं
केशान्ते ॥ ॐ वत्क्षुरेण० प्रमोषीमुखम् ॥ आचार्याय गोदानम् ॥
संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च ॥ द्वादशरात्रं षड्ब्रात्रं त्रिरात्रमन्ततः ॥
॥ इति केशान्तसंस्कारप्रयोगः ॥ १४ ॥

॥ १३४ ॥ अथ समावर्तनसंस्कारप्रयोगः ॥ १५ ॥

आचम्य प्राणानायम्य सुमुखश्वैकेत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि०
अस्य ब्रह्मचारिणः पश्चाद् गृहस्थाश्रमप्राप्तिद्वारा श्रीपरमेश्व-
रप्रीत्यर्थं समावर्तनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतेः
पंचोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य “श्रीमहागणपतये
नमः” इति गणपतिपूजयेत् ॥ ततः “भो आचार्य अहं स्नास्यामि” इति
ब्रह्मचारिणः प्रश्नः ॥ “स्नाहीति” गुरुः ॥ पूर्ववदुपसंगृह्य गुरुम् ॥ ततः
परिश्रिते पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सूर्यनामानमार्मि प्रतिष्ठाप्य ततो दक्षिणतो
ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुवर्जं पात्रासादनान्तं कुर्यात् ॥ तत्र विशेषः ॥
पात्रासादनानन्तरम् उपकल्पनीयानि ॥ संधुक्षणानि । पर्युक्षणार्थमुदकम् ।

१ पारस्करः-बोडशवर्षस्य केशान्तः ॥ चौलोक्यो मुहूर्तः ॥

तिथाः समिधः । हरिताः छुशाः । अष्टो वारिकुम्भाः । दधि तिला
 वा । धौतवस्त्राः । नापितः । स्नानार्थमुदकम् । औदुम्बरं कनिष्ठिकाग्र-
 वत्सस्थूलं द्वादशाङ्गुलदीर्घं सरलं सत्वचं दन्तधावनकाष्ठं ब्राह्मणस्य ।
 (दशाङ्गुलं राजन्यस्य । अष्टाङ्गुलं वैश्यस्य) उदूर्तनद्रव्यम् । स्नानार्थमु-
 ष्णोदकम् । चंदनम् । अहते दाससी । यज्ञोपवीते द्वे त्रीणि वा । पुष्पाणि ।
 छणिग् । कर्णालिंकारौ । अञ्जनम् । आदर्शः । छत्रम् । उपानहौ । वैष्णवदंडः ।
 सतः पवित्रच्छेदनादिपर्युक्षणान्तं कृत्वा आघारावाज्यभागौ च जुहु-
 यात् । ब्रह्मान्वारब्धः । छुबेण होमः ॥ (मनसा) (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये
 स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते
 गन्धाक्षतपुष्पाण्यादाय ॐ अग्नेनये ० । ब्रतविसर्गे सूर्यनाम्ने वैश्वानराय
 नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति सम्पूज्य होमं कुर्यात् ॥ अथ
 वैदाहुतिः । (ऋ०) ॐ अंतरिक्षाय स्वाहा इदम् अंतरिक्षाय न मम ॥ ॐ
 वायवे स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥
 ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥ (यजु०) ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं
 पृथिव्यै न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे
 स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥
 (साम०) ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे न मम ॥ ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय न
 मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा
 इदं छन्दोभ्यो न मम ॥ (अथ०) ॐ दिग्भ्यः स्वाहा इदं दिग्भ्यो न मम ॥
 ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं
 ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ देवेभ्य स्वाहा इदं

देवेभ्यो न मम ॥ ॐ क्रषिभ्यः स्वाहा इदम् क्रषिभ्यो न मम ॥
 ॐ श्रद्धायै स्वाहा इदं श्रद्धायै न मम ॥ ॐ वेधायै स्वाहा इदं वेधायै
 न मम ॥ ॐ सदसस्पतये स्वाहा इदं सदसस्पतये न मम ॥ ॐ अनु-
 मतये स्वाहा इदमनुमतये न मम ॥ २३॥(ततो नवाहुतयः) ॐ भूःस्वाहा
 इदमभ्यये न मम ॥ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा
 इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वब्रोऽअङ्गे० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ॐ सत्त्वब्रोऽअङ्गे० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अया-
 श्वामे० । स्वाहा इदमभ्यये अयसे न मम ॥ ॐ ये ते शतं० । स्वाहा
 इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विष्वेष्यो देवेभ्यो मरुद्धयः खर्केभ्यश्च
 न मम ॥ ॐ उदुक्तमं० । स्वाहा इदं वरुणायादित्यायादितये च न
 मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्ट-
 कृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संख्याश्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां
 मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य
 समावर्तनाख्यस्य कर्मणः सञ्ज्ञतासिद्धर्थ्य ब्रह्मान् इदं पूर्णपात्रं सद-
 क्षिणाकं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ एवमाचार्याय ॥ पश्चिमे प्रणीताविवेकः ॥
 ॐ आपःशिवाः० भेषजम् ॥ अत्र पूर्ववदद्येः सन्धुक्षणं पञ्चभिर्भन्नैरिन्ध-
 नप्रक्षेपेण ॥ तद्यथा पाणिनाऽग्निं परिसमूहति ॥ (अग्ने सुश्रवादीनां ब्रह्मा
 क्रषिः यजुर्मुच्छन्दः अग्निर्देवता समिन्धने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
 सुश्रवःसुश्रवसंस्माकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवःसुश्रवाऽअसि ॥ ॐ एवं-
 माप्तंसुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानांयज्ञस्यनिधिपाऽअसि ॥
 ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्यनिधिपोभूयासम् ॥ प्रदक्षिणमग्निमुदकेन
 पर्युक्ष्योत्थाय समिधमादधाति ॥ (अग्ने समिधमिति प्रजापतिर्क्रषिः
 आहृतिर्भन्दः सविता देवता समिदाधाने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने

सप्तिधमाहार्थवृहतेजातवेदसे ॥ यथात्वमग्नेसप्तिधा सप्तिध्यसप्तवमह-
 मायुषमेधयावर्च्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्च्चसेन सप्तिन्धेजीवपुत्रोपमाचा-
 र्योपिधाव्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्त्री तेजस्त्रीब्रह्मवर्च्चस्यनादोभूया-
 सप्तस्वाहा ॥ एवं द्वितीयां तृतीयां च ॥ (मन्त्रसमुच्चयो वा) पूर्ववत्परि-
 समूहनम् ॥ तत उपविश्य पुनः पञ्चभिर्मन्त्रैरग्नेः संधुक्षणं पूर्ववत् ॥
 ॐ अग्नेसुश्रवःसुश्रवसंमाकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवःसुश्रवाऽअसि ॥
 ॐ एवंपाठ्यसुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानांयज्ञस्य
 निधिपाठ्यसि ॥ ॐ एवमहंमनुष्याणांवेदस्यनिधिपोभूयासम् ॥ अग्ने-
 पर्युक्षणम् । पाणी प्रतप्य मुखं विमृष्टयेत् ॥ यथा-ॐतनूपाऽअग्नेन-
 सितन्वृमेषाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेसि आयुमदेहि ॥ ॐ वच्चेदा-
 अग्नेसिवच्चेमेदेहि ॥ ॐ अग्नेयन्मेतन्वाऽउन्नतन्मऽआपृण ॥ ॐ
 मेधामेदेवःसविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधामेदेवीसरस्वतीऽआदधातु ॥
 ॐ मेधामश्विनौदेवावाधत्तपुष्करस्त्रजौ ॥ (शिष्टाचारात् अङ्गा-
 न्यालभ्य जपति ॥) ॐ अङ्गानि च आप्यायतामिति शिरःप्रभृति
 पादान्त सर्वाङ्गान्यालभते ॥ ॐवाक्चमऽआप्यायताम् (मुखस्यालभ-
 नम्) ॥ ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् (नासिकयोरालभनम्) ॥ ॐ
 चक्षुश्चमऽआप्यायताम् (नेत्रयोरालभनयुगपत्) ॥ ॐओत्रंचमऽआप्या-
 यताम् ॥ (दक्षिणश्रोत्रस्यालभनम् अनेनैव मंत्रेण वापश्रोत्रस्य) ॥
 ॐ यशो बलं चमऽआप्यायताम् (इति वाह्नोरुपस्पर्शनम्) ॥ तत-
 स्त्र्यायुषकरणम् ॥ अनामिकया अग्नेर्भस्म गृहीत्वा ॥ (त्र्यायुषमिति
 नारायण क्रषिः उष्णिक् छन्दः अग्निर्देवता भस्मना तिळकघारणे
 दक्षिणयोगः) ॥ ॐत्र्यायुषज्ञमदंग्नेरिति ललाटे ॥ ॐकृश्यपस्यत्र्यायु-
 षमिति ग्रीवायाम् ॥ ॐवह्नेवेषु त्र्यायुषम् इति दक्षिणांसे वामांसे च ॥

ॐ तत्त्वोऽस्तुत्यायुष्म् इति हृदि ॥ ततो ब्रह्मचारी दक्षिणश्रोत्रे समौ करौ कृत्वा गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादीनामभिवादनं कुर्यात् ॥ अमुकगोत्रः अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्मा॒हं भो वैश्वानर त्वामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो मातापि-तरौ युवामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवा-मभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ सर्वान्त्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ ततः आचार्यः परिश्रितस्योत्तरतः भूरसी-त्यादिना क्रमेण अष्टानामुदकुम्भानां दक्षिणोत्तरागतानां स्थापनं कुर्यात् । ॐ भूरसिभूर्मिरस्य० इति भूर्मि स्पृष्टा ॥ १ ॥ ॐ ध्रुव्यमसिधिनुहि० इति यवान्निक्षिप्य ॥ २ ॥ ॐ आजिंघ्रकुलशं० इति कुंभं संस्थाप्य ॥ ३ ॥ ॐ वृहणस्योत्तरं० इति जलं प्रपूर्य ॥ ४ ॥ ॐ त्वाङ्गंन्धूर्वा० इति गन्धम् ॥ ५ ॥ ॐ या॒ओषधी॑र्द० इति सर्वौषधीः ॥ ६ ॥ ॐ काण्डात्का-ण्डात्० इति द्रूर्वाः ॥ ७ ॥ ॐ अश्वत्थेवो० इति पंचपल्लवान् ॥ ८ ॥ ॐ स्योनापृथिवि० इति सप्त मृदः ॥ ९ ॥ ॐ या॒फुलिनीर्या० । इति पूर्णीफलम् ॥ १० ॥ ॐ परिवार्जपतिर्ह० इति पंचरत्नानि ॥ ११ ॥ ॐ हिरण्यगर्भर्ह० इति हिरण्यं च क्षिप्त्वा ॥ १२ ॥ ॐ वसोत्पवि-त्रैमसि० इति रक्तवस्त्रेणावेष्ट्य ॥ १३ ॥ ॐ पूर्णादर्वा० इति तण्डुल-पूर्णपात्रं निधाय ॥ १४ ॥ तत्र ॐ तत्त्वामामि० इति वरुणमावाय संपूज्य ॥ १५ ॥ कलशस्य मुखे विष्णुरित्यभिमंज्य । देवदानवसंवादे० इत्यादिना प्रार्थयेत् ॥ ॐ मनोजूति० । उदकुम्भाधिष्ठातुदेवताःसुप्रातिष्ठा वरदा भवेयुः ॥ उदकुम्भाधिष्ठातुदेवताभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गन्धा-सतपूष्पाणि सप्त० । इति गन्धादिपञ्चोपचारैः पूजनं कर्यात् ॥ तत-

उदकुम्भानां पुरस्तात्पागव्रकुशास्तरणम् ॥ तेषु स्तानकर्ता उदद्वमुखः
 स्थित्वा स्यवं च दक्षिणकलशादारभ्य प्रथमकलशात् ॥ ॐ ये ऽप्स्व-
 न्तरमयः प्रविष्टागोह्यऽउपगोह्योमयूषोमनोहास्खलोविरुजस्तनृदृषुरिद्रि-
 यहातान्विजहामि यो रोचनस्तमिह गृह्णामि ॥ इति मंत्रेण प्रथमकलशा-
 दुदकं गृहीत्वा तेनोदकेन ॥ ॐ तेनमामभिषिञ्चामिश्रियैवशसे-
 ऋष्णेन्द्रज्ञवर्चसाय ॥ इति मन्त्रेण रदस्य मस्तकेऽभिषिञ्चेत् ॥ १ ॥
 ॐ ये ऽप्स्वन्तरमयः० ॥ इति मन्त्रेणैव द्वितीयोदकुम्भादुदकं गृहीत्वा ॥ ॐ ये-
 नश्रियमकुण्ठुतायैनावमृशताऽसुराम् ॥ यैनाक्षयावभ्यविंचतायद्वातदशि-
 लाषशः इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ २ ॥ पुनः— ॐ ये ऽप्स्वन्तरमयः० ॥
 इत्यनेन दृतीयोदकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ आपो हिष्टा० । इति
 मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ३ ॥ पुनः— ॐ ये ऽप्स्वन्तरमयः० ॥ इत्यनेन चतुर्थो-
 दकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ यो वैश्वित्रं प्रमो० ॥ इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ४ ॥
 पुनः— ॐ ये ऽप्स्वन्तरमयः० ॥ इत्यनेन पंचषोदकुम्भादुदकमादाय ॥
 ॐ तस्माऽरञ्जमा० ॥ इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ५ ॥ पुनः— ॐ ये ऽप्स्वन्तर-
 मयः० ॥ इत्यनेन मंत्रेण षष्ठुसप्तमाष्टमोदकुम्भेभ्यः उदकमादाय तूष्णीं
 वारत्रयाभिषिञ्चेत् स्तानकर्ता ऽत्मानम् ॥ ६ ॥ तत उदुक्तमिति शिरो-
 मार्गेण मेखलान्मुमुक्ष्य ॥ (उदुक्तमिति शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छून्दः
 वरुणो देवता मेखलोन्मोचने विनियोगः) ॥ ॐ उदुक्तमंबूद्धण्पाश-
 षुस्मदवाधुमंहिमद्ध्युम० ॥ श्रथाय ॥ अथा द्वियमादित्यव्युत्तेतवानांग-
 स्मे ऽआदित्ये स्याय ॥ ७ ॥ तूष्णीं दंडं निधाय अजिनं च तूष्णीं
 निधाय स्तानकर्ता आदित्यमुपतिष्ठते ऊर्ध्ववाहू कृत्वा ॥ ॐ उद्यन्त्रा-
 जभृष्णुरिन्द्रोमहाद्विरस्थात्प्रात्यविभिरस्थादशसनिरसिदशसनियाकुर्वा-
 विदन्मागमयोद्यन्त्राजभृष्णुरिन्द्रोमहाद्विरस्थादिवायावाभिरस्थाच्छतस-

निरसिशतसनिंमाकुर्वाविदन्मागमयोद्यन्नाजभृष्णुरिन्द्रोमहस्त्रिरस्थात्सा
यंयावभिरस्थात्सद्वाससनिरसिसहस्रसनिंमाकुदाविदन्मागमयेति ॥ तत
स्तुष्णीं दधि तिळान्वा प्राश्य ॥ आचम्य जटालोमनखान्संहृत्य ॥
औदुम्बरेण काष्ठेन दन्तान् धावयेत् ॥ (अन्नाद्येति मन्त्रस्य अर्थवृण
ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सोमो देवता दन्तधावने विनियोगः) ॥
ॐ अन्नाद्यायव्यूहध्वृत्सोमोराजायमागमत् ॥ समेमुखंप्रमाध्यते यशसा
च भगेन च ॥ इति ॥ तत उदकेन मुखशोधनम् ॥ ततः पुनः उष्णो-
दकेन स्नानम् ॥ गन्धेन अनुलेपनं भाले ॥ चन्दनाद्यनुलेपनं हस्ते
गृहीत्वा ॥ नासिकयोर्मुखे चोपगृहीयात् ॥ (प्राणापानौ येति मन्त्रस्य
प्रजापतिर्क्षिः यजुश्छन्दः प्राणापानौ देवते चन्दनोपग्रहणे विलि-
योगः) ॥ ॐ प्राणापानौ मे तर्पय ॥ ॐ चक्षुर्मे तर्पय ॥ ॐ
ओत्रमे तर्पय ॥ ततः पाण्योरवनेजनं कृत्वा तदुदकमादाय ॥ अपसव्यं
कृत्वा ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा तदुदकं दक्षिणस्यां दिशि निनयेत्
यथा—(ॐ पितरः शुन्धध्वमिति प्रजापतिर्क्षिः यजुश्छन्दः
अश्वीन्द्रासरस्वतीदेवताः पाण्यावनेजनस्य दक्षिणस्यां दिशि निषेके
विनियोगः) । ॐ पितरः शुन्धध्वमिति पितरःशुन्धध्वम् ॥ सव्यम् ॥
उदकस्पर्शः ॥ ततश्चन्दनादिना आत्मानमनुलिप्य जपेत् ॥ (सुचक्षा
इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्क्षिः यजुश्छन्दः आशीर्देवता जपे विनियोगः) ॥
ॐ सुचक्षा अहमक्षीभ्यांभूयासृत्सुवर्चामुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णास्यां भूया-
सम् ॥ ततः अहतं वासो धौतं वा “परिधास्यै” इति मन्त्रेण परिधायात् ॥
(परिधास्य इति मन्त्रस्य आलश्वायन ऋषिः पंक्तिश्छन्दः वासी
देवता वत्सपरिधाने विनियोगः ॥) ॐ परिधास्यैवशोधास्यै
दीर्घायुत्वाजरदष्टुरस्मि ॥ शर्तं च जीवायशरदःपुरुचर्चारायस्पोषमभि-

संव्ययिष्ये ॥ इति वासः परिधाय ॥ आचमनं कृत्वा ॥ ततः पूर्ववत् यज्ञोपवीतधारणं कुर्यात् । यथा-(यज्ञोपवीतमितिमन्त्रस्य प्रजापतिक्रिधिः यजुश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ॥) ॐ यज्ञोपवीतंपरमंपवित्रंप्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमङ्गयंप्रतिमुञ्चशुभ्रंयज्ञोपवीतंबलमस्तुतेजः ॥ यज्ञोपवीतमसियज्ञस्यत्वा-यज्ञोपवीतेनोपनक्षामि ॥ इति यज्ञोपवीतधारणम् ॥ आचम्य । अथोक्तरीयधारणम् ॥ (यशसामेति मन्त्रस्य अवर्थण क्रिधिः पक्षिश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता उत्तरीयवस्त्रधारणे विनियोगः ॥) ॐ यशसामाद्यावा-पृथिवीयशसेन्द्राबृहस्पती ॥ यशोभगश्चमाविन्दद्यशोमापतिपद्यताम् ॥ इत्यनेन उत्तरीयं धारयेत् । यदि एकं चेद्वासो भवति तदा तस्यैव परिधानं कृत्वा तस्यैव वासस उत्तरार्द्धमुत्तरीयं कुर्यात् ॥ ततो “शाऽआहरज्जमदग्निरिति सुमनोमालाग्रहणम् ॥(शाऽआहरज्जमदग्निरिति मन्त्रस्य भरद्वाज क्रिधिः अनुष्टुप्छन्दः सुमनसो देवताः पुष्पमालापरिग्रहणे विनियोगः) ॥ ॐ शाऽआहरज्जमदग्निःश्रद्धायैकामायेन्द्रियाय ॥ ताऽअहंगृह्णामि यशसाच्भगेनच ॥ (इत्यनेन पुष्पमालाग्रहणम्) ॥ ततस्ता पुष्पमाला “यद्यशोप्सरसमिति” शिरसि वक्षीयात् ॥ (यद्यशोप्सरसेति मन्त्रस्य भरद्वाज क्रिधिः अनुष्टुप्छन्दः सुमनसो देवताःपुष्पमालाबन्धने विनियोगः ॥) ॐ यद्यशोप्सरसामिन्द्रश्चकारविपुलंपृथु ॥ तेन संग्रथिताः सुमनसऽआबध्नामि यशो मयि ॥ तत “युवा-सुवासा ” इति संग्रथिताः शिरो वेष्टयेत् ॥ (युवासुवासा इति मन्त्रस्य विश्वामित्र क्रिधिः त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता उष्णीषेण शिरोवेष्टने विनियोगः) ॐ युवासुवासाः परिवीतऽआगात्सऽउश्रेयान्भवतिजायमानः ॥

तन्धीरासःकवयऽउभयनितस्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥ तत दक्षिणकर्णे
अलङ्करणमिति सुवर्णकुण्डलघारणं करोति ॥ (अलंकरणमिति
मन्त्रस्य भारद्वाज ऋषिः उष्णिक्खच्छन्दः अलङ्करणदेवता अलङ्करणघा-
रणे विनियोगः) ॐ अलङ्करणमसिभूयोलङ्करणमभूयात् ॥ युनवा-
मकर्णे च ॥ ततो वृत्रस्येत्यक्षिणी अञ्जेत् (प्रथमं दक्षिणं ततो
वाममनेनैव मन्त्रेण) (वृत्रस्येति मंत्रस्य प्रजापतिर्क्षिः गायत्री
छन्दः अञ्जनो देवता चक्षुरञ्जने विनियोगः) ॐ वृत्रस्यासिकुनीन-
कश्चक्षुर्द्वाऽसिचक्षुर्भेदेहि ॥३॥ ततो “रोचिष्णुरसीति” आदर्शे आत्मानं
दर्शयेत् ॥ (रोचिष्णुरिति मंत्रस्य सूर्य ऋषिः यजुश्छन्दः आशीर्दे-
वता आदर्शे आत्मदर्शने विनियोगः) ॥ ॐ रोचिष्णुरसि ॥ (ततः छत्रं
प्रतिगृह्णाति बृहस्पतेरिति ॥) (बृहस्पते० इतिमन्त्रस्य गौतम ऋषिः निचूद-
गायत्री छन्दः छत्रं देवता छत्रग्रहणे विनियोगः ॥) ॐ बृहस्पतेश्छदिर-
सिपाप्नोमामन्तर्धेहि तेजसोयशसोमामन्तर्धेहि ॥ इत्यनेन छत्रग्रह-
णम् ॥ (प्रतिष्ठेस्थ इत्युपानहौ प्रमुच्चते पादयोर्युगपत् ॥) (प्रतिष्ठेति
मंत्रस्य विश्वामित्र ऋषिः यजुश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता उपानहृपरिधाने
विनियोगः ॥) ॐ प्रतिष्ठेस्थो विश्वतोमापातम् ॥ (ततो विश्वाभ्य
इति दण्डदानम् ॥) (विश्वाभ्य इति मंत्रस्य याज्ञवल्क्य ऋषिः त्रिष्टुप्
छन्दः दण्डो देवता दण्डग्रहणे विनियोगः) ॥ ॐ विश्वाभ्यो
मानाष्टाभ्यस्परिषाहिसर्वतः ॥ (इति मंत्रेण वैणवदंडमादत्ते ॥
दन्तप्रक्षालनादीनि नित्यमपि वासश्छत्रोपानहश्चापूर्वाणि) चेन्मन्त्रः ॥)
तत आचार्यः स्नातकस्य नियमाज्ञावयेत् ॥ यथा-शूद्रादिस्पर्शनं न
कर्तव्यम् ॥ नृत्यगीतवादित्राणि न कुर्यान्न च गच्छेत् ॥ क्षेमे

^१ अभिषेकादि दण्डग्रहणात्सर्वे ज्ञानकर्ता करोति नत्वाचार्यः

सति रात्रौ ग्रामान्तरं न गच्छेत् अक्षेमे तु कामं गच्छेत् ॥ क्षेमे सति
 न धावेत् ॥ कूपमध्ये अबलोकनं न कर्तव्यम् ॥ वृक्षारोहणं न
 कर्तव्यम् ॥ फलत्रोटनं न कर्तव्यम् ॥ संध्यासमये गमनं न
 कर्तव्यम् ॥ नगस्तानं न कर्तव्यम् ॥ पर्वतगतिर्देल्हिनं न कर्तव्यम् ॥
 लज्जाकरं दुखकरसमझलभाषणं न कर्तव्यम् ॥ संध्यासमये उपरक्त-
 सूर्यविवावलोकनं न कर्तव्यम् ॥ सदर्ण विना सिद्धभिक्षाचर्या न
 कर्तव्या ॥ जलमध्ये स्वमुखं न पश्येत् ॥ अनुत्पन्नलोम्नीं स्त्रीं
 पुरुषाकृतिं स्त्रीं न एंसकं च एताहोपहसेत् ॥ आयिगमनं च न
 कारयेत् ॥ गर्भिणीं विजन्या इति ब्रूयात् ॥ सकुलमिति नकुलं
 ब्रूयात् ॥ कपालं भगालमिति ब्रूयात् ॥ इन्द्रधनुः माणिधनुरिति
 ब्रूयात् ॥ परस्य गां वत्सं पाययन्तीं परस्मै स्वाधिने वा न
 कथयेत् ॥ सस्यवन्यां भूमौ केवलायां तृणैरनंतर्हितायां मूत्रपुरीषोत्सर्गं
 न कुर्यात् ॥ शावमानः सन् उच्चिष्ठन् सन् मूत्रपुरीषोत्सर्गं न कुर्यात् ॥
 इवयं प्रशीर्णेनायज्ञियकाष्टेन गुदं प्रमृजीत ॥ तृणाद्यन्तरभूमौ श्विरः
 प्रावरणैरावेष्ट्य यज्ञोपवीतं निवीतं कृत्वा आलंवितं कर्णे कृत्वा
 दिवोद्भूमुखो रात्रौ दक्षिणमुख उपविश्य मौनी भूत्वा पुरीषोत्सर्गं
 कुर्यात् ॥ नीत्यादिर्जितवस्त्रं न परिदधीत ॥ तिक्ष्णो रात्रीवृत्तं
 चरेत् ॥ अघांसाशी भवेत् ॥ मृत्युयेन पात्रेण उदकादिकं न पिवेत् ॥
 स्त्रीशूद्रशवकाकशुलां चादर्शनमसंधाषा च तैः ॥ शवशूद्रसूतकाज्ञानि
 नाद्यात् ॥ मूत्रपुरीषे धृत्वनं चातये न कुर्यात् ॥ सूर्यात्स्वमात्मानं
 छत्रादिना अंतहितं न कुर्यात् ॥ तसेन जलेन शौचाचयनादिकाः
 क्रिया न कर्त्त्वीत ॥ रात्री दीपं प्रज्वालय भोजनं कुर्वीत ॥ सत्यवा-
 क्योऽवारणयत् कुर्यात् ॥ इत्याद्यो यमानियमाः कर्तव्याः ॥ ततः

कृतस्य समावर्तनाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान्
ब्राह्मणान् वदुकान् कुपारिकाः सुवासिनीश्च यथाकाले यथासंपन्नेनाभे-
नाहं भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवता प्रीयतां नपम ॥ कृतस्य
समावर्तनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
यथोत्साहं भूयसीं दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे तेन श्रीकर्मांगदेवता
प्रीयतां नपम ॥ तत आचार्यादीन् गंधवस्त्रादिना संपूज्य तेभ्यश्च दक्षिणां
दत्त्वा तेषामाशिषो गृहीयात ॥ आशीर्वादः ॥ ॐ शतञ्जीवश्चरदो—
वर्धमानः शतंहेमन्ताच्छ्लतमुवसन्तान् ॥ शतमिन्द्राश्रिसाविता वृहस्पतिः
शतायुषा हृविष्टेमं पुनर्दुः ॥ १ ॥ ॐ शतञ्जीवश्चरदो वर्धमानऽइत्यपिनि-
गमोभवति शतमिति शतंद्वीर्घमायुर्महते मां बृघ्येन्ति ॥ शतमेवशत-
मात्मानं भवति ॥ शतमितिशतं दीर्घमायुः ॥ शतमित्तुश्चरदोऽअन्तिदेवाब-
आनश्चकाजरसंतुनूनाम् ॥ पुत्रासोष्ठैपितरोभवन्तुमानो मद्ध्यारीरिष-
तायुर्गन्तोद ॥ २ २८ ॥ ॐ विष्वानिदेवसावितर्हुरितानि परासुव ॥ वदञ्च-
इन्तश्च आसुव ॥ ३ ३० ॥ इत्याशिषो गृहीत्वा देवताश्रीविसर्जनं मातृणां
विसर्जनं च कृत्वा कर्मेष्वरार्पणं कुर्यात् ॥

॥ इति समावर्तनसंस्कारप्रयोगः ॥ १५ ॥

॥ १३५ ॥ अथ वाग्दानप्रयोगः ॥

ज्योतिर्विदादिष्टे विवाहनक्षत्रादियुते शुभे काके प्रशस्तवेषैर्युग्मब्रा-
हणैः पुरंधीभिर्जातिबांधवैश्च सह वरपिता गंधाक्षतपूष्पयुग्मवस्त्रभूष-
णतांदूकादि गृहीत्वा तूर्यमंगलवाद्यादिभिर्युतः कन्यागृहमागत्य शुभ-
वस्त्रपीडासने प्रत्यर्घ्मुख उपविशेत् ॥ तद्वासने कन्यापिता प्राञ्चमुख
उपविश्य स्वदक्षिणतः प्राञ्चमुखीं कन्यामुपवेश्य स्वपुरतः गणपतिं
अ. २७

कलशं च संस्थाप्य श्रीगणपत्यादिस्मरणपूर्वकं देशकाळसंकीर्तनाते
करिष्यमाणकन्याविवाहांगभूतं वाग्दानमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ॥
वरपिताऽपि करिष्यमाणपुत्रविवाहांगभूतं कन्यानिरीक्षणं पूजनं च
करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥ तदंगविहितं गणपतिपूजनं वरुणपूजनं च करिष्ये
इति उभौ कुर्याताम् । ततो वरपिता अमुकगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्रवरान्विताय
अमुकशर्मणे वराय अमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुकनाम्नां कन्यां
भार्यात्त्वेन वृणीपहे । इति कन्यापितरं प्रति ब्रूयात् ॥ ततो दाता
भार्यासुहृद्दं व्वनुमतिं गृहीत्वा यथोक्तमनुवाद्य वाँ वृणीध्वमिति वदेत् ॥
ततो वरपिता कन्यानिरीक्षणपूर्वकं कुंकुमाक्षतपुष्पयुग्मवस्त्रभूषणतांबू-
लादिभिः कन्यां स्थाने पूजयेत्संप्रदायागतमंत्रैः ॥ ततो दाता प्रत्य-
द्घमुखोपविष्टवरपितरं गंधतांबूलादिभिः पूजयेत् ॥ स च वरपिता दातारं
पूजयेत् ॥ ततो दाता हरिद्राखंडयुतानि पञ्च वा सप्त पूर्णीफलानि गृहीत्वा
पठेत् ॥ अच्यंगेऽपतितेऽकूटिं दशदोषविवर्जिते ॥ इमां कन्यां
प्रदास्यामि देवायाद्विजसन्निधौ ॥ १ ॥ अमुकसगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्र-
वरान्विताय अमुकशर्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुक-
शर्मणः पुत्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नाम् अमुकप्रवरा-
न्विताम् अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् अमुकशर्मणः पौत्रीम् अमुकशर्मणः पुत्री-
म् अमुकनाम्नामिमां कन्यां उयोर्तिविंदादिष्टे मुहूर्ते दास्ये इति वाचा
संप्रददे ॥ यदावघान्निति मंत्रेण हरिद्राखंडपूर्णीफलानि वरपितृवस्त्रप्रान्ते

१ गणपतिपूजनं कन्यापितुरेवोक्तं रत्नगदाघराभ्या प्रयोगदर्शणे धर्मसिध्दौ च
उभयोरप्युक्तम् । आचारात्पुष्पाहवाचनमपि केचित् कुर्वन्ति ॥ २ गदाधोरेण गोत्राद्युक्तारं विनैव
कन्यावरणमुक्तम् । ३ गोत्रोचारपूर्वकं वृणीध्वमित्यर्तं पुनर्वारद्वयं कार्यमिति प्रयोगरत्नादयः ।
कक्षस्य पुनर्भाषणमनुवादः । कन्यापूजनं वाचा दत्तेति स्वीकाराते गदाधरणोक्तम् ।

बद्धा ग्रन्थि चंदनेनार्चयित्वा पठेत् ॥ वाचा दत्ता मया कन्या पुत्रार्थे
स्वीकृता त्वया ॥ कन्यावलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सुखी भव ॥ १ ॥ ततो
वरपिता पूर्ववत् हरिद्राखंडयुतपूर्णीफलानि गृहीत्वा अमुकगोत्रोत्पन्नाम्
अमुकप्रवरान्विताम् अमुकशर्मणःप्रपौत्रीम् अमुकशर्मणःपौत्रीम् अमुकश-
र्मणःपुत्रीम् अमुकनाम्नीमिमां कन्याम् अमुकसगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्रव-
रान्विताय अमुकशर्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुकशर्मणः
पुत्राय अमुकशर्मणे वराय दातारो भवन्तो निश्चिता भवत्विति दातुवस्त्र-
प्राते पूर्ववन्मन्त्रेण बद्धा ग्रन्थि चंदनेनार्चयित्वा पठेत् ॥ वाचा दत्ता त्वया
कन्या पुत्रार्थे स्वीकृता मया ॥ वरावलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सुखी
भव ॥ २ ॥ ततो दाता पात्रस्थसिततंडुलपुंजोपरि शचीमावाह कन्याहस्तेन
संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ देवेद्राणि नमस्तुभ्यं देवेद्रप्रियभामिनि ॥ विवाहं
भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे ॥ ३ ॥ पुरंध्रीभिर्नाराजनादि
मांगलिकं कार्यम् ॥ विप्रान् गंधतांबूलदक्षिणादिभिः संपूज्य
तेषामाश्रिष्ठो गृहीत्वा गणपत्यादि विसर्जयेत् ॥ इति वाग्दानविधिः ॥

॥ १३६ ॥ अथ विवाहसंस्कारप्रयोगः ॥ १६ ॥

तत्र तावत्कन्यापिता अर्हणवेलायां मंडपे उद्भूतुख उपविश्य
स्वदक्षिणतः पत्नीं चोपविश्य मंडपं समागताय वरायोपवेशनार्थं
शुद्धमासनं दत्त्वा तत्र पाड्यमुखं वरमूर्धव्यजानुं तिष्ठतं मधुपर्कणार्चयेत् ॥

॥ १३७ ॥ अथ मधुपर्कप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्वेत्यादि पठित्वा ॥ कन्यापिता
हस्ते जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० शुभपुण्यतिर्थौ कन्यार्थिनं मंडपम्

आगतं वरं मधुपर्कणार्चयिष्ये ॥ तदञ्जत्वेन दिग्ग्रेक्षणं कलशाराथन्
गणपतिपूजनं च करिष्ये ॥ तानि कृत्वा ॥ ॐ षट्धर्या भवंत्याचार्य
श्रात्विग्वैवाद्यो राजा प्रिय स्नातक इति प्रतिसंवत्सरानईयेयुक्ष्यमाणा-
स्त्वात्विजः। आसनमाहार्याह साधुभवानास्तामर्चयिष्यामो भवन्तम् ॥ अहं
साधु भवामि मां अर्चयेति वरः ॥ अहं अर्चयिष्यामीति कन्या पिता
ब्रूयात् । ततः कन्यापिता पंचविंशतिकुशात्मकं विष्टुरं गृहीत्वा ॥ अन्येन
केनचित् ॥ “ॐ विष्टुरो विष्टुरो विष्टुरः प्रतिगृह्णताम्” इत्युक्ते ॥ “प्रतिगृह्णा-
मी” ति वरो ब्रूयात् ॥ ततो यजमानो विष्टुरं वरहस्ते दद्यात् ॥ वरो
विष्टुरं गृहीत्वा “ॐ वष्ट्मोस्मिसमानानामुद्यतामिवसूर्यः” ॥ इमन्तमभिति-
ष्टामियोमाकश्चाभिदासति” ॥ (इत्येनमभ्युपविशति) ॥ विष्टुरम् आसने
निधाय तस्योपरि उपविशति ॥ ततः कन्यापिता पाद्यपात्रं गृहीत्वा ॥
अन्येन “पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं प्रतिगृह्णताम्” इत्युक्ते ॥
वरः “प्रतिगृह्णामी” इति वदेत (हस्ते पाद्यपात्रमादाय) (सव्यं पादं प्रक्षा-
ल्य दक्षिणं प्रक्षालयति ॥ ब्राह्मणश्चेदक्षिणं प्रथमम्) “ॐ विराजोदोहोसिवि-
राजोदोहमशीय मयिपाद्रायैविराजोदोहः । ” इत्युक्त्वा वरेण स्वयमेव
पादप्रक्षालनं कर्तव्यम् ॥ ततः कन्यापिता पंचविंशतिकुशात्मकं विष्टुरं
गृहीत्वा ॥ अन्येन(द्वितीयः)“विष्टुरो विष्टुरो विष्टुरः प्रतिगृह्णताम्” इत्युक्ते
प्रतिगृह्णामीति वरेणोक्ते पूर्ववत् द्वितीयविष्टुरं वरहस्ते दद्यात् ॥ ततो
वरः “ॐ वष्ट्मोस्मिसमानानामुद्यतामिवसूर्यः” ॥ इमंतमभितिष्टामियोमा-
कश्चाभिदासति” (इत्येनमभ्युपविशति) ॥ इति द्वितीयविष्टुरं भूमौ निधाय
तस्योपरि पादौ करोति ॥ ततः कन्यापिता अर्ध्यपात्रं गंधपुष्पाक्षतफ-
लोदकसहितं गृहीत्वा ॥ अन्येन “अर्धो अर्धो अर्धः प्रतिगृह्णताम् ॥”

१ दिग्ग्रेक्षणादि ३१-३५ पृष्ठेषु, गणपतिपूजनप्रयोगः ३१५ पृष्ठे दृष्टव्यः ॥

इत्युक्ते “प्रतिगृहामी” ति वरेणोक्ते वरहस्ते अर्ध्यं दद्यात् ॥ ततो वरः “ॐ आपस्युभ्यामिः सर्वान् कामानवामवानि ” (इति शिरसार्धवंदनं कुत्वानिनयमभिमंत्रयते ॥) “ॐ समुद्रं वभ्रहिणो मिस्वां षोनिमभिगच्छता ॥ अरिष्टाऽअस्माकं वीरामापरासेचिमत्पयः ॥ ” (प्राग्वाउदग्वा क्षिपेत्) ॥ ततः कन्यापिता आचमनीयपात्रं गृहीत्वा ॥ अन्येन “ आचमनी-यमुदकमाचमनीयमुदकमाचमनीयमुकदम् प्रतिगृहताम् ” इत्युक्ते “प्रतिगृहामी” ति वरेणोक्ते च वरहस्ते आचमनीयपात्रं दद्यात् ॥ ततो वरः तस्मात् ॐ “ आमागन्यशसास्तु शुजवर्चसा ॥ तं माकुरु-प्रियं प्रजानामयिपतिं पश्चनामरिष्टं तनूनाम् ” (इति मन्त्रेण सकृदा-चमनं कुर्यात् ॥ द्विस्तूष्णीम्) सतः कन्यापिता कांस्यपात्रे दधिमधुघृ-तम् एकीकृत्य ॥ अन्येन “ ॐ धुपकों मधुपकों मधुपर्कः प्रतिगृहताम् ॥ ” इत्युक्ते (मित्रस्यत्वेति मधुपर्कं प्रतीक्षते) वरः कन्यापितुर्हस्त-स्थितं मधुपर्कम् ईक्षते ॥ “ ॐ मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे ॥ ” (ततो देव-स्येति प्रतिगृहाति वरः ॥) “ ॐ देवस्वं च्चासीवितु ? प्रसुव्रोश्वनो वृद्धु-वृद्धयां पूष्णणो हस्तावभ्याम् ॥ प्रतिगृहामग्नेष्टास्येन्माच्चामि ॥ ” इति मन्त्रेण वरो मधुपर्कपात्रं गृहीत्वा सब्ये पाणौ कुत्वा ॥ दक्षिणस्यानामिक्या त्रिः प्रयौति ॥ (मधुपर्कं त्रिः प्रदक्षिणमालोऽयति ॥) “ ॐ नमः श्यावाश्यायाम-श्नेवत्ताऽआविद्धं तचेनिष्कृन्तामि ॥ ” (अनामिकां गुष्ठेन च त्रिर्निरुक्षयति ॥) सतः (तस्य त्रिः प्राक्षाति ॥ प्रतिमाश्ननं मंत्रावृत्तिः) “ ॐ यन्मधु-नोमध्यं परमदृरूपमज्ञायम् ॥ तेनाहं मधुनोमध्यव्येन परमेण रूपेणाज्ञाये-न परमो मध्ययोज्ञादोसानिति ॥ ” इति मन्त्रेण त्रिः प्राक्षीयात् ॥ (मधुमती-भिर्वाप्रत्युच्चं पूत्रायात्तेवासिनेवोचरतः आसीनायोच्छिष्टं दद्यात् ॥ सर्व-वा प्राशीयात् प्राग्वासंचरे निनयेत्) आचमनं कुर्यात् ॥ ततो यज-

आनो दद्यामहस्ते जलं द्वयात् ॥ वरः अङ्गन्यासं कुर्यात् ॥ (प्राणान् संमृद्धति ॥ मुखं करायेण) ॐ वाऽन्तऽआस्येत्तु ॥ (तर्जन्यंगुष्टा-भ्याम्) ॐ नसोमें प्राणोस्तु ॥ (अनामिकागुष्टाभ्याम्) ॐ अह्णोमें-चक्षुरस्तु ॥ (मध्यमांगुष्टाभ्याम्) ॐ कर्णयोमें श्रोतमस्तु ॥ (करायेण) ॐ बाह्योमें बलमस्तु (युगपद्मस्तेन) ॥ ॐ ऊर्वोमें ओजोस्तु ॥ (शिरःप्रभूतिपादांतानि सर्वांगानि उधार्या हस्ताभ्याम्) ॐ अरिष्टानि मेङ्गानितनूस्तन्वायेसहसन्तु इति ॥ (आचान्तोदकायसासमादाय-गौरीतित्रिःप्राहप्रत्याह ॥) ततोऽन्येन “गौंगौंगौः” इत्युक्ते यजमानेन गोहृतसर्जनद्रव्ये स्थापिते वरः । “ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसूनाऽ-स्वसादित्यानामधृतस्यनामिः ॥ प्रदुवोचंचिकितुषेजनायमामनागाम-दितिविष्टैः॥ प्रथचामुष्य च पाप्मानृहनोषि इति (यद्यालभेत)॥” (अथय-घुसिसुक्षेन्यम चामुकशर्षणो यजमानस्य उभयोः पाप्माहतः ॥) इति-उपर्यु ॥ ततः उच्चैः ॥ “ॐ उत्सृजत तृणान्यत्तु” इति द्वयात् (नत्वेवा-मा॒॑सोर्धःस्यादशियज्ञमषिविवाहंकुरुतेत्येवद्युयाद्यप्यसद्गुत्संबत्स-रस्य सोमेनयज्ञेतकृताद्यर्थाऽदैवैनंयाजयेयुर्नाकृताद्यर्था इति श्रुतेः॥) अत्र-शिष्टाचारप्राप्ताः केचन पदार्था लिख्यन्ते ॥ (गंधाद्यलंकारान्तेषु वरस्येव यंत्रपाठ ॥) ॐ सुचक्षाऽयहस्तीभ्यांभूयासऽसुखर्चामुखेन्ना॥ सुश्रुत्कण्ठा-भ्यामभूयासम् । इति भंशेज चरस्य ललाटे यजमानो गंधं कुर्यात् । ॐ अनाधृष्टापुरस्तादुम्भेशाधिपश्यऽआयुम्भेदाहंपुद्गवती दक्षिणतऽइन्द्रस्या-धिपश्ये प्रजाम्भेदाहं ॥ सुषदापुश्चादेवस्यसवितुराधिपश्ये चक्षुमेंद्राऽ

१ लक्ष गवालंभनम्—यद्यपि सूत्रकारेण गवालंभो नियमेन उच्चस्तथापि मधुपक्षे यशोवर्धन इति स्मृत्यंतरबलात्याज्य एव ॥ अतः कलियुगे निवेदः ॥ तत्स्याने तपिष्ठ्य-इव्योत्सर्गः ॥

आ श्रुतिरुच्चरुतोधातुराधिपत्येश्यस्त्वपोषमेदाह ॥ विघृतिरुपरिष्ठाद्व-
वृहुरूपतेराधिपत्युऽओजोमेदा विश्वावृथ्योमानाद्वावृथ्यस्त्वाहिमनोर-
भ्यासि ॥१३॥ इति वरस्य ललाटे अक्षतान् दद्यात् ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं
पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमन्यं प्रतिष्ठान्नशुभ्रं यज्ञोपवीतं
बलमस्तुतेजः ॥ इति मंत्रेण वराय यज्ञोपवीतदानम् ॥ ॐ परिधास्यै-
यज्ञोधास्यैर्दीर्घायुत्वायजरदृष्टिरस्मि ॥ शतं च जीवामिश्वरदः पुरुचीराय-
स्पोषमभिसंव्ययिष्ये इति ॥ मंत्रेण वराय वस्त्रं दद्यात् ॥ यजमानो
हस्ते जलमादाय अनेन मधुपर्कार्चनेन लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेताम् ॥
॥ इति मधुपर्कप्रयोगः ॥

अथ विवाहसंस्कारप्रयोगः ॥ ततो वरो विवाहवेद्यां गत्वा
शुभासने उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य ॥ अद्य० तिथौ धर्मार्थ-
कामप्रजासिद्ध्यर्थं दारपरिग्रहणं करिष्ये । इति संकल्प्य ॥ तत्र पंचभू-
संस्कारपूर्वकं योजकनामाधिप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ इति एनः संकल्प्य
योजकनामार्थं स्थापयेत् ॥ ततः कन्यादानयेत् । अन्तरूपटं कुर्यात् ॥
अत्रावसरे मंगलघोषं कारयेत् ॥ ब्राह्मणाश्च मंगलाष्टकं पठेयुः ॥
विशेषका उच्चारणीयाः ॥

॥ अथ मङ्गलाष्टकम् ॥

श्रीमत्पद्मान्जविष्टरो हरिहरौ द्वायुर्महेन्द्रोऽनल-
शन्द्रो भास्करवित्तपालवरुणप्रेताधिपादिग्रहाः ॥

१ अत्रावसरे अभिस्थापनं कुतं चेत् पक्षान्न कर्तव्यम् । संप्रति कन्यादानान्तरमन्ति-
प्रतिष्ठापनं कुर्वन्ति तत्र यथादारं कर्तव्यम् ॥

२ कन्यादाता सावधान । कन्याप्रतिप्राही सावधान । प्रतिस्तोके ६०, ५०,
४०, ३०, २०, १०, ५, अक्षर० पूर्णोसमय ए प्रमाणे पुरोहिते सोल्ख्यं ॥

प्रद्युम्नो नलकूवरौ सुरगुरुश्चितामणिः कौस्तुभः
 स्वामी शक्तिघरश्च लाङ्गूलधरः कुर्यात्सदा मंगलम् ॥ १ ॥
 गौरी श्रीरदितिर्दितिश्च सुभगा कण्ठः सुपर्णा शिवा
 सावित्री च सरस्वती च सुरभिः सत्यत्रताऽरुन्धती ॥
 स्वाहा जांबुवती च रुक्मभगिनी दुःस्वभविध्वंसिनी
 वेळा चांबुनिधेः सुमीनमकरा कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ २ ॥
 नेत्राणि त्रितयं महत्पशुपतेरथेस्तु पादत्रयं
 तद्वद्विष्णुपदत्रयं त्रिभुवने ख्यातं च रामत्रयम् ॥
 गंगौघस्य गतित्रयं सुविमलं तद्वृष्णीणां त्रयं
 संध्यायास्त्रितयं द्विजैरभिमतं कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ३ ॥
 गंगा गोपतिगोपतिर्गणपतिर्गोविंदगोवर्धनौ
 गीतागोमयगोरजो गिरिसुता गंगावरो गौतमः ॥
 गायत्री गरुडो गदाक्षसगायागंभीरगोदावरी
 गांवर्वगृहगोपगोकुलधरः कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ४ ॥
 अश्वत्थो वटवृक्षचन्दनतरुमंदारकल्पद्रुमो
 जांबुनिंवकदंवकाम्रसरला वृक्षाश्च ये क्षीरिणः ॥
 सर्वैस्तैः फलपुष्पपञ्चवरैर्युक्तैः सदा यंडितं
 रम्यं चैत्ररथं सनंदनवनं कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ५ ॥
 वाल्मीकिः सनकः सनंदनमुनिर्व्यासो वसिष्ठो भृगु-
 र्जावालिर्जमदग्निजह्नुजनको गगो गिरा गौतमः ।
 मांधाता ऋतुपर्णवेनसगरा धन्यो दिलिपो नकः
 पुष्प्यो धर्मसुतो यथातिनहुष्टौ कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ६ ॥

गंगा सिंधुसरस्वती च यमुना गोदावरी नर्मदा
 कावेरी सरयूर्महेन्द्रतनया चर्मण्वती वेदिका ॥
 क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी ख्याता गया गंडकी
 शुण्याः पुण्यजलैः समुद्रसहिताः कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ७ ॥
 लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्विंद्रमा
 गावः कामदुधा सुरेश्वरगजो रंभादिदेवाङ्गनाः ॥
 अञ्चः सप्तमुखः सुधा हरिधनुः शंखो विषं चांबुधे
 रत्नानीति चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्वन्तु वै मङ्गलम् ॥ ८ ॥

एवं मङ्गलाष्टकं पठित्वा ततो अन्तर्पटं निस्सार्य (मंगलस्मृतिपाठाव-
 से र वध्वा पुण्यग्रथितवरमालां वरस्य कण्ठे धारयित्वा ।) ॐ मनोजूति०
 सुप्रतिष्ठितमस्तु दम्पत्योरविच्छिन्ना प्रीतिरस्त्वत्युक्तवा अक्षतान् दंपत्योः
 शिरसि पक्षिपेयुः ॥ ततः ॐ श्रीश्वेतलक्ष्मीच्छपत्कन्यावहोरात्रेषांश्वेनक्षत्रा-
 णिरुपमाभिष्वन्नौव्याक्तम् ॥ दुष्णनिषाणामुम्ब॑इषाणसर्वलोकम्ब॑इषाण ॥
 इतिमंत्रेण कन्यापादप्रकाशनम् ॥ (अयैनां वासपरिष्वायपति जरांगच्छेति
 मन्त्रेण) ॐ जेरांगच्छपरिभृत्स्ववासोभवाकृष्टीनामभिशस्तिपावा ॥ शतच
 जीवशरदः सुवर्चारयिंचपुत्राननुसंचयस्त्रायुष्मतीदंपरिधृत्स्ववासः इति ॥
 अयोक्तरीयम् ॥ ॐ श्राद्धकुरुतन्नवयंयाऽअतन्वत ॥ याश्रदेवीस्तंतूनभि-

१ कारिका—कन्यावस्त्रपरिधाने तथैव चोक्तरीयके ॥ तथा समीक्षकाले तु पितुर्निंक्षमणे
 गृषात् ॥ १ ॥ अस्मनो रोहणे चैव हस्तप्राहे तथैव च ॥ तथा सप्तपदे चैव वधूमूर्च्छ्यभिषेचने ॥ २ ॥
 हृष्मालंभने चैव तथैव चाभिमंत्रणे ॥ दृढपुरुषे क्रमेणैव एतान्मंत्रान्वरः पठेत् ॥ ३ ॥ ४८चत्वारः
 पाकयहाहुतोऽहुतप्रहुतःप्राशितऽइतिपंचसुबहिःशालाय ॥ विवाहेचूडाकरणऽउपनयनेकेशान्ते सीम-
 न्तोन्नयनऽहत्युपलिप्तऽठद्वात्रोक्तिमिमुपसमाधायनिर्मन्थमेकेविशाहऽउदगयनऽआपूर्यमाणप-
 क्षेपुष्याहेकुमार्याःपाणिगृहीयात् ॥ त्रिषुत्रिपूरादिमुस्त्रातौमृगशिरसिरोहिष्यावातिक्षो प्राद्याण-
 स्त्वर्णानुपूर्वेणद्वाराजन्यस्यैकावैद्यस्यसर्वेषाऽऽशद्वामव्येकेमन्त्रवर्जम् ॥ (पा. गृ. सू.)

तोततन्थ तास्त्वादेवीर्जरसे संव्ययस्वायुष्मतीदं परिधत्स्ववासः ॥ ततो
 वधूवरौ परस्परं समंजयति ॥ ॐ समंजंतु विश्वेदेवाः सपापो हृदया-
 निनौ ॥ सम्यातरिष्वा संधाता समुद्रेष्टीदधातुनौ ॥ ततो द्विजाः परित्वा-
 गिर्वणो गिरः इत्यादि जुषाणोऽप्तु राज्यस्य वेतुस्वाहेत्यन्तेनानुवाकेन
 वधूवरावच्छिन्नचतुर्विश्वातिंतुभिर्द्विगुणीकृतसूत्रेण कंठे ईशानादि वेष्टयेद्
 यथाचारम् ॥ अयं देशाचारः ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ परित्वा गिर्वणो गिरः-
 इमाभूवन्तु विश्वतं ॥ वृद्धायुपनुद्धयो जुष्टामवन्तु जुष्टयद् ॥ १ ॥
 इन्द्रस्यस्यूरसीन्द्रस्य प्रुवोसि ॥ एन्द्रमासिवैश्वदेवमासि ॥ २ ॥ विभूरसि-
 प्रवाहणो वहिरसिहृष्यवाहनदं ॥ श्वाच्छोलिप्रचेतास्तुयोसिविश्ववेदादं
 ॥ ३ ॥ उशिगसिकुविरह्वारिदसिवमारिखस्यूरसिद्वाज्ञुन्द्यूर-
 सियाज्ञलीयं-सम्प्रादिसिकूशानु-परिषद्योसिपवैमानोनभौसिप्रत-
 ववामूष्टोसि हृष्यसूदनः कृतधार्मासिस्तुज्जयोतिदं ॥ ४ ॥ समुद्दोसिष्ठि-
 श्ववृष्यवाहुऽञ्ज्ञोस्येकपादहिरसिवुद्धयो वानस्यैन्द्रमसिसदोस्यृतेस्यद-
 द्वारौ मामासंतासमदध्वनामदध्वपतेष्प्रमातिरस्वस्तिमेस्मिन्पथिदेवयाने
 भूयात् ॥ ५ ॥ मित्रस्य प्राचक्षुपेक्षदध्वमग्न्ययदं सगरादं सगरास्त्युसगरेणना-
 म्भारीद्रेणानीकेन पातमाग्न्ययदं पिपूतमाग्न्योगो पायतं मानमौवोस्तुमामा-
 हिद्विष्ट ॥ ६ ॥ उयोतिरसिविश्वरूपं विश्वेषान्देवानोऽसुमित्र ॥ त्वद्वृसो-
 मतनुकृद्धयोद्देषो विष्टोन्यकृतेब्द्यः उख्यन्तासिवरूपं ऽस्वाहां जुषाणोऽ
 अप्तुराज्यस्य वेतुस्वाहा ॥ ७ ॥ ३५-३५ ॥ (अत्रावसरे कन्यापिता वाचनि-
 कश्चाद्दं कुर्यात् ॥) यथा-आचम्य ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय एतते पाद्यं
 पादावनेजनं पादप्रक्षालनं हस्ताभ्याम् एष तेऽर्धः ॥ इदमत्रोदकं सह
 चंदनं पुष्पम् ॥ पदोदकं परित्यज्य ॥ गौरीस्वरूपिणि कन्यके एतते
 पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष तेऽर्धः ॥ पादोदकं परित्यज्य ॥

आचम्य ॥ स्वपादौ करौ प्रक्षाल्याचम्य ॥ दिग्बंधनम् ॥ ॐ स्तुस्तिन् ५
 इन्द्रो ॥ १ ॥ कन्यादाननिषित्तं वाचनिकश्राद्धोपहाराणां सर्वेषां पवित्र-
 तास्तु ॥ देशकालपाकपात्रोपहारद्रव्यश्रद्धासंपदस्तु ॥ कन्यापिता हस्ते
 जलमादाय ॥ अघेत्यादि० मम एकोत्तरशतकुलोद्धारणार्थं कन्यादा-
 नारम्भाङ्गनिषित्तं वाचनिकश्राद्धपहं करिष्ये ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय
 इदमासनम् ॥ गौरीस्वरूपकन्यकायै इदमासनम् ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे
 वराय यथादत्तं गंधाद्यर्चनं कंकणकुंडलमुद्रिकावासांसि भोजनपात्रादीनि
 नानादैवतानि गंधपुष्पाद्यर्चितानि तन्निष्क्रयभूतं द्रव्यं वा तु भ्यमहं
 संप्रददे ॥ गौरीस्वरूपकन्यकायै यथा० संप्रददे ॥ दीपादीनां प्रसादात्
 इदं वो उयोतिः सुञ्ज्योतिः शेषोपचाराः संपूर्णाः संभवन्तु ॥ भोजनसं-
 कल्पः ॥ यथातृस्तिपर्थत्वं ब्राह्मणभोजनं सपरिवाराय प्रजापतिस्वरू-
 पिणे वराय अहं दास्ये वा अन्नाद्येनाहं तर्पयिष्ये ॥ यथातृस्ति० गौरीस्वरूप-
 कन्यकायै अहं दास्ये ॥ दक्षिणासंकल्पः ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय
 फलमुखवासतांबूलं हिरण्यदक्षिणां तु भ्यमहं संप्रददे ॥ गौरीस्वरूपक-
 न्यकायै फल० ॥ अस्य हिरण्यश्राद्धविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु
 परिपूर्णता ॥

॥ १३८ ॥ अथ कन्यादानसंकल्पः ॥

ततो दाता स्वदक्षिणस्थितपत्न्या सह वरपार्षभागे शुभासन
 उद्दमुख उपविश्याचम्य प्राणानायम्या । हस्ते जलमादाय-विष्णुविष्णु-
 विष्णुः एवं गुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ अस्मिन्पुण्याहे अस्याः
 कन्याया अनेन वरेण धर्मप्रजया उभयोः वंशवृद्धर्थर्थं तथा च मम सम-
 स्तपितृणां निरतिशयानं द्व्रह्मालोकावाप्त्यादिकन्यादानकल्पोक्तफला-

वास्ये अनेन वरेण अस्यां कन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्यादश पूर्वान्
दशापरान् मां च एकविंशतिपुरुषानुद्धर्तुं ब्रह्मविवाहविधिना श्रीकक्ष्मी-
नारायणमीतये गोत्रोचारपूर्वकं कन्यादानमई करिष्ये ॥ (ततः आचा-
रात वरहस्ते सुप्रोक्षितादिकरणम् ॥ शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा
आपः ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।
अस्त्वक्षतमारिष्टं च ॥ अत्राःपान्तु सुप्रोक्षितमस्तु ॥ गन्धाः पान्तु सौमंगल्यं
चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु ॥ यत्पाणं
रोगमशुभमकल्याणं तद्वरे प्रतिहतमस्तु ॥) ततः गोत्रोचारः-वरस्य
प्रथमं पश्चात् कन्यायाः ॥ अमुकगोत्रोत्पत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः
प्रपौत्राय ॥ १ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पौत्राय
॥ २ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पुत्राय ॥ ३ ॥
अमुकगोत्राय अमुकप्रवराय शुक्रयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यंदिनीयशाखा-
ध्यायिने अमुकशर्मणे वराय ॥ स्थिरस्थावरसंयोगे बहुपुत्रं बहुधनं
चायुष्यं चास्तु ॥ ततः कन्याया गोत्रोचारः ॥ अमुकगोत्रस्य
अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् ॥ १ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्र-
वरस्य अमुकशर्मणः पौत्रीम् ॥ २ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य
अमुकशर्मणः पुत्रीम् ॥ ३ ॥ अमुकगोत्राम् अमुकप्रवराम् अमुक-
नाम्नीं श्रीखण्ठिमिमां कन्यां दास्ये ॥ उभयोः पाणिग्रहणं भवतु ॥ एवं
पुनः द्विवारं पठित्वा ॥ (अथ वरमातुलपक्षगोत्रोचारः) अमुकगोत्रोत्पत्रस्य
अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रदौहित्राय ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य
अमुकशर्मणः दौहित्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ (ततः कन्यामातुलपक्ष-
गोत्रोचारः) अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रदौहित्रीम् ॥

१ वरस्य गोत्रोचारादि एकः पर्यायः एवमेव पुनः पर्यायद्वयमिति संप्रदायो वा ॥

अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः दौहित्रीम् अमुकनास्त्रीं
 श्रीरूपिणीमिमां कन्यां दास्ये ॥ अथ कन्यादानसंकल्पः ॥ इस्ते जलमादा-
 य-विष्णुविष्णुविष्णुः० अथ मंडपाधस्तात्कुचशीलसौभाग्यसामुद्रिकल-
 क्षणलावण्यावयवारोग्यां कांचनकुंडकं कणवलयनुपुरकटिमेखलाभुज-
 चूहिकेयूरांगदभूषितां यवनालिकेरहस्तां भ्रमरध्वनिसुगांधिमालालंकृतां
 कर्पूरागरुधूपितां गंधयक्षकर्दमद्रव्यादिसहितां मुकुटमालादिविविधालं-
 कृतां शृंगारराशिश्वर्याम् आसनछत्रोपानहवासः कर्मदलुकांस्यपात्रसौ-
 र्णरौप्यमुद्रिकोपेतां गजदंतकंकणान्विताम् एतेषां वस्तुमात्राणां स्वह-
 स्तोपार्जितगृहवित्तानुसारेण भक्ष्यभोजपयः पानादिकिञ्चिन्मात्रद्रव्यादि-
 सहितां श्रौतस्मार्तकर्मदक्षां प्रियवंदां कुंकुमकुञ्जलमुक्ताफलमालालंकृतां
 श्रीहंजलिपूरिताम् आदर्शहस्तां मदनफलवद्धां त्रिमातुलशुद्धां दशपुरुष-
 विख्यातां वेदशास्त्रपुराणनिगमान्वितां द्रवांकुरप्रसारितप्रयागवटशाखा-
 विस्तारेण एकोत्तरशतकोटिकुलोद्धारश्रेयसे अमुकगोत्राय अमुकप्रवरा-
 न्विताय यजुर्वेदमाध्यन्दिनीशाखाध्यायिने अमुकशर्मणे वराय मधुपर्केण
 शूजिताय तत्संतानपरं परावृद्धये आचंद्राकं यावत् इमां कन्यां यथा-
 शक्त्यलंकृतां गृहमंडपोपविष्टस्वजनसाक्षिभिर्विष्णुवहिब्राह्मणसञ्चिष्ठौ
 वेदशास्त्रपुराणोक्तशतगुणीकृतज्योतिष्ठोमातिरात्रफलप्राप्तिकामः भार्य-
 त्वेन तुभ्यमहं संप्रददे ॥ तेन भगवन्तौ लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेतां न
 मप ॥ कृतस्य कन्यादानस्य साङ्गतासिद्ध्यर्थं सुवर्णनिष्कर्यां दक्षिणां
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ इत्युक्त्वा सकुशजलाक्षतकन्यादाक्षिणहस्तं वरद-
 क्षिणहस्तेद्यात् ॥ “ॐ स्वस्ति” इति वरो ब्रूयात् ॥ ततः कन्यामाता-
 पितरौ उभौ पठतः ॥ कन्यां लक्षणसंपन्नां कनकाभरणैर्युताम् ॥
 दास्यामि ब्रह्मणे तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीष्या ॥ पृथिव्यादिमहाभूताः

साक्षिणः सर्वदेवताः ॥ इमां कन्यां प्रदास्यामि पितृणां तारणाय च ॥
 मम वंशकुले जाता यावद्वर्षाणि पोषिता ॥ तुभ्यं वर मया दत्ता
 पुत्रपौत्रविवर्धनी ॥ गौरीं कन्यामिर्मां विप्र यथाशक्ति विभूषिताम् ॥
 गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्ता विप्र समाश्रय ॥ “मयापि दत्ता” इति माता
 वदेत् “मया प्रतिगृहीता” इति वरः ॥ कोदात् इति पठेत् ॥ ॐ कोदुच्च-
 स्माऽअदुच्चकामोदुच्चकामायादात् कामोदुताकामं-प्रतिगृहीताकामैतत्ते
 ॥ ॐ ॥ “यस्त्वया धर्मश्चरितव्यः सोऽनया सह धर्मे चार्थे च कामे च
 त्वयेयं नातिचरितव्या” ॥ “अहं न अतिचरामि” इति वरः ॥ एवं त्रिवारं
 पठित्वा वरमालार्पणम् ॥ वस्त्रग्रन्थि (छेडाछेडी) वन्धनम् ॥ गोदा-
 नम् ॥ कन्यादानसांगतासिद्ध्यर्थमिर्मां गां रुद्रदैवत्यां वा गोनिष्क्रयीभू-
 तमिदं द्रव्यं प्रजापतिरूपिणे वराय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ततः कन्यामाता
 कृतांजलिः कन्यादशिष्ठकर्णे पठति ॥ (ब्रह्मासावित्रीनुं सौभाग्य ।
 ईश्वरपार्वतीनुं सौभाग्य) ततः पित्रा प्रत्तामादाय गृहीत्वा
 निष्क्रामति ॥ यदैषि मनसा दूरं दिशोनुपवसानो वा ॥ हिरण्यपर्णो
 वैकर्णः स त्वा मन्मनसां करोत्वित्यसाविति ॥ अर्थैनौ समीक्षयति ॥
 ॐ अघोरचक्षुरपतिष्ठ्येधि शिवा पशुभ्यः सुपनाः सुवर्चाः ।
 वीरसूर्देवकामा स्योना शब्दो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ सोमः
 प्रथमो विविदे गंधर्वो विविदऽउत्तरः ॥ तृतीयोग्निष्ठे पतिस्तुरीयस्ते
 मनुष्यजः ॥ सोमोददद् गंधर्वाय गंधर्वोदददश्ये ॥ रथ्यं पुत्रांशा-
 दादधिर्महामयोऽइमाम् ॥ सा नः पूषा शिवतमामेरयसानऽज्ञरूडउत्तरी
 विहर ॥ यस्यामुश्चन्तः प्रहराम शेषं यस्यामु कामा बहवो निविष्टया
 इति ॥ ततः आचारप्राप्तं स्वस्तिपुण्याहवाचनं कुर्यात् ॥ ततः
 आपोहिष्ठेति त्रिभिर्मन्त्रैः पंचवारुणैर्वाऽभिषेकः ॥ ॐ आपोहिष्ठाऽ ॥

ॐ शोवः शिवतमो० । ॐ तस्माऽअरङ्ग० ॥ ॐ पथः पृथिव्यां० ॥ ॐ
आतारमिन्द्र० ॥ ॐ ब्रुणस्यो० ॥ ॐ इमम्मे० ॥ ॐ तत्वायामि० ॥
अथ आशीर्वादः ॥ शतं जीवशरदो० ॥ ॐ शतमिन्नुशरदो० ॥ कृतस्य
कन्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान् ब्राह्मणान्
कुमारिकाः बटुकान् सुवासिन्यादीन् अद्याहं भोजयिष्ये ॥ कृत-
स्य कन्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथो-
त्साहं दक्षिणां दास्ये ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं० ॥ इति कन्यादानप्रयोगः ॥

॥ १३९ ॥ अथ विवाहहोमः ॥

वरो हस्ते जलमादाय अद्येत्यादि० प्रारीपिस्तकर्मणः सांगता-
सिद्धयर्थं भार्यात्वसिद्धयर्थं विवाहहोममहं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन
गणपतिपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिं षोडशोपचारैः
पूजयेत् ॥ ततः आचार्यः पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अङ्गिं संस्थापयेत् ॥
अग्रेरुत्तरतो भूरसि० इत्यादिकमेण उदककुंभस्थापनम् ॥ ततो दक्षिणतो
ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुबज्जर्यं प्रात्रासादनादि प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवना-
न्तं कर्म कृत्वा तिष्ठेत् ॥ तत्र उपकल्पनीयानि ॥ उत्तरे शमीपलाश-
मिश्रा लाजाः ॥ अश्मा ॥ अरबंडलोहितम् ॥ आनहुं चर्म ॥ कुमारीभ्राता
॥ शूर्पम् ॥ दृढपुरुषः ॥ पूर्णपात्रं वरो वा ॥ (प्रोक्षणकाळे उपकल्पनीयानां
प्रोक्षणम् ॥) ततः उपयमनकुशानादाय तिष्ठन् समिधोभ्याधाय ॥
प्रोक्षणीशेषोदकेन अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य इतरथावृत्तिः ॥ पवित्रयोः प्रणीतासु
निधानम् ॥ (वरेणान्वारबध आचार्यो वा) ब्रह्मणा दक्षिणहस्तेनान्वा-
रबधः वरः दक्षिणं जान्वाच्य स्तुवेण जुहुयात् ॥ (मनसा) (ॐप्रजापतये)

१ पूर्वमभिस्थापनं कृतं चेत्सप्रति न कर्तव्यम् ॥ २ वर एव दृढपुरुष इति गदाधरः ॥

स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ १ ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय
 न मम ॥ २ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ३ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं
 सोमाय न मम ॥ ४ ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयसुपथाग्नयः
अस्माक्षिवश्वानिदेवद्युनानि विद्वान् ॥ युयोदध्युसमज्जुहुराण-
 मेनोभूयिष्टान्तेनमेऽउक्तिं विधेम ॥ ५ ॥ विवाहे योजकनाम्ने वैश्वानराय
 नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इत्यग्निं संपूज्य अष्टपाय-
 श्चित्ताहुतीर्जुहुयात् ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भूवः स्वाहा इदं
 वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नेऽअग्नेवरुणस्य-
 विद्वान्देवस्युहेद्वोऽवर्यासिसीष्टादु ॥ यजिष्ठौवाहिन्नतमुरुंशोशुचानो-
 विश्वाद्वेषाऽसिष्ठमुग्ध्यस्मत् ॥ ६ ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न
 मम ॥ ॐ सत्त्वन्नेऽअग्नेवमोभवोर्तनिदिष्ठोऽस्याऽउषसोऽयुष्टौ ॥ अव-
 यक्षवनोवरुणुद्दराणोवृत्तिहिमृडीकृसुहवौनऽएथि ॥ ७ ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नी-
 वरुणाभ्यां न मम ॐ अथ याश्राग्रेस्यनभिशस्तिपाश्रसत्यमित्त्वमयाऽअसि ॥
 अयानोवज्ञवहास्ययानोधेहिभेषज ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ
 येतेशतंवरुणये सहसंविज्ञयाः पाशाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्यसवि-
 तोतविष्णुर्विश्वेषु अन्तुमरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
 विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्धथः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुक्तमंवरु-
 णपाशमस्मदवाधुमंविमंद्रध्युमुङ्ग्रथाय ॥ अर्थावृयमादित्यव्रतेतवा-
 नागसऽअदितयेस्याम ॥ ८ ॥ स्वाहा ॥ इदं वरुणायादित्यायादितये च
 न मम ॥ ९ ॥

॥ १४० ॥ अथ राष्ट्रभृद्धोमः ॥ वरो हस्ते जलं गृहीत्वा—ऋताषादि-
 त्यादिद्वादशानां प्रजापतिर्त्तिः तत्तन्मन्त्रोक्ता देवताः यजुश्छन्दः राष्ट्रभृ-

द्वोमे' विनियोगः॥ वर आज्येन जुहुयात्॥ अँक्रताषाढृतधामाग्निर्गन्धर्वः
सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातुत स्मै स्वाहा वाद्॥ इदमृताषाहे क्रतधाम्ने अग्नये
गंधर्वाय नमम्॥ १॥ अँक्रताषाढृतधामाग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोपसरसो-
मुदोनामताभ्यः स्वाहा॥ इदमौषधिभ्योपसरोभ्यो मुद्धयो नमम्॥ २॥ १२॥
अँसटुहितोविश्वसामा सूर्योगन्धर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातुत स्मै स्वाहा वाद्॥
इदं सटुहिताय विश्वसाम्ने सूर्याय गंधर्वाय नमम्॥ ३॥ अँसटुहितोवि-
श्वसामा सूर्योगन्धर्वस्तस्य मरीचयोपसरसऽआयुवोनामताभ्यः स्वाहा॥
इदं मरीचिभ्योपसरोभ्यऽआयुभ्यो नमम्॥ ४॥ अँ सुषुम्णः सूर्यरश्मि-
श्वं द्रमागंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातुत स्मै स्वाहा वाद्॥ इदं सुषुम्णाय सूर्यर-
श्मये चंद्रमसे गंधर्वाय नमम्॥ ५॥ अँ सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्वं द्रमा गंधर्व-
स्तस्य नक्षत्राण्यप्सरसोभेकुरयोनामताभ्यः स्वाहा॥ इदं नक्षत्रेभ्यो-
प्सरोभ्यो भेकुरिभ्यो नमम्॥ ६॥ अँ इष्विरोविश्वव्यचावातो-
गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातुत स्मै स्वाहा वाद्॥ इदमिषिराय विश्वव्यचसे
वाताय गंधर्वाय नमम्॥ ७॥ अँ इष्विरोविश्वव्यचावातो गंधर्वस्तस्य यो-
पसरसऽज्ञोनामताभ्यः स्वाहा॥ इदमद्धयोपसरोभ्यऽज्ञभ्यो
नमम्॥ ८॥ अँ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातुत स्मै स्वा-
हा वाद्॥ इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गंधर्वाय नमम्॥ ९॥ अँ
भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वस्तस्य दक्षिणाऽप्सरसस्तावानामताभ्यः स्वा-
हा॥ इदं दक्षिणाभ्योपसरोभ्यस्तावाभ्यो नमम्॥ १०॥ अँ प्रजापति-
विश्वकर्मणो गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातुत स्मै स्वाहा वाद्॥ इदं प्रजापतये
विश्वकर्मणे मनसे गंधर्वाय नमम्॥ ११॥ अँ प्रजापतिविश्वकर्मा-
मनो गंधर्वस्तस्य ऋक्सामान्यप्सरसऽएष्टयोनामताभ्यः स्वाहा॥ इदम्

१ विवाहे राष्ट्रभृतहच्छञ्चयाभ्यातानाथजानन्येन कर्मणेच्छेदितिवचनात्॥

ऋक्सामभ्योप्सरोभ्यऽएष्टिभ्यो नमम ॥१२॥^{५३}॥ इति राष्ट्रभृदोपः ॥

॥१४१॥ अथ जयाहोमः ॥ (चित्तंचेत्यादित्रयोदशमंत्राणां परमेष्ठी ऋषिः सर्वाणि यजुष्टिषि छन्दांसि लिंगोक्ता देवताः विवाहकर्मणि जयाहोमे विनियोगः) ॥ ॐ चित्तं च स्वाहा इदं चित्ताय नमम ॥१॥ ॐ चित्तिश्च स्वाहा इदं चित्त्यै नमम ॥ २ ॥ ॐ आकृतं च स्वाहा इदम् आकृताय नमम ॥ ३ ॥ ॐ आकृतिश्च स्वाहा इदम् आकृत्यै नमम ॥ ४ ॥ ॐ विज्ञातं च स्वाहा इदं विज्ञाताय नमम ॥ ५ ॥ ॐ विज्ञातिश्च स्वाहा इदं विज्ञात्यै नमम ॥६॥ ॐ मनश्च स्वाहा इदं मनसे नमम ॥७॥ ॐ शक्वर्यश्च स्वाहा इदं शक्वरभ्यो नमम ॥८॥ ॐ दर्शश्च स्वाहा इदं दर्शाय नमम ॥ ९ ॥ ॐ पौर्णमासं च स्वाहा इदं पौर्णमासाय नमम ॥ १० ॥ ॐ वृहच्च स्वाहा इदं वृहते नमम ॥ ११ ॥ ॐ रथन्तरं च स्वाहा इदं रथन्तराय नमम ॥ १२ ॥ ॐ प्रजापतिर्जयानिन्द्रायवृष्णेप्रायच्छदुग्रःपृतनाजयेषु ॥ तस्मैविशः समनमन्त सवाः सऽउग्रः सऽइहव्यो वभूव स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये जयानिन्द्राय नमम ॥ १३ ॥ इति जयाहोमः ॥

॥१४२॥ अथाभ्यातानहोमः ॥ (आग्निर्भूतानामित्यादृष्टादशानां मंत्राणां प्रजापतिर्क्षिष्ठिः त्रिष्टुपूछन्दः तत्तन्मंत्रोक्ता देवताः अभ्यातानहोमे विनियोगः) ॐ आग्निर्भूतानामधिपतिःसमावत्वस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रेस्यामाशिष्यस्यांपुरोधायामस्मिन्कर्मण्यस्यदेवहृत्या७स्वाहा ॥ इदमश्ये भूतानामधिपतये नमम ॥ १ ॥ (एवमभ्यातानहोमे प्रत्याहुतौ समावत्वस्मिन्नित्यारभ्यसर्वत्रसमानम्) ॐ इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय ज्येष्ठानामधिपतये नमम ॥ २ ॥ (अन्तर्पटं कुर्यात् ॥) ॐ यमः पृथिव्या आधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥

इदं यमाय पृथिव्या अधिष्ठतये नमम ॥३॥ (दक्षिणस्याम् अन्यपात्रं
निधाय तन्मध्ये त्यागः ॥) अन्तर्पटं निःसार्य ॥ प्रणीतोदकस्पर्शः ॥) ॐ वायु-
रन्तरिक्षानामधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं दायवे अन्तरिक्षानामधि-
ष्ठतये नमम ॥४॥ ॐ सूर्योऽदिवोऽधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं सूर्योऽ
दिवोऽधिष्ठतये नमम ॥५॥ ॐ चंद्रमा नक्षत्राणामधिष्ठितिः समावत्व०
स्वाहा ॥ इदं चंद्रमसे नक्षत्राणामधिष्ठतये नमम ॥६॥ ॐ बृहस्पति-
ब्रह्मणोऽधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये ब्रह्मणोऽधिष्ठतये
नमम ॥७॥ ॐ मित्रः सत्यनामधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं
मित्राय सत्यनामधिष्ठतये नमम ॥८॥ ॐ वरुणोऽपामधिष्ठितिः समा-
वत्व० स्वाहा ॥ इदं वरुणायापामधिष्ठतये नमम ॥९॥ ॐ समुद्रः
स्रोत्यानामधिष्ठितिः समावत्वस्मि० स्वाहा ॥ इदं समुद्राय स्रोत्यानामधि-
ष्ठतये नमम ॥१०॥ ॐ अन्नद्वासाम्राज्यानामधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥
इदमन्नाय साम्राज्यानामधिष्ठतये नमम ॥११॥ ॐ सोमऽओषधी-
नामधिष्ठितिः समावत्वस्मि० स्वाहा ॥ इदं सोमाय ओषधीनामधिष्ठतये
नमम ॥१२॥ ॐ सविता प्रसवानामधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥
इदं सवित्रे प्रसवानामधिष्ठतये नमम ॥१३॥ (अन्तर्पटं कुर्यात् ॥)
ॐ रुद्रः पश्चनामधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं रुद्राय पश्चनामधि-
ष्ठतये नमम ॥१४॥ (ऐशान्याम् अन्यपात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः ॥)
अन्तर्पटं निःसार्य प्रणीतोदकस्पर्शः ॥) ॐ त्वष्टा रूपाणामधिष्ठितिः
समावत्व० स्वाहा ॥ इदं त्वष्टे रूपाणामधिष्ठतये नमम ॥१५॥ ॐ
विष्णुः पर्वतानामधिष्ठितिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वता-
नामधिष्ठतये नमम ॥१६॥ ॐ मरुतो गणानामधिष्ठितयः समावत्व०
स्वाहा ॥ इदं मरुद्धयो गणानामधिष्ठितभ्यो नमम ॥१७॥ (अन्तर्पटं

कुर्यात् ॥) ॐ पितरः पितामहाः पेरवेरेततास्ततामहाः समावत्व० स्वाहा ॥
इदं पितृभ्यः पितामहेभ्यः पेरेभ्योऽवेरेभ्यस्तेभ्यस्ततामहेभ्यश्च नमम् ॥ १८ ॥ (दक्षिणाग्न्योर्यध्ये अन्यपात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः ॥
अन्तर्पटं निस्सार्यं प्रणीतोदक्षपर्शः) इति अभ्यातानहोमः ॥

॥ १४३ ॥ अथ अग्निरित्यादिपंचाहुतयः ॥ (अग्निरित्यादिपंचानां
प्रजापतिर्क्षेत्रं तिपस्य संकर्षणर्षिरग्निर्देवता चतुर्थस्य वैवस्वतो देवता
पंचमस्य मृत्युर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः सर्वेषां होमे विनियोगः ॥) ॐ
अग्निरैतुप्रथमोदेवतानाऽसोस्यै प्रजाम्बुद्धतुमृत्युपाशात् ॥ तदयर्त्तराजा-
वरुणोनुपन्यतायथेय उत्त्वीपौत्रमघम्भरोदात्स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम् ॥ १ ॥ ॐ इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यः प्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः ॥ अशून्यो-
पस्थाजीवतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिविद्यतामिय उत्त्वाहा ॥ इदमग्नये
नमम् ॥ २ ॥ ॐ स्वस्तिनोऽअग्नेदिवऽआपृथिव्याविश्वानिधेत्यथावजत्र ॥
यदस्यामहिदिविजातं प्रशस्तं तदस्मासुद्रविणं धेहिचित्र उत्त्वाहा ॥ इदमग्नये
नमम् ॥ ३ ॥ ॐ सुगन्धुपन्थाप्रदिशन्नऽपहिज्योतिष्मध्येहजरम्भऽआयुः ॥
अपैतुमृत्युरमृतनं आगाद्वैवस्वतोनोऽअभयं कृणोतु स्वाहा ॥ इदं वैवस्व-
ताय नमम् ॥ ४ ॥ (दक्षिणस्याम् अन्यपात्रे त्यागः ॥ प्रणीतोदक्षपर्शः ॥)
(अन्तर्पटं कुर्यात्) ॐ परं मृत्योऽअनुपरैहुपन्थायस्तेऽअङ्ग्यऽइतरोदेव-
यानात् ॥ चक्षुष्मतेशृण्वतेतेष्वामिप्रान्तं प्रजाएर्त्तरीरिषोमोत्त्वीरात्
स्वाहा ॥ ५ ॥ ॥ तुद् ॥ इदं मृत्यवे नमम् ॥ (इत्यग्नौ त्यागो वा भूमौ
त्यागः ॥ अन्तर्पटं निस्सार्य ॥ प्रणीतोदक्षपर्शः ॥) इति पञ्चकहोमः ॥

॥ १४४ ॥ अथ लाजाहोमः ॥ अथ कुपार्या भ्रांता शमीपलाशमिश्रा-

१ कारिकायाम्—लाजाहोमत्रये मंत्रानश्मकारोहणे तथा ॥ भगाय चेकं मंत्रं च कृत्वा
पठति पंचकम् ॥ ध्रुवदर्शनकाले च षष्ठ्यत्रैव उदाहृतः । भृष्टवीर्भवेलाजा शमीदलविमिश्रिता ॥
कृष्णा होमे प्रकृतीत भर्तुर्त्रीतुष्ट संगमे ॥ २ रेणुः—अन्यो भ्रातुरभावे स्याद्वाधवो ज्ञातिरेव वेति ॥

नासादितशूर्पस्थान्लाजानंजकिनाऽदाय कुमार्या अंजलावावपति॥तान्
क्षाजान् प्राढ्मुखो तिष्ठृन्ती कुमारी अंजलिना जुहोति ॥ (अर्ध्यमणमि-
त्यादित्रयाणामार्थवर्णऋषिस्तिष्ठन्दस्तृतीयस्यानुष्टुप्छन्दोऽग्निर्देवताला-
जाहोमे विनियोगः ॥) ॐ अर्षमणदेवं कन्याऽग्निमयक्षत ॥ सनोऽअ-
र्यमा देवः प्रेतो मुञ्चतुमापतेः स्वाहा ॥ इदमर्यम्णे नमम ॥ १ ॥ (अनेन
मंत्रेण अञ्जलिस्थलाजानां त्रृतीयांशं जुहोति ॥) ॐ इयंनार्चुपब्रूतेला-
जानावपन्तिका ॥ आयुष्मानस्तुमेपतिरेधन्तज्ञातयोमम स्वाहा ॥ इदमस्ये
नमम ॥ २ ॥ (अनेन अंजलिस्थलाजाञ्जुहोति ॥) ॐ इमां
लाजानावपाम्यग्नौसमृद्धिकरणंतव ॥ यमतुर्ध्यचसंवननंतदग्निरनु-
मन्यतामियत्प स्वाहा ॥ इदमस्ये नमम ॥ ३ ॥ (इत्यनेन मंत्रेणाञ्ज-
लिस्थान्सर्वाङ्गाजाञ्जुहोति ॥ इदं मंत्रत्रयं कन्यैव पठति ॥) वरः कन्या-
या दक्षिणहस्तं सांगुष्ठम् उत्तानं गृह्णाति पठति च ॥ (गृहणामीत्यादीनां
चतुर्णां यज्ञवल्क्यभरद्वाजात्रिप्रजापतय ऋषयः ॥ त्रिष्टुवुष्णिगनु-
ष्ठुव्यजुश्छंदांसि लिंगोक्ता देवताः वध्वाः पाणिग्रहणे विनियोगः) ॥
ॐ गृहणामितेसौभगत्वायहस्तंमयापत्या जरदृष्टिरथासः ॥ भगोऽअ-
र्यमासावितापुरंधिर्महांत्वादुगर्हिपत्यायदेवाः ॥ १ ॥ अमोहमस्मिसात्वृ-
सात्वमस्यमोऽवहम् ॥ सामाहमस्मिऽक्रमत्वंद्यौरहं पृथिवीत्वम् ॥ २ ॥
तावेवविवहावहै सहरेतोदध्वावहै ॥ प्रजाप्रजनयावहैपुत्रान्विद्यावहैव-
हन् ॥ ३ ॥ तेसन्तुजरदष्टयः संप्रियौरोचिष्ठूसुमनस्यमानौपश्येमश-

१ रेणुः—वधूप्राताऽजलौ तस्या लाजानंजलिनाऽवपेत । तिष्ठन्त्यास्तिष्ठता पत्या गृहीताज-
लिनैव सा । जुहोत्यर्यमणं देवमित्यायैविभिरेव तान् । अंजलिस्थाँस्तिष्ठा सर्वान्प्राढ्मुखी
प्रतिमंत्रतः ॥ प्राजापत्येन तीर्थेन दैवनैवेति बहवृत्ताः ॥ २ अथास्तै दक्षिणं हस्तं वरो
गृह्णाति साङ्गुष्ठम् ॥

रदः शतंजीबेमशरदःशतठशृणुयायशरदःशतम् ॥ ४ ॥ (वरस्य मन्त्र-
 पाठः) ततः बधूमग्ने कृत्वा अग्नेरुत्तरतो गत्वा तत्र वरो बध्वा दक्षिणपादं
 सव्यहस्तेन गृहीत्वा दक्षिणेन वा गृहीत्वा ॥ पूर्वोपकालिपद्वषदुपरि
 करोति ॥ (आरोहेमग्नेति मन्त्रस्य आर्थर्वणक्षणिः विष्टुप्छंदः अग्निर्देवता
 अज्ञमारोहणे विनियोगः) ॥ ॐ आरोहेष्मश्मानष्मिपेवत्वैस्थिराभवा ॥
 अभितिष्ठपृतन्यतोवदाधस्वप्रतनायतः ॥ (इत्यश्मारोहणे वरस्य मन्त्रपाठः)
 अथ गाथा गायति ॥ ॐ सरस्वतिप्रेदमवसुभगेवाजिनीवती ॥ यान्त्वा
 विश्वस्य भूतस्य प्रजायामस्याग्रतः ॥ यस्याभूतङ्गसमभवद्यस्याविश्वमिदं
 जगत् ॥ तामधगाथां गास्यामियाह्नीणामुत्तमं यज्ञः ॥ (इत्यन्तं वरो
 गाथा गायति ॥) अथ परिक्रामतः (अग्ने कन्या वरः पृष्ठतः) (तु भ्यमग्ने-
 इत्यार्थर्वण क्षणिः ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ अग्निर्देवता ॥ अग्निपरि-
 क्रमणे विनियोगः) ॥ ॐ तु भ्यमग्ने पर्यवहनस्यावहतुनासह ॥ एनः
 पतिभ्योजायां दाम्प्रेप्रजयासह ॥ (इति परिक्रमणे वरस्य मन्त्रपाठः) ॥ एवं
 कुमार्या भ्राता शमीपलाश्चमिश्रां लाजानञ्जलिनञ्जलावपति ॥ इत्या-
 रभ्य परिक्रमणान्तं पुनः वारद्वयं कुर्यात् ॥ ततः तृतीयप्रदाक्षिणानन्तरं
 शूर्पकोणप्रदेशेन कुमार्या भ्राता कुमार्यजलौ सर्वान्लाजान् आवपति ॥
 कुमारी तिष्ठन्ती सर्वान् लाजाञ्जुहोति ॥ ॐ भगाय स्वाहा इदं भगाय
 नमम् ॥ ('इति मन्त्रं कन्याया वाचायति वरः ॥') ततः समाचारात् तूर्णी
 च तुर्यपरिक्रमणं कुरुतः ॥ (तत्र अग्ने वरः पृष्ठे कन्या ॥) नेतरथाहृत्तिः ॥
 (परिक्रमणान्ते वरः कन्याया आसने स्वयं स्थित्वा कन्यां च स्वस्यासने
 उपवेशयेत् ॥) ततश्च पुनः उभौ पश्चाद्येः प्राग्वत् स्वासने उपविशेताम् ॥
 वरो ब्रह्मान्वारब्धः प्राजापत्यहोमं कुर्याद् ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये नमम् ॥ इति प्रोक्षण्या त्यागः ॥ इति काजाहोमः ॥

॥ १४५ ॥ अथ सप्तपदाक्षमणम् ॥ तत्रादौ शिष्टाचारात् अप्नेरुच्चरण
उदकसंस्थान् सप्ततंडुलपुंजान्कुत्वा वरः तत्र सप्ताचलपूजनं कुर्यात् ॥
यथा-वरो इस्ते जलमादाय देशकालौ संकीर्त्य घम गृहीतकन्यापतित्व-
सिद्धये सप्ताचलपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ प्रतिपदसिष्ठात्रिपदेत्त्वानुपदंस्यनु-
पदेत्त्वासम्पदसिसम्पदेत्त्वातेजोसितेजसेत्त्वा ॥ २ ॥ इतिष्ठेणगंधादिष्ठं-
चोपचारैः संपूज्य वरः सप्तपदानि प्रक्रमस्वेति प्रैषं कुर्यात् ॥ ॐ एकमिषे
विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति वरोक्ते वधूर्दक्षिणैकपदमुदग्रधान्याचले दद्यात् ॥
एवं सर्वत्र ॥ ॐ द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति द्वितीयम् ॥ ॐ त्रीणि
रायस्पोषाय विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति तृतीयम् ॥ ॐ चत्वारि मायोभवाय
विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति चतुर्थम् ॥ ॐ पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥
इति पंचमम् ॥ ॐ षट् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति षष्ठम् ॥ ॐ
सखे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति सप्तमम् ॥
केचिदत्र प्रतिपदं वधुः प्रतिज्ञावचनं पठेदित्याहुः ॥

॥ १४६ ॥ सप्तपदी—गुर्जरटीकोपेता ॥ वरवचनानि ॥

ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वानयतु ॥ १ ॥

हे वधु ! तने सर्व पुरुषार्थना साधनभूत एवा आ मुख्य भूलोकमाँ
पघाँ सौभाग्य विगेरे इच्छित फकनी प्राप्ति थाय ते माटे अने मारा
घरमाँ अभ, वस्त्र, द्रव्य विगेरे घरनी वधी वस्तुओ संभालवामाँ मदद
करवा माटे तुं मारा घरनी अधिकारिणी था ॥ १ ॥

ॐ द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वानयतु ॥ २ ॥

हे वधु ! तने भूलोक अने भुवर्लोकना स्थानमाँ वलवती रहेवा माटे

^१ अथेनामुदीनी ०८ सप्तपदानि प्रकामयति ॥

परमात्मा सहायरूप थाओ, कारण के तारा बल्थी मारा बलना
बधारो थशे ॥ २ ॥

ॐ त्रीणि रायस्पोषाय विष्णुस्त्वानयतु ॥ ३ ॥

हे वधु ! तुं भूलोक, भुवर्लोक अने स्वर्गलोकना स्थानमां मारा
घननी वृद्धि अने संभाल माटे मारा घरनी अधिकारिणी था ॥ ३ ॥

ॐ चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वानयतु ॥ ४ ॥

हे वधु ! भूलोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक अने महलोकमां मारा सुखनी
उत्पत्ति माटे मारा घरनी तुं अधिकारिणी था ॥ ४ ॥

ॐ पंच पशुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ ५ ॥

हे वधु ! तुं भूलोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महलोक, जनलोक आ
पांच लोकनां स्थानोपां परमात्माने एवी रीतधी प्राप्त कर के, जेनाथी
घरमां रहेलां पशुओनी संभाल तुं सारी रीते राखी शके ॥ ५ ॥

ॐ षट् क्रतुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ ६ ॥

हे वधु ! तुं भूलोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महलोक, जनलोक अने
तपोलोकना स्थानमां अने वसंतादि छ क्रतुओमां मारी साथे
उत्तम सुख भोगवनारी था ॥ ६ ॥

ॐ सखे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव ॥ ७ ॥

हे वधु ! तुं भूलोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महलोक, जनलोक,
तपोलोक अने सत्यलोकना सुखोनी प्राप्ति माटे पातिव्रत्य धर्मनुं यथार्थ
रीते परिपालन करी उत्तम सुख भोगवनारी अने मारी आज्ञानुं
पालन करनारी था ॥ ७ ॥

आ प्रमाणे वर सात पगलां उत्तर तरफ चालीने बोले छे ते
बखते कन्या पण पोताना पतिने नीचे प्रमाणे कहे छे.

॥ १४७ ॥ कन्याप्रतिज्ञा ॥

त्वत्तो मेऽखिलसौभाग्यं पुण्येस्त्वं विविधैः कृतैः ॥

देवैः संपादितो महां वधूराद्ये पदेऽब्रवीत् ॥ १ ॥

हे स्वामिनाथ ! मारा अनेक पुण्योना प्रभावर्थी आपनाथी आजगतमाँ मने सौभाग्य मल्युं छे, अने देवोए आपने मारा स्वामी बनाव्या छे अने तेथी आपनाथीज मारुं सर्वं प्रकारनुं कल्याण छे, (आ प्रमाणे पहेलुं पगलुं भरती वर्खते कन्या बोले छे.) ॥ १ ॥

कुदुंबं पालयिष्यामि ह्यादृद्वालकादिकम् ॥

यथालब्धेन संतुष्टा ब्रूते कन्या द्वितीयके ॥ २ ॥

हे स्वामिनाथ ! आपना कुदुंबना दृद्धं पुरुषोना बचननुं पालन करी तेओनी आज्ञामाँ रही तेओनुं, बाळकोनुं तथा कुदुंबनुं हुं पालन करीश, अने जेटलुं धन प्राप्त थाय तेथी संतुष्ट रहीश (अने आपने खोदुं लागे तेवुं बचन कदापि बोलीश नहि.) (आ प्रमाणे कन्या बीं पगलुं भरती वर्खते बोले छे.) ॥ २ ॥

मिष्टान्नव्यञ्जनादीनि काले संपादये तव ॥

आज्ञासंपादिनी नित्यं त्रुटीये साऽब्रवीद्वरम् ॥ ३ ॥

हे प्राणनाथ ! आप तथा आपना कुदुंबने दररोज समयसर उत्तम रसोई करी भोजन करावीश अने निरंतर तमारी आज्ञा प्रमाणे वर्तीश. (आ प्रमाणे कन्या त्रिजुं पगलुं भरती वर्खते बोले छे.) ॥ ३ ॥

शुचिः शृङ्गरभूषाऽहं वाञ्छनःकायकर्मभिः ॥

क्रीडिष्यामि त्वया सार्धं तुरीये साऽब्रवीदिदम् ॥ ४ ॥

हे स्वामिन् ! हुं हमेश पवित्र रही सौभाग्यना शणगारने धारण करी, मनयी, बचनयी तथा सत्कर्मयी आपने प्रसन्न करीश अने

आपनुं शुभचितन करीश. (आ प्रमाणे कन्या चोथुं पगलुं भरती बखते बोले छे.) ॥ ४ ॥

दुःखे धीरा सुखे हृषा सुखदुःखविभागिनी ॥

नाहं परतरं गच्छे पञ्चमे साऽब्रवीत्पतिम् ॥ ५ ॥

हे नाथ ! आपना आपत्तिना समयमां हुं धीरज राखीश अने आपना सुखयी हुं प्रसन्न रहीश अने आपना सुखदुःखमां हुं भाग लईश, तेषज कोई पण परपुरुषनी कदापि इच्छा करीश नहि. (आ प्रमाणे कन्या पांचमुं पगलुं भरती बखते बोले छे.) ॥ ५ ॥

सुखेन सर्वकर्माणि करिष्यामि गृहे तव ॥

सेवां शशुरयोश्चापि बन्धुनां सत्कृतं तथा ॥

यत्र त्वं वा ह्यहं तत्र नाहं बञ्चे प्रियं क्वचित् ॥

नाहं प्रियेण वश्याऽस्मि कन्या पष्टे पदेऽब्रवीद् ॥ ६ ॥

हे नाथ ! हुं आपना घरनुं सर्व काय सारी रीते करीश अने आपना मातापितानी सेवा करीश अने आपना भाईओने पण सत्कार करीश. आप ज्यां जशो त्यां हुं आपनी साथे आवीश अने कदापि आपनाथी दूर रहीश नहि अने क्यारेय पण तमने छेतरीश नहि. तेम आपे मने पण छेतरबी नहि. (आ प्रमाणे कन्या छहुं पगलुं भरती बखते बोले छे.) ॥ ६ ॥

होमयज्ञादिकार्येषु भवामि च सहायकुद् ॥

धर्मार्थकामकार्येषु भनोहृत्तानुसारिणी ॥

सर्वे च साक्षिणस्त्वं मे पतिभूतोऽसि साप्रतम् ॥

देहो भयाऽर्पितस्तुभ्यं सहमे साऽब्रवीद्वरम् ॥ ७ ॥

हे स्वामिनाथ ! होम तथा यज्ञादि धर्मकार्यने विषे हुं आपने सहाय करीश. धर्म, अर्थ तथा काय ए त्रण पुरुषार्थना दरेक कार्यमा

इं आपनी हृच्छा प्रमाणे बर्तीश, देव ब्राह्मण विशेषेनी साक्षीषां
आप मारा पति यथा छो अने में वारुं शरीर आपने अर्पण कर्युं
छे, (आ प्रमाणे कन्या सातमुं पगलुं भरती वस्ते बोले छे,) ॥७॥
॥ इति सप्तपदाक्रमणम् ॥

(निष्क्रमणमारभ्य वरः अग्रेदक्षिणतः स्थितस्य वाग्यतस्य दृढ-
पुरुषस्य वा स्वस्य स्कंधधृतोदकुंभादस्तेन जलमादाय एनां वधूं
शिरसि आपः शिवाश्च आपोहिष्टेत्रिपिंत्रैरभिर्षिंचति ॥) ॐ आपः
शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तात्ते कृष्णन्तु भेषजम् ॥
ॐ आपोहिष्टाप्य० ॥ ॐ बोवंनशिवतयो० ॥ ॐ तत्स्याऽअरञ्जमा० ॥
ततो दिवा विवाहब्रेह्वरः सूर्यसुदीक्षस्वेवि वधूं प्रेरयति ॥ सा च तच्छु-
रित्यादि शरदः शतादिति स्वपठितमंत्रेण सूर्यसुदीक्षते ॥ ॐ तच्छुद्दे-
वहितं० ॥ (वध्वा एव यंत्रपाठः ॥ ततो वरो वध्वा दक्षिणस्कंधोपरि
इस्तं नीत्वा ममवतेति स्वपठितमंत्रेण तस्या हृदयमालभते ॥ यमवते-
तेहृदयंदधायिष्ममचित्तमनुचित्तन्ते०अस्तु ॥ भय वाचमेकमनाजुपस्व-
जापतिष्ठानियुनकुमब्यम् ॥ ततो वरो०नामिकाग्रे वधूशिरसि धृत्वा एना-
मभिमंत्रयते ॥ ॐ सुमंगलीरियंदधूरियाऽसमेतपश्यत ॥ सौभाग्यमस्यैद-
स्वायायास्तंविपरेतन ॥ अत्र आचाराज्ञतसः स्त्रियो मंगलं कुर्वन्ति ॥ ततो

१ (रेणुः—पतिपुत्रान्विता भव्याथतस्त्र द्युभगा अपि । सौभाग्यमस्यै दद्युस्ता यंगला-
चारपूर्वकम् ॥) चतसः मुवासिन्य । प्रथमं वरस्य कन्यागाथ भाले तिलक कृत्वा कन्यायाः पृष्ठभागे
गत्वा कन्याया वस्त्रान्तरे लाजान् प्रक्षिपन्त्य । दक्षिणकर्णे कथयेयुः । व्रह्मसावित्र्योः सौभाग्यम् ।
इन्द्रेन्द्राण्योः सौभाग्यम् । शिवपार्वत्योः सौभाग्यम् । लक्ष्मीनारायणयोः सौभाग्यम् । अखंड
सौभाग्यदती पुत्रपोत्रवती भव ॥ शतन्तरं कन्या लाजान् स्वकीयोजली गृहीत्वा शिष्टाचारात्
स्वस्य पत्न्यः शिरसि प्रक्षिपेद ॥

वधुं वरस्य वामभागे उपवेशयति ॥ अत्र च वध्वाः सीमन्ते वरः सिंदूरं
 ददाति ॥ ॐ व्राममद्यु संवित्वा मुश्वो दिवेदिवे व्राममस्मद्भयै-
 सार्वीह ॥ व्रामस्य हिक्षयस्य देव भूरेरुयाधियावामुभाज्ञः स्याम ॥ ६ ॥
 (इति मंत्रपाठो वरस्य) ततस्तां दृढपुरुषेणोन्मध्यायेः प्राप्वोदग्वानु-
 गुप्तऽआगारेप्राग्नीवृत्तरलोमास्तीर्णेरोहितेऽआनहुहचर्मण्युपवेशयती-
 इगावइति) ॥ ॐ इहगावो निषीदं त्विहाश्वाऽइहपूरुषाः ॥ इहो सहस्रदक्षि-
 णो यज्ञऽइहपूरुषानिषीदतु ॥ (इति मंत्रपाठो दृढपुरुषस्य) तत्
 आगत्य पूर्ववद्यथास्थानमुपविश्य व्रह्मान्वारब्धो वरः स्विष्टकृतं
 जुहोति ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते नमम ॥
 संस्कृप्राशनम् ॥ पवित्र्याभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपात्तिः ॥
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं ब्रह्मणे पूर्णपात्रं
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थम् आचार्याय
 पूर्णपात्रं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ प्रणीताविमोक्तः ॥ आपः शिवाः ० इति
 मार्जनम् ॥ परिस्तरणान्युत्तरे विसृजेत् ॥ ततः स्वकीयाचार्याय गां
 ददाति ब्राह्मणश्चेद्रूरः ॥ अत्र ग्रापैवचनं च कुर्युर्विवाहस्मशानयोरित्येनं
 यथा कुलाचारं तिळककरणादिकं कुर्यात् ॥ ततोऽस्तमिते ध्रुवं दर्शयति
 दिवा विवाहश्चेद्रात्रौ चेत्तदा वरदानानंतरं ध्रुवमसीति ॥ तत्र वरो वधुं
 प्रेषयति ध्रुवमीक्षस्वेति । ॐ ध्रुवमसिध्रुवं त्वापश्यामि ध्रुवैष्ठिपोष्येमयि ॥
 महात्वादात् बृहस्पतिर्मयापत्याप्रजावतीसंजीवशरदः शतम् ॥ इति ॥
 सा यादि ध्रुवं न पश्येत्तदा पश्यामीत्येव ब्रूयात् ॥ ततो विवाहदिनमारभ्य
 दंपत्योर्नियमाः ॥ त्रिरात्रपक्षारलवणाशिनौ स्याताम् ॥ त्रिरात्रमध्यः

१ गोर्बाश्वणस्य वरः । प्रामो राजन्यस्य । अश्वो वैश्यस्य । २ ग्रामशब्देन स्वकुलशब्दाः
 ख्यिय इति गदाघरः ॥ ग्रामवचने लोकवचनमिति भर्तृयज्ञः ॥

श्चयीयाताम् ॥ संवत्सरं न मिथुनमुपेयातां द्वादशरात्रैष्टष्टुरात्रं त्रिरात्र-
मन्ततः ॥ कृतस्य विवाहाख्यस्य कर्पणः सांगतासिद्ध्यर्थं यथा संख्या-
कान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथा संपन्नेनान्वेनाहं तर्पयिष्ये तेन कर्माङ्गदेवताः
प्रीयन्तां नमम् ॥ कृतस्य विवाहोमकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थम् आचार्यादि-
नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो गंधादिभिः सम्पूज्य यथोत्साहं दक्षिणा
दास्ये ॥ अथाशीर्वादपंत्राः ॥ ॐ शतंजीवशरदो० ॥ ॐ शतमिन्नश्च-
रदो० ॥ ॐ विश्वानिदेव० ॥ इत्याशीर्वादः इति ॥

॥ इति विवाहसंस्कारप्रयोगः समाप्तः ॥ १६ ॥

॥ १४८ ॥ अथ चतुर्थीकर्मप्रयोगः ॥

विवाहदिवसाऽन्तुर्थ्यमिपररात्रे भार्यया सह मंगलं स्वात्वाऽहतवाससी
परिधाय धृतमंगलतिळकः शुभासने वर उपविशति ॥ तत्र दक्षिणतो वधूः ॥
वरः आचम्य प्राणानार्थम्य ॥ सुमुखश्चेति पठित्वा ॥ अद्येत्यादि० विवाहां-
गभूतं चतुर्थीकर्म करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतेः पोड-
शोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ तत्र गृहाभ्यंतरतः स्थंडिले पंचभूसं-
स्कारपूर्वकं वैवाहिकाशेः स्थापनं कुर्यात् ॥ ततो अग्रेदक्षिणतः ब्रह्मा-
सनाध्यासादनं कृत्वा अग्रेरुत्तरत उदकुर्भं स्थापयेत् ॥ ॐ भूरसिभू-
मिरसि० ॥ इति भूमिं स्पृष्टा ॥ ॐ आजिघ्र० । इति कलशस्थापनम् ॥
ॐ बृहृणस्यो० । इति जलपूरणम् ॥ ॐ सुजात० । इति मंत्रेण सूत्रवेष्टनम् ॥
ॐ शाऽओषधी० । इति सर्वौषधीप्रक्षेपः ॥ ॐ स्योनापृथिवि० । इति

१ चतुर्थीमपररात्रेऽ (विवाहमारभ्य चतुर्थेऽहनि अपररात्रे इत्यर्थः) भ्यन्तरतोऽ-
मिमुस्माधाय ॥

भूत्तिकाप्रक्षेपः । ॐ याः फलिनीः० । इति फलम् ॥ ॐ हिरण्यगर्भ० । इति
 हिरण्यम् ॥ ॐ परिवाजपतिः० । इति पंचरत्नानि ॥ ॐ पूर्णादर्वाँ० । इति
 पूर्णपात्रम् ॥ ॐ मनोजूति० । इति मंत्रेण प्रतिष्ठा कार्या ॥ “ॐ उदकुंभा-
 षिष्ठातुदेवताभ्यो नमः ” इति षोडशोपचारैः पूजनं कार्यम् ॥ ततः
 पात्रासादनादिकम् । आज्योद्वासनं चरोरुद्वासनं च आज्योत्पवनादिप्रोक्ष-
 ण्याः प्रत्युत्पवनान्तं कृत्वा उपयमनकुशानादाय ॥ ॐ तिष्ठन्
 समिधोऽभ्याधाय ॥ प्रोक्षणीशेषोदकेन अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य पवित्रयोः
 प्रणीतासु निधानम् ॥ इतरथाद्वाचिः ॥ ब्रह्मान्वारव्येन स्तुवेण होमः ॥
 (मनसा ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा) इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय
 स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥
 ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥
 ॐ अग्नेनय० ॥ चतुर्थकर्मणि साक्षिनाम्ने वैश्वानराय नमः गंधाक्षत-
 शुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततो वर आज्येन पञ्चाज्याहुतीर्जुहुयात्
 (उदपात्रे सर्वासां त्यागः) यथा—ॐ अग्नेप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिद्वाहणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैपतिष्ठीतनूस्तामस्यै नाशय
 स्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ वायोप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चि-
 त्तिरसिद्वाहणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैपतिष्ठीतनूस्तामस्यैनाश-
 यस्वाहा ॥ इदं वायवे न मम ॥ २ ॥ ॐ सूर्यप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिद्वाहणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैपतिष्ठीतनूस्तामस्यैनाशय-
 स्वाहा ॥ इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥ ॐ चन्द्रप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रा-
 यश्चित्तिरसिद्वाहणस्त्वानाथकामऽउपधावामि यास्यैगृहष्ठीतनूस्तामस्यै-
 नाशयस्वाहा ॥ इदं चन्द्रमसे नमम ॥ ४ ॥ ॐ गन्धर्वप्रायश्चित्तेत्वंदे-

वानां प्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधादामियास्यैयशोद्धीतन्—
 स्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदं गंधर्वाय न मम ॥ ५ ॥ ततः स्थालीपा—
 केन एकामाहुतिं जुहुयात् ॥ चरुमभिघार्य ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये हिष्टकृते
 न मम ॥ ततो आज्येन भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्न—
 ये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा
 इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वं न्नौऽअग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ सत्त्वं न्नौ अग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ॐ अयाश्वाग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ येतेश्वतं० ।
 स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेष्यो देवेभ्यो मरुद्धयः
 स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदृत्तमं० । स्वाहा ॥ इदं वरुणायादित्यायादि—
 तये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ततः सं—
 स्वप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य चतुर्थीकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं ब्रह्मन् पूर्णपात्रं
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ तत आचार्याय पूर्णपात्रं तुभ्यमहं संप्रददे ॥
 पश्चिमे प्रणीताविमोक्षः ॥ तज्जलेन ॐ आपः शिवाः० इति मार्जनम् ॥
 (तत उदपात्रजलेन वरो वधूमूर्धन्यभिविचति यातेपतिद्धीरिति ॥)
 ॐ यातेपतिद्धीप्रजाग्नीपशुद्धीयशोद्धीनिदितातनूर्जारद्धीततऽएनां—
 करोमिसाजीर्यत्वंयासहासौ ॥ (असौस्थाने नामग्रहणं करोति
 वरः) अमुकी देवी इति ॥ अथैनां वधुं स्थालीपाकं (कंसार)
 वरः प्राशयति । कन्यामात्रा चतुर्वारं परिवेषणं कार्यम् ॥ ततो वर
 एनां ग्राशयति ॥ प्राणैस्ते प्राणान्संदधामि ॥ १ ॥ अस्थिभिरस्थीनि
 संदधामि ॥ २ ॥ मासैमांसं संदधामि ॥ ३ ॥ त्वचा त्वचं संदधामि

॥ ४ ॥ अत्र वधूः शुद्ध्यर्थमाचामेत् ॥ अत्र समाचारात् वधूः वरमपि
 पूर्वोक्तेऽमैत्रैःप्राशयेत् ॥ तत आचार्यो हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ नौजति० ॥
 उभयोर्वधूवरयोः सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ इति तयोः श्विरसि क्षिपेत् ॥ ततो वरः
 वधूदक्षिणस्कंधोपरि हस्तं नीत्वा पठेत् ॥ ॐ यत्तेसुसीमेहृदयं दिविचंद्रम-
 सिश्रितम् ॥ वेदाहंतन्मांतद्विद्यात्पश्येमशरदः शतं जीवेमशरदः शतदशृणुया-
 मशरदः शतम् इति ॥ कृतस्य चतुर्थीकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथासंख्या-
 कान् ब्राह्मणान् कुपारिका बटुकान् यथाकाले यथासंपन्नेनानेनाहं तर्प-
 यिष्ये ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथो-
 त्साहं दक्षिणा दास्ये ॥ अथाशीर्वादः ॥ ॐ विश्वानिदेव० ॥ ॐ
 पुनर्स्त्वा० ॥ ॐ शतं जीव शरदो० ॥ ॐ शतमिन्नुशरदो० ॥ ततो
 वध्वा सह वरो गृहान्तगत्वा कुलदेव्याः पूजनं कुर्यात् । पूज्यान्
 शुद्धाश्च नमस्कृत्य यथासुखं विहरेत् ॥ इति चतुर्थीकर्म समाप्तम् ॥
 ॥ इति षोडशसंस्कारप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ १४९ ॥ अथ विवाहहोमकाले कन्यायासृतुमत्यां होमविधिः ॥
 कन्या सुख्नाता शुभासने उपविश्य । ऋतुदोषविनाशार्थं प्राप्तकर्मणि
 योग्यतासिद्धयर्थं युज्ञानहवनं पयस्विनीगोदानं पयःप्राशनं च करिष्ये
 इति संकल्प्य निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणेशं सम्पूज्या । युज्ञानहोमकर्तुं स्पृदिले
 आचार्यद्वारा पंचभूसंस्कारपूर्वकं विटनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य सम्पूजयेत् ।
 ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् । नात्र चरुः । ३७ युज्ञा-

१ अत्र श्विया सह भोजनेऽपि न दोष इत्याह ॥ एकयानस्मारोह एकपात्रे च भोज-
 नम् ॥ विवाहे पथि यात्रार्या कृत्वा विप्रो न दोषभाक् ॥ अन्यथादोषसमाप्तोति पश्चाचान्द्रायणं
 चरेत् ॥

नैप्रथमं० युज्ञते मनं८ इति श्रव्यां च तुर्दशावृत्त्या८ष्टाविंशत्याहुतीराज्येन
जुहुयात् । तौ च मंत्रौ । ॐ युज्ञानैप्रथममनंस्तुत्त्वायं सविताधियं८ ।
अभ्येज्योतिर्क्षिचायथपृथिव्या८ अदध्याभरत्स्वाहा ॥ इदं सवित्रे न
मम ॥ १ ॥ १५ ॥ युज्ञते मनं८ उत्युज्ञते धियो विप्राविप्रस्यवृहतो विपुश्चि-
तं८ । विहोत्रादधेव युनाविदेकु८ इन्महीदुवस्यसवितु९ परिष्टुतिं८ स्वाहा ॥
२ ॥ १६ ॥ इदं सवित्रे न मम ॥ ततो भूराद्याः स्विष्टकुदन्ता दशाहुतयः ।
संस्वप्नाशनादि प्रणीताविमोकान्तं होमशेषं समाप्य ततः पयस्विनीं गां
दघात् ॥ अथवा गोनिष्कर्णीभूतं निष्कं निष्कार्थं वा सुवर्णमूल्यरज-
तद्रव्यं दघात् ॥ ततः पयः प्राशनम् । कामधेनुसमुद्भूतं वृतवीजं शशि-
प्रभम् । तस्य प्राशनमात्रेण रजोदोषो विनश्यतु । इदं रजोदोषनिवृत्यन्तं
त्रिदिनं पयः प्राशयम् । अस्मिं विस्तजेत् ॥ इति युज्ञानहोमविधिः ॥

॥ १५० ॥ कन्यागृहे मोजनविचारः ॥

मदनरत्ने भविष्ये-अप्रजायां तु कन्यायां न भुज्ञीत कदाचन ।
दौहित्रस्य मुखं दृष्ट्वा किर्त्यमनुशोचति ॥ अपरार्के आदित्यपुराणे-
विष्णुं जापातरं मन्ये तस्य कोपं न कारयेत् । अप्रजायां तु कन्यायां
नाश्रीयात्तस्य वै गृहे । यदि भुज्ञीत मोहाद्वा पूयाशी नरक व्रजेत् ॥

॥ १५१ ॥ अंथार्कविवाहः ॥

वरो विवाहसम्भारान्गृहीत्वा स्वकीयतृतीयविवाहात्प्राक् दिनचतु-
ष्ट्याधिकव्यवहिते हस्तनक्षत्रयुते शुभे शनिवारे रविवारे वा ग्रामाद्वाहिः

^१ धर्माच्छो-तृतीया मानुषी कन्या नोद्वाद्या छ्रियते हि सा । विधवा वा भवेत्समात्त-
तीयेऽके समुद्देत् ॥ सद्यृहे-चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयेऽके समुद्देत् । आदित्यदिवसे वापि
हस्तक्षे वा शनैष्वरे ॥

प्राच्यामुदीच्यां वा पुष्पफलाद्यैर्युतम् अकं सम्पाद्य तत्र गत्वा तस्य समीपे स्थण्डलं कृत्वा तस्य पश्चिमतः पूर्वाभिमुख उपविश्य आचमनं प्राणायामं पवित्रधारणञ्च कृत्वा प्रधानसङ्कल्पं कुर्यात् ॥ विष्णुर्विष्णु-विष्णुः । श्रीमद्भगवतो० इत्यादि घटित्वा एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषनिवृत्यर्थं श्रीपरमेश्वर-प्रीतये तृतीयमर्कविवाहमहं करिष्ये ॥ पुनर्जलं गृहीत्वा । तत्रादौ निर्विज्ञातासिद्धये गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं यातृकापूजनं वसोर्धारापूजनम् आचाराद्वैश्वदेवसङ्कल्पं नान्दीश्राद्म् आचार्याद्यृत्विग्वरणञ्च करिष्ये । तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशाचर्चनञ्च करिष्ये ॥ इति दिग्रक्षणं कलशाचर्चनं गणपतिपूजनाद्याचार्यवरणान्तं च कर्म कृत्वा आचार्य प्रार्थयेत् ॥ (आत्राचार्यद्रव्यम् ॥ कर्मायं स्वकुलाचार्यमपरकन्यादानार्थं च) “कन्यापिता यथा सूर्यो देवानाश्च प्रजापतिः । तथा त्वर्मकदानार्थ-माचार्यत्वं कुरु प्रभो” ॥ एवं संप्रार्थित आचार्यस्ततो वरस्य मधुपक्षेणाचर्चनं कुर्यात् ॥ सङ्कल्पः—अद्येत्यादि० शुभपुण्यतिथौ अर्कविवाहा-र्थम् आगतं वरं मधुपक्षेणाचर्यिष्ये इति सङ्कल्पं कृत्वा “षड्घर्या भवन्त्याचार्य० इत्यारभ्य [पृ. ४१९] अनेन मधुपक्षेणेन परमेश्वरः प्रीयताम् ॥” इत्यन्तं कुर्यात् ।

ततो वरः अर्कस्य समीपे स्थित्वा अकं प्रार्थयेत् । “त्रिलोकवासिन् सप्ताश्व छायया सहितो रवे । तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ॥” ततो वरः अर्कवृक्षे अ॑ “आकृष्णेन०” इति मंत्रेण छायया सहितं सूर्यस् आवाह्य प्रतिष्ठापयेत् । अ॑ भूर्भुवः स्वः छायासहिताय सूर्याय नपः छायासहितं सूर्यमास्मिन्नके आवा० स्थाप० ॥ ततः “अ॑ छायासहिताय श्रीकूर्याय नमः” इति मंत्रेण षोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् । तत्र

गुडौदनं नैवेद्यं दक्षिणां दत्त्वा आरात्तिक्यं कृत्वा । अनेन पूजनेन छाया-
सहितः श्रीसूर्यः प्रीयतां न मम ॥ इति पूजनान्तं कुर्यात् ॥ एवं संपूज्य
ततोऽकं वस्त्रेण सूत्रेण च आवेष्टय “ॐ आपोहिष्टाऽ” इति मंत्रेण
अर्क जलैरभिषिच्य वरोऽर्कस्य प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ “अर्कप्रीतिकरा
येयं त्वया सृष्टा पुरातनी । अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा हस्माकं परिरक्षतु ॥
नमस्ते मङ्गले देवि नमः सवितुरात्मजे । त्राहि मां कृपया देवि पत्नी
त्वं म इहागता ॥” इति प्रदक्षिणां कृत्वा वरोऽके प्रार्थयेत्—“अर्कस्त्वं
ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ॥ वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिव-
र्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजं मृत्युं त्वं मे भो सुविनाशय ॥” इति ॥ तदन-
न्तरम् आचार्यः अर्कस्य वरस्य च मध्येऽन्तर्पटं धृत्वा यज्ञलाष्टकं
[पृ. ४२३] पठेत् ॥ ततोऽन्तर्पटं निःसार्यक्स्योपरि अक्षतान् दद्यात् ॥

तत आचार्यो हस्ते जलं गृहीत्वा देशकालौ सङ्कीर्त्य एवंगुणविशेषेण
विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ अस्य वरस्य तृतीयोद्वाहजनितसर्वाग्निष्ट-
विनाशार्थं तथा च श्रीसवितृसूर्यनारायणप्रीतये (ब्रह्मविवाहविधिना)
अर्कविवाहविधिना अर्कविवाहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य वरस्य हस्ते
सुप्रोक्षितादिकं कुर्यात् ॥ “शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवाः आपः ॥
सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टश्चास्तु । अस्त्व-
क्षतमरिष्टश्च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु
आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु इति ॥” तृतीयोद्वाहजन्य-
दोषपरिहारोऽस्तु ॥ इति वदेत् ॥

ततो वरस्य गोत्रोच्चारपूर्वकदानसङ्कल्पः—“अमुकगोत्रस्य अमुक-
प्रवरान्वितस्य अमुकवेदशाखाध्यायिनःअमुकनाम्नःप्रपोत्राय । अ०ग००
अ० प्र० अ०दे० अ० ना० पौत्राय । अ०ग००अ०प्र०अ०दे० अ० ना०
पुत्राय । अमुकनाम्ने वराय । काश्यपवत्सारनं ध्वेति

त्रिपवरान्वितस्य आदित्यस्य प्रपौत्रीम् । सवितुः पौत्रीम् । सूर्यस्य पुत्रीम् ।
 आर्कनिताम्नां कन्यां सूर्यदैवत्यां भार्यात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ इति
 वरहस्ते सकुशं जलं दद्यात् ॥ तथाच “ अर्ककन्यामिर्मा विप्र यथा-
 शक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ ”
 इति दानमन्त्रं पठेत् ॥ पुनर्जलं गृहीत्वा । कृतस्यार्कदानकर्मणः
 साङ्गतासिद्धयर्थम् इमां दक्षिणां तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति दक्षिणां
 दद्यात् ॥ वरः “ ॐ स्वस्ति ” इति ब्रूयात् ॥

ततो वरः अर्कवृक्षस्योपरि गन्धाक्षतपुष्पसमन्विताञ्जलाञ्जलीन्
दद्यात् ॥ यथा मन्त्रः—“ॐ यज्ञो मे कामः समृद्धयताम् । ॐ धर्मो मे कामः
समृद्धयताम् । ॐ यशो मे कामः समृद्धयताम् ।” इति जलाञ्जलि-
दानम् ॥ ततो गायत्रीमन्त्रेण “ॐ परिच्चावा” इति मन्त्रेण च पञ्चावृता
सूत्रेणार्कमावेष्टयेत् ॥ पुनः पञ्चगुणेन सूत्रेण अर्कस्य दक्षिणस्कन्धं
“बृहत्साम०” इति मन्त्रेण “ॐ यदावभ्नन०” इति मन्त्रेण च
रक्षार्थं बध्नीयात् ॥ यथा—“बृहत्सामनक्षत्रमद्गृद्धवृष्ण्यं त्रिष्ठुर्भौजशुभि-
तमुग्रवीरम् । इन्द्रस्तोमेन पञ्चदशेन मध्यमिदं वातनु सगरेण रक्ष ॥”
“ॐ यदावन्धन०॥” ततोऽर्कस्य दिशु विदिशु च अष्टौ कुम्भान् संस्थाप्य
वस्त्रेण त्रिसूत्रेण चावध्यं हरिद्रागन्धादीन् कुम्भे लिप्त्वा तेषु कुम्भेषु
“ॐ विष्णवे नमः” इति नाममन्त्रेण महाविष्णुम् आवाह्य पोडशोपचारैः
पूजयेत् ॥ ततः स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् आचार्यद्वाराऽग्निस्थापनं
कृत्वा ब्रह्माणश्च वृत्वा प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनान्तं विधाय उपयमनकृत्वा-
नादाय “तिष्ठन् समिधोऽभ्याधाय” इत्यारभ्यं पर्युक्षणान्तं कृत्वा ॥
घारावाज्यभागौ जुहुयात् (मनसा) ॥ “ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजाऽ।
ॐ इन्द्राय० इदमिन्द्राय० । ॐ अग्नये० इदमग्नये० । ॐ सोमाय स्वाहा

इदं सोमाय० । ” एवमाधारावाऽयभागौ हुत्वा ॐ सङ्घोमिः० । इति
मंत्रेण होमं कुर्यात् ॥

ॐ सङ्घोमिराङ्गिरसो नक्षमाणोभगोऽद्वेदर्यमण्णनिनाय । जनैमि-
ओनदम्पतीऽअनक्षिवृहस्पतेवाज्याश्चरिवाजौ स्वाहा ॥ इदं वृहस्पतये न
मम ॥ १ ॥ यस्मै त्वा कामकामाय वयं सग्राद् यजामहे । तामस्मवभ्यं कामं
दत्त्वा यथेयं धृतं पिव स्वाहा ॥ इदमग्रये न मम ॥ २ ॥

ततो व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरष्टोत्तरशतम् अष्टाविंशतिरष्टौ वा होमः ।
ॐ भूः स्वाहा इदमग्रये० । ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे० । ॐ स्वः
स्वाहा इदं सूर्याय० । ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये० । इति
हुत्वा ततो भूराद्याः स्विष्टकुदन्ता दशाहुतयः । ततः संस्ववप्राशनादि
प्रणीताविमोकान्तं सर्वं कुर्यात् ।

ततो वरः अकं प्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत् ॥ “मया कृतमिदं कर्म
स्थावरेषु जरायुणा । अर्कापत्त्यानि नो देहि तत् सर्वं क्षन्तुर्मर्दसि ॥”
इति ॥ तत आचार्यः “ ॐ ऋचंवाचम् ” इति शान्त्यव्यायं जपेत् ।
ततो वर आचार्याय गोयुग्मं वा तन्मूल्यं दद्यात् । यथाकालेऽष्टौ ब्राह्म-
णान् भोजयिष्ये इति भोजनसंकल्पं कृत्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
भूयसीम् आचार्याय च दक्षिणा सर्वोपस्करं च दद्यात् ॥
ततो वरो गणेशं कुम्भस्थितं महाविष्णुम् अग्निश्च विसृज्य जलं
गृहीत्वा—अनेन यथाज्ञानेन कृतेनार्कविवाहकर्मणा श्रीपरमेश्वरस्वरूपी
श्रीसूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । अनेन कर्मणा तृतीयमानुषीविवाह-
जन्यदोषपरिहारोऽस्तु ॥ पुनर्विष्णुं प्रार्थयेत्—“ यस्य स्मृत्या० ” ॐ
विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । इति अर्कविवाहः ॥

॥ १५२ ॥ अैथ कुम्भविवाहः ॥

कन्यापिता सपत्नीकः कुम्भविवाहोक्तान् सम्भारानादाय देवाक्षे
गत्वा शुभासने प्राङ्गुरुख उपविश्य आचमनं प्राणायामश्च कृत्वा
स्वकन्याया विषकन्यात्वदोषपरिहारार्थं कुम्भविवाहं कुर्यात् ॥

सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो० इत्यादि पठित्वा एवंगु-
णविशेषेण विशिष्टार्थं शुभपुण्यतिथौ मम अस्याः कन्याया नक्षत्रादि-
योगेन ग्रहयोगेन च विषाख्ययोगजननसूचितवैधव्यारिष्टपरिहारार्थं
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कुम्भविवाहाख्यं कर्म करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय ।
तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृका-
पूजनं वसोर्धारापूजनं वैश्वदेवसङ्कल्पं नान्दीश्राद्धम् आचार्यवरणश्च
करिष्ये । तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनश्च करिष्ये । इति दिग्रक्षणादि
कृत्वा ततो गणपतिपूजनाद्याचार्यवरणान्तं कुर्यात् ।

ततो मुख्यदेवतायाः स्थापने कलशं निधाय स्वर्णमयविष्णुरूपा-
श्वत्यद्गुमप्रतिमाया अग्न्युत्तारणं कुर्यात् । मूर्तिं घृतेनाभ्यज्य तदुपरि
“ॐसमुद्रस्यत्वा०” इत्यादि पठित्वा जलधारया अग्न्युत्तारणं विधाय

१ अथ कुम्भविवाहो विषयोगसमुत्पन्नायाः कन्याया वैधव्यदोषपरिहारार्थं कार्यः ।
विषयोगनिविधः । सूर्येभौमार्किंवोरेषु तिथिभद्राशतामिधम् ॥ आश्लेषाकृतिकानागे तत्र जाता
विषाङ्गना । जनुर्लभे रिपुक्षेत्रे संस्थितः पापखेचरः । द्विसाम्यमपि योगेऽस्मिन्सज्ञाता किं-
कन्यका ॥ लभे शनैर्थरो यस्याः सुतेऽकों नवमे कुजः । विषाख्या सापि नोद्वाशा त्रिविधा
विषकन्यका ॥ तदोषपरिहारो पायः-साक्षियादिवतं कृत्वा वैधव्यादिनिवृत्ये । अश्वत्यादिभिरुद्धाशा
दद्यात्तां चिरजीविने ॥ बालवैधव्ययोगे तु कुंभद्गुप्रतिमादिभिः । कृत्वा लभ्यं ततः पक्षार्द-
कन्योद्वाशेति चापरे ॥ तथैव-वैधव्ययोगे विदिते च वच्चा विवाहमादौ विदधीत कुम्भे । पक्षा-
द्विवाशा विधिवद्धूः सा विधिस्तु तस्याकरतोऽवधार्यः ॥ स्वर्णद्गुपिप्लानां च प्रतिमा विष्णुरू-
पिणी । तया सह विवाहे तु पुनर्भूत्वम् जायते ॥ इति विधानखण्डे ॥

प्राणपतिष्ठां कुर्यात् । मूर्तौ दक्षिणहस्तं न्युञ्जं धृत्वा पठेत् ॥ अँ औँ
ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं षं सं हं सः अस्याः विष्णुमूर्तेः प्राणा
इह प्राणाः ॥ अँ आँ० । अस्याः विष्णुमूर्तेः जीव इह स्थितः । अँ आँ०
अस्याः विष्णुमूर्तेः सर्वेन्द्रियाणि वाञ्छनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाग्राणपाणिपा-
दपायूपस्थानीहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । गर्भाधानादिषोडश-
संस्कारार्थं षोडश प्रणवान् जपेत् । बत आवाहनादिषोडशोपचारपर्यन्तं
पूजनं कृत्वा प्रार्थयेत् ॥ “वरुणाङ्गस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय ।
पतिं जीवय कन्यायायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु ॥ देहि विष्णो वरं देहि कन्यां
पालय दुःखतः ॥” इति संप्रार्थ्य अनेन पूजनेन स्वर्णमयविष्णुस्वरूपा-
श्चत्यः प्रयिताम् इति जलमुत्सृजेत् ॥

ततो यथोचितं मधुपकं कृत्वा वस्त्राङ्गाराणि सर्वपर्येत् ॥ ततः
कन्याकुम्भयोरन्तरे अन्तर्पटं धृत्वा कन्यां तस्य सम्मुखे प्रत्यङ्गमुखी-
मूपवेश्य मङ्गलाष्टकं पठेत् । “ॐ प्रतिष्ठ” इति पठित्वा अन्तर्पटं
निष्कास्य कन्यायै वस्त्रोपवस्त्रे दत्त्वा मंगलतंतुवंधनसमीक्षणान्तं कृत्वा
दशवारमधस्तादुपरि च कुम्भं कन्यां च “परित्वा०” इत्यनुवाकेन
सूत्रेण संवेष्ट्य कुम्भरूपविष्णवे कन्यादानं कुर्यात् ॥

कन्यादानसङ्कल्पः— विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य
विष्णो० इत्यादि पठित्वा । एवंगुणविशेषेण विशिष्टार्थं शुभपूण्यतिथौ
अस्याः कन्याया विषाढ्ययोगजननवैधव्यदोषापनुत्तये श्रीविष्णु-
स्वरूपिणे अश्वत्थकुम्भाय श्रीरूपिणीमिमां कन्या तुभ्यमहं सम्प्रददे ।
इति पठित्वा कन्याया दक्षिणहस्ते जलं दत्त्वा तद्दस्तं विष्णुस्वरूपाया-
श्चत्यकुम्भाय समर्प्य मन्त्रं पठेत् ॥ “गौरीं कन्यामिमां श्लक्षणां यथा-
शक्ति विभूषिताम् । ददामि विष्णवे तुभ्यं सौभाग्यं देहि सर्वदा ॥”

विष्णुरूपिणे कुंभायेमां कन्यां संप्रददे ॥ इते समर्पयेत् ॥ अनन्तरं
वस्त्रग्रान्थिकादिकं विमुच्य कुम्भं गृहीत्वा जके निक्षिपेत् ॥

ततः आचार्यः शुद्धजलेन “ऐन्द्रवारुणपावमानीयमंत्रैः” कन्या
पञ्चपल्लवेनाभिषिञ्च्य शुद्धवाससी परिधापयेत् ॥

ततः कन्या शुद्धोदकेन स्त्रात्वा स्वयं धारितानि नूतनानि वस्त्राणि
सालङ्घाराणि आचार्याय दत्त्वा आचार्यायान्येभ्यश्च दक्षिणां दद्यात् ।
ततः आचार्यादीनां समीपे उपविश्य “भो ब्राह्मणाः अहम् अनेन
कुम्भविवाहकर्मणा अनघाऽस्मि ?” इति त्रिवारं पृच्छेत् । “त्वमनघाऽसि
एवमस्तु ” इति आचार्यादयोऽपि त्रिवारं ब्रूयुः ॥ ततः कर्मेश्वराय
समर्प्य गणपतिप्रभूतिदेवानां विसर्जनं कुर्यात् ॥ इति कुम्भविवाहः ॥

॥ इति ग्रहशान्तिसहित षोडशसंस्कारात्मकः षष्ठो विभागः ॥

॥ अथ विविधशांतिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥

॥ १५३ ॥ अथ रजोदोषे श्रीशान्तिः ॥

वधूवरमातृरजःप्राप्तौ नान्दीश्राद्धोत्तरं मुहूर्तान्तराळाभे संकटे
कर्माधिकारार्थं श्रीशान्तिं कुर्यात् ॥ यथा यजमानः आचम्य प्राणा-
नायम्य अद्येत्यादितिथौ० अस्य संस्कार्यस्य (संस्कार्याया वा)
विवाहादिमंगळकर्मणि यम पत्न्या रजोदोषनिरासार्थं सकलारिष्टशा-
त्यर्थं संस्कारस्य (संस्कार्याया वा) वह्नायुष्यप्राप्त्यर्थं श्रीशान्तिमहं
करिष्ये । तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादीनि करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि
अग्निप्रतिष्ठापनान्तं कर्म कृत्वा पुरतो भद्रपीठे महीदौरित्यादिना कलशं
संस्थाप्य तदुपरि कृताग्न्युचारणप्राणप्रतिष्ठां स्वर्णपर्णीं श्रीमूर्ति
श्रीश्वते० इत्यावाद्य मनोज्ञूति० इति प्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेन

वा “श्रियै नमः” इति नाममन्त्रेण वा षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् महालक्ष्मी नपस्तुभ्यं सहस्रकरमंडिते ॥ आयुः श्रीं मंगलं देहि रजोदोषं निवारय ॥ इति ॥ अनया पूजया श्रीः प्रीयताम् ॥ ततो ब्रह्मासनादि आज्यभागान्तं कृत्वा श्रीमूर्त्तेन पञ्चदशाहुतीः वा श्रीश्वते० इति मन्त्रेण “श्रियै नमः” इति नाममन्त्रेण वा अष्टोत्तरशताहुतीर्द्वयात् ॥ ततः प्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा प्रधानकलशोदकेन द्वारुणमन्त्रैश्च सुरारत्वाऽ इति पौराणमन्त्रैः आचार्यः संस्कार्येण सह यजमानमभिषिञ्चेत् ॥ ततो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणादिकं दत्त्वा तेभ्य आगिषो गृहीत्वा मतिमां विसृज्याग्निं च विसृज्य यस्यस्मृत्येति विष्णुं नमस्कृत्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा सन्बधुः स्वयं भुज्जीत ॥ इति श्रीशान्तिः ॥

॥ १५४ ॥ अथ बृहस्पतिशान्तिः ॥

कन्याया विवाहे कुमारस्य उपनयने काले वा बृहस्पतेरुक्तुलताप्राप्त्यर्थं सपत्नीक पिता पूर्वाभिमुख उपविश्य आचमनं प्राणायामह कुर्यात् ॥ ४३५ केशवाय नम स्वाहा । ४३६ नारायणाय नम स्वाहा । ४३७ माधवाय नमः स्वाहा । ४३८ गोविदाय नमः इति हस्तं प्रक्षाल्य प्राणायाम कुर्यात् । तत आचार्य सपत्नीकस्य यजमानस्य भाले “४३९ स्वस्तिनः०” इति तिलक कृत्वा ४३१ आनोभदद्राः० इति शान्तिसूक्तं पठेत् ॥ तत “श्रीमन्महाग०” इत्याभ्य “सर्वकार्यार्थ०” इत्यन्तं पठित्वा प्रधानसंकल्प कारयेत् ॥ ४३५ विष्णुविष्णुविष्णुः—श्रीमद्गवतो० एवंगुणविशेषेण विशिष्टाया शुभपृथितयौ मम पुत्रस्य उपनयनकर्मणि मम कन्याया विवाहकर्मणि वा भीबृहस्पतेर्द्वितीयचतुर्थपष्ठाष्टमदशमद्वादशादिस्थानान्यतमस्थानस्थितत्वेन तत्त्वोषपरिहारपूर्वकमानुकूल्यार्थं श्रीपरमेश्वरश्रीतये श्रीबृहस्पतिशान्तिं करिष्ये । तत्रादौ गणपतिपूजनं स्व.स्तिपुष्याहवाचनम् (मातृकापूजनं वसोद्वारा नान्दीश्राद्म) आचार्याशृतिविवरणं दिग्रक्षणं पश्चगव्यकरणं भूमिपूजनं पश्चभूसंस्कारपूर्वकाभिस्थापनं प्रधानंदेवतास्थापनं च करिष्ये । तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशाच्चनन्द्र करिष्ये ॥ इति संकल्पं कृत्वा दिग्रक्षणादि ब्राह्मणपूजनान्तं सर्वं समाप्तं अभिस्थापनं कुर्यात् ॥ ततः स्थदिलस्येशानभागे पीतवक्षोपरि पीताक्षतैर्थणैर्वा दीर्घचतुरलं बृहस्पतिमण्डलं विधाय मध्ये कलश स्थापयित्वा कलशे पञ्चगव्यं, कुशोदकं, विष्णुकान्ता,

शतावर्यादीश प्रक्षिप्य तदुपरि पूर्णपात्रं निधाय सुवर्णमय्या बृहस्पतिमूर्तेः “ॐ समुद्रस्यत्वा०” इत्यादिमन्त्रैरग्न्युत्तारणादि कृत्वा “ॐ बृहस्पतेऽथति०” इति मंत्रेण बृहस्पतिमावाह “ॐ मनोजूतिर्ज्ञुष०” इति प्रतिष्ठा कुर्यात् ॥ ततः स्थिण्डले पञ्चभूस्स्कारपूर्वकम् अग्निस्थापनं कृत्वा ब्रह्माण बृत्वा अन्वाधानं कुर्यात् ॥ समिद्दूयं गृहीत्वा-प्रजापतिम् इन्द्रम् अग्निसोमम् एकैक्याऽऽज्याहुत्या बृहस्पतिम् अश्वत्यसमिद्विराज्यालुताभि. सर्विर्मिश्रपायसेन आज्यमिश्रितयवत्रीहितिलैश्च प्रतिद्रव्यम् अष्टोत्तरशताहुतिभिः शेषेण स्विष्ठकृतम् अग्निं वायुं सूर्यम् अग्नीवर्णी अग्निवर्णी अग्निं वर्णं सवितारं विष्णुं विश्वान् देवान्मरुत स्वर्कां वर्णम् आदित्यम् अदितिं प्रजापतिम् एता अङ्गप्रधानार्था देवता एकैक्याऽऽज्याहुत्या अस्मिन् बृहस्पतिशान्तिकर्मण्यहं यद्ये ॥ इति समिद्दूयम् अग्नावादध्यात् ॥ ततः प्रणीताप्रणयनाद्याज्योद्वासनान्ता सर्वो कुशकण्डिका कुर्यात् ॥ “ॐ बृहस्पतेऽथति०” इति वैदिकमंत्रेण ॐ “बृहस्पतये नमः” इति नाममन्त्रेण वा घोडशोपचारैर्वृहस्पतिपूजनं कुर्यात् । तत्र च पीतं वस्त्रदूयम्, पीतं यज्ञोपवीतम्, पीतं चन्दनम्, पीताक्षताः, पीतपुष्पाणि, घृतदीपम्, मोदकनैवेद्यम्, दक्षिणायां माणिक्यं सुवर्णं वा दद्यात् ॥ ततः कलशाभिमन्त्रणं कृत्वा आधारावाज्यभागौ हुत्वा ॥ ॐ बृहस्पतेऽथति० इति वैदिकमन्त्रेण आज्यालुताश्वत्यसमिद्विः घृतमिश्रितपायसेनाज्यमिश्रितवत्रीहितिलैश्चान्वाधानानुसारेण होमं विदध्यात् ॥ ततो बृहस्पतेरुत्तरपूजनं कृत्वा नूतने ताम्रगत्रे जलं गृहीत्वा पीताक्षतान्, पीतचन्दनम्, पीतपुष्पाणि, सुवर्णञ्च निधाय अर्पदद्यात् । तत्र मन्त्रः—“गम्भीर दृढ़लपाङ्ग देवेज्य सुमते प्रभो । । नमस्ते वाक्पते शान्त गृहाणार्थं नमोऽस्तु ते ॥” इति दत्वा प्रार्थयेत् ॥ “भक्त्या यत्ते सुराचार्यं होमपूजादि सत्कृतम् । तत्त्वं गृहाण शान्त्यर्थं बृहस्पते नमो नमः ॥ जीवो बृहस्पति. सूरिराचार्यो गुरुर्द्विरा॒ । वाचस्पतिदेवमन्त्री श्वभं कुर्यात्सदा मम ॥ इति नत्वा पूजानिवदन विवाय स्विष्ठकृतं हुत्वा नवाहुनीश दत्त्वा सर्वं पूर्णाहुत्यन्तं समापयेत् ॥ ततो बृहस्पतेः कलशाज्जलं गृहीत्वा कन्यां कुमारं चोपवेद्य सपत्नीकस्य यजमानस्य शिरसि ॥ ॐ आपोहिष्टा०, इति त्रृचा॒, तत्त्वास्यामि०, स्वादिष्ट्याः०, समुद्राज्येष्टाना०, इत्यादिभिः पुननुभा० इत्यादिभिर्नवमन्त्रैस्तथाच पुराणोक्तैः सुरास्त्वा० इत्यादिभिरभिषेकं कुर्यात् ॥ ततोऽग्निविसर्जनादिकं कृत्वा बृहस्पतिप्रतिमा कुम्भवस्त्रादिकम् आचार्याय दस्चा वृतेभ्यो ब्राह्मणेभ्य आचार्याय च दक्षिणा प्रदाय भोजयेत् ।

॥ इति बृहस्पतिशान्तिः ॥

- (१) वास्तुशान्तिप्रयोगस्तु (संक्षेपतः) २५३ तमे पृष्ठे वृष्टव्यः ॥
 (२) ग्रहशान्तिप्रयोगस्तु पृष्ठे ३१३ तः ३७१ पर्यन्तं वृष्टव्यः ॥

॥ १५५ ॥ अथ गोमुखप्रसवशान्तिप्रयोगः ॥

दुष्टकालप्रसवे बहवः शान्तयः सन्ति । तासां मध्ये आश्लेषाज्येष्ठा-
मूलनक्षत्रेषु वैद्युतिव्यतीपातादियोगेषु च शालके जाते सति गोमुख-
प्रसवशान्तिपूर्विका शान्तिः कार्या ॥ तत्र प्रथमं सर्वशान्तिसाधारणो
गोमुखप्रसवशान्तिप्रयोगः कथयते ॥ सप्तनीको यजमानः प्राङ्मुख
उपविश्य शान्तिपाठपठनपूर्वकं देवव्राक्षणान्नमस्तुत्य ॥ जलमादाय ॥
अद्येत्यादि० तिथौ अस्य बालकस्य अमृकनक्षत्रयोगोत्पत्तिसूचितारि-
ष्टशान्तयर्थं गोमुखप्रसवशान्तिं करिष्ये ॥ तत्रादौ दिग्क्षणं कलशारा-
धनं गणपतिपूजनमाचार्यवरणं च करिष्ये ॥ पूर्वोक्तरीत्या दिग्क्षण-
मारभ्य आचार्यवरणान्तं कुर्यात् ॥ तत आचार्यः श्वेतचूर्णः गृहाद्वाहि-
रीशानदिग्भागे पञ्चं कृत्वा तत्र ब्रीहिरार्णि कृत्वा तत्र शूर्पं स्थापयित्वा
शूर्पे रक्तवस्त्रं प्रसार्य तत्र तिळान् विकीर्यं शूर्पे प्राङ्मुखं शिशुं निधाय
सूत्रेण सशिशुं शूर्पं वेष्टयित्वा शिशुसमीपे गोमुखमानीय प्रसवं
विभाव्य पठेत् ॥ योनिं विष्णुः कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ॥
प्रजापतिः प्रसिद्धतु सष्टा गर्भं दधातु ते ॥ १ ॥ धेहि गर्भं सिनीवालि
धेहि गर्भं पृथुष्टुके ॥ ते देवावश्विनौ गर्भमाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥ २ ॥
हिरण्यर्णीऽअरणीयम् अश्विनानिर्मर्यतः ॥ गर्भं हवामहे तं ते दशमे
मासि सूतवे ॥ ३ ॥ परापते न जायेत पुनः सुपुत्र आपतत् ॥ मेस्यै
च पुत्रकामायै गर्भं धेहि प्रसूतवे ॥ ४ ॥ इति ॥

ततो गां सर्वाङ्गेषु वामाङ्गेषु वा स्पृष्टा पठेत् । गवामगेषु तिष्ठन्ति
भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छ्वर्वमे स्यादिह क्लोके परत्र च ॥ १ ॥
तत आचार्यः शिशुमादाय मात्रे दद्यात् ॥ विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेण गवि
नायां प्रसूतके ॥ पुत्रान् पुर्मासमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥ २ ॥

इति । ततो माता पित्रे दद्यात् ॥ पिता मात्रे दद्यात् ॥ ततः पिता वस्त्रम्
 उद्धार्य पुत्रमुखमीक्षेत ॥ तत आचार्यः पंचगव्येन-ॐ आपोहिष्ठा० ।
 ॐ योवः० । ॐ तस्मा० इति मंत्रव्रयेण अपवित्रः पवित्रोवा० इति मंत्रेण
 च शिशुमभिविचेत् ॥ ततः पिता शिशुं मूर्धनि जिघेत् ॥ अंगादंगात्सं-
 भवसि हृदयादधि जायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि सं जीव श्वरदां शतम्
 ॥१॥ सकृत् मंत्रेण द्विस्तूष्णीम् ॥ ततो ब्राह्मणैः पंचवाक्यैः पुण्याहं
 वाचयेत् । भो ब्राह्मणाः अस्य कर्मणः पुण्याहं भवतो ब्रुवन्तु ॥ विश्राः
 अस्तु पुण्याहम् ॥ एवं कल्याणम् ऋद्धिं स्वस्ति श्रीरस्तु इत्यादिग्रुयु ॥
 तत आचार्याय गां वा गोरभावे तन्निष्क्रयं दद्यात् ॥ ततः पंचभूसं-
 स्कारपूर्वकं स्थणिलोपरि आग्नि संस्थाप्य अधिप्रत्यधिदेवतारहितानाम्
 केवलं सूर्यादिनवग्रहाणां स्थापनं कृत्वा यथाशक्त्या पूजनं कुर्यात् ॥ ततो
 अग्नेरीशान्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरितंडुक्ळेनाष्टदलं निर्मय मध्ये
 महीद्यौरित्यादिना कलशं संस्थाप्य तस्मिन्कलशे पंचगव्यं तिलान्
 सीरद्रुमकषायं (अश्वत्थवटोदुम्बरवृक्षाणां क्वाथितं जलं) क्षिप्त्वा
 वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा तदुपरि कृताग्न्युत्तारणपूर्वकं सुवर्णमयं तद्विष्णो०
 इति विष्णोः । तत्त्वाशामि० इति वस्त्रणस्य । च ॐ नाशयित्रीबुलासु
 स्याश्वेसऽउपुचितामासि । अयौ श्रुतस्य यक्षमाणम्पाकारोरसिनाश्वनी
 ॥२२॥ इति यक्षमणश्च इति मूर्तित्रयं प्रतिष्ठाप्य । “विष्णवाद्यावा-
 हितदेवेभ्यो नमः” इति मूलमंत्रेण यथाशक्त्या पूजनं कुर्यात् ॥ ततो
 यजमानः द्रव्यत्यागं कृत्वा प्रधानदेवतानां पिलितदधिमध्यवाज्येः
 विष्णुं सकृत् अपश्चतुर्वारं यक्षमाणमष्टाविंशतिसंख्ययाऽष्टौ वा तत्त्वन्त्रै-
 नाममन्त्रैर्वा यथा-(विष्णवं स्वाहा १। वस्त्रणाय स्वाहा ४। यक्षमणे स्वाहा

॥२८॥ इति वा) होमं कुर्यात् ॥ ततो ग्रहमन्त्रैश्चैकाहुतिं दधिमध्वाञ्येन
जुहुयात् ॥ ततः स्विष्टकृन्वाहुतीर्हुत्वा संस्ववप्राशनं पवित्राध्यां मार्जनसू
अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ प्रणीताविमोक्षोद-
केन मार्जनं ब्राह्मणभोजनसंकल्पं च कुर्यात् ॥ ततो “यान्तु देव०” इति
मन्त्रेण देवताविसर्जनमग्नेश्च “ब्रह्मयज्ञ०” इति “गच्छ गच्छ०” इति वा
विसर्जनं कुर्यात् ॥ इति गोमुखप्रसवशान्तिः ॥

॥ १५६ ॥ अथ मूलशांतिप्रयोगः ॥

सपत्नीको यजमानः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणा-
नायम्य शांतिपाठपठनपूर्वकदेवब्राह्मणान् नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥
अद्येत्यादि० तिथौ ममास्य बालकस्य कुमार्या वा मूलप्रथमचर-
णादिजननसूचितसर्वारिष्टविनाशाथं शुभफलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वर-
प्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां मूलजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगभूतं गणपति-
पूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोदर्दारां नांदीश्राद्धं ब्राह्मणवरणं
पंचगव्यकरणं भूमिपूजनमग्निस्थापनं देवतास्थापनानि च करिष्ये ॥
तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चर्चनं च करिष्ये इति दिग्रक्षणादि वद्विस्थाप-
नान्तं सर्वं समापनीयम् ॥ ततः अग्नेः प्राच्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य
तदुपरि पंचवर्णकैः स्वस्तिकं कृत्वा तन्मध्ये पूर्णपात्रान्तं कलशं संस्थाप्य
तस्य कलशस्य चतुर्दिक्षु चतुरोऽन्यान् कलशान् स्थापयित्वा मध्यकुं-
भोपरि कृताम्बुद्धारणपूर्विका सुवर्णमर्यां रुद्रमूर्तिं संस्थाप्य ॥ ॐ यं च ० ॥
“रुद्राय नमः ।” इति यथालाभोपचारैः संपूज्य तत्र “नमस्ते०” इति
रुद्रमूर्तकं पठेत् । अन्ये चत्वारो ब्राह्मणाश्वतुरः कलशान् स्पृष्टा पूर्वादि-
क्रमतः शांतिसूक्तम्, अग्निसूक्तम्, रुद्रसूक्तम्, त्र्यंबकमंत्राश्च जपेयः ॥

अथ प्रधानदेवतास्थापनम् ॥ मध्ये पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि
 पंचवर्णस्तणुलैश्चतुर्विंशतिपत्रात्पकं पंकजं कृत्वा ॥ तन्मध्ये पूर्णपात्रान्तं
 क्ललशं संस्थाप्य ॥ तन्मध्ये शतमूलानि तदभावे सप्तविंशति-
 मूलानि तदधावे विष्णुकान्तां सहदेवीं तुलसीं शतावरीं कुशं कुकुमं च
 प्राक्षिप्य तदुपरि कृताष्टदलं क्षौमं वस्त्रं प्रसार्य तदुपरि कर्णिकायां
 कृताग्न्युत्तारणपूर्विकाः सुवर्णमयीः निर्झर्त्यादिप्रतिमा आवाहयेत् ॥
 अँअसुन्व०। मूलनक्षत्राधिष्ठित निर्झर्ते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥१॥ तदक्षिणे
 अँत्रानार०। ज्येष्ठाधिष्ठित इन्द्र०इहा०इह० ॥२॥ तद्वामे तत्त्वावायामि०।
 पूर्वाषाढाधिष्ठित वरुण इहा० इह० ॥ ३॥ ततः पंकजस्य चतुर्विंशतिदलेषु
 पूर्वमारभ्य प्रदक्षिणक्रमेण ॥ उत्तराषाढाधिष्ठिता विश्वेदेवा इहागच्छत
 इह० ॥१॥ श्रवणाधिष्ठित विष्णो०इ०इ० ॥२॥ धनिष्ठाधिष्ठिता अष्टवसवः
 इहा०इ० ॥३॥ शतभिषाधिष्ठित वरुण इहा०इह० ॥४॥ पूर्वभाद्रपदाधिष्ठित
 अजैकपाद० इहा०इ०ति० ॥५॥ उत्तराभाद्रपदाधिष्ठित अहिर्बुद्ध्य इहा०इ०
 तिष्ठ ॥६॥ रेत्वन्यधिष्ठित पूषन् इहा० इह तिष्ठ ॥ ७॥ अश्विन्यधिष्ठित
 अश्विनौ० हृहागच्छनम् इह निष्ठनम् ॥ ८॥ भरण्यधिष्ठित यम इहा०
 इ०ति० ॥९॥ कृत्तिकाधिष्ठित अग्ने०इहा०इ०ति० ॥१०॥ रोहिण्यधिष्ठित
 प्रजापते इहा०इ०ति० ॥११॥ मृगशीर्षीधिष्ठित सोम इहा०इ०ति० ॥१२॥
 आद्राधिष्ठित रुद्र इहा० इ०ति० ॥१३॥ पुनर्वस्वधिष्ठित अदिते इहा०इ०
 ति० ॥१४॥ पुष्याधिष्ठित वृहस्पते इहा०इ०ति० ॥१५॥ आश्लेषाधिष्ठित
 सर्प इहा०इ०ति० ॥१६॥ मघाधिष्ठितपितरः इहागच्छत इह तिष्ठता ॥१७॥
 पूर्वफाल्गुन्याधिष्ठित भग इहा०इ०ति० ॥१८॥ उत्तराफाल्गुन्याधिष्ठित
 अर्यमन्त्रिहा०इ०ति० ॥१९॥ हस्ताधिष्ठित सूर्य इहा०इह तिष्ठ ॥२०॥
 चित्राधिष्ठित त्वष्टुः इहा०इ०ति० ॥२१॥ स्वात्यधिष्ठित वायो इहा०इ०

ति०॥२२॥ विशाखाधिष्ठितौ इन्द्रायी इहागच्छतम् इह तिष्ठतम् ॥२३॥
 अनुराधाधिष्ठित मित्र इहा०इ०ति० ॥२४॥ तत इन्द्रादिदशदिक्पालान्
 आवाह ॥ ॐ मनोजूतिरिति प्रतिष्ठां कृत्वा ॥ “निर्कृत्याद्यावाहितदेवेभ्यो
 नमः” इत्यनेन तान् यथाशक्ति षोडशोपचारैः संपूज्य ॥
 तदुत्तरतः ग्रहीष्ठे आकृष्णेन० । इत्यादिभिर्मन्त्रैः ग्रहाणां स्थापनं कृत्वा
 पूर्वोक्तप्रकारेण पूजनं कृत्वाऽग्निप्रतिष्ठादि ग्रहोमान्तं कर्म कुर्यात् ॥
 ततः प्रधानहोमं कुर्यात् । घृतमिश्रपाय ससमिदाज्यचरूणां प्रत्येकस्य
 प्रधानमधिदेवताः प्रत्यधिदेवताश्चतुर्विंशतिदेवांश्चोदिश्य तत्त्वमन्त्रैः नाम-
 मन्त्रेण वा क्रमेणाष्टोत्तरशताष्ट्राविंशत्यष्टसंख्याभिराहुतीर्द्यात् । तद्यथा॥
 “निर्कृतये स्वाहा” ॥१०८॥ “इन्द्राय स्वाहा” ॥२८॥ “वरुणाय
 स्वाहा” ॥२८॥ विश्वेभ्योदेवेभ्य० ॥८॥ विष्णवे० ॥ वसुभ्यः० ॥ वरु-
 णाय० ॥ अजैकपदे० ॥ अहिर्बुध्न्याय० ॥ पूष्णे० ॥ अश्विभ्य० ॥
 यमाय० ॥ अग्नये० ॥ प्रजापतये० ॥ सोमाय० ॥ रुद्राय० ॥ अटितये० ॥
 बृहस्पतये० ॥ सर्पाय० ॥ पितृभ्यः० ॥ भगाय० ॥ अर्यम्णे० ॥
 सवित्रे० ॥ त्वष्ट्रे० ॥ वायवे० ॥ इन्द्राग्निभ्यां० ॥ मित्राय० ॥८॥
 ॥२७॥ इत्याहुतीर्दत्वा इन्द्रादिदशलोकपालानां प्रतिद्रव्यमेकैकाहुतिं
 दद्यात् ॥ यथा ॥ इन्द्राय स्वाहा ॥ अग्नये० ॥ यमाय० ॥ निर्कृतये० ॥
 वरुणाय० ॥ वायवे० ॥ सोमाय० ॥ ईशानाय० ॥ ब्रह्मणे० ॥ अनन्ताय० ॥
 ततः पायसमध्ये तिलान् निक्षिप्य । अयमेव कुसरपायसः ॥ तेनैव
 कुसरपायसेन वक्ष्यमाणहोमं कुर्यात् ॥ निर्कृतये० ॥८॥ सवित्रे० ॥८॥
 दुर्गायै० ॥८॥ वास्तोष्पतये० ॥८॥ अग्नये० ॥८॥ क्षेत्राधिष्ठितये० ॥८॥
 मित्रावरुणाभ्यां० ॥८॥ अग्नये० ॥८॥ श्रियं समिदाज्यचरुद्रव्यैः
 “श्रिय स्वाहा” ॥८॥ सोमं पायसद्रव्येण त्रयोदशवारं (१३) सोमाय

स्वाहा इति ॥ सुवेण सुचिं पूर्णित्वा “रुद्राय स्वाहा” ॥ १ ॥
 इति ज्ञाहुयात् ॥ एवं प्रधानहोमं समाप्य क्लक्ष्मीहोमं गुग्गुलहोमं
 सर्पपहोमं च कृत्वा उत्तरपूजां नवाहुत्यादिप्रणीताविमोक्षान्तं कुर्यात् ॥
 तत आचार्यादियः सर्वकलशोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा सर्वौषध्यनुलिङ्गा-
 गम्भयघृतैकनववस्त्रं सपत्नीकं सवालं यजमानमग्नेः पश्चादुपवेश्य
 तस्योपारि शिक्षयादौ सहस्रछिद्रं शतछिद्रं वा कुभं निधाय कुंभे पूर्वोक्तानि
 शतमूलानि यथा मिलितानि वा मूलानि क्षिप्त्वा शूर्पमन्तर्घायाभि-
 पिंचेयुः ॥ अभिषेके पत्नी वापतः ॥ प्राक् आपोहिष्टा० इत्यादिवारुणम-
 न्त्रैरभिषिच्य ततो पौराणिकमन्त्रैरभिषेकं कुर्यात् ॥ योऽसौ वज्रधरो
 देवो महेन्द्रो गजवाहनः ॥ मूलजातं शिशोदोषं मातापित्रोवर्यपोहतु ॥ २ ॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतभुड् मेषवाहनः ॥ सप्तजिह्वश्च देवोऽपि-
 मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ३ ॥ योऽसौ दंडधरो देवो धर्मो माहिषवाहनः ॥
 मूलजातं शिशोदोषं व्यपोहतु यमो मम ॥ ४ ॥ योऽसौ खड्गधरो
 देवो निर्झर्ती राक्षसाधिपः ॥ प्रशामयतु मूलोत्यं दोषं गंडान्तसंभ-
 वम् ॥ ५ ॥ योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ॥ नक्रवाहः
 प्रचेतानो मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ६ ॥ योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो
 मृगवाहनः ॥ प्रशामयतु मूलोत्यं दोषं वालस्य शान्तिदः ॥ ७ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः ॥ मातापित्रोः शिशोश्वैव
 मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ८ ॥ योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ॥

१ मूलशांतौ—अभिषेके “मूलदोषं”, “मूलोत्यं”, “मूलनक्षत्रजातस्य” इत्येषा
 स्थाने । ज्येष्ठायां—“ज्येष्ठदोषं”, “ज्येष्ठोत्यं”, “ज्येष्ठानक्षत्रजातस्य” आस्त्रेपायां—
 “सर्पदोषं” “सारोत्यं”, “सारपनक्षत्रजातस्य” वैद्यृतौ—“वैद्यृतिं”, “वैद्यृत्यं”, “वैद्यृतिं-
 योगजातस्य” । व्यतिपाते—“पातदोषं”, “पातोत्यं”, “पातयोगे तु जातस्य”
 त्रिकशान्तौ—“त्रिकदोषं”, “त्रिकोत्यं”, “त्रिकप्रसूतिजातस्य” इत्यादिकं वर्कव्यम् ॥

मूलादिसर्वगंदान्तं दोषमाशु व्यपोहतु ॥ ८ ॥ विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा
लोकपाला नवग्रहाः ॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वे कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥ ९ ॥
मूलनक्षत्रजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ॥ भ्रातृज्ञातिकुलोत्यानां दोषं
सर्वं व्यपोहतु ॥ १० ॥ पितरः सर्वभूतानां रक्षन्तु पितरः सदा ॥
मूलनक्षत्रजातस्य विचं च ज्ञातिवांधवान् ॥ ११ ॥ सुरास्त्वाम-
भिषिंचन्तु ॥ इत्यादिकान् टिष्ठणीस्यान् भंत्रान् पठित्वा अमृताभि-
षेकोऽस्तु ॥ अभिषेकानन्तरं स्त्रायात् ॥ कांस्यपात्रे धृतं प्रपूर्य तस्मिन्
पिता पुत्रपत्न्योः मुखं पश्येत् ॥ छायापात्रं सुवर्णसाहितमाचार्याय
दद्यात् ॥ ततः तिळपात्रादि दानं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥
तेभ्यो आशीर्वादं गृहीत्वा देवान् विस्तज्ञेत् ॥ ततो ब्राह्मणान् संमोज्य
स्वयं सपरिवारो भुज्जीत ॥ इति मूलशान्तिप्रयोगः ॥

१ सुरास्त्वामभिषिंचन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभु ॥ १ ॥
प्रद्युम्नवानिरुद्धर्व भवन्तु विजयाय ते ॥ आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यसो वै निर्झितस्तथा ॥ २ ॥
वरुणः पवनश्चैव धनाच्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणोऽनन्तसहिता दिव्यपालाः पान्तु ते सदा ॥ ३ ॥
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धतिर्मेष्वा पुष्टिः श्रद्धा किया मतिः॥दुर्दिलज्जा वपुः शातिस्तुष्टि कातिथ मातरः॥४॥
एतास्त्वामभिषिंचन्तु देवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्वंद्रमा भैःमो बुधजीवस्तिर्क्षिजाः॥५॥
प्रहास्त्वामभिषिंचन्तु राहुकेतुष्ठ तर्पिताः ॥ ६ ॥ क्रपयो मुनयो गङ्गो देवमातर एव च ॥
देवपत्न्यो द्वूमा नागा देत्याक्षाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥ अद्वाणि सर्वशश्वाणि राजानो वाहनानि
च ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाद्य ये ॥ ८ ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा
नदाः ॥ एते त्वामभिषिंचन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ सहस्राक्षं शतधारमृद्यिभि पावनं
कृतम् ॥ तेन त्वामभिषिंचामि पावनान्यः पुनर्न्तु ते ॥ १० ॥ भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो
ब्रह्मस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सर्वपूर्वयो दधुः ॥ ११ ॥ यते केशेषु दीर्भास्यं सीमन्ते
यच्च मूर्खनि ॥ ललटे कर्णयोरक्षणोरापो निष्पन्तु ते सदा ॥ १२ ॥

॥ १५७ ॥ अथ ज्येष्ठाशान्तिप्रयोगः ॥

पथमतः पूर्वोक्तप्रकारेण गोमुखप्रसवशान्तिं संपाद्य सप्तनीको
यजपानः शुभासने उपविश्य । आचम्य श्राणानायम्य शान्तिपाठ-
पठनपूर्वकं देवब्राह्मणाङ्गमस्कृत्य जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० तिथौ
अस्य शिशोः ज्येष्ठाजननसूचितसकलारिष्टज्ञानिद्वारा श्रीपरमेश्वर-
श्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां ज्येष्ठाजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगभूतं
दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपतिपूजनं० देवतास्थापनानि च करिष्ये
इति संकल्प्य दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपतिपूजनादि अग्रिस्था-
पनान्तं कृत्वा ॥ स्थंडिलात्पूर्वे पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि
तंदुलैरष्टदलं षड्विंशतिदलं वा कमलं विरच्य तन्मध्ये महीदौ॒
इत्यादिना पूर्णपात्रान्तं कलशं संस्थाप्य तदुपरि क्षौर्मं वस्त्रं
प्रसार्य तन्मध्ये ॐ त्रातारमिन्द्र० । इत्यनेन मंत्रेण इन्द्रमावाह
स्थापयेत् ॥ ततः कलशाधोभागे निर्झर्त्यादिष्डविंशतिनक्षत्राधिपती-
नावाह संस्थाप्य ततो मंडलाद्वाहिः इन्द्रादिलोकपालानावाह मनोजूति०
इति प्रतिष्ठापयेत् ॥ ततः षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पुरतः उत्तरतो
वा पीठे श्वेतदस्त्रोपर्यष्टदलं कृत्वा तत्परितश्चतुरोऽक्षतपुञ्जान् कृत्वा
मध्ये शतच्छिद्रं बृहत्कलशं तचतुर्दिक्षु चतुरः कलशान् पूर्वमारभ्य
प्रादक्षिण्येन महीदौ॒रित्यादिना संस्थाप्य मध्ये पंचगच्यादिकं क्षिप्त्वा ॥
मध्यमकलशे ॥ ॐ तत्त्वायामि० ॥ १ ॥ पूर्वकलशे ॥ ॐ त्वन्नोऽअमे०
॥२॥ दक्षिणकलशे ॥ ॐ सर्वन्नोऽअमे० ॥३॥ पश्चिमकलशे ॥ ॐ समुद्रो-
सिनभ० ॥४॥ उत्तरकलशे ॥ इमम्मे० ॥५॥ इति यथाबत् वरुणस्य प्रति-
ष्टादिमत्रपुष्पाङ्गलिपर्यन्तं पूजनं कृत्वा विप्राः पूर्वादिकमतः शान्तिष्ठृत्कम्,
अग्रिस्थृत्कम्, रुद्रस्थृत्कम्, त्र्यम्बकमन्त्रान् १०८ जपेयुः । ततो ग्रहस्थापनं

कुर्यात् ॥ ततः आज्यभागातं द्रव्यत्यागं च कृत्वा ग्रहणोमं विधाय प्रधानहोमं त्रातारमिन्द्र० । इति इन्द्राय घृतमिश्रितपायससमिदाज्य-चरुभिः प्रत्येकं १०८ षट्विंशतिनक्षत्रदेवताभ्यः ८ आहुतिभिः लोक-पालेभ्यः एकैकाज्याहुत्या च कुर्यात् । ततः पूजा स्विष्टं नवाहुत्यो बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः संपाद्य दानं चेति कुर्यात् ॥ ततः आचार्यादयो भार्याशिशुसहितयजमानस्याभिषेकं पूर्वोक्तरीत्या वारुणमन्त्रैः योऽसौ वज्रधरो० सुरास्त्वा० इति मन्त्रैश्च कुर्युः ॥ अभिषेकान्ते आज्यावलोकनं तदानं च ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा तेभ्यः आशिषो गृहीत्वा देवताविसर्जनं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा सपरिवारः स्वयं भुंजीतेति: ॥

॥ १५८ ॥ अथ आश्लेषाशांतिप्रयोगः ॥

आदौ पूर्ववत् गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा सप्त्नीको यजमानः प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य शांतिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणान् नपस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ मम अस्य बालकस्य कुमार्या वा आश्लेषा-नक्षत्रप्रथमचरणादिजननसूचितसकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वर-प्रीत्यर्थं सग्रहमखाम् आश्लेषानक्षत्रजननशांतिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादिदेवतास्थापनान्तानि करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणकक्षा-राधनगणपतिपूजनादि अग्निस्थापनान्तं कर्म कृत्वा पूर्ववत् अग्नेः ईशान्यां महीद्यौरित्यादिना कलशं प्रतिष्ठाप्य तस्य चतुर्दिक्षु चतुरः कलशान् संस्थाप्य तेषु सर्वैषध्यादिश्वेतसर्वपांश्च प्रक्षिप्य वरुणपूजनं च कृत्वा ॥ मध्यकलशोपरि क्षीमं वस्त्रं प्रसार्य तत्र पूर्ववद्वद्वप्रतिमां संस्थाप्य पूजयेत् । एको विप्रः तं कलशम् अन्ये च चत्वारो विप्राः कलशचतुष्पृथं

¹ कुंभाभावे एक एव कुंभम् स्थापयित्वा तत्र सर्वाणि सूक्तानि पठेत् ।

स्पृष्टा नमस्ते० इति सकलं रुद्राध्यायम् ॥ आशुःशिशान इति अप्रतिरथ-
 सूक्तम् । शांतिसूक्तम् । अग्निसूक्तम् । कृषुष्वपाजः० । इति पञ्चर्च
 रक्षोद्गं च जपेत् ॥ ततो रुद्रस्थापनादुक्तरतो द्विनीयपीठे चतुर्विंशति-
 पत्रात्मकं दलं विरचय तत्र महीघौः० इति कलशं संस्थाप्य तत्र शतौ-
 पधानि तदभावे शतावर्णं हिरण्यमूलं सप्तधान्यानि वस्त्रे बद्धानि निःक्षि-
 पेत् ॥ ततः कक्षोपरि सुवर्णमर्यां सर्पमूर्तिमन्युक्तारणप्राणप्रतिष्ठा
 पूर्वकमावाह्य ॥ नमोस्तु सर्पेभ्य० ॥ इति मंत्रेण प्रतिप्राप्य ॥ तदक्षिणे
 पुष्याधिपतिवृहस्पतिं वृहस्पते० । इति वामे च मध्याधिपतीन् पितृन्
 उदीरता० । इति प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः संपूज्य सर्पदेवतायाः पूर्वा-
 दिदिक्षु नागाष्टकमावाह्य पूजयेत् ॥ यथा-अङ्गनन्ताय० ॥ वासुकये० ॥
 तक्षकाय० ॥ कक्षोटकाय० ॥ पञ्चाय० ॥ शेषाय० ॥ कंवलाय० ॥ शंखपा-
 लाय० ॥ ततः चतुर्विंशतिदले पुर्वाफालगुन्यधिष्ठितभगादिमारभ्य पुनर्व-
 स्वधिष्ठितादित्यन्तान् देवानावाह्य दिक्षु दिवपालांश्चावाह्य पूजयेत् ॥ ततो
 ग्रहपीठे इशान्यां ग्रहमंडलदेवानावाह्य संपूज्य कुशकंडिकां कृत्वा आधा-
 गदिभागान् हुत्वाऽपि संपूज्य द्रव्यत्यागं कृत्वा वराहुतिं दत्वा ग्रहहोर्म
 विधाय प्रवानहोर्मं कुर्यात् ॥ तत्र घृतमित्रितपायससमिदाज्यचरुणां
 प्रत्येकस्य “नमोस्तु सर्पेभ्य०” इति १०८ । “वृहस्पतये०” इति २८
 “उदीरता०” इति २८ । चतुर्विंशतिभगादिदेवानुदित्य८ अष्टाहु-
 तीर्लोकपालेभ्यो नागेभ्यश्च एकैकाहुतिं दद्यात् । ततः पायसमध्ये तिळान्
 निक्षिप्य लेन कृसरेण निर्झनये स्वाहा ।८। सवित्रे० । रुद्राय० । दुर्गाय० ।
 वास्तवध्यतये० । अग्नये० । क्षेत्राधिपतये० । मित्रावरुणाभ्यां० । अग्नये० ।
 इति ८ अष्टाहुतीर्हुत्वा सविदाज्यचरुद्रव्यैरष्टसंरूप्यया “श्रियै नमः”
 इति हुत्वा केवलपायसेन “सोमाय नमः” इति अष्टाहुतीदद्यात् ॥ ततः

चतुर्वारं सुचिं पूरयित्वा उर्यंबकं० इति उर्यम्बकमंत्रेण “रुद्राय स्वाहा” इति वा जुहुयात् ॥ तत आचारात् फलहोमं विधाय व्याहृतिहोमं च कृत्वा उत्तरपूजनं च कृत्वा स्त्रिष्ठकुदाहृतिं हुत्वा नवाहृतीर्हत्वा बलिदानं पूर्णाहृतिहोमं च विधाय प्रणीताविमोकान्तं कृत्वा सर्वकलशोदकं गृहीत्वा सबालं सपत्नीकं यजमानमाचार्यादियो वारुणमंत्रैः-योऽसौ वैञ्ज० इति सुरास्त्वादिमंत्रैश्च पूर्ववदभिपिंचेयुः॥ ततः स्त्रात्वा अज्याव-लोकनदानं तिळादिदानं च कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणादिकं दत्त्वा तेभ्य आशिषो गृहीत्वा देवताविसर्जनं कृत्वा ब्राह्मणान् संभोज्य भुज्जीत ॥

॥ १५९ ॥ अथ वैधृतिशांतिप्रयोगः ॥

तत्रादौ पूर्ववत् गोमुखप्रसवं कृत्वा शान्तिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणाभ्यमस्तुत्य ॥ जलमादाय ॥ अव्येत्यादि० अस्य शिशोवैधृतिजननमूचित-सर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वैधृतिजननशान्तिं करिष्ये ॥ तत्रादौ दिग्यक्षणादि देवतास्थापनान्तं कर्म करिष्ये इतिसंकल्प्य दिग्यक्षणादि अग्निस्थापनान्तं पूर्ववत् कुर्यात् ॥ ततः स्यंडिलस्य पूर्वस्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि ब्रीहिराशिंच कृत्वा तदुपरि वस्त्रं तदुपरि तंदु-क्लराशिं तदुपरि वस्त्रं तदुपरि तिळाराशिं कृत्वा तदुपरि वस्त्रं प्रसार्य तदु-परि पचवर्णतंडुङ्गैरष्टदलं कृत्वा मध्ये ॥ महीयोः० इत्यादिना पूर्ण-पात्रान्तं कुंभं संस्थाप्य तत्र अधिदेवप्रत्यधिदेवप्रधानमूर्तीनामग्न्युत्तारण-पूर्वकप्राणप्रतिष्ठां कृत्वा स्थापनं कुर्यात् ॥ यथा ॐ नमस्ते० रुद्राय नमः रुद्रम् आ० स्था० । तदक्षिणे ॐआकृष्णेन० । सूर्याय० सूर्यम् आ० स्था० । तदुत्तरेऽऽमन्देवा० । सोमाय० सोमम् आ० स्था० । मनोजूति० इति प्रति-

१ अत्र सार्पदोषे विनश्यतु इत्यादिकं वदेयुः ॥ ४६४ पृष्ठे दृष्ट्यम् ॥

पृष्ठ्य “रुद्राद्यावाहितदेवेभ्यो नमः” इति षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ अत्र मूर्ति कुर्मं च सृष्टा रुद्रसूक्तम्, अप्रतिरथसूक्तम्, इन्दुसूक्तम्, ऋग्मवक-मन्त्रांश्च विप्रा जपेयुः ॥ तत ऐशाने ग्रहमंडलस्थापनं कृत्वा कुशकंडिका पात्रासादनादिकं च कृत्वा ग्रहहोमान्तं पूर्ववत् विधाय प्रधानं रुद्रं समिदाज्यचरुद्रव्यैः अष्टसहस्रपृष्ठोत्तरशतं च १०८ सूर्यसोमौ तैरेवाष्टाविंशति-भिराहुतिभिर्जुहुयात् । ततः ऋग्मवकमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तिलैहौमः ॥ ततः पूजा स्त्रिष्ठं नवाहुत्यो वलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ अत्रेयः संपाद्य दानं च इति कृत्वा पूर्ववत् अभिषेकं कृत्वा देवता विसुज्य ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं भुजीत ॥

॥ इति वैधृतिशांतिप्रयोगः ॥

॥ १६० ॥ अथ व्यतीपातशांतिप्रयोगः ॥

तत्रादौ गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० ॥ अस्य शिशोः व्यतीपातजननमूचितसर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं व्यतीपातजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणाद्यग्निप्रतिष्ठान्तं पूर्ववत् कृत्वा ॥ पूर्वस्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रोपरि त्रीहिरांश्च तदुपरि वस्त्रं तंदुलरांश्च तदुपरि वस्त्रं तिलरांश्च तदुपरि वस्त्रमष्टदलं च कृत्वा तत्र महीद्यौरिति कलशं संस्थाप्य तत्र ॥ अँ आकृष्णेन० । सूर्याय नमः सूर्यमा० स्था० इति सूर्यम् ॥ अँ अग्निन्दूतं० । अग्नये० इत्यग्निम् ॥ अँ नमस्ते० । रुद्राय० इति रुद्रम् आवाह्य प्रतिष्ठाप्य ॥ “सूर्याद्यावाहितदेवेभ्यो नमः” इति मंत्रेण यथा-शक्त्या संपूज्य ॥ ततः विप्राः कलशं सृष्टा विभ्राद०, अग्निमूक्तम०, रुद्र-सूक्तं तथा च ऋग्मवकमन्त्रं जपेयुः ॥ तत ऐशाने ग्रहाणां स्थापनादि

होमान्तं पूर्ववत् कुर्यात् ॥ प्रधानहोमः सूर्याय १००८ । १०८ वा ॥
अग्ने २८ ॥ रुद्राय २८ तत्तन्मन्त्रैर्नामप्रवैर्वा जुहुयात् । ततः तिलैः
अथम्बकमन्त्रेण १०८ आहुतीर्हुत्वा लक्ष्मीहोमादिकं कृत्वा पूजा स्विष्ट
इत्यादि विसर्जनान्तं पूर्ववत् कृत्वा ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं भुजीत ॥

॥ इति व्यतीपातशांतिप्रयोगः ॥

॥ १६१ ॥ अथ त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ॥

आदौ गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा शांतिपाठं पठित्वा आचम्य प्राणाना-
यम्य हस्ते जलमादाय । मम सुतत्रयजन्मानन्तरं कन्याजनन (वा कन्या-
त्रयजन्मानन्तरं पुत्रजन्म) सूचितसर्वारिष्टनिवृत्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री-
त्ययं त्रिकप्रसवशांतिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं
करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि अग्रिस्थापनं ग्रहस्थापनं च कृत्वा
ग्रहस्थापनान्ते कलशपंचके ॥ अँब्रह्मज्ञाऽ । इति ब्रह्माणम् ॥ अँइदं-
विष्णुर्विं । इति विष्णुम् ॥ अँ ऋयंवकं० । इति ऋदंदकम् ॥ अँत्रातार-
मिन्द० । इति इन्द्रम् ॥ अँनमस्ते० । इति रुद्रम् । इत्यावाह षोडशो-
पचारैः पूजयेत् ॥ ततः कुशकंडिकां कृत्वा क्रमेण पूर्ववत् ग्रहहोमान्तं
संपाद्य ॥ ततो ब्रह्मादिदेवेभ्यः प्रत्येकं समिदाज्यचरुतिलैः १०८ अष्टो-
त्तरशताहुतीर्दध्यात् ॥ एवं प्रधानहोमं संपाद्य पूजास्विष्टकृतादिनवाहुती-
र्वलिं पूर्णाहुर्तिंच कृत्वा होमशेषं समाप्य श्रेयः संपाद्य दक्षिणादानं च
कृत्वा सकुदुंबम् अभिषेकं कारयित्वा आज्ये मुखावलोकनं कृत्वा
तदानं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा च स्वयं भुजीत इति ॥

॥ इति त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ॥

१ सुतत्रये सुता चेत्स्यात्त्रये वा सुतो यदि ॥ मातापित्रोः कुलस्यापि तदाऽनिष्टं
महज्जवेत् ॥ ज्येष्ठनाशो वित्तहानिर्दुःखं वा सुमहज्जवेत् ॥

॥१६२॥ कृष्णचतुर्दशीशान्तिः ॥—चतुर्भिः कलशैः सह मध्यकुंभे
रुद्रस्थापन होमे च अश्वत्थप्लक्षपलाशाखादिरसमिच्चर्वाञ्यमाषतिक्सर्ष-
पैश्च प्रतिद्रव्यं १०८।२८ वा त्यम्बकं० इति मन्त्रेण “रुद्राय स्वाहा”
इति वा होमः इति विशेषः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ इति. कृ. च. शान्तिः ॥

॥१६३॥ दर्शशान्तिः ॥—कुंभं संस्थाप्य तत्र न्यग्रोधोदुभ्वराश्वत्थ-
चूतनिंवृक्षाणां मूलत्वकपलस्वांशं निक्षिप्य वरुणं पूजयेत् । तस्य
पश्चिमे हरिद्राक्तताम्रकृष्णतंडुकैः भद्रमंडलं विरच्य तत्र कलशोपरि मध्ये
पितृन् दक्षिणे चन्द्रं वामे च सूर्यं सुवर्णरजतताम्रमयान् प्रतिष्ठाप्य
पूजयेत् ॥ होमे समिच्चर्वाञ्याहुतिंभिः पितृभ्यः १०८ चन्द्राय २८
सूर्याय च २८ आहुतिभिर्जुहुयात् ॥ इति विशेषः । अन्यत् पूर्ववत् ॥

॥ इति दर्शशान्तिः ॥

॥ इति विविधशान्तिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥

॥ अथ स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥

॥ १६४ ॥ अथ गणपत्यर्थवृशीर्षम् ॥

ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तच्चमसि । त्वमेव केवलं
कर्तासि । त्वमेव केवलं धर्तासि । त्वमेव केवलं इर्तासि । त्वमेव
सर्वं खलिविदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मासि नित्यम् । क्रतं
वच्चिम । सत्यं वच्चिम । अव त्वं माम् । अव वक्तारम् । अव श्रोतारम् ।
अव दातारम् । अव धातारम् । अवानूचानमय शिष्यम् । अव पश्चा-
त्तात् । अव पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अव दक्षिणात्तात् । अव चोर्ध्वा-
त्तात् । अवाधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् । त्वं
वाङ्मयस्त्वं चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदानन्दा-

द्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो विज्ञानमयोऽसि ।
 सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति । सर्वं जगदिदं
 त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं त्वयि प्रत्येति । त्वं भूमिरापोऽन-
 क्लोऽनिको नमः । त्वं चत्वारि वाक्पदानि ॥ त्वं गुणवयातीतः ।
 त्वमवस्थात्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः । त्वं
 मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः । त्वां योगिनो
 ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिद्रस्त्वमित्यस्त्वं
 वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ गणादीन्पूर्वमु-
 खार्य वर्णादीस्तदनन्तरम् । अनुस्वारः परतरः । अर्धेन्दुलसितम् ।
 तारेण रुद्रम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् । अकारो
 मध्यमरूपम् । अनुस्वारश्चान्त्यरूपम् । विन्दुत्तररूपम् । नादः
 सन्धानम् । सद्गृहिता सन्धिः । सैषा गणेशविद्या । गणक क्रापिः ।
 निचूडायत्रीछन्दः । गणपतिर्देवता ॥ अँगं गणपतये नमः । एकदन्ताय
 विद्वै वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्मो दन्ती प्रचोदयात् ॥ एकदन्तं
 चतुर्दस्तं पाशमङ्गुशघारिणम् । रदं च वरदं हस्तैर्बिभ्राणं सूषकध्वजम् ॥
 रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवाससम् । रक्तगन्धानुलिपाङ्गं रक्तपुष्टैः
 सूपूजितम् ॥ भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं च
 सृष्टयादौ प्रकृतेः पुरुषात्परम् ॥ एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी
 योगिना वरः ॥ नमो ब्रातपतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये
 नमस्तेऽस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्ननाशिने शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये
 नमः ॥ एतदर्थवैशीषिं योऽधीते । स ब्रह्मभूयाय कल्पत । स सर्ववि-
 घ्नैर्व वाध्यते । स सर्वतः सुखमेधते । स पञ्चमहापापात्प्रमुच्यते ॥
 सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं

नाश्यति । सायम्प्रातः प्रयुज्जानोऽपापो भवति । सर्वत्राधीयानोऽप
विद्धनो भवति । धर्मपर्यं कामं मोक्षं च विन्दति ॥ इदमथर्वशीर्षमशि-
ष्याय न देयम् । यो यदि मोहादास्यति । स पापीयान्भवति ॥
सहस्रावर्तनाद्यं यं काममधीते । तं तपनेन साधयेत् ॥ अनेन गणपति-
मभिषिञ्चति । स वाग्मी भवति ॥ चतुर्थ्यायनश्चञ्चपति । स विद्यावा-
न्मवति ॥ इत्यथर्वणवाक्यम् ॥ ब्रह्माद्यावरणं विद्यान्न विभेति कदा-
चनेति ॥ यो दूर्वाङ्गुरैर्यजति । स वैश्रवणोपमो भवति ॥ यो काजैर्य-
जति । स यशोवान् भवति । स मेधावान् भवति ॥ यो मोदकसहस्रेण
यजाति । स वाञ्छितफलमवाग्मोति ॥ यः साज्यसमिद्धिर्यजति । स
सर्वं लभते स सर्वं लभते ॥ अष्टौ ब्राह्मणान्सम्यग्ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी
भवति ॥ सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा सिद्धमन्त्रो
भवति ॥ महाविद्धनात्प्रमुच्यते । महादोषात्प्रमुच्यते । महाप्रत्यवायात्प्रमु-
च्यते ॥ स सर्वविद्धवति स सर्वविद्धवति । य एवं वेद ॥ इत्युपनिषत् ॥
॥ इति गणपत्यथर्वशीर्षम् ॥

॥ १६५ ॥ अथ श्रीसूक्तम् ॥

ॐ हिरण्यवर्णमितिपञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य आनन्दकर्दमचिक्षीतेन्दि-
रासुता ऋषयः श्रीदेवता आद्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः चतुर्थी वृहती पञ्चमीष-
ष्ठीयौ त्रिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभः अन्त्या प्रस्तारपङ्किः जपे विनियोगः ॥ हरिः
अँहिरण्यवणाँहिरिण्ँसुवर्णैरज्ञतस्त्वंजाम् । चन्द्रांहिरण्मीर्यौलक्ष्मींज्ञतवेदो-
म् ॥ आवेद ॥ १ ॥ तर्मित्तावद्वजातवेदोलक्ष्मीमनेपग्नामिनीम् । यस्यांहिर-
ण्यंविन्देयंगामश्वंपुरुषानुहम् ॥ २ ॥ अश्वपूवांरथमध्याहृस्तिनादप्रबोधि-
नीम् । श्रियंदुवीष्टुपंहस्ये श्रीर्मांदुवीजुषताम् ॥ ३ ॥ कांसुस्मितांहिरण्यग्राका-

रामाद्रावंजवलंनर्तीतुमासंतर्पयन्तीम् । पुद्गेस्थितंपूजावर्णांतामिहोपह्येश्चियम् ॥४॥ चुन्द्रांप्रभासांयशसाज्वलंनर्तीश्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् । तांप-
 ग्निर्मीं शरणमुहंप्रपथेऽलङ्कमीर्मनश्यत्रात्वांवृणे ॥५॥ आदित्यवर्णेतप्य-
 सोधिंजातोवनुस्पतिस्तवंबुक्षोथचिल्वः । तस्यफलान्नितपुसानुदन्तुमाया-
 न्तरायाश्चबाशाऽअलङ्कमीः ॥६॥ उपैतुमादेवसुखःकीर्तिश्चमणिनासुह ।
 प्रादुर्भूतोसुराष्ट्रेस्मिन्कीर्तिमृद्धि दुदातुमे ॥७॥ क्षुत्पिपासापलोऽयेष्टा-
 मलङ्कमीनाशयाम्यहम् । अभूतिप्रसमृद्धिचसर्वानिर्णदमेगृहात् ॥८॥
 गन्धद्वारादुराधुषांनित्यपुष्टांकरीपिणीम् । इश्वरींसर्वेभूतान्तामिहोपह्येश्चि-
 यम् ॥९॥ मनसः काममाहूतिंवाचः सुत्यमशीमहि । पुश्नान्मूलप-
 ममस्यमयिश्रीः श्रयतांयशः ॥१०॥ कर्दमेनप्रजाभूतामयिसंभवक-
 र्दैम । श्रियंवासयमेकुलेमातरंपश्चमालिनीम् ॥११॥ आपःसुनन्तुस्ति-
 र्घानिचिक्कीतिवसपेगृहै । निर्वदेवीमातरं भियंवासयमेकुले ॥१२॥
 आद्रांपुष्करिणीपुष्टिपिङ्कलांपश्चमालिनीम् । चुन्द्रांहिरण्यांलङ्कमींजात-
 वेदोम् ॥आवह ॥१३॥ आद्रायःकरिणीयुष्टि लुवर्णाहेमुमालिनीम् ।
 सुर्यांहिरण्यांलङ्कमींजातवेदोम् ॥आवह ॥१४॥ ताम् ॥आवहजातवेदोल-
 ङ्कमीमनंपग्नामिनीम् । यस्यांहिरण्युप्रभूतंगावो दुस्योक्तान्विन्देयुंपुरुषा-
 न्तम् ॥१५॥॥ यःशुचिःप्रयतोभूत्वाजुहृयादाद्यमन्वहम् । सूक्तंपञ्चदश-
 चूच्छ्रीकामः सतुतंजपेत् ॥ पश्चान्नेपञ्चउरुपश्चाक्षिप्यसम्भवे । तन्मे-
 भजसिपश्चाक्षीयेनसौरुयंलभाद्यहम् ॥ अश्चदायै गोदायैनदैयैमहा-
 खने । घनंमेजुरतादेविसुर्वकामांश्चदेहिमे ॥ पश्चान्नेपञ्चविपद्मपत्रेपद्मप्रि-
 येपञ्चलोयताक्षि । विश्वप्रियेविश्वपनोनुकूले त्वत्पादपश्चामयिसाक्षि-
 षस्त्व ॥ पुत्रपौत्रपैतंधान्यंहुस्त्यश्चादिगुवेरथम् । प्रजानांभवसिमाताऽ-
 आयुष्मंतंकरोतुमे ॥ घनंमयिर्धनंकायुर्धनंसूर्योधनं वसुः । घनंमिन्द्रोवृ-

इत्योत्तरं धन्तमश्विनौ ॥ वैनतेयुसोर्वपिबुसोर्मापिचत्तुवृत्त्वा । सोमंध-
नेस्यसुमिनोमह्यंदातुसुमिनः ॥ नक्रोधोनचमात्सुर्यनलोभौनाशुभा-
मतिः । भवन्तिकृतपुण्यानांभक्तानांश्रीसुक्तंजपेत् ॥ सरसिजनिलये
सरोजहुस्ते धवलतरांशुकग्न्यमाल्यशोभे ॥ भगवति हरिवृष्ट्वे मनो-
श्चेत्रिभुवनभूतिकरिप्रसीदमुद्दम् ॥ विष्णुपत्नीक्षमादेवीं माधवीमाधव-
पिंयाम् ॥ लक्ष्मीप्रियसंखीदेवींनमाम्यच्युतवृष्ट्वाम् ॥ महालक्ष्मीच-
विद्वैविष्णुपत्नीचधमिहि ॥ तत्रो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥ श्रीवर्चस्वमा-
युष्यमारेण्यमाविधाच्छेभमानंमहीयते ॥ ध्यान्यंधनंपशुं बुहुपुत्रलाभं-
शतसंवत्सरंदीर्घमायुः ॥ इति श्रीसूक्तं समाप्तम् ॥

॥ १६६ ॥ अथ शिवमहिम्नः स्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ पुष्पदन्त उवाच ॥ महिम्नः पारं ते परमविदुषो
यद्यसद्गी स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ॥ अथावाच्यः
सर्वः स्वमतिपरिणामावधि गृणन्ममाप्येष स्तोत्रे हर निरपवादः परि-
करः ॥ १ ॥ अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाञ्छनसयोरतद्यावृत्या यं
चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ॥ स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य
विषयः पदे तर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः ॥ २ ॥ मधुसफीता
वाचः परमममृतं निर्मितवतस्तव ब्रह्मन्कि वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदम् ॥
मम त्वेतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः पुनामीत्यर्थेऽस्मिन्पुरमथन
मुद्दिव्यचसिता ॥ ३ ॥ तवैवर्व्यं यत्तउजगदुदयरक्षाप्रलयकृष्णीवस्तु
व्यस्तं तिष्ठु गुणभिन्नासु तनुषु ॥ अभव्यानामस्मिन्वरद रमणीया-
मरमणीं विहन्तु व्याक्रोशीं विदधत इहैके जडधियः ॥ ४ ॥ किमिहः
किकायः स खलु किमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारो धाता सृजति किमु-

पादान इति च ॥ अतक्यैश्वर्ये त्वद्यनवसरदुःस्थो हतधियः कुतकोऽयं
 कांश्चिन्मुखरयति मोहाय जगतः ॥ ५ ॥ अजन्मानो लोकाः किमवय-
 ववन्तोऽपि जगतामधिष्ठातारं किं भवविधिरनाहत्य भवति । अनीशो
 वा कुण्डलवनजनने कः परिकरो यतो मन्दास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत
 इमे ॥६॥ त्रयी साख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवामिति प्रभिन्ने प्रस्थाने
 परमिदमदः पथ्यमिति च ॥ रुचीनां वैचित्र्याद्यजुकुटिलनानापथजुषां
 नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव ॥ ७ ॥ महोक्षः खट्टाङ्गः पर-
 शुरजिनं भस्म फणिनः कपाळं चेतीयत्तव वरद तन्त्रोपकरणम् ॥
 सुरास्तां तामृद्धिं दधति तु भवद्भ्रूप्रणिहितां न हि स्वात्मारामं विषयमृ-
 गत्पृष्णा भ्रमयति ॥ ८ ॥ ध्रुवं कश्चित्सर्वं सकलमपरस्त्वध्रुवामिदं परो
 ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये ॥ समस्तेऽप्येतस्मिन्पुरमथ-
 न तैर्विस्मित इव स्तुवन् जिह्वेमि त्वां न खलु ननु धृष्टा मुखरता ॥९॥
 तवैश्वर्यं यन्नाद्यदुपरि विरिक्षिर्हरिरधः परिच्छेत्तुं यातावनलमनलस्क-
 न्धवपुषः ॥ ततो भक्तिश्रद्धाभरगुरुगृणदभ्यां गिरिश्च यत्स्वयं तस्ये
 ताभ्यां तव किमनुदृतिर्न फलति ॥ १० ॥ अयत्नादापाद्य त्रिभुवनम-
 वैरव्यतिकरं दशास्यो यद्वाहूनभृत रणकण्ठपरवशान् ॥ शिरःपद्म-
 श्रेणीरचित्तचरणाम्भोरुहवलेः स्थिरायास्त्वद्भक्तेत्तिपुरहर विस्फूर्जित-
 पिदम् ॥ ११ ॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं वलात्कै-
 लासेऽपि त्वदधिवसतौ विक्रमयतः ॥ अलभ्या पातालेऽप्यलसच-
 लिताङ्गुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वद्यासीद् ध्रुवमुपचितो मुद्यति खलः
 ॥ १२ ॥ यद्वद्धिं सुत्राम्णो वरद परमोच्चरपि सतीमधशके वाणः
 परिजनविषेयत्रिभुवनः ॥ न तच्चित्रं तस्मिन्वरिवसितरि त्वच्चर-
 णयोर्न कस्या उच्चत्यै भवति शिरसस्त्वद्यवनतिः ॥ १३ ॥ अका-

एषब्रह्माण्डक्षयचकितदेवासुरकृपाविधेयस्याऽसीघ्निनयनविषं संहृत-
 वतः ॥ स कल्माषः कण्ठे तव न कुरुते न श्रियमहो विकारोऽपि
 श्लाघ्यो भुवनभयभङ्ग्यसनिनः ॥ १४ ॥ असिद्धार्था नैव कचिदपि
 सदेवासुरनरे निवर्तन्ते नित्यं जगति जयिनो यस्य विश्विखाः ॥ स
 पश्यन्नीश्च त्वामितरसुरसाधारणमभूत् स्मरः स्पर्तच्यात्मा न हि वशिषु
 पश्यः परिभवः ॥ १५ ॥ मही पादाघाताद्वजति सहसा संशयपदं
 पदं विष्णोभ्राम्यद्भुजपरिघरुणग्रहणम् ॥ मुहुर्घौदैस्थर्यं यात्यानि-
 भृतजटाताहिततया जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विभुता ॥ १६ ॥
 विद्यमापी लारागणगुणितफेनोद्भूमरुचिः प्रवाहो वारां यः पृष्ठतलघु-
 दृष्टः शिरसि ते ॥ जगद्ग्रीष्माकारं जलधिवलयं तेन कृतमित्यने-
 नैवोन्नेयं धृतमहिम दिव्यं तव वपुः ॥ १७ ॥ रथः क्षोणी यन्ता
 श्वतधृतिरग्नेन्द्रो धनुरथो रथाङ्गे चन्द्राकौ रथचरणपाणिः शर इति ॥
 दिवक्षोस्ते कोऽर्थं त्रिपुरतृणमादम्बरविधिर्विधेयैः क्रीडन्त्यो न खलु
 परतन्त्राः प्रभुधियः ॥ १८ ॥ हरिस्ते साहस्रं कमलबलिमाधाय
 पदयोर्यदैकोने तस्मिन्निजमुद्दहरन्नेत्रकमलम् ॥ गतो भक्त्युद्रेकः
 परिणतिमसौ चक्रवपुषा त्रयाणां रक्षायै त्रिपुरहर जागर्ति जगताम् ॥ १९ ॥
 क्रतौ सुमे जाग्रत्त्वमसि फलयोगे क्रतुमतांक कर्मप्रध्वस्तं फलति
 पुरुषाराधनमृते ॥ अतस्त्वां सम्प्रेक्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिशुर्वं श्रुतौ श्रद्धा
 वद्ध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः ॥ २० ॥ क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपति-
 रधीशस्तनुभृतामृषीणामात्तिवज्यं शरणद सदस्याः सुरगणाः ॥ क्रतुभ्रं-
 श्वस्त्वत्तः क्रतुफलविधानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धाविधुरमभिचाराय
 - हि मखाः ॥ २१ ॥ प्रजानार्थं नाथ प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं गतं
 रोहिङ्ग्रूतां रिमयिषुमध्यस्य वपुषा ॥ धनुष्णाणेर्यातं दिवमपि

सपत्राकुतममुं त्रसन्तं तेऽव्यापि त्यजति न मृगव्याधरभसः ॥ २२ ॥
 स्वलावण्याशंसा धूतधनुषमहाय तृणवत्पुरः प्लुष्टं हृष्टा पुरमथन
 पुष्पायुधमपि ॥ यदि खैर्णं देवी यमनिरत देहार्घटनादवैति त्वामद्वा
 वत वरद मुग्धा युवतयः ॥ २३ ॥ श्रमशानेष्वाक्रीडा स्मरहर
 पिशाचाः सहचराश्रिताभस्मालेपः स्त्रिगपि नृकरोटीपरिकरः ॥
 अमङ्गल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं तथापि स्मर्तृणां वरद
 परमं मङ्गलमसि ॥ २४ ॥ यनः प्रत्यक्चित्ते सविधमवधायात्त-
 मरुतः प्रहृष्टयद्रोमाणः प्रमदसलिलोत्सङ्गितदशः ॥ यदालोक्याह्लादं
 हद इव निमज्ज्यामृतमये दधत्यंतस्तत्त्वं किमपि यमिनस्तत्किल
 भवान् ॥ २५ ॥ त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवहस्त्वमा-
 पस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च ॥ परिच्छिन्नामेवं त्वायि परि-
 णता विभ्रतु गिरं नविद्वस्तत्त्वं वयमिह तु यत्त्वं न भवसि ॥ २६ ॥ त्रयीं
 तिस्रो दृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरानकारार्थैवर्णैस्त्रिभिरभिदधत्तीर्ण-
 विकृति ॥ तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुन्धानमणुभिः समस्तव्यस्तं त्वां
 शरणद गृणात्योमिति पदम् ॥ २७ ॥ भवः शर्वो रुद्रः पशुपतिरथोग्रः
 सहमहास्तथाभीमेशानाविति यदभिधानाष्टकमिदम् ॥ अमुष्मिनप्रत्येकं
 प्रविचरति देवश्रुतिरपि प्रियायास्मै धाम्ने प्रविहितनमस्योऽस्मि भवते
 ॥ २८ ॥ नमो नैर्दिष्टाय प्रियदवदविष्टाय च नमो नमः क्षेदिष्टाय स्मरहर
 महिष्टाय च नमः ॥ नमो वर्षिष्टाय त्रिनयन यविष्टाय च नमो नमः
 सर्वस्मै ते तदिदमिति शर्वाय च नमः ॥ २९ ॥ वहलरजसे विश्वोत्पत्तौ
 भवाय नमो नमः प्रवल्लतमसे तत्संहारे हराय नमो नमः ॥ जनसुख-
 कृते सञ्चोद्रित्कौ मृडाय नमो नमः प्रमहसि पदे निखैर्गुण्वे शिवाय
 नमो नमः ॥ ३० ॥ कृशपरिणति चेतः क्लेशवश्यं क्ल चेदं क्ल च तव

गुणसीमोल्लंघिनी शश्वद्दिः । इतिचकितममन्दीकृत्य माँ भक्तिराधा-
द्वादशवरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारम् ॥ ३१ ॥ असितगिरिसमं स्यात्क-
ज्जलं सिन्धुपात्रे सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वा । लिखति यदि गृहि-
त्वा शारदा सर्वकालं तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ॥ ३२ ॥
असुरसुरमुनीन्द्रैरचितस्येन्दुमौलेर्ग्रथितगुणमहिम्नो निर्गुणस्येश्वरस्य ॥
सकलगणवरिष्ठः पुष्पदन्ताभिधानो रुचिरमलधुवृत्तैः स्तोत्रमेतच्चकार
॥ ३३ ॥ अहरहस्तवद्यं धूर्जटेः स्तोत्रमेतत्पठति परमभक्त्या शुद्ध-
चित्तः पुमान्यः ॥ स भवति शिवकोक्ते रुद्रतुल्यस्तथात्र प्रचुरतरथनायुः
पुत्रवान्कीर्तिमांश्च ॥ ३४ ॥ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापरा स्तुतिः ॥
अघोरान्नापरो मन्त्रो नास्ति तत्त्वं गुरोः परम् ॥ ३५ ॥ दीक्षा दानं
तपस्तीर्थं ज्ञानं यागादिकाः क्रियाः ॥ महिम्नःस्तवपाठस्य कलां
नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३६ ॥ कुसुमदशननामा सर्वगन्धर्वराजः शिशु-
शशधरमौलेद्वदेवस्य दासः ॥ सगुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषा-
त्स्तवनमिदमकार्षीद्व्यदिव्यं महिम्नः ॥ ३७ ॥ सुरवरमुनिपूज्यं
स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति यदि मनुष्यः प्राञ्जलिर्नान्यचेताः ॥ त्रजति
शिवसमीपं किन्नरैः स्त्रूयमानः स्तवनमिदममोघं पुष्पदन्तप्रणीतम्
॥ ३८ ॥ श्रीपुष्पदन्तमुखपङ्कजनिर्गतेन स्तोत्रेण किलिवषहरेण हरपि-
येण ॥ कण्ठस्थितेन पठितेन समाहितेन सुप्रीणितो भवति भूतपातिर्म-
हशः ॥ ३९ ॥ इत्येषा वाञ्छयी पूजा श्रीमच्छङ्करपादयोः ॥ अर्पिता
तेन देवेशः प्रीयतां मे सदाशिवः ॥ ४० ॥
॥ इति पुष्पदन्तगन्धर्वराजविरचितं श्रिशिवमहिम्नःस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ १६७ ॥ श्रीमद्भगवद्गीतायाः पञ्चदशोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ उधर्म्मूलमधःशास्त्रमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दां-
सि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥ अधश्चोधर्वं प्रसृतास्तस्य
शास्त्रा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः । अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि कर्मा-
नुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥२॥ न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिनं
च सम्प्रतिष्ठा । अश्वत्थमेनं सुविरुद्धमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥३॥
ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः । तमेव
चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥४॥ निर्मानमोहा जित-
सङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः । द्वन्द्वविमुक्ताः सुखदुःख-
संझर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥ न तज्ज्ञासयते सूर्यो न शशाङ्को
न पावकः । यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्वाय परमं यम ॥६॥ मर्मवांशो जीव-
कोके जीवभूतः सनातनः मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥७॥
शरीरं यदवाग्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः । गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्ग-
न्धानिवाशयात् ॥८॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं द्वाणपेव च । अधिष्ठाय
मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥९॥ उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुज्ञानं वा गुणा-
न्वितम् । विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥ यतन्तो योगि-
नश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् । यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्य-
चेतसः ॥११॥ यदादित्यगतं तेजो जगज्ञासयतेऽस्तिलम् । यच्चन्द्रमसि
यच्चामौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥१२॥ गामाविश्य च भूतानि धारयाम्य-
इमोजसा । पुण्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३॥ अहं
वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यश्च
चतुर्विधम् ॥१४॥ सर्वस्य चाहं द्वादि सत्त्वविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानपोहनं
च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकुद्देदविदेव चाहम् ॥१५॥ द्वाविमी पुरुषी

लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कृटस्योऽक्षर उच्यते ॥६॥
 उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः । यो लोकत्रयमाविश्य विभ-
 ित्यव्यय ईश्वरः ॥७॥ यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि
 लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥८॥ यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरु-
 षोत्तमम् । स सर्वविद्वज्ञति माँ सर्वभावेन भारत ॥९॥ इति गुह्यतमं शास्त्र-
 मिदमुक्तं मयाऽनध । एतद्वृद्धा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥१०॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
 र्जुनसंवादे “श्रीपुरुषोत्तमयोगो” नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

॥ १६८ ॥ अथ पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ॥

न्हीं जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन । नमस्तेऽस्तु इषीकेश
 महापुरुषपूर्वज ॥ १ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय प्रधानाव्यक्तरूपिणे । न्हीं
 नमो वौसुदेवाय शुद्धज्ञानस्त्वरूपिणे ॥ २ ॥ देवानां दानवानां च
 सामान्यमसि दैवतम् । सर्वदा चरणद्वंद्वं व्रजामि शरणं तव ॥ ३ ॥
 एकस्त्वमसि लोकस्य स्त्रैः संहारकस्तथा । अव्यक्तश्चानुमन्ता च गुण-
 मायासमावृतः ॥ ४ ॥ संसारसागरं घोरमनन्तं क्लेशभाजनम् । त्वामेव
 शरणं प्राप्य निस्तरन्ति मनीषिणः ॥ ५ ॥ न ते रूपं न चाकारो
 नायुधानि न चास्पदम् । तथापि पुरुषाकारो भक्तानां त्वं प्रकाशसे ॥६॥
 नैव किञ्चित्परोक्षं ते प्रत्यक्षोऽसि नै कस्यचित् । नैव किञ्चिदसिद्धं ते
 न च सिद्धोऽसि कस्यचित् ॥ ७ ॥ कार्याणां कारणं पूर्वं वचसां
 वाच्यमुच्चमम् । योगिनां परमा सिद्धिः परमं ते पदं विदुः ॥ ८ ॥

१ ऊनमो भगवत वासुदेवाय इति ब्राह्मणानाम् कुर्विषानोक्तः पाठः । २ सृष्टिसंहार-
 कारकः इत्यपि पाठः । ३ प्रत्यक्षोऽसि न कस्यचित् इत्यपि पाठः । ४ परं ते परमं विदुः इत्यपि
 केचन पठन्ति ।

अहं भीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मिन्भयावहे । त्राहि माँ पुण्डरीकाक्ष
न जाने श्वरणं परम् ॥९॥ काकेष्वपि च सर्वेषु दिक्षु सर्वासु चाच्युत ।
शरीरे च गृहे चापि वर्तते मे महद्भयम् ॥ १० ॥ त्वत्पादकमकादन्यन्न
मे जन्मान्तरेष्वपि । निमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि सद्गतिम् ॥११॥
विज्ञानं यादिदं प्राप्तं यादिदं ज्ञानमर्जितम् । जन्मान्तरेऽपि मे देव मा
भूदस्य परिक्षयः ॥ १२ ॥ दुर्गताचापि जातायां त्वं गतिस्त्वं मर्तिर्मम ।
यदि नाथं च विन्देयं तावताऽस्मि कृती सदा ॥ १३ ॥ अकामकलुषं
चित्तं मम ते पादयोः स्थितम् । कामये विष्णुपादौ तु सर्वजन्मसु केव-
लम् ॥ १४ ॥ पुरुषस्य इरेः सूक्तं स्वर्ग्यं धन्यं यशस्करम् । आत्म-
ज्ञानमिदं पुण्यं योगज्ञानमिदं परम् ॥ १५ ॥ इत्येवमनया स्तुत्या
स्तुत्वादेवं दिनेदिने । किंकरोऽस्मीति चात्मानं देवायैव निवेदयेत् ॥१६॥
फलाहारो जपेन्मासं पश्यन्नात्मानमात्मनि । फलानि भूक्त्वोपवसेन्मा-
समाद्विश्वं वर्तयेत् ॥ १७ ॥ अरण्ये निवसेन्नित्यं जपन्निदमृषिः सदा ।
ऋग्भिस्त्रिष्ववणं काले यजेदप्सु समाहितः ॥ १८ ॥ आदित्यमृषिरिष्टेत
सूक्तेनानेन नित्यशः । आज्याहुतेनैव हुत्वा चिन्तयेद्विभिस्तथा ॥१९॥
ऊर्ध्वं मासात्फलाहारस्त्रिभिर्वर्षेऽपेदिदम् । तद्भक्तस्तन्मना युक्तो दश-
वर्षाण्यनन्यमाक् ॥ २० ॥ साक्षात्पश्यति तं देवं नारायणमनामयम् ।
आश्वपत्यन्तयत्नेन स्तष्टारं जगतोऽन्ययम् ॥२१॥ अथवा साधमानोऽपि
भक्तिं न परिहापयेत् । भक्तानुकम्पी भगवाज्ञायते पुरुषोत्तमः ॥२२॥
येन येन च कामेन जपेत प्रयतः सदा । स स कामः समृद्धः स्याच्छ्रूढ-
धानस्य कुर्वतः ॥२३॥ होर्म वाऽप्यथवा जाप्यमृषिप्रहारमनुचमम् । कुर्वीत
येन कामेन तत्सिद्धिमवधारयेत् ॥ २४ ॥ इति पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ॥

॥ १६९ ॥ अथ चण्डीकवचम् ॥

ॐ नमश्शिष्ठिकायै । मार्कण्डेय उवाच । ॐ यदुहं परमं लोके सर्वर-
क्षाकरं नृणाम् । यश्च कस्य चिदाख्यातं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥१॥ ब्रह्मो-
वाच । अस्ति गुणतमं विप्र सर्वभूतोपकारकम् । देव्यास्तु कवचं
पुण्यं तच्छृणुष्व महामुने ॥२॥ प्रथमं शैलपुत्रीति द्वितीयं ब्रह्मचारिणी ।
तृतीयं चन्द्रधण्ठेति कूप्याण्डेति चतुर्थकम् ॥३॥ पञ्चमं स्कन्दमातेति पाञ्च
कात्यायनीति च । सप्तमं कालरात्रिश्च महागौरीति चाष्टमम् ॥४॥ नवमं
सिद्धिदा प्रोक्ता नवदुर्गाः प्रकीर्तिताः । उक्तान्येतानि नामानि ब्रह्म-
णैव महात्मना ॥५॥ अग्निना दह्यमानस्तु शत्रुमध्ये गतो रणे । विष्मे
दुर्गमे चैव भयार्ताः शरणं गताः ॥ ६ ॥ न तेषां जायते किञ्चिदशुभं
रणसङ्कटे । नापदं तस्य पश्यामि शोकदुखभयं नहि ॥ ७ ॥ यैस्तु
भक्त्या स्मृता नूनं तेषामृद्धिः प्रजायते । प्रैतसंस्था तु चामुण्डा वाराही
महिषासना ॥ ८ ॥ ऐन्द्री गजसमारूढा वैष्णवी गरुडासना । माहेश्वरी
वृषारूढा कौमारी शिखिवाहना ॥९॥ लक्ष्मीः पद्मासना देवी पद्महस्ता
हरिपिया । श्वेतरूपधरादेवी ईश्वरी वृषवाहना ॥१०॥ ब्राह्मी हंससमारूढा
सर्वभरणभूषिता । इत्येता मातरः सर्वाः सर्वयोगसमन्विताः ॥ ११ ॥
नानाभरणशोभाद्या नानारत्नोपशोभिताः ॥१२॥ दृश्यन्ते रथमारूढा
देव्यः क्रोधसमाकुलाः । शङ्खं चक्रं गदां शक्तिं इलं च मुसलायुधम् ॥१३॥
खेटकं तोमरं चैव परशुं पाशमेव च । कुन्तायुधं त्रिशूलं च शर्क्खमायु-
धमूलमम् ॥ १४ ॥ दैत्यानां देहनाशाय भक्तानापभयाय च । घार-
यन्त्यायुधानीत्यं देवानां च हिताय वै ॥ १५ ॥ नपस्तेऽस्तु
महारौद्रे महाघोरपराक्रमे । महाबले महोत्साहे महाभयविनाशिनि
॥ १६ ॥ त्राहि मा देवि दुष्प्रेक्ष्ये शत्रूणां भयवर्द्धिनि ॥ प्राच्यां रक-

तु मामेन्द्री आगेयामग्रिदेवता ॥१७॥ दक्षिणेऽवतु वाराही नैक्रत्यां खङ्ग-
 धारिणी । प्रतीच्यां वारुणी रक्षेद्वायव्यां मृगवाहिनी । उदीच्यां रक्ष
 कौबेरी ईशान्यां शूलधारिणी ॥१८॥ उधर्वं ब्रह्माणी मे रक्षेदधस्तादैषणवी
 तथा । एवं दश दिशो रक्षेच्चामुण्डा शववाहना ॥१९॥ जया मे चाग्रतः
 पातु विजया पातु पृष्ठतः । अजिता वामपार्ष्वे तु दक्षिणे चापराजिता ॥२०॥
 शिखां मे धोतिनी रक्षेदुमा मूर्ध्नि व्यवस्थिता । मालाघरी ललाटे च
 भ्रुवौ रक्षेद्यशस्त्रिनी ॥२१॥ त्रिनेत्रा च भ्रुवोर्मध्ये यमघण्टा च नासिके ।
 शाङ्किनी चक्षुपोर्मध्ये श्रोत्रयोद्दीरवासिनी ॥२२॥ कपोलौ काळिका रक्षे-
 त्कर्णमूले तु शाङ्करी । नासिकायां सुगन्धा च उत्तरोष्टे च चर्चिका
 ॥२३॥ अधरे चामृतकला जिह्वायां च सरस्वती । दन्तान् रक्षतु कौमारी
 कण्ठमध्ये तु चण्डिका ॥२४॥ घण्टिकां चित्रधण्टा च महामाया च तालुके ।
 कामाक्षी चिबुकं रक्षेद्वाचं मे सर्वमङ्गला ॥२५॥ ग्रीवायां भद्रकाली च
 पृष्ठवंशे धनुर्धरी । नीलग्रीवा बहिः कण्ठे नक्षिकां नलकूवरी ॥२६॥
 खङ्गधारिष्यमौ स्कन्धौ वाहू मे वज्रधारिणी । हस्तयोर्दण्डिनी रक्षे-
 दम्बिका चाङ्गुलीस्तथा ॥२७॥ नखाङ्गुलेश्वरी रक्षेत्कुक्षौ रक्षेन्द्रलेश्वरी ।
 स्तनौ रक्षेन्महालक्ष्मीर्मनश्शोकविनाशिनी ॥२८॥ हृदये ललितादेवी उदरे
 शूलधारिणी । नाभौ च कामिनी रक्षेद्वृद्धं गुह्येश्वरी तथा ॥२९॥ कव्या
 भगवती रक्षेज्ञानुनी विन्ध्यवासिनी । भूतनाथा च मेर्द्रं मे ऊरु
 महिषवाहिनी ॥३०॥ जह्ने महाबला प्रोक्ता सर्वकामप्रदायिनी । गुलफयो-
 न्नारसिंही च पादौ चामिततेजसी ॥३१॥ पादाङ्गुलीः श्रीर्मे रक्षेत्पादाधस्त-
 लवासिनी । नखान्दण्डाकराली च केशांश्चैवोर्ध्वकेशिनी ॥३२॥ रोमकूपेषु
 कौबेरी त्वचं वागीश्वरी तथा । रक्तमञ्जावसामां सान्यस्थिमेदांसि
 पार्वती ॥३३॥ अन्त्राणि काकरात्रिश पित्तं च मुकुटेश्वरी । पद्मावती

पद्मकोशे कफे चूडामणिस्तथा ॥३४॥ ज्वाकामुखी नखज्वाला अभेद्या सर्व-
 सन्धिषु । शुक्रं ब्रह्माणी मे रक्षेच्छायां छत्रेश्वरी तथा ॥३५॥ अहङ्करं
 मनो बुद्धिं रक्ष मे धर्मचारिणी । प्राणापानौ तथा व्यानं समानोदान-
 मैव च ॥३६॥ यशः कीर्ति च लक्ष्मीं च सदा रक्षतु वैष्णवी । गोत्र-
 पिन्द्राणी मे रक्षेत्पश्चन्मे रक्ष चण्डिके ॥३७॥ पुत्रानरक्षेन्महालक्ष्मीर्भायां
 रक्षतु भैरवी । मार्गं क्षेमकरी रक्षेद्विजया सर्वतः स्थिता ॥३८॥ रक्षाहीनं
 तु यत्स्थानं वर्जितं कवचेन तु । तत्सर्वं रक्ष मे देवि जयन्ती पाप-
 नाशिनी ॥३९॥ पदमेकं न गच्छेत्तु यदीच्छेच्छुभमात्मनः । कवचेनावृतो
 नित्यं यत्र यत्राधिगच्छति ॥४०॥ तत्र तत्रार्थलाभश्च विजयः सार्वकामिकः ।
 यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति निश्चितम् ॥४१॥ परमैश्वर्यमतुकं प्राप्स्यते
 भूतले पुमान् । निर्भयो जायते मर्त्यः सङ्गामेष्वपराजितः ॥४२॥ त्रैकोक्ये
 तु भवेत्पूज्यः कवचेनावृतः पुमान् । इदं तु देव्याः कवचं देवानामपि
 दुर्लभम् ॥४३॥ यः पठेत्प्रयतो नित्यं त्रिसन्ध्यं श्रद्धयान्वितः । दैवी कक्षा
 भवेत्तस्य त्रैकोक्येष्वपराजितः ॥४४॥ जीवेद्र्धश्चर्तं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ।
 नश्यन्ति व्याघयः सर्वे लूताविस्फोटकादयः ॥४५॥ स्थावरं जङ्गमं वापि
 कृत्रिमं चापि यद्विषम् । आभिचाराणि सर्वाणि मन्त्रयन्त्राणि भूतक्षे ॥४६॥
 भूचराः स्वेचराश्चैव जलजाश्रोपदेशिकाः । सहजाः कुलजा मालाः
 शाकिनी डाकिनी तथा ॥४७॥ अन्तरिक्षचरा धोरा डाकिन्यश्च महाबलाः ।
 ग्रहभूतपिशाचाश्च यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥४८॥ ब्रह्मराक्षसवेतालाः कूर्माण्डा
 भैरवादयः । नश्यन्ति दर्शनात्तस्य कवचे हृदि संस्थिते ॥४९॥ मानोश्चति-
 भवेद्राज्ञस्तेजोवृद्धिकरं परम् । यशसा वर्धते सोऽपि कीर्तिमण्डित-
 भूतले ॥५०॥ जपेत्सप्तशतीं चण्डीं कृत्वा तु कवचं पुरा । यावद्ग्रूपण्डलं
 थत्वे सशैलवनकाननम् ॥५१॥ तावत्तिष्ठति मेदिन्यां सन्ततिः पुत्रपौत्रिकी ।

देहान्ते परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥५२॥ मामोति पुरुषो नित्यं
महामायाप्रसादतः ॥ ५३ ॥

॥ इति श्रीवाराहपुराणे हरिहरब्रह्मविरचितं देव्याः कवचं सम्पूर्णम् ॥

॥ १७० ॥ अथ तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ॥

विष्वेश्वरीं जगद्गात्रीं स्थितिसंहारकारिणीम् ॥ निद्रां भगवतीं विष्णो-
रतुलां तेजसः प्रभुः ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच । त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि
वषट्कारः स्वरात्मिका ॥ सुधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधा मात्रात्मिका
स्थिता ॥ २ ॥ अर्धमात्रा स्थिता नित्या याऽनुज्ञार्या विशेषतः ॥
त्वमेव सन्ध्या सावित्री त्वं देवि जननी परा ॥ ३ ॥ त्वयैतद्वार्यते
विश्वं त्वयैतत्सूज्यते जगत् ॥ त्वयैतत्पालयते देवि त्वमत्स्यन्ते च
सर्वदा ॥ ४ ॥ विशृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ॥ तथा
संहृतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५ ॥ महाविद्या महामाया महा-
मेधा महासृतिः ॥ महामोहा च भवती महादेवी महेश्वरी ॥ ६ ॥
प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ॥ कालरात्रिर्महारात्रिमोहरा-
त्रिश्च दारुणा ॥ ७ ॥ त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिर्वेधलक्षणा ॥
लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः शान्तिरेवच ॥ ८ ॥ खड्गिनी शूलिनी
घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ॥ शह्विनी चापिनी बाणभुशुण्डीपरिघायुधा
॥ ९ ॥ सौम्या सौम्यतरा शेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ॥ परापराणां परमा
त्वमेव परमेश्वरी ॥ १० ॥ यज्ञ किंचित्किंचिद्वस्तु सदसद्वाऽखिलात्मिके ॥
तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे मया ॥ ११ ॥ यथा
त्वया जगत्सृष्टा जगत्पात्यत्ति यो जगत् ॥ सोऽपि निद्रावशं नीतः
कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ १२ ॥ विष्णुशरीरयहणमहमीशान एव च ॥

कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिपान्भवेत् ॥१३॥ सा त्वमित्यं प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता ॥ मोहयैतौ दुराधर्षाविसुरौ मधुकैटभौ ॥१४॥ श्वोधं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु ॥ बोधश्च क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ॥ १५ ॥ इति तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ॥

॥ १७१ ॥ शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ॥

ऋषिरुवाच ॥ १ ॥ शक्रादयः सुरगणा निहतेऽतिवीर्ये तस्मिन्दु-
रात्मनि सुरारिविले च देव्या ॥ तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्बश्चिरोषरांसा
वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्भवारुदेहाः ॥ २ ॥ देव्या यया ततमिदं जगदा-
त्मशक्त्या निश्चेष्टदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या ॥ तामंविकामखिलदेवमह-
र्षिंपूजां भक्त्या नताः स्म विद्धातु शुभानि सा नः ॥ ३ ॥ यस्याः
प्रभावमतुलं भगवाननन्तो ब्रह्मा हरश्च नहि वक्तुमलं वक्तं च ॥ सा
चण्डिकाऽखिलजगत्परिपाक्नाय नाशाय चाशुभभयस्य मर्ति करोतु
॥ ४ ॥ या श्रीः स्वयं सुकृतिनां भवनेष्वलक्ष्मीः पापात्मनां कृताधि-
यां हृदयेषु बुद्धिः ॥ श्रद्धा सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा तां त्वा-
नताः स्म परिपालय देवि विश्वम् ॥ ५ ॥ किं वर्णयाम तव रूपमाचि-
न्त्यमेतत्किंचातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ॥ किंचाहवेषु चारितानि तवाति-
यानि सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ६ ॥ हेतुः समस्तजगती
त्रिगुणापि दोषैर्न ज्ञायसे हरिहरादिभिरप्यपारा ॥ सर्वाश्रयाऽखिलमिदं
जगदंशभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥ ७ ॥ यस्याः
समस्तसुरता समुदीरणेन तृप्तिं प्रयाति सकलेषु मखेषु देवि ॥ स्वाहा-
सि वै पितृगणस्य च तृप्तिहेतुरुच्चार्यसे त्वमतएव जनैः स्वधा ष
॥ ८ ॥ या शुक्तिहेतुरविचित्यं महात्रता त्वमभ्यस्यसे सुनियसेद्वियत-

स्वसारैः ॥ मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोर्विद्याऽसि सा भगवती
परमा हि देवी ॥ ९ ॥ शब्दात्मिका सुविमलमर्यजुषां निधानप्रदीयर-
म्यपदपाठवतां च साम्नाम् ॥ देवी त्रयी भगवती भवभावनाय
वार्तासि सर्वजगतां परमार्तिहंत्री ॥ १० ॥ मेघाऽसि देवि विदिताऽ-
खिकशास्त्रसारा दुर्गाऽसि दुर्गभवसागरनौरसंगा ॥ श्रीः कैटभारिहृद-
यैककृताधिवासा गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ ११ ॥ इष-
त्सहासममकं परिपूर्णचंद्रविम्बानुकारि कनकोत्तमकान्तिकान्तम् ॥
अत्यञ्जुतं महृत्मात्तरुषा तथापि वक्त्रं विलोक्य सहसा महिषासुरेण
॥ १२ ॥ दृष्टा तु देवि कुपितं भुकुटीकरालमुद्यच्छशांकसदृशच्छ-
वियम सध्यः ॥ प्राणान्मुमोच महिषस्तदतीव चित्रं कैर्जीव्यते हि
कुपितांतकदर्शनेन ॥ १३ ॥ देवि प्रसीद परमा भवती भवाय सद्यो
विनाशयसि कोपवती कुलानि ॥ विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतत्तीतं
बलं सुविपुलं महिषासुरस्य ॥ १४ ॥ ते संमता जनपदेषु धनानि
तेषां तेषां यशांसि न च सीदति वंधुर्वर्गः ॥ धन्यास्त एव निभृता-
त्प्रजभत्यदारा येषां सदाऽभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १५ ॥
धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्माण्यत्याहृतः प्रतिदिनं सुकृतीकरोति ॥
स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादाल्लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि तेन
॥ १६ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजंतोः स्वस्थैः स्मृता मतिम-
तीव शुभां ददासि ॥ दारिद्र्यदुःखभयहारिणी का त्वदन्या सर्वोपका-
रकरणाय सदाद्र्वचित्ता ॥ १७ ॥ एभिर्हतैर्जगदुपैति सुखं तथैते कुर्वन्तु
नाम नरकाय चिराय पापम् ॥ संग्राममृत्युमयिगम्य दिवं प्रयातु
मत्वेति नूनमहितान्विनिहंसि देवि ॥ १८ ॥ द्वेषव किं न भवती प्रक-
रोति भस्म सर्वासुरानरिषु यत्प्रहिणोषि शस्त्रम् ॥ लोकान्वयान्तु रिप-

दोऽपि हि शशूला इत्थं सतिर्भवति तेष्वहितेषु साध्वी ॥ १९ ॥ खङ्ग-
 शधानिकरविस्तुरणैस्तयोग्यैः शूलाग्रकांतिनिवदेन दृशोऽसुराणाम् ॥ य-
 आगता विलयमंगुमादिदुखं द्योग्याननं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ २० ॥
 दुर्दृश्यत्वयनं तव देवि शीलं रूपं तथैतदविचित्यमतुल्यमन्यैः ॥ वीर्यं
 च हंत् हृतदेवपराक्रमाणां वैरिष्विषि प्रकटितैव दया त्वयेत्यम् ॥ २१ ॥
 केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य रूपं च छत्रभयकार्यतिहारि कुत्र ॥
 चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा त्वयेव देवि वरदे भुवनत्रयेऽपि ॥ २२ ॥
 त्रैलोक्यमेतदलिङ्गं रिपुनाशनेन ब्रातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि इत्वा ॥
 नीता दिवं रिपुगणा भययप्यपास्तयस्माकमृदसुरारिभवं नमस्ते
 ॥ २३ ॥ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खङ्गेन चाम्बिके ॥ घण्टास्वनेन
 नः पाहि चापञ्चानिःस्वनेन च ॥ २४ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च
 चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥ भाषणेनात्मशूलस्य उच्चरस्यां तथे-
 श्वरि ॥ २५ ॥ सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ॥
 यानि चात्मंतघोराणि तैरक्षास्मास्तथा भुवम् ॥ २६ ॥ खङ्गशूलगदा-
 दीनि यानि चाक्षाणि तेऽम्बिके ॥ करपलुबसंगीनि तैरस्मानरक्ष
 सर्वतः ॥ २७ ॥ श्वादिलक्षाच ॥ २८ ॥ एवं स्तुता सुरैर्दिव्यैः कुसुमै-
 न्ददनोद्धैः ॥ अर्चिता जगतां धात्री तथा गंधानुलेपनैः ॥ २९ ॥
 भज्या सप्तस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैः सुधूपिता ॥ प्राह प्रसादसुमुखी सम-
 स्तान्प्रणतान्सुरान् ॥ ३० ॥ देव्युवाच ॥ ३१ ॥ त्रियतां त्रिदशाः सर्वे
 यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितम् ॥ ३२ ॥ देवा ऊचुः ॥ ३३ ॥ धगवत्या कृतं
 सर्वं न किञ्चिद्बशिष्यते ॥ यद्यन्न निहतः शत्रुरस्माकं महिषासुरः ॥ ३४ ॥
 यदि चापि वरो देवस्त्वयाऽस्माकं यदेष्वरी ॥ संस्मृता संस्मृता त्वं
 हिसेथाः परमापदः ॥ ३५ ॥ यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वा स्तोष्यत्यम-

लानने ॥ तस्य विच्छिंविभवैर्घनदारादिसंपदाम् ॥ ३६ ॥ वृद्धयेऽस्म-
त्प्रसन्ना त्वं भवेथाः सर्वदाऽम्बिके ॥ ३७ ॥ ऋषिरुचाच ॥ ३८ ॥
इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थे तथाऽस्त्वनः ॥ तथेत्युक्त्वा भद्रकाली वभू-
वांतर्हिता वृप ॥ ३९ ॥ इत्येतत्कथितं शूप संभूता सा यथा पुरा ॥
देवी देवशरीरेभ्यो जगत्रयहितैषिणी ॥ ४० ॥ शुनश्च गौरीदेहात्सा-
समुज्जूता यथाऽभवत् ॥ वधाय हुष्टैत्यानां तथा शुभनिशुभयोः ॥ ४१ ॥
रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ॥ तच्छृणुष्व मयाऽस्त्वयात्
यथावत्कथयामि ते ॥ द्वी अँ ॥ ४२ ॥ इति शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ॥

॥ १७२ ॥ देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ न मन्त्रं नो यन्त्रं तदपि च न जाने स्तुतिमहो
न चाहानं ध्यानं तदपि च न जाने स्तुतिकथाः ॥ न जाने मुद्रास्ते
तदपि च न जाने विलपनं परं जाने मातस्त्वदनुशरणं क्लेशहरणम्
॥ १ ॥ विधेरक्षानेन द्रविणविरहेणालसतया विधेयाशक्यत्वाच्च
चरणयोर्या च्युतिरभूत् ॥ तदेतत्क्षन्तव्यं जननि सकलो-
द्धारिणि शिवे कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति ॥ २ ॥
पृथिव्यां पुत्रास्ते जननि वहवः संति सरलाः परं तेषां मध्ये विश्व-
तरलोऽहं तव सुतः ॥ मदीयोऽयं त्यागः समुचितमिदं नो तव शिवे
कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति ॥ ३ ॥ जगन्मातर्मातस्तव
धरणसेवा न रचिता न वा दत्तं देवि द्रविणमपि भूयस्तव गया ॥
तथाऽपि त्वं स्नेहं मयि निरुपमं यत्प्रकुरुषे कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि
कुमाता न भवति ॥ ४ ॥ परित्यक्त्वा देवान्विविधविधिसेवाकुलतया
मया पंचाशीतेरघिकमपनीते तु वयसि ॥ इदानीं चेन्यातस्तव यदि

कृपा नापि भविता निरालंबो कंबोदरजननि कं यामि शरणम् ॥ ५ ॥
 अष्टपाको जलपाको भवति मधुपाकोपमगिरा निरातंको रंको विहरति
 चिरं कोटिकनकैः ॥ तवापर्णे कर्णे विश्वाति मनुवर्णे फलमिदं जनः
 को जानीते जननि जपनीयं जपविधौ ॥ ६ ॥ चिताभस्पालेषो
 गरलमश्चनं दिक्षपटथरो जटाधारी कण्ठे भुजगपतिहारी पशुपतिः ॥
 कपाली भूतेशो भजति जगदीशैकपदवीं भवानि त्वत्पाणिग्रहणपरि-
 पाटीफलमिदम् ॥ ७ ॥ न मोक्षस्याकांक्षा न च विभववाञ्छाऽपि
 च न मे न विज्ञानपेक्षा शशिमुखि सुखेच्छाऽपि न पुनः । अतस्त्वा
 संयाचे जननि जननं यातु मम वै मृदानी रुद्राणी शिव शिव भवानीति
 जपतः ॥ ८ ॥ नाराधिताऽसि विधिना विविधोपचारैः किं रक्षचित्-
 नपर्नर्न कृतं वचोभिः ॥ श्यामे त्वमेव यदि किंचन मध्यनाथे धत्से
 कृपामुचितमंबं परं तवैव ॥ ९ ॥ आपत्सु ममः स्मरणं त्वदीयं करोमि दुर्गं
 करुणार्णवेशि ॥ नैतच्छठत्स्वं मम भावयेथाः क्षुधातृष्णाता जनर्नी स्मरन्ति
 ॥ १० ॥ जगदेव विचित्रमत्र किं परिपूर्णा करुणाऽस्ति चेन्मयि ॥ अपराध-
 परम्परावृतं नहि माता समुपेक्षते सुतम् ॥ ११ ॥ मत्सम्यः पातकी नास्ति
 पापद्वी त्वत्समा न हि ॥ एवं ज्ञात्वा महादेवि यथायोग्यं तथा कुरु ॥ १२ ॥
 ॥ इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ १७३ ॥ अथ कुञ्जिकास्तोत्रम् ॥

ईश्वर उवाच ॥ शूणु देवि प्रवक्ष्यामि कुञ्जिकामन्त्रमुक्तमम् ॥ येन
 मन्त्रप्रभावेण चण्डीपाठफलं लमेत् ॥ १ ॥ न वर्म नार्गलास्तोत्रं कीलकं
 न रहस्यकम् ॥ न सूक्तमपि न ध्यानं न न्यासश्च न पूजनम् ॥
 कुञ्जिकापाठमात्रेण दुर्गापाठफलं लमेत् ॥ अतिगुह्यतरं देवि देवानामपि
 कुर्लभम् ॥ ३ ॥ स्वयोनिवत्प्रयत्नेन गोपनीयं हि पार्वति ॥ मारणं मोहनं

वद्यं स्तम्भनोच्चाटनादिकम् ॥ कुञ्जिकोत्तममन्त्रस्य पाठमात्रेण
सिद्धयति ॥ ४ ॥ अथ मन्त्रः ॥ ॐ पेन्हीकर्लीँलूँहूँ ग्लूँ जूँ सः ज्वल ज्वल
प्रज्वल प्रज्वल मन्त्र प्रबल हँसँलँक्षँफद्स्वाहा ॥ नमस्ते रुद्ररूपायै
नमस्ते मधुमर्दिनि ॥ नमस्ते कैटभारिण्यै नमस्ते महिपासनि ॥ १ ॥
नमस्ते शुभ्महन्त्यै च निशुभ्मासुरघातिनि ॥ जागृहि श्रीमहादेवि
जपसिद्धिं कुरुष्व मे ॥ २ ॥ एँकारिस्तृष्टिरूपायै न्हीकारिप्रतिपालिके ॥
क्लीकारिकालरूपिण्यै वीजरूपे नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ चामुण्डाचण्डना-
शिन्यै यैकारि वरदायिनि ॥ विष्वे नोऽभयदे नित्यं नमस्ते मन्त्ररूपिणि ॥ ४ ॥
धाँधीँधूँधूर्जटे: पत्नि वाँवीचागीश्वरीति च ॥ क्राँकीक्रूकालिके देवि थ्रृश्री-
श्रृश्रीःशुभं कुरु ॥ ५ ॥ हँहूँहूँकाररूपिण्यै जँजँजँभालनादिनि । भ्रांभ्रीँभृ॒भैरवी
भद्रे भवान्यै ते नमो नमः ॥ ६ ॥ ॐ अँकँचं टंतैपैयैसँविन्दुराविर्मद्य विर्मद्य
लैक्षं मलय मलय जाग्रय जाग्रय त्रोटय त्रोटय दीसं कुरु दीसं कुरु स्वाहा ॥
पाँपीँपूँपार्वति पूर्णे खाँखीँखुँखेचरीति च ॥ साँसीसँसत्तशति सिद्धिं कुरुष्व
जपमात्रतः ॥ ७ ॥ इदं तु कुञ्जिकास्तोत्रं मन्त्रजागृतिहेतवे ॥ अभक्ताय न
दातव्यं गोपनीयं हि पार्वति ॥ ८ ॥ कुञ्जिकारहितां देवि यस्तु सत्तशर्तीं
पठेत् ॥ न तस्य जायते सिद्धिररण्ये रोदनं यथा ॥ ९ ॥

॥ इति द्वामरतन्त्रे ईश्वरपार्वतीसंचादे कुञ्जिकास्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ १७४ ॥ शीतलाष्टकम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अस्य श्रीशीतलास्तोत्रस्य महादेव ऋषिः ॥
अनुष्टुप् छन्दः ॥ शीतला देवता ॥ लक्ष्मी वीजम् ॥ भवानी शक्तिः ॥
सर्वविस्फोटकनिवृत्तये जपे विनियोगः ॥ ईश्वर उवाच ॥ वन्देऽहं शीतलां
देवीं रासभस्थां दिग्म्वराम् ॥ मार्जनीकलशोपेतां शूर्पालंकृतमस्तकाम् ॥ १ ॥
वन्देऽहं शीतलां देवीं सर्वरोगभयापहाम् ॥ यामासाद्य निवर्तेत
विस्फोटकभयं महत् ॥ २ ॥ शीतले शीतले चेति यो व्रूपाद्वारपीडितः ॥
विस्फोटकभयं घोरं क्षिप्रं तस्य प्रणश्यति ॥ ३ ॥ यस्त्वामुदकमध्ये तु
धृत्वा पूजयते नरः ॥ विस्फोटकभयं घोरं गृहे तस्य न जायते ॥ ४ ॥
शीतले ज्वरदग्धस्य पूतिगन्धयुतस्य च ॥ प्रनष्टचक्षुपः पुंसस्त्वामाहुर्जी-

वनौषधम् ॥ ५ ॥ शीतले तनुजान्रोगानृणां हरसि दुस्त्यजान् ॥ विस्फोटकविदीर्णानां त्वमेकाऽसृतवर्धिणी ॥ ६ ॥ गलगंडग्रहा रोगा ये चान्ये दारुणा नृणाम् ॥ त्वद्भुध्यानमात्रेण शीतले यान्ति संक्षयम् ॥ ७ ॥ न मन्त्रा नौषधं तस्य पापरोगस्य विद्यते ॥ त्वामेकां शीतले धात्री नान्यां एह्यासि देवताम् ॥ ८ ॥ मृणालतन्तुसदृशीं नामिहन्मध्यसंस्थिताम् ॥ द्यस्त्वां संचिन्तयेद्विति तस्य मृत्युर्न जायते ॥ ९ ॥ अष्टकं शीतलादेव्या यो नरः प्रपठेत्सदा ॥ विस्फोटकभयं धोरं गृहे तस्य न जायते ॥ १० ॥ भोतव्यं पठितव्यं च अद्भाभक्षिसमन्वितैः ॥ उपसर्गविनाशाय परं ख्यस्त्ययनं महत् ॥ ११ ॥ शीतले त्वं जगन्मातां शीतले त्वं जगत्पिता ॥ शीतले त्वं जगद्वात्री शीतलायै नमोनमः ॥ १२ ॥ रासभो गर्दभश्चैव खरो वैशाखनन्दनः शीतलावाहनश्चैव दूर्वाकल्ननिकृत्तनः ॥ १३ ॥ एतानि खरनामानि ॥ शीतलाये तु यः पठेत् । तस्य गेहे शिशूनां च शीतलारुद्धन जायते ॥ १४ ॥ शीतलाधुक्तमेवेदं न देयं यस्य कस्यचित् । द्यातव्यं च सदा तस्मै अद्भाभक्षियुताय वै ॥ १५ ॥

॥ हति श्रीस्कन्दपुराणे शीतलाधुक्तस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ १७५ ॥ विष्णोरस्योत्तरशतनामावलिः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अद्येत्यादिपू० पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ममेष्वित-
कामनासिद्धथर्थं श्रीमहाविष्णुप्रीत्यर्थं तद्विद्यायोत्तरशतनामासि॒ अष्टो-
त्तरशतसंख्याकममुकद्व्यसमर्पणं करिष्ये ॥ अथ ध्यानं ॥ शांताकारं
भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ॥
लक्ष्मीकांतं कमलनयनं योगिभिर्ध्यनगम्यं वंदे विष्णुं भवत्यहरं सर्व-
लोकैकनाथम् ॥ ॐ विश्वस्मै नमः । विष्णवे० वपद्काराय० भूतभव्यभ-
वत्यभवे० भूतकृते० भूतभृते० भावाय० भूतात्मने० भूतभावनाय० पूता-
त्मने० परमात्मने० मुक्तानां परमायै गतये० अव्ययाय० पुरुषाय० साक्षिणे०
क्षेत्रज्ञाय० अक्षराय० योगाय० योगविदां नेत्रे० प्रधानपुरुषेश्वराय०
नारसिंहवपुषे० श्रीमते० केशवाय० पुरुषोत्तमाय० सर्वाय० शर्वाय०
शिवाय० स्थाणवे० भूतादये० निधये० अव्ययाय० संभवाय० भावनाय०
भर्त्रे० प्रभवाय० प्रभवे० ईश्वराय० स्वयंभुवे० जांभवे० आदित्याय०
पुष्कराक्षाय० महास्वनाय० अनादिनिधनाय० धात्रे० विद्यवे० धातुरुक्त-

माय० अप्रसेयाय० हृषीकेशाय० पश्चनामाय० अमरप्रभवे० विश्वकर्मजे०
मनवे० त्वद्ग्रे० स्थविष्टाय० स्थविरभुवाय० अग्राहाय० शाश्वताय०
हृषणाय० लोहिताक्षाय० प्रतर्दनाय० प्रभूताय० त्रिकुब्धाद्ये० पवित्राय०
मंगलाय० परस्मै० ईशानाय० प्राणदाय० प्राणाय० ज्येष्ठाय० श्रेष्ठाय०
प्रजापतये० हिरण्यगर्भाय० भूगर्भाय० माधवाय० मधुसूदनाय० ईश्वराय०
विक्रमिणे० धन्विने० सेधाविने० विक्रमाय० क्रमाय० अनुच्छमाय० दुराध-
र्षाय० कृतज्ञाय० कृतये० आत्मवते० सुरेशाय० शरणाय० शर्मणे० विश्व-
रैतसे० प्रजाभवाय० अह्नाय० संवत्सराय० व्यालाय० प्रत्ययाय० सर्वदर्श-
नाय० अजाय० सर्वेश्वराय० सिद्धाय० सिद्धये० सर्वादये० अच्युताय०
वृथाकपये० अमेयात्मने० सर्वयोगविनिःसृताय० वसवे० वसुमनसे० सत्या-
य० (वनसालिने० देवकीनंदनाय नमः) ॥ १०८ ॥

॥ अनेनाप्तोत्तरशतनामसंख्याकामुकद्वयमर्पणेन भगवान् श्रीमहाविष्णुः
प्रीयताम् ॥

॥ १७६ ॥ विष्णोर्नीराजनम् ॥

जयदेव २ वन्दे गोपालं प्रभु व० मृगमदशोभितभालं करुणाकल्पोलम् ॥
जयदेव० ॥ निर्गुणसगुणाकारं संहृतभूभारम् २ करुणापारावारं गोवर्धन-
धारम् । कुंचित्कुंतलनीलं शरदिन्दुवदनम् २ मणिगणमणिडितकुण्डलरा-
जच्छ्रुतियुगलम् ॥ जयदेव० ॥ १ ॥ फुलेन्दीवरनयनं विलसितभूयुगलम् २
विवाघरमतिसुन्दरनासामणिलोलम् ॥ कम्बुशीवं कौस्तुभमणिकण्ठाभर-
णम् २ श्रीवत्साद्वितवक्षालं वितवनमालम् ॥ जयदेव० ॥ २ ॥ मुरलीवा-
दनलीलासस्त्वरगीतं २ जलचरस्थलचरवनचररजितसमगीतम् ।
निर्मलयमुनातीरे अगणितवचवरितं २ गोपीजनमनमोहन दधतं श्रीका-
न्तम् ॥ जयदेव० ॥ ३ ॥ रासऋडामणिडितवेष्टितवजललनम् २ मध्येता-
ण्डवमणिडितकुवलयदलनयनम् ॥ कुसुमाकारं रजितमन्दस्मितवदनम् २
कालियफणिवरदमनं पक्षीश्वरगमनम् ॥ जयदेव० ॥ ४ ॥ किंकिणिमेख-
लमध्ये पीताम्बरवसनम् २ तोडरनपुरगर्जितविलसितभूयुगलम् ।
गोपीजनपरिवेष्टितयमुनातटसंस्थं २ दासाभयदं सुखदं भुवमत्रयपालम् ॥
जयदेव० ॥ ५ ॥ भासुरमणिगणराजितभूषणलसदं गं २ मृगमदकेशरभालं
पदनखभवभङ्गम् । विश्वं भरहेस्वामिन्नगणितगुणसंगं २ त्वामहमीडे
माधव तर्तुं भवभङ्गम् ॥ जयदेव० ॥ ६ ॥

॥ १७७ ॥ श्रीशिवनीराजनम् ॥

ॐ जय गङ्गाधर हर शिव, जय गिरिजाधीश, त्वं मां पालय नित्यं,
 कृपया जगदीश ॥ हरहरहरमहादेव ॥ कैलासे गिरिशिखरे, कलपदुमविपिने
 शिव० ॥ गुंजति मधुकरपुंजे, कुंजवने गहने ॥ हरहर० ॥ कोकिलकूजति
 खेलति, हंसावनललिता ॥ शिव० ॥ रचयति कलाकलापं, नृत्यति
 मुदसहिता ॥ हरहर० ॥ तस्मिंस्तुलितसुदेशे, शाला मणिरचिता ॥ शिव०
 तन्मध्येहरनिकटे, गौरी मुदसहिता ॥ हरहर० ॥ क्रीडां रचयति भूषा,
 रंजितनिजमीशम् ॥ शिव० ॥ ब्रह्मादिकसुरसेवित, प्रणमति ते शीर्षम् ॥
 ॥ हरहर० ॥ विवुधवधू वहु नृत्यति, हृदये मुदसहिता ॥ शिव० ॥
 किञ्चरणानं कुरुते, सप्तस्वररसहिता ॥ हरहर० ॥ धिनकतथैथैधिनकत,
 मृदज्ज्वादयते ॥ शिव० ॥ कणकणललितसुवेणुर्मधुरं नादयते ॥ हरहर० ॥
 रुणुरुणुचरणे रचयति, नूपुरमुच्चलिता ॥ शिव० ॥ चक्रावर्ते भ्रमयति
 कुरुते तां धिक् ताम् ॥ हरहर० ॥ तांतां लुपच्छुप तालं, मधुरं नादयते ॥
 शिव० ॥ अंगुष्ठाङ्गुलिनादं, लास्यकतां कुरुते ॥ हरहर० ॥ कर्षूरहुतिगौरं,
 पंचाननसहितम् ॥ शिव० ॥ त्रिनयनशशिधरमौले, विषधरकण्ठयुतम् ॥
 हरहर० ॥ सुन्दरजटाकलापं, पावकयुतभालम् ॥ शिव० ॥ त्रिशूलडमरु-
 पिनाकं, करधृतनृकपालम् ॥ हरहर० ॥ शंखनिनादं कृत्वा, झल्ली
 नादयते ॥ शिव० ॥ नीराजयते ब्रह्मा, वेद क्रचां पठते ॥ हरहर० ॥
 इतिमृदुचरणसरोजे, हृदिकमले धृत्वा ॥ शिव० ॥ अवलोकयति महेशम् ॥
 ईशम् अभिनत्वा ॥ हरहर० ॥ रुंडरचितउरमाला, पञ्चगमुपवीतम् ॥
 शिव० ॥ वामविभागे गिरिजा, रूपम् अतिललितम् ॥ हरहर० ॥
 सकलशरीरे मनसिज, कृतभस्माभरणम् ॥ शिव० ॥ इतिवृषभध्वजरूपं,
 तापत्रयहरणम् ॥ हरहर० ॥ ध्यानम् आरतिसमये, हृदये इतिकृत्वा ॥
 शिव० ॥ रामं त्रिजटानाथम् ईशम् अभिनत्वा ॥ हरहर० ॥ प्रतिदिनमेवं
 पठनं संगीतं कुरुते ॥ शिव० ॥ शिवसायुज्यं गच्छति, भक्त्या यः
 शृणुते ॥ हरहर० ॥ १७ ॥

॥ १७८ ॥ देवीनीराजनम् ॥ पृष्ठ २१९ ॥

॥ इति स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥

परिशिष्टप्रकरणम् ।

॥ १७९ ॥ वैदिकमहालयचटशाद्युप्रयोगः ।

॥ १८० ॥ टिप्पणीस्थ-मासिक—सांबंधितस्त्रिक-थारुसहित।

॥ आद्यमण्डलम् ॥

पूर्वी

ईशानी	तिलोदकम्	शालिग्रामः	आमेयी
उत्तरा	यज्ञमनसनम्	३ ४	दक्षिणा
वायवी	२ १	न्युनजपात्रम् विकिरणिङ्ग	नैऋती
	विश्वेदेवा	पश्चिमा	

श्रीगणेशाय नमः ॥ तत्रादौ ब्रह्मयज्ञपूर्वकनित्यतर्पणविष्णुपूजना-
दिकं कृत्वा श्राद्धारम्भः कर्तव्यः । तत्रादौ देवस्थाने द्वौ चटौ पितृस्थाने
त्रयश्चटाः स्थापनीयाः । महाविष्णुस्थाने शालिग्रामः चटो वा ॥ देवस्था-
नीययोश्चटयोर्मुखं पूर्वस्यां पितृस्थानीयानां मुखम् उत्तरस्यां च महा-
विष्णुस्थानीयस्य मुखं पश्चिमस्यां दिशि कर्तव्यम् । एवं आद्वेषु सर्वत्र
बोध्यम् । आद्वकर्ता स्वयं पूर्वाभिमुखो ब्रह्मयज्ञतो विष्णुपूजनान्तं सर्वं
समाप्य दक्षिणाभिमुखः श्राद्धमाचरेत् अपि तु विष्णोः पूजने पूर्वाभिमुखो
विश्वेदेवानां पूजने पश्चिमाभिमुखः पित्र्यादीनां पूजने पिण्डदाने च
दक्षिणाभिमुखो भूत्वा सर्वश्राद्धं कुर्यात् ॥

आचम्य प्राणानायम्य । पवित्रधारणम् । अँ पुवित्रेस्त्थो० ॥
अत्रावसरे घृतपूरितं दीपं प्रज्वालयेत् ॥

संकल्पः—अद्य पू० तिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्रा-
प्त्यर्थं कुरुकुत्ससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां तथा च द्वितीयविश्वेषां देवानाम्
(अपसव्यं कृत्वा) अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानां
सप्ततीकानां वसुरुद्गादित्यस्वरूपाणाम् अमुकामुकानां, द्वितीयगो-
त्राणां मातामह प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहानां सप्ततीकानां वसु० अमुका०
गोत्राणां मदीयसप्तपूर्वजानां(पत्नी-सुत-पितृव्य-मातुल-भ्रातृ-पितृष्व-
सु-मातृष्वसु-आत्मभगिनी-श्वशुर-गुर्वामानां चात्र सर्वेषामूहःकार्यः) मम
पितुर्वा अमुकस्य कन्यागते सवितरि महालयापरप्रक्षश्राद्धं विश्वेदेवपूर्व-
कम् अर्ध्यपिण्डसहितं गयागमनादिश्राद्धफलप्राप्यर्थं पार्वणैकोद्दिष्टवि-
धिना सद्यः करिष्ये ॥ (सव्यम्) यवान् गृहीत्वा । आद्धकर्ता स्वदक्षि-
णहस्तेन प्रथमदेवस्थानीयं दर्भचटं स्पृष्टा ‘दैवे क्षणः क्रियताम्’ तथा
‘प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि’ ॥ अक्रौधनैः शौचपरेः सततं ब्रह्मचा-
रिभिः ॥ भवितव्यं भवद्विश्व मया च आद्धकारिणा ॥ सर्वायासवि-
निर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवद्विदेवकार्यं नः संपाद्य मे प्रसीदत ॥
कुरुकुत्ससंज्ञकाः विश्वेदेवाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं
पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्धः ॥ अँ सहस्रशीर्षा० ॥ कुरुकुत्स-

१. मासिके सांबत्सरिके च “पुरुखार्द्दसंक्षकौ विश्वेदेवौ” ॥ (वाचस्पतौ-इष्टिभादे-
कतुर्दशो नान्दौ सत्यवसू तथा । पुरुखार्द्दवौ चावै तीर्थं च धूरिलोचनौ । कालकामौ सपि-
ण्ड्यां च कुरुकुत्से महालये ॥) २. मासिके सांबत्सरिके च—अमुकगोत्राणाम् अस्मपितृ-पिता-
मह-प्रपितामहावाममुककर्मणां वसुरुद्गादित्यस्वरूपाणां पार्वणविधिना मम पितुः अमुकमा-
सिकथाद्महं करिष्ये ॥ (सांबत्सरिके) सांबत्सरिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ मातुरनुमासिके सांबत्सरिके
च अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातुपितामहीप्रपितामहीनां पार्वणविधिना मम मातुः अमुकमासिक-
थ्राद्महं करिष्ये ॥ (सांबत्सरिके) सांबत्सरिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥

संज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोऽर्धः संपद्यताम् । अस्तु पादार्धः । एवं द्वितीयचटे
क्षणमर्घं च दद्यात् ॥ (अपसव्यम् ।) तिळान्गृहीत्वा । आद्वकर्ता
प्रथमपितृस्थानीयचटं स्पृष्टा ‘पिंडै क्षणः क्रियताम्’ तथा ‘प्राप्नोतु
भवान् । प्राप्नवानि’ । अक्रोधनै० ॥ भवद्धिः पितृकार्यं नः संपाद्यं
मे प्रसीदत । अमुकगोत्राः अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहाः सप्तनीकाः
अमुकामुकाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥
एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्धः ॥ ॐ
पितृब्ध्यं-स्वधायिब्ध्यं-स्वधानमं-पितामहेब्ध्यं+स्वधायिब्ध्यं-स्वधा-
नमुं ह प्रपितामहेब्ध्यं ह स्वधायिब्ध्यं-स्वधानमं । अक्षं इति पितरोमीम-
दन्तपितरोतीतितृपन्तपितरुं पितरुं शुन्धिद्वयम् ॥३८॥ इति मन्त्रेणार्घदानम् ॥
द्वितीयपितृस्थानीयचटं स्पृष्टा । क्षणादिकं दत्त्वा ॥ द्वितीयगोत्राः
मातामह-प्रमातामह-दृद्धप्रमातामहाः सप्तनीकाः अमुकामुकाः वसुरुद्रा
दित्यस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं
पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्धः ॥ ‘ॐ पितृब्ध्यं०’ ॥ इति मन्त्रेणार्घ-
दानम् ॥ तृतीयपितृस्थानीयचटं स्पृष्टा । क्षणादिकं दत्त्वा नानाविध-
गोत्राः अस्मदेकोहिष्टसमस्तपूर्वजा अमुकामुकाः वसुस्वरूपाः आगतं
वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष
वोऽर्धः ॥ ‘ॐ पितृब्ध्यं०’ ॥ इति मन्त्रेणार्घदानम् ॥ (सव्यम् ॥)
शालिग्रामं स्पृष्टवा क्षणादिकं दत्त्वा । अतिथये महाविष्णवे नमः
एतते पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनमेष तेऽर्धः । ॐ सहस्रशीर्ष० ॥
महाविष्णवे एष तेऽर्धः ॥ स्वपादकरान् प्रक्षालयाचम्य प्राणानायम्य ॥

१ मासिके सांवत्सरिके च-एकचटपक्षेऽयं विधिः । यदा त्रयश्चटास्तदा पित्रादीना
भित्रं भित्रं क्षणादिकं कर्तव्यम् । यथा-अमुकगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन् वसुरूप आगतम् ।
सुस्वागतम् ॥ एवं पितामहस्य प्रपितामहस्यापि । सर्वस्मिन्नपि विधा एवं भित्रकमो हेय ॥

(अपसव्यम् ॥) तिलाक्षतैर्दिग्बन्धः कार्यः । आश्विष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशम् ॥ तथा वर्हिषदः पान्तु याम्यां ये पितरस्तथा ॥ प्रतीचीमाज्यपास्तद्वदुदीचीमपि सोपपाः ॥ उद्धर्वतस्त्वर्यमा रक्षेत् कव्यवाइनलोऽप्यधः ॥ रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदूषितः ॥ सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ॥ वायुभूतपितृणां च तृष्णिर्भवति शाश्वती ॥ य इमं श्राद्धकाले तु कुर्याद्व पितृपञ्जरम् ॥ अक्षयं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृभ्यः परिक्षतु ॥ तिला रक्षत्वसुरात् (सव्यम्) दर्भा रक्षन्तु राक्षसात् । पंक्ति वै श्रोत्रियो रक्षेदतिथिः सर्वरक्षकः ॥ (अपसव्यम् ।) दक्षिणकटौ नीवीवन्धनम् । तिलकुशानादाय ॥ सोमस्यनीविरसिष्विष्णुर्हं शर्म्मासिश्वर्म्मवज्मानुस्येन्द्रस्युषोनिरसिसुस्स्याद् कृषीस्कृषि ॥ १० ॥ इति मन्त्रेण नीवीवन्धनम् ॥ (सव्यम्) कुशोपरि भूमिप्रार्थना । श्राद्धभूमौ गया ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम् ॥ ताभ्यां कृत्वा नमस्कारं ततः श्राद्धं प्रवर्त्तयेत् ॥ सप्तव्याघा दशारण्ये मृगाः कालंजरे गिरौ ॥ चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपार्गाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ ॥ देवताभ्यश्च (अपसव्यम्) पितृभ्यश्च (सव्यम्) महायोगिभ्य एव च ॥ नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ॥ गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ तं ध्यात्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते च क्रणत्रयात् ॥

तिलोदककरणम्—ईशानकोणे त्रिदर्भासनम् । आसने पात्रं पात्रे शन्मो देवीरिति जलपूरणम् ॥ ॐ शन्मोद्देवी० ॥ ॐ पुवित्रेस्त्यो० इति

१ सव्यं नीवी तु विप्रस्य चतुर्दर्भेष्व संयुता । एकैकन्यूनमात्रेण वर्णं वर्णं यथाक्रमात् । पुनश्च—सव्यं नीवी तु विप्राणामपसव्यं (वर्ण) त्रयात्मके । वर्णमेदं न जानाति निराशाः पितरो गताः ॥ परत्वं—का०प०सू० श्राद्धप्रयोगे—तिलकुशानिताना पलाशपत्रे (आच्छादितानां) परिहितवस्त्रपुरस्त्रितदशानां वामकटिसंलग्नवस्त्रवहिर्भागेन संवेष्ट्य गोपनम् कुर्यादेतन्नीवीवन्धनमुच्यते ॥

नवदर्भात्पक्कुशकूर्चप्रक्षेपः ॥ यवोसीति यवाः । अँ श्वौऽसियुवया-
स्मद्देवोयुवयारातीदिवेन्वान्तरिक्षायत्वा पृथिव्यैत्वाशुन्धन्ताँल्लोकार्ह
पितृष्ठदनार्थपितृष्ठदनमसि ॥ ३६ ॥ तिलोसि सोमदेवत्यो गोसबो
देवनिर्मितः ॥ पृत्नमाद्विः पृक्तःस्वधया पितृलोकान् प्रीणाहि नः स्वाहा ।
इति तिलप्रक्षेपः ॥ 'त्वाङ्गन्धर्वा०' इति गंधप्रक्षेपः । तृष्णां पुष्पम् ॥
तुलसीशतपत्राणि भूंगराजस्तथैव च ॥ मालती मोगरं चैव पितृणां
दत्तमक्षयम् ॥ तृष्णां पूरीफलम् । हिरण्यप्रक्षेपः ॥ पुनन्तुमेति नव-
भिस्तिलोदकाभिमन्त्रणम् ॥ ॐ पुनन्तुमापितरं-सोम्यासं-पुनन्तु
मापितामहाऽपुनन्तुप्रपितामहाद्दृपुवित्रेणशुतायुषा ॥ पुनन्तुमापितामहाऽ
पुनन्तुप्रपितामहाद्दृपुवित्रेणशुतायुषाविश्वमायुर्हर्यञ्चन्वै ॥ १ ॥ अग्न्य-
आयूर्तिषिपवसुऽआसुवोज्जमिष्वन्वन्व ॥ अरेबांघस्वदुच्छुनाम् ॥ २ ॥
पुनन्तुमादेवज्ञनाऽपुनन्तुपनसुाधिय- ॥ पुनन्तुविश्वाभूतानिजातवै-
ददृ पुनीहिमा ॥ ३ ॥ पुवित्रेणपुनीहिमाशुक्रेणदेवदीद्यैत् ॥ अग्ने-
क्रत्वुक्रत्वैरन्तु ॥ ४ ॥ यत्तेषुवित्रमुर्चिष्वयम्भैविततमन्तुरा । ब्रह्मुतेन-
पुनातुमा ॥ ५ ॥ पवमानृसोऽअुद्द्यन-पुवित्रेणविचर्षणिदृ । यदि
पोतासपुनातुमा ॥ ६ ॥ उभाब्यन्देवसवितदेषुवित्रेणसुवेन्वै ॥
माम्पुनीहित्विश्वत- ॥ ७ ॥ हैश्वदुवीपुनतीदिव्यागुद्यास्यामिमावुह्य-
स्तुव्योष्टिपृष्ठादृ ॥ तयामदन्तदृ सधुमादेषुव्ययैस्यामुपतयोरयीणाम्
॥ ८ ॥ ३७-४४ चित्पतिर्मापुनातुव्यक्षपतिर्मापुनातु देवोपासवितापु-
नात्वचिंडेणपुवित्रेणसूर्यस्य रुशिमभिः ॥ तस्यतेषुवित्रपतेषुवित्रपृत-
स्युवस्त्कामदंपुनेतच्छक्षेयम् ॥ ९ ॥ ९ ॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः
सरितस्तथा ॥ आगच्छन्तु पवित्राणि श्राद्धकाळे सदा मम ॥

ततः कुशकूर्चेण श्राद्धीयद्रव्यप्रोक्षणम् ॥ अपवित्रः पवित्रो वा
सर्वावस्याङ्गतोऽपि वा ॥ यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

तत एकस्मिन्पात्रे तिलोदकं यूहीत्वा तज्जलं अँ सद्देवादेवुहेऽनुदेवास-
श्चकूपाबुयम् ॥ अग्निमर्मातस्मादेनसुोविश्वाक्षमुञ्चत्वद्वृहसंद ॥ १ १० ॥
अँ बदिदिवायदिनक्तुमेनाँ॑सिचकूपाबुयम् ॥ व्वायुमर्मातस्मादेनसुो
विश्वाक्षमुञ्चत्वद्वृहसंद ॥ २ १५ ॥ अँ यदिजाग्नुदद्वाद्वृहसंदुऽएनाँ॑सि-
चकूपाबुयम् ॥ सूर्योमातस्मादेनसुोविश्वाक्षमुञ्चत्वद्वृहसंद ॥ ३ १६ ॥
इति त्रिभिर्मैर्गायत्र्या चाभिमन्त्र्य पाकशाळायां गत्वा (अपसव्येन)
पाकपोक्षणम् ॥ उदक्यादिक्षुद्वाष्टिनिपतिताः पाकादिदोषाः पाकादीनां
पवित्रताऽस्तु ॥ देशकालपाकपात्रद्रव्यश्रद्धासंपदस्तु ॥ सर्वे पाकाः
शुचयो भवन्तु ॥ (सव्यम्) आसने उपविश्य । अग्रपूर्वो० तिथौ कुरुकु-
त्ससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां (अपसव्यम्) गोत्राणां पितृपितापहप्रपि-
तामहानां सप्तनीकानां द्वितीयगोत्राणां मातामहप्रमातापहवृद्धप्रमातामहा-
नां सप्तनीकानां मम समस्तपूर्वजानां मम पितुर्वा कन्यागते सवितरि
महालयापरपक्षश्राद्धं पार्वणं विश्वेदेवपूर्वकम् अर्द्धपिण्डसहितं युष्म-
दनुज्ञयाऽहं करिष्ये । कुरुष्व ॥ (सव्यम्) आसनदानम् । देव-
दक्षिणे आसनार्थे द्वौ दभौ दद्यात् ॥ यथा—कुरुकुत्ससंज्ञकानां विश्वेषां
देवानामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतर्ता धर्मोसि आपः । दैवे क्षणः
क्रियतां तथा पापोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तपक्षालनं दक्षा विष्ट-
रार्थे यवकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ एवं द्वितीयचटेऽपि
आसनदानम् ॥ (अपसव्यम्) पितृणां वामभागे त्रीन्दर्भानासनार्थे
दद्यात् ॥ यथा—अमुकगोत्राणामस्मत्पितृ—पितौमह—प्रपितामहानां सप-

१ मासिके सांवत्सरिके च—पुरुषवार्द्दसंज्ञकाना विश्वेषा देवानाम् इदमासनम् ॥ २ ॥ पितुः
मासिके सांवत्सरिके एकतन्त्रेण—अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितामहप्रपितामहानाम् अमुकशु-
कर्शर्मणा वसुरुद्वादित्यस्वरूपाणाम् इदमासनम् ॥ भिन्नपक्षे— (१) अमुकगोत्रस्य अस्म-
त्पितृः अमुकशर्मणः वसुरुपस्य इदमासनम् ॥ (२) अमुकगोत्रस्य अस्मत्पितामहस्य-
अमुकशर्मणो रुद्रपस्य इदमासनम् ॥ (३) अमुकगोत्रस्य अस्मत्पितामहस्य अमुक-

स्तीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणाम् अमुकामुकानाम् इदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियतां तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ द्वितीयगोत्राणामस्मन्मातामह—प्रमातामह—दृद्धप्रमातामहानां सप्तनीकानाम् अमुकामुकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोऽसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियतां तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ गोत्राणामस्मदेकोद्दिष्टसमस्तपूर्वजानां वसुरूपाणामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियताम् तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ (सव्यम्) अतिथिस्वरूपिणे महाविष्णवे इदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । महाविष्णो क्षणः क्रियताम् तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे यवकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥

अथ आवाहनम् । कुरुकुत्ससंज्ञकान्विश्वान्देवान्भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ ॐ विश्वेदेवासुऽआर्गतशृणुतामऽइमष्टहवम् । एदम्बुहिर्नीषीदत ॥ ॐ ॥ प्रदक्षिणं यवानवकीर्य ॥ ॐ विश्वेदेवार्ह शृणुतेमष्टहवम्मे येऽअन्तरिक्षेष्वउपदूयविष्ट ॥ येऽअग्निजिह्वाऽउत्तुवायज्ञत्राऽआसदूयाशर्मणः आदित्यरूपस्य इदमासनम् ॥ मातुः श्राद्धे एकतन्त्रपक्षे— (१) अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकदानाम् वसु ० इदमासनम् ॥ मातुः श्राद्धे भिन्नपक्षे— (१) अमुकगोत्राया अस्मन्मातुः अमुकदाया वसुस्वरूपाया इदमासनम् ॥ (२) अमुकगोत्राया अस्मत्पितामहा अमुकदाया रुदस्वरूपाया इदमासनम् ॥ (३) अमुकगोत्राया अस्मत्प्रपितामहा अमुकदाया आदित्यस्वरूपाया इदमासनम् ॥ १ मासिके सावध्यरिके च—पुरुत्वार्द्धसङ्कान् विश्वान्देवान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥

स्मिन्द्वुहिंषिमादयद्ध्वम् ॥५३॥ आगच्छन्तु महाभागा विशेषेवा महाबलाः ॥ ये चात्र विहिताः आद्वे सावधाना भवन्तु ते ॥ एवं द्वितीये ॥ (अपसव्यम्) अमुकगोत्रान् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहान् सप्तनीकान् वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं तिळानवकीर्य ॥ ॐ उशन्तस्त्वानिधीमहात्मशन्तुर्दंसमिधीमाहे ॥ उशन्तुशतऽआवाहपितृहृषिषुऽअत्तवे ॥ ७० ॥ आयन्तुनः इति जपेत् ॥ ॐ आयन्तुनर्दपितरःसोम्यासौमिनष्ट्वात्ताष्टपिर्भिर्द्वयानैर्द ॥ अस्मिन्द्वयेस्वुधयुमदुन्तोषिव्व्रुवन्तुते वन्त्वुस्मान् ॥ ५८ ॥ द्वितीयगोत्रान् अस्मन्पातामह-प्रपातामह-दृद्धप्रपातामहान् सप्तनीकान् वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं तिळानवकीर्य पूर्ववत् मन्त्रदूयपठनम् । यथा । ॐ उशन्तस्त्वाऽ ॥ ॐ आयन्तुनर्द० ॥ अमुकगोत्रान् अस्मदेकोदिष्टसमस्तपूर्वजान् वसुरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं तिळानवकीर्य ॥ ॐ उशन्तस्त्वाऽ ॥ ॐ आयन्तुनर्द० ॥ (सव्यम्) विष्णवे आवाहनं नास्ति ॥

अर्धकरणम् । ततो देव-पितृ-विष्णुसन्निधौ पठाशपत्रनिर्मितष्ठद पात्राणि स्थापयित्वा तन्मध्ये अधोलिखितद्रव्याणि निक्षिपेत् ।

१ पितुः मासिके सांवत्सरिके च एकतन्त्रे-अमुकगोत्रान् अस्मत्पितृपितामहान् अमुकामुकशर्मणो वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ पितुभिन्नपक्षे—(१) अमुकगोत्रम् अस्मत्पितरम् अमुकशर्मण वसुरूप भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ (२) अमुकगोत्रम् अस्मत्पितामहम् अमुकशर्मण रुद्ररूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ (३) अमुकगोत्रम् अस्मत्पितामहम् अमुकशर्मणम् आदित्यरूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ एवं मातृपक्षे यथा-

अनुमासिके सांवत्सरिकश्चाद्वे एकतन्त्रपक्षे-अमुकगोत्रा अस्मन्मातृपितामही-प्रतितामहीः अमुकामुकदा वसुरुद्रादित्यस्वरूपा भवत्सु आवाह० ॥ मातृभिन्नपक्षे—(१) अमुकगोत्राम् अस्मन्मातरम् अमुकदां वसुरूपां भवत्सु आवा० ॥ (२) अमुकगोत्राम् अस्मत्पितामहीम् अमुकदां रुद्ररूपां भवत्सु आवा० ॥ (३) अमुकगोत्राम् अस्मत्पितामहीम् अमुक-दाम् आदित्यरूपां भवत्सु आवा० ॥

देवपात्रयोः ॐ पुविश्चेस्त्थो० इति मन्त्रेण द्वौ द्वौ प्रागग्राम कुशौ निधापयेत् । ॐ पुविश्चेस्त्थो० ॥ ॐ शश्नोदेवीत्युदकपूरणम् । ॐ शश्नोदेवीरभिष्ठ्युडआपो भवन्तु पीतयै० ॥ ॐ यवोसीति मन्त्रेण यवाज्ञिक्षिपेत् ॥ ॐ यवोसिऽ० । तूष्णीं गन्धपुष्पे निक्षिप्य । देवपात्रे सम्पन्ने । सुसम्पन्ने ॥ (अपसब्यम्) पितृपात्राणि पूरयेत् ॥ पुविश्चेस्त्थो० इति मन्त्रेण पवित्रत्रयं निधाय । ॐ शश्नोदेवीत्युदकपूरणम् ॥ तिळोसीति मन्त्रेण तिळान् ॥ तूष्णीं गन्धपुष्पाणि निक्षिप्य । पितृपात्राणि सम्पन्नानि । सुसम्पन्नानि ॥ (सब्यम्) महाविष्णुपात्रे ॐ पवित्रेस्त्थो० । इति मन्त्रेणैकं पवित्रम् ॥ जलपूरणम् । ॐ शश्नोदेवी० ॥ यवोसीति यवाः ॥ तूष्णीं गन्धपुष्पे च । महाविष्णोरर्धपात्रं सम्पन्नम् । सुसम्पन्नम् ॥

ततः अर्घदानम् ॥ ‘ॐदेवेभ्यो नमः’ इति द्वे पवित्रे पुष्पं चार्पयित्वा ॥ अर्घं गृहीत्वा । ॐ या दिव्याडआपः पयसा सम्बभूवुर्बाडअन्तरिक्षा उत पार्थिवीर्बाः ॥ हिरण्यवर्णा बङ्गियास्तानडआपः शिवाः शश्स्योनाः सुहवा भवन्तु ॥ कुरुकुर्त्ससंज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोडर्धः संपद्यताम् । अस्त्वर्द्धः । सर्वपात्रेषु किंचिज्जलमवशेषणीयम् ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसब्यम्) ‘ॐपितृभ्यो नमः’ इति सपवित्राणि पुष्पाण्यर्पयित्वा । अर्घं गृहीत्वा । ॐ या दिव्याडआपः० ॥ अमुकगोत्रेभ्यः अस्मतिपैतृ-पितामहप्रपिता-

१ मासिके सावत्सरिके च-पुरुषवार्द्दसंज्ञका विश्वेदेवाः एष वोडर्धः सम्पद्यताम् ॥

२ एकतन्त्रे पितुः श्राद्धेऽनुमासिके सांवत्सरिके च—अमुकगोत्रा अस्मतिपैतृपितामह-प्रपितामहा अमुकामुकशर्माणो वसुरुद्दादित्यस्वरूपा एष० ॥ पितृश्राद्धे भित्रपक्षे—(१) अमुकगोत्र अस्मतिपिता अमुकशर्मन् वसुरुप एष तेऽर्धः । (२) अमुकगोत्र अस्मतिपितामह अमुकशर्मन् वसुरुप एष० ॥ (३) अमुकगोत्र अस्मतिपितामह अमुकशर्मन् आदित्यरुप एष तेऽर्धः ॥

महेभ्यः सप्तनीकेभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः एष वोऽर्थः । अस्त्वर्धः ॥
 द्वितीयगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहृद्धप्रमातामहेभ्यः सप्तनीकेभ्यः
 वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः एष वोऽर्थः । अस्त्वर्धः ॥ गोत्रेभ्यः अस्मदे-
 कोदिष्टसमस्तपूर्वजेभ्यः वसुरूपेभ्यः एष वोऽर्थः । अस्त्वर्धः ॥ (सव्यम्)
 ‘ॐ घहा विष्णवे नमः’ इति पवित्रं पुष्पं चार्पयित्वा ॐ चा दिव्याऽआपः ॥
 अतिथिस्वरूपिणे महाविष्णवे एष तेऽर्थः । अस्त्वर्धः ॥ (अपसव्यम् -
 प्रथमपितृपात्रे संस्कारान्समवनीय । शुन्ध्यन्तांल्लोका ? पितृखर्दनात्पितृख)
 देनमसि । इति मन्त्रेण पितृदामे प्रथमदिव्येदेवचटस्य दक्षिणे भूमिं
 प्रोक्ष्य दर्भं च तत्र निधाय तदुपरि “पितृस्यः स्थानमसि” इति पात्रं
 न्युब्जं करोति । तदुपरि सर्वाणि पितृपवित्राणि निधाति । तदुपरि
 अन्यानि त्रीणि च ॥ पूजनम् ॥ स्थानमसि अत्रं नमः । स्थानमसि गंधं नमः ॥
 स्थानमसि तिळाक्षतपुष्पं नमः । स्थानमसि लभो नमः ॥ न्युब्जपात्रोदकेन
 स्वसूर्भ्यं मार्जनम् ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते
 कुणवन्तु भेषजम् ॥ (सव्यम्) अत्रावसरे गंधादिदानम् । (चटपूजनम्)
 देवचटे । देवेभ्यः अत्राः । स्वत्राः ॥ देवेभ्यो गंधः । सुगन्धः ॥ देवेभ्यः
 अक्षतपुष्पम् । स्वक्षतपुष्पम् ॥ यवमाच्छादनम् ॥ फलार्थं पूर्णीफलम् ।
 सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थं यज्ञोपवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थं वस्त्रं वा
 किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थं इमौ कुशौ ।
 सुकुशौ ॥ जलं गृहीत्वा । इदमनुलेपनम् एतावत्सुपनस एष वो धूपः
 सुधूपः इदं वो ज्योतिः सुज्योतिः शेषोपचारार्थं इमौ कुशौ यथादत्तं गन्धा-

एवं मातृपक्षे यथा—एकतंत्रेण श्राद्धकर्मणि मातृश्राद्धेऽनुमासिके सावत्यरिके च । अमुकगोत्रा
 अस्मन्मातृ-पितामही-प्रपितामहाः अमुकामुकदा वसुरुद्रादित्यस्वरूपा एष वोऽर्थः ॥ १ ॥ मित्रपक्षे—
 (१) अमुकगोत्रे अस्मन्मातः अमुकदे वसुरूपे एष तेऽर्थः ॥ (२) अमुकगोत्रे अस्मत्पितामहि
 अमुकदे रुद्धपे एष तेऽर्थः ॥ (३) अमुकगोत्रे अस्मत्पितामहि अमुकदे आदित्यस्मै
 एष तेऽर्थः ॥ ॥

द्वर्चनं कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा संपद्यतां न मम ॥
 एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटे । पितृभ्यः अत्राः ।
 स्वत्राः ॥ पितृभ्यः गन्धः । सुगन्धः ॥ पितृभ्यः तिलाः । सुतिलाः ॥
 माल्यार्थे इमानि वः पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि । सुपुष्पाणि ॥
 तिलमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूर्णफलम् । सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे
 यज्ञोपवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा किञ्चिव्यावहा-
 रिकं द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमे कुशाः । सुकुशाः ॥
 जलमादाय । इदमनुकेप० गन्धाद्वर्चनम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ-
 पितामह-प्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥
 द्वितीयगोत्रस्थानीयचटे पूर्ववत्पूजनम् । जलं गृहीत्वा । इदमनुकेप०
 गन्धाद्वर्चनं द्वितीयगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहे-
 भ्यः सपल्लीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ तृतीयचटे पूर्ववत्पूजनम् ।
 जलं गृहीत्वा । इदमनुकेप० गन्धाद्वर्चनम् अस्मत्समस्तपूर्वजेभ्यः
 वसुरूपेभ्यः यथायथाविभागं स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ (सव्यम्)
 अतिथये महाविष्णवे अत्राः । स्वत्राः ॥ गन्धः । सुगन्धः ॥ यवाः ।
 सुयवाः ॥ माल्यार्थे इमानि पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि । सुपुष्पाणि ॥

१ मासिके सावत्सरिके च-पुरुत्वार्द्धसज्जकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा संपद्यता न मम ॥

२ एकतंत्रेण-पितुः शाद्वे मासिके सावत्सरिके च-अमुकगोत्रेन्य-अस्मत्पितृपितामहप्र-
 पितामहेभ्यःवसुरूपादित्येभ्य-स्वधा सम्पद्यता न मम ॥ भिन्नपक्षे (१) अमुकगोत्राय अस्मत्पितै
 अमु० वसु० स्वधा सम्पद्यतां न मम (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमु० रुद०
 स्वधा० (३) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमु० आदित्य० स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥

एवं मातृश्रादेऽनुमासिके सावत्सरिके च एकतंत्रेण—अमुकगोत्राभ्यः अस्मन्मातृ-
 पितामहीप्रपितामहीभ्यःवसु० स्वधा० ॥ भिन्नपक्ष—(१) अमुकगोत्राय अस्मन्मात्रे अमु०
 वसु० स्वधा० ॥ (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामह० अ० रुद० स्वधा० ॥ (३) अमुकगो-
 त्राय अस्मत्पितामह० अ० आदिं स्वधा० ॥

यवमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूरीफलम् । सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे यज्ञो-
पवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा किंचिद्व्यावहारिकं
द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमौ कुशौ । सुकुशौ ॥ जलं
गृहीत्वा । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनं महाविष्णवे स्वाहा सम्पद्यतां न मम ॥

अथ तिलोद्धरणं पात्रासादनं मण्डलकरणं च । हस्ते जलं गृहीत्वा
'तिलोद्धरणं पात्रासादानं मण्डलकरणं च करिष्ये ।' (ॐ कुरुत्व)
(अपसव्यम्) अर्घपात्राणि निष्कास्य भूमौ स्थितान् तिलादीनुद्धृत्य
(सव्यम्) परिवेषणार्थं पात्राणामासादनं कुर्यात् ॥

यथा—(अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटसमीपे भूमौ स्थितान्
तिलादीनुद्धृत्य पात्राणामासादनश्च भस्मना पङ्किवारणं कुर्यात् ॥
प्रथमा दक्षिणा रेखा द्वितीया वामतो न्यसेत् । त्रुतीया चाग्रभागे तु मेलनं
कुरु दक्षिणे ॥ इत्यनया रीत्या यावन्ति पात्राणि तावन्ति ॐ पुरीत्य-
भूतानिं पुरीत्यल्लोकाद्यपुरीत्यसर्वां+प्रदिशोदिशश्च ॥ उपस्थाय-
प्रथमज्ञामृतस्यात्कमनात्कमानमृभिसंविवेश ॥ ॐ ॥ एवं मातामहादीनां
समस्तपितृणां चटसमीपे च पात्रासादनं पंक्तिवारणं च कुर्यात् ।

ततः प्रथमविश्वेदेवस्थानीयचटसमीपे पात्रमासाद्य पात्रस्य परितः ।
'यथाचक्रधरो विष्णुस्त्रैलोक्यं परिरक्षाति । भस्मना मण्डलं तद्रूपं भूतानि
रक्षतु ॥ सर्वेषां पापदृष्टीनां चक्षुर्बधाति केशवः ॥' मंत्रैः-ॐ पुरीत्यभूतानि० ॥
इत्यनेन भस्मना पङ्किवारणम् । एवं द्वितीयविश्वेदेवसमीपेऽपि
पात्रासादनं पङ्किवारणम् ॥

महाविष्णोः समीपेऽपि एवमेव पात्रासादनं पङ्किवारणश्च
कार्यम् ।

(अपसव्यम्) पित्रादीनां करशुद्धयर्थं तिलोदकाज्जलं गृहीत्वा ॐ
यतीत्यानि० इति पठित्वा सर्वेषु चटेषु दद्यात् ॥ (सव्यम्) देवानां

करशुद्धयर्थं द्रयोर्विश्वेदेवयोश्वटयोरपि महाविष्णोरपि करशुद्धयर्थं
ॐ वेतीत्यानि० इत्यनेन तिलोदकाजजलं देयम् ।

अथाग्नौकरणम्—ततो वृत्ताक्तमन्नं प्रयच्छति । पलाशपत्रपुटे
अश्रमानीय गायत्रीमंत्रेण संप्रोक्ष्य जलं गृहीत्वा—अपस्वग्नौकरणं
करिष्ये । कुरुष्व ॥ तत्र पत्रावलीसमीपे अन्यपात्रं जलपूरितं संस्थाप्य
इस्ते गायत्र्याऽभिमंत्रितमोदनमादाय (अपस्वयेन) पातितवामजानुः
पितृतीर्थेनावदानधर्मेण द्विराहुतिं जले जुहुयात् ॥ ॐ अग्नये
कव्यवाहनाय स्वाहा इदमग्नये कव्यवाहनाय न मम ॥ ॐ सोमाय
पितृमते स्वाहा इदं सोमाय पितृमते न मम ॥ इति द्विराहुतिं जले
हुत्वा शेषमन्नं पिण्डार्थमवशेषणीयम् ॥

ततः पितृपितामहप्रपितामहपत्रे परिवेषणीयम् ॥ एवं मातामहा-
दीनां पत्रे समस्तपितृणां पत्रे च परिवेषणीयम् ॥ (सव्यम्) देवपात्रयोः
परिवेषणीयम् । महाविष्णुपत्रे परिवेषणीयम् ॥ देवपात्रस्थमन्नं गाय-
त्रीमंत्रेण संप्रोक्ष्य । देवाः अन्नं रक्षध्वम् । ॐ इदं विष्णु० इति अंगुष्ठ-
मष्टेऽवगाहा । ॐ इदं विष्णु० ॥ अपहता० इति यवान्विकीर्य । ॐ
अपहता० ॥ दक्षिणहस्तेन पात्रमालभ्य जपति । ॐ पृथ्वी ते पात्रं
घौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽभ्युत्तेऽभ्युतं जुहोमि स्वाहा ॥ जर्लं
गृहीत्वा । इदमन्नं कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सम्प-
द्यतां हव्यं न मम ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपस्वयम्) पितृपात्रस्थ-
मन्नं सावित्र्याऽभ्युक्ष्य । पितरः कव्यं रक्षध्वम् । इदं विष्णु० इति मन्त्रेण
अंगुष्ठामष्टेऽवगाहा । अपहता० इति तिलान्विकीर्य । पात्रमाकभ्य जपति ।
ॐ पृथ्वी ते पात्रं० । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्मत्पितृ—पितामह-

प्रापितीमहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां कव्यं न मम ॥ एवं
द्वितीये मातामहादीनां चटे पूर्ववत्कृत्वा । जलं गृहीत्वा । इदमअपस्म-
न्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां
कव्यं न मम ॥ एवं तृतीयचटे पूर्ववत्कृत्वा । जलं गृहीत्वा । इदमअपस्म-
त्सपस्तपूर्वजेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां कव्यं न मम ॥ इति जलमुत्सजेत् ॥
(सव्यम्) महाविष्णुपात्रस्थमन्बं गायत्र्या संप्रोक्ष्य महाविष्णो हव्यं रक्ष ।
इदं विष्णु० इति मंत्रंणांगुष्ठमन्बेऽवगाह । अपहता० इति यवान्विकीर्य ।
पात्रपालभ्य । ॐ पृथ्वी ते पात्रं० । जलं गृहीत्वा । इदमन्बं महा-
विष्णवे स्वाहा सम्पद्यतां हव्यं न मम ॥ संकल्पः । जलं गृहीत्वा ।
ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म-
कर्मसमाधिना ॥ हरिर्दीर्ता हरिर्भोक्ता हरिरिन्द्रं प्रजापतिः ॥ हरिर्विप्र-
शरीरस्यो भुक्ते भोजयते हरिः ॥ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च ॥
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥
(अपसव्यम्) पितृणामपोशनार्थं सकृत्सकृदपो दत्वा । (सव्यम्)
देवानां विष्णोश्चापोशानं दत्वा देवतानैवेदं कृत्वा । (अप-
सव्यम्) एको विष्णुर्हद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः त्रिलोकान् व्याप्त-
भूतात्मा भुक्ते विश्वभुगव्ययः ॥ अनेन भोजनसमाराधनेन मम सपस्त-
पितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयताम् ॥ निवीती भूत्वा प्रार्येत्

१ पितृश्राद्वे मासिके सावत्सरिके च एकतन्त्रेण—(१) अस्मतिवृपितामहप्रपिता-
महेभ्यः एतद्वेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ भिन्नपक्षे—(१) अस्मतिवृ एतत्तेऽन्नं स्वधा सं०
कव्यं० । (२) अस्मतिपितामहाय एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (३) अस्मत्पिता-
महाय एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं न मम ॥ एवं मातृश्राद्वे यथा-

एकतन्त्रेण ॥ (१) अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः एतद्वेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥
भिन्नपक्षे—(१) अस्मन्मातृ एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (२) यास्मात्सतामातृ
एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (३) अस्मत्पितामहै एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥

ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयबहित्रयार्करजनीश्वरगणेभराणम् ॥
 कौचामरेद्रकलशोद्धवकश्यपानां पादान्नमापि सततं पितृमुक्तिहेतोः ॥
 (सव्यम्) देवाः अमृतं जुषध्वम् ॥ (अपसव्यम्) पितरः अमृतं
 जुषध्वम् ॥ (सव्यम्) महाविष्णो अमृतं जुषस्व ॥ श्रद्धया प्राणेन
 जुहोमि । ॐ प्राणाय स्वाहा ॥ ॐ अपानाय स्वाहा ॥ ॐ व्यानाय
 स्वाहा ॥ ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ॐ समानाय स्वाहा ॥ मधुवाता०
 इति श्यृचं जपेत् ॥ गायत्रीपठनम् ॥ तुसाङ्गात्वा अन्नं विकिरेत् ।
 विकिरासनं दद्यात् ॥ (अपसव्यम्) असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां
 कुलदूषिणाम् ॥ उच्छिष्टभागधेयानां दर्भेषु विकिरासनम् ॥ इति
 नैर्कृत्यकोणे दर्भासनं दत्त्वा किकिरैषिणदानम् । पिण्डमादाय ।
 अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम । भूसौ दत्तेन पिण्डेन
 तुप्ता यान्तु पराङ्गतिम् ॥ ये अग्निदग्धाः ये अनग्निदग्धास्तेभ्यः
 अस्मत्कुलप्रसूतेभ्योऽयं विकिरपिण्डः स्वधान पम् ॥ (सव्यम्) पवित्र-
 त्यागः ॥ पाणिपादौ प्रक्षालयाचम्य प्राणानायम्य पवित्रधारणम् ॥
 ॐ पवित्रेस्त्यो०॥ (अपसव्यम्) पितृणामुत्तरापोशानं दत्त्वा । (सव्यम्)
 देवानां विष्णवे चोत्तरापोशानं दत्त्वा । पूर्वदद्यायत्रीं जपित्वा ।
 (अपसव्यम्) रेखाकरणम् । ॐ अपहतुऽअसुरारक्षा०७सिवेदुषद+॥
 उदकोपस्पर्शः । रेखायामवनेजनम् । अमुकगोत्राः असमतिपृ-पिता-
 मह-प्रपितामहादिसमस्तपूर्वजाः पिण्डस्थाने अवनेनिग्ध्वम् ॥

पिण्डदानम् । (शाद्धकर्ता एकस्मिन्पात्रे पिण्डद्रव्यं निष्कास्य तत्र
 घृतं तिलान् तिलोदकं शर्करां पयः दधि मधु गन्धं पुष्पञ्चं प्रक्षिप्य

१ तीर्थप्रादे नयाप्रादे श्रादे मातामरे तथा । विकिरं नैव दातन्यं श्रादे पोहशके तथा ॥

पिण्डान् कृत्वा दद्यात्) यथा— ॥ अमुकगोत्र अस्मत्पितैः अमुकशर्म-
न्वसुरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदम् अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे
वसुरूपाय अर्यं पिण्डः स्वधा न मम ॥ एतत्ते गोदावर्यां दत्तमस्तु गयाग-
दाघरस्तृप्यतु ॥ एवं सर्वत्र ॥ अमुकगोत्र अस्मत्पितामह अमुकशर्म-
न्द्ररूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अमुकगोत्र अस्मत्प्रपितामह
अमुकशर्मन् आदित्यरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ० गो०
अस्मन्मातः अमुकदे वसुरूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ० गो०
अस्मत्पितामहि अमुकदे रुद्ररूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ०
गो० अस्मत्प्रपितामहि अमुकदे आदित्यरूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा ।
इदं० । एतत्ते० ॥ (ततो द्वितीयगोत्रेभ्यः) अ० गो० अस्मन्मातामह
अमुकशर्मन् वसुरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ०
गो० अस्मत्प्रमातामह अमुकशर्मन् रुद्ररूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० ।
एतत्तेऽन्नं ॥ अ० गो० अस्मद् वृद्धप्रमातामह अमुकशर्मन् आदित्यरूप
एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते गोदा० ॥ एवं मातामहीप्रमातामहीवृद्ध-
प्रमातामहीभ्यः ॥ एवं मृतेभ्यः समस्तेभ्यः स्वसंबंधिभ्यः (पत्नी-सुत-
पितृव्य-मातुल-भ्रातु-पितृष्वसु मातृष्वस्तात्मभगिनीश्वशुर-गुरु शिष्या-
स्केभ्यः क्रमेण प्रत्येकं) पृथकपृथक् पिण्डान् दद्यात् ॥ ततः पिण्डं गृहीत्वा
वदति । आव्रहणो ये पितृवंशजाता मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः ॥
बंशद्वयेऽस्मिन् मम दासभूता भूत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणि
सरुयः पश्चवश्च वृक्षा दृष्टाश्च पृष्ठाश्च कृतोपकाराः ॥ जन्मान्तरे ये मम

---

१ पितुः श्राद्धे मासिके, सांवत्सरिके वा— (१) अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे
वसुरूपाय एतत्तेऽन्नं० (२) अमुगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशर्मणे रुद्ररूपाय एतत्तेऽन्नं० ॥
(३) अमुकगोत्राय अस्मत्प्रपितामहाय अमुकशर्मणे आदित्यरूपाय एतत्तेऽन्नं० ॥ १ मृतुः
श्राद्धे मासिके सांवत्सरिके वा (१) अमुकगोत्राये अस्मन्मात्रे अमुकदायै वसुरूपाये एतत्तेऽ-
न्नं० ॥ (२) अमुकगोत्राये अस्मत्पितामहै अमुकदायै रुद्ररूपाये एतत्तेऽन्नं० ॥ (३)
अमुकगोत्राये अस्मत्प्रपितामहै अमुकदायै आदित्यक्षत्रायै एतत्तेऽन्नं० ॥

संगताश्च तेभ्यऽ स्वधा पिण्डमहं ददामि ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृ-
 वंशे तथैव च । गुरुश्वशुरबन्धूनां येचान्ये बान्धवाः स्मृताः ॥ ये
 मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविचर्जिताः । क्रियालोपगता ये च जात्यन्वाः
 पक्षवस्तथा ॥ विरूपा आपगर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेभ्यः
 पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ असिपत्रवने घोरे कुंभीपाके च
 ये गताः । तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ उच्छिन्नकुलवं-
 शानां येषां दाता कुले नहि । धर्मपिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 शेषमर्थं पुरतः स्थाप्य । हस्तलेपभाजः पितरः प्रीयन्ताम् ॥ पिण्डो-
 परि प्रत्यवनेजनं स्वधा इत्यवनेजनं कुर्यात् ॥ पिण्डसमीपे नीवीविसर्ज-
 नम् । नमो वः इति षडंजालिं करोति ॥ ॐ नमोवृष्टपितरोरसायु १ ।
 ॐ नमोवृष्टपितरुं शोषायु २ । ॐ नमोवृष्टपितरो ज्ञीवायु ३ ।
 ॐ नमोवृष्टपितरुं स्वधायै ४ । ॐ नमोवृष्टपितरो घोरायु ५ ।
 ॐ नमोवृष्टपितरो मुद्युने । ॐ नमोवृष्टपितरुं पितरो नमोवृष्ट-
 ६ ॥ ॐ गृहान्नं-पितरो दत्त सुतोवं-पितरो देष्ममैतहूं-पितरो वासु-
 आधत्त ॥ उदद्यमुखः चासं नियम्य पुनरावृत्य प्रतिपिण्डं “ एतद्वू-
 पितरोवासुः ” इत्युक्त्वा त्रीणि सूत्राणि दद्यात् ॥ (सव्यम्) कुला-
 भिरुद्धर्थं पिण्डपूजां करिष्ये ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः अत्रं स्वधा नमः ।
 पिण्डसंस्थाः पितरः गंधं स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः यवतिला-
 क्षताः स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः० तुलसीदलानि भृंगराजपत्रसहितानि
 स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः धूपं स्व० न० ॥ पिण्डसंस्थाः० दीपं स्व०
 न० ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः नैवेद्यं स्व० न० ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः फलमुख-
 चासतांबूलंसदक्षिणाकं स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः नीराजनं
 स्व० न० ॥ पिण्डसंस्थाः० पुष्पांजलिः स्वधा नमः । सर्वैः सह पिण्डान्

नमस्कृत्य पिण्डस्यार्चनविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ।
 चटोपरि सुप्रोक्षितादिकरणम् । शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा आपः॥
 सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु । अस्त्व-
 क्षतमरिष्टं च ॥ जलं गृहीत्वा कुरुकृतसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां यदत्तं
 कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्धे इदमन्नमुदकादिकं तदक्षय-
 मस्तु ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटेषु । शिवा
 आपः सन्तु । सन्तु० ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौ० ॥ अक्षतं चारिष्टं
 चास्तु । अस्त्वक्षत० ॥ अ० गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहपितामहेभ्यः
 सपत्नीकेभ्यः द्वितीयगोत्रेभ्यः मातामह—प्रमातामह—वृद्धप्रमातामहेभ्यः
 सपत्नीकेभ्यश्च मम समस्तपूर्वजेभ्यो यदत्तं कन्यागते सवितरि महालया-
 परपक्षश्राद्धे इदमन्नमुदकादिकं तदक्षयमस्तु ॥ (सव्यम्) महाविष्णवे
 शिवा आपः सन्तु० इत्यादि पूर्ववत् ॥ महाविष्णवे यदत्तं कन्या० इद-
 मन्नमुदकादिकं तदक्षयमस्तु ॥ (अपसव्यम्) न्युञ्जपात्रस्योपरिस्थितानि
 पवित्राणि पिण्डेषु न्यस्य पात्रमुत्तानं कृत्वा । (सव्यम्) अघोराः
 पितरः सन्तु । गोत्रं नोऽभिवर्द्धताम् । अभिवर्द्धतां वो गोत्रम् ॥
 दातारो नोऽभिवर्द्धताम् । अभिव० ॥ संततिर्नोऽभिवर्द्धताम् । अभिव० ॥
 अङ्गा च नो मा व्यगमत् । मा व्यग० ॥ वहुदेयं च नोऽस्तु । अस्तु
 वो० ॥ अन्नं च नो वहु भवेत् । भवतु वो० ॥ अतिर्थश्च लभामहे ।
 लथ० ॥ एता आशिषः सत्याः सन्तु । सन्त्वेताः सत्याशिषः ॥
 (अपसव्यम्) भो पितरः स्वधोच्यताम् । अस्तु स्वधा ॥ पिण्डमूले
 तिलोदकं निर्षिचेत् । उँ ऊर्जुञ्जवहन्तीरुमृतङ्ग्युतम्पये-कीलाळम्-

१ पितुः मासिके सांवत्सरिक श्राद्धे—अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहपितामहानाम्
 अमुकामुकशर्मणां यदत्तमन्नम् ॥ मातुः मासिके सांवत्सरिकश्राद्धे—अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृ-
 पितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकदानां यदत्तमन्नम् ॥

रिस्मुतम् ॥ स्वुधास्त्यतुर्पर्यतमेषितून् ॥ ३२ ॥ (सव्यम्) दक्षिणासं-
कल्पः । कुरुकुत्ससंज्ञके भ्यो विश्वभ्यो देवेभ्यो देवानां सुवर्णं तदभाके
किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यं दक्षिणामुखवासताम्बूलं स्वाहा ॥ एवं द्वितीय-
चटे ॥ (अपसव्यम्) मम प्रथमद्वितीयनानाविधगोत्रेभ्यः पितृभ्यः
पितृणां रजतं तदभावे किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यं दक्षिणामुखवासताम्बूलं
स्वाहा ॥ (सव्यम्) अतिथये महाविष्णवे दक्षिणामुखवासताम्बूलं
स्वाहा ॥ स्वभाले तिळकं कुर्यात् । पिण्डोद्धरणम् ॥ स्थालयामवधा-
यावजिग्रहति ॥ संचरमभ्युक्ष्य । पिण्डानां स्वस्थाने वासः ॥ पिण्ड-
स्थाने इदमत्रं चंदनपुष्टे ॥ कुले कुलदीपकद्विरस्तु ॥ (सव्यम्)
वाजेवाजेति(दमैः) विसर्जनम् । ॐ वाजेवाजेवतवाजिनोनुष्ठानेषुविष्णाऽ-
अमृताऽक्रतुज्ञाऽ ॥ अुस्यमद्वृ+पिवतमुदयंद्वन्तु मायातपुथिभिर्हेतुयानैदं ॥
॥ ३३ ॥ (अपसव्यम्) उत्तिष्ठन्तु पितरः । (सव्येन) विश्वेदेवैः सह ॥
(अपसव्यम्) तिलोदकविसर्जनम् । भोजनपात्राण्युच्चालयेत् ॥ विकिर्ण
त्यजेत् । (सव्यम् । आचम्य) । आशीर्वादः । आयुः प्रजा धनं विद्यां स्वर्गं
मोक्षं सुखानि च ॥ प्रयच्छन्तु तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ यं
यं कामं कामयते सोऽस्मै समृद्ध्यते ॥ पूर्वोच्चरित० कुरुकुत्ससं-
ज्ञकानां विश्वेषां देवानाम् (अपसव्यम्) । गोत्राणामस्मतिपृतैः-पितामह
प्रपितामहानां सप्तनीकानां द्वितीयगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामह-
द्वद्वप्रमातामहानां सप्तनीकानां गोत्राणामस्मत्सप्तपूर्वजानां वसुरु-
पाणां मम पितृवा अमुकस्य कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्ध-
यज्ञाख्वेन कर्मणा मम समस्तपितृस्वरूपी भगवान् जनार्दनवासुदेवः

१ पितृश्राद्दे मासिके मम पितृः (अमुक) मासिकश्राद्धयज्ञाख्येन ० ॥ सावत्सरिके-
मम पितृः सावत्सरिकश्राद्धयज्ञाख्येन ० ॥ सातुश्राद्दे मासिके—मम मातुः (अमुक) मासि-
कश्राद्धयज्ञाख्येन ० ॥ सावत्सरिके—मम मातुः सावत्सरिकश्राद्धयज्ञाख्येन ० ॥

प्रीयताम् ॥ कृतेऽस्मिन् श्राद्धे यद्यूनमतिरिक्तं तत्सवे महाविष्णोः
प्रसादात् परिपूर्णमस्तु । अस्तु ० ॥ (सव्यम्) तुलसीदलं गृहीत्वा ॥
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपःश्राद्धक्रियादिषु ॥ न्यूनं संपूर्णतां
याति सद्यो वन्दे तपच्युतम् ॥ आचार्यभाले तिळककरणम् ॥ यथाशक्ति
दक्षिणां दद्यात् ॥ श्राद्धसार्गतासिद्धर्थं यथाशक्ति दक्षिणां तु भ्यमहं
संप्रददे ॥ गोनिष्कर्यीभूतं द्रव्यं श्राद्धयज्ञसिद्धर्थमाचार्याय तु भ्यमहं
संप्रददे ॥ आचार्यो व्रूयात् । गयाकृतश्राद्धसफलमस्तु । पितृणां प्रसा-
दोऽस्तु । घनकनकसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ अच्युताय नमः । ॐ गयायै नमः ।
ॐ गदाधराय नमः । ॐ पुण्डरीकाक्षाय नमः । ॐ विष्णवे नमः ॥

ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः— अद्यपूर्वोच्चरित० मम पितुः अमुक
श्राद्धनिमित्तब्राह्मणभोजनसमाराघनेन मम पितृस्वरूपी जनार्दन-
वासुदेवः प्रियतां नमम् ॥

गोग्राससङ्कल्पः— सुरभिवैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ।
गोग्रासं च मया दत्तं सुरभे प्रतिगृहताम् ॥ इदं गोभ्यो न मम ॥

श्वानग्रासमंत्रः—द्वौ श्वानौ श्यामसवक्तौ वैवस्वतकुलोद्धृतौ ।
ताभ्यामन्नं प्रदास्यामि रक्षेतां पथि मां सदा ॥ इदं श्वभ्यां न मम ॥

वायसान्नमंत्रः—यमोऽसि यमदूतोऽसि वायसोऽसि महावलः ।
तु भ्यमन्नं प्रदास्यामि वायस प्रतिगृहताम् ॥ इदं वायसेभ्यो न मम ॥

इति ठाकरोपाहगीर्वाणविद्याभूषणशास्त्रिदुर्गाशङ्करतनूजयज्ञदत्तश-
मर्णा संयोजितो महालयचटश्राद्धप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ इति महालयचटश्राद्धप्रयोगः ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

